

АРХИВ

ЗА

ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ОРГАН

Правног Факултета Универзитета Београдског

УРЕДНИЦИ:

Dr. Коста Кумануди и Dr. Драгољуб Аранђеловић

в. професор Универзитета

стали доцент Универзитета

КЊИГА ДРУГА

БЕОГРАД

ИЗДАВАЧ: КЊИЖАРА ГЕЦЕ КОНА

34, Кнез Михаилова улица 34. analifdb.pfbdjpanali.rs

1907.

САДРЖАЈ КЊИГЕ II (СВЕСКЕ 1—6)

АРХИВА ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

СТРАНА

Грађанско право

Насљедно право по Даниловом законнику од Дг. Лазара Томановића	1
Налазак изгубљених ствари и блага као начин прибављања својина, од Андре Ђорђевића	9, 100
Застарелости хипотекованог (интабулисаног) интереса по нашем грађанском законнику, од Дг. Михаила Полићевића	39
Законска заштита поверилаца да не буду оштећени отуђењем дужникова имања, од Михаила П. Јовановића	90
Интерес застарева за три године, од Марка Стојановића	116
Мирно уживање и <i>vis major</i> код уговора о закупу, од Ђорђа Павловића	185
Одвајање плодова као начин прибављања својине, од Андре Ђорђевића	292
Садашњи правци приватно-правних студија у Француској и Немачкој, од Живојина Перића	353
Хипотекарни интерес не застарева по нашем грађанском законнику за три године, од Дг. Михаила Полићевића	374
Још о женидби и удадби у Сјеверној Далмацији, од Дг. Александра Митровића	433
О ограничењу својине у опште, од Стевана Максимовића	467
Дејство пристанка повређеног код телесне повреде и убиства по српском казненом законнику, од Томе Живановића	314
О условној осуди, од Михаила Д. Маринковића	477

Кривично право

Преуређење наших казнионица, од Дг. Миленка Веснића	81
Наснова закона о условној осуди	129
Један јубилеј (Cesare Lombroso), од Дг. Александра Митровића	217
Десети конгрес међународне криминалистичке удруге, од Дг. Јосипа Шиловића	273, 473

Државно право

Један случај из надлежности Велике Народне Скупштине, од Живојина Перића	19
--	----

Међународно јавно право

Македонско питање и његово решење, од Јована М. Јовановића 363, 456	
---	--

Црквено право

Брак између хришћана и нехришћана, од Др. Никодима Милаша 240, 284	
О правној способности сведока при венчању, од Др. Чедомира Митровића	386

Развитак права и правних установа

I Нова женевска конвенција	158
II Рад правничких удружења на развијњу права, од Милана Ст. Марковића	246, 492

Примењено право

Како да се казни непотпуната пријава робе у сместишним декларацијама, од Јована Лончарића	65
Има ли места законодавном тумачењу § 122 уредбе о еснафима? од Милоша Христића	68
Закон о пензионом фонду за удовице и децу умрлих чиновника, од А. Стејскала	173
Треба ли порески одбор да образложи своју оцену приликом разреза порезе, од Лазара Марковића	423

Економна и финансијска наука

Како се води царпски рат, од Јована Лончарића	47
О једној незаконитој надлежности, од Лазара Марковића	54
Српске земљорадничке задруге у 1905 години, од Михаила Аврамовића	108, 297, 397, 489.
Ера страних зајмова у Србији, од Владимира Јовановића	195
Из политичке рачунице: Конвертовање, од Бранислава В. Тодоровића	319

Парламентарна хроника

Парламентарна хроника, од Слободана Јовановића	256, 325 408 500
--	------------------

Судска хроника

Наслеђивање у задрузи, од Михаила П. Јовановића	59
У споровима за поништај тестаментна изјавија се вредност спора, по тој вредности наплаћује се спорна и папирна такса и одређује се надлежност судова, од Драгутина Драгутиновића	163

Нема места примени § 174 казненог законика, кад оптужени не подноси лекарску сведоџбу за доказ да је и он од тужноца повређен, Драгутин Драгутиновић	166
Може ли се сведоџима доказивати брачно стање, од Др. Чедомира Митровића	267, 337
Да ли треба пројекат закона о условној осуди проширити и на иступе, од Михаила Д. Јовановића	268
Апелациони Суд није надлежан да разматра пресуду првостепеног суда, којом је оптужени осуђен да се преда родитељима да га они казне, од Драгутина Драгутиновића	333
О моменту од којег се рачуна почетак казне лишења слободе, од Др. Душана Суботића	334
Наслеђивање у задрузи, од Драгића Павловића	413
Погрешно тумачење тачке 7 § 471 грађанског поступка, од Михаила Ј. Стојадиновића	421
О наслеђивању у задрузи, од Стевана Максимовића	511

Административна хроника

Летимичан преглед нашег законодавства о Класној Лутрији за привредне циљеве, од Милоша Христића	342, 514
---	----------

Њџижевни преглед

E. Engelhardt: La question macédonienne. Etat actuel — solution, од Др. Милана Т. Милојевића	168
--	-----

Оцене и прикази

Др. М. Миљковић: О повреди тела, критички преглед на главу XIX казненог законика, од Томе Живановића	69
Dr. Nikodemus Milasch: Die unüberwindliche Abneigung als Ehescheidungsgrund nach dem österreichischen bürgerlichen Gesetzbuche, од Др. Чедомира Митровића	178
Никодим еписком далматински: Рукоположење као сметња браку, од Др. Чедомира Митровића	524

Белешке

Нови кривични поступак у Италији, од Др. Александра Митровића	78
1. Giuseppe Ziino, Medicina legale, 2. M. Longo, Psicologia criminale, 3. Francesco Carrara, Programma del corso di diritto criminale, од Др. Александра Митровића	79, 80
Пројект закона о трговачким коморама, од Милоша Христића	181
Како наша порота суди, од Драгутина Е. Стојићковића	182
Zeitschrift für Völkerrecht und Bundesstaatsrecht, од Др. Александра Митровића	183

1. L'opera di Cesare Lombroso, 2. prof. Cesare Bertolini: Appunti didattici di diritto romano, од Dr. Александра Митровића 271, 272
1. Diena Ginlio: Trattato di diritto commerciale internazionale, 2. B. Kafka: Die eheliche Gütergemeinschaft, 3. La costituzione del Montenegro, 4. Saggi di filosofia sociale e giuridica, 5. prof. Eduardo Cimbali: La politica coloniale, 6. Адвокати у Аустрији, од Dr. Александра Митровића 349, 350, 351
- Неколико речи поводом питања о условној осуди, од Драгутина Е. Столповића. 426
- Старање о напуштеној деци, од Dr. Драгољуба Аранђеловића 427
1. Редакциони одбор за израду предлога новог трговачког закона, 2. Општа судска књижница, 3. Поправни завод за малолетне осуђенике, 4. Проучавање страних казнионица, 5. Одликовање страних правника и научара, 6. За проучавање правних обичаја и установа, од Милана Ст. Марковића 428, 429
1. Sammlung von zivilrechtlichen Entscheidungen des k. k. Obersten Gerichtshofes. 2. Развод брака код Јапанаца, од Dr. Александра Митровића 430, 431
1. Dr. Raban. F. v. Canstein, Der Scheck nach dem österreichischen Gesetze vom 3 April 1906; 2. H. Sander, Das zivilgerichtliche Verfahren ausser Streitsachen nach dem österreichischen Rechte systematisch dargestellt, од Dr. Александра Митровића 528

Додатак Архиву за правне и друштвене науке: *Аустријски грађански законик*, превео Dr. Драгољуб Аранђеловић.

Библиографија грађанског (с међународним приватним) и кривичног права с поступцима, средео Гојко Никетић.

С А Р А Д Н И Ц И

на II књизи „Архива“ за правне и друштвене науке

- Аврамовић Мих. (в. Економне и финансијске науке, стр. 108, 297, 397, 789).
Веснић Др. Мил. М. (в. Кривично право, стр. 81).
Драгутиновић Драгутин К. (в. Судску хронику, стр. 165, 166, 333).
Ђорђевић Андра (в. Грађанско право, стр. 9, 100, 292).
Живановић Тоша (в. Оцене и прикази, стр. 69, Кривично Право, стр. 314).
Јовановић Владимир (в. Економске и финансијске науке, стр. 195).
Јовановић Јов. М. (в. Међународно јавно право, стр. 363, 456).
Јовановић Мих. Д. (в. Судску хронику, стр. 268).
Јовановић Мих. П. (в. Судску хронику, стр. 59, Грађанско право, стр. 90).
Јовановић Слѣбодан (в. Парламентарну хронику, стр. 256, 325, 468, 500).
Лончарић Јов. (в. Економне и финансијске науке, стр. 47).
Максимовић Ст. (в. Грађанско право, стр. 467, Судску хронику, стр. 511).
Маринковић Мих. (в. Кривично право, стр. 777).
Марковић Лазар П. (в. Економне и финансијске науке, стр. 54, Примењено право, стр. 423).
Марковић Милан Ст. (в. Развјатак права и правних установа, стр. 158, 246, 792).
Милаш Др. Никодим (в. Црквено право, стр. 240, 284).
Митровић Др. Александар (в. Кривично право, стр. 217, Белешке, стр. 78, 79, 80, 183, 271, 272, 349, 350, 351, 430, 431, 528).
Митровић Др. Чед. (в. Оцене и прикази, стр. 178, 524, Судску хронику, стр. 264, 337, Црквено право, стр. 386).
Павловић Драгић (в. Судску хронику, стр. 413).
Павловић Ђорђе (в. Грађанско право, стр. 185).
Перић Живојин М. (в. Државно право, стр. 19, Грађанско право, стр. 353).
Полићевић Др. Мих. С. (в. Грађанско право, стр. 39, 374).
Стејскал Алекса (в. Примењено право, стр. 173).
Стојановић Марко (в. Грађанско право, стр. 116).
Стојадиновић Мих. Ј. (в. Судску хронику, стр. 421).
Суботић Др. Душан М. (в. Судску хронику, стр. 334).
Тодоровић Бран. Б. (в. Економске и финансијске науке, стр. 319).
Томановић Др. Ј. (в. Грађанско право, стр. 1).
Христић Милош Н. (в. Примењено право, стр. 68. — Административна хроника, стр. 342, 514).
Шиловић Др. Јосип (в. Кривично право, стр. 273).

АРХИВ

ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Књига II.

25. август 1906.

Број 1.

НАСЉЕДНО ПРАВО ПО ДАНИЛОВОМ ЗАКОНИКУ

I. По нашем обичајном праву наше *одиге* (шћери удате) не насљеђују ничијега дијела из рода, доклегод у њему тече мушког трага. Ово је обичајно право тако укорјењено у свијести народној, да је у Боки Которској и данас још у снази, тако да би зазорно било од њега одступити, ма да ће се брзо сто година навршити одкако у њој влада Аустројски Општи Грађански Законик.

Ово је наше обичајно право у Даниловом Законику вјерно изражено, и ако не потанко развијено, а налази му се трага и у Србијском Грађанском Законику, што свједочи, да је оно владало и у нашем Подунављу, те га србијски законодавац није могао сасвим пренебрећи. Одакле слиједи, да је ово обичајно право *оште српско*, и то, чини ми се, *специфично српско*, у колико му нијесам наодио сличности, већ нешто само у *фидекомисима*.¹

¹ П. А. Ровински, пишући у петроградском „Јуридическом Вјеснику“ (година 1892, бр. 10) о односу нашег Општег Имовинског Законика према нашем обичајном праву, као до сада најкомпетентнији познавалац народног живота и обичајног права црногорског, из основа је оборно мишљење Кнеза К. Војновића о Даниловом Законику, изражено у његовом дјелу: „Opšti Imovinski Zakonik za Sgpi Gori obzirom na ostalo spogorsko zakonarstvo“. Искључујући сваку и најмању сумњу, да ли Данилов Законик вјерно изражава дух и правне појмове народне, Ровински нам напомиње, како је Књаз Данило „био проникнут црногорским духом до мозга у костима, те представља најтипичнији црногорски карактер; а његов секретар, који му је помагао у састављању законика, М. Медаковић, цијелим својим јавним животом и својим списима показао се не само патриотом него и противником свих новина а особито иностраног утицаја. Читајте његову књигу: „Живот и обичаји Црногораца“ и ви ћете увидјети, до он све уздише за старим црногорством.“

Ова сама напомена, мислим, да је довољна била, да и др. М. Веснић одустане од свог мишљења о Даниловом Законику, израженог у његовом критичком огледу: „Општи Имовински Законик за Књажевину Црну Гору и његова важност за науку и законодавство“, одштампано из XII Годишњице Чупићеве у Биограду године 1891.

Обзиром на прилике, у којима је поникао Данилов Законик, не може се ни очекивати, да ће се у њему наћи разрађено наслеђено право у сваком погледу, али и у оно мало односних чланака ипак се налази начелних напомена, по којима су *судци из народа*, тако рећи, *с извора обичајног права*, у сваком случају могли пресуде изрицати. Али је отуда била неизбјежна несталност у судској пракси, која данас доста омета наше правосуђе. Уз то ће мало по мало наше судове заузети млади правници, који придлазе са појмовима туђег законодавства, истина већином из Србије, али као што већ напоменух, Србијски Грађански Законик не изражава ни издалека вјерно српско обичајно право, те је тим наше правосуђе доведено још у већу неизвјесност. Особито наши судови, ни поједини чланови судово не слажу се у парницама за *теткинство*, то јест право тетака, очиних сестара, да са својим братаничнама дијеле заоставштину њиховог оца а свога брата, те ми је намјера, да изложим и протумачим наслеђено право у Даниловом Законику онако како га ја схваћам, према обичајном праву, које још живи у народу, што у овим нашим приликама неће бити излишно.

II. Да покупимо она наређења Данилова Законика, из којих би се могао логички извести његов систем наслеђеног права бар у главним цртама.

По чл. 47 синови се *могу дијелити од својих родитеља* са њиховим пристанком.

Чл. 48 гласи: „Отац, *који је сам што стекао*, може по својој вољи дијелити синовима; а ако би отац једном сину више него другом оставио, у то се дирати не смије, јер сваки са *својом муком* може по својој вољи располагати.“

Чл. 49 гласи: „Сваки човјек је власник од свога имућа и остаје му на вољи да може своје имуће *и осим своје родбине* дијелити, па он ово учинио за живота или оставио у своме аманету, у то се не смије дирати.“¹

У чл. 50 каже се, да синови дијеле очинство, ако не би отац за живота њим расположио; а мати удовица да ужива *сав дио* свога мужа, док је жива или док се не уда.

¹ Ово право сваког оца и сваког човјека укинута је чл. 688 Општег Имовинског Законика, који ставља сву тековину кућне чељади у кућну имовину.

Одакле слиједи :

да је сваки отац властан располагати својом тековином по својој вољи ;

да се синови могу дијелити од својих родитеља са њиховим пристанком ;

да удовица мати има право уживати сав дио свога мужа.

И кад је то тако, отуда даље слиједи :

да отац не може располагати по својој вољи својим осталим имањем, диобу којег имања синови могу тражити још за живота свога оца, и на чиј дио његова удовица има право уживања.

Ако ли пак отац није расположио својом личном тековином, онда она остаје синовима (а шћери су искључене) али не у влаштину, као што ћемо видјети.

Хајдемо даље. Чл. 51 гласи : „Кад се ћевојка уда, по обичају наше земље, нема *ничегова* дијела, осим прћије, што јој родитељи при удадби од добре воље даду.“

Пошто одиве не добивају *ничегова*, то јест *ничјега* дијела при удадби, а не добивају дијела од очинства послије смрти очине, на први мах изгледа, да су српске шћери бесправни створови. Али то није тако, како на први мах изгледа.

Видјели смо да отац не може расположити осталим имањем, мимо своје тековине, јер на то имање имају право његови синови и његова удовица. То имање дакле није његова влаштина, јер је то обично тековина његова оца и дједа; па као што он није постао власником свога очинства а још мање дјединства, исто тако његови синови не постају власницима његове тековине, то јест свога очинства, а још мање дјединства. *Према томе ишчезава она привидна неравноправност између браће и сестара*. Ако одиве не носе „ничегова“ дијела, то јест, ни од очинства ни од дјединства, ни њихова браћа не постају власницима ни очинства ни дјединства, и то из једног истог разлога, — а тај је разлог : *уздржање имена, благостања и угледа родне им куће*, која за то и остаје *власником* тога имања, док постоји.

Она тобожња неравноправност између браће и сестара не може се извести ни из самог чл. 51, који доноси наређење „кад се ћевојка уда“, али не одређује ништа за случај

кад се не уда. А по постојећој нашој судској пракси, која се развила из правне свијести народне, дјевојка *неудаваца*, то јест, која нема изгледа да ће се удати због какве мане тјелесне или душевне, при диоби кућног имања, *добива исти дио као њена браћа*. А да се у наслеђу кућног имања не чини никаква разлика између сестара *удатих и неудатих*, то потврђује чл. 53 као и чл. 54, који предвиђају случај кад се кућа угаси.

Чл. 53 вели: „Ако који отац остане без мушке ђеце, а остане једно или више женске ђеце, то се има онда на њих подијелити како *очинство* тако и *ђединство*, које њиховоме оцу припада“.... А чл. 54 наставља: „Ако би ови отац имао сестре удате или неудате, то онда сестре добивају један дио а ћери два дијела.“

Из ових чланака слиједи:

да се при наслеђу имања угашене куће разликује то имање у *очинство* и *ђединство*, или друкчије *старевину*; одакле опет слиједи:

да потоњи преставник угашене куће није био наслеђио у влаштину своје очинство;

да то његово очинство тек његове шћери наслеђују као *ђединство*, дакле као унуке његова оца;

да на диобу тог *ђединства* са унукама од сина долазе и шћери *ђедове*, ако их има, или ти сестре (*удате* или *неудате*) потоњег преставника угашене куће.¹

Тако се имовина угашене куће распада, прелазећи у влаштину кућних дјевојака и одива, чија *латентна* права на кућну имовину, коју састављају њихово очинство и *ђединство*, сада оживљују и фатално се остварују. И овим је јасно узаконено тако звано *теткинство*.

Само оно наређење, да сестре добивају један дио а шћери два дијела, доводи у забуну, јер се не зна *чиј дио* сестре добивају, *чије ли дјелове* шћери? Изгледало би од укупног имања, очинства и *ђединства*, али би онда неправично било ово наређење у сваком случају: или за сестре или за шћери. И за то је несталност у судској пракси овдје неизбјежна.

¹ Брат се и не спомиње у овоме наслеђу, јер ако има брата, он је одијељен, те је добио половину очинства и *ђединства*, и основао засебну кућу; ако ли није одијељен, кућа постоји, те нема ни говора о овоме наслеђу.

Што чл. 54 даје право *сестрама* потоњег мушког члана угашене куће, да њено имање дијеле се његовим шћерима, тим није искључио дјецу ових сестара, исто као што не искључује дјецу шћери, јер дјеца по праву репрезентације долазе на мјесто материно, и то дјеца *без разлике пола*, мушка као женска, јер да је иначе, овдје би се то наредило. А да је тако, сад ћемо то изближе видјети.

III. До сада је била ријеч о очинству и дјединству, или тачније, *старевини* (старини), која се ријеч више чује у народу; и видјели смо да је *то све кућно имање, које се од куће не раздваја, доплегод кућа постоји*, јер оно мора служити на уздржање имена, благостања и угледа кућног. Тај разлог већ не постоји кад се тиче *материнства* и уопште *имања женскиња*, јер оно и не спада у кућно имање — *оно је сасвим слободно* — личних имаоцика.

О насљеђу овога имања нема *нарочитих* наређења у Даниловом Законику, али се даде извести из наређења за кућно имање, коме припада, ако дотична мати, сестра и т. д. њим не расположи. Осим онога закључка, што смо навише извели из чл. 54 имамо један чланак, који потврђепљује тај закључак.

Чл. 56 гласи: „Ако би ђевојка, кад се уда, понијела какво имуће од родитеља својије, а умрла би *без ђеце*, онда све оно имуће и све оно што би са овим имућем стекла има се подијелити на њену браћу, или ако нема браће на сестре; ако ли нема ни сестара, на близику.“

Овај чланак доноси наређење за случај да одива умре *без дјеце* а остави *имућа из рода* добивеног; одакле слиједи:

1. да у противном случају кад одива *има дјеце*, ова њена дјеца насљеђују оно имуће из рода њеног; па кад се наређење чл. 56 односи само на имуће из рода одивиног, а не наређује се ништа односно осталог имућа, које одива може имати и мимо оног из свога рода, остаје очевидно да цијело *материнство* насљеђују дјеца и то *без разлике пола*; јер да је та разлика постојала, не би се прећутала, кад се у истом чланку позивљу најприје браћа, па, ако нема браће, сестре, а ако нема ни сестара, близика на насљеђе само оног дијела одивиног имућа, што је из рода добила;

2. кад се наређује, како браћа и сестре насљеђују оно имуће, што им је сестра била из рода понијела, а не на-

ређује се ништа односно остале њене заоставштине, очевидно је, да је у насљеђу сестринства ово наређење односно имања, што је сестра била из рода понијела, изнимка од правила, да сестринство насљеђују браћа и сестре у једнаким дјеловима.

Овим остаје доказана потпуна равноправност браће и сестара у насљеђу имања, које не припада имању родне им куће, што још боље потврђује ону њихову равноправност према овоме посљедноме имању. Дакле у цијелој области насљеднога права браћа и сестре равноправни су, по Даниловом Законику, у коме се огледа вјерно изражено српско обичајно право, у ком се опет огледа правна свијест српскога народа, која није могла ни бити друкчија у народу, који је у средњем вијеку заузимао мјесто међу најкултурнијим народима.

Ову је равноправност једногласно изразио никшићки обласни суд у једној скорашњој својој пресуди. Тицало се знатне заоставштине једне старице, која није имала порода, а из родне куће ништа није понијела. Никшићки обласни суд једногласно досуди бабину заоставштину њеној браћи и сестри у једнаким дјеловима, односно њиховим репрезентантима мушког као и женског пола. На апелацију њеких бабиних братанића, који су на основу неог тестаментa сву заоставштину за себе тражили, Велики Суд *једногласно* одобри пресуду првостепеног суда, у колико признаје сестру законитом насљедницом као браћу, али је *већином гласова* искључио из наслеђа репрезентанте *женског пола*, очевидно под утицајем њешто односних наређења Србијског Грађанског Законика а њешто наређења Даниловог Законика за кућну имовину. Али разлог ових наређења, као што смо видјели, не постоји за женску особину, па није постојао ни у конкретном случају.¹

¹ Овакво схваћање и тумачење насљедног права по Даниловом Законику налази дијелом ослонца и у нашем Општем Имовинском Законику, по коме је кућна имовина све што кућа има од *старице*, из које је искључена *особина* појединих кућних чланова (чл. 687); ту се одређује, да оно што какво кућно чељаде, мушко или женско, у *наслеђе* добије, постаје властита особина тога чељадета (чл. 689), којом пунољетна чељад могу са свим слободно располагати (чл. 690); па у доцнија објашњења искључује из наслеђа кућну имовину овим тумачењем: „кад се, дакле, смрћу каква домаћег чељадета *умножи право*, на ту скупну кућну имовину, каква другог члана исте куће, јасно је да то *умножење*, и ако засијеча у његова имовинска права у опште, никако му особином не постаје“ (чл. 967).

IV. Нека ми буде слободно при свршетку да речем још коју у корист овог нашег насљедног права са социолошког и у исто доба националног гледишта.

О доброту оног *разлога* нашег насљедног права у *мушкој лози*, мислим да довољно говори значај наших *старих кућа*, бар на овим нашим странама, гдје их среда има, које броје по толико пасова, и значај још *старијих брастава*, која пазе на част и добростање сваке своје куће, које се опет окупљају око најугледније у браству.

По постојећој *браственичкој дисциплини*, кад је момак на женидбу, морају се упитати старјешине браственичких кућа особито односно брства изабранице, јер женидбама дотична брства ступају у *пријатељштину*, па свако има права да зна с којим ће се опријатељити. Ово је пријатељство њешто сасвим различно од оног пријатељства опште човјечанског, које се само по себи развија између појединаца. А Томазео је већ опазио да ниједан културни језик нема толико именица за сродничке односе као српски језик, одакле је закључно, да је *сродничко осјећање у српском народу развијеније него ли и у којем другом народу*. Даље, доказујући племенитост овог осјећања *изнад осталих народа*, Томазео тврди, да ни у једном другом народу сестра не љуби брата као у српском народу. А Ровински, пишући о положају жене у опште у нашем народу, вели: „Тип сестре преставља њешто узвишено“ (в. петроградски „Јуридически Вјесник“, бр. 10 и 11). Овој типичној сестринској љубави у српском народу извор је у односима између одиве и њеног рода, од којег се она *никад душевно не одваја, у ком има вазда првенство испред снаха и глас у свим важнијим питањима, а у свакој употреби налази заштиту и помоћ*.¹ Ови односи

¹ П. А. Ровински у дијелу I тома II свога знаменитог дјела „Черногорја в ња прошломъ и настоящемъ“ а на стр. 252 пише: „И ако црногорска пословица вели: *ићер је туђе бреме* — ипак се она броји чланом свога рода и племена исто као мушкарац и за то је за њену увреду освета обавезна исто као и за мушкараца, и још жешће. Удавајући своју дјевојку род се никад од ње не одриче и тамо је сматра својим нераздјелним чланом, с тога је пази и дијели с њом њено зло и добро исто као да није излазила из родне куће. Има дана у години кад одиве иду у свој род и то је обавезно: не смију је задржати ни муж ни сав његов род, с којим се она до своје смрти неће никад у једно слити, будући дубоко свјесна и вазда осјећајући, да припада кући у којој се родила... Једном ријечи, удајући се дјевојка не одваја се сасвим од свога рода, и цијелог свог живота остаје чланом његовим, одакле само по себи слиједи, да ово мора имати одзива и у правним односима“...

одиве са њеним родом потпуно се слажу са односима њеног дома, који је њу *исаросио* од њеног рода баш зато да се с њим опријатељи. Јер се при женидбама не тражи мираз него пријатељство дјевојчиног рода. И ово што се у српском народу дјевојка *проси*, и што њен род ни у најбољем случају неће одмах одговорити, него оставља рок да одговори, иде у корист нашега задатка.

Ове социјолошке посљедице нашег обичајног права доста су утицале на одржање нашег народног духа, који данас малаксава у борби са *цивилизацијом*, која све силније продире са запада, као што малаксава и наше осјећање овог нашег обичајног права под утицајем туђих правних појмова. И како је наступило доба да се у *свељу* угледамо на друге, напредније народе, а *све наше* да омаловажавамо, да ово наше обичајно право није још године 1844 у Србији бар дијелом узаконљено, и да му главна начела нијесу сачувана године 1855 у Даниловом Законику, српски народ одиста би изгубио ову своју правну установу, ма да је она једна од лијених црта његових.

У очи предстојећег кодификовања насљедног права за Црну Гору, и, како се говори, реформе Грађанског Законика у Србији, износим у јавност, како ја схваћам српско обичајно насљедно право по Даниловом Законику, *које ми се схваћење само развило у судској пракси*, без икаквог специјалног проучавања предмета, само не бих ли потакао боље силе, да приуготове наше законодавце, како би што вјерније узаконили ову стару установу правне свијести српскога народа, — ако нећемо да се сасвим у космополитизам расплинемо.

Д-р Л. Томановић

Предсједник Великог Суда.

СЕРБИЈСКИ АРХИВ

НАЛАЗАК ИЗГУБЉЕНИХ СТВАРИ И БЛАГА КАО НАЧИН ПРИБАВЉАЊА СВОЈИНЕ

I. Налазак изгубљених ствари.

1. **Појам изгубљених ствари.** — Изгубљена је она *покретна* ствар, коју сопственик или последњи држалац сад *не држи* (не детентира), што му је *фактичка власт* (corpus) над њом *против воље његове*, дакле *случајно*, престала и за коју се *не зна*, где се она сад налази. *Није*, дакле, *изгубљена* она ствар, која је само *затурена* или гдегод *заборављена* (нпр. приликом возње у колима, у железничком вагону, кафани, кунатили, позоришту и т. п.), зато, што још *није државина* досадањег јој држаоца *сасвим престала*, јер у њега још траје *намера* да је као *своју* држи (animus possidendi; § 210). Али, као *изгубљена* ствар сматра се и она покретна ствар, коју је сам сопственик или последњи јој држалац оставио на какво место и ту је *сакрио* (узидео, укопао и т. п. § 249), па је то место *заборавио* или је умро а ником га *није проказао*.

Само се *изгубљена* ствар може *наћи*. Наћи, пак, ствар значи: *к себи узети ствар коју нико нема у физичкој власти*, коју *нико не држи*.

2. **Поступање с нађеном ствари.** — Ствар, која је изгубљена, не сматра се да је тиме постала *иуста*, *ничија*, јер се, у сумњи, не може мислити, да ко год хоће своју ствар да напусти (дерелинквир). И находник је због тога не може одмах себи присвојити или окупирати; али он је може у својину задобити, ако поступи онако, како је прописано у §§ 242—247, па јој се *изгубилац* не нађе или се сам не јави и ствар не затражи да му се врати.

Ево шта о томе наређују ти законски прописи :

§ 242 „Ствар *изгубљену шућу* ако нађеш, *није твоја*. Ако се по *знаку* каквом позна *чија* је, да је одмах ономе *вратиш*; ако ли се *не позна*, па је ствар мале вредности од једног двадесетка до 12, да *јавиш месној власти*, која ће по *обичају свакоме на знање дати*, не би ли се како *господар* (?) исте ствари нашао; ако ли би ствар више од 12 дведесетака вредела, онда ћеш морати *јавити среском или окружном начелнику*, који ће својим начином по потреби *прено новина објавити*.“

§ 243 „Ако би *после објављења* нађене ствари *примично* (?) *времена протекло*, и *господар* (?) се ствари показао не би, онда ће се речена ствар или код *находника*, ако би *безбедно* било, *оставиши*, или код *суда* или *кога другог причувати*; ако ли се иста ствар сачувати не би могла, онда ће се *јавно продати* и *цена* уставити и *причувати*.“

§ 244 „Ако се *господар* (?) ствари *покаже* и своје *право* јасним знацима *докаже* онда ће се нађена *ствар* или *цена* исте *њему издати*, и он ће *дужан* бити *све* учињене због ствари *његове трошкове платити* и још 20 од стотине вредности као *награду находнику дати*.“

§ 245. „Ако се *господар* (?) ствари за *једну годину* дана *не покаже*, онда ће се *ствар* нађена или *цена* предати *находнику*, који ће *властан* бити њу као *савесни притежалац* *употребити*, и *њом користити се*, тако, да он *дужан* буде *ствар* или *цену*, ако би се *господар* за *три године* показао, *њему натраг вратити*, *задржавши ползу и корист* за себе; ако би се пак *господар* ствари тек *после* три године јавио, да већ *ни* за *саму ствар* одговарати *дужан* не буде, *осим* случаја *непоштена* мишљења или *преваре*, која варалици не треба да помаже.“

§ 246 „За *непоштено* мишљење узима се и оно, кад *находник* *наведене предписе* чинити *пренебрегне*, у ком је случају и за *сва штетна* *следстви одговараши дужан*, нити му икаква *награда* припада; по шта више овакав и под *казну* сразмерну потпада.“

3. У поступку с нађеном ствари, који наведени параграфи прописују, разликују се *две хипотезе*, наиме: да ли нађена ствар *има* или *нема* на себи *обележја* (знакова), по којима се може сазнати *чија је* (§ 242).

Но пре него приступимо bliжем расматрању тих хипотеза ваља нам одмах нагласити, да наши прописи о овом поступку циљају на то да се *востодар* (тј. *сопственик*) изгубљене ствари *пронађе* и *њему она врати* (§§ 242 и 244), те у томе *одступају* од сличних прописа аустријскога законика (§§ 388—393),¹ који опет наређују: да се нађена ствар врати *пређашњем држаоцу* или *сопственику*, управо *ономе, ко је ту ствар изгубио*, дакле *изгубиоцу*², па био он држалац или сопственик, сасвим све једно. Да је ово отступање нашег законика од свога изворника неосновано и за потребе практичкога живота веома незгодно, лако је увидети. Неосновано је зато, што *налазник не полаже право својине* на нађену ствар, те да *изгубилац* исте мора

¹ А та наређења гласе:

§ 388: „У сумњи се не може мислити, да ко год хоће своју својину да напусти, зато, ко нађе коју ствар не може је сматрати да је остављена и себи је присвојити. Још мање може ко присвајати себи право на ствари избачене водом на обалу“ (*право обале*, Strandrecht).

§ 389: „Находник је дакле обавезан повратити ствар *пређашњем држаоцу*, ако би се овај по обележјама ствари, или по другим околностима, разговетно познао. Ако му пређашњи држалац није познат, а нађено вреди више од форинте, јавиће налазник у 8 дана уобичајеним начином у сваком месту, или ако би нађена ствар вредила више од 12 фор. јавиће догађај месној власти.“

§ 390: „Власт је дужна, не спомињући посебне знаке нађене ствари, незадржано огласити што јој је јављено уобичајеним начином у сваком месту; али ако се *сопственик* не открије за неко према околностима одмерено време, а вредност нађене ствари прелази 25 фор., огласиће то три пута преко јавних листова. Ако се нађена ствар не може без опасности оставити у рукама налазника или без велике штете сачувати, даће се, у првом случају ствар, а у другом вредност за њу добијена јавном продајом, суду на оставу или коме трећем да је сачува“.

§ 391: „Ако се *пређашњи држалац* или *сопственик* нађене ствари пријави за годину дана одкако је обзнана свршена и *своје право како треба докаже*, предаће му се ствар или новац за њу добивени. Али је он обавезан накнадити трошкове и платити налазнику, на његово захтевање, 10% од *обичне* вредности као награду. Ако је, пак, награда овако рачунајући достигла хиљаду форината, тад ће се од сувишка платити само 5%.“

§ 392: „Ако нађену ствар није за годину дана нико с правом тражио, налазник задобија *право употребити ствар* или вредност за њу добивену. Ако ли се *касније* пријави *пређашњи држалац*, има се по одбитку трошкова и награде вратити ствар или вредност за њу добивена с *каматама*, које су, може бити, отуд добивене. Тек пошто је прошло време *застарелости* задобија налазник *право својине*, као сваки *поштени држалац*.“

§ 393: „Ко год не pazi на наведене прописе у §§ 388—392, *одговара за све штетне последице*. Ако их занемари налазник, губи такође *награду* и потпада по Казненом Законику још врх тога према околностима под кривицу *преваре*.“

² Тако и црногорски законик, чл. 82 („његова је дужност, што је могуће прије, ствар *изгубиоцу* повратити“); чл. 83 („а власт ће обичним начином потражити *изгубиоца*“).

према њему доказивати *своје* право својине на њу, већ је *довољно* да докаже само то: да је он ту ствар *изгубио*, па њему и да се врати. А незгодно је за потребе практичнога живота зато, што је често и самом сопственику не само тешко него и немогућно доказати основ прибављања свога права својине на *покретну* ствар (н.пр. кад ју је купио у иностранству, или гдегод на путу, или на дар добио и т. п.) и што би га прибирање доказа о праву својине излагало понекад тако великим трошковима да би ови премашали вредност нађене ствари, те не би имао интереса ни да је тражи. Обзиром на оваке случајеве, а у циљу да јаче заштити својину, наш законодавац, по угледу и на све остале, олакшава сопственику да очува своју ствар и према таквом противнику, који њу држи и с неким правним основом, али слабијим од његовог, тиме: што му допушта да, место права својине, докаже само јачи правни основ своје државине исте ствари (§ 223). Па, спрам тога, зашто би онда изгубилац требао да доказује своје *право својине* на нађену ствар *према находнику*, кад овај и сам признаје да та ствар није његова?! Прави је *циљ* овог поступка с нађеном ствари: да се *уостави оно стање*, које је било *пре* но што је ствар била *изгубљена*; а то се постиже: *предавањем* нађене ствари *ономе*, ко *докаже* да ју је он *изгубио*. По овоме, ми држимо, да се надлежна власт неће огрепити о праву намеру законодавчеву (§ 3), ако буде наређивала: да се нађена ствар врати *последњем држаоцу* њеном, само ако овај *докаже* да ју је он *изгубио*.

4. Прва хипотеза: Нађена ствар *има* на себи *знакова* или *обележја*, по којима се може сазнати чија је. — У овом случају находник је *дужан* да нађену ствар *одмах* преда ономе, кога *обележја* (нпр. урезано име на самој ствари) приказују као сопственика њеног, или ономе, за кога се из *других околности* може поуздано закључити да ју је изгубио (н.пр. кад је коме ствар пред очима *находника* испала, или, у друштву или на таквом месту да изгубилац не може остати непознат). Находник је уједно и *овлашћен* да од изгубиоца тражи *награду* за налазак ствари, која износи 20% од *обичне* вредности нађене ствари (§ 224). Ако изгубилац *не би хтео* ту награду дати, находник има право да *ствар задржи* (*jus retentionis*); док му се год она

не изда. То *право на награду* находник може истаћи, у одбрани, као *приговор* (exsertio) на тужбу сопственикову за повраћај ствари (§§ 218, 219).

5. Одређивање награде находнику правда се тиме, што находник ревносније тражи изгубиоца кад зна, да ће добити награду од њега, и што га она брже и јаче опредељава да налазак коме треба јави, а не да нађену ствар непоштено прикрије. Она није неправедна ни за самог изгубиоца, јер је његова кривица што није боље своју ствар чувао, а сем тога она му олакшава да пре дође до изгубљене ствари и од штете се сачува. По себи се разуме, да изгубилац може, ако му је воља, и *већу* награду находнику дати или јавно обећати. Ако је то *јавно обећао* (н.пр. обзваном у новинама) онда је *дужан* ту *већу* награду и дати, јер му је та обавеза, примањем тога обећања од стране находника, постала *уговорна* (§ 531 у вези са § 21). Ако би се, пак, изгубилац ствари покајао, што је обећао *већу* награду, може је *истим путем* опореди, али то ће му опорицање вредити *само тада*, ако га је објавио *пре* налазка ствари. Но ту обавезу своју да плати награду у 20% од обичне вредности, као *законску*, не може преиначити обећавањем *мање* награде, ако не би находник на то пристао, а овај може, ако хоће, и да је никако не тражи. Изгубилац мора находнику платити награду и тада, ако се јавио *пре* него је овај налазак власти пријавио, јер она није одређена по томе, хоће ли находник имати више или мање труда и муке док се изгубилац пронађе.

6. Находник *нема* права на награду за налазак изгубљене *менице*, јер се ова сматра као *исправа*, која сама у себи нема *материјалне* вредности; она није процењива.¹ Али *има* то право находник ако нађе изгубљену *уложну књижицу*, по којој је новац дат на штедњу и приклад, или *заложницу*, по којој је ствар дана у залогу.² Што се пак *јавних задужница* (државних, општинских итд. облигација) тиче, ту ваља разликовати: да ли гласе на *доносиоца* (au porteur); или на *име* одређеног лица. Ако јавна задужница,

¹ В. решење Врховног Суда у Бечу од 1878 год. Бр. 9219 у Glaser-Unger-овој збирци.

² В. решење Врховног Суда у Бечу од 1878 год. Бр. 7149 у истој збирци.

као хартија од вредности, гласи на *доносиоца*, онда находник има право на награду, која му се рачуна по *номиналној* вредности задужнице, осем ако изгубилац не докаже, да је она имала по берзином курсу *мању* вредност онда, кад ју је изгубио, у ком ће случају по овој вредности и награду платити. А односно награде за налазак изгубљене јавне задужнице, која гласи на *име* одређеног лица постоје два супротна мишљења. По једноме, находник *нема* права на награду зато, што је находник дужан вратити задужницу томе лицу, на чије име она гласи, а награда се за налазак изгубљене ствари даје онда, кад је изгубилац непознат; а осем тога још и зато, што се изгубилац може осигурати од штете тражењем код суда: да се изгубљена исправа огласи за ништаву. А по другом мишљењу, находник и овде *има* право на награду, а из разлога, из којих се уопште та награда одређује. Ово, друго, мишљење је оправданије.

7. Друга хипотеза: Нађена ствар *нема* на себи *знакова* или *обележја*, по којима би се могло дознати чија је, — У овом је случају находник *обавезан* да о наласку ствари *одмах* извести *полицијску* власт и то, *месну* (општинску), ако нађена ствар не вреди више од динара 9·60 (од 1—12 двадесетака, § 242, а један двадесетак или „цванцик“ рачуна се данас 0·80 п. д.); а ако вреди више онда *среску*, односно *опружну*, према томе, где је ствар нађена: у срезу или у окр. граду. Дотична је власт дужна, без одлагања, *уобичајеним* начином (нпр. добошем, излепљеним објавама), а ако је ствар од повеће вредности и с основом се може мислити, да ју је ко год из другог места изгубио, и *огласом* у *службеним новинама* означити налазак ствари с општим или површним описом њеним, не излажући ближе особине њене, и *позвати* онога, који ју је изгубио, да се с потребним доказима њој пријави и ствар натраг узме. У тој обзани власт ће за пријаву изгубиоца одредити и *рок* који према приликама за довољан нађе, али свакако не дужи од године дана рачунајући од последњег огласа (§ 245 грађанског законика у вези с §-ом 121 грађанског поступка).

У исто време, чим јој находник пријави налазак ствари, власт ће, по оцени својој, или находнику оставити нађену ствар на *чување*, ако налази да је овај неће упропастити, или ће је на чување другом ком предати, или ће је најзад *јавно*

продати, ако је изложена квару или је чување исте скопчано са великим трошковима, па ће отуд добивену цену причувати, док се не види, шта ће најпосле с њом бити (§ 243).

8. Услед обзнане о наласку изгубљене ствари може бити једно од овога трога :

а) Лице, које је ствар *изгубило*, јави се у *течају рока* за пријаву или *пре истека године дана* од обзнане и *докаже* : да је *оно* нађену ствар *изгубило*. Власт ће му нађену ствар предати, пошто му наплати *све трошкове* учињене ради чувања и одржавања ствари, или *цену*, која је за њу јавном продајом била добивена, а по одбитку *такса* за продају и чување новца ; а у оба случаја наплатиће још и *награду* која находнику припада (§ 244).

9. б) Лице, које је ствар изгубило, јави се тек по *истеку године дана* но *пре истека три године* од обзнане. — Чим протече година дана од обзнане, находник задобива *право да се нађеном ствари служи и користи*, односно за њу добивеном *ценом користи* ; дакле, добива *право уживања* (ususfructus), но с обавезом да чува *суштину* ствари, односно цену као главницу (§ 374). И тога ради он је властан тражити од власти, да му се нађена ствар, ако није у њега на чувању, или цена преда, а ради сигурности изгубиоца да то у њега неће пропасти, власт може од њега тражити *обезбеђење* (§ 383), било *пре* било *после* предаје ствари на уживање. Ово право уживања находниковог *траје* све до *истека три године*, само ако се изгубилац у том року не би пријавио и ствар односно цену затражио. А ако би он *раније* пријавио, находнику одмах *престаје* ово право уживања и дужан је одмах чим му *власт нареди*, нађену ствар (одн. цену) предати му, *задржав за себе све користи* које је дотле био прибавио. Находник враћа, дакле, ствар онако, како то чини уопште *савестан држалац* (§ 204 и 245), и

10. в) Изгубилац се јави тек *по истеку три године* од обзнане. — У овом случају, по § 245, находник *није дужан одговарати ни за саму ствар*, осим случаја *непоштена мишљења* или *преваре*, која варалици не треба да помаже (в. и § 28: „превара ником не помаже.“ Fraus omnia sociumrit.); н.пр. ако би он, дознав да се изгубилац јавио, ствар отуђио, шћердао итд.

Али сад настаје питање: *чија* је ствар после *три године*, коју је находник држао као *савестан* држалац? — Д. Матић, вели¹: „да находник нађену ствар може *застарелошћу* добити у својину и то за *друге три године* кад *истеку* оне *прве* три године, за које би он ту нађену ствар морао господару вратити, кад би се овај јавио,“ па завршује: „истеку ли пак *осим* те *прве* три године, још *друге* три, онда се и *застарелост* свршава (§ 928) и находник *не мора* пређашњем господару *ни оно* вратити што застане од његове ствари, јер је иста по *застарелости* његовом постала.“ А у примедби наводи, како „правослови нису *сви* једнаког мњења у томе; јер *једни* веле: *чим* *истече* *три године*, *находник* *постаје* *господар* *ствари*“, а он држи „да ово *не може* обстати, јер за те три године находник одговара за саму ствар, нити је продати сме, он *зна* да је *туђа* ствар, следователно ако ће му она у сопственост да пређе, на то се захтева као за покретну ствар *друге* три године, кад *истеку* оне *прве*, јер он овде, по наведеном смислу закона, не одговара више ни за саму ствар, а таква *чиста* (?) државина захтева се за *застарелост*.“

И ми смо мишљења: да находник *постаје* сопствеником нађене ствари *чим* истеку ове три године, рачунајући од дана, којег се навршила година дана од обзнане, јер је тога дана задобио право да се том ствари користи. Но то *право својине* не *задобива* ни *окупацијом* ни *одржајем* (т.ј. тековинском застарелошћу). *Окупацијом* је *не* *задобива* зато, што нађена ствар *није* пуста, *ничија*¹ (в. § 242 „туђу“). *Одржајем* се *не* *задобива* зато, што *нема* свих услова за *одржај*. Тако, пре свега, находник ако је *поштеног* мишљења (в. § 246) *није* прави *држалац*; њему недостаје *намера* да ствар држи као *своју* (animus possidendi), која је *битан* захтев за појам државине (§ 198), јер он не узима нађену ствар у своју фактичку власт с намером: да је држи као своју, већ с вољом да је *преда* *изгубиоцу*; а ако је, пак, *непоштен* т.ј. хоће да је прикрије и у *своје* *име* држи, онда му *не* *достаје* услов: „да му је држање

¹ Објаснење Грађанског Законика, (П чл. 1 од.) стр. 371 и 372.

² Као по *црногорском* законуку, чл. 89 „...те се *пуста ствар* *предаје* *нашоцу* да је... *да се* *заузме*.“ А зашто се онда истиче *налазак* као *особени* начин прибављања својине?

законо“ (§ 926). А кад находник *не држи* нађену ствар у своје име, или, кад је, држећи је у своје име, *непоштен*; кад је не држи с *основом*, који би био довољан за прибављање права својине; и најпосле, кад му је нађена ствар *на уживање* дана, а таква се ствар, као год и заложена и узajмљена не прибавља одржајем, онда он *не може*, по јасном наређењу § 927, нађену ствар *одржајем* у својину придобити ни после *других* три и више година такве државине.

Находник, дакле, прибавља право својине на нађену ствар на сасвим *особени начин*, а то је *налазак*, који се овде због тога, што је условљен *трогодишњим ћутањем* или нејављањем изгубиоца, јавља само као *аналогон одржаја* или *тековинске застарелости*.¹

11. Несавесни находник (§ 246). — Ко нађе изгубљену ствар није дужан к себи је узети, па ма како скупоцена била. Али кад је већ узме, онда је дужан да се тачно придржава свих прописа изложених у §§ 242—245. И кад испуни све дужности, које му та законска наређења прописују онда је *савестан*, *поштен* находник, те *само* као *такав* и има право на накнаду потребних трошкова и награду, а евентуално и право уживања и право својине на нађену ствар. А ако, пак, не испуни те дужности (н.пр. не јави власти, употребљава ствар у првој години место да је само чува итд.), онда је он *несавестан*, *непоштен* находник и као *такав* не само да *губи сва та права*, него *одговара и за све штетне последице*, а по §§ 205 и 800 и др. (§ 246). Те се штетне последице могу састојати не само у

¹ Истина у аустријском се законуку овај случај овако решава у последњој тачци § 392: „Тек пошто је прошло *време застарелости* задобива налазник право својине нађене ствари, као и *сваки други поштени држалац*“. И ово је, јамачно, дало повода Д. Матићу да закључи: да и по нашем законуку, и ако се, у § 245, не помиње време застарелости, већ место тога три године, находник задобива право својине на нађену ствар на основу *застарелости*. Међутим ни коментатори аустријског законика (В. *Stubenrauch*, Commentar etc. VI изд., I св. стр. 489, бр. 5; *Derencin*, Тумаћ, II књ., стр. 194, бр. 10 и *Rušnov*, Тумаћ, књ. I. стр 546) *не тврде*: да по § 392 находник задобива својину нађене ствари *застарелости*, већ веле: да је овде *особени начин* прибављања својине, који новији правници означају као прибављање *ћутањем* (*Verschweigung*) по старом Германском Праву, тј. да изгубилац *губи* право својине што је за *три године ћутао*, те се није јавио и ствар натраг тражио. А додатак „као сваки други поштени држалац“ значи само то, да је то *ћутање* схваћено као *аналогон застарелости*, као тековинска застарелост.

потпуној пропасти ствари него и у погоршању исте. Шта више он и *кривично* одговара као *утајач*, ако је прикрије, потроши, заложу или отуђи (§ 230 кривичног законика). Ипак он има *право на накнаду употребних* (т.ј. за одржање ствари учињених) *трошкова*, јер би се иначе изгубилац *неправично користио туђим*.

— Изгубиоцу *одговара за штету и власт* (т.ј. лица која је врше), ако је она *узрок* штети (н.пр. што је била небазрива те је ствар на чување предала непоузданом лицу, находнику или другом ком, па ју је овај упропастио или иштетио).

12. Ако су, пак, за причињену штету криви и находник и власт, па им се удели у одговорности не могу да одреде, онда *солидарно одговарају* за исту изгубиоцу (§ 804).

— **Сунаходници.** (§ 247). — Ако су више њих какву изгубљену ствар *заједно* нашли, онда су они *сунаходници* и имају *заједничка права*: награда, уживање и својина нађене ствари, све се то, како је кад случај, међу њих дели на *равне делове*; но они имају и *заједничке обавезе*, те је сваки од њих дужан да учини оно што находнику прописују §§ 242—245; довољно је да само један од њих то учини, јер се тражи само то, да се ти прописи уопште испуне. Али ако их ни један од њих не би испунио, онда сви *солидарно* одговарају за *све штетне последице* (§ 804). У сунаходнике броји се и онај, који ју је *први опазио* и за њу се машио ма да ју је други ко пре дохватио.

Андре Ђорђевић.

— Свршиће се —

ЈЕДАН СЛУЧАЈ ИЗ НАДЛЕЖНОСТИ ВЕЛИКЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ.

Велика Народна Скупштина, као што је познато, разликује се у многостручности од Обичне или Мале Народне Скупштине. Оне се међу собом разликују како са гледишта свога састава тако и са гледишта своје надлежности и функционисања. Као што то већ сам наслов овога чланка показује, ми се овде нећемо бавити ни саставом ни функционисањем Велике Народне Скупштине, него ћемо се једино задржати на њеној надлежности и то само на једном случају који, по Уставу, спада у круг оних предмета, о којима и Велика Народна Скупштина може *легално* решавати.

I.

Шта долази у атрибуцију Велике Народне Скупштине, о томе налазимо одредбе у чл. 130 Устава, по коме се то тело „позива када је потребно: 1) да се реши о Престолу (чл. 75); 2) да се изберу Краљевски Намесници (чл. 63); 3) да се решава о изменама у Уставу (чл. 200); 4) да се решава о смањивању или размени којег дела државне области (чл. 4); 5) кад Краљ нађе за потребно да саслуша Велику Народну Скупштину“.

Између ових пет тачака надлежности Велике Народне Скупштине, ми смо изабрали ону, у којој је реч о изменама у Уставу (тач. 3) да о њој овде третирамо, али ипак не у свој оној опширности коју би чинила нужном исцрпна обрада тога питања, већ само у границама питања о власти Велике Народне Скупштине односно измене првога става члана 57 Устава. У тој одредби Устав одређује породицу из које ће

се, редом у истом члану одређеним, узимати српски владалац,¹ узимати, дакле, онај државни чинилац кога је Уставотворац ставио према Народном Представништву, поделивши између њих суверену власт, ако се, то јест, у опште акцептира мишљење да је законодавна власт суверена.

Питање да ли је Велика Народна Скупштина надлежна да решава и о измени чл. 57 Устава, исто онако као што она ту власт има у погледу осталих уставних наређења, веома је важно и са гледишта Обичне Народне Скупштине. Јер по чл. 200 Устава „Предлог да се у Уставу што измени допуни или протумачи може учинити Краљ или Народна Скупштина.“ Према овоме, ако је Велика Народна Скупштина власна да решава и о чл. 57 Устава, онда је, у исти мах, и Обична Народна Скупштина власна да, евентуално, тражи сазив Велике Народне Скупштине ради измене тога члана, што значи да би, под том претпоставком, Владалац био дужан поступити по вољу Обичне Народне Скупштине и позвати, у року у чл. 200 Устава назначеном, Велику Народну Скупштину. Владалац би се огрешио о Устав, ако би сазив Велике Народне Скупштине одбио, онако исто као што би се о овај огрешио, када, после решења Обичне Народне Скупштине да се, у циљу измене, допуне или тумачења неке друге уставне одредбе, сазове Велика Народна Скупштина, не би ово хтео учинити. И, обрнуто, ако је Велика Народна Скупштина ненадлежна да мења члан 57, Обична Скупштина била би, такође, ненадлежна да због тога захтева сазив Велике Народне Скупштине. Нити би тада, у поступку Владалаца који је одбио сазив те Скупштине, било неуставнога акта. Док би, дакле, у првом случају, министри, који су се са Владлацем солидарисали били одговорни по чл. 136 (тачке 2) Устава „за повреду Устава“, дотле би, у другом случају, њихова одговорност за гажење Устава била искључена.

Питање које смо овде поставили начелне је природе, и оно се истиче без обзира на владалачку кућу које би се оно тицало. Као год што томе питању има места под режимом Устава од 5 јуна 1903, тако исто њему је било места и под ранијим уставима нашим, специјално под уставима од 1869, 1888 и 1901. Тај факат да оно може до-

¹ У даљим разлагањима ми ћемо, цитирајући чл. 57 Устава, мислити увек само на први његов став.

бити и значај политичкога питања ништа не смета да је оно, у основи, једно питање из уставнога права нашег, због чега један састав, као овај наш, и долази у опсег часописа Правног Факултета. Нити, пак, таква консидерација да извесна правна тема има везе и са политиком треба да нас спречи да се и таквим питањима бавимо.

II.

Што може да изазове сумњу да ли би Велика Народна Скупштина могла решавати и о чл. 57 Устава, то су уставни прописи по којима, у случају упражњења Престола, министарски савет узима владалачку власт у своје руке и сазива, најдаље за месец дана од дана смрти Владаочева, Велику Народну Скупштину која има да „решити о Престолу“ (чл. 75 у вези са чл. 130 тач. 1 Устава). Изгледа, дакле, према овим одредбама да је Уставотворац изречно предвидео и прецизирао власт Велике Народне Скупштине односно питања о Престолу. Та Скупштина била би надлежна, када је реч о Престолу, само у случају да је Престо остао празан.¹ Тада се сазива Велика Народна Скупштина да „решити о Престолу“, то јест да избере другу владалачку породицу. Из овога би излазило да је иначе код питања о Престолу Велика Народна Скупштина некомпетентна. Другим речима, по оном начелу да власти могу *легално* чинити само оно што је изречно у њихову надлежност стављено и ништа више преко тога, Велика Народна Скупштина не би била надлежна да донесе одлуку да једна владалачка кућа престаје то бити: Уставотворац је, у чл. 75 и чл. 130 тач. 1 Устава, одредио надлежност те Скупштине у питању о Престолу, што значи да ју је огласио за некомпетентну за све остало што не би било тим двема одредбама обухваћено.

По овој солуцији, чл. 57 Устава имао би нарочити карактер којим би се издвајао од осталих уставних наређења: он би био изнад власти Велике Народне Скупштине. Народ, пошто је, преко своје Велике Народне Скупштине, изабрао себи Владаоца, не би могао више, ако би хтео остати у

¹ Према редакцији члана 75, став 2, Устава, изгледа да се Престо може упразнити једино смрћу Владаоца без наследника. То је, наравно, нетачно. Престо ће остати без Владаоца и онда када Владалац, који нема наследника, абдицира.

границама уставности, преко те исте Скупштине донети решење да изабраној династији одузима поверење које јој је раније био вотирао. Отуда, ни Обична Народна Скупштина не би била надлежна да тражи сазив Велике Народне Скупштине тога ради да она измени чл. 57 Устава, нити би Владалац, ако би Обична Народна Скупштина ипак то захтевала, био по Уставу обавезан сазвати Велику Народну Скупштину. Шта више, по оном принципу да Владалац као власт има дужности а не права, Владалац не би смео, а да Устав не повреди, извршити решење Обичне Народне Скупштине која је, у горе реченом циљу, изгласала сазив Велике Народне Скупштине. Из овога излази да би и Велика Народна Скупштина, која би евентуално овако неуставно била сазвата, била дужна од себе одбити један посао који, по Уставу, не спада у њене атрибуције. Велика Народна Скупштина има, несумњиво, власт да се огласи за ненадлежну тамо где она мисли да је ненадлежна. У том погледу њу не везује одлука Обичне Народне Скупштине, ако је она на захтев ове сазвана.

III.

Пре него што узмемо у претрес горњу солуцију питања којим се овде бавимо, учинићемо неке напомене о власти Велике Народне Скупштине у опште.

Као што је познато, да би се знало да ли је нека власт суверена или не, треба извидети да ли је она ограничена или не. Ако је ограничена, она није суверена. На основу овога, код нас је суверена, јер није ограничена, само законодавна власт, од које имамо две врсте: уставотворну власт и обичну законодавну власт. Да приметимо да је обична законодавна власт ограничена Уставом, али како закони које доноси та власт вежу, у сваком случају, остале власти у држави (чл. 117 и 146 Устава), то је обична законодавна власт фактички суверена, а Устав само једно теориско излагање државно-правних начела.¹

¹ Због тога Енглези и мисле да им је Устав, онакав какав је на континенту, излишан: Устав добија своју санкцију онда када нека друга власт у држави може да цени уставност закона, као што је то случај са Уставом Сједињених Северо-Америчких Држава где су судови овлашћени да испитују уставност обичних закона. (В. о овоме интересантну и исцрпну студију проф. F. Larnaudе-a, штампану у *Bulletin de la Société de Législation comparée* mars 1902). Ту се може рећи да обична законодавна власт, у колико она подлежи контроли судова, није суверена, већ да је то само власт уставотворна.

Како је пак код нас законодавна власт (уставотворна или обична) састављена из два чиниоца, Владоаца и Скупштине (Велике или Обичне), то онда значи да Скупштина није суверена, била она Велика¹ или Обична, то јест власт и једне и друге Скупштине ограничена је, и, у том погледу, између њих и власти извршне (судске и управне) нема разлике. Онако исто као што је извршна власт ограничена Уставом и законом, тако исто су и Велика и Обична Скупштина и једним и другим ограничене. Онако исто као што извршна власт може *легално* чинити само оно што је у њену надлежност Уставом и законом стављено, исто је тако и са Великом и Обичном Народном Скупштином.²

Ове примедбе су нам биле потребне да би смо могли објаснити смисао чл. 75 и 130 тач. 1 по којима, у случају упражњења Престола, Велика Народна Скупштина има да реши о Престолу. Шта значе речи: „решити о Престолу“ које налазимо у тим одредбама Устава? Да ли оне имају најопштији смисао, тако да би Велика Народна Скупштина, сазвана да „решити о Престолу“, имала у решавању тога питања неограничену моћ? Поименце, да ли би она могла одлучити да се Престо у опште неће попуњавати већ да се он укида и Србија претвара у републиканску државу?

Према објашњењима која смо горе дали односно обима власти Велике Народне Скупштине, изразима „решити о Престолу“ не може се дати такво генерално значење. Велика Народна Скупштина, сазвана, према одредби чл. 75 Устава да реши о Престолу, има само једну власт: да Престо попуни, да на место владалачке породице које више нема избере другу. Велика Народна Скупштина не би могла урадити ништа друго, специјално не би могла одлучити да се у Србији заведе републикански облик владавине. Донети овакву одлуку, то би значило изменити чл. 1 Устава по коме је Србија „наследна уставна монархија с Народним Представ-

¹ С. Јовановић, *Велика Народна Скупштина*, стр. 65 и даље.

² Тако н.пр. оверавање пуномоћства Скупштина врши на основу закона о изборима народних посланика који она не сме том приликом погазити, јер она стоји под њим. Истина, та околност што је Скупштина ту и прва и последња инстанција, њој ствара могућност да речени закон намерно повреди, да се, дакле, стави изнад њега. Али то би била само једна злоупотреба власти која је могућна и код органа управне или судске власти када они примењују закон у последњем степену (н.пр. Државни Савет и Касациони Суд).

ништвом“, а Велика Народна Скупштина није надлежна да сама мења, допуњује или тумачи уставне одредбе. То спада у атрибуције уставотворне власти, а Велика Народна Скупштина, сама за се, није уставотворна власт. Она је само део те власти. Потпуна уставотворна власт то су: Владалац и Велика Народна Скупштина. Решење Велике Народне Скупштине, која би, сазвана у случају чл. 75, прогласила Србију републиком, не би, дакле, имала важност закона. Оно, шта више, не би, као што је то могућно са решењима те Скупштине према којој се налази други уставотворни чинилац, Владалац, не би могло ни постати уставним законом, јер нема Владаоца који би, по чл. 33, 43 и 200 Устава, потврдио то решење. Велика Народна Скупштина могла би дати Србији републикански облик владавине, само тако када би била неограничена, суверена, а она то није по садашњем Уставу. Признати снагу једном таквом решењу Велике Народне Скупштине, то значи признати овој суверену власт, другим речима признати да је Устав уништен. Из чега излази да би Велика Народна Скупштина могла, у случају чл. 75, Србију претворити у републику само по цену државнога удара, или, боље, путем револуције, пошто се овај израз специјално употребљава да се означе државни удари који не долазе од стране Владаоца. Али само име, ма како оно било звучно и популарно, не може прикрити праву ствар: насилно укидање Устава. Нити такви акти губе што од свога фаталнога значаја зато што долазе с једне а не с друге стране. Нелегалност, као објективни појам, остаје то без обзира на личност њеног учиниоца. Рђаво дело се не претвара у добро зато што га је извршио добар човек. Напротив добар човек постаје рђавим када учини рђаво дело. Дело обележава човека, а не човек дело.

Не треба, пак, мислити да зато што је Владалац, који нема наследника, умро или абдицирао, Устав престаје важити. Владалац није ништа друго до један орган власти, онако исто као што је то н.пр. председник Државнога Савета, судија Касационога Суда или окружни начелник. Разлика је сва у томе што орган власти, који се зове Владалац, има по Уставу нарочиту важност и нарочиту надлежност које га изнад осталих државних органа уздижу. И као год што је по егзистенцију Устава равнодушан тај факат када

се упразни место председника Државнога Савета, или судије Касационога Суда или место началника у коме округу, исто тако је, са те тачке гледишта, индиферентно и упражњење Престола. Србија би, и у том случају, док се Престо попунио не би, остала под режимом свога Устава, што значи да би, и за то време, она била уставна монархија. Сва ненормалност, у том интервалу времена, састојала би се у томе што би моментално у њој недостајао један државни орган, Владалац. Питање о облику владавине у једној држави начелна је ствар : да ли је једна земља република или монархија, то је независно од тога да ли у њој, у датом моменту, има или не председника односно монарха.

Када је на тај начин Србија, и за време док је Престо упражњен, уставна држава и када, према томе, и за то време важи чл. 1, по коме је Србија уставна монархија, то онда, и у том времену, Велика Народна Скупштина нема већу власт од оне коју она обично, то јест када владалац постоји, има : она је само једна половина уставотворне власти и ништа више. Што значи да, ни тада, она није власна мењати сама уставне одредбе, па, дакле, ни чл. 1 Устава.

IV.

Браћајући се главном питању, ми ћемо одмах рећи да је, по нашем мишљењу, Велика Народна Скупштина надлежна да решава и о измени чл. 57 Устава. Таква солуција се оснива на чл. 130 Устава, по чијој тач. 3, што смо већ видели, Велика Народна Скупштина се позива, када је потребно „да се решава о изменама у Уставу.“

Као год што се, у случају када су извесном правилу учињене неке дерогације, правило то не сме се применити тамо где постоји дерогација, исто се тако дерогацијама не сме дати екстензивни већ лимитативни смисао, по оном начелу *Exceptiones sunt strictissimae interpretationis*. Ако је, пак, једно правило без изузетка, онда му се мора дати потпуна примена.

Да ли је сада принципу да Велика Народна Скупштина решава о изменама у Уставу (чл. 130 тач. 3 Устава) учињен какав изузетак ? Другим речима, да ли је Уставотворац извесне уставне норме ставио у нарочиту категорију и у погледу њих ограничио власт Велике Народне Скупштине, тако

да она не може решавати о њиховим изменама, допунама и тумачењима? Ако ово не стоји, онда се принцип, постављен у чл. 130 тач. 3 Устава, мора интерпретирати у најширем смислу, то јест мора се Великој Народној Скупштини признати власт да решава о измени, допуни или тумачењу ма кога члана Устава, па, дакле, и о измени чл. 57.

Солуцију, изнесену у одељку II нашега чланка, тешко је усвојити. По тој солуцији, као што знамо, Уставотворац је уставне прописе који се тичу Престола специјално фаворизирао, одуевши Великој Народној Скупштини власт да и о њима решава. Изузетно је ставио у надлежност те Скупштине само попуњење Престола када се он упразни, о чему се говори у чл. 75 и 130 тач. 1 Устава.

Тешко је примити ову солуцију зато што она полази од поставке: да је то једно исто, решавати о измени, допуни или тумачењу какве уставне одредбе и бирати новог Владоаца. Међутим то је погрешно мишљење. Мењати, допуњавати или тумачити извесну уставну норму и одредити избором новог Монарха, када је Престо, смрћу или абдикацијом Владоаца који нема наследника, упражњен. А када је тако, онда Уставотворац, у чл. 130 тач. 1 Устава, није могао, дајући Великој Народној Скупштини власт да попуни упражњени Престо, правити алузију на то: да је он тиме хтео изузети, од принципа формулисаног у тач. 3 истог члана, прописе о Престолу и решавање о њима одузети од Велике Народне Скупштине. Јер, ако је власт дата Великој Народној Скупштини да бира Владоаца, дерогација од правила: да та Скупштина не може решавати о уставним одредбама о Престолу, онда одредба о тој власти Скупштине треба да има исти карактер који и само правило. То је позната ствар, код тумачења закона, да су изузеци из истог реда нормама из кога и правило. Пошто пак, као што смо то горе казали, *бирати новог Владоаца* (чл. 75 и чл. 130 тач. 1 Устава) и *решавати о изменама у Уставу* (чл. 130 тач. 3 Устава) јесу два различна појма, то онда Уставотворац није могао у чл. 130 тач. 1 Устава, мислити на правило да Велика Народна Скупштина нема власт решавати о *изменама* уставних прописа који се тичу Престола: између изузетка и правила не би било логичне везе. Из овога излази да, када чл. 130 тач. 1 Устава није ни најмањи доказ да је Уставотворац

уставне одредбе о Престолу изузео од принципа да Велика Народна Скупштина решава о изменама у Уставу, овај принцип има да добије своју примену свуда, па, дакле, и код чл. 57 Устава.

У осталом разумљиво је да измена Устава и бирање новог Владаоца на упражњени Престо није једно исто. „Измена Устава“ претпоставља, наравно, да оно што се жели изменити стоји још. Ту имамо status quo који ће остати све дотле док се измена не изврши. На пример, ако Велика Народна Скупштина решава о измени цензуса за гласање, цензус утврђен чл. 84 Устава остаће све дотле док се он не измени, било да се повиси било да се спусти. Овако, пак, није онда када Велика Народна Скупштина решава о Престолу, у случају који предвиђа чл. 75 Устава. Ту status quo не постоји више: династије која је по Уставу владала нема више. „Измена“ ту је већ извршена, пре састанка Велике Народне Скупштине и без њене воље. Овој остаје само то да ту измену констатује и да, на место старе владалачке куће, избере нову. Истина, ако се нови Владалац прими Престола, биће измене Устава у којој је имала удела и Велика Народна Скупштина: место једне династије имамо сада другу. Али ни та измена не може се идентификовати са изменама уставним о којима је реч у чл. 130 тач. 3, пошто се ту мисли на измене у којима је од почетка до краја узела учешћа и Велика Народна Скупштина, на измене, које су у целини и њено дело. Међутим измена која бива када се нови Владалац прими избора састоји се из две фазе: упражњење Престола и његово попуњење. Ако је у овој другој фази суделовала и Велика Народна Скупштина, прва фаза измене била је, као што смо казали, независно од њене воље. Дакле ни за ову измену не може се рећи, као за оне које су предмет одредбе чл. 130 тач. 3 Устава, да је, у својој целости, и производ воље Велике Народне Скупштине. Ова измена, према томе, другога је карактера, због чега се из одредбе чл. 130 тач. 1 Устава не може извести да та Скупштина није надлежна да решава о измени чл. 57 у форми и на начин прописан за решавање осталих уставних чланова.

Избор новог Владаоца није „измена Устава“ у смислу чл. 130 тач. 3 Устава ни зато што измена Устава прет-

поставља решење Велике Народне Скупштине које Владалац санкционише. Код избора новог Монарха имамо само решење Велике Народне Скупштине: то је избор Владаоца, али немамо никакву владалачку санкцију. Акцептација избора скупштинскога од стране изабранога кандидата, то није Владаочева санкција: у тренутку те акцептације изабрано лице још није било Владалац. А када није било тада Владалац оно није имало ни власт санкције. По свршеном, пак, акцептирању избора, изабрани је, истина, био већ Владалац, али пошто је једном то постао, он није имао шта да санкционише.¹

Ово последње разлагање објашњује нам зашто је Уставотворац сматрао за потребно да и поред тога што је, у чл.130 тач. 3 Устава, ставио одредбу да Велика Народна Скупштина решава, заједно са Владаоцем (чл. 200 in fine Устава), о изменама у Уставу, изречно пропише да је Велика Народна Скупштина надлежна да реши о Престолу, када се он упразни смрћу или абдикацијом Владаоца без наследника. Јер пошто изменити, допунити или протумачити Устав није оно исто што и поунити упражњени Престо, то би, да се Уставотворац о овом последњем случају није изјаснио, остало под сумњом питање: ко је надлежан да бира Владаоца.² Остало би под сумњом и стога што је власт Велике Народне Скупштине код измена, допуна или тумачења Устава друкчија, а друкчија код избора Владаоца. У првом случају, решења Велике Народне Скупштине не постају уставним законима, ако их Владалац не потврди (чл. 200 in fine Устава), она, дакле, остају, у осуству те санкције, без законске важности. Међутим, тако ствар не стоји са решењем

¹ А да се већ избор новог Владаоца не може изједначити са „допуном или тумачењем Устава“, о чему је реч у првом ставу чл. 200 Устава (и на шта Уставотворац јамачно мисли и у чл. 130 тач. 3 Устава), о томе не треба ни говорити.

² Отуда је под Уставом од 1901, који није био предвидео власт надлежну за избор Владаоца, могло бити дискусије о тој власти. У своме коментару тога Устава, *La Nouvelle Constitution du Royaume de Serbie (proclamée le 6/19 avril 1901), première partie: De l'organisation des pouvoirs de l'Etat* (Extrait du „Bulletin de la Société de Legislation comparée“) ми смо казали да су ту власт имали Сенат и Скупштина и да су је вршили на начин предвиђен у чл. 103 Устава за измену, допуну или тумачење уставних наређења. Али ми смо ово извели не из тога што би бирати Владаоца и мењати, допуњати или тумачити Устав било једно исто, већ из тога што су Сенат и Скупштина у Уставу од 1901 имали да замене Велику Народну Скупштину у свима оним предметима за које је ова била надлежна, па, дакле, да је замене и код избора новог Владаоца (стр. 7).

Велике Народне Скупштине односно попуњења Престола. Избор новог Владаоца од стране те Скупштине пуноважан је сам по себи, без икакве потврде. Остаје, разуме се, још то да изабрани кандидат прими избор, јер се ником не може наметнути ни својство владоца. Али ово право изабраног кандидата не умањује вредност одлуке Велике Народне Скупштине да се дотично лице позове на Престо: она има своју законску важност независно од сваке санкције, које, у осталом, овде не може ни бити, пошто нема Владаоца. И када тако Велика Народна Скупштина има ту већу власт него код измена, допуна и тумачења Устава, то је онда Уставотворац добро урадио што је, у нарочитој одредби, ту власт Велике Народне Скупштине консакрирао.

Напослетку, за бољу тврђу свога мишљења, ми ћемо навести и овај аргуменат. Приговор да је Уставотворац, одредбом из чл. 130 тач. 1 Устава (решавање о Престолу), хтео ограничити обим одредбе из тач. 3 истог члана (решавање о изменама у Уставу), не може се, без сумње, применити и на чл. 1 Устава који говори о форми владавине у Србији. Другим речима, ако би се зар и могло посумњати да је Уставотворац, оним наређењем да ће, у случају да је Престо остао празан, Велика Народна Скупштина решити о његовом попуњењу, имао намеру одузети тој Скупштини власт да, изван тога случаја, о Престолу одлуке доноси, не може се, сигурно, то исто казати и за власт Велике Народне Скупштине да решава о облику владавине у српској држави. Велика Народна Скупштина — то не подлежи ни најмањој контестацији — има власт да решава о томе који ће систем владавине бити у Србији, да ли ће, поименце, Србија бити република или монархија, и ако ће бити монархија, да ли ће бити са наследним или изборним Владаоцем. А када Велика Народна Скупштина има власт да реши да ће се монархиски систем у Србији заменити републиканским, она, а fortiori, има и власт да решава о томе да ли ће се једна владалачка кућа заменити другом. Јер: ко може више може и мање, а свакако је веће: решити да у Србији у опште неће више бити Престола и Владаоца него: да ће у њој остати уставна Престола, али да ће на овоме у будуће седети представник једне друге породице.

V.

Када се сравне, с једне стране, текстови Устава од 1869 и Устава од 1901 који говоре о српској владалачкој кући, и, с друге стране, текстови Устава од 1888 и од 5 јуна 1903 који се тичу исте ствари, наилази се на једну интересантну разлику у њиховим респективним редакцијама. Чл. 10 Устава од 1869 изражава се овако: „Књажеско¹ достојанство по старим народним закључењима пре 1839 године, која су утврђена и закључењима Свето-Андрејске скупштине од године 1858, као и велике народне скупштине, држане 20 јунија 1868 год...“² Њему одговара чл. 6 Устава од 1901 године са оваквом садржином: „У Србији влада Краљ Александар I, из Династије Обреновића V. Сва права Краљевска, по више пута поновљеним одлукама народним, наследна су у Његовој Династији“ (први став). Међутим, чл. 57 Устава од 1888 којим се породица Обреновића одређује као владалачка кућа у Србији и исти члан Устава од 1903 године у коме је као таква, назначена породица Карађорђевића, краћи су по својим редакцијама. Тако, прва од те две одредбе гласи овако: „У Србији влада Краљ Милан I, из династије Обреновића четврти“, и други, пак, овако: „У Србији влада Краљ Петар I, из династије Карађорђево“ — и ништа више. Устав од 1888 прелази преко „старих народних закључења итд.“ Устава од 1869, а Устав од 1903 преко онога: „по више пута поновљеним одлукама народним“ Устава од 1901. У кратко, док Устави од 1869 и 1901 инсистирају на томе да кућа Обреновића доводи своја права од ранијих народних одлука или, како се изражава Устав од 1869, народних закључења, дотле се, у Уставима од 1888 и 1903, на те раније народне одлуке или закључења не прави ни најмања алузија.

Изгледа да се, при грађењу она прва два Устава, од 1869 и 1901, хтело да се право куће Обреновића постави на једну основу дубљу и солиднију него што је Устав, да се, од овога, у неку руку начини и независним. Другим

¹ Прогласом Краљевине од 22 фебруара 1882 „књажеско достојанство“ подигнуто је на степен „краљевског достојанства“.

² Став: „и по гласу султанских берата и хатишерифа од године 1830 и 1868“ који се је налазио, такође, у чл. 10 овога Устава, изгубио је своју важност услед Уговора Берлинскога (1878) који је Србији дао потпуну међународно-правну независност.

речима, била је, чини нам се, тенденција да се право те владалачке куће представи као неко право историско, базирано јамачно на заслугама које је она имала у стварању модерне Србије. Истина оба Устава говоре, у члановима о династији, о одлукама српскога народа, али, вероватно, ту се је изразу „српски народ“ дао племенски смисао, за разлику српскога народа од других народа, ближих или даљих по раси. Одлуке српскога народа значиле су одлуке српскога племена, тако да су се уставне одредбе о праву владалачком куће Обреновића имале овако формулисати: кућа Обреновића влада у Србији по одлуци српскога племена. Схватити овако термин српски народ, који налазимо у тим уставним одредбама, то значи, српски народ не идентификовати ни с једном генерацијом. Српски народ то су: бивша, садашња и будућа покољења тога народа. Отуда, када извесна генерација не представља српски народ, она није власна ни да мења одлуке које је овај донео. Примењено на питање о праву породице Обреновића да влада у Србији, ово резонување води томе резултату да ни једна будућа генерација у овој земљи није могла ту кућу лишити тога њенога права: она није могла бити надлежна касирати одлуку српскога народа који је стајао изнад свију будућих генерација. Нешто слично старом задружном праву по коме задругари нису могли отуђити задружна добра позната под именом баштине.¹ Та су добра припадала задрузи, а задруга је означавала породицу, то јест бивше, садашње и будуће чланове њене, због чега једна генерација те породице није имала власт да располаже баштином: пошто у тој генерацији није била оличена задруга, чија су та добра била, то она није могла њих ни отуђити.

Стављена на такву основу, владалачка власт куће Обреновића имала је карактер једног права која стоји изван и изнад Устава. Одредба Устава о том праву није дошла да то право крејира него да га, нашавши га већ крејираног, просто констатује. И благодарећи том свом карактеру, одвајајући се од осталих норама Устава које су само у овоме имале подлогу, одредба о династији Обреновића није, наравно, могла бити предмет дискусије уставотворца. Не само да из-

¹ А. С. Јовановић, *Историјски развитак српске задруге*.

весна генерација није могла збацити Обреновића — она није могла учинити ни нешто мање, оборити Устав, пошто народно представништво само за се нема уставотворну власт — него она није могла, преко своје Велике Народне Скупштине, у опште о томе дебатovati и, под резервом владалачке санкције, доносити какве одлуке, власт коју је, међутим, имала у погледу осталих уставних наређења.

Овакво схватање о владалачкој власти, чију тачност ми овде нити бранимо нити претресамо, могао се је само слагати са апсолутистичким темпераментом владалаца из династије Обреновића, а овакав свој темпераменат они дугују јамачно својим јако развијеним индивидуалностима. Њихова политика показује да су они себе класирали у категорију Carlyle-ових хероја, акцептирајући, као што и приличи херојима, сав ризик који прати људе чија се улога састоји у томе да својој широј или ужој околини даду обележје својих погледа на друштво и свет.

Ова објашњења помажу нам да разумемо дух Устава од 1888 године 1903 односно владалачке власти. Изостављајући она позивања на раније народне одлуке о српским династијама, та два Устава хтела су јамачно, да владалачкој власти у Србији одузму сваки историски карактер, да је метну у исти ранг са осталим уставним правилима. Права куће Обреновића (Устав од 1888) и куће Карађорђевића (Устав од 1903) да владају у Србији није било ни јаче ни слабије од права српских грађана на слободу штампе, зборова и удружења, на слободу савести итд., права која су, као основана, нашла, такође, место у Уставу. И као год што је Уставотворац био надлежан да мења одредбе о овим правима српских грађана, исто је тако он био надлежан да мења и оне одредбе Устава које су консакрирале право владалачко Обреновића односно Карађорђевића. Велика Народна Скупштина, и ако израз само једне генерације српскога народа, могла је да, и од тих уставних одредаба, начини предмет својих дискусија.

Онакве идеје о владалачкој власти, какве смо ми претпоставили код Обреновића, нису се, природно, могле сложити са теоријом о народној суверености која је, у Србији, била пред Устав од 1888 у великом кредиту. Доктрина: да је народ, под којим се је схватила свака жива генерација

његова, извор и утока власти искључивала је доктрину: да је владалачка власт нешто изнад народа тако схваћенога, нешто што у народу није налазило ни извора ни утоке. Истина, доктрина о народној суверености, није примљена потпуна ни у Уставу од 1888 као ни у Уставу од 1903 год., што најбоље показује тај факт да је установа Владоаца и у једном и у другом задржана, установа која ограничава власт народа, оличенога у Скупштинама (Великој и Малој). Али, како је и у Уставу од 1888 и у оном од 1903 владалачка власт, као што мало час видесмо, спуштена на ниво обичне уставне одредбе, и како је Скупштина стављена на равну ногу са династијом, то је и по једном и другом Уставу Велика Народна Скупштина добила власт да решава и о оним члановима Устава који говори о династији онако исто као и о ма којој другој уставној одредби. Ако идеја о народној суверености није, у реченим уставима, у целини својој консакрирана, она је, па чак и у погледу саме владалачке власти, победила за добру половину.

Интересантно је да је Краљ Милан, који је санкционисао Устав од 1888, пристао на онакво гледиште о владалачкој власти, какво смо горе изложили. Али да то гледиште није имало његове симпатије, то се може закључити из његове абдикације која је дошла после нешто више од године дана по промулгацији новог Устава. А да изједначавање владалачкога права куће Обреновића са најобичнијим уставним одредбама није било у складу ни са државноправним идејама Краља Александра, за то нам, можемо рећи, јамчи 9 мај 1894, када је, са Уставом од 1888, отишло и то омаловажавање, по његовом мишљењу, владалачке власти. Устави од 1869 и 1901, који су дошли после 9 маја 1894, задовољавали су Краља Александра у овом погледу. Устав, пак, од 1903 сахранио је, бар тако се надају његови творци, са последњим представником Обреновића и њихове аутократске назоре о владалачкој власти.

VI.

Као што смо видели у прошлом одељку овога чланка, и сама историја српске уставности показује да није нетачно наше тврђење да, по садашњем Уставу, Велика Народна Скупштина може решавати и о његовом чл. 57. Али не треба мислити да је ово у противности са оним што смо напред

казали у опште о власти Велике Народне Скупштине. Као ни онда када се тиче осталих уставних прописа, исто тако ни када је реч о чл. 57, власт Велике Народне Скупштине није неограничена. Одлука којом би она изменила пропис чл. 57 Устава постала би законом само тако ако би њу и Владалац потврдио. Иначе би она остала без правне важности, као што не би имала законске силе ни снаге ни вотум Велике Народне Скупштине односно измене, допуне или тумачења ма кога другог члана Устава за који се не би добила владалачка санкција.

Са правнога гледишта бар, власт Велике Народне Скупштине да може донети и такво решење да се чл. 57 Устава измени, династија, на влади у оно време када би се та одлука донела, не би била, дакле, изложена никаквој опасности. Одбацујући такво решење Скупштине, Владалац би задржао и даље у својој породици владалачку власт. Исто би тако било и онда, када би Велика Народна Скупштина одлучила да се у Србији заведе републикански режим. Таква одлука отишла би, као једна платонска жеља, у архиву, ако би јој Владалац одрекао свој потпис. Отказујући, пак овај, он ће, у исти мах, сачувати и Србији монархиски, облик владавине и својој кући својство династије.

Владајућа династија, у случају измене, од стране Велике Народне Скупштине, чл. 57 Устава, престала би то бити, дакле, само тако ако би Владалац ту измену потписао. Тада бисмо имали један уставни закон — јер су на измену Устава у тој тачки пристала оба уставна фактора — по коме је владалачко право дотичне куће у Србији престало. То би био један занимљив пример прећутне абдикације. Изречна абдикација, као што је била н. пр. она Краља Милана 22 фебруара 1888, јесте један унитаралан акат, акат који постоји само једном вољом. Међутим, прећутна абдикација, у случају којим се овде бавимо, била би акат билатералан, акат који је крејација двеју воља, Владаоца и Велике Народне Скупштине. Отуда ова последица: код изречне абдикације, Владалац који је абдицирао могао би своју оставку повући све дотле док Велика Народна Скупштина не би, акцептирајући је, изабрала другог Владаоца; код прећутне абдикације ствар би била дефинитивно свршена: пошто је абдикација учињена у облику закона, закона уставнога, то

Владалац не би могао, после доношења тога закона, својом једностраном вољом повратити себи својство владоаца. Такав поступак од његове стране био би гажење једног уставног закона, и то гажење од стране једног обичног појединца, јер је Владалац, услед тога закона, дошао у ред обичних приватних лица. Да се поврати на Престо, морала би се извршити сва она процедура Уставом прописана за избор новог Владоаца, морао би бивши Владалац, специјално, бити изабран од Велике Народне Скупштине, и изјаснити се да се избора прима.

Друга карактеристика ове прећутне абдикације јесте та што она није лична као што је, махом, изречна абдикација, пошто се ова, обично, тиче само оног члана династије који даје оставку на владалачку власт. Прећутна абдикација, која нас овде интересира, односи се на целу владалачку кућу. После измене чл. 57 Устава, цела једна породица губи карактер владалачке куће, престаје да влада, што код изречне абдикације не мора да буде случај а на име није случај онда ако у породици Владоаца који даје оставку има чланова који, по Уставу, долазе после њега на Престо и ако абдикација није обухватила целу династију.¹

Измена чл. 57 Устава, онако како је то горе предвиђено, била би најправилнији начин престанка власти једне династије, најправилнији јер би се он извршио потпуно *легално*: извршио би се у форми уставнога закона. Дотична династија престала би владати на основу заједничке воље оба уставна чиниоца, и Владоаца и Велике Народне Скупштине, дакле на основу воље суверене власти то јест државе, изражене онако како је то Уставом прописано: најпре бисмо имали вотум Скупштине а затим санкцију Владоачеву. За изречну абдикацију која би везивала не само онога који абдицира већ и целу његову кућу — претпостављајући да је таква абдикација по Уставу допуштена — не би се већ могло рећи да је резултат воље суверене власти. Јер овде

¹ То је у питању да ли би, по нашем Уставу, Владалац, као шеф династије, могао абдицирати не само за се него и за своје Престолонаследнике. И у опште Устав нигде не предвиђа абдикацију, али, као што смо то и у једној ранијој примедби казали, несумњиво је да Владалац, као и сваки други државни орган, може дати оставку на свој положај. Питање је, поновљено, само то: да ли шеф династије има власт да своју оставку прошири и на целу своју породицу.

се престанак династије појављује као једнострани акт воље Владаоцеве, и Велика Народна Скупштина, надлежна да попуни Престо, има само да констатује тај факат да је династија у питању престола. Исто тако и постанак нове династије, када се је избор извршио по Уставу, није израз воље суверене власти, пошто наименовање новог Владаоца врши само Велика Народна Скупштина која није суверена, а акцептација избора од стране новог Владаоца није, као што смо већ имали прилике то рећи, исто што и санкција уставнога закона.¹

Владајућа династија, видели смо, не ризикује правно ништа ни онда, када би Велика Народна Скупштина, мењајући чл. 1 Устава, решила да се у Србији установи републикански систем владавине, јер ни та одлука без Владаоцеве санкције нема законске вредности. Из овога излази да је увођење таквога система владавине у Србији могућно само са престанком Владаоцевим. У оваквом случају имали бисмо такође прећутну абдикацију која би се од горње сличне абдикације разликовала у толико што, после династије у оставци, не би дошла никаква друга династија, јер би у Србији установа Престола у опште престала.

VII.

Власт Велике Народне Скупштине да решава и о чл. 57 Устава могла би, и са правнога гледишта, бити опасна по владајућу династију, ако би се примила као тачна и Уставу садашњем саобразна теорија *Владаоцевога немешања*. По тој теорији Владаоцева је улога само та: да гарантује слободу бирања народних представника, али чим би народ, слободно консултиран, одредио своје представништво (Велику или Обичну Скупштину), Владалац би имао да се одлукама народнога представништва покори и да их потпише. Теорија која, као што видимо, претвара Владаоца у једног обичног председника републике, са том разликом само што је његово председништво доживотно и, осим тога, наследно у његовој

¹ У толико би се, за постанак нове, као и за престанак старе династије у случају изречне абдикације, могло рећи да су резултат воље суверене власти, што би се и тај постанак и тај престанак извршио по Уставу. Али, ово би било даља, изведена воља суверене власти, док би, у случају престанка династије, услед измене чл. 57 Устава, воља суверене власти била специјална и непосредна.

породици. Доктрина о народној суверености која је, као што смо то већ на једном месту и у овом чланку казали, у пола победила у Уставима од 1888 и 1903, добија, са оваквим схватањем власти уставнога Владаоца, своју пуну примену. Реч република не фигурише, истина, у данашњем Уставу, али то не чини ништа, када је сама ствар ту. Устав од 1903 учинио је, у остварењу начела о народној суверености, добру половину корака, тумачи његови тај су корак довршили.

Разуме се да би, са оваквим погледима на положај уставнога Владаоца, власт Велике Народне Скупштине да решава и о измени чл. 57 Устава, добила сасвим други значај. Владалац, ако би се хтео држати теорије немешања, имао би просто да такву одлуку санкционише. Када би се и сам отказ да се потпише закон који је изгласала Обична Народна Скупштина сматрао као неуставан, колико би се тек као такво сматрало одбијање, од стране Владаоца, санкције једној одлуци коју би донела Велика Народна Скупштина. Владалац би, дакле, имао да бира тада једно од овога двога: или да остане *ушваван*, па да изгуби Престо, или да овај сачува по цену *неуставности*. Исто ово резонување важи и за случај да Велика Народна Скупштина вотира републику. Једном речју, по теорији немешања Велика Народна Скупштина имала би власт да збаци било самог Владаоца било целу династију, доводећи на Престо другог Владаоца из исте династије односно сасвим другу династију или проглашујући републику — власт која би одговарала идеји о народној суверености оличеној нарочито у Великој Народној Скупштини.

Положај уставнога Владаоца постао би на тај начин веома несталан. Велика Народна Скупштина, подстицана Обичном Скупштином, која би тога ради захтевала њен сазив, скупљала би се с времена на време да своје владоцу изјави неповерење и да га другим замени. Уставни Монарх спао би испод ранга председника републике кога народно представништво нема власт збацити за трајања његовога мандата. Имали бисмо, код установе Владаоца, примењен систем који је неко време (под режимом Устава од 1888) код нас функционисао у општинама: на захтев одбора општинскога који је изјавио неповерење председнику општинском, сазивао се збор општински да реши сукоб између одбора и

председника, да овога одржи или збаци. Слично томе, Велика Народна Скупштина састајала би се, у краћим или дужим размацима времена, да расправи појављени конфликт између Владаоца и Обичне Народне Скупштине.

Оваквим резултатима води, код нас, доктрина о народној суверености и теорија Владаочевога немешања. И да и самим последицама, остављајући на страну друге аргументе, које та доктрина и теорија омогућавају, утврдимо њихову погрешност, то је био циљ овога чланка.

Живојин М. Перић

О ЗАСТАРЕЛОСТИ ХИПОТЕКОВАНОГ (ИНТАБУЛ.) ИНТЕРЕСА ПО НАШЕМ ГРАЂАНСКОМ ЗАКОНИКУ

— §§ 928 д. и 930 а. —

Изгледа да се може узети као правило у нашем право-суђу: да сваки интерес, био он хипотекован или не, заста-рева за три године. Наши судови заснивају своје одлуке на пропису § 928 *д* грађанског законика.¹

Одредба § 928 *д*, као и све допуне § 928 грађанског законика од *а* до *е* и под *з*, уведене су законом од 5 маја 1864 г. Дотада ми нисмо имали у нашем грађанском зако-нику ових посебних кратких застарелости. Садржај свих ових допуна наш је законодавац позајмио из француског грађан-ског законика.²

И ако су ове допуне ушле у наш грађански законик још од 1864 г. наша судска практика у питању хипотеко-ваног интереса није се мењала за читаву четвртину века ни после ових унесених допуна, остајући при томе да хипоте-кован интерес застарева по општим правилима о застарелости.

Ова појава у нашој судској пракци од значаја је, и ми је овде истичемо, јер да је пропис § 928 *д* имао ово значење и ово пространство у примени, које му садања судска практика придаје, извесно би се овај обрт у нашој судској пракци јавио одмах после донесеног закона, и ова законска одредба не би чекала на своју примену више од четврт века.

¹ В. решење опште седнице Касационог Суда од 15 октобра 1895 г. Бр. 6451 „Нова збирка начелних одлука опшних седница Касационог Суда“ од г. Ст. Максимовића 1895. год. стр. 12 и 69.

² На име овако: наш § 928 *а* одговара чл. 2271 француског грађан-ског законика; § 928 *б* (прва алинеја) = чл. 2272; § 928 *б* (друга алинеја) = чл. 2273; § 928 *в* = чл. 2274; § 928 *д* = чл. 2277; § 928 *е* = чл. 2278 и § 928 *з*. = чл. 2270.

И одиста сви наши судови не деле мишљење нашег највишег суда, па и у највишем суду мишљења су подељена. Мањина у нашим судовима заступа мишљење, да се у овоме питању има применити § 928 *ж* т.ј. општа редовна застарелост од 24 године; те тако ово је питање и данас остало спорно у нашем правосуђу.

Покрећући овде ово спорно питање, ми желимо да уђемо у расправу његову, и да критички расмотримо све одредбе нашег грађанског законика који се дотичу овога питања, не губећи из вида ни вољу законодавца, коју је хтео изразити у самој тексту позитивних одредаба, узимајући је дословно, онако како је он изразио, ни дух самога закона, да му буквалном применом његовом не би приписали оно разумевање које духу закона не одговара.

Ми се нећемо обазирати ни на какве разлоге, који би били страни самим позитивним одредбама, нити се опредељавати по користима које би имале бити, ако би се једно или друго тумачење усвојило. Нама ће бити једини задатак да теориски са гледишта чисто правног расправимо питање, те да на тај начин допринесемо правилном решењу његовом.

Са ове тачке гледишта у нашој правној литератури ово питање до данас није претресано, и ако је оно од веома јаког и великог економског интереса.¹ Г. М. Стојановић у својем чланку „Интерес застарела за три године“² ушао је у расправу овога питања поводом донашања једне одлуке опште седнице Касационог Суда, побијајући разлоге изнете у одвојеном мишљењу судија Касационог Суда који су остали у мањини: да хипотекован интерес не застарела за три године. Морамо признати да је г. Стојановић уочио недостатке изнете у разлозима одвојеног мишљења, а многе одредбе на које се позивало одвојено мишљење мањине, у недостатку правих и јачих аргумената, ослабиле су правилност оцене у схватању значаја § 928 *д* грађанског законика, али ипак г. Стојановић није по нашем мишљењу успео да докаже, да

¹ А. Ђорђевић у својем делу „Систем приватног (грађанског) права“, дотицао се ових питања са општег теориског правног гледишта, без обзира на судску практику, стр. 197—249 и даље. Г. Ст. Максимовић „Нова Збирка“ 1895 стр. 12 и 13 у примедби с напоменом да је одлука опште седнице Касационог Суда саобразна закону.

² В. Бранич за 1903 г. стр. 21—36 и Глас Права бр. 4 и 8.

је мишљење већине засновано на закону. За што је то тако, ми ћемо овим што следује да утврдимо.

При расправи овога спорног питања ми смо се послужили упоредном методом, проучавајући одредбе нашег грађанског законика са одредбама њиног изворника. Улазећи тиме у историски део, ми нисмо губили из вида ни дух ни циљ којим је руковођен наш законодавац приликом донашања тих допуна; најпосле своје закључке изводили смо увек на општим теориским принципима који као закони владају у праву. Колико смо у томе задатку успели остављамо меродавној оцени наших читалаца.

Наш законодавац приликом донашања закона од 5 маја 1864 имао је несумњиво намеру, да допуни наш грађански законик, и да уведе овим допунама *неке посебне нарочите кратке застарелости*. Ово мишљење дели и г. А. Ђорђевић у своје поменутом делу.

Ми смо напоменули и то: да је садржину ових прописа наш законодавац позајмио из француског грађанског законика, која тамо заузима место у IV секцији под насловним именом: „О неколиким нарочитим застарелостима“ (Section IV de quelques prescriptions particulières).

Ради потпуности и за боље разумевање истакнутог питања, ми ћемо за један моменат у кратко прећи на историски постанак ове одредбе у француском законодавству, како би нам доцније било лакше и потпуније разумети значај овога прописа у нашем грађанском законнику.

Наредбом Луја XII од 1510 год. (чл. 71) одлучено је да купци заснованих ренти — а установа ренте била је само у облику зајма на интерес — могу само приходе тражити за пет година. Ова је одредба декретом од 24 августа 1792 проширена на финансиске ренте, затим декретом од 24 августа 1793 (чл. 156) на доживотне ренте државног дуговања. Доцније ове су одредбе генерализоване у чл. 2277 (наш 928 д) и примењују се данас на све исплате којима рок тече дан по дан, а нагомилавање њихово за дужи низ година била би неизбежна последица за пропадање дужника.

Приликом кодификовања француског грађанског законика владин извештач, Биго-Преамене, навео је у своје извештају ове мотиве: да се чл. 2277 не заснива само на претпоставци *исплате*, но још више на обзирима јавнога

поретка. Хтело се да се спречи да дужници не пропадају услед нагомилавања дужних неисплаћених сума.¹

Овде су први мотиви на којима је заснована ова законска наредба, један је главни, а други споредни.

Први почива на хуманом мишљењу, да треба заштити дужника. Није се хтело да овај пропадне небрежљивошћу повериоца, који за подуже време од неколико година не тражи своје периодичне наплате од дужника. Јер то би пропадање наступило, кад би се дужник једнога дана нагодио да плати одједанпут све оно, што је кроз читав низ година имао поступно плаћати на одређене рокове из својих прихода.

Други споредни мотив: после пет година, — а не три како је код нас овај рок скраћен, — узима се као вероватно, да је поверилац намирен; јер овде је питање о исплати прихода, који су му често потребни за живот. Са ове тачке гледишта застарелост из чл. 2277 намењена је томе, да она служи дужнику, који је већ исплатио своју обавезу, а који би изгубио своју квиту или је није ни узимао, *као средство да избегне да не би два пута платио.*

Ово је споредан мотив за застарелост, али он се сасвим разликује од мотива застарелости из чл. 2271 до 2273 (наш § 928 а и 928 б), који су засновани искључиво *на претпоставци исилате*. Отуда истичу ове последице:

1. Признање дужника, да није платио отплате које је требао платити за прошлих 5 (односно по нашем 3) године, не смета му ништа да се ипак позива на застарелост чл. 2277, сем ако то признање није учинио под таквим условима који би садржали у себи одрицање стеченог права на застарелост, а то се не сме претпостављати.

2. Поверилац коме истиче застарелост из чл. 2277 не може нудити заклетву дужнику, да му је платио или не. И заиста одбивање понуђене заклетве од стране дужника значило би само признање постојања његовог дуга, а ми смо мало час видели, да дужник може чак и признати и опет не изгубити користи од застарелости.

Као што се види, застарелости из чл. 2271 до 2273 (наш 928 а и 928 б) са свим су на другој основи засно-

¹ Précis de Droit civil par G. Baudry-Lacantinerie 1898. Paris.

ване, јер су оне искључиво засноване на претпоставци да је дуг плаћен. Дужник који истиче једну од ових последњих каже: ја сам платио и позивам се на застарелост, као на квиту за исплату, коју сам изгубио или коју нисам ни узео. На ово поверилац има право да тражи да дужник то и својом заклетвом утврди. Напротив дужник који истиче застарелост из чл. 2277 (наш 928 д) наводи и може рећи: „ја нисам платио, али ја сам ослобођен обвезе самом немарношћу мога повериоца, који ме није тужио у законом року, а који хоће данас да ме принуди да му платим велики број заосталих отплата, тако да би ме он тим упропастио. Чему би дакле ту имало да послужи нуђење заклетве?“¹

Из историског излагања утврдили смо да су ове одредбе о застарелости унесене и у наш грађански законик као посебне одредбе за кратке застарелости. Ова поставка стоји као неоспорна.

Још ближи доказ да су ове одредбе посебне и нарочите за краћу застарелост и по томе ушле у наш законик као изузеци утврђује се и самом одредбом нашег законодавца постављеном у § 928 а. Изрично се у овој одредби каже: „Застарелост казана у § 928 а до § 928 д закључно тече и противу малолетника и противу оних, који из других узрока немају права располагања са својим имањем. Но они имају право на накнаду од тудора ако су тиме оштећени.“ Овим се изрично одступа од истакнутог општег начела застарелости у § 942 грађанског законика, и ове овде побројане застарелости имају се сматрати као *изузети*.

Чим се ово призна и утврди и као несумњиво утврђено прими, онда примена ових одредаба мора се строго ограничити само на оне случајеве, које је законодавац имао на уму по правном начелу *Exceptio est strictissimae interpretationis*.

Према овоме ужем тумачењу, како се оно мора и узети, § 928 д може да обухвати и обухвата све конвенционалне интересе у опште или како се то вели: „годишње интересе на позајмљене капитале“, а ако им рок није уговорен, онда закон подразумева да је по свршетку сваке године (§ 602 а).

¹ G. Baudry-Lacantiniс op. cit. стр. 1021. tome III.

Примедба: О овоме види мишљење г. А. Ђорђевића пом. дело стр. 262 итд. и г. Ст. Максимовића пом. дело стр. 5 и 6. Г. Ђорђевић погрешно тумачи (§ 928 б), г. Максимовић недовољно образлажава своје мишљење.

Хипотекован облигациони дуг са хипотекованим интересом *самим тим што је хипотекован долази у домен хипотекованог права*. Хипотековано право нема ничега заједничког, ни у француском грађанском законнику, па ни у нашем, са овим посебним и нарочито кратким застарелостима. Оне су и у француском законодавству и у нашем издвојене. Као што их код нас § 923 *е* нарочито издваја из општих правила о застарелости, исто их тако француски законодавац меће у нарочиту секцију. Наш их законодавац изрично изузима из општег правила о застарелости.

Наш законодавац, кад је ове допуне доносио о кратким посебним застарелостима, он је гледајући на изворник ових одредаба имао на уму, да им ни у нашем законнику не даје општи карактер и пошто их је донео као допуну § 928, он их је у § 928 *е* сабрао и прикупио и поставио за њих опет и посебну застарелост према малолетницима и лицима која немају права располагања са имањем. Ево како о томе разлаже Бодри у поменутом делу:

„Ова се одредба оправдава доста лако у толико у колико се она има применити на застарелости чл. 2271 и 2272. Као што је то са свим добро рекао Биго-Преамене, у своме извештају мотива овога закона: ако малолетник врши једну од професија у погледу којих су ове застарелости биле прописане, право је да је потчињен општим правилима који је опредељују; пошто му је признато да је способан да обавља ту одређену професију, мора му се признати самим тим тражена способност за наплату која стоји у вези са обављањем те професије у његову корист и да има права тражити намирење; ако он буде пренебрегао да тражи, застарелост се према њему може истаћи кад истекне рок који је закон утврдио и поставио.

Што се тиче застарелости из чл. 2277, она се одваја од општег правила задржавања тока застарелости, које је уведена у корист малолетника, јер је она постављена и заснована на прво место с погледом на општи јавни поредак. Истина је да се у основи код сваке застарелости налази више мање увек у питању јавни поредак т.ј. општи интерес; са ове тачке гледишта може се критиковати само начело о задржавању текућа времена које је постављено у корист малолетника и оних који из других узрока немају права

располагања са својом имовином. По здравој логици може бити да је требало оставити ове неспособне потчињене општем праву у колико се тиче застарелости, сем што би им се дало право накнаде од стараоца. Интерес малолетника и лица која немају права располагања приватни је интерес, а еви приватни интереси морају бити одстрањени пред општим интересима.¹

Гледајући на све ове посебности и изузетности што садрже ове допуне одредбе нашег закона од 5 маја 1864 године, ми морамо признати да оне не могу никако имати карактер општи. Чим ове допуне немају такав карактер, одмах се при њиховој примени има истаћи начело: *Excerptio est strictissimae interpretationis*.

По примеру свих јевропских законодавстава и наш је законодавац хипотекарно право издвојио у посебну главу VIII §§ 305—330 грађанског законика. Само по овим одредбама судија може у даним случајевима да опредељује и поставља границе појединим правима. Законски и правно говорећи интереси нису ништа друго до акцесија обавезе, која их производи. Хипотека која је установљена ради сигурности поверилачке тражбине распростире се природно и на интересе, кад је њихово обезбеђење везано са поверилачком тражином а ова садржи донашање интереса. Несумњиво је да кад сигурност има главна ствар мора је имати и акцесорија, јер је судбина акцесорије обично везана за главну ствар: *accessorium sequitur principale*.

Како наш законодавац ниједном законском одредбом не одваја хипотекован дуг од хипотекованог интереса (§ 330 грађанског законика), а пропис § 928 д као што смо видели нема никакве везе са хипотекарним правом, то се одлуке судске у погледу овога питања имају сматрати, онакве какве су се одомаћиле у нашем правосуђу, као противне позитивном закону.

Најпосле нека нам је допуштено да уђемо и у анализу саме воље законодавчеве. Ни за један моменат не може се оспорити, да наши сарадници и чланови комисије, који су сарађивали на извођењу законских допуна од 5 маја 1864, нису тачно познавали француско законодавство, које им је

¹ В. G. Baudry-Lacantinerie пом. дело стр. 1039 св. III како он излаже мотиве ових законских одредаба и како их оправдава.

служило као изворник за донесене допуне. Они су са математичком тачношћу морали знати, да у француском грађанском законику постоји члан 2151, који регулише питање о хипотекованом интересу, и да је намера законодавчева била да и ово питање определи законом од 5 маја 1864, нема сумње да би и она била репродукована у нашем хипотекарном праву. По здравој логици друкчији се закључак и не да извести. Па кад то законодавац није хтео, онда му се судским тумачењем не може натурати.

Постављена ограничења у § 928 *д* изузеци су од правила: *excerptio est strictissimae interpretationis*. Изузетак се не може примењивати изван постављених опредељења у његовом тексту; дакле и поверилац који би имао хипотекован интерес мора имати сва права како на наплату главног тако и на наплату интереса којима је рок протекао. За застарелост хипотекованог интереса вреди опште одредбе о застарелости. Хипотекован интерес са хипотекованом поверилачком обвезом у овоме погледу дели исту судбину, јер је он акцесија главне ствари: *accessorium sequitur principale*. Кад наш законодавац за овај случај није друкчије наредио, онда одредба § 930 а као опште правило о застарелости вреди за њега и он застареваша за двадесет и четири године; само висина суме његове ограничена је § 604 *а* грађанског законика. У осталом пропис § 604 *а* вреди и за хипотековане интересе, кад се странка не позива на застарелост; ни у овоме последњем случају ова одредба не стоји у супротности са § 928 *д* као што то мисли г. Максимовић у поменутој његовој „Новој Збирци“ стр. 12, јер застарелост се може или истаћи или не истаћи као одбрана у даном спору, пошто зависи од воље странака хоће ли се тим правом послужити, а суд није позван да је по званичној дужности у призрење узима (§ 949 грађанског законика); и тако, ако се странка не позове на ово право одбране, суд ће је осудити на плаћање интереса чија висина може достићи висину главног дуга.

Да ли ће интерес достићи главни дуг за дуже или краће време зависиће једино од протеклог времена и висине уговорне интересне стопе.

КАКО СЕ ВОДИ ЦАРИНСКИ РАТ?

Од почетка ове године целокупан наш јавни живот заузет је питањем о регулисању трговинских односа између наше државе и Аустро-Угарске. Највећи део новинарских чланака, дипломатских нота, говора академског карактера и интрига, руковођених и племенитим и ниским мотивима, креће се око питања: хоћемо ли са Аустро-Угарском закључити трговински уговор или не. А при томе је небројено пута поменуто вођење царинског рата, па је са довољно детаља означено, какве ћемо користи имати од царинског рата и какве ће нам штете он донети.

Питање, које је сада у Србији на дневном реду, а које по својој важности превазилази сва остала, те нас с тога тако јако и интересује, у тесној је вези са питањем: шта се разуме под царинским ратом и како га Србија може водити?

Код нашег јавног мњења још нема пречишћеног појма о томе, шта је то царински рат, па се често може чути, да је царински рат само неуговорно стање и да смо ми већ у царинском рату са Аустро-Угарском. С друге пак стране држи се да царински рат искључује уговорно стање; а све је ово мање или више погрешно с тога, што се за критеријум појма о царинском рату узима факт, да ли између држава постоји уговорно стање или не. Међутим то је погрешно. Царински рат, и ако се обично и по правилу води кад наступи неуговорно стање, ипак не мора бити увек праћен тим стањем.

Између двеју држава могу бити ова три односа: постоји уговорно стање, не постоји уговорно стање и води се царински рат.

Уговорно се стање карактерише тим фактом, што се при увозу робе из једне државе у другу има да поступа по једном међународном уговору, који су државе закључиле. Уговори се закључују, да би се увозу робе из уговорне државе дале неке нарочите олакшице, које роба не би уживала, кад уговора не би било. Напротив, ако уговора нема, са робом се поступа по општој царинској тарифи, чији су ставови по правилу виши од ставова уговорне тарифе. Неуговорно је стање, дакле, примена аутономне тарифе на страну робу; оно искључује појам уговорног стања и настаје увек, кад се уговорни односи прекину.

Царински пак рат карактерише се сасвим другом особином. Он може постојати и код уговорног (истина ово се ретко дешава код држава, које своје међународне обавезе поштују) и код неуговорног стања. За њ је индиферентна ствар, да ли постоји уговор или не. Он се одликује сасвим другом особином, која га битно разликује од уговорног и неуговорног стања.

И уговорно и неуговорно поступање са страном робом има ту заједничку особину, што се са робом из једне државе поступа тако исто као и са робом из друге државе, са којом смо у истим трговинским односима. Француску робу царинимо по уговорној тарифи, тако исто као и немачку робу; или робу аустро-угарског порекла царинимо по аутономној тарифи тако исто као и румунску робу. У царинском рату, пак, не поступа се тако, већ се са робом из једне уговорне државе поступа неповољније, но са робом из других уговорних држава; или са робом из једне неуговорне државе поступамо неповољније, но са робом осталих неуговорних држава. *Царински рати, дакле, значи, изузетно неповољније поступање са робом из једне државе, без обзира да ли смо са том државом у уговорном односу или не, но што поступамо са робом осталих уговорних или неуговорних држава.*

Ако постоји трговински уговор, па мимо њега и противно њему, уведу се у живот неке одредбе, по којима се са робом друге уговорне државе поступа неповољније, но са робом осталих уговорних држава, онда је објављен царински рат. А царинског рата нема, ако противно уговору

повисимо које ставове тарифе, па их тако повишене примењујемо према свима уговорним државама.

Кад се уђе у царински рат, трговински уговор и даље постоји, али само *de jure*, а не и *de facto*; према чему царински рат, кад постоји уговорни однос између држава, увек представља *повреду* једног међународног уговора, *повреду једног стеченог права*. Према томе, кад је Аустро-Угарска, у јануару ове године, са увозом наше робе поступала неповољније но са робом осталих уговорних држава, она је ушла у царински рат са нама с тога, што је нас ставила у један *изузетан положај* према осталим државама, са којима је имала трговинске уговоре, а у исто је време повредила наше право на примену трговинског уговора, који је још био у важности. Из овога следује, да је за оцену питања, да ли нам је објављен царински рат индиферентна ствар значај и облик изузетног поступања према нашој роби; она могу бити чак и повољнија но примена аутономне тарифе; главно је, да постоји *изузетно поступање* са нашом робом, поступање, које нас ставља у један ванредни положај према осталим државама, са којима наша уговорница има такође трговинске уговоре.

Да је за појам царинског рата индиферентно да ли смо у уговорном или неугворном стању, јасно се види из члана 12 закона о општој царинској тарифи, који предвиђа вођење царинског рата. У томе се члану каже: „Ако роба подложна царини долази из држава, које са српском робом или српским бродовима поступају неповољније, но с истима других држава, Краљевска Влада, на предлог Министра Финансија, одредиће...“ Као што се види рат можемо водити и са уговорном државом само ако она са нашом робом или нашим бродовима поступа неповољније, но са истима других држава, са којима је такође у уговорном односу.

Кад се пак у царински рат улази из неугворног стања, онда вођење рата не представља никакву правну повреду, јер нема никакве обавезе, да се тако неће радити. Ако би сада Аустро-Угарску ставили у изузетан положај према осталим државама, са којима такође немамо трговинског уговора, па на њену робу почели наплаћивати поред ставова опште царинске тарифе још и некакве допунске царине, ми се према њој не би, у правном смислу, огрешили с тога, што јој ни-

какву обавезу нисмо дали, да са њеном робом не ћемо неповољније поступати, но са робом осталих држава, са којима нисмо у уговорним односима. Разлика је ова јасна, кад се има на уму, да се роба из уговорне државе царини по уговорној тарифи, која је дело споразума странака уговорница и не може се мењати на штету једне стране без њеног пристанка; а царињење робе по аутономној тарифи, ствар је нашег унутрашњег законодавства, које може самовласно и без одобрења страних држава да спушта или пење ставове тарифске према свима или само према једној неуговорној држави.

Из овога, што смо досада навели, надамо се да се може видети, да неуговорно стање није и царински рат, као год што уговорно стање не искључује вођење царинског рата; а да се царински рат састоји у *изузетном, горем положају*, у који се ставља држава, са којом се рат води, једино с погледом на државе, које су у таквим истим трговинским односима са државом, која нам је објавила рат.

Прелазимо сада на питање: на који се начин води царински рат? Циљ је царинском рату, да онемогући прођу робе, пореклом из оне државе, са којом хоћемо да водимо рат. То се може учинити на два начина: затворићемо своје тргове тој роби и нећемо допустити, да та роба, преко наше територије, оде на тржишта ван наше државе. И једно и друго погађа индустрију или пољопривреду нашег противника, а оснива се на мерама, које се путем законодавства или путем наредаба управне власти могу утврдити.

На првом месту можемо забранити провоз робе кроз нашу територију. Услед мера, које отежавају увоз, наш противник жели, да нађе нова тржишта својој роби. Ако се на та тржишта мора ићи преко наше територије, ми можемо у томе спречити свога противника забраном провоза. Са тих је разлога Аустро-Угарска већ забранила транзит наше стокe преко своје територије. Забрана провоза може се односити не само на робу, која тек услед царинског рата тражи нове тргове, већ се може распростраити и на робу која је имала своје купце у другој држави. Ми бисмо се могли овим средством згодно послужити према транзиту робе аустро-угарског порекла за Турску и Бугарску, пошто је тај пут

за аустро-угарску робу најподеснији и најјефтинији, али то средство има и своје рђаве стране. На првом месту, држава, која забрањује провоз, штети се у приходима од железница, а поред тога, само услед тога, што се непријатељ у првome тренутку доводи у забуну губитком путева, на које су трговци већ научили, — прети опасност, да та страна роба, услед конзерватизма трговаца, не иде тим путевима, обилазећи домаће жељезнице, и онда, кад се царински рат једном прекине.

Наша је Влада чланом 15 закона о општој царинској тарифи овлашћена, да забрани извоз, увоз и провоз робе „кад то државни интереси захтевају.“ Као што се види транзит може бити забрањен без учешћа Народне Скупштине, једино на основу решења Министарског Савета, које мора бити донесено на предлог Министра Финансија.

Други низ мера противу робе из државе, са којом водимо царински рат, састоји се у томе, што ћемо увоз робе или забранити или оптеретити нарочитим допунским царинама. И једно и друго има за резултат онемогућење увоза робе. Ако роба није тако изврсног квалитета, да је у стању конкурисати домаћим фабрикатима или роби увезеној из других држава, које нису са нама у царинском рату, довољно ће бити, оптеретити је једном допунском царином и тиме јој онемогућити увоз. А ако је роба тако изврсног квалитета, да ће у земљи наћи купце, ма како је високим царинским ставовима оптеретили (н.п. француски шампањ), онда увоз такве робе треба просто забранити.

Што се тиче величине допунских царина, оне морају бити толике, колико је потребно, да постигну свој циљ. Тако у Немачкој допунске царине износе: 100% од царинске стопе, која је већ предвиђена или до потпуне вредности, ако роба плаћа царину по вредности; ако је пак роба ослобођена царине, допунска царина може изнети 50% од вредности. У Аустрији допунска царина износи 30% од царинске стопе или 15% од вредности, ако роба не плаћа царину. Најшире право има француска влада, која може сама одређивати висину допунске царине или сасвим забранити увоз.¹

¹ Trautvetter, Dr. E.: *Das neue deutsche Zolltarifrecht*, Berlin, 1905. S. 56 ff.

Наша Влада, према члану 12 закона о општој царинској тарифи, може према роби из државе, која је ступила са нама у царински рат, употребити ова средства: поред редовне царинске стопе наплаћивати један додаток од 200% или до потпуне трговачке вредности. На робу пак, која не плаћа царину, може се увести царина *ad valorem* до 100%. Ове су допунске царине потпуно довољне, да стану на пут увозу робе из непријатељске државе.

Ако пак страна држава по сваку цену хоће, да њена роба продре на наша тржишта, и у томе циљу својим извозницима да какве повластице или премије, онда, према члану 13 закона о општој царинској тарифи, наша Влада може допунске царине повећати још и износом тих премија.

Ове се мере предузимају у облику Краљевог Указа, али је потребно, да их и Народна Скупштина одобри.

Ратне царинске стопе уводе се одмах у живот, без обзира на то, да ли је Народној Скупштини поднет предлог о њиховом одобрењу, и ако би се према чл. 18 закона о општој царинској тарифи могло мислити, да се оне не могу увести у живот, док Влада не поднесе Скупштини предлог, док Народно Представништво не буде дакле на окупу. Ово не може подлежати сумњи ни према стилизацији друге алинеје члана 12, која гласи: „Ове се мере предузимају у облику Краљевог Указа и подносе Народно Представништву на одобрење одмах у првој сесији, *ако у времену предузимања ових мера оно не би било на окупу.*“ Из мотива уз пројекат закона о општој царинској тарифи види се јасно смисао наведене алинеје: „Нема сумње, да је с обзиром на брзо поступање у случају репресалија према домаћем извозу потребно, да је влада опуномоћена законом, *да одмах може предузимати сходне мере. Ова одредба (чл. 12 закона о општој тарифи) је у самој ствари овлашћење, које се даје влади за то.*“ Према томе, држимо, да се одредба чл. 18 неће односити и на допунске царине, које се уводе у случају царинског рата.

Као услов за увођење ових ратних царина наш законодавац захтева, да смо већ изазвани тј. да нам је рат већ објављен, а не допушта увођење ових репресалија пре тога.

Ступање на снагу ових ратних одредаба зависи од одлуке Народне Скупштине; оне се управо уводе под резолу-

тивним условом: ако их Скупштина одобри. Одлука скупштинска, којом се оне одбацују има ретроактивно дејство (дејство ex tunc), и увозницима, којима су наплаћене, морају се вратити, јер се сматра као да те допунске царине нису никада ни увођене у живот.

Јов. Лончарић

О ЈЕДНОЈ НЕЗАКОНИТОЈ НАДЛЕЖНОСТИ

Закон о уређењу округа и срезова од 18 марта 1905. године усвојио је, у погледу административне управе земљом, систем децентрализације, начело самоуправе, али не у потпуној мери, већ с извесним ограничењима. Окрузи и срезови признати су као самоуправна тела са правом самоопредељења у границама законом обележеним. Принцип самоуправе нарочито је изведен у приличним размерама у погледу финансиске управе, али ни ту немају самоуправна тела потпуну слободу. Државна власт у лицу свог органа, Министра Финансија, задржала је за себе и право надзора и право непосредног учешћа у неким случајевима.

Као што је познато, и газдинства самоуправних тела управљају се по нарочито утврђеном плану, прорачуну — буџету, па су и та тела дужна, као и држава, састављати и утврдити буџет за сваки наступајући годишњи период. Ми ћемо овде говорити о утврђивању општинских буџета и о властима надлежним за њихово одобрење. Намера нам је да укажемо на једну, по нашем мишљењу, незакониту практику, која се врши и која ће се, изгледа, и даље вршити, ако се за времена не обрати пажња на то.

Буџет општински, по закону о општинама, саставља суд општински с одбором. Ако је за подмирење расхода потребно предвидети у буџету и какав прирез на грађане, за то се мора, према чл. 167 Устава, тражити и одобрење општинског збора. Кад збор прими прирез, самим тим општински буџет још није постао буџетом, обавезним за општину. То је у ствари предлог буџета, који има тек да буде одобрен од једне више инстанције. Органи, надлежни за одобравање општинских буџета, су окружни одбор и Министар

Финансија. Надлежност њихова није заједничка, већ подељена: они делују одвојено један од другог. То значи, да су буџети општински подељени на две групе. Једне прегледа окружни одбор и његова одлука је пуноважна, коначна и, у случају да није противна ни једном закону (чл. 113 закона о уређењу округа и срезова), извршна. Друге буџете прегледа и одобрава Министар Финансија. И његова одлука је коначна и извршна. Пропис који говори о надлежности окружног одбора и Министра Финансија примењује се међутим погрешно. Поједини окружни одбори присвојили су себи право, да прегледају и одобравају буџете, за које је једино надлежан Министар Финансија. До таквог поступка дошло се погрешним разумевањем чл. 108 тачка 17 закона о уређењу округа и срезова. Тај члан гласи: „Окружни одбор.... (17) прегледа и коначно о добрава, с обзиром на чл. 167 Устава, оне општинске буџете, који немају никаквог приреза или у којима прирез не прелази 50% од суме непосредног пореза, коју дотична општина плаћа; а оне општинске буџете, у којима је стопа приреза већа од 50% од суме непосредне порезе, спроводи Министру Финансија, заједно са својим мишљењем, на коначно одобрење.“ По нашем мишљењу, а то мишљење заснивамо на са свим јасном тексту наведеног прописа, законодавац је овде поделио општинске буџете, или још боље, предлоге општинских буџета, онакве, какве их општина пошље окружном одбору, на две групе: а) на оне буџете, у којима нема приреза или предвиђени прирез не износи више од 50% од суме непосредног пореза; и б) на буџете са прирезом већим од 50%. Буџете из прве групе прегледа и одобрава окружни одбор (став I тач. 17 чл. 108). Он је орган, надлежан да цени, не само да ли је буџет састављен онако, како закон наређује, већ има право да цени и умесност и величину појединих буџетских позиција. Ово право окружног одбора изилази несумњиво из речи: „прегледа и одобрава“ (чл. 108 тач. 17 зак. у уређењу округа и срезова). Одлука окружног одбора о једном буџету коначна је и извршна, сем у случају кад је противна неком закону. Није немогуће, да одбор при прегледу и одобрењу буџета учини какву незаконитост, смањи, на пример, једну позицију расхода која по ком специјалном закону мора да има предложени износ, или потпуно избрише у буџету расхода неку

позицију, која по закону мора да постоји. Такве случајеве закон је предвиђао и дао је, у чл. 113, начелнику окружном праву, да писменом наредбом обустави од извршења сваку одлуку окружног одбора, за коју налази да је противна закону. Да би окружни начелник могао вршити ово право, окружни одбор дужан је доставити му у препису сваку одлуку, донету у седници, којој он није присуствовао. У року од три дана начелник је дужан спровести предмет надлежном министру на решење. Против одлуке министрове има места жалби Државном Савету (чл. 113 закона о уређењу округа и срезова). Његова одлука о спорној ствари је коначна и извршна.

Што се тиче буџета, у којима је предложени прирез преко 50⁰/₁₀, за њихово одобрење надлежан је једино Министар Финансија. Окружни одбор, кад прими такав буџет, дужан је да га прегледа и да своје мишљење о величини појединих позиција и о њиховој умесности и законитости у опште. То мишљење своје спроводи одбор заједно са буџетом Министру Финансија на одобрење. Овде је окружни одбор, као што се види, само саветодавни орган, чије мишљење није обавезно за министра, али му оно даје могућности, да има поузданији критеријум при одобравању буџета. Одлука министрова је коначна и извршна, јер, по чл. 28 закона о окружним, среским и општинским буџетима, једном одобрени буџет не може се узимати више у разматрање. Овакав је смисао и значај одредбе из чл. 108 тачке 17 који је тако редиговао, да нема места сумњи. Међутим, као што смо напред напоменули, та се одредба примењује друкчије. Протумачено је наиме, да окружни одбор има право да прегледа све буџете, да смањује поједине позиције, да неке позиције потпуно избрише, једном речи да изради нов буџет, и ако тај нови буџет, онакав, какав је изашао из окружног одбора, има прирез већи од 50⁰/₁₀, шаље се Министру Финансија на одобрење; иначе ако је одбор успео да прирез сведе на 50⁰/₁₀ или и испод 50⁰/₁₀, као и у случају кад није ни био предложен прирез већи од 50⁰/₁₀, окружни одбор својом одлуком одобрава такав буџет. Овако разумевање односног законског прописа оснива се, у колико је нама познато, на овим консидерацијама:

1. Израз „прегледа“, којим се законодавац послужио у чл. 108 односи се на *све* општинске буџете и према томе окружни одбор је надлежан да расматра и креће и оне буџете, у којима је предвиђен прирез већи од 50%.

2. Пошто се закон није јасно изразио, то сваку нејасноћу треба тумачити у корист самоуправних тела, кад се зна, да је усвојен принцип самоуправе; и

3. Законодавац је имао у виду, кад је делио буџете на две групе, не предлоге буџета, које саставља суд и одбор општински, већ буџете у оном облику, у ком изађу после прегледа и оцене окружног одбора.

Сва три поменућа разлога не стоје у ствари. Први је привидан, јер реч „прегледа“ доиста се односи на све буџете, дакле и на оне, у којима је предвиђени прирез већи од 50%, али се губи из вида, да се то прегледање и расматрање и ових буџета врши *једино* у циљу, да се да мишљење Министру Финансија, да ли предложени буџет треба одобрити у целини, или треба износ које позиције смањити, неке позиције сасвим укинути или какву нову позицију унети.

Други разлог такође не постоји, јер законски пропис о коме је реч, потпуно је јасан, тако да нема места примени никаквих претпоставака и правила о тумачењу, која у теорији важе.

Трећи разлог је најслабији. Нама доиста изгледа чудновато, да меродавни чиниоци у Министарству Финансија долазе и на помисао, да тумаче шта значи реч „буџет“ која се налази у чл. 108 тач. 17 закона о непосредном порезу. Ван сумње је то онај прорачун, који утврђује општински суд с одбором. То су органи надлежни за састављање буџета. Окружни одбор нема у том послу никаквог удела, он је орган за одобравање буџета, исто онако, као и Министар Финансија. Кад ће који од та два органа бити надлежан зависи од приреза, који је у општинском буџету предвиђен а не од окружног одбора. Кад би се усвојило супротно гледиште, гледиште које је, као што смо напоменули, превагнуло код неких окружних одбора, јер надзорна власт, у лицу окружног начелника и Министра Финансија није ништа учинила, да се то погрешно гледиште сузбије, онда бисмо дошли до овог чудноватог резултата: окружни одбор био би властан да по свом нахођењу одређује, да ли ће за одобрење

буџета бити надлежан он или Министар Финансија. Доследно томе окружни одбори могу сасвим искључити надлежност Министра Финансија за одобравање општинских буџета. Они имају само да сведу прирез на 50% и својим решењем огласе буџет за одобрен и извршан. Да законодавац ово није хтео, мислимо да није потребно ни наглашавати. Законодавац је стајао на гледишту, да има општина чија је финансијска снага толика, да могу издржати и веће прирезе, само кад њени грађани хоће и могу да плате, па зато треба и такве буџете одобравати. Међутим закон тражи сложенију процедуру при одобравању буџета са прирезом већим од 50%, тражи веће гаранције, да је тај прирез потребан и могућан. Зато је закон и прописао, да такве буџете прегледа прво окружни одбор и даје о њима мишљење Министру Финансија, који и сам разматра те буџете и доноси о њима коначну одлуку. Погрешним тумачењем чл. 108 дошло се до резултата, који ни закон није предвиђао. Закон се бојао да окружни одбори не буду либерални и непажљиви и да не одобравају буџете са врло великим прирезом, а у пракци се показало, да су окружни одбори први ударили на општинску самоуправу и кресали буџете општинске по свом нахођењу, не обзирући се на стварне потребе општинске и одузимајући право Министру Финансија, да он прегледа и одобрава те буџете.

Закључак свега реченог је овај. Поступак појединих окружних одбора при одобравању општинских буџета са прирезом већим од 50% је незаконит. Одлуке окружних одбора у том смислу требали су окружни начелници, по чл. 113 закона о уређењу округа и срезова, задржати од извршења и предмет послати Министру Финансија на решење. Том приликом би се јасно видело, да ли и Министарство Финансија стоји на гледишту поменутих окружних одбора, а кад би то било, нема сумње да би се навели и разлози за то, којих разлога, по нашем најдубљем уверењу, бар у закону, нема.

Л. П. Марковић.

СУДСКА ХРОНИКА

НАСЛЕЂИВАЊЕ У ЗАДРУЗИ

Петар Михаиловић представио је, да је живео у задрузи са својим рођеним братом Јованом, који је умро као задругар Њихов, оставивши после себе сина Љубомира и кћер Драгињу, па како је потом, као задругар његов а наследник Јованов, умро и Љубомир, не оставивши свога потомства, то је тужио масу Јованову (односно Љубомирову) и тражио, да суд пресуди, да је сада он наследник дела имања Јованова, а не Јованова кћи Драгиња.

Ваљевски првостепени суд пресудом својом од 29 маја 1903 бр. 14102, налазећи је да Драгиња по § 402 грађанског законика преча да наследи свога брата, односно део имања Јованова, одбије тужиоца од тражења.

Апелациони суд, налазећи да ова пресуда не одговара закону, преиначио ју је и пресудом својом од 1 новембра 1905 бр. 4186 досудио тужиоцу Петру у наслеђе део имања Љубомирова, а из разлога ових :

„Поднесеним уверењем суда и одбора општине упске од 25 новемара 1902 бр. 4033 и списком пописа имања тужиоца Петра и пок. Јована од 16 септембра 1902, извршеног по наредби старатељског судије, доказује се, да је између Јована и тужиоца Петра, као браће, постојао задружни однос, да је пок. Јован био старешина задруге и да је као такав и умро, оставивши после смрти сина Љубомира и кћер Драгињу, као и то, да су по смрти пок. Јована и Љубомир и Драгиња остали и даље у задрузи и да је у овој пок. Љубомир и умро без деце, као и да за то време имање није никако ни дељено, дакле да је задруга постојала између горњих лица — § 507 и 57 грађанског законика. Па кад

је овако утврђено да је пок. Јован умро у задрузи са тужиоцем и по смрти оставио сина Љубомира и кћер Драгињу, онда је пок. Јована наследио његов син Љубомир — § 396 и 527 грађанског законика, а по том Љубомир је умро у задрузи без деце. У овом случају појављују се као наследници на задружни део имања пок. Љубомира тужилац, као стриц и задругар Љубомиров, и у задрузи заостала сестра Љубомирова Драгиња. По § 529 грађанског законика, она има само право на издржавање и пристојно удомљење из задруге, па је према томе и § 528 грађанског законика пречи у праву наслеђа Петар, као задругар и стриц пок. Љубомира, на део задружног имања пок. Љубомира. И ако је Драгиња смрћу свога брата остала једина од деце пок. Јована у задрузи, ипак не може ни по другом одељку наведеног § 529 грађанског законика имати право наслеђа, јер овде и није у питању наслеђе заоставштине њеног пок. оца, да би се на њу могао применити овај законски пропис, већ наследство њенога брата.“

Касациони Суд у свом првом одељењу 13 марта о. г. бр. 1713 дао је на ту пресуду ове своје примедбе:

„Погрешно је Апелациони Суд узео, да је тужилац Петар, као стриц и задругар пок. Љубомира, пречи у праву да наследи задружни део имања пок. Љубомира но сестра овога Драгиња, кад је смрћу Љубомировом престала задруга и тужилац се сада, кад је у питању ко Љубомира има да наследи, појављује само као бивши задругар умрлога задругара, а међутим, по § 528 грађанског законика, на којој је одредби законској Апелациони Суд своју пресуду засновао, сродство *у задрузи* има првенство при наследству над сродством изван задруге. Према томе, у овом се случају имају да примене општи прописи о наследству — глава IX грађанског законика — и, према § 402 истог законика, сестра Љубомирова Драгиња преча је у праву од тужиоца да заоставштину Љубомирову наследи.“

На ове примедбе одељења Касационог Суда Апелациони Суд 11 марта о. г. бр. 1375 дао је ове своје противразлоге:

„Наследниково право да наследи извесно лице потиче из личних односа њихових. Питање ко ће наследити умрло лице има се расправити по стању тих личних одношаја које је било до дана смрти и *које се затекло у тренутку саме*

смрти. Према томе, кад и примедбе Касационога Суда узимљу, да је тужилац Петар, као стриц, све до смрти био, па и у тренутку смрти синовца му Љубомира затекао се као његов задругар, онда се и питање о наслеђу имања Љубомирова мора расправити с обзиром на тај задружни однос, дакле онако како је то и расправљено пресудом Апелационога Суда. Тврдити да се у питању о наслеђу имања Љубомирова Петар више не појављује као његов задругар само зато што Љубомира нема више жива, толико је исто, по нахођењу Апелационога Суда, основано, колико и кад би ко у истом питању наслеђа узео тврдити да ни Драгиња није сестра Љубомирова само зато, што је смрћу Љубомировом тај сроднички однос престао, те се сада она јавља само као бивша сестра Љубомирова. Примедбе, пак, изреком тврде, да је Петар *од дана смрти Љубомирове само бивши задругар овога* и да *само због тога* не може бити *Љубомиров наследник.*“

Ове противразлоге општа седница Касационога Суда усвојила је и решењем својим од 12 априла 1906 бр. 3573 пресуду Апелационога Суда одобрила.

*

Налазећи да вреди задржати се мало при бележењу ових одлука, хоћемо, поводом тих одлука, да кажемо неку реч.

Као што је познато, интестатско наследно право у задрузи одступа од интестатског наследног права изван задруге поглавито у томе само: што сродство у задрузи има првенство над сродством изван задруге, ма ово било и у ближејој степену. Кад је у питању наслеђе умрлога задругара, закон узима као да овај *и нема никаквих сродника изван задруге.* Доста је распрострањено веровање, да је ово одступање, ово неузимање у рачун сродника изван задруге, дошло једино тога ради, што се хтела тиме да заштити и боље утврди задруга, као установа врло корисна по економски живот народни, да би се, дакле, тако задружни живот што више држао и не растурао. Под утицајем тога веровања, сасвим природно може да се појави мишљење, као што је, бар како нам се чини по свему, у овом случају и било, да, ако задруга спадне само на два члана, па један умре, онда, пошто *од тада*, наравно, задруге више нема, у питању о

наслеђу умрлога таког задругара и нема више онога што би се имало том приликом да заштити, дакле као да отпада она потреба, па према томе да више ни разлога нема да умрлога задругара наследи онај заостали, кад умрли има ближег сродника с којим у задрузи није био. И онда по томе изашло би као да закон управо и не води рачуна о задрузи само са два члана, него да их мора бити бар три. Али оно веровање, да искључивање сродника ван задруге из наслеђа умрлога задругара има свој основ једино у тежњи да се подржи и заштити задруга, погрешно је, као што ћемо сад видети.

Да је закон, постављајући код наслеђа у задрузи норме којима повлашћује сроднике у задрузи, а сасвим искључује оне ван задруге, то чинио једино ради заштите задружнога живота, он би тим законским одредбама дао карактер закона апсолутних, прецедентних, које појединац не може мењати својом вољом; закон би, на име, то учинио тако, да задругар свој део имања не може ни тестаментом завештати коме изван задруге, него да и при тестирању мора оставити само коме од сродника у задрузи. Међутим, законске одредбе о наслеђу у задрузи диспозитивног су карактера као и оне о наслеђу о инокосној породици. Задругар свој део имања може тестаментом завештати коме хоће онако исто као и сваки из куће инокосне. Већ то, дакле, и сувише јасно казује, да идеја одржања и штићења задруге законодавцу није била основна идеја код наслеђа у задрузи, него да му је при том била основна нека друга идеја, а та друга идеја, то је, као што ћемо сад видети, она иста која је и код наслеђа за инокосну кућу.

Интестатско наслеђе, као што је познато, почива на тој основној мисли: погодити вољу умрлога ко да га наследи; означити за наследника онога кога би, логички и по природи ствари, и умрли за наследника себи назначио да је писао тестаменат, који опет баш због тога није ни писао што је ту његову вољу погодио и изразио већ и сам закон. Како пак сваки појединац може хтети и желети да га наследи онај који му је најмилији, то закон с основном узима и претпоставља, да је сваком умрломе у опште најмилији био његов најближи сродник, ако нема каквих нарочитих узрока које закон опет предвиђа и који казују друго као што, задруга

казује, да је умрломе задругару најмилији већ по томе био онај најближи сродник који је са њим у једној кући живео, заједнички све радио и текао, све радости делио и терете подносио, па ма изван задруге имао и кога још ближег сродника. Позивање кога за наследника по законском реду наслеђа, јесте, како *Д-г Ј. Унгер* каже, позивање на пређу-тан начин управо од стране баш онога који се има наследити.

Позивајући за наследника дѣла умрлога задругара његовог из задруге најближег сродника, закон тиме доиста штити и задругу, доприноси да ова и даље остане, ако би било законских погодаба за њу; али он то чини тек посредно, а оно што закон при том непосредно и пре свега другог хоће, то је: да задовољи пресумтивну вољу умрлога, да одговори оном што се претпоставља да је и умрли хтео у питању ко да му буде наследник.

Посматрано, дакле, са ове тачке гледишта, сасвим је беспредметно у овом случају питање да ли је и после смрти умрлога задругара било законских погодаба за продужење дотадашње задруге или не. Било или не било задруге и даље наследник је онај који је умрломе био најмилији, а за таког се претпоставља онај који је умрломе био задругар и, као такав, најближи сродник, не дакле онај с којим умрли, и ако му је ближи сродник, није хтео бити задругар. У напред истакнутом примеру Петар и Љубомир били су задругари све до смрти овога и као год што рођени брат Љубомиров који би био оделит не би могао, по напред наведеном, и ако је Љубомиру ближи сродник него стриц Петар, овога као задругара Љубомирова искључити из наслеђа дѣла Љубомирова, тако исто то не може учинити ни сестра му Драгиња, јер ни ова није била задругар Љубомиров и Петров, ма да се у тренутку смрти Љубомирове наша у њиховој задружној кући и са извесним правима према њима из задружног имања ових. Тако, у задружном имању Драгиња није имала свога дела, није на њ имала права својине већ извесна друга права, на име право издржавања до удаје, а потом спреме и удомљења. Па ни живљење њено у задружној кући није што и живљење задругара него само привремено, пролазно, док удајом не оде у другу кућу и другу породицу. На тај начин, дакле, по закону само Петар може у овом случају бити наследник дела Љубомирова под теретом издржавања

до удаје а спреме и удомљење о удаји Драгиње из задружног имања.

У осталом баш овим разумевањем боље се одговара и идеји држања или нерастурања задруге, јер противно гледиште, које су заступале напред изложене примедбе, гонило би задругаре, чим их остану само двојица, да се деле и задругу растуре, пошто на случај смрти једнога од њих други не би могао умрлога наследити, само ако би био који ближи сродник изван задруге.

Мих. П. Јовановић

ПРИМЕЊЕНО ПРАВО

Како да се казни неистинита пријава робе у сместиш- ним декларацијама?

У интересу трговине царински је закон (чл. 86—93) допустио приватним лицима, да могу, ако испуне неке услове, робу увозити у своје приватно сместиште, па је увозно царинити, кад они то хоће, у року од године дана. Корист, коју приватна сместишта дају појединим увозницима, поглавито се састоји у томе, што се ослобођавају плаћања лежарине, коју би морали плаћати, кад би роба лежала у државним магацинима. Но поред тога, приватна сместишта пружају увозницима и ту корист, што им роба може лежати неопцарињена годину дана, док је за робу у државним магацинима најдужи рок лежања два месеца. На тај начин декларацијама се даје могућност, да робу царине онда, кад им је она потребна, или кад је то за њих најповољније. С тога су разлога у последње време многи трговци тражили и добили право на увоз робе у приватна сместишта, с тим, да робу царине, кад се новим трговинским уговорима добију нижи тарифски ставови, ако то буде за годину дана.

Увозници пријављују робу за сместиште сместишним декларацијама, а после тога подносе декларације за царињење, као да је роба у државним магацинима. По сместишним декларацијама наплаћују се само споредне таксе, а за царину увозник даје гаранцију у виду какве залогe или личног јемства, док се роба увозно не опцини, кад се царина дефинитивно плаћа.

Пошто се сместишном декларацијом роба не пријављује за увоз ради непосредне потрошње у земљи, већ за увоз у приватно сместиште, појављује се питање, да ли ће се кривице из члана 166 царинског закона, учињене у сместишним декларацијама, казнити као неистините пријаве или се морају друкше квалификовати. Да о овоме пишемо дао нам је повода један конкретни случај, који се десио код београдске царинарнице на Сави.

А. Ђ. шпедитер пријавио је за увоз у приватно сместиште извесну количину робе. Кад су царински чиновници прегледали робу у смислу чл. 40 и 41 царинског закона, нашли су робу бољег квалитета, која се царини по вишим тарифским ставовима, те су утврдили, да је декларант

учинио неистиниту пријаву из чл. 166 царинског закона, јер на нађену робу декларант има да плати на име царине више, но што је према пријави у декларацији прорачунато. Царинарница је усвојила мишљење својих чиновника и декларанта казнила по томе члану царинског закона са неких хиљаду динара. На жалбу декларантову Министар Финансија је истина поништио царинарничино решење, али не са оних разлога, са којих ми држимо да оно није правилно, већ са разлога чисто тарифског карактера, чиме је прећутно признато у начелу, да се декларанти на основу чл. 166 царинског закона могу казнити за неистиниту пријаву у сместишној декларацији и онда, кад је неистинитом пријавом оштећена државна каса само у погледу царине.

Нама изгледа да ово решење није правилно. Али пре него што бисмо разлозима утврдили своје мишљење, сматрамо за потребно, да цитирамо члан 176. Он гласи: „Ко у декларацији не пријави какву робу или пријави мању количину или другу каквоћу, која би доносила плаћање мањих дажбина, па се прегледом извршеним по чл. 40 и 41 овог закона то открије, казниће се... итд.“

Као услове, који се морају испунити, па да декларант буде кажњен по овоме члану, ми сматрамо ово троје:

1. Дело мора бити учињено у декларацији. Ако је кривица учињена у каквој другој царинској исправи (пријави, стоварници, упутници итд.), она се не може казнити по члану 166.

2. Пријава мора бити неистинита. Нетачност наименовања робе у декларацији може се састојати у овоме: а) декларант није никако пријавио неку врсту робе. Он је био дужан да пријави и најмању количину робе, која се налази у колету, које хоће да оцарини; међутим он то није учинио. б) Декларант је пријавио све врсте робе али нетачно: или је пријавио мање количине или лошије квалитете, па је прегледом нађена већа количина или бољи квалитет робе; и

3. Услед неистинитог и нетачног наименовања робе у декларацији, треба да је државна каса оштећена. Ова се оштета састоји у томе, што прегледана роба, било с тога, што је нађена која врста, која није пријављена, или нађена већа тежина или роба, која се царини по вишим тарифским ставовима — плаћа више царине или споредних такса, но што је у декларацији прорачунато према наименовању робе.

Да ли испуњава све ове услове неистинита пријава робе у сместишној декларацији и кад се она може казнити по члану 166 ?

Одмах се види, да су прва два услова испуњена: постоји нетачна пријава, ма какве врсте она била, и то у декларацији, али трећи услов не мора бити увек испуњен, па према томе не може се увек ни применити казна из члана 166. Ово разликовање долази отуда, што се по сместишним декларацијама наплаћују само споредне таксе; а не и царина. Отуда следује, да ће неистинитост пријаве само тада бити основ за казну из члана 166, кад се њоме штети државна каса у погледу наплате споредних такса. Морамо, дакле, разликовати ова два случаја: а) нетачном се пријавом штети државна каса у погледу царине и б) услед неистините пријаве наплатило би се мање на име споредних такса. У првом случају нема места примени чл. 166 с тога разлога, што се царина у опште не

наплаћује, те се државна каса неистинитом пријавом ни у колико не штети; напротив ако је у питању наплата споредних такса има места казни из чл. 166.

Наплата споредних такса може се довести у питање ако се неистинита пријава тиче квантитета — тежине робе. Споредне се таксе (чл. 23 закона о општој царинској тарифи и чл. XI трговинског уговора са Немачком) наплаћују према тежини, па с тога њихова наплата зависи од пријављене тежине робе. Једини изузетак од тога чини такса калдрмарине, која се, ако се примењује аутономна царинска тарифа, наплаћује (тач. 3 чл. 23) и према тежини и према квалитету робе. Према томе наплата калдрмарине зависи не само од пријаве тежине већ и од царинске стопе, коју роба плаћа, па с тога може бити кривице из чл. 166 и тада, кад се пријави роба, која плаћа царину по нижим тарифским ставовима, само ако се тиме наплата калдрмарине доводи у питање.

Из свега овога може се извести овај закључак: неистинита пријава робе у сместишној декларацији може да буде основ за казну из чл. 166 царинског закона само тада, кад се њоме штети државна каса у погледу наплате споредних такса а не и царине, као што је београдска царинарница у наведеном примеру узела.

Настаје питање: да ли се може казнити декларант и по којој одредби, ако се неистинитом пријавом смањује само царина а не и споредне таксе?

Одговор је сада лак. Декларант је у декларацији учинио једну погрешку, која не иде непосредно на то, да оштети државну касу, али се ипак мора казнити. У сваком случају потребно је, да се тачно зна тежина и квалитет робе, која се увози у приватно сместиште. Декларант јамчи царинарници за царину. Ако декларант изнесе робу из сместишта, прено што је увозно оцаринио, казни се као кријумчар. А да би се знало, коликом ће се казном увозник казнити, ако изврши ово кријумчарење, као и да би се знало, колико износи царина, за коју декларант гарантује, потребно је тачно прорачунати царину у сместишној декларацији. Тога ради и подноси се сместишна декларација као и кад се роба царини за увоз ради непосредне потрошње.

Што се тиче казне, ми држимо, да се она мора оснивати на члану 177 царинског закона. Законодавац је све кривице учињене у декларацији поделио у две групе: материјалне и формалне. Прве се казне с тога, што се њима иде непосредно на то, да се државна каса оштети; а друге се састоје у погрешним декларантовим изјавама, које не наносе држави непосредне штете, али које се ипак морају казнити са других разлога. Члан 177 предвиђа те друге кривице, које се чине у царинским исправама а од којих не зависи, да ли ће у државну касу ући више или мање прихода. Налазећи, да је неистинита пријава робе у сместишној декларацији, кад она није основ наплати већих споредних такса, таквог формалног карактера, јер не утиче на наплату дажбина, држимо, да се таква неистинита пријава треба да казни по члану 177 а не по члану 166 царинског закона

Има ли места законодавном тумачењу § 122 уредбе о еснафима ?

И поред тога што је Министар Н. Привреде, решењем својим од 30 марта 1900 Т.Бр. 965, укинуо еснафску организацију месара као противну несумњивом тексту уредбе о еснафима (а ово решење и извршним постало, јер је Државни Савет, по изјављеној жалби од стране заинтересованих лица, решењем својим од 1 септембра 1900 бр. 4119 огласио себе за ненадлежна да жалбе овога рода прима и по њима доноси своје одлуке), ипак су неколико београдских месара упутили једну молбу 3 нов. 1905 Народној Скупштини. У тој молби, коју произвољно зову акт еснафа кобасичарско-месарског, и тако, строго узевши, стварају себи кривицу из § 104 б казненог законика, они траже, да се протумачи § 122 уредбе о еснафима у смислу еснафске организације њиховог занимања.

Према принципима права тумачењу закона, а оно несумњиво припада искључиво законодавном телу (чл. 37 Устава од 5 јуна 1903), има места само онда, кад се не може да сазна прави смисао једне законске одредбе.

У овом конкретном случају то не стоји.

Законодавац од 1847 не само да је изрично изузео месаре из еснафске организације, него, шта више, не сматра их ни за занатлије у оном смислу како се то разуме у уредби о еснафима; иначе он не би о њима нарочито говорио у засебном одељку, већ би оставио да и они уђу у главу IV натписа III која говори о нееснафским занатима, како би се, пошто они нису били предвиђени у § 92 уредбе о еснафима, евентуално могли користити § 95 истог закона.

То се, изгледа нам, види из оног места које заузима натпис IV у уредби о еснафима који говори о кафанама, механама, месарницама ит.д. у вези са главом IV натписа III која говори о нееснафским занатима.

Законодавац од 1847, не могући побројати све занате који треба да се еснафски организују, у § 95 дао је извршној власти право да цени у сваком конкретном случају да ли један занат гесп. трговина треба или не треба да се еснафски организује. Али тај § 95 који се налази у скупу §§ који састављају натпис III не може се применити и на она занимања из натписа IV, који је ова занимања изрично изузео из еснафских организација. Аргументат: речи *„радње кафана, меана (гостионица и крчма) месарница (или касапница) салана и о. п. неће се еснафски по овој уредби устројавати“* из § 122 натписа IV уредбе о еснафима.

Према оваком стању ствари била би права негација свих правних начела кад би се хтело законодавним путем протумачити један § чији је текст несумњив.

На основу горе изложеног овде може бити питање само о измени и допуни овог § и то у виду законског предлога, који мора да прође кроз све оне законске формалности предвиђене и Уставом и законом о пословном раду у Нар. Скупштини. О законодавном тумачењу § 122 уредбе о еснафима не може бити говора.

М. Н. Христић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Дг. М. Миљковић, *О повреди тела*, критички поглед на главу XIX казненог законика. Београд, 1906.

„Част“ II нашег казненог законика у опште се одликује нејасношћу, непотпуношћу, непрецизношћу и неразложним разликама у степеновању казне. По на сваки начин те се одлуке најјаче огледају у њеним главама XIX и XXIII. Прву од поменутих писац је узео за предмет своје расправе с намером да критички промотри њене одредбе и на основу тога предложи реформе.

* * *

Пре свега писац се задржава на подели повреда телесних у нашем казненом закону. За деобу његову на *лаке* и *тешке* повреде или злоставе налази да није *прецизно* и *рационално* изведена. Као разлоге за ово тврђење наводи то, што по § 177 постоји тешка повреда и онда, кад је повређени од злостављања и повреде „у болест пао и један месец дана или за свагда за свој посао неспособан постао“, и што није обраћена пажња на један далеко важнији моменат, на злу намеру, која се огледа у оруђу употребљеном за повреду. Врло је тешко, вели умесно, да се тачно утврди време боловања и трајање неспособности за рад, и још је теже с обзиром на то, што ово двоје зависи од индивидуалности повређеног. Зато предлаже „да се све повреде, код којих нема осакаћења, сталне неспособности за рад, унакажености или сталног побољевања услед повреда, уврсте у ред лаких повреда тела.“ Повреде пак, нанесене оружјем или у опште каквим опасним оруђем или средством, треба уврстити у засебну категорију и угрозити их строжијом казном но лаке.

По нашем мишљењу из § 177 јасно се види, да је наш законодавац у *главном* прецизно казао, које су повреде тешке, а тиме у исто време које нису тешке, но да је у *појединостима* непрецизан и да је оставио широко поље за произвољно тумачење. Н.пр. тешка је повреда, кад радња има за последицу губитак чула вида. Али ту сад настаје тешкоћа, јер немамо одговора на питање, да ли је потребан губитак овог чула на једно или на оба ока, ит.д. Писац, истина, вели, да је деоба непрецизна, али не каже нам, у ком смислу је она то, нити нам даје разлоге за своје тврђење о непрецизности.

Што се тиче питања, да ли је рационално изведено увршћивање појединих повреда у тешке — § 177, и лаке — § 173, ми се не слажемо с пиш-

чевим разлозима за нерационалност истога: као ни с предлозима за отклањање ове. Наиме први му је разлог за нерационалност то, што су увршене у лаке повреде и оне нанесене оружјем или у опште каквим опасним оруђем или средством. То су т.зв. опасне повреде; од којих је немачки законодавац створио засебну категорију и строжијом их казном угрозио него лаке. Као што горе наведосмо, то исто предлаже и писац. Но умесност тог увршћивања т.зв. опасних повреда у засебну категорију, побија се у науци убедљивим разлозима, које овде нећемо износити, и то је већ по себи довољно да учини онај разлог и предлог сумњивим. Сем тога зашто би било потребно ове повреде угрожавати нарочитом одредбом строжијом казном; кад је суду дата могућност, да се при одмеравању казне креће између минимума и максимума, те да за једну т.зв. опасну повреду досуди већу казну, него што би је досудио да није нанесена опасним оруђем?! Као други разлог за нерационалност наводи то, што су увршене у тешке и повреде, које повлаче за собом једномесечну неспособност за рад. Ми ћемо о томе, како треба квалификовати ове повреде, изложити своје мишљење у засебној расправи о телесним повредама. Сада ћемо се ограничити на оцену пишчева предлога. Наиме он предлаже да се овакве повреде уврсте у лаке! До каквог би се апсурдума дошло онда, изнећемо касније. А колико би то било неправедно, увидеће се, кад се има на уму, да се од повреде може остати неспособан за рад и боловати по неколико месеца и година. Зато кад се има бирати између тога, да ли да се ове повреде уврсте у лаке или тешке, мора се без премишљања претпоставити ова друга квалификација. Заиста може бити злоупотреба и произвољности при одређивању трајања неспособности за рад. Али ваља имати на уму да § 177 прописује неодређену казну затвора. Према томе суд би у даном случају, у коме би сумњао у поузданост или исправност лекарског уверења, могао досудити казну мању од две године затвора — максимума казне прописане за лаке повреде. На тај би начин ова тешка повреда била по казни изједначена с лаком, и тиме би био осујећен циљ злоупотреба и отклоњена бојазан од последица произвољности.

Писац вели, да је наш законодавац, увршћујући у § 177 и оне повреде, које имају за последицу једномесечну неспособност за рад, „својом мало незгодном стилизацијом ове одредбе, дао повода разноликом тумачењу њеном“, наводећи, како неке наше судије погрешно узимљу, да је за постајање тешке повреде довољно и то, да је повређени боловао месец дана без обзира, да ли је у исти мах за све то време или у опште био неспособан за свој рад. За нас пак из стилизације § 177 излази врло јасно и несумњиво да наш законодавац тражи, да је неспособност за свој рад трајала бар месец дана а да је боловање за њега без важности. Према томе, ако би повређени боловао месец дана а био способан за свој рад, не би било тешке повреде. То нам очигледно казује стилизација § 177. У њему се вели: „Ако је ко од злонамерног зостављања и повреда тела у болест пао и један месец дана или за свагда за свој посао неспособан постао или је осакаћен или је лишен говора.... или.... или.... или.... или....“, а не: „...један месец дана у болест пао или за свој посао неспособан постао...“, у ком би се случају тек могло узети да су боловање и неспособност за рад изједначени, т.ј. сваки за себе довољни за постојање тешке повреде. Према томе с обзиром на овако јасно изража-

вање законодавчево чудимо се пишчевом наводу о „мало незгодној стилизацији“ а у толико више онако неразумевање неких наших судија.

Што се тиче § 175 писац вели и ми се слажемо с тим, да је максимум казне њиме прописане — четири године робије — неоправдано строг, да је дакле, неумесно, што је преступна повреда само зато, што је с предумишљајем нанесена претворена у злочин. Али сматрамо за погрешно пишчево тврђење, да је законодавац у § 175 замишљао само лаку повреду, јер за то никаквог разлога нема. Овај се параграф, дакле, има примењивати и на тешке повреде, кад год би се таква повреда, да није учињена с предумишљајем, имала казнити затвором мањим од пет година или робијом мањом од четири године. То је и логично а не противи се ни најмање законском пропису. — Исто ово писац вели и за § 176, који за намерно злостављање по крви сродних лица у усходећој линији прописује, према величини повреде, поред затвора од три месеца најмање и робију до пет година. Ми му и овде чинимо исте примедбе, које и поводом § 175.

Писац вели за § 178, да је било боље, да је увршћен у кривице из главе XVII, која говори о побачају. Као разлог наводи то, што се оваквом кривцу побачај детета има увек урачунавати у *dolus* или бар у *dolus eventualis*. По нашем мишљењу ово је тврђење несумњиво погрешно. О умишљајној (*dolus* и *dolus eventualis*) употреби средстава за побацивање против воље трудне женске говори се у гл. XVII, § 170. Нехатно пак извршени побачај је некажњив. Као што злостављач трудне женске може злоставу употребити као средство за изазивање побачаја, дакле умишљајно изазвати побачај, тако исто може је злостављати без намере, да изазове побачај, или шта више и не знајући за трудноћу. У овом другом случају он умишљајно врши само злоставу, а побачај му се може једино у нехат урачунати. У првом случају кривац ће се казнити и за умишљајну злоставу и за умишљајни побачај, за прво према одредбама гл. XIX, а за друго по § 170, (гл. XVII). У другом случају, кад не би било § 178, казнио би се само за умишљајну злоставу према одредбама гл. XIX, а за нехатно изазвани побачај не, пошто се он према одредбама гл. XVII не казни. Да не би пак тога било законодавац је прописао § 178. Поред § 170 (гл. XVII) било би потпуно нелогично рећи, да се у § 178 (гл. XIX) претпоставља умишљајни (*dolus* или *dolus eventualis*) побачај, као што то писац тврди. Већ и сама казна прописана њиме против тога говори најречитије. Зар би, да је његово тврђење тачно, законодавац био толико неувиђаван, да за умишљајни побачај *без злоставе* пропише као казну у § 170 (гл. XVII) робију од *двадесет* година у тач. 1 и робију од *пет* до *дванаест* година у тач. 2, а за умишљајни побачај *са злоставом* у § 178 (гл. XIX), *затвор* а „по опстојатељствима“ и робију до *пет* година?! И најзад зашто би двапут о истој ствари говорио?! Дакле не може бити ни најмање сумње у то, да се у § 178 претпоставља нехатни побачај. И само зато, што је злостава скопчана с нехатним побачајем, који је иначе сам за себе узет некажњив, и да не би овај и у таквом случају остао некажњив, глава XIX садржи § 178 којим је прописана строжија казна од казне за лаке злоставе, те тако обухвата и казну за лаку злоставу и казну за нехатни побачај. С тога законодавац и увршћује ову по себи лаку злоставу у тешке.¹

¹ В. § 181: „Сва злостављања и повређења, осим *тешких* телесних повређења која су у § § 177 и 178 казана..“

Питање се може само поставити: зашто он није предвидео и могућност да нехатни побачај буде последица тешке злоставе, те и зато прописао строжију казну, но што је она за тешке злоставе (§ 177)? За нас је то с свим јасно и одмах ћемо дати објашњење. Он у § 178 употребљава израз *злостава* а не *повреда*, а то двоје треба једно од другог разликовати, јер иначе не би употребљавао различне термине. Наиме под злоставом ваља разумети повреду тела без видљивих трагова исте. Такав случај имаћемо нпр., кад се тело мори врућином, жеђу, глађу, неспавањем, везивањем у неприродан положај, затвором у смрдљивом простору итд. Кад злоставу овако појмимо, онда као њена последица поглавито може да наступи неспособност за рад, која је, ако траје дужи од месец дана, према одредбама § 177 чини тешком. Међутим ово је и иначе обична последица насилно изазватог побачаја, те се у конкретном случају тешко може констатовати, да ли је и у колико ли је она проузрокована злоставом или насилним побачајем. Ово је нарочито важно кад се има на уму, да се као честа последица насилног побачаја појављује смрт. За то је законодавац сматрао довољном и за такве случајеве злоставе казну робије до пет година. Овако се разуме израз *злостава* у Судској Медници за разлику од израза *повреда*. Логично би било претпостављати, да и наш законодавац не идентификује злоставу и повреду, чим оба ова израза помиње готово у сваком § гл. XIX. Но изгледа да он није схватио ону битну разлику међу њима. За ово тврђење налазимо аргуменат у § 181. Наиме у § 178 помиње само израз *злоставу*, док у § 181 вели: „Сва злостављања и повређења, осим тешких телесних *повређења*, која су у § § 177 и 178 казана,..." Види се да брка ова два израза. Али баш и да узмемо, као што изгледа да то мора да се у § 178. претпоставља и повреда а не само злостава, ипак се може објаснити, што не значи у исто време и оправдати, због чега у § 178 није претпостављена и могућност, да побачај буде последица *тешке* повреде и злоставе, те је прописана строжија казна од оне за тешку повреду и злоставу без такве последице. Објашњење лежи у томе, што је законодавац сматрао за довољно велику казну робије до петнаест година, прописану у § 177. Но ипак ми држимо да је он у § 178 претпостављао и тешке повреде и злоставе и то само оне од њих, које би се у даном случају имале казнити мање од пет година робије. То смо исто казали и поводом § 175. Он, дакле, није хтео да нехатни побачај, који је наступио као последица тешке повреде и злоставе, служи као отежавна околност и код оних од њих, које би се имале казнити више од пет година робије. Из свега досадашњег излагања види се јасно, колико су основане пишчеве речи: „А у случају § 178 претпоставља се побачај услед злоставе, која може бити и тешке природе; те изилази, да законодавац хоће блаже да казни онога, који уједно тешко повреди трудну жену и уништи јој плод, од онога, који да каквo средство ради побацивања, услед кога плод буде уништен, а жена лако одболује овај побачај.“ Што се пак овакав §, како он вели, не налази у страним законцима, то је зато, што ови у опште нису хтели ништа да казне нехатни побачај, у чему се слаже с њима и наш законик, нити да он служи, као отежавна околност, кад је проузрокован злоставом или повредом. А из досада изложеног такође је разумљиво зашто је § 178 увршћен у гл. XIX а не XVII. Код њега је главно злостава, јер је она умишљајна и казни се у сваком случају, док је нехатни побачај од споредног значаја и служи као отежавна околност, јер је сам за себе узет не-

кажњив, те се на основу тога може оправдати такав поступак нашег законодавца.

С пишевом критиком § 179 *a*. не слажемо се ни у колико. и сматрамо је за неосновану. Он вели да лајик неће знати, колику количину отрова треба да употреби па да нечијем здрављу нашкоди, а да овај ипак остане у животу. За тим: „Са овог разлога држимо, да се у случају употребе отрова према некоме увек мора претпоставити намера за убиство, а оштуженик би имао да доказује, да му је намера била, да само нанесе штете здрављу дотичнога. Према овоме, што само досада наведосмо, држимо, да ову одредбу није требало нарочито ни доносити, већ оставити, да се ова кривица расправља по општим одредбама о убиству, као што је у осталом и казано у III одељку § 179 *a*“

Ми напротив налазимо и то сматрамо за несумњиво да је § 179 *a* сасвим умесан с гледишта циља, који је законодавац имао на уму при прописивању овог §-а. Да то објаснимо. Писац вели, да се треба претпостављати намера убистава, а да супротно има доказивати оптужени. Но за питање о умесности § 179 сасвим је равнодушно, да ли треба претпостављати ово или оно. Главно је то, да онај, који даје другом отрова, може то чинити или са намером убистава или са намером да само здрављу нашкоди. У првом случају имају се применити одредбе о убиству (гл. XV). У другом случају међутим, кад не би било § 179, а писац за њ и вели да је излишан, имале би се применити одредбе о повредама и злоставима телесним (гл. XIX). Шта би онда било? Изишло би то, да се онај, који је дао отрова другоме, не би казнио ако здрављу овога то не би апсолутно ништа нашкодило, или казнио највише затвором до две године, ако би последица отрова била повреда, која није тешка, сем ако би се доказао покушај тешке телесне повреде. Но и у овом последњем случају ретко кад да би био кажњен, пошто тешка повреда може бити и преступ и злочин (§ 177: „... да се казни *затвором* или *робијом* до петнаест година), те би требало доказати, да је покушана тешка повреда, толико тешка да се може оквалификовати као злочин. Међутим не би било праведно да се овакав виновник не казни никако (покушај лаке повреде) или казни само затвором највише до две године (лака повреда), нарочито кад се има у виду, да лаик тешко да може одредити, колику количину отрова треба дати, па да не наступи смрт или бар тешка повреда. Види се, дакле, јасно, да је законодавац, уносећи у гл. XIX § 179 *a*, имао циљ, да оно избегне, и оваког кривца казни онако, како је заслужио, прописујући у одељку I овог параграфа: „Ко другоме хотимично даде отрова или друго што, што здрављу шкодити може, да се казни *робијом до осам година*.“ У прилог потребе кажњења односно строжијег кажњења говори већ и сама опасност по здравље и живот од употребе оваког средства, којим је у даном случају повреда покушана или нанета.

Писац, критикујући овај параграф, вели даље, да је став I одељка његовог: „или друго што, што здрављу шкодити може“ тако редигован, да се под њега има подвести и средство, „које није у стању да произведе никакву већу опасност по здравље, већ једино повраћање и пролив, услед чега дотични одболује неколико дана.“ За тим: „Такво је средство свакојако могло *шкодити здрављу* онога, ком је дато, али је питање: да ли овакву кривицу

треба одмах уврстити у ред злочинних дела и казнити је робијом?“ Одговара: да је казна робије одвећ строга.

Ми о овоме ставу сасвим супротно мислимо, и то не зато, што држимо, да је он потпуно јасно редигован већ из сасвим другог разлога. По нашем мишљењу јасно је то, да се под речима „или друго што, што здрављу шкодиће може“ имају подразумевати само она средства, материје, које су у стању, да исто дејство — смрт — као и отров произведу, било хемиским било механичким путем. Сва разлика између њих и овога лежи у томе, што је он у стању да смрт произведе, и кад се употреби у мањој количини. При оцењивању, да ли је једна материја таква, треба узети у обзир и телесни састав особе, којој је она дата, и друге особене околности. Може н. пр. бити материја, које нису у стању уморити здрава човека, ма у коликој количини се употребиле, али могу болешљива човека, кад се употребе у одређеној количини. У средства, која имају исто дејство као и отров, кад се употребе у већој количини, долази н. пр. истуцано стакло.

Као разлог, да се овако има разумети овај став, наводимо пре свега казну прописану § 179 а. Та је казна робија до осам година, ако материја никакво дејство није имала или је нанела повреду, која није тешка. Зар би сад било паметно од законодавца, кад би овако строгу казну прописао и за употребу такве материје, која је у стању да произведе једино, како писац вели, повраћање или пролив?! Сем тога не би било ни најмање логично од законодавца, да стави у исти ред отров и материје са овако незнатним дејством. Према томе повреде од свију материја, које немају дејства отрова, ма у колико великој количини употребљене, имају се распразљати према одредбама осталих сходних §§-а гл. XIX.

За § 182 уместо вели писац, да садржи одредбе, које се не могу ничим правдати. То нарочито важи за његов II одељак, где се прописује казна до *две* године затвора (која је прописана и за лаку повреду) за *тешку* повреду, ако је нанесена од више њих, или кад се не би могло изнаћи, од кога је нанесена. Но његово тврђење да се II одељак овог §. противи одредбама о *саучешћу* погрешно је, у колико је реч о ставу: „Но ако је тешко телесно повређење или злостављање од више њих произведено...“, јер ту имамо случај *савиновништва* а не саучешћа. Сем тога неоснована је његова примедба: „И најзад изгубљено је из вида и то, да тешка повреда може бити произведена и на тај начин, што све повреде укупно, и ако би нека (!) од њих била и лаке природе, производе по последицама тешку повреду тела,“ јер јасно је, да се овакав случај има подвести под став: „Но ако је *тешко* телесно повређење или злостављање од *више њих произведено*..“

Слажемо се с писцем, да се на супрот Цицићевом тврђењу § 183 има применити и онда, кад као последица лечења наступи *лака* повреда, а § 334 а само онда, кад недозвољено лечење не буде имало никакву повреду за последицу. Но сматрамо за неосновану његову критику § 184: „Но ми држимо, да је ова одредба доста непотпуна. Требало би додати један одељак и предвидети и *зле* последице, те према њима одредити казну с обзиром на тежину последице, које наступе услед отказа помоћи од стране позватог лекара.“ Овај § у овом смислу није непотпун, те му није потребан никакав додатак. Јер кад би као после-

лица лекарева неодазивања позиву наступила каква зла последица, повреда здравља, он би био строжије кажњен но иначе, пошто би у таквом случају постојао стицај кривичних дела из §§ 180 и 184. Зар не би према овоме било излишно и нелогично додавати још онакав одељак §-у 184?

Изненађује нас једна знатна погрешка, коју је писац учинио при критици § 185. Овај § гласи: „Зидари и дунђери, који при подизању какових здања или грађевина противу признатих правила зидања и грађевине таково што начине и построје, да отуда какова опасност за људе произађе, да се казне...“ Као што се види из садржине овог §, бесмислицу је учинио наш законодавац, по примеру пруског, што га је ставио у гл. XIX. („О повреди тела“). Њему је једино било места у гл. XXXI. („Опште опасна злочинства и преступења“), јер се њиме прописује казна само за опасност, која произиђе из оваквих постројења, а не и за повреде телесне, које би произишле као последица тих опасних постројења. Ако би и телесне повреде било, за виновника би постојао стицај кривичних дела из §§ 182 (нехатна повреда) и 185 (грађење опасних постројења). Међутим писац вели шта више, да је законодавац наш требао ову одредбу генералисати и унети у одредбу, која говори о *повредама* из нехата! И што је најгоре, позива се за доказ умесности свог предлога на немачки законик: „Тако је немачки кривични законик у II одељку § 230 предвидео све случајеве, гди ко нанесе неке повреде из нехата, а по своме звању позиву или занату, био је нарочито дужан, да буде пажљив.“ Напротив баш је немачки законодавац, што је писац предвидео, овај случај (грађење опасних постројења) уврстио у одељак XXVII, где се говори о *опште опасним злочинима и преступима*, као што ми рекосмо, да је требало и наш законодавац да учини. То је учињено у § 330 немачког законика (одељак XXVII), који има исту садржину као и наш § 185 и гласи: „Ко при руковођењу зидања или извођењу какве грађевине ради против опште признатих правила зидарске вештине, тако да на тај начин *произиђе за друге опасност*, казниће се новчаном казном до девет стотина марака или тешким затвором до једне године.“ Дакле немачки законодавац није овај случај подвео под одељак II § 230, у коме се говори о нехатним повредама, што би био апсурдум, као што писац вели да јесте, и шта више и сам чини предлог у томе истом смислу.

Што се тиче предлога пишчевог, да би телесне повреде требало делити у три категорије, лаке, теже и тешке, сматрамо га за нецелисходан. Пре свега зато, што је немогуће праведно повући разлику између *тежких* и *лаких* повреда и што се судијама овом тројном деобом услед растежљивости појма „теже повреде“ даје много више маха него двојном деобом, да у појединим случајима самовољно поступају и злоупотребе чине. Ове примедбе у толико пре важе за пишчев предлог о томе, које повреде треба да се сматрају за теже. Он вели: „У ред *тежких* повреда требало би уврстити све повреде, које као последицу повлаче за собом сталну поремећеност функције извесних органа, но без сталне (!) неспособности за рад, н. пр. неко остане мало наглув, или му ослаби вид, или се повређеноме избије неколико зуба, те није у стању људски да жваће, сем тога, ако је повређеноме услед повреде претила опасност по живот.“ Дакле писац предлаже да се уврсти у теже повреде н. пр. избијање не-

колико зуба. Али сад настаје питање, колико зуба, и са ког места вилице треба да буду избијени, па да имамо тежу повреду. Ако узмемо два, зашто не и три? Или он вели, да ће бити тежа повреда, и кад повређени остане *мало* наглув. Али сад настаје питање, колики степен глувоће треба да буде, па да постоји тежа повреда, да ли се тај степен може поуздано констатовати, и да ли ће та глувоћа збиља бити неизлечима. Или по њему би била тежа повреда, и кад услед повреде вид *ослаби*. Али се рађају питања: да ли на оба ока или на једно? Колики је степен ослабљења вида потребан? Да ли ће ослабљеност вида бити збиља стална? Сва горња питања никад се не могу праведно и стално решити, а писац на њих никаква одговора не даје.

Но да оставимо ово на страну; против самог пищевог увршњавања у поједине од оних трију категорија имамо да кажемо, да је поред тога, што је непотпуно, још или неприциозно или неосновано. Н.пр. он за лаку повреду сматра ону, „услед које повређени остане неспособан за свој посао привремено без икаквих других хрђавих последица“, а „казна би“, вели, „могла остати као и до сада до две године затвора“. Неко н. пр. услед повреде боловао и шест месеци остао за свој посао неспособан, што је по § 177 тешка повреда. Зар би сад било оправдано једну овако озбиљну повреду уврстити у лаку, док избијање „неколико“ зуба у тешку?! Нарочито зато је овај његов предлог неразумљив, што предлаже, да остане иста казна за лаке повреде. Или н. пр. каже, да се треба узети као тешка повреда потпун губитак вида, слуха, говора; али не вели нам, шта разуме под изразом „потпун“. Да ли ће н. пр. бити тешке повреде и онда, кад види светлост, али ништа не распознаје или једва назире, или кад чује звуке, али не разуме артикулацију? Или н. пр. вели, да се треба узети као тешка повреда и губитак једног органа или дела телесног, услед чега повређени остаје унакажен. Али зар се онда не треба ту да уврсти и избијање „неколико“ предњих зуба? Како пак ми мислимо да треба извести деобу повреда и злостављања, изложићемо у својој расправи, где ћемо пишећ предлог у исто време мало подробније претрести.

Говорећи о нехатним повредама, писац се изјашњује, да се слаже с мишљењем Ценићевим, да се § 180 има применити и на оне од њих, које лекари учине. Ми држимо да о томе не може бити ни сумње при тако очевидној генералности § 180: „Ко другога из нехата или непажње телесно рани или му здравље повреди, да се казни затвором до једне године дана, или у новцу до сто талира.“ Слажемо се с писцем, да је казна за лекарске нехатне повреде требала бити већа од оне овим § прописане, јер су лекари по самом свом позиву дужни да обрађају што већу пажњу.

Писац, по нашем мишљењу умесно, заступа мишљење оних научника, који веле, да лекар треба да одговара за нехатну повреду, ако се докаже, да операција или лек нису били преко потребни ради оздрављања или одржања болесника у животу, за тим, ако предузме операцију или интерно лечење на начин до сада неопробан. Но ми држимо, да га у овом другом случају не треба сматрати за кривично одговорног, ако је било пристанка повређеног. Исто овако мислимо и односно овог питања, на

које он безусловно потврдно одговара: „Хоће ли бити кривичне одговорности до лекара, који би на здравом човеку ради научног експеримента, предузео какву операцију, услед које би овај био повређен, и ако је то учинио по пристанку дотичног?“ Но наглашавамо, да ми на ово питање одговарамо одречно само за случај, да је као последица операције наступила умишљајна повреда, т. ј. она, на коју је дотична особа, душевно здрава, дала пристанак, а да ће за нехатну повреду одговарати, пошто повређени није на њу пристао.

Тома Живановић.

БЕЛЕШКЕ

Нови кривични поступак у Италији. — Државни Сабор у Риму предао је повјеренству ad hoc пројект новог кривичног поступка за краљевину Италију.

Кривични поступак, који је сада на снази у Италији, не служи ни најмање на част талијанској правној науци. Не само, да не одговара савременим потребама, него је у многим главнијим тачкама испод сваке критике. Није чак ни онакав, какав је аустријски кривични поступак. У садашњем поступку Италије провијава још увијек инквизиторијални дух. Мало је одређења у њему, која могу зајамчити интересе окривљеника или оптуженога. Исљедни затвори врло често се извршују. Исљедна власт исљеђује споро и заплетено и у најпростијим дјелима. Правна средства против појединих одредаба или пресуда могу да буду пуна софизама. Најгоре је пак на јавним претресима, а особито кад суди порота. Ту се позивљу читаве чете и најнепотребнијих свједока. Вјештаци на претресу говоре много више, неголи треба. Адвоката може да буде, колико оптуженик зажели. Све то одуговлачи у недоглед претрес. Буни поротнике, који, по каткада, морају да губе на таквим претресима по неколико мјесеци. Предсједник претреса мора да има јаке живце.

Пројект новог кривичног поступка одстраниће све ово,

Тужиће и на даље државни тужилац. Окривљенику је допуштено да има браниоца и у истрази. Ово није још допуштено ни у Аустрији. Окривљеник се може договарати са својим браниоцем одма послје првог испита. Може бити присуган извршењу главних доказа. Његовом је браниоцу допуштено да прегледава и преписује истражне списе. Има много гарантија против истражних затвора. Одређени су рокови, кратки за одлуке исљедног судије. Истрага, у опште, биће много краћа и бржа. Неће бити писмене оптужнице коју називљу књижевним измотавањем. Мјесто ње, државни тужилац казаће усмено за што тужи оптуженога. Узете су све потребите мјере, да се на претрес не позивљу излишни свједоци. Неће бити више много вјештака. Оптуженик може да има два браниоца. Ријетки су изузеци. Колико год било бранилаца, сваки мора да има своју тезу. Код поротних расправа, поротници примају питања одма послје него ли се изврше сви докази. Суд може да уништи изреку поротника о кривици или невиности оптуженика. Тада мора да одложи претрес, Суд може потпуно ослободити оптуженога, ако је само седам поротника рекло да је крив. — У правним средствима забрањена је

reformatio in reus на уток самог осуђеног. Разлози ништавости цијелог поступка ограничени су на оне, које изнесе сами осуђени. Уведена је ванредна ревизија, ако се дозна за нове доказе и остало. Одређено је, да се даље новчана одштета онима, за које се докаже, да су невино били осуђени.

И Италија, дакле, кад толико својих брига, прионула је да уведе ове потребне новине.

Dr. Александар Митровић.

1. Giuseppe Ziino, *Medicina legale*, IV edizione, vol. I e II, Milano, Società editrice libraria, 1906. — Из Италије довукао сам кући читаво бреме најновијих италијанских научних књига. Прва, коју хоћу да прикажем читаоцима *Архива*, јест судска медицина проф. Циино. То је огромна књига, штампана је у два дијела, са преко 1200 страница, 221 сликом, а цијена јој је 30 лира. Дјело је, прије мало дана, изашло у четвртом издању.

Већ сама ова чињеница говори у прилог ваљаности те књиге. И ако је Италија богата у свему, ипак је и у њој велика ријеткост, да опширна научна књига, која је и скупа, у мало година доживи неколико издања. Те ријетке среће била је књига, о којој је ријеч.

Писац је цијело дјело подијелио у четири књиге. Прве три књиге штампане су у првом дијелу. Четврта књига заузела је цијели други дио овога дјела.

У првој је књизи говор о судској медицини у опште; о лијечнику према закону и према својем позиву; о медицинско-судским радовима; о судбеном прегледавању и аутопсији. То је само увод у цјелокупну судску медицину. — У другој књизи писац пише о људској слободној вољи и о одговорности у опште; о ограничењу слободне воље у опште, а особито о клими, раси, доби и spolu; о људским нагонима према законским одредбама; о алкохолизму, о глухоћи, сљепоћи и сонамболизму; о умним болестима, истинитим и симулираним. Највише се у овој књизи истиче пишечево проучавање о људским нагонима према законским одредбама. Ту су, великом тачношћу, ударене границе злочинствима, која су почињена по нагону природном и по нагону патолошком. Такве границе нијесу ударене ни у каквој до сада штампаној судској медицини. Италијански писац знао је у томе да наткрили све своје другове. — Трећа књига садржава судску медицину према грађанском праву. Подијељена је у три поглавља: брак (о браку у опште и о узроцима ништетности брака; о импотенцији код жене и о неплодности, о растави брака), трудноћа и живот и способност за живљење дјетета. Овим се завршава прва свеска овога дјела. — У другој свесци, у четвртој књизи, писац расправља о судској медицини према кривичном праву. Та књига подијељена је у девет поглавља: злочинства против морала; побацивање дјетета; убијство и личне повриједи; гушење; топљење; вјешање; дављење; убијство дјеце; тровање. Свако од ових поглавља изодређено је потанко и савјесно. Послије сваког поглавља, у овој и у првој свесци, писац наводи опширну и исцрпљиву књижевност о појединим питањима.

Нарочита вриједност ове књиге састоји се и у томе, што је писац слободни позитивиста. У његовом писању њега не везује никаква школа. Ради тога, Циино свако нејасно питање тумачи онако, како је најправедније према резултатима праксе и науке.

2. — M. Longo, *Psicologia criminale*, Milano-Torino-Roma, editori Fratelli Bосса, 1906. — Познати писац, М. Лонго, професор кривичног права и кривичног поступка, у овој књизи пише о општем, основном, дијелу кривичне психологије. Послије овога штампаће радњу о етнолошкој кривичној психологији и о нарочитој криминалној психологији У наведеној књизи Лонго настоји да докаже, како је злочинство појава потпуно природна. Према томе, да се злочинства управљају по истим законима, као и остале природне појаве. Наши кривични закони нијесу прилагођени друштвеном развиту. Они су основани на старим претпоставкама, које коче редовни и правилни људски напредак. Кривична психологија припрема земљиште новим реформама. Она проучава све, и најмање, потанкости друштвене. Даје нове свјетлости животу појединаца и масе. — Ово дјело, које присваја најмодернија начела, биће многим, можда, тешко. Пишчев стил и сувише је филозофски. Али, за то има довољно утјехе. Оданом обожаваоцу криминалогије ова књига даје нове, врло смионе, мисли и начела. Све је то врло занимљиво и поучно, премда нас некакав унутрашњи глас нагони на закључак, да ће проћи још много времена, док већина наображених људи прими пишчеве предлоге.

3. — Francesco Carrara, *Programma del corso di diritto criminale. Parte speciale, volume primo*. Firenze, Cammelli, 1906. — Франћеско Карара, тај ријетки писац и правни филозоф, умро је г. 1888 у Луки, у свом родном мјесту. Карара је умро, али су остала његова дјела, која је дубоко цијенио и цијени цијели правни свијет. Његово огромно дјело о програму кривичног права, које је писано у девет дебелих свезака, доживљује сада ново издање. Издавано је више пута и на италијанском и на страним језицима. Јављам прву свеску, која је недавно штампана, да за ову радосну вијест дознаду и српски правници. Док изађе цијело дјело — то ће бити до скоро — проговорићу опширно о њему. Које је год драга озбиљна и научна ријеч једног класика, поздравите са одушевљењем најновије издање главног дјела Карариног. Том одушевљењу неће ништа сметати бујица, противна начелима Карара. То је најбољи доказ, колико се поштују велики умови, какав је и Карара, макар он имао и противника. Људска мисао жива је. Као таква, она ствара увијек нешто ново. Али, поштовање и дивљење према умним величинама остаје непоколебиво и онда, када се чини да се почињу рушити велике и поносите зграде, које је створио њихов ријетки мозак. — О Карари споменућу још, да је био професор права на универзитету у Пизи. Био је одлучан противник смртне казне. Био је неколико година и посланик, а за тим сенатор. Умро је у 83 години.

Др. Александар Митровић

Исправка. Молимо читаоце да у чланку г. Перића *Један случај из надлежности Вел. Народне Скупштине* исправе ове штампарске погрешке: на стр. 26 ред 20 треба после речи „упражњен“ додати „није једно исто“; на стр. 32 ред 9 место речи „могао се је,“ треба да стоји „могло је се“; на стр. 32 ред 19 треба после речи „године“ додати речницу „и“, тако да реченица гласи ... „дух Устава од 1888 године и 1903 године односно владалачке власти.“

Власник: МИЛИЋ РАДОВАНОВИЋ, професор на Универзитету.
„Бранко Радичевић,“ — штампарија Т. Благојевића, Београд, Бранкова 18.

АРХИВ

ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Књига II.

25. септембар 1906.

Број 2.

ПРЕУРЕЂЕЊЕ НАШИХ КАЗНИОНИЦА¹

I.

Наши казнени заводи стоје на ступњу на коме се више не налазе ни у једној европској држави. Ма колико страшно ово тврђење изгледало, оно је на жалост истинито. Ни у једној земљи у Европи казна не изгледа толико бесциљна као у Србији. Ни једном од захтева ни старијих ни новијих кривично-правних теорија не одговара њено извршење код нас. По дубокоме убеђењу потписаног казна треба, уз задовољење народнога осећаја правде и правичности, да надогнади оно што су пропустили да учине: породица, школа и друштво. То је у исто време најпоузданији пут, да се по могућству наравствено пали окрепе и поправе, и да се држава што је могуће више заштити од противдруштвених елемената. Ово је нарочито, и ово има да буде нарочито задаћа казне лишењем слободе, а у овоме је у наше дане разлог и оправдање установи казнионица односно казнених завода. У њима осуђеник треба с једне стране да се поправи и да се изведе по могућству на добар пут, а исто тако и да се оспособи за частан живот у друштву. *По устројенију економическог апсеничког заведенија у Топчидеру П.№ 4488 од 20 децембра 1851: „цјелъ апсеничког заведенија јесте да се апсеници на робију осуђени у моралу и радности побољшавају, те тако кад се робије ослободе, да буду полезни отечества грађани“. Правилыма о домаћем реду у казненным*

¹ Реферат, који је, као Министар Правде, г. Др. Миленко Веснић поднео Министарском Савету.

Примедба уредништва.

заводима, која је још 7 октобра 1868 године издао пок. Ценић, вели се (у члану 6) да „са осуђенима ваља поступати у опште строго али правично и човечно, и тако, да све буде управљено *на њихово изобразење, нарочито морално поправљање*“. На изобразење се у нашим казним заводима може једва указати, и то у најскромнијој мери, код малољетних осуђеника, од којих по неки науче по мало читати и писати, и једва по који по нешто од заната. О „моралном поправљању“ на које је пок. Ценић толико с разлогом полагао, не може бити ни речи, пошто се у томе правцу у нашим казнионицама ништа није ни радило. Једини чинилац који је до сада имао у овом погледу на првом месту да дејствује, заводски свештеник, узимат је за тај посао случајно, на препоруку или политичких или личних пријатеља, према томе без предходне спреме за свој озбиљни позив у заводу. Ну и да је био најбољи, његов је утицај врло слаб, пошто му је по правилу (у Нишу и Пожаревцу) то био споредни посао, или је пак имао да се брине (у Београду и Топчидеру) о душевном подизању толикога броја осуђеника, да му за ово није било довољно времена, узев нарочито у обзир с једне стране огромни број ових (до 2000) а с друге стране и ту околност, да је тај свештеник по правилу бивао и учитељ у школи за малољетнике, и парох топчидерски. Истим путем су и на исти начин постављани и управници казних завода. До скора ни један од њих није имао ни факултетске спреме, а било их је и с врло погрешним појмовима о суштини и задаћи казне и казних завода. Чак се ни на њихов морални положај у друштву није при постављању им обраћала потребна пажња, при чему је лако закључити: колики је морао бити њихов утицај на поправку поверених им осуђеника. Овим овако slabим моралним утицањем може се поред осталих узрока објаснити и то, да у Србији оптужених, који у поврату одговарају има релативно врло много. Тако је године 1896 било међу осуђенима лица

која су први пут осуђена	2.563
у првом поврату „	247
„ другом „	17
„ трећем „	7

што службена статистика показује, а врло је вероватно, да у њу сви поврати нису унети. (Од ранијих година имамо ову

статистику само за београдски завод и то за годину 1883, 1884 и 1885. У овом једином заводу та је поштуност расла овако:

1883 било је 68 осуђеника у поврату, од којих су 51 били у првом, 15 у другом, 1 у трећем и 1 у четвртом;

1884 било их је 84 и то 58 у првом, 23 у другом и 3 у трећем; а

1885 године тај је број нарастао на 96, и то 68 у првом, 27 у другом и 1 у трећем поврату).

Десет година касније: на дан 10 августа ове 1906 године било је у казним заводима у краљевини од целокупног броја осуђеника 3.363:

први пут осуђених	2.725
у првом поврату осуђених	584
„ другом „ „	46
„ трећем „ „	6
и у IV и V по 1, свега	2

Као што се види, поврати су у току од равних десет последњих година код нас прешли у растењу $^{100}/_{100}$, и ако је код осуђених у опште било сразмерно мало прираштаја. Још један најречитији доказ: колико мало данашњи наши казни завод одговарају намењеној им задаћи.

Како се у нашој доскорашњој криминалној политици мало обраћала пажња на задаћу казнионица, показује се и из ових података:

У години 1883—1885 придобило је у заводе 3.309 осуђеника. Овде нису урачунати осуђеници за зајечарску буну.

За исто време пуштено је:

Помиловањем 1.966

Условним отпустом 809

Одбегло је њих 140

Помрло 134, а издржало је осуду

Само 823 осуђеника, као што се види,

ни пуна четвртина осуђеника није казну издржала.

Године 1896 било је у сва три наша казна завода 3.915 осуђеника (2.544 затечених у почетку и 1.371 приновљених у току године). Од њих су:

Помиловани	545
Условно одпуштени	511
Одбегли	17
Умрли	69
Пуштени кући на лечење	8
Изишло по издржању казне само њих	162

Године 1903 било је у заводима свега 4.726 осуђеника (3.513 затечених у почетку и 1.213 приновљених у току године). И од ових је:

Помиловано	1.519
Отпуштено условно	537
Одбегло	15
Помрло	53
Пуштено кући на лечење	311
Изишло по издржању осуде само њих	411

(што значи ни седми део!) За овако мали број осуђеника, који су своју казну издржали и за огроман број оних који су помиловани или условно пуштени или пуштани кући на лечење (у 1903 години ових је био невероватан број 311!) разлог није био у криминално-политичким обзирима, у поправци осуђеника, него већином ако не по готову са свим у претрпаности самих завода и оваквих какви су, и у њиховим нехигијенским приликама. Природно је према томе, да је и ово допринело повећавању поврата, па можда и самоме погоршавању казних дела, као што је с друге стране неоспорно, да су одбегли осуђеници виновници највећих злочина.

II.

Изречена осуда казне лишењем слободe извршивана је над осуђеницима оба пола у Србији до године 1851 код полицијских власти, а где је то било могуће и код судова, и одатле су ови узимати на разне државне радове, као у Пожаревцу за дудару, у Слатини за циглану, у рипањској шуми за сечење грађе и т. д. Она се данас издржава код нас за краће осуде (до шест месеци) код полицијских власти, за дуже у казним заводима. Ових последњих има у Србији три. Од њих је:

а) Топчидерски основан октобра 1851 и 1869 проширен је на тај начин што је велики број осуђеника смештен у београдској тврђави. Од тога времена београдско-топчидерски завод је највећи, јер број осуђеника у њему прелази по неки пут 2.000.

У њему издржавају осуду малолетници (у Топчидеру) и осуђеници на робију и заточење (у граду). Ових последњих има међутим као и политичких осуђеника и у Пожаревцу, — јамачно због претрпаности овога завода. Исто тако велики број робијаша издржава своју осуду с малолетницима у Топчидеру, што чини потпуно илузорном задаћу, да се ови последњи осудом поправљају.

б) *Пожаревачки* казнени завод основан је септембра 1865 године са два одељења, у једном од којих издржавају казну мушки осуђеници на затвор, докле су у другом затворене све женске осуђенице. За ове последње у ранијих времена није код нас било нарочитих завода, и о њима говори први пут један „*циркулар управителнога совјета*“ (№ 582 А.) од 19 марта 1836 године у коме се вели да кнез и савет одобравају „*грађење апсана за женскиње по свима исправничествима*, тако, да исте апсане буду мало даље од здања исправничества, и да кључеве од њи не држе нити членови исправничества нити пандури, већ мјестни полицај, да би се таковим начином све могуће непристојности предупредиле.“ Као што се међутим из ове одлуке види, ове апсане су имале да служе и као истражни притвор.

в) *Нишки казнени завод* основан је године 1878 у првом реду за осуђенике из нових округа, али се у њ шиљу и они из старијих оближњих округа. У њему издржавају осуду осуђени и на робију и на затвор. Поједина одељења осуђеника (већином робијаша) налазе се још стално на државним радовима у Љубичеву и Добричеву, а раније их је било и по другим местима: тако у Крагујевцу, Аранђеловцу и т. д.

На дан 10 августа ове године било је у нашим казнионицама свега 3.363 осуђеника оба пола (мушких 3.263, женских 100). Од њих долазе: на београдско-топчидерски завод 2.124, на пожаревачки 480 и на нишки 759.

Кад се узме да број целокупног становништва у Србији не износи још 3.000.000, и кад се томе дода, да уз овај број

осуђеника иду и они који своју казну издржавају код полицијских власти (просечно 600 годишње) онда ова сразмера осуђених у нашој отаџбини ($3.363 + 600 = 3.963!$) мора нагнати свакога умнијег посматрача, краљевску владу у првом реду, на озбиљно размишљање о узроцима кривичности код нас. (Како ми страшно рђаво стојимо у овом погледу видеће се најбоље из ове упоредне статистике за 1903 годину. Те године је примљено нових осуђеника: у Србији 1.213 на 2,617.078 становника), у Аустрији 5.108 (на 25,921.571 становника), у Румунији 3.623 (на 5,912.520 становника); што показује врло неповољну сразмеру на нашу штету, којој ће поред других бити донекле узрок и у томе, што ни наше полицијске власти не могу да посвете довољну пажњу јавној безбедности, пошто су претрпане полицијским пословима. Један пак од јачих узрока овој огромној сразмери на нашу штету — поред свега тога што смо ми још увек првенствено земљораднички народ — неоспорно је у томе, што наши казнени заводи не одговарају *ни у колико* намењеној им задаћи. Овакви какви су данас, они то нису у стању учинити ни са много стручнијим управним особљем, а камо ли са оваквим с каквим ми данас располажемо. Јер се данас готово сва задаћа наших казних завода састоји у томе да су осуђеници лишени слободе, па је и то донекле само привидно, иначе: они живе у гомилама до по деведесет у једном казамату који су сразмерно врло мали и мрачни (у београдској и нишкој тврђави); међу њима не само што нема издвајања према природи извршенога дела, већ ни према томе да ли су први пут на осуди или у поврату; они нису подвојени ни према осудама на затвор и робију (односно заточење), па чак ни малолетници нису заклоњени од додира с окорелим зликовцима, нити се упућују искључиво у за то одређени топчидерски завод.

Према свему овоме *наши казнени заводи служе пре као школа за злочин и за противнике нашега друштва и државе, него као средство за поправку осуђеника, за умањење злочина и према томе за друштвену заштиту.*

Овоме злу ваља тражити што пре лека. На ово је помишљано још пре више од тридесет година, кад је решењем Народне Скупштине од 31 децембра 1873 године установљен фонд за подизање казних завода који је године 1899 из-

носио на 3,000.000 динара, но који је законом од 29 јануара 1900 године уступљен Министру Војном, с тим да држава тај новац врати намењеној сврси.

Потребу што коренитије поправке на овоме пољу увиђали су и неколики моји претходници, међу њима нарочито г. г. Дим. Радовић (1881), Димитрије Маринковић (1885), Др. Милован Ђ. Миловановић (1897), Мих. П. Јовановић (1904) и Драг. Пећић (1905). У ту сврху су образоване разне стручне комисије за проучавање овога важног питања, од којих су поједине изашиљане и у иноземство, тражена су и добијана мишљења од европских стручњака и стручних друштава, бирана су места и земљишта за подизање првога завода и т. д. али коначно до овога тренутка није ништа урађено, те тако у овом погледу ми стојимо данас онде где смо били и пре више од тридесет година, с том разликом, да је наш положај данас гори у толико у колико је број осуђеника у велико нарастао. Потписани држи, да у Србији нема никога ко не би желео што брже лечење овога злог стања; то се најмање може рећи за чланове данашње владе од којих су многи имали прилике да у досадашњим тешким и ненормалним политичким приликама искусе рђаво уређење и штетност ових последњих. Дужност што брже и што коренитије реформе и на овом пољу намеће нам уз то и наш положај европске државе и члана међународне заједнице, у којој младе државе имају само онолико права на уважање, у колико су одговориле и у колико су вољне да одговоре својим културним задаћама.

III.

Потписани сматра, да би заморни строго техничким стварима Министарски Савет, ако би узео да овде излаже разне казнионичке системе. Мисли да му је довољно истаћи за сад, да ни према темпераменту ни према начину живљења нашега становништва, за наше прилике није строг хелнјски систем. Додати му је, да су се готово све досадашње комисије наше, које су ово питање проучавале, изразиле за поступни систем, т. ј. за такав, у коме осуђеник треба сву тежину и оштрину казне да осети при уласку у казнионицу, а да за тим радом и понашањем својим поступно заслужује да му се стање олакшава, док се не приготови да се поправљен врати у дру-

штво, из кога је по кривици својој био привремено искључен. Овај систем усвојен је у главном и у нама најближим земљама Угарској, Хрватској и Босни. Овога система потписани је био присталица за нашу земљу вазда, па то остаје и данас.

Полазна тачка за распоређивање осуђеника по разним казнионицама била је међутим до сад и код нас и на страни квалификација учињенога дела. Осуђени за злочине упућивани су у једне, док су они који су осуђивани за преступе, иступе и т. д. упућивани у друге казнионице. Ма да је ова подела на први поглед логична, она се у будућности не може одржати, с обзиром на задаћу коју казна ваља да одговори. По дубоком уверењу потписаног, осуђеник треба у казнионици потпуно да очува обележје друштвено с којим је у ову ушао, ну с тим да из ње изађе спремнији и наравствено јачи. Осим тога у казнионицама ваља, што је више могуће избегавати мешавину сеоских с градским осуђеницима, пошто ни за кога није тајна, да ови последњи утичу врло штетно на прве. По себи се разуме, да малољетнике треба најстроже издвајати и чувати их од додира са пунољетним осуђеницима, нарочито са злочинцима из навике.

Према стању на дан 10 августа ове године, које се може узети за просечно, у нашим казним заводима има *на 3.363 лица:*

1. земљоделаца	2.875
2. занатлија	144
3. трговаца	11
4. чиновника	41
5. војника	47
6, званичника и општинских писара	18
7. коцкара, келнера, скитница и надничара	212
8. официра	7
9. ђака	2
10. свештеника	3
11. адвоката	1
12. обављача проститутских радњи	2

Кад се узме да се рубрици под 1, може с разлогом додати највећи део из рубрике под 5, а нешто и из оне под 6, онда се она може увећати још са 50, тако да ће на њу

просечно доћи 2.925. Дода ли се још томе, да се нове казнионице подижу за будућност, да ће у овој становништво наше отаџбине расти, да ће живот у њој уз развијање полова и саобраћајних средстава бивати све интензивнији, онда је несумњиво да ће и кривичност расти поред свих превентивних мера, које ће се неминовно морати против ње код нас предузимати. Узев све ово у обзир, онда за осуђенике са села треба подизати казнионице, у које ће се моћи затварати до на 3.000 лица.

Осуђеници под 2, 3, 7 и 12 (свега 369), образују засебну категорију, за коју ваља подићи и нарочиту казнионицу.

Остали осуђеници (4, 8, 9, 10 и 11 свега 54) могу се од случаја на случај распоређивати у једну или другу врсту казнионица.

Из свих треба опет издвајати малољетнике (око 300) и жене (100), те и за једне и друге ваља имати нарочите заводе. Према свему овоме у Србији ваља подићи поступно три казнионице за осуђенике са села, тако да би свака могла примити до на њих хиљаду. За сваку од њих потребно је да има уз одговарајући број зграда и довољан простор земљишта за обделавање, по могућству таквога, да од рада на њему буде користи и држави и непосредно осуђеницима, у колико би ови по издржању осуде изашли као потпуно спремни и добри земљорадници. Од заната радиће се у овим казнионицама само они, који стоје у непосредној вези са земљорадњом и воћарством: ковачки, качарски, коларски и т. д. Ове три казнионице имају се распоредити географски на западни, јужни и источни део наше земље.

За све осуђенике из градова довољна је једна казнионица, у којој ће се радити разни занати. Она се има подићи уз какво индустријско и трговачко средиште, као што су Београд, Ниш и т. д.

За малољетнике (мушкарце) до шеснајест година ваља подићи такође један завод, у коме ће рад бити комбинован: занати за осуђене из градова, земљорад за оне са села; и за једне и за друге што јача општа и наравствена обука.

За осуђенике се може још за дуже време, уз потребне доправке употребити казнионица у Пожаревцу, у којој су оне и данас смештене.

Др. Миленко Веснић.

ЗАКОНСКА ЗАШТИТА ПОВЕРИЛАЦА ДА НЕ БУДУ ОШТЕЋЕНИ ОТУЂЕЊЕМ ДУЖНИКОВА ИМАЊА

Потреба саобраћаја чини, да појединци често закључују међу собом многе правне послове с вером у лични кредит, не осигуравајући се за испуњење примљених обавеза никако, или бар не довољно, залогом. Отуда то, да се законодавство морало постарати да оваке повериоце заштити од несавесних дужника, који би хтели да их оштете отуђењем свога имања или каквом правном радњом која се односи на отуђење или на наплату из тог имања.

Још у Римском Праву познато је, под именом *actio Pauliana*, право поверилаца да устану против сваког отуђења имања дужникова, учињенога на њихову штету. На тој основи, из Римскога Права позајмљеној и даље разрађиваној, и модерна законодавства узимају у заштиту повериоце од оваких поступака дужникових.

Кад се покаже, да какав дужник не може из имања свога да плати своје дугове или, ако и може, оно једва за леже за измирење његових поверилаца, тако да преко тога ништа не остаје, нема сумње да правда захтева, да се у третку пречишћавања свеколико имање дужниково подели само међу повериоце према тражбинама њиховим, а не да га ови, на штету своју, деле са још некима који повериоци нису. Право поверилаца да се за своју тражбину наплате из имања дужникова не сме, према овоме, бити повређено ни од стране дужника тиме што би се овај одрекао којим било начином свога имања, нити од стране трећег (неповериоца) који би тај део дужникова имања примио као своју имовину, па, шта више, не треба да буде повређено ни од стране кога појединога од самих поверилаца који би, видећи да је дужни-

ово стање по повериоце опасно, похитао да, скривено од осталих, осигурава себи наплату. Законодавства дају права повериоцима да тужбом нападну сваку ону правну радњу свога дужника и трећег кога лица, којом се иде на оштећење њихово, да је оспоре и да траже неважност њену. Тужба, којом се повериоцима, или, ако их нема више, једноме повериоцу, даје право да нападне оваку правну радњу дужникову, да тражи њену неважност и тиме отклони од себе једно у истини неправно, противправно дело, јавља се, према овоме, као тужба против деликта једног, има карактер тужбе за накнаду штете, за повраћај у пређашње стање. Тако је у већини случајева, а изузетно, у понеким случајевима, да се боље карактерисати као тужба само против неправедног богађења.

И наше законодавство даје повериоцима ову заштиту. Законске одредбе о томе садрже се у § 303 a Грађанскога Законика, поред других законских одредаба о којима ће овде бити речи. Оне, кратконом својом, дају повода да буду рђаво примењене. Зато ћемо овде изближе размотрити ову заштиту поверилаца с обзиром на наше законодавство. Питања, која при том имамо на уму, јесу нарочито ова: који повериоци имају права на ову тужбу; које правне радње могу бити предмет те тужбе; какво је њено дејство; каква је застарелост код ове тужбе, откад почиње и какво јој је трајање?

*

Кад се покаже, да дужник није у стању из имања свога измирити своје повериоце, онда, као што је познато, то може имати за последицу отварање стечаја над целокупном имовином такога дужника. Према томе, примена законских прописа о заштити поверилаца, да их дужник не оштети, махом би ишла уз стечајно поступање, после отворенога стечаја, нарочито што се такви поступци дужника који је под стечај дошао и његових учесника у томе узимају за деликт из Казненога Законика (§§ 261, 262, 263 и 264). Али није нимало необично да дужник и његови учесници буду за неважност правне радње, закључене на штету једног или више поверилаца, тужени и изван стечаја, јер, као што се зна, стечај се не отвара над имовином свакога који не може да измири своје повериоце. Повериоци често баш намерно неће да траже

отварање стечаја над имовином свога дужника, јер, као што је познато, сами трошкови стечајнога поступања често могу да поједу дужникову имовину, која и без тога не достиже за измирење поверилаца. На тужбу за неважност дужникових правних радња, на штету поверилаца учињених, имају, дакле, права повериоци како у стечају тако и изван стечаја. У случају отвореног стечаја, тужбу подиже поверилачки одбор у име свих поверилаца и бранилац масе, иначе само они повериоци који хоће ту парницу да воде.

Закон каже: кад дужник своје ствари на другога пренесе у намери да своје *онога времена* повериоце оштети.... То има да значи, да не може сваки поверилац тражити поништај извесне правне радње дужникове за коју мисли да ће омести његово намирење, него само онај који је у време постанка оспорене радње био поверилац. Онај који је доцније постао поверилац не може по правилу нападати ранију правну радњу дужникову по том основу што смета његовом намирењу. Поверилац за измирење своје тражбине заиста не може да рачуна на оне имовне прилике у којима се дужник налазио некада, пре постанка те тражбине. Законодавство се пак постарало да у томе не буде злоупотребе, наиме да дужник неку доцније учињену правну радњу, штетну по повериоце му, не потури под ранију, како се, због тога, не би могла нападати од стране оштећених поверилаца. Од те злоупотребе повериоце штити она законска одредба, по којој приватне исправе у погледу дана издања немају доказне снаге према трећима, него се за дан њихова издања према трећима узима дан кад је први пут пред власт дошла, или дан смрти издаваоца јој.

Па ипак може бити случајева, да и раније учињена правна радња дужника с неким трећим буде оспорена и оглашена да не важи због оштећења по времену од те радње нешто познијега повериоца. Пре свега речи: „*онога времена* повериоци“ не треба разумети тако, као да постанак повериоцeve тражбине не сме бити ни за дан доцнији од оспорене правне радње, него да су оне једна другој по времену блиске. Наш закон то време није одредио, него је оставио суду да га узме у обзир уз друге околности. Главна је да оспорена правна радња и тражбина повериоцeve, по времену постанка им, не одстоје једна од друге толико, да ни у каквој

вези та правна радња не може бити с каквом намером да се поверилац оштети, те по томе да узрок штети повериоцевој, ако је има, није она него сам поверилац. Тако, дужнику не треба ништа да помогне то, што би имао уговор, ма и неком влашћу потврђен, о продаји свога имања неком трећем, н. пр. жени, сроднику, пријатељу, и о примљеној продајној цени, ако његов доцнији поверилац покаже факте из којих је несумњива превара од стране дужника и његова купца, па име да су ови њему представљали то имање као дужниково, неotuђено, а куповина је само удешена превара и т. д. То би била превара, кривица која се, на тубжу оштећенога, казни по Казненом Законику (§ 251). Природно је да поверилац, који у оваком случају има права да тужбом тражи казну учесника у такој радњи и услед тога накнаду, неважност куповине, може ову тражити и независно од казне.

Исто тако повериоци имају права наплатити се за своје тражбине из имовине свога дужника без обзира и на много раније, па може бити и несумњиве, обавезе његове према жени по брачном уговору или за мираз, ако је дужник трговац, па те своје обавезе није објавно према наређењу § 6 Трговачког Законака.

*

Закон не категорише правне радње које могу бити нападнуте од стране једног или више поверилаца овом тужбом, јер правне радње једне исте врсте могу бити од стране поверилаца нападнуте или ненападнуте према томе, да ли је доказано или се може бар као вероватно узети, да су дужник и његов учесник њоме ишли на оштећење поверилаца. Према циљу који се има, предмет ове тужбе могу бити само оне правне радње дужникове, које, на штету поверилаца, умањују имовину дужникову, дакле свака она правна радња која се односи на отуђење дужникова имања. Са дужником закључени уговори о закупу његова имања нису отуђење, зато ти уговори, и у опште оне правне радње које немају за последицу отуђење, не могу бити нападнуте од стране поверилаца. Предмет ове тужбе не могу бити ни оне радње које, и ако су отуђење, нису дошле једино вољом дужника, као што су све исплате о року и по извршним осудама. Ни изјава дужникова да се не прима понуђеног му наслеђа не може бити нападнута овом тужбом од стране поверилаца као по

њих штетна, јер се тако изјавом дужник не одриче печег већ прибављеног, стеченог, што би већ било његово, не напушта оно што већ јесте његово, не отуђује, дакле, ништа. Али после дате изјаве да се наслеђа прима, дужник се више не може тога одрећи на штету својих поверилаца, јер од тада оно, ма да му још није предато, улази, као његово право, у његову имовину.

Закон не допушта дужнику на штету поверилаца „пренос“ ствари било покретних било непокретних, а то значи отуђење од стране дужника на штету поверилаца ма у ком било облику. Даље каже, да под преносом ствари разуме: „и пренос права и примање обавеза“. Трајбина, коју би дужник имао према трећем, дакле свако примање дужниково, саставни је део његова имања, према томе дужник се не може на штету својих поверилаца одрећи тога примања нити га на другом пренети. Примање обавеза, задужење, јесте радња која има за последицу наплату из имања дужникова, те по томе наравно да и оно може бити овом тужбом нападнуто као штетно по повериоце дужникове.

Закон прави разлику да ли је тужбом нападнута правне радње дужник учинио без накнаде, као поклон, или за накнаду, у виду теретног уговора. У првом случају свака така радња пада, не важи према повериоцима, ако је по њих штетна, без обзира да ли се при том имала или не намера за оштећење поверилаца и да ли се знало или могло знати да је то на штету ових. У другом случају закон опет разликује да ли је радња између блиских сродника, и то само предака или потомака, између задругара и између мужа и жене, или је радња била између лица невезаних таког везом. Кад је радња између блиских сродника, задругара или мужа и жене, не важи према оштећеним повериоцима, као и у првом случају, ма да несумњиво није поклон, а опет без икаква обзира на намеру уговорача и знање или незнање њихово да је на штету поверилаца. Само ако је дотична правна радња у виду теретног уговора и између лица невезаних ни означеним сродством, ни задругарством, ни везом брачном, па се јавља као штетна по повериоце и као такву је ови нападају, само тада за неважност њену према повериоцима закон тражи, да се претходно докаже бесавесност дужникова и његова учесника у том послу.

О савесности или несавесности дужника и његовог учесника у овакој радњи суд ће, вели се у § 303 а Грађ. Законика, „у недостатку других непосредних доказа судити по околностима, нарочито по природи посла, по основу и начину отуђења на који је то закључено, по стању и по личним одношењима учествујућих лица“ — оцењујући, дакле, по свом слободном уверењу факте из којих ће то извести.¹ Према овоме узеше се да су како дужник тако и његов учесник у овакој радњи били бесавесни, чим се као поуздано утврди, да је учесник у овај посао са дужником ушао у првом реду из жеље да дође јевтино до дужникова имања (*lucrativa causa*), па из те пожуде, може бити и не хотећи да зна за повериоце његова уступитеља, оштећује и ове.

Бесавесни пријемник права дужникова одговара и за вредност ствари и за накнаду користи као сваки бесавестан држалац ствари.

*

Закон каже, да препос, учињен у намери да се оштете повериоци, *пада, не важи* и да се *све враћа у пређашње стање*. Треба знати да под тим закон не разуме апсолутну неважност ове правне радње, него неважност њену само према оним повериоцима који су је у том спору нападали и то тражили, па и то само у толико, у колико је потребно да они не буду оштећени. Ван тих граница не може бити ни разлога ни потребе да нека правна радња дужникова не важи „због оштећења поверилаца“. Пријемник права или прималац ствари дужникових може сâм измирити или платити колико недостаје до измирења поверилаца, и онда правни посао који је са дужником закључио остаје сталан. Судском пресудом изречена неважност неке правне радње због оштећења поверилаца не значи, дакле, неважност те радње и у погледу међусобног одношаја оних који су је закључили, у погледу односа између дужника као уступитеља и пријемника његова. Та судска одлука не значи, даље, неважност учињене правне

¹ Овој одредби и није места овде него у Поступку. Како је пак зацета тешко, због јаке везе, по овом предмету делити оно што иде у материјално право од онога што иде у Поступак, грађански или стечајни, то се, при широј законској разради ове материје, прибегава и нарочитом закону, у који се све то уноси. Такав је аустријски „Aufhebungsgesetz“ од 16 марта 1884.

радње ни према повериоцима који ову нису ни нападали, који се нису хтели користити правом својим на тужбу због овог оштећења свога. Такав поверилац не може се позивати на то, да је суд учињени пренос дужникова имања поништио по тужби другог кога повериоца, па тражити да се из истог имања већ по томе само може и он за своју тражбину наплаћивати.

У првом одељку § 303 *a* истина каже се *без икакве оградe*: пренос пада и повраћа се у пређашње стање; али је то очевидно само случајна погрешка, јер се већ у петом одељку додаје: *у колико је на штету поверилаца преноси-очевих онога времена учињен*. Тачно говорећи, правна радња остаје и даље каква је по себи, само јој се не да да има дејства, да има каквих последица према повериоцима дужниковим, на штету тих поверилаца.

*

У одељку Грађанскога Законика где се говори о застарелости, наиме у § 937, каже се: ко мисли да има право пренос имања на његову штету закључен оборити (§ 303 *a*), тај мора за три године то код суда захтевати, иначе ће му право застарити. Ова застарелост, по тој законској одредби, почиње тећи од дана закљученог уговора, дакле од дана на штету поверилаца закљученог правног посла или радње. Како пак на штету поверилаца учињени преноси између мужа и жене, између задругара и између блиских сродника могу врло лако за то време од стране трећих остати сасвим непримећени, нарочито још кад је у рачуну ових лица прикривање, то је закон, у § 303 *a*, одредио, да застарелости нема места све док траје заједнички живот између њих.

Ова законом установљена застарелост од три године дужином својом ствара и иначе доста несигурности у промету добара, а у случајевима где она, због поменуте заједнице, не може ни започети, одузимала би новом сопственику сваку веру у сталност његовог права, чинила би да је овај без наде да ће му својина кадгод бити стална. Да би тој незгоди доскочио, закон даље у § 303 *a* одређује, да се лицима која су у преносу учествовала даје право да, ако хоће, избегну оволику неизвесност свога права и да учине да трогодишња застарелост, и ако је заједница живота ту, одмах започне

тећи, па евентуално да иста застарелост буде сведена и на једно врло кратко време. То ће постићи, ако уговорени пренос објаве три пута у службеним новинама. На тај начин лица која су у преносу учествовала ослобођена су једне тешке а дуге неизвесности, јер, ако нико у законом одређеном року од шест недеља не протестује против објављеног преноса, овај остаје сталан; а ако тога протеста буде у року од шест недеља, онда су бар брзо и на лак начин дошли до сазнања с којим ће од поверилаца имати посла због учињеног преноса, знаће да више нико као поверилац по основи неког оштећења не може на пренос нападати, а кад то знају, онда имају могућности да с онима који протестују одмах ствари и уреде.

Закон није одредио којим путем и у ком облику има оштећени поверилац, изазван оним огласом у званичним новинама, да учини свој протест. Може се коме, на први мах, учинити да је ово једна законска непотпуност. То, у истини, није. Закон је тиме баш хтео да оваком повериоцу, који мисли да је тим преносом оштећен, остави на вољу како да реагира на објављени пренос, којим путем, на који начин да протестује. Извесно је, бар по нашем мишљењу, да је погрешно појам *протест* идентификовати са појмом *тужба*, па тражити од оштећеног повериоца да мора у року од шест недеља од дана трећег огласа о објављеном преносу подићи формалну тужбу за поништај тога преноса. Протест није исто што и тужба, ма да свака тужба јесте у исто време и протест, садржи у себи протест. Узети да је протест овде исто што и тужба, значило би лишити изазваног повериоца права на трогодишњи рок застарелости из § 937. А да се одредбом § 303 а ово хтело, то би се без сумње изречно и казало. Законодавац пак није имао ни разлога тако што хтети. Била би управо бесмислица стављати повериоцу у дужност да у року од шест недеља подигне као протест саму тужбу за поништај преноса, кад се зна да је природа ове тужбе така, да може захтевати прилично времена за прибирање потребних за тужбу података. И сама објава преноса природом својом казује, да јој није циљ да изазове одмах баш тужбу, него само да се јави ко би био преносу противан, како би се знало с ким се мора имати посла због тога преноса, те по томе, ако има кога противног, да се, ако је могуће, уреди ствар и без парнице.

Кад се, дакле, одредбом § 303 *a* не одузима овако изазваном повериоцу право на трогодишњи рок застарелости, онда је несумњиво да овај протест оштећеног повериоца *може* бити у облику формалне тужбе за поништај преноса, а у року од шест недеља, али да и не мора бити баш у облику тужбе. Ако је повериоцу, било што још није довољно спреман за то било из којих му драго других разлога, незгодно да одмах подиже тужбу, он ће се ограничити на протест у другом облику. У ком, дакле, још облику то може бити осим тужбе?

Природно је мислити да ће поверилац, који неће одмах као протест тужбу да подигне, протестовати против преноса оним истим путем којим је пренос, против кога протестује, и објављен, дакле преко службених новина. Нема сумње да ће тако учињени протест, у року од шест недеља, имати законске важности. Али он може бити учињен и другим, шта више zgodнијим путем. Што учесници у извршеном преносу овај, према закону, објављују преко новина, да се лако разумети. Ако они може бити и мисле да знају за све повериоце преноснике, врло је могуће да има још кога њима непознатог, који може мислити да је преносом оштећен и због тога га доцније нападати. Зато је неминовна објава преноса преко новина. За оштећеног повериоца не стоји тај разлог. Због тога закон од њега и не тражи да баш преко новина протест учини. Он може свој протест учинити и другим путем, па да опет има важности. За њега, ако неће одмах да подигне тужбу која би, по себи се разуме, била и најјачи протест, управо је најбоље да писменом представком, изјавом својом код власти протестује против објављеног преноса у року од шест недеља и да тражи саопштење овога учесницима преноса. После тога, а у року од три године од дана преноса, има да подигне и саму тужбу.

Прекидање ове застарелости од стране једнога повериоца тужбом није прекидање застарелости у корист и осталих поверилаца дужникових. Према томе поверилац, који није свој протест уложио у року од шест недеља на објављени пренос, или, ако јесте протестовао, није у року од три године подигао тужбу, не може доцније ни протест чинити ни тужбу подизати с позивом на учињен протест или и тужбу подигнуту од стране другог повериоца. Као год што се поништајем преноса због оштећења поверилаца, изреченим од стране

суда на захтев једних поверилаца, не могу користити и повериоци који то нису хтели тражити, тако исто повериоци, који нису у законом предвиђеном року протест чинили и тужбу подигли, не могу то чинити ни доцније с позивом на учињени протест или на прекинуту застарелост од стране другог кога повериоца. 2

Застарелост се прекида, као што је познато, тужбом. По одредбама § 28 и 29 стечајног поступка, пријава тражбине у стечајну масу равна је тужби. Због тога настане по који пут питање: да ли се пријавом повериоачеве тражбине у стечајну масу дужникову може узети да је прекинута застарелост и за подношај тужбе за поништај преноса, учињенога на штету повериоца од стране тога дужника? То би значило исто што и питати: да ли се тужбом управљеном против дужника да плати дуг, прекида застарелост и за подношај тужбе за поништај преноса на штету тужиоца учињенога од стране тога туженога дужника? Једна и друга тужба имају за предмет свој две засебне тражбине, два различита захтева, према чему свака има своју застарелост и свој прекид застарелости. У парници за поништај преноса, дужником на штету повериоца учињенога, није у спору сам дуг, тражбина према самоме дужнику, већ се ова сматра као факт који постоји, а спорно је само хоће ли се тај дуг наплатити из једног имања или примања дужникова које је на штету повериоца дужник отуђио. Прекидањем застарелости према дужнику за дуг његов, не прекида се, дакле, и застарелост за поништај преноса на штету повериоца учињенога.

Мих. П. Јовановић.

НАЛАЗАК ИЗГУБЉЕНИХ СТВАРИ И БЛАГА КАО НАЧИН ПРИБАВЉАЊА СВОЈИНЕ

— Свршетак —

II. НАЛАЗАК САКРИВЕНИХ СТВАРИ.

13. — 1. Појам сакривених ствари. — *Сакривена* је она ствар, коју је сам држалац метуо на извесно место, које није сваком приступно, или, на којем се ствари те врсте обично не чувају, а у циљу, да не може други ко до ње доћи, већ само он или онај, коме он то место прокаже, где ју је сакрио (укопао, узидео и т. п.). Државина сакривене ствари сматра се да је *изгубљена* само тада, ако држалац или сопственик њен, који ју је сакрио, *не зна* више место, где се она сад налази, што је то заборавио или што се то не може више да нађе. И *сакривена* се ствар тада сматра за *изгубљену*. „За *изгубљене* ствари узимају се и оне, које су законане, узидане или како другче сакривене, да им се *правога господара не зна*;" вели § 249. Из последњих речи излазило би: да није изгубљена она сакривена ствар, којој се по спољним знацима или другим приликама *може сазнати прави господар* или сопственик, и ако је овај заборавио где ју је сакрио; слествено да находник тад нема право на награду¹ за налазак ствари. Али то би био погрешан закључак, што и за поступање с нађеним сакривеним стварима важи (види § 249) оно исто што и за поступање с нађеним изгубљеним

¹ Као што је има по аустријском закону, § 396: „Ако би се познао власник по спољним знацима или по другим околностима има му се доставити ствар, али дужан је дати находнику награду одређену у § 361, ако не узмогне *доказати* да је још пре *знао* где се ствар находи.“

стварима, а за налазак изгубљених ствари изгубилац је дужан дати награду и онда, кад се по знацима на ствари може сазнати чије је.

14. — 2. Поступање с нађеном сакривеном ствари. — О томе важи све оно, што је прописано у §§ 242—247, о поступању с нађеном изгубљеном ствари. И овде находник има *исте дужности и иста права*, па и *исту одговорност* за *све штетне* последице, ако не испуни речене законске прописе. Само што се тиче права находниковог на награду за налазак такве ствари, ми држимо, да и по нашем законнику находник нема то право, ако је власник *још знао место*, где је ствар сакрио и где је она пронађена, или, ако је за исто *раније већ сазнао* (н. пр. сакривалац га је показао своме наследнику), јер тад још *није изгубљена* сакривена ствар, према напред датом појму сакривене ствари.

III. НАЛАЗАК БЛАГА.

15. Као *особена* врста *сакривених* ствари сматра се *благо* (закопано благо; сокровиште, thesaurus), а налазак истога као *особена* врста налазка. О свему томе наш законик поставља посебна наређења у §§ 250—253.

16. — 1. Појам блага.¹ — Под *благом* се разуме таква *покретна* а *драгоценена* ствар, која је *тако дуго сакривена* била, да јој се *не може сопственик пронаћи*. — А наш законик овако га дефинише: „Ако би се такве закопане, узидане или другче *сакривене* ствари састојале у *новцу, злату* или *сребру, у накиту, драгом камењу* или у другим *драгоценостима*, које су тако *дуго сакривене* лежале, да се њихов *господар* дознати и *пронаћи не може*, онда се такве ствари изнађене зову: *сокровиште (закопано благо)*, и ово се мора јавити Началству, одкуда ће се извештај учинити Врховној Влади.“²

По даној дефиницији за појам блага тражи се:

¹ Римско Право овако дефинише благо: *Thesaurus est vetus quaedam depositio pecuniae cuius non exstat memoria, ut jam dominum non habeat: sic enim fit eius qui invenerit, quod non alterius est. L. 31 § 1 D. de acquir. dom. 41, 1.*

² Аустријски законик, § 398: „Ако се ствари откривене састоје у новцу, накиту или у другим драгоценостима, које су тако дуго лежале сакривене, да се њихов пређашњи власник више не може дознати, тад се

а) да је ствар *покретна*¹ и *драгоценна*. Драгоценна је ствар не само новац или накит од злата или сребра, или драги камен, него уопште ствар, која има *особену* вредност у промету.

б) да је таква ствар била *сакривена* (закопана, узидана и т. п.). — Реч *сакривена* означава радњу или дело човеково, које се у томе састоји, што је неко драгоцену ствар на тако место склонио, где је, по мишљењу његовом, нико не може пронаћи. По томе, руда драгоценог метала, случајно пронађена није благо; она је *део* земљишта, у којем је нађена, те као таква припада сопственику земљишта. За појам блага није битно да је драгоценна ствар сакривена само у *непокретној* ствари. Истина, у теорији је то спорно питање, али данас већина писаца² и коментатора страних законика³ усваја мишљење: да је *благо* и она драгоценна ствар, која је била *сакривена* и у *покретној* ствари па ту пронађена (н. пр. кад је драгоценна ствар била сакривена у шушљој позе каквог старог стола, или, ушивена у постави старе фотеље или канабета и т. п., па је приликом поправке пронађена). Ово важи и за наш законик,⁴ јер се у дефиницији блага (§ 250), не помиње ни покретна ни непокретна ствар; а што се, пак, у § 251 вели: да трећина нађеног блага припада сопственику,

оне зову: *благо*. Откриће блага јавиће месна власт земаљском поглаварству.“ — **Француски**, члан 716 2 al.: „Le trésor est toute chose cachée ou enfouie sur laquelle personne ne peut justifier sa propriété et qui est découverte par le pur effet du hasard.“ — Тако и **Италијански**, члан 714 al. 2. — **Црногорски**, члан 844: „Под ријечју *благо* (које се може присвојити) закон разумјева *сребро, злато, драго камење, новце* и све што је израђено из драгоцених ковова, као и *друге ствари повеће вриједности*, које је неко закопао, узидео, трајно сакрио, или су на који био начин (н. пр. каквим необичним превратом или догађајем природе) запаље у такво сакривено мјесто, да су оне, од времена коме паметара нема, изван власникова досега.“

¹ По томе не може се сматрати као благо мозаик на зиду стародревне зграде, која је била давно претрпана па сад откопана, јер је мозаик као и статуа у ниши у зиду, део непокретне ствари (§ 186 грађанског законика).

² Види **Windscheid**, Pand. § 184 примедба 11 и (**Dernburg**, Pand. § 206 и примедба 10 и 10.

³ Види **Aubry & Rau**, Cours de droit civ. franc. t. II § 201 примедба 28.

⁴ Види **Д. Матић**, Објасњење, П свеска, страна 380. — Ово вреди и за аустријски законик, в. **Stubenrauh** Comm. I страна 492. — **Rušnov**. Тумаџ, I страна 549.

„на чијој се земљи оно нашло“, тиме се циља само на нај-обичнији случај, да се благо нађе закопано у земљи. Овде, дакле, *lex statuit de eo quod plerum que fit*. II

в) да се тој драгоценој ствари *не може сопственик пронаћи*. Овим хоће да се каже то: да је нађена ствар тако *дуго сакривена* лежала, да се не може више претпостављати да *још има кога у животу*, ко би могао *оправдати* своје право својине на ту ствар, јер, ако би га било, онда је та ствар *изгубљена*, па као с таквом ваља и поступити. Ништа, пак, не смета, што на нађеној драгоцености има знакова, по којима се може несумњиво утврдити, да је она некада, у давној давнини, припадала неком одређеном лицу, само ако оно није сад у животу, нити има кога наследника, који би је с правом могао тражити (н. пр. прстен Кнеза Лазара). — Кад когод сакрије какву своју драгоцену ствар, он то чини у циљу да је *себи сигурније очува*; тиме, дакле, он *не напушта* своје право својине на њу, већ га напротив још јаче утврђује. Ако би му, пак, слепи случај открио тајну, он је властан *своју* ствар тражити од находника да му је врати, и своје право својине на исту може доказивати свим доказним средствима па и сведоцима.

17. Често је потребно особено, *стручно* (археолошко, нумизматично) знање, те да се може оценити, да ли се нађена ствар може сматрати као благо, а нарочито да ли нису нађене ствари такве старине (антике), које имају, можда не толику унутарњу, колику за науку и вештине особиту вредност, те би их, због тога, ваљало очувати од могуће пропасти. II ето зато закон намеће *дужност находнику* да за *налазак блага* одмах јави окружном начелству, а ово је опет дужно да о том што пре извести вишу власт (т.ј. министра унутрашњих послова), која ће потом наредити потребан извиђај по тој ствари од стручних лица.

18. — 2 *Коме припада нађено благо?* — Одговор нам дају: § 251: „Од овакога нађенога сокровишта припашће *једна трећина Правитељственој Каси; једна трећина ономе који је нашао а једна трећина ономе, на чијој се земљи нашло*. Ако је, пак, ово двоје у *једном* лицу скопчано, онда ономе *обадве ове трећине* припадају.“ Даље, § 252: „Ова *трећина не припада ономе*, који би на тражење сокровишта *најмљен* био, или, који би нађено *притајао*, па би се после

дознало; јер, у првом случају најамници добијају најамну награду, а у другом случају трећина припада оном, који би за таквога находника *потказао*, или, ако таквога не би било, припада *опште народној каси*.“ И § 253: „Но ако радници најмљени *случајно* на сокровиште наиђу, онда њима као находницима, једна *трећина* припада.“¹

Из ових наређења излази: да *једна трећина* нађенога блага припада *Држави*, и то у сваком случају; *друга трећина* припада *сопственику* ствари, у којој је нађено благо било *сакривено*; а *трећа трећина* припада *ноходнику*, по не увек.

19. *Удео Државе* у деоби нађеног блага *не да се* ничим оправдати; па с тога га страни законници *не дају* Држави², па ни аустријски³.

¹ Ова су наређења израђена по овим прописима **аустријског** законика: § 399 „Трећи део блага припада државној имовини. Од осталих двеју трећина једну добија находник, а другу власник земљишта. Ако је својина земљишта подељена, трећина припада у једнаким деловима власнику врховном и користовном.“ § 400 „Ко се у открићу блага учини кривцем каквог недопуштеног делања; ко је без знања и воље власника користовног потражио благо или затајао налазак, део његов припаће потказивачу; или ако нема њега, Држави.“ И § 401 „Радницима, који случајно нађу благо, припада као находницима трећи део од истога. Али ако их је нарочито најмно власник да траже благо, треба да се задовоље својом редовном платом.“

² По старијем, републиканском Римском Праву, благо се сматрало као *акцесија* земљишта у коме је нађено; па с тога је *све* благо и припадало сопственику земљишта (L. 3, § 3 D. de a. vel o. p. 41, 2). Но доцније је император Адријан, рескриптом својим наредио, што је и Јустинијан усвојио: да нађено благо међу собом *поделе* находник и сопственик земљишта, у коме је нађено (§ 39 J. de reg. div. 2 1, L. 1 § 3, C. de thes. 10, 15). — Тако наређују и ови законци: **Француски**, чл. 716 al. 1: „Својина блага припада оме, који га нађе у *својој* земљи. Ако је благо нађено у *туђој* земљи, онда *половина* припада *ономе*, који га је *открио* а *половина сопственику* земље“. — Исто тако и **Италијански** чл. 714 al. 1. — **Саксонски**, § 233. — **Црногорски**, чл. 79: „Ко нађе благо и узме га, бива сасвим *његово*, ако је у *своје* добру (у земљи, у зиду, у гомили и т. д.) нашао. Нађе ли у *туђему*, и то поштеним незломисленим начином, благо се дијели на *два једнака дијела*: један део бива *нашаоца*, а други *власника* земље, у којој је нађено.“

³ Јер је § 399 измењен декретом царско дворске канцеларије, од 16 јуна 1846 године у том смислу да нађено благо *по пола деле* находник и сопственик земље, у којој је нађено. **Stubenrauch**, I, страна 492 примедба 6 **Rušnov**, I, страна 549 примедба 2.

20. Строго узев, благо би требало све да припадне наоднику истога; јер, немајући познатог сопственика, оно је слично *ничјој* ствари, а ова опет припада ономе, ко је први заузме. Но из разлога *правичности* (aequitas) Адријан је наредио: да наодник дели нађено благо са сопствеником земљишта, у коме је оно нађено. И то је наређење из Римскога Права прешло у сва данашња законодавства.

Данас се покушава да се та деоба оправда извесним објашњењима, али су она веома слаба. Драгоцену ствар, која чини благо, вели се, сакрили су, по свој прилици, *претци* онога, у *чијем* је земљишту оно нађено; па, дакле, правично је да се и њему даде један део блага. Ово би објашњење зар и било добро у ранија времена, када су непокретна добра остајала путем наслеђивања у једној истој породици кроз више покољења, те се нису тако лако отуђивала. Али оно данас не вреди, пошто се непокретности лакше отуђују и услед тога често мењају сопственике.

А још мање нас задовољава објашњење: да је благо природно намењено да га сâм сопственик земљишта, у коме је сакривено, открије и да му је наодник управо отео ту срећу да он благо нађе; те стога је, вели се, правично да га обојица међу собом поделе.

Да се, пак, благо *не може* сматрати као *прираштај* (accessio)¹, т. ј. ни као *саставни део* ни као какав *плод* земље, у којој је оно нађено, те да се тим правда удео сопственика земље у деоби блага, то се још у Римском Праву увидело и раније такво схватање правне природе блага сасвим напустило.

21. *Сопственик* земље или ствари, у којој је благо нађено, *задобива* право својине на свој део блага самим *налазком* истога.²

22. А из тога, што се благо не може сматрати као део или плод земљишта или зграде, у којој оно било сакривено па нађено, истичу ове важне правне последице:

1. Поверитељи, чије су тражбине хипотековане на то земљиште или на ту зграду, *немају* права првенства наплате

¹ Као што тврди Stubenrauch, I, страна 493.

² Тако и Krainz, System, I, (3 издање) § 204 страна 573.

из цене онога дела блага, који припада сопственику тога земљишта или те зграде. Та цена улази у *општу имовину* сопственикову, која се сматра као *општа залога* за све поверитеље његове. И

2. Уживалац те земље или те зграде, *нема* права да ужива и онај део блага, који припада сопственику њеном.

23. Ако, пак, земља или зграда, у којој је благо нађено, *има више сопственика*, онда им *свима* припада трећина блага, а у *размери* њихових правних делова (квота) у заједничкој ствари.

24. *Находник* је блага онај, који га је, копајући или рушећи то место, где је оно било сакривено, *први открио*, па баш да је други ко *пре њега* угледао или дохватио. — Њему припада трећина нађенога блага, коју *задобива* у својину, *не* окупацијом, као што се обично тврди¹, него, као год сопственик земље или зграде, у којој је благо нађено, самим *наласком*. А ако је находник, случајно или *навлаш* тражећи, нашао благо у *својој* земљи или згради, онда му припадају *обе* трећине истога (§ 251 при крају).

25. Ако је ко био *најмљен* за *тражење блага*, па се оно и нађе, онда се као находник сматра *најмилац*, а не најамник, јер је овај представљао онога у овом послу; па стога *ономе* и припада трећина нађенога блага, а овоме само уговорена или обична награда или плата (§ 252). Све једно је у осталом, да ли је најмилац претходно казао најамнику или није, ради чега га је најмио. Разуме се да у случају спора најмилац треба да *докаже* да га је најмио био баш у циљу тражења блага, јер просто тврђење његово не би било дозвољно. А да би то могао доказати, најмилац се може послужити и *сведоцима*.²

¹ Тако и Stubenrauch, I, страна 493. — Wächter, Pand. II, § 134 Beil. II.

² А по *аустријском* закону губи га још и у овим случајевима: а) ако је, тражећи благо, баш у том циљу учинио кривично дело, а не губи га, ако је, не тражећи благо, учинио кривично дело, па том приликом случајно нашао благо (н. пр. крадом осекао шупљу букву у туђем забрану, па у њој нашао благо), и б) ако је тражио благо *без знања* и *одобрења* користовног власника. — Stubenrauch, I, страна 494. — А по *црногорском* закону чл. 80, „Ко *кријући* на *туђој* земљи нађе благо или га нађе *против нарочите забране* онога чија је земља, да се благо на њој не тражи, или *сакрије* што нађе, неће ништа од тога примити, него ће све запасти власнику земље.“

Ако је, пак, радник био најмљен ради *других* радова (нпр. да ископа бунар, да поруши зид и т. д.), а не ради тражења блага, па благо нађе, онда га је он *случајно* нашао. те њему, као правом находнику, и припада трећина истога, а не најмиоцу.

26. А ако је, ради других послова, било најмљено и радило *више радника* („работника“ § 251), па су благо нашли онда њима, као находницима, припада трећина, коју међу собом деле на *равне* делове (§ 252 у вези с § 247).

27. Находник *губи* право на трећину нађенога блага *само*¹ у том случају, ако је *затајио* нађено благо, т. ј., ако није испунио *дужност* да јави власти за налазак блага, било у својој било у туђој земљи или згради, па се то после, дозна (§ 252). *Губитак* те трећине је једина *санкција* те његове дужности. *Кривично* пак, за то *не одговара*¹ (в. § 233. кривичног закона). — Та ће трећина припасти *потказивачу*, као награда; а ако потказивача не би било, онда ће и она припасти Држави (§ 252).

Но у овом случају, находник *не губи* и ону *трећину*, која му припада као *сопственику* земље или зграде у којој је благо нађено.

Андра Ђорђевић.

¹ У Француској одговара за *крађу*, види Aubry et Rau, II, страна 372, примедба 37.

СРПСКЕ ЗЕМЉОРАДНИЧКЕ ЗАДРУГЕ

У 1905 ГОДИНИ

I.

Три су главна момента који крећу земљорадничке задруге у српским земљама.

Први је, тежња за одржањем на своме рођеноме огњишту.

Други је, тежња за ослобођењем од економске зависности појединаца.

Трећи је, тежња за прилагођивањем захтевима сувременога тржишта и напрецима научним и техничким.

Први моменат особито избија на видик у оним српским крајевима, где српском живљу прети опасност од културно-језика страног елемента. Земљиште, прва погодба за опстанак самосталнога сеоскога живља, у тим крајевима је предмет хитне и јаке утакмице. Културнији елементи са Запада продиру у српске редове и понајлак их проређују, заузимајући њихове државине. Статистика показује нагло исељавање српских сеоских породица у далеке прекоморске земље; државине српске ишчезавају; српски крајеви добијају тип и карактер туђих — већином немачких — навика, ношње, језика, културе. Српски народ налази се у опасности да изгуби своју будућност и, како је свака породица за себе нејака да се само у своју снагу поузда, почеле су ницати задруге, као јаче јединице, да одбране огњиште и створе подлогу за бољу будућност ондашњег Српства. Српске земљорадничке задруге у аустроугарској монархији живо настојавају да Србин сељак не испусти своју државину из руку. Оне га помажу да не прода своје земљиште, и старају се да му новог — из туђинских руку — откупе или докупе. Где

то није могућно, оне узимљу — саме или удружене у савез — велике комплексе под закуп, па их на мање парцеле дају од своје стране под најам сељанима — задругарима. У том смеру оне су досад најмиле и под врло угодне погодбе уступиле својим задругарима неколико хиљада хектара најбољега тла. Има ли бољега и виднијега оправдања за постанак земљорадничких задруга у тим српским покрајинама него што је овај! Али и краљевина Србија осећа потребу у оваквом помагању. И ако је наша Отаџбина у незнатној опасности од туђе најезде, земљорадник ипак није потпуно разрешен бригае о својој државини. Приватни зајмодавци (интереснице и зеленаши) налазе увек начина да загорчају живот сељаку коме су неколико дана орања свеколики иметак, и да га лише његова мала, ако им он једном падне у руке. Њихове несавесне операције и продаје за њихов рачун познате су и онима који не прелиставају државну статистику. Једно они а друго јавне продаје за дужну порезу и др. недуге сељачке утрле су већ поприлично пут за размишљање и бригу о обеземљеним сељацима. Статистика означава те беднике са преко двадесет процената, али нека их буде и мање, за економи и социјолога не умањава се ниуколико разлог да размишља о њима и да им тражи лека и помоћи. И ту су земљорадничке задруге умесно притекле у помоћ, набављајући земљишта онима који га немају или га немају довољно. И ту је прилика да се похвали њихова интервенција и зажели њихово умножавање. Јер, ваља имати на уму, као што су cadre да одрже власника у његовој државини, исто су тако оне подобне да врате у државину свакога онога који је без ње — каквим било случајем — остао и искрено зажелио да поправи свој положај.

Други моменат (тежња за ослобођењем од економске зависности појединаца) карактерна је црта не само нашега него и свакога другог земљорадника, па чак и најнапреднијих земаља. То је општи земљораднички поклич целог културнога света, то је скоро половина модернога аграрнога кооператизма. Свугде је земљорадник изложен, више или мање, тој незгоди да га појединци експлоатишу у своју корист. Најсвеснији сељак, као што је задругар енглески и дански, па и он има још своје паразите. Колико их тек мора имати српски сељак који је тек почео да се брани од њих! Таквих

људи, који живе о трошку земљорадничкову, има доста и доста врста. Једни му зајме храну и после узимљу несразмерно више. Други му зајме новац под скуп интерес, тако да је земљораднику после тешко да се ослободи њихова зајма. Трећи му зајме животне и друге памирнице и сељак не може да се наплаћа њихових рачуна који никако не сплашњавају. Четврти му купују производе пре времена и у беспцење да сва вајда, ако би је било, одилази њима у имовину. Сељак их храни све својим зпојем и они ипак нису задовољни њиме — хтели би више и више, и не трпе да се сељак одвоји од њих. Овај паразитизам друштвени ухватио је у нашим селима толико корена и отео је толико маха да прети да измени из основа економски режим по коме странци увршћују нашу земљу у ред најсрећнијих земаља на свету. Маса нашега сељака налази се у правом економском ропству код интересија, зеленаша, несавесних прекупаца и других крајњих себичњака на селу и градовима. Мали је, истина, број ових експлоататора; али је врло велики број оних који су им потчињени, који не смеју чак ни да мисле самостално... Потреба у земљорадничким задругама овде је огромна и прешна; њихова улога овде равна је улози демократскога покрета у области политичкога живота; оне имају овде племениту и високу задаћу да ослободе потчињенога роба и да га организују за борбу и делање на економскоме ослобођењу своме. Јер, заман су и политичке слободе када је економска страна живота у мраку и незнању. Задружни принцип носи у недрима својим муњу противу мрака; он је знамење преображаја и опорављења; његова је свеколика акција наперена на то да ослободи, просвети, организује. Његова је битност демократизам, али економски. Задругар бити, значи бити активни борац за економска права и слободе масе народне. С тога је оснивање земљорадничких задруга, силом ове тежње која се годинама формира и крепи, постало неизбежна и неодољива потреба на нашим селима. С тога се оне и оснивају из године у годину у већем броју. Потреба ослобођења од интересија и зеленаша постала је тако силна и прешна, да је ништа више не може задржати. Задруге, као израз те потребе, добиле су у очима поштена сељака особити значај и они им прилазе као што жедан прилази извору да се освежи и окрепи. Сељани им прилазе да се спасу терета који не

могу даље носити; учитељи и свештеници их оснивају да утру пут напретку и благостању сеоскоме; висока интелегенција им симпатичне и обадрова их, јер види у њима здраву мисао, здрав зачетак једнога економскога режима, који ставља у изглед боље дане српскоме друштву и српској привреди: државна управа их најзад помаже, јер налази у њима одмене и гипкости, које државна пшицијатива, по тежини и спорости својој, нема и не може имати... Ништа, ништа више не може тај покрет ни задржати ни уништити.

Исто је тако општи и онај интерес — да се сељак данашњи мора да прилагоди захтевима тржишта и да мора да се осврне на научне и техничке усавршице. — Научни изналасци у области агрикултурне хемије и физиологије револуционирали су земљорадњу. Техничке усавршице од своје стране притекле су да се извесни послови у земљорадњи свршавају лакше, брже и јефтиније. Особито прерада земљорадничких производа врши се данас, на сасвим други начин, уз припомоћ много стручнога знања и савршенијих оруђа, да неук, ситан и заостали земљорадник не може да мисли да се такмичи својом наслеђеном, заосталом, ручном и ситном прерадом. Концентрација рада, рад у великом стилу, коме у земљорадничкој производњи нема места, добија сав свој значај у преради. Ту тек крупан рад, прерада у маси, има успеха. И како данас свака, више мање, производи за тржиште, то је оно постало и пресудно мерило производње и прераде. Свака, ко поље води рачуна о своме газдинству, мора се осврнути на захтеве тржишта и, ако су они друкчији него што им он моментано може изићи на сусрет, мора се паштити да им се прилагоди. Иначе ће морати да продаје своје производе далеко од места где су цене добре, добит (рента) од рада биће му одвећ мала, ако не и никаква, животиариће од данас до сутра докле га точак времена сасвим не прегази.

Многе су погодбе које данашњи земљорадник треба да испуни и зна па да води своје газдинство успешно. У производњи треба пре свега да уме да примени сва она средства која, према начину и врсти газдинства, може и треба применити. Има средстава, као што је на пример већи удео радне снаге, које може и сам лако да нађе или набави. Помагање у раду, наша моба и спрега, врши се међу ситнијим земљорадницима без мало свих крајева Српства. Али има

многих других, које сам или неће умети или неће моћи или ће одвећ скупо и непотпуно наћи и набавити. Таква су: одабраније семење, средства за ђубрење, стока, боље справе итп. Да дође до ових средстава он мора да има или новаца или каквога добра за уновчење или начина да се послужи кредитом. Зна се, међутим, како стоји у том погледу већина ситних земљорадника. Али, да се претпостави најбољи случај — да има могућности да купи увек што му затреба на макар који поменути начин, ситан земљорадник опет је зато у положају, који не обећава добре изгледе. Доказано је да се у набавкама усамљени и мали земљорадник најлакше превари. Зар може ситан купац да бира где ће што да купи! За неколико килограма семења, за омању справу или другу какву ситницу, он је силом ствари упућен на ситнога продавца. Ситан пак продавац нити држи, по правилу, најбољу робу нити продаје по најнижој цени. Свој трошак, своје издржавање, своје обезбеђење за будућност, он мора да наплати од својих купаца. И тако је ситан земљорадник, самим тим што је ситан набављач, принуђен да се задовољава лошијом робом и да плаћа велике цене. Разуме се да то све пада на штету његовога прихода, јер ће приход увек бити толико мањи колико средства за производњу и живот буду скупља и лошија. Ову незгоду и слабу страну ситнога произвођача давно су умотрили просвећенији земљорадници напреднијих земаља и постарали су се да нађу начина да је отклоне. За производњу је довољна, као што смо већ нагласили, и снага једне сеоске породице; али за набавке није. Ту се тражи, исто као у прерађивачким гранама, саобраћају и трговини, велика снага, рад у већим размерама. Јер само велике набавке могу да обиђу скупе ситне продавце; кад купије човек на много он и јевтиније добија. Тако су просвећенији земљорадници на Западу почели да се удружују да би набављали на много, применили су начело удруживања на своје набавке и оно им је донело огромних користи. Земљорадничке задруге у Немачкој успеле су да оборе цену земљорадничких справа за читавих 50%, снабдевајући уз то своје задругаре само најбољом каквоћом. Земљораднички синдикати у Француској, који у својим хемијским лабораторијама марљиво контролишу свако вештачко ђубре које у великим количинама набављају, постигли су да снизе цену преко

40%. Па и наше земљорадничке задруге, при свем што делају тек дванаест година, имају толики утицај на цене појединих предмета које набављају да се данас већ многи од тих предмета могу код задруга добити за 25—50% јевтиније него пређе. Та околност, да се преко задруга јевтиније и боље набављају памирнице, гони и наше сељаке да оснивају задруге или да приступају задругама које су већ основане, и у томе лежи велики разлог брзом умножавању земљорадничких задруга у Србији. Сељак наш по природи својој штедљив је и кад чује да има установе која сама, тако рећи, штеди за њега, он јој хита и потпомаже је. Да га рђави људи у томе само још не ометају и не одвраћају!...

Исти услови, који важе за производњу, важе и за прераду земљорадничких производа. Прерада грожђа и другог воћа, прерада млека и других сточних производа, прерада зрневља и брашна, на свима тим пољима иште се од земљорадника много више умења и снаге него што је то некада био случај. Вино, које негује сам сељак, данас већ не може више да задовољи укус градскога потрошача. И то је сасвим разумљиво кад се зна да потрошач може да набави с друге стране боље вино и за исту цену. С тога је сеоска производња вина осуђена на уске међе месне потрошње и — наравно — на лоше цене и малу рентабилност. Исто тако сир и масло сељачко далеко изостају иза сирева и масла које лифериују модерни млекарници и сираре. Интелигентнији сељак на Западу раније је осетио и ову истину и постао се да доскочи тешкоћи заснивањем сличних млекара и сирара на задружној основи. На далеко су чувени задружни подруми на Рајни, у Италији, Француској и другде, као што се већ увелико и у нашој земљи зна о млекарским задругама у Данској, Италији, Швајцарској, Немачкој и другим земљама. Што није могао да предузме и изврши поједини сељак, особито што није био кадар да учини одвојени ситан земљорадник, извршили су више ситних сељака — удружени у задруге. И то су извршили боље и поузданије него многи појединци капиталисте. Задружни подруми и млекари успешно сузбијају данас приватне капиталистичке подруме и млекарнице.

Све ово што важи за набавке ради производње и организовања сувремене прераде земљорадничких производа, важи у равној мери за продају производа и прерађевина. То исто

за обезбеђења сељачкога живога и мртвога мала. Главна девиза модернога аграрнога покрета у томе је да се сељак организује и тако организован да на свима пољима и у свима правцима утиче на побољшање своје ренте. Свугде, у васколикој тој области, много њих више вреде него одељени појединци. Хоће ли да набави што, пробитачније ће набавити ако набавља на много, у друштву с другима. Хоће ли да прода, боље ће продати ако опет ради у друштву, јер ће друштво лакше наћи и бољег купца; малом количином може се само мали купац наћи. Хоће ли да се обезбеди, и ту ће боље проћи ако није сам. Једном речи свугде онамо, где слаба снага једнога земљорадника не стиже или бар где није довољна да се успех постигне, земљорадник има разлога и рачуна да прибегне удруженој снази, јер само она може накнадити слабост и отклонити непријатности које слабост собом доноси. У ово неколико речи исказан је цео програм земљорадничке кооперације.

Али, има људи, који још сумњају, да је сељак кадар да схвати ову потребу. Има их који му одричу сваку подобност за заједничко делање, сваку иницијативу. И њихов број није мали, резонувања им нису без икаква основа. Сељак је заиста дуго и неповерљиво гледао шта се око њега ради и нерадо је приступао новинама ма колико да су му оне изгледале примамљиве и лепе. Али то је било и прошло; први се лед давно истопио и нестало га; данашњи сељак, који има пред собом искуство неколико деценија, који чује и види како су други прошли и пролазе, много је одлучнији и поверљивији, и нема више оне бојазни које је некада било. Довољно је, ради потврде, да се обазremo само на број установа у којима је он све и сва и на број домаћина и сељака који у њима суделују. Само у Немачкој има сада преко 20.000 разних земљорадничких задруга. Наша земљица, која има једва нешто више од 2.5 милијуна становника, па има већ преко 600 земљорадничких задруга. Ови бројеви не доказују свакојако да сељак није кадар да схвати сувремене потребе и дужности; напротив пре би се могло рећи да он дух времена схвата и добро и бистро, а што се некима ипак чини да је он без иницијативе и тром, то долази може бити и отуда, што је сељак уопште спор на новине и промене. Требалo је да га зеленаш и ђифтица опашу са свих страна,

требало је да опроба и Управу Фондова и државну милостињу, па тек онда да се реши да сам засуче рукаве. Али, кад их је једном засукао, он дела марљиво и својски. Наши — у маси још неписмени сељаци — заслужују у овом погледу највеће признање. Они су радом својим за дванаест година увелико разагнали гатку о неподобности сељаковој за задружни режим, да им данас најближи суседи (као и они даље) одају поштовање и респект.

Мих. Аврамовић,

Управник

Главног Савеза Земљорадничких Задруга.

ИНТЕРЕС ЗАСТАРЕВА ЗА ТРИ ГОДИНЕ

У *Архиву*, књизи II, свесци 1, на страни 39—46, штампан је о питању, које је у натпису, рад г. Д-ра Мих. С. Полићевића.

Као што је у свом раду наговестио и г. Полићевић, о овом питању било је и раније речи, и то у *Гласу Права*, броју 4 и 8, и у *Браничу* за 1903, броју 1, на страни 21—36.

У *Гласу Права* изнесен је по овом питању рад *Касационог Суда*, у општој седници његовој. Изнесено је мишљење његове *већине*, по коме за *три* године застарева сваки интерес, и неинтабулисан и интабулисан. И изнесено је и мишљење његове *мањине*, по коме за три године застарева само интерес неинтабулисан, а не и интабулисан.

У *Браничу* опет штампана је моја критика на оба та мишљења. Она казује, да за три године застарева *сваки интерес*, и неинтабулисан и интабулисан. Она казује, како разлози за то мишљење, исказани у мишљењу касационе већине, *нису довољни*. Она даље казује разлоге, које за то мишљење држи за довољне. И она најпосле казује, колико је погрешно мишљење касационе мањине, и колико су ништавни сви разлози што су наведени за то мишљење, по коме као интабулисани интерес не застарева за три године.

Из овога што је доведе казано, јасна је сад моја дужност или моја обавеза. Пошто је г. Д-р Полићевић својим радом пришао мишљењу касационе мањине, и навео *своје разлоге*; пошто дакле по мом мишљењу *и интабулисани* интерес застарева а по мишљењу г. Полићевића не застарева и г. Полићевић за тако своје мишљење наводи и *своје разлоге*, сасвим друкчије од оних које је касациона мањина навела; то је сад моја дужност: или да се пред мишљењем и новим и друкчијим разлозима г. Д-ра Полићевића поклоним, или да и њих побијам.

Ја ћу овде чинити ово последње. Побијаћу разлоге и г. Д-ра Полићевића.

*

И ако се може мислити, да ће они, који се овим питањем буду интересовали, прочитати сада и све то напред речено о њему, и мишљење касационе већине, и мишљење касационе мањине, у *Гласу Права*, и моју критику тих мишљења у *Браничу*; опет ја и овде из своје критике морам барем нешто изнети. Могу да ништа не износим отуда од својих побијања оних разлога у мишљењу касационе мањине, на која побијања имам сада да наставим и даља своја побијања и нових разлога г. Полићевићевих. И то износити нећу. Али од својих разлога за мишљење касационе већине, које је уједно и мишљење моје, као што рекох, мораћу и овде барем нешто изнети. Ти разлози за моје мишљење уједно су прва и права основа за сва побијања свих разлога, који би се како год за противно мишљење јавили — који би се јавили за мишљење као да интабулисани интерес не застарева за три године, него само неинтабулисани.

То нешто из мојих разлога у овоме је што долази:

Питање о застарелости ког интереса *нема никака посла* са питањем о томе: да ли је тај интерес интабулисан или није, или да ли је тај интерес и другим којим начином обезбеђен или није. И није то тако само код застарелости интереса, него је *тако и свуда*, код сваке застарелости. Питање о застарелости и ма ког другог права, или и ма ког другог предмета који је по закону подложен застарелости, нема такође никад никака посла са питањем: да ли је то право или тај предмет интабулисан или није, или да ли је то право или тај предмет и другим којим начином обезбеђен или није.

Обезбеда у ма ком облику, у интабулацији или непокретној залози, у залози покретној или ручној, у јемству, ствар је за себе. А оно што се ма којим обликом обезбеде обезбеђује, рецимо какав дуг по уговору или по облигацији, ствар је опет за себе. И још ово последње ствар је *главна*, а оно прво, обезбеда, ствар је *споредна*.

Разлог је дакле врло прост, зашто се код питања о застарелости ког права нема да води рачун и о томе, да ли је то право на неки начин и обезбеђено. Тај разлог истиче

из самог појма о *главном* и *споредном*. Не зависи главно од споредног, него споредно од главног.

Главно је у овом послу о ком говоримо оно, ради чега постоји или може постојати обезбеда. Дакле дуг једнога или потраживање другога, то је главно. А обезбеда је тога споредно. И при томе је, као што рекох, свеједно, у чему је обезбеда, да ли у залози покретној или непокретној, да ли у јемству.

Логика даље говори сама. Само докле стоји главно, стоји и споредно. Или: у колико стоји главно, стоји само у толико и споредно. Ако по чему год главно нема вредности, или је главном по чему год вредност престала; ако је, рецимо, интабулисану облигацију издао малолетник, или је интабулисана облигација изнуђена, или је иначе лажна, или је исплаћена, или је дуг по њој застарео, или на други који начин престао; ако је ма шта од тога са интабулисаном облигацијом било, она иза тога вредности нема, и ништа јој њена интабулација не може помоћи, као што јој ни у чему није могла ни одмоћи. Него напротив, ако је после испало, да је облигација по чему год без вредности, или да јој је вредност по чему год престала, престала је онда и обезбеда.

Изузетка од тога може бити само у случају, ако је који закон какав изузетак изреком наредио. Тај је изузетак, на прилику: по нашем грађанском законнику, да потраживање, обезбеђено *ручном залогом*, не застарева *у колико* се може из своје залогe намирити; по црногорском, да потраживања, обезбеђена било ручном било непокретном залогом, не застаревају тако исто *у колико* се могу из залогe намирити; по немачком, да потраживања, обезбеђена залогом, не застаревају опет *у колико* се могу из залогe намирити само што се тиче главнице, а не и што се тиче интереса. *Интерес и обезбеђен застарева.*

У својој критици, у *Браничу*, ја сам показао, колико је разложна, колико је и праведна и мудра та одредба немачког законика, по којој не застарева главница у колико се може из своје залогe намирити, и по којој интерес баш и код залогe застарева.

То је теориски и по науци. Али то је тако исто и по нашем грађанском законнику. Да је и по нашем грађанском законнику *главна* ствар онај предмет ради кога стоји обез-

беда, а обезбеда да је ствар *споредна*, то је јасно већ и по §§-има 306-ом и 837-ом.

У §-у 306-ом стоји, да свака залога *предпоставља* дуг. А у §-у 837-ом стоји, да је јемство *везано за обвезу* главнога дужника, и да с престанком те обвезе и оно престаје, сасвим или од чести, како и та обвеза престане, сасвим или од чести. Наравно да та одредба вреди и за сваки облик обезбеде.

То значи: без дуга не може бити залог; залога може стојати само докле дуг стоји; залога може стојати само у колико дуг стоји; залога може стојати само докле није по чему оглашено да дуг не стоји, или докле није по чему дуг престао. А наравно да дуг може престати по разним основима, па и по застарелости, и наравно да ни један основ у свом раду и својој снази не зависи од милости обезбедине. Као што се на пр. не може рећи: да дуг малолетника вреди, јер је обезбеђен интабулацијом, тако се исто не може рећи, ни да дуг није застарео јер је обезбеђен интабулацијом. А већ сам казао, да би друга ствар била, кад би закон што у томе изузетно друкчије одредио.

Да се то питање по нашем грађанском законику реши, и то да се реши тако, да интерес застарева за три године, без разлике и неинтабулисан и интабулисан, доста је за то прочитати и сам § 928 д., или најпосле и § 930 а.

У §-у 928 д. стоји, да интереси застаревају за три године. Пошто се ово не каже изузетно, само за интересе неинтабулисани, то се онда под овим свакојако имају да разумеју интереси и неинтабулисани и интабулисани. Разумеће се ово овако у толико пре, ако се прочита и § 930 а. У овом §-у стоји *за сва права*, да ће она, *и ако су у јавне књиге заведена и судом утврђена, застарети*. То је овде главно: да ће застарети *сва, и ако су интабулисана* (јер у јавне књиге уведена и судом утврђена значи интабулисана). А споредно је, што ће једна застарети за двадесет и четири године, а друга за друго неко време које је за њих казано. Споредно је то, што ће за двадесет и четири године застарети она, за која „у смотрењу застарелости законом *није друкчије наређено*“, како се то речима закона вели. А зацело, „у смотрењу застарелости интереса“ није законом *ништа*

дружчије наређено, до само што се тиче времена — три године уместо двадесет и четири.

* * *

Сад се може прећи на разлоге г. Полићевића. И ево ово су разлози г. Полићевића за његово мишљење, да интабулисани интерес не застарева као неинтабулисани, за три године:

1) што је извршеним изменама у нашем грађанском законику у 1864 години, ова застарелост у нашем §-у 928 д. позајмљена из *француског грађанског законика*, заједно са осталим „неколиким нарочитим застарелостима“, из секције IV;

2) што је ова позајмљена застарелост, у нашем §-у 928 д. заведена у Француској за *ренте* још у години 1510, једном наредбом из које је после прешла и у француски грађански законик, члан 2277;

3) што је један извештач о кодификовању француског грађанског законика казао, да се ова застарелост по члану 2277 оснива више на *јавном поретку* него ли на претпоставци исплате;

4) што од та два основа: први, јавни поредак, почива на *хуманом мишљењу*, да треба дужника заштитити да не пропадне *небрежљивошћу повериоца*; а други на вероватноћи, да је поверилац измирен;

5) што *ни признање* дужника, да није интерес платио, не одузима дужнику право да се ипак брани застарелошћу;

6) што поверилац, против кога је наперена застарелост члана 2277, не може дужнику нудити *заклетву*, да му је платио или не;

7) што су застарелости из §§-а 928 а. и 998 б. *искључиво* основане на претпоставци исплате;

8) што су застарелости у §§-има 928 а. до 928 д. *изузетци* по томе што је у §-у 928 е. одређено, да оне теку и против малолетника;

9) што хипотековани дуг, са својим интересом као својом споредношћу, *долази у домен хипотекарног права*;

10) што предњу законску одредбу, да ове застарелости теку и против малолетника, правда и извесни правник Бодри, а особито застарелост из §-а 928 д., за коју он вели да је на првом месту *основана на јавном поретку*;

11) што је наш законодавац хипотекарно право *издвојио* у засебну главу, и што је интерес споредност главнице; и

12) што су сарадници на изменама од 1864 у нашем грађанском законнику, у којима су речене застарелости и застарелост ова у §-у 928 д., са математичком тачношћу познавали француско законодавство и знали и за члан 2151 француског грађанског законика, па тај члан ипак *нису репродуковали* у овим изменама.

*

Далеко би се морало отићи, ако би се узело да говори о сваком овом наводу или разлогу г. Полићевићеву; ако би се узело да говори све што би се о ком говорити могло. Но најпосле што би се отишло далеко, то још и не би сметало да се говори. Али је ред, да се овде не говори све о свачем, него да се говори само оно и о оном што се тиче истакнутог питања, да ли за три године и интерес интабулисани застарева или не.

Међу изређаним наводима, има зајста и таквих који су по себи исправни. То јест има их, који казују извесне ствари онако како се оне казивати могу. Али ни по тима наводима исправнима, као ни по осталима неисправнима, ни по једнима ни по другима, не види се никако чиме они говоре и доказују, да по нашем грађанском законнику интабулисани интерес *не застарева за три године*. И може се још и изоставити наш грађански законик. Може се још питати: чиме они говоре и доказују да је то тако барем и по француском законнику? Наравно, да то ни по самом француском није тако. Јер кад би то било тако, то би био изузетак, и тај би изузетак морао бити изреком у законнику исказан. А тога изузетка у законнику француском нема.

И не само да изређани наводи или разлози не доказују, да интабулисани интереси не застаревају за три године; не само да не доказују, ни да је то тако по законнику француском, а камо ли по нашем; него напротив има код тих навода или разлога нешто више и од тога. Нарочито неки од њих дају драгоцене доказе *баш за противно*; дају доказе, како треба за кратко време да застаревају *сви интереси*, и интабулисани и неинтабулисани, и како је та потреба још и одавно опажена. Ако се то и из самих изређаних навода или

разлога није већ видело, мислим да ће се сад лако видети из овога што ћу даље рећи.

К 1) — Баш и да је у француском законнику исписан изузетак, да интабулисани интерес не застарева као неинтабулисани, опет то нас не би везало, кад то у наш законик није пренесено. Не би нас то везало у толико пре, што ми у нашем грађанском законнику имамо напред наведени § 930 а. у коме стоји, да сва права застаревају макар била и у јавне књиге уведена и судом утврђена, кога параграфа у француском законнику нема. Не би онда било ни од каквог значаја ни то, ако би наш § 928 д. био позајмљен из француског законика. Али ипак да смо и с тим на чисто, кад смо се већ стали разговарати. Тај § 928 д. није чиста позајмица из француског законика, него је он једна мешавина, састављена из члана 2277 француског законика и §-а 1480 законика аустриског. — Узгред још нека је овде напоменуто и то, да су у нашим изменама од 1864 године чиста позајмица само из аустриског законика: наш § 937 од аустриског 1487; наш § 936 од аустриског 1483; и наш напред помињани § 930 а. (по коме сва права застаревају макар била и у јавне књиге уведена и судом утврђена) од два аустриска 1479 и 1486.

К 2) — Стоји заиста то, да се у Француској, још у XVI веку, *осетила потреба* да се уведе на ренту застарелост, о којој је напред реч. Стоји и да се та потреба осетила од нечистих намера и рачуна самих капиталиста или господара ренте. Стоји и да је та застарелост уведена још у јуну 1510 једном наредбом, и да је одатле прешла после и у француски грађански законик, члан 2277.

Али није толико за наше питање од значаја старина и историја те ренте, колико је од значаја сама њена *суштина*. Та рента творевина је ондашњих капиталиста, не само у Француској, него и у Италији и Немачкој. Творевина је капиталиста, као што су ови данашњи, који данас капитале своје дају на непокретна добра и на другу поуздану подлогу. Све је онда било у застоју и назадку, па је те судбине било и хипотекарно право. Што су данашње хипотекарне хартије, заложнице, обавезнице на стварној подлози, то је онда била рента. Богаташи су продавали своја непокретна добра не тражећи за њих цене у готову, но стварајући на њима обавезе, по извесној интересној стопи, на непрестано то-

лико и толико годишње плаћање. То је била та ондашња рента.

Није потребно и више шта о томе рећати. Толико је доста, да се види, да је та рента имала *своју подлогу у непокретном имању*, и да је та рента, у суштини, *што се тиче обезбеде*, значила ако не више, а оно барем толико колико и данашњи хипотековани интерес...

Зацело сад: е па дотле, а куда ћеш више! Ето и у самом почетку, није ова застарелост на ренту уведена као застарелост интереса *нехипотекованог*, него баш обрнуто, *као застарелост интереса хипотекованог*.

К 3), 4), 5), 6), 7) и 10) — Стоји и то, да је застарелост по француском члану 2277 (коме, и код мешавине, ипак више одговара наш § 928 д.) основана више на *јавном поретку*, или на хуманом мишљењу и заштити дужника, него ли на *претпоставци исплате*. Стоји с том застарелошћу заиста друкчије него са онима у §§ 928 а. и 928 б. Стоји и више од тога. Има писаца који тврде, да је ова застарелост основана *и једино* на јавном поретку. Једним местом свога рада каже то стварно и сам г. Полићевић. Каже то стварно оним, што наводи, да *ни признање дужника*, да интерес *није платио*, не одузима дужнику право да се ипак брани овом застарелошћу. Кад би ту имала ма каквог посла и претпоставка исплате, очевидно да би та претпоставка морала *паст* пред *дужниковим признањем*. Очевидно да би се онда ствар решавала по признању да интерес није плаћен, а не по претпоставци да је плаћен. Остаје дакле, да код ове застарелости сав посао врши само *јавни поредак*; остаје да је јавни поредак сва основа овој застарелости.

Али кад је то тако, откуд онда пред јавним поретком, пред хуманим мишљењем, пред заштитом дужника, да је у већој части интерес хипотекован него ли нехипотекован? У чему би онда зле последице *од нагомиланог интереса* биле мање зле, ако је интерес хипотекован него ли ако је нехипотекован?

У напред реченој својој критици ја сам показао, како је по јавни поредак теже зло од нагомиланог хипотекованог интереса, него ли од нехипотекованог. Нехипотекован интерес тиче се *само дужника* и једног његовог повериоца, а хипотекован тиче се и *трећих*, тиче се и даљих хипотеко-

ваних поверилаца. Али на овом месту да се задржимо и само на дужнику. Колико би то хумано мишљење за заштиту дужника било кратковидо, ако би збиља тако разликовало интерес хипотекован и нехипотекован, ево ће се одмах видети.

Пре свега, и по самог дужника теже је зло од интереса хипотекованог него ли од нехипотекованог. И уопште пре заслужују заштиту дужници хипотековани него ли нехипотековани. Од дужника хипотекованих и нехипотекованих, пре се може узети, да су слабијег имовног стања дужници хипотековани него ли нехипотековани. Зато су од њих њихови повериоци и тражили хипотеке. И отуда и то хумано мишљење пре ваља да се сети заштите дужника хипотекованих него ли нехипотекованих. Може бити, да ће се извесним примерима тај посао и још боље осветлити. И зато ево и примера.

Један дужник има кућу која вреди 20.000 динара. То му је сва имовина. Задужи се 10.000 са интересом и да ту кућу у хипотеку. Интерес је 10%. Којим било узроком и чијом било „небрежљивошћу“ не плати на тај дуг интерес за читавих 12 година. Интереса више него капитала. Поверилац сад тужи. Кућа буде продана пошто и вреди, за 20.000 динара. И по предњем хуманом мишљењу, које разликује интерес хипотекован и нехипотекован, поверилац дигне сву суму од куће, а дужник остане на пољу са скрштеним рукама. Или, може се у том примеру поставити нешто и горе. Хипотекована кућа пала је у цени, и за њу је добивено свега 10 до 12 хиљада динара. Дужник онда остаје још и дужан 8 до 10 хиљада динара, или му се, ако има још каквог имања, прода и ово остало имање, те он опет остане на пољу са скрштеним рукама.

Други један дужник има више кућа и других непокретних добара и за 100.000 динара. И он се задужио тако исто за 10.000 динара са интересом 10%. Од њега поверилац није тражио хипотеку, јер је он богат човек. И овај дужник тако исто није платио интерес за 12 година. И њега тако исто тужи његов поверилац. Али овај дужник плати свом повериоцу само капитал и само један незнатан део интереса, који већ и по предњем хуманом мишљењу није застарео. Ваљда се још намучи те и капу накриви и повериоцу се у брк насмеје.

К 8) — Што је у §-у 928 е. наређено, да застарелости у параграфима 928 а. до 928 д. теку и против малолетника (и оних, наравно, које закон са малолетницима изједначује), и да за њих не вреди одредба §-а 942, то такође има своју логику, али никако логику да хипотековани интерес не застарева као и нехипотековани. Пре свега, о тим параграфима не може се говорити као о *изузетцима*. Код њих је изузетак само то, што њихова застарелост тече и против малолетника. Ни у чему другом нису они изузетак од осталих одредаба о застарелости. Но логика и самог тог што је ту изузетак, не упућује ни на какву благод и штедњу у том послу, него још обрнуто упућује на оштрину. Доказује још већу потребу те застарелости него ли осталих. Па кад се ни остале застарелости, мање оштре, не боје хипотеке, откуд да се хипотеке боји застарелост ова?

К 9) и 11) — У самој ствари, у ономе што је доведе говорено о питању које је на расправи, стоји неколико пута одговор и на ова два навода под ова два броја. Одговор је у ономе што је говорено о *главном* и *споредном*. Говорено је, да је главно оно ради чега стоји кака обезбеда, па звало се оно капитал, или интерес, или и друкчије како; а обезбеда да је свакад споредно. По самом себи даље излази, да споредно може зависити од главног, а не главно од споредног. Предмет, који је уза своју природу и уза своју снагу какву већ има, добро и једну своју споредност, тај предмет не може никако губити затим своју природу и своју снагу и *ићи у домен свог споредног*. Справа, која нам казује време, сат, не престаје бити оно што је, не престаје бити сатом и не постаје кутијом, зато што стоји у кутији која га чува. Књига кад се укоричи, не престаје бити књигом и не постаје корицама, зато што је метнута у корице. Град београдски није престао бити градом и није постао шанцем кад је добио око себе за своју одбрану још многим нама познати шанец, на коме беху Стамбол-капија и друге капије. Споредност свуд служи и нигде не господари.

Мање се још може мишљење г. Полићевића бранити фактом који он износи: што је и наш законодавац хипотекарно право *издвојио у засебну главу*. Ако је о чему судити по издвајању и по неиздвајању, онда би се по издвајању морало доћи баш до противног закључка. Пре би се за каке

неиздвојене или спојене ствари могло казати, да су једна с другом у некој вези, или да су обе у некој једнакости, или да једна другу и замењује, или чак и да се једна у другу претвара, овако како по г. Полићевићу излази да се остала права, кад се обезбеде хипотеком, претварају у хипотекарна и иду у домен хипотекарних — пре би се дакле то могло казати за ствари *неиздвојене*, него ли за издвојене. Пре би се онда и по томе факту, што је хипотекарно право издвојено у засебну главу, могло казати: да хипотека, на право које је њоме обезбеђено, нема никаква утицаја *већ и зато* што је она од свију осталих права издвојена у засебну главу. И све би се пре и све више могло то тврдити, што би издвајање било *оштрије*, на пр. што би хипотекарно право било издвојено не само у засебну главу, него можда и у засебну књигу. Но ја ипак не узимам тај факт као разлог за своје мишљење; јер не могу права и предмете, који ваља да иду у грађански законик, друкчије ни да замислим, него да је много шта од тога, по свом роду и по осталоме по чему се то чини, у засебне главе издвојено, и да је заиста и хипотекарно право издвојено у засебну главу. Све дакле што је у тој хипотекарној глави, и та глава, све то, по својој природи спореднога, има да служи осталим главама, а не да остале главе прождире.

Што се пак тиче питања, како једно према другом стоје капитал и интерес, то је потпуно тако, како вели г. Полићевић: да је капитал главно а интерес споредно. И да закон није посебице наредио ово што је наредио: једну, дугу, застарелост за капитал, и другу, кратку, застарелост за интерес, онда би по томе заиста интерес, као споредно, делио судбину капитала, као свог главног, онда би заиста и за интерес вредила и застарелост иста која и за капитал. Али кад је то закон друкчије наредио, и може се још казати, кад је закон то и тако паметно друкчије наредио, онда с тим послом има бити онако како је закон наредио. И уз то: као год што капитал застарева у својој, дугој, застарелости, која је за њ законом одређена, *без разликовања* је ли обезбеђен хипотеком или другим чиме или није; тако исто и интерес застарева у својој, краткој, застарелости, која је за њ законом одређена, опет исто тако *без разликовања* је ли обезбеђен хипотеком или другим чиме или није.

К 12) — Не могу да кажем ништа о томе, да ли су, или да ли и нису, наши сарадници на изменама од 1864, баш тако са математичком тачношћу познавали француско законодавство. За члан пак 2151, за који се вели да га они онда нису *репродуковали*, и ја бих рекао да су знали. И ја држим да је јасно, и зашто га нису репродуковали. То ћу сад одмах казати, и уз то и саму садржину члана исписати. Али пре тога ваља да кажем, да ни репродуковање ни не-репродуковање тога члана нема никаква значаја, ни за ни против, по питање које је на расправи. Садржина пак члана 2151 говори против разлога г. Полићевићевих. Говори, да она, што се тиче обезбеде, не верма наведено разлагање г. Полићевића, основано само на томе што је капитал главно а интерес његова споредност. Говори, да интерес *свакојачко не стоји с капиталом на једнаким ногама што се тиче обезбеде хипотеком*. Говори, да интерес, што се тиче обезбеде, пати и од једне опасније болести него што је петогодишња застарелост. Говори, да интерес што се тиче обезбеде, и ако је он дете капиталово, и ако би заједно с капиталом био обезбеђен хипотеком, може иза капитала далеко да изостане, и да спадне с обезбедом и на време само од две године.

Садржина тога члана 2151 у овоме је (а ето, за контролу, испод садржине и његовог француског текста од речи до речи):

„Поверилац, с интабулацијом за свој капитал који носи интерес или ренту, долази у један ред наплате с капиталом и за интерес или ренту само за две године и за даље време у току. Ако ли је за неплаћене остатке интереса или ренте стављао особене интабулације, на што по себи права има, онда ће на то имати право од датума интабулација.“ (Le créancier inscrit pour un capital produisant intérêt ou arrérages, a droit d'être colloqué pour deux années seulement, et pour l'année courante, au même rang d'hypothèque que pour son capital; sans préjudice des inscriptions particulières à prendre, portant hypothèque à compter de leur date, pour les arrérages autres que ceux conservés par la première inscription).

Сад је јасно, зашто сарадници на нашим изменама од 1864 нису репродуковали и овај члан 2151. Као што се види, овај члан говори о *реду наплате интереса* из цене од хи-

потекованог имања. Време од две године и даље, о коме се ту говори, рачуна се, код стечаја по дану у који је стечај отворен, а иначе по дану продаје хипотекованог имања. А о овом послу имали смо ми у нашем законодавству одредбе и од пре године 1864. Имали смо их у закону о судском стечајном поступку од 17 марта 1861, особито у §§-има 8—10. И ето зато није и овај члан у изменама од 1864 репродукован, који је, опет велим, што се тиче његова репродуковања или нерепродуковања, свакојачко савршено равнодушан по питање које је на расправи.

Завршићу овај рад речима једног добро познатог мајстора у грађанском праву. То је речима *Захарија*, који је најпознатији по свом монументалном делу о француском грађанском праву.

Те Захарине речи, као што ће се из њих видети, носе у себи, у ствари, и нешто више него на наше питање одговор: да и хипотековани интерес застарева по наведеном француском члану 2277, или нашем §-у 928 д. Казују те речи, у ствари, још и то: *да се тако питање не може ни постављати.*

Пишући у свом делу о овоме што се налази у овом члану 2151-ом; излажући у свом делу на свој начин садржину овог члана, Захарије вели и ово:

„Члан 2151 говори истина о реду наплате интереса на интабулисани дуг у односу спрема других интабулисаних дугова. Али он има да вреди и у односу интабулисаних поверилаца спрема трећег на кога би интабулисано имање прешло. Тако исто и необезбеђени повериоци могу се на овај члан позивати. У осталом — завршује Захарије: — све ово има да се разуме за *интересе који нису већ застарели по члану 2277.*“

Марко Стојановић.

НАСНОВА ЗАКОНА О УСЛОВНОЈ ОСУДИ

Г. Др. Миленко Р. Веснић, Министар Правде, у своме реферату Министарском Савету, од 31 јула ове године, број 6772, изложивши најпре побуде због којих је, на основу досадашњег искуства, постало неопходно потребно да се систем краткорокних казни измени, предложио је да се код нас заведе установа условне осуде, односно условнога извршења пресуде. За израду законског предлога, којим би се та реформа извела, г. Др. Веснић одредио је стручну комисију од ових лица: г. г. Мих. Јовановића, председника Апелационога Суда, Милана Ст. Марковића, начелника Министарства Правде, и Др. Бож. Марковића, в. професора Универзитета. Др. Марковићу стављено је у дужност да изради нацрт законског предлога заједно са побудама, који су друга два члана комисије, под председништвом самога Министра Правде, имала да проуче. При изради ове наснове г. Др. Марковић се послужио и мишљењем о условној осуди Др. *Франца фон Лишта*, професора на универзитету у Берлину, које је он нарочито за ову прилику послао своме пријатељу Др. Мил. Р. Веснићу.

Предлог законски заједно са побудама г. Др. Марковића комисија је усвојила, пошто су у њему учињене омање измене.

Ми доносимо *Наснову закона о условној осуди и Побуде* за њ у оном облику, у коме ће бити поднесена Народној Скупштини.

Примедба уредништва.

Члан 1.

Код осуда на затвор до једне године или на новчану казну суд може наредити под нарочитим олакшавним околностима, истом образложеном пресудом, да се извршење досуђене казне одложи за извесно време, које не сме бити краће од једне ни дуже од пет година.

При овом решавању суд треба нарочито да узме у обзир узраст, ранији живот и владање осуђеног, незнатност извршеног дела, олакшавне околности, под којима је исто извршено, као и то да ли је осуђени пред судом потпуно и искрено признао своје дело и да ли је накнадио повређеноме трошкове и причињену штету, или се бар изјаснио да ће их накнадити.

Одлагање извршења казне може бити условљено накнадом учињене и пресудом утврђене штете, као и плаћањем судских трошкова у року који се има утврдити пресудом, и који не може бити дужи од једне године.

Члан 2.

Ако осуђени на основу члана 1 учини које хотично кривично дело у времену за које је казна одложена и за исто буде осуђен, ма и доцније, на лишење звања, на затвор или на коју тежу казну, сматраће се да је одлагање извршења прве казне прекинуто, и обе ће се казне извршити нескраћене.

Ако је ново кривично дело нехатно извршено, или ако је хотично, али је његов виновник осуђен на блажу казну од лишења звања или затвора, суд ће решити, по процени природе оба кривична дела: хоће ли се одложена казна одмах извршити или ће се извршење и даље одложити. Нађе ли суд, да и извршење нове казне треба одложити, истом ће пресудом утврдити и рок томе одлагању.

Буде ли одлагање условљено накнадом штете, па протекне рок одређен за њу, а осуђени исту не плати, одложена ће се казна одмах извршити, осим ако су узрок томе биле околности, које се не могу њему приписати у кривицу. Суд ће моћи у том случају одредити нов рок за плаћање накнаде, а моћи ће досудити одлагање и без ње, ако би стекао уверење да осуђени није у стању да је плати.

Члан 3.

Одлагање извршења казне затвора опозваће се и онда, кад се над осуђеним по члану 1 изрекне нова осуда за дело извршено пре прве пресуде. У томе случају изрећи ће се за обадва кривична дела једна казна према одредби § 69 казненог законика. Исто важи и кад је одложена казна новчана, а суд за друго дело треба да изрекне робију.

Ако оба дела повлаче за собом новчану казну, или је прво доносило затвор а друго новчану казну, онда ће суд решити: хоће ли се одложена казна одмах извршити или ће се њено извршење и даље одложити.

Члан 4.

Протече ли време одлагања казне према члану 1, а суд не нареди њено извршење, сматраће се да није ни постојала.

Члан 5.

Неизвршење казне према овом закону не ослобађа од плаћања судских трошкова и досуђене оштете. Оно не утиче ни на дејство споредних казни и неспособности, које престају тек с истеком рока одложене казне.

Члан 6.

Застарелост пресуде по овом закону не тече за време одложеног извршења казне.

Члан 7.

По прочитању пресуде којом је наређено одлагање извршења казне, председник суда ће објаснити осуђеном напред прописане одредбе и опоменуће га на озбиљност дужности које за њега из њих проистичу, нагласив му, да ће се изречена казна над њим извршити, ако би у одређеном року учинио што противно наређењима овога и других закона.

Члан 8.

Судови ће водити нарочити списак, у који ће се заводити ове пресуде, а пошто ове постану извршне слаће њихове изводе Министарству Правде, где ће се заводити у за то одређену књигу под насловом *Условне Осуде*.

Министар Правде прописаће ближе одредбе о вођењу ових спискова и ове књиге.

Члан 9.

Овај закон ступа на снагу 1 јануара 1907 године. Његове одредбе ће се применити и на кривична дела извршена и раније, у колико дотле нису пресуђена.

ПОБУДЕ ЗА НАСНОВУ ЗАКОНА О УСЛОВНОЈ ОСУДИ.

I.

Крајем XVIII и почетком XIX столећа извршен је велики преображај у казненем законодавству, и то нарочито у казненем систему и у начину извршивања казни. Целокупно Кривично Право постављено је на другу основицу, и успело се у велико, да се нечовечне казне избаце. Место смртне и телесних казна истиче се у казненем систему свих новијих казнених законика казна лишењем слободе.

Али поред свег тог обрта, са кривичним правосуђем, већ прилично времена, нико није задовољан. Са свију страна

се чују протести и тражи се реформа. Незадовољство је текло отуда, што се после оног великог преокрета није и даље пошло правим путем, него се ударило странпутицом, и цело се Кривично Право одвело у Философију и Метафизику. Наука Кривичног Права искључиво се бавила објашњавањем одредаба казног законика. Она се није интересовала за кривца него за кривично дело, не за човека него за појам. С тога су до највеће опширности и до савршенства израђени појмови свих кривичних дела, као и општа битна обележја кривичног дела. Међутим се заборавило да Кривично Право постоји и ради човека и друштва, да казна има за задатак, да штити како правни поредак, тако и животне интересе појединих чланова заједнице. И ако се у последње време увидело, да ово није довољно, т. ј. да се само казном не може с успехом водити борба противу злочина, него да треба тражити његове узроке и њих отклањати, — ипак се није показао жељени успех, ипак се видело да је све то још далеко од правог циља. Криминалитет стално расте, а број повратника и малолетних злочинаца непрестано се увећава.

Сви без разлике, како теоретичари тако и практичари, сложни су у томе, да овако даље не може остати. Сви они једнодушно налазе узрок томе злу у казном систему данашњих казних законика и у начину извршења казне, који имају великих својих мана. Данашњим казним системом влада у главном казна лишењем слободе, а ова опет има таквих недостатака, да се њоме никако не може доћи до жељеног циља. Тако исто стоји и са извршавањем казне. Па кад се још има на уму да између органа, који доносе пресуду, и органа, који извршују казну, т. ј. да између пресуде и њеног извршења нема никакве органске везе, онда је појмљиво, што је незадовољство противу правосуђа сваким даном све веће.

Један од најважнијих узрока, зашто се не може да сузбије растење криминалитета, јесте казна *затвора* и то *кратко-времена казна затвора*, које владају казним системом. То зна сваки практичар, а то нарочито доказује статистика. Како је у овом погледу у туђинским законодавствима, тако је и у нашем. Ако се само загледа у наш казнен законик, одмах се види, да је највећи број кривичних дела угрожен казном затвора, и да је према томе она у много већој при-

мени од свих осталих врста казни. Статистички подаци то још боље показују, стога ћу пустити, да цифре говоре. Тако овај преглед показује, у којој су сразмери примењиване разне казне за пет година од 1899—1903.

ПРЕГЛЕД I.

Године	Б Р О Ј О С У Ђ Е Н И Х						Свега
	на смрт	на робију	на заточење	на затвор	на новчану казну	дато родитељи-ма на поправку	
1903	2	438	2	2484	253	17	3196
1902	9	545	1	2568	231	9	3363
1901	7	478	3	2804	242	30	3564
1900	10	442	7	2889	210	23	3581
1899	11	540	23	3485	203	14	4276

Ако се ово у процентима представи, онда се добија овај резултат:

ПРЕГЛЕД II.

Године	О Д 100 О С У Ђ Е Н И Х						Свега
	на смрт	на робију	на заточење	на затвор	на новчану казну	дато родитељи-ма на поправку	
1903	0·06	13·84	0·06	77·82	7·68	0·54	100·00
1902	0·27	16·21	0·03	76·36	6·86	0·27	100·00
1901	0·20	13·41	0·08	78·70	6·79	0·82	100·00
1900	0·28	12·34	0·20	80·68	5·86	0·64	100·00
1899	0·26	12·63	0·54	81·50	4·75	0·32	100·00

Овај преглед доказује, да на сам затвор долази просечно 78% од свих осуда, а заједно са новчаном казном то износи 84%; на све остале казне дакле долази само 16%. Вредно је поменути, да статистика показује, да проценат примене затвора из године у годину све више расте, а проценат робије пада. Тако је н. пр. у 1889 години од 2095 лица осуђено на затвор 1135 а на робију 821, а у 1903 од 3196 дошло је на затвор 2484, а на робију само 438. Све ово јасно доказује (јер би се ова поступност могла утврдити и за остале године), да казна затвора влада нашим казним системом.

Остаје још да се утврди, да код затвора преовлађује *кратковремени затвор*. — Познато је, да је најкраћа казна затвора један дан, а најдужа пет година. У тако пространом обиму судије са разних, иначе оправданих, разлога, о којима ће касније бити речи, поступају благо према кривцима и изричу затвор од неколико дана, недеља или месеци. Статистика и ово најбоље доказује. У 1896 години код свих судова осуђено је:

ПРЕГЛЕД III.

Н а з а т в о р	у о п ш т е	о д с т о т и н е
Од 4—5 година	11	0·55
„ 3—4 „	2	0·10
„ 2—3 „	22	1·11
„ 1—2 „	138	6·96
до једне године	164	8·28
од 6—11 месеци	208	10·50
„ 1—5 „	588	29·68
„ 16—29 дана	105	5·30
до 15 дана	743	37·52

По главним категоријама кривичних дела осуђено је исте године на затвор:

ПРЕГЛЕД IV.

З а д е л а	од 1—29 дана	од 1—12 месеци	дужи од 1 године	у опште
противу државе .	113	109	30	252
противу личности	227	320	125	672
противу имовине .	481	354	178	1013
у служб. дужности	27	13	4	44

ИЛИ ОД СТОТИНЕ

противу државе .	44·84	43·25	11·91	100·00
противу личности	33·78	47·62	18·60	100·00
противу имовине .	47·48	34·95	17·57	100·00
у служб. дужности	61·36	29·55	9·09	100·00

Ови су бројеви и сувише јасни. Они показују, да се од 100 осуђених на затвор 72·50%, што је скоро четири петине, осуђује на затвор до пет месеци, а 37·52% т. ј. скоро две

петине, осуђује се на затвор само до *петнајест дана*. Само у осам случајева од сто изриче се већа казна од године дана, јер у 92 случаја долази казна затвора испод једне године. Кад се узме у обзир још и то, да се новчана казна у много случајева, услед немогућности извршења, преобраћа у затвор, онда је проценат кратковременог затвора још већи.

Кад се из свега досад реченога мора узети као утврђено, да наше кривично правосуђе почива на казни затвора и то на кратковременом затвору, онда се отуд, као што лепо вели *фон Лист* (Kriminalpolitische Aufgaben Z. IX 742) одмах има извести овај закључак: *ако та кратковремена казна затвора не ваља, онда нам ништа не вреди ни цело наше данашње кривично правосуђе.*

Мишљења свих криминалиста су данас неподељена у томе, да је кратковремени затвор по себи и нарочито по начину на који се извршава, врло рђав. Да је он одиста рђав види се нарочито отуда, што се њиме не може да оствари ниједан циљ ма које од кривично-правних теорија.

Затвором од неколико дана, недеља па и месеци, не може се постићи *поправљање* осуђеног. Ако је осуђени злочинац из навике, онда је то и сувише кратка казна, да га може поправити. Ако је пак он случајни злочинац или почетник, онда ни према њему не може кратки затвор дејствовати поправљајући, и то из два разлога: или је случајни злочинац честито и непоковарено лице, за које је доста и само то, што је дошло пред суд да одговара, — у том случају казна нема шта да поправља; или је кривац почетник, који још није огрезао у злочину, и који се може вратити на прави пут, — то ни њега кратковремени затвор не може поправити — због своје краткоће, и нарочито због начина на који се извршава.

Тако исто се ни други циљ казне: *застрашавање* не постиже кратким затвором. За случајне злочинце довољна је и истрага, претрес и пресуда, да их заплаши, док је за злочинце из навике врло често затвор згодно место, где они за извесно време радо долазе, да о државном трошку безбрижно живе. Толики затвор такве злочинце никад не може застрашити, те је стога и овај циљ сасвим промашен. Још мање се злочинац из навике може затвором учинити *безопасним*.

Кратковремени затвор не може увек да послужи чак ни као правична одмазда од стране државе за повређени

правни поредак, јер се та одмазда може замислити и без издржавања казне. Има случајева, у којима је сам факт осуде и онај срам, који она за собом повлачи, довољан, те да друштво не тражи никакву даљу освету, која би се састојала и у издржавању казне. Овакви се случајеви депавају, кад је у питању непокварен, частан и осетљив човек.

Ако се сад још погледа на затворе у којима се ове казне издржавају, и на начин, на који се издржавају, онда ће тек њихова бесциљност и бескорисност бити много јаснија.

Затвор већи од шест месеци издржава се у пожаревачком (а у великом броју и у нишком) казненом заводу а до шест месеци, по правилу, код полицијских власти. Сви наши казнени заводи па и пожаревачки, по начину, на који се у њима издржава казна, у свему личе на старе казнене заводе из XVII и XVIII столећа. У њима се затвор издржава *заједнички*, и то у одељењима, која су понекад тако препуњена, да сви немају места ни да легну. И у каквом се друштву ту издржава казна? Ту су заједно и стари и млади осуђеници, окорели зликовци и случајни преступници. Због великог броја сви живе у таквој нечистоћи, да је непријатно и завирити у те одаје; надзор је скоро никакав, јер се врши преко чувара, који су крајње неспремни за тај посао, и који у осуђеницима готово гледају своје друштво, ту се ништа не ради, него се само прича, пије се кафа, пуши и пева. Ни млади ни стари не добијају никакву наставу; учитеља у опште и нема, а свештеника виде неколико пута годишње, који своју дужност испуни свега свећењем водике; никаквим се занатима не уче. Једини посао, који понеки од њих ради, јесте рад у бапти. Интимност између осуђеника и чувара а нарочито кључара ишла је понекад дотле, да је овај осуђеницима за мали бакшиш допуштао излаз у варош по целу ноћ, па често и сâм излазио да с њима пијанчи. На исти начин се издржава затвор и код полицијских власти, само са још мање строгиости. И ту су осуђеници сви заједно, па, што је још жалосније, нису често само сви осуђени заједно, него су заједно и са притвореницима, са којима разговарају и којима дају поуке и савете како ће се пред судом бранити.

Из овог и ако кратког али верног описа начина издржавања казне затвора, види се, колико је бесциљна та казна,

кад се на овај начин издржава. Она нити поправља нити застрашује. Овакве какве су, кратковремене казне нису само бесциљне и бескорисне, него су и врло штетне. За новодошавше, за случајне преступнике, који су учинили кривично дело из неразмишљености, лакомислености или са многим олакшавним околностима, казнени завод је само школа, из које они изилазе као спремљени злочинци. На њих казна утиче тако, да у њима убија моралну снагу, понижава их у друштву, излаже неповерењу и презрењу, да врло често и врло лако падају понова у злочин, постају повратници и злочинци из навике. Баш се случајни преступници највише и осуђују на кратки затвор, јер суд увиђајући незнатност кривичног дела, или признајући им олакшавне околности и добро владање, сматра да њих треба што блаже казнити, и ту благост манифестује у кратком затвору. Несумњиво је, према свему овоме, да је кратковремени затвор један од највећих узрока поврату, т. ј. узрок сталном растењу криминалитета. Као закључак може се овде још с много више разлога поставити оно исто, што је *фон Лист* рекао за кратковремени затвор у Немачкој, на име, *кратковремени затвор не само да је бескорисан, него је и штетан; он више штете наноси правном поретку, него што би му нанела потпуна некажњивост криваца.*

Уз ово као највеће зло долази још поступање с малолетним осуђеницима. У том погледу наше је законодавство изостало далеко иза законодавстава свих културнијих народа. Ми немамо ни нарочитих завода за поправку малолетника, ни друштва за њихову заштиту, па чак ни нарочитих казнених завода за њих. Једном речи: наше законодавство за њих није ништа урадило. У нашем казненом закону наглазе се свега два параграфа, који недовољно и непотпуно говоре о њима (у § 55 каже се да ће се деца испод 12 година, кад учине кривично дело, дати родитељима, да их они казне, а у § 56, да ће се деца од 12—16 године дати „где буде одређено да се поправљају“, ако без разбора али из рђаве навике учине злочин или преступ). Наречење § 56 и до данас је остало мртво слово на хартији, јер још немамо ниједног завода за поправку малолетника. Место свега тога, малолетници се код нас смештају у оне исте казнене заводе, у које се смештају и остали пунолетни злочинци. Осуђени

малолетници на робију, издржавају казну у Топчидеру заједно са најокорелијим злочинцима, а осуђени на затвор у Пожаревцу, заједно са скитницама и коцкарима. На дан 10 августа ове године у пожаревачком казненом заводу било је од 13 година један, од 15 година један, од 15¹/₂ година један, од 16 година десет, од 17 година једанаест, од 18 година двадесет и два, од 18¹/₂ година један, од 19 година *четрдесет и седам*, од 20 година осам и од 21 године двадесет и седам, дакле свега 129 малолетника, што од 480 осуђеника, колико се свега у Пожаревцу тога дана налазило, износи више од четвртине. Кад се из ранијег излагања зна, како се тамо издржава затвор, онда је за свакога јасно, какви морају бити ти младићи, који ма колико времена проведу у онаком друштву. Место школе, место рада, место васпитања, они се науче беспосличењу, и, ако су били склони злочину, још више се упуте и усаврше у вршењу његовом, да, кад отуд изиђу, улазе у друштво као спремљени злочинци. Такви изгледају „заводи за поправку“ малолетника у нашој отаџбини. Место да држава највећу пажњу обрати на њих, једно стога што се од њих највише може очекивати поправљање, а друго с тога што они тек имају да буду чланови заједнице, — место свега тога, они су потпуно напуштени и као да се намерно шаљу у заводе за кварење. Кад се зна, да наше сеоско становништво највише криваца даје, да међу њима има и велики број непоковарених младића, онда се тек види, колико штетно утиче кратковремени затвор. И ово је један од највећих узрока поврату, противу кога се данас целокупно Кривично Право тако очајно бори.

Сви досадашњи конгреси за казнене заводе, сви конгреси Међународног Друштва за Кривично Право, све криминалисте, практичари и статистика једнодушно су се изјаснили противу злоупотребе кратковременог затвора. Сви су данас сложни у томе, да је потребан преображај данашњег кривичног правосуђа, у коме влада кратковремени затвор; сви су сагласни у томе, да се у рђавим казним заводима о државном трошку издржавају понајпре школе за спремање злочинаца, да један од најглавнијих узрока поврату треба тражити у самом казненом систему.

У науци се и дуго и много расправљало, а и данас се још расправља питање: којим средствима треба заменити

кратковремени затвор, кад је већ утврђено, да је он штетан по правни поредак? Таквих предложених средстава има доста, али једно од њих, и ако је по времену последње међу предложенима, показало се као најбоље, најоснованије и најостварљивије од свију. То је тако-звана **условна осуда** (condamnation conditionelle, sursis à l'exécution de la peine, bedingte Verurteilung, conditional release, sospensione della pena и т. д.).

Условна осуда почива на овој идеји: да је у свима лакшим случајевима, у којима се основано држи, да је оптужени непокарен, и кад нарочито први пут изилази пред суд, судијама допуштено, да пресуди, којом је оптужени осуђен, даду само претеће обележје на тај начин, што се извршење казне одлаже, и извршује тек онда, ако се осуђени не поправи; а ако се он после те осуде за извесно одређено време добро владао и дао доказа да се поправио, казна остаје без икаквих последица. — Кад се има на уму, од каквог је штетног дејства кратковремени затвор за онога, који први пут у њ улази, за његову будућност као и за његову породицу; тако исто кад се зна, да је таква прва кратка казна само први степен, који води поврату, а овај опет од повратника ствара непоправимог злочинца из навике, — онда је сасвим оправдано таквом, први пут, осуђеном дати известан рок пре него што га друштво коначно напусти, још једаред његову судбину дати у његове руке, створити му прилику да се може још спасти, ако само он то хоће. Мисао је, дакле, да се осуђени сам подстакне на поправку тиме што му се ставља у изглед ослобођење од казне као награда за учињену поправку.

У науци се брзо увидело, да је установа условне осуде одиста погодно средство, којим се има заменити кратковремени затвор. Читаве групе правника су препоручивале и и тражиле завођење условне осуде у модерна законодавства. Али је борбу противу кратковременог затвора нарочито отворило Међународно Друштво за Кривично Право (l'Union Internationale de Droit Pénal, Internationale kriminalistische Vereinigung), које је основано 1 јануара 1889. Оно је у свој програм унело тражење средстава, којим се има заменити кратковремени затвор, и већ на првом свом конгресу, одржаном у Брислу августа 1889, донело је одлуку, којом *свима* земљама

препоручује установу условне осуде.¹ — И ако је ова установа у почетку наишла на опозицију од стране неких правника, нарочито немачких, ипак је она врло брзо извојевала себи победу, јер су је многа законодавства усвојила.

Од интереса је поменути законодавства, која су до сад завела условну осуду, јер ће то бити најбољи доказ за оправданост постојања те установе. Условна осуда је прво узаконена у држави *Месачузецу* (Северна Америка) 1870 за малолетнике, а 1880 и за пунолетнике; нов закон је од 10 јула 1900. У *Инглеској* закон о условној осуди је од 1887; овај је усвојен у *Канади* 1889, а по овоме су рађени закони аустралијских насеобина. На европском копну условну осуду је прво завела *Белгија* законом од 1888; за овом долази *Француска* са законом од 1891; *Луксенбург* са законом од 1892; *Португалска* са законом од 1893; *Норвешка* са законом од 1894, који је замењен новим казним закоником од 1902; *Швајцарски кантони*: Невшател са законом од 1891, нов закон од 1904, Женева са законом од 1892, Вад са законом од 1897, Валис са законом од 1899, Тесин са законом од 1900, Фрајбург са законом од 1903, град Базел са законом од 1906; *Бугарска* са законом од 1904; *Италија* са законом од 1904; *Јапан* са законом од 1905. Од наснова ваља поменути: аустријску од 1899—1893, мађарску од 1892, холандску од 1900 и 1904, швајцарску општу од 1903, шпанску од 1900 и руску од 1905 године.

После свега до сад изложеног лако је увидети, да и Србија треба да пође трагом других културних држава. За завођење условне осуде у Србији чак има више разлога него код других старијих и културнијих народа. Доказано је раније, да и нашим казним системом влада казна затвора и то понајвише кратковременог затвора; али је због посве рђавих казних завода штетно дејство кратковременог затвора много веће код нас него код народа чији су казни заводни боље уређени. Како теоретичари, тако и наши практичари знају, да су многа кривична дела пре резултат лако-

¹ Видети *Dr. M. P. Веснића, Први Конгрес Међународног Удружења за Кривично Право* (извештај Министра Просвете и Црквених Послова) *Просветни Гласник* за годину 1889 страна 422—433 и исте године на по се.

мислености, неразборитости, страха, необичног искушења, и да су извршена под многим олакшавним околностима, него што су продукт злочиначке и укорењене покварености. Треба се само сетити многобројних телесних повреда, увреда, поништаја туђих ствари, малих, нарочито у нужди извршених, крађа и утаја, противстајања власти, кривичних дела из нехата учињених, као и многих других кривичних дела, чије извршење никако не доказује, да је учинилац зрео за затвор, а међутим су баш та кривична дела, чији виновници испуњавају наше затворе. У таквим случајевима се казном, коју судови морају да изричу по казном законнику, не постиже ниједан од њених циљева; нити се њоме кривац поправља, нити застрашава, нити је она одмазда за учињено дело, нити пак служи као одбрана друштва. Напротив, кратки затвор таквом осуђенику само може да штоди. Таква казна осуђеном пада тешко целог његовог живота. Она га омаловажава како у његовим очима тако и у очима његове околине. Због ње је често подозрив свакоме, и смета му да себи нађе рада, после чега постаје равнодушнији, док га то не наведе понова на злочин. Ово је нарочито случај, кад ма и кратки затвор за собом повуче економско упропашћење како осуђеног тако и његове породице. Овоме треба још додати моралну заразу, којој је осуђени стално изложен за време издржавања казне затвора. Непрестани додир с најгорим друштвом толико морално ослаби осуђеног, да се овај по ослобођењу не може да одржи у друштву, које на њ иначе подозриво гледа, него понова чини злочин, који га место у затвор води на робију. То су врло често последице затвора од неколико недеља или неколико месеци, који је досуђен због каквог лакшег престопа или чак и иступа.

Може неко запитати за резултате, које је условна осуда показала код народа који су је завели, пре него се одлучи за завођење или незавођење ове установе у Србији. О тим резултатима, не може се говорити с потпуном тачношћу. То се не може учинити прво с тога, што је у највише држава статистика о условној осуди непоуздана и недовољно тачна, да се из ње могу изводити тачни закључци, а друго и за то, што у многим земљама, због краткоће времена, још и нема довољне статистике. Да се могу показати прави резултати, потребно је функционисање ове установе за више година.

Али поред све ове привремене непотпуности има ипак довољно доказа, из којих се види, да ова установа показује врло добре резултате. На првом месту то доказује француска и белгијска статистика, дакле статистика оних држава, у којима условна осуда најдуже постоји. *G. Tarde* износећи француску статистику од 1892—1899 вели, да је у том међувремену изречено 185.918 условних осуда, од којих су се 10.640 у остављеном им року показали недостојни, т. ј. понова су извршили које кривично дело и због тога су имали да издрже и прву осуду. Стотинак тих недостојних био је овај: 1892 године 3·6%, 1893 године 2·3%, 1894 године 1·9%, 1895 године 1·5%, 1896 године 1·3%, 1897 године 1·5%, 1898 године 1·3% и 1899 године 1·4%. Види се, дакле, да је број ових недостојних или повратника из године у годину све мањи, што значи, да су резултати врло повољни. *Tarde* врло лепо вели кад каже: кад се од 185.918 условно осуђених покажу недостојнима њих 10.640, питање је, шта ли би било и колико ли би повратника било, да су свих 185.918 издржали онај затвор на који су били осуђени? Он вели, да се закон о условној осуди од 1891 показао као врло добро средство противу злоупотреба кратког затвора. — *M. R. Bérenger* вели, да средњи стотинак повратника у Белгији од 1890—1896 износи 3·7%. Из извештаја белгијског Министарства Правде за 1894 годину види се, да је у тој години било 51.248 условних осуда, од којих је 1761 било повратника, дакле ни пуна 3%. — Но сем статистике, као доказ, да је условна осуда погодно средство и да даје добре резултате, може да послужи и то, што се из године у годину све више заводи у савремена законодавства. Последњих година заведена је у више законодавстава него што је у првој десетини њеног живота. Она више није својина Европе и Америке него и Аустралије, а у најновије време и Азије (Јапан) и Африке (Мисир).

Све су ово, држим, довољни разлози, да установу условне осуде треба и у Србији завести. Истина је, да је мало теже њоме руковати, и да можда у почетку неће бог зна какве велике резултате показати. Хоће ли условна осуда, као и свака друга законска мера, показати добре или рђаве резултате, зависи од тога, како ће је судови примењивати. Надати се међутим, да је наши судови нигде и никада неће

злоупотребити, а кад се буду привикли, они ће је примењивати у више случајева, и добри резултати ће се неизбежно одмах показати.

II.

У данашњим законодавствима има два система условне осуде: *енглеско-американски* и *француско-белгијски*.

Држава Масачузет (у Сједињеним Американским Државама) била је прва, у којој је условна осуда узаконена, и то у почетку (још године 1870) за малолетнике, а доцније (1880) и за пунолетнике. Ако, према закону у Масачузету има наде, да ће се оптужени поправити без казне, онда суд, по том закону, може привремено одложити осуду, на предлог једног агента, који се искључиво за то поставља, и место осуде може донети одлуку, да се оптужени за извесно време стави на пробу. За то време, које суд одреди, оптужени стоји под надзором тога агента, који је дужан на овога да пази. Ако се оптужени за то време добро влада, онда га суд на предлог агента оглашава за потпуно слободног. Не влада ли се пак добро, или шта више поново учини какво кривично дело, то га агенат доводи пред суд, који му тек сад суди и изриче пресуду и казну за прво дело. — Инглески закон (*Probation of first offenders act*) од 1887 тако исто допушта надлежном судији, да у извесним, законом предвиђеним, случајевима привремено одложи изрицање осуде. У лакшим случајевима може суд по свом нахођењу одлучити, с обзиром како на оптуженог тако и на извршено дело, да не изриче осуду, него да оптуженог за извесно време пусти у слободу. Овај се опет мора обвезати или чак дати и јемце, да ће се за све то време добро владати и да ће предстати суду да чује пресуду, ако буде позван; ако се пак добро не влада, може сваки судија наредити да се притвори и спроведе надлежном суду који има да изрекче пресуду.

Француско-белгијски систем међутим састоји се у томе, да је суд у извесним лакшим, законом тачно предвиђеним, случајевима овлашћен, да одложи за извесно време извршење казне, која је пресудом изречена. Ако тако условно осуђени у року, који је суд одредио, не изврши никакво ново кривично дело, онда се сматра као да прве осуде није ни било. Изврши ли он пак у том времену које ново кривично

дело, онда, сем казне за то ново кривично дело, има да издржи и казну за прво дело, за које је условно осуђен.

Разлика између ова два система је велика и јасна. Та се разлика, као што се из изложеног види, састоји у томе, што се по енглеско-американском систему одлаже *осуда*, док се по француско-белгијском систему не одлаже осуда, већ само *извршење казне*. Осуда се дакле по овом систему изриче, али се казна за извесно време не извршује.

Несумњиво је, да је систем француско-белгијски бољи од енглеско-американског. Бољи је с тога, што се по њему одмах дефинитивно одмерава и изриче казна, јер ако се ово изрицање одложи, као што је случај код енглеско-американског система, онда настаје бојазан да се то касније уопште не може правилно извршити, н. пр. услед смрти кога од сведока или судије који је судио раније, или што сећање на ту ствар уопште ослаби и т. д. Сем тога, кад је казна већ изречена, осуђени ће то увек имати на уму и више ће се плашити да не падне у погрешку него ли кад те осуде нема. Најзад са изреченом осудом биће задовољнији како повређени тако и сама околина. Да је француско-белгијски систем бољи, види се још и отуда, што је много већи број законодаваца, који су усвојили тај систем, а нарочито још и отуда, што су нека законодавства, која су била усвојила енглеско-американски систем, овај напустила и пришла француско-белгијском. Тако је баш у Масачузету, постојбини американског система, донет нов закон од 10 јула 1900 који је израђен по француско-белгијском систему. Исти је случај и са Њу-Јоршким законом од 1901. И у самој Инглеској се чују гласови противу тога система. На нашем копну је само кантон Невшател у свом казненом законнику од 1891 био усвојио енглеско-американски систем, али је и он, законом од 1904, тај систем напустио и прешао француско-белгијском систему.

Са ових разлога и ова законска паснова о условној осуди у Србији рађена је по угледу на француско-белгијски систем.

Има још један систем у низу истих мисли и побуда, али који није систем условне осуде него „условног *помиловања*“. Условно помиловање заведено је у немачким државама од 1895 на основу уредаба. Како оно важи само за ма-

полетнике и како о дефинитивном ослобођењу има да решава Министар Правде, како, дакле, то није условна осуда, то се тај систем овде неће за сад ни узимати у обзир.

III.

А. Прво питање, које се при завођењу условне осуде истиче, јесте: *треба ли условну осуду ограничити само на извесна кривична дела, или је треба распрострети на сва кривична дела?*

Сва новија законодавства не ограничавају примену условне осуде на поједина кривична дела, него је распростиру на сва кривична дела. Изузетак од овога чине наснове: шпанска од 1900 и руска од 1905, од којих прва у члану 5, а друга у члану 3 изузимају извесна кривична дела, на која се она не може применити. Данашњи законодавци сасвим с правом не врше ово ограничење с обзиром на кривична дела, јер се издвајање случајева, у којима треба применити условну осуду, може извршити на првом месту с обзиром на личност кривца, а за тим и с обзиром на конкретно извршено кривично дело. Суд у поједином случају, па ма које кривично дело било у питању, има да оцени тај конкретни случај, т. ј. има да оцени како кривца, тако исто и кривично дело, које је овај извршио, како га је извршио и под којим приликама, па тек онда да реши, има ли места примени условне осуде или не. Ова оцена најбоље се испољава у врсти и мери казне, коју суд пресудом изриче. Према томе на свако кривично дело, казнило се оно по казненом законнику или по специјалним законима, ако је оно само извршено под нарочитим приликама, може се применити условна осуда. С тога је најбоље, да се ограничење условне осуде изврши само *према казни, која је за поједини случај изречена*. Са ових разлога и наша наснова у члану 1 није учинила ограничење према кривичним делима, него према казни, која је за поједино конкретно кривично дело досуђена.

Из овога се поставља даље питање: како се има извршити ограничење према изреченој казни, или код којих се казни може изрећи условна осуда?

а) Од свих казна лишењем слободе на првом месту се има искључити робија и то прво стога, што ни њен минимум (две године) не представља кратковремену казну, и друго

и стога, што је то бешчасна казна, због које осуђени на робију није достојан да му се та благодет укаже.

Са истих разлога условну осуду не треба примењивати ни на заточење.

Затвор је, према томе, једина казна лишењем слободе, код које се може изрећи условна осуда. Затвор као казна за преступ, и иначе је казна, која се најчешће примењује, чији је минимум један дан, и која, као што је напред речено, штетно утиче на осуђеног. Да се на затвор може применити условна осуда, у томе су сложни сви законодавци, али се у многоме разилазе односно постављања границе затвора, до које се може допустити условно осуђивање. Тако н. пр. француски закон не поставља никакву границу, него допушта условну осуду у опште код затвора, чији је минимум пет година, док велика већина других закона поставља једну највишу меру затвора, до које се може изрећи условна осуда. Та је највиша мера опет врло различита; тако је она шест месеци у Белгији и Италији, три месеца у Норвешкој, годину дана у бугарској, швајцарској и руској наснови и т. д. Одредба француског закона је у основу најбоља, јер је постављање границе код затвора од малог практичног значаја. И без те границе судови најчешће примењују условну осуду код затвора од неколико недеља или неколико месеци. Ако је опет у питању какав тежи случај, у коме би требало изрећи затвор већи и од године дана, то суд неће имати разлога да изрекне условну осуду; али ради извесних случајева треба њему то оставити на слободну оцену. И ако је ово основно тачно, ипак се наша наснова, као што се из члана 1 види, није угледала на француски закон, јер је у њему као највећа мера, до које се допушта условно осуђивање, постављен затвор до године дана. Као граница узета је једна година стога, што се казне до једне године имају сматрати за кратковремене, које баш условна осуда треба и да замени по могућству, а сем тога још и стога, што су у опште казне у нашем казненом законнику доста строге, те је потребно да та граница буде што већа и пространја.

За примену условне осуде меродавна је досуђена а не запрећена казна; према томе, ако је, услед олакшавних околности, место робије изречен затвор испод једне године, суд

може и у таквом случају наредити одлагање извршења изречене казне, ако само нађе да томе има места.

Условна се осуда може допустити како кад је у питању једно, тако и кад су у питању више кривичних дела (стварни стицај). Да ли је један случај тежи или лакши, никако није меродаван стварни стицај, те стога је сасвим свеједно, да ли се казна јавља као казна за стицај или као казна за једно кривично дело. И телесна повреда и увреда и поништај туђих ствари и прављење нереди могу бити непријатне последице једног и истог пијаног стања. Ако је оптужени честит и дотле неосуђиван човек, зашто се с њиме не би у оваквом случају блаже поступило, него ли према другоме, који је и само једно кривично дело извршио, рецимо у потпуно свесном стању?

б) У науци се дуго водила препирка око тога, да ли условну осуду треба примењивати и на новчану казну. Многи су били против с тога, што се та казна састоји у плаћању, а плаћање новца не деморалише осуђеног као затвор. И ако је ово тачно, ипак се она мора распрострети и на новчану казну. То је казна за лакше преступе и кад се она изриче, увек се уз то изриче и одговарајући затвор за случај да осуђени не може да плати новчану казну. Ако тај случај и наступи, онда осуђени мора ићи у затвор, противу чијег штетног дејства се и заводи установа условне осуде. Она се дакле мора распрострети како на све новчане казне, тако и на затвор добијен на тај начин, што је новчана казна услед немогућности наплате претворена у затвор. Са тих разлога се и по члану 1 наше наснове условна осуда може применити и на новчану казну.

в) С погледом на примену ове мере на осуђене за иступне кривице видети даље у одељку III под В.

Б. Друго важно питање јесте: *према којим кривцима треба допустити примену условне осуде, или, треба ли ограничити круг лица, која се могу условно осудити, или у том подледу не чинити никаква ограничења?*

Установа условне осуде или одлагање извршења казне прелази с ове тачке гледишта, да је сам факт осуде, скопчан са страхом који долази од изречене казне, довољан да осуђеног наведе, да се у будуће влада добро. Она дакле почива на веровању, да је осуђени способан да се поправи. Међутим

ово се веровање у многоме слаби тиме, ако је осуђени већ раније био осуђиван. Бојазан од штетног утицаја затвора јавља се на првом месту код оних лица, која још нису била у затвору. Стога је већина данашњих закона ограничила примену условне осуде на лица, која пре тога нису била осуђивана или бар нису никакву казну раније издржала. Тако н. пр. француски, италијански, бугарски, и др. закони изречно наређују, да се одлагање извршења казне може допустити, „ако осуђени није био раније осуђиван на затвор“, т. ј. они, који су раније били ма само и осуђени, искључени су потпуно и они се не могу условно осудити.

И ако већина закона доносе овакво наређење, ипак то ограничење, које је шаблонско, није добро, јер понекад може да буде и опасно. Није искључена могућност, да се од одлагања извршења казне може очекивати добро дејство и у случају, у коме је осуђени раније већ био осуђиван, па чак ако је и казну издржао. И обратно, може се десити, да се кривац, који дотле није био осуђиван, покаже недостојним одлагања извршења изречене казне због његовог ранијег живота. У првом случају било би и штетно и опасно, не допустити одлагање само стога, што је у закону тако ограничење учињено. Стога је боље, да законодавац донесе слободнију, ширу, растегљивију одредбу, као што су то учинили норвешки закон и швајцарска наснова. По њима судија у поједином конкретном случају има да цени, да ли се по додањем животу оптуженог, према начину извршења дела и према његовом држању по извршењу дела, има очекивати да ће га одлагање извршења казне уздржати од даљег вршења кривичних дела, — па ако нађе, да се може очекивати, да ће одлагање имати то дејство, он ће наредити да се извршење казне одложи, у противном осуђени ће одмах имати да издржи досуђену му казну. Ови закони, дакле, изречно не ограничавају лица, на која се може применити условна осуда, него остављају судији, да он по свом нахођењу реши то питање према томе, да ли се од одлагања извршења казне може очекивати добро дејство. И раније осуђени може, дакле, бити сад условно осуђен. Али и ако ови закони не постављају ограничења према лицима, они тако исто не остављају ни сасвим одрешене руке судијама, него у самом закону набрајају погодбе, које треба да буду испуњене и на

које судија треба да пазн, кад доноси одлуку о условној осуди.

Налазећи, да су норвешки закон и швајцарска наснова ово питање уредили боље од осталих закона, и наша је наснова односно овог питања израђена по угледу на норвешки закон. У нашој наснови, дакле, није учињено никакво изречно ограничење, т. ј. одлагање извршења казне није учињено зависним од тога, да осуђени раније није био осуђиван. Али је она за то поставила погодбе под којима се може изрећи условна осуда. Те погодбе јесу:

1) Да је казна, коју је суд изрекао, затвор до једне године или новчана казна. О овоме је било говора раније под А.

2) Да постоје *нарочите, олакшавне* околности (члан 1 став 1). Те околности, дакле, морају бити *нарочите*, т. ј. мора да се или у самој радњи, или у личности окривљеног или у његовим односима нађе нешто, што није обична појава.

Наснова међутим није оставила судији, да сам пагађа, које су то нарочите, олакшавне околности, на које треба поглавито да обрати пажњу, него их је у другом одељку § 1-ог нарочито истакла. Те околности јесу:

а. *Узраст осуђеног*. Кад је реч о узрасту, онда се мора поменути, да се одлагање извршења казне може наредити према сваком осуђеном, био он малолетник или пунолетник, био он мушко или женско. Разуме се, ако је осуђени малолетник, који је због незрелости лакше могао бити доведен на извршење дела, или ако је то старац, чија је отпорна снага према злочиначком искушењу смањена услед старости, да ће то бити разлог за суд, да таквима пре допусти одлагање извршења казне.

б. *Ранији живот и владање осуђеног*. Ранија осуда није увек законски разлог, због кога сад осуђеном не треба допустити одлагање извршења казне; та ранија осуда не мора увек да значи, да је он рђавог владања. Ранија осуда ће бити разлог за спречавање условне осуде нарочито у случајевима, у којима су оба кривична дела истоветна или истога рода, нарочито пак, кад се види, да је користољубље било побуда за извршење тих кривичних дела. У таквим случајевима ранија осуда значи рђаво владање и суд неће допустити условну осуду. Међутим не значи, да је осуђени био рђавог владања, ако је раније био осуђен, или је чак и из-

држао казну, због прављења нереда или каквог другог нехатног кривичног дела, па према томе то није ни разлог, са кога му једино не би требало допустити одлагање извршења казне, ако суд налази да би по свему другом то требало учинити.

в. *Незнатност извршеног кривичног дела.*

г. *Олакшавне околности, под којима је кривично дело извршено.* Овамо долази тешка невоља, изазивање, рђав утицај, искушење изазвано нарочитим околностима, пенамерно пијанство и т. д.

д. *Потпуно и искрено признање,* учињено пред судом.

ђ. Да је осуђени повређеном платио трошкове и штету, на коју овај има права.

е. Да се осуђени, ако ово није платио, *бар изјаснио, да ће трошкове и штету,* на коју повређени или општењени има права, платити. У овом случају може се у пресуди поставити као погодба, да осуђени трошкове и штету плати у року, који се пресудом одреди. Суд при одређивању штете као и при одређивању рока може да води рачуна и о имовном стању осуђеног као и о другим његовим приликама.

Али ових седам погодаба нису у том смислу потребне, да суд, ако које од њих у конкретном случају нема, мора искључити условну осуду; тако н. пр. могу се условно осудити и они осуђени, који нису признали своју кривицу. Приликом решавања све зависи од оцене суда. Тако исто не значи, да суд има само на ових седам погодаба да пазн, и да се друге, у наснови напоменуте, олакшавне околности не узимају у обзир, као што су н. пр. рђаво васпитање, несрећне породичне околности и т. д. Поменуће околности нису у наснови поименично побројене, као што се то види из члана 1 става 1, где се каже, да суд њих треба *нарочито* да узме у обзир, што значи, да сем њих могу бити и друге. Најзад ваља поменути и то, да је примена условне осуде увек *факултативна*, чак и онда, кад постоје све околности помануте у закону. Према томе суд није дужан осуђеном да одложи извршење казне ако и све околности постоје; то зависи од његовог налажења, које ће увек морати образложити у пресуди.

В. Треће важно питање јесте: *Ко и како има да нареди одлагање извршења казне?*

Одлагање извршења казне може да нареди само надлежни првостепени суд, т. ј. суд који је позван да извиђа и суди конкретно кривично дело. И то суд може да учини како на захтев странака, тако и по службеној дужности. О одлагању суд не доноси засебну, нарочиту одлуку, него сама пресуда, којом се изриче казна, има да обухвати и образложену одлуку о одлагању извршења те казне. Ово је и практично и згодно нарочито због употребе правних средстава, јер се противу одлуке суда, па било да она наређује или забрањује одлагање, могу употребити иста правна средства и под истим погодбама, које се може употребити и противу целе пресуде.

Поред одлагања може суд у одлуци наложити осуђеном и то, да у извесном одређеном року накнади трошкове и штету, ако то већ није учинио. — Пресуду, заједно са одлуком о одлагању извршења казне има председник суда да саопшти осуђеном. Па како се условна осуда може узети као нека врста укора или претње, то је сасвим оправдано наређење члана 7 наслове, израђено по норвешком и италијанском закону, по коме је председник суда, приликом саопштења пресуде, дужан да осуђеног посаветује и озбиљно и строго га опомене, да се у будуће добро влада, нагласив му какве ће га последице постићи, ако противно буде радио.

Како одлагање извршења може наредити само првостепени суд, то значи, да полицијска власт и општински судови, кад у границама своје надлежности врше судску власт, не могу условно осуђивати. Према истуцима се, дакле, не може применити условна осуда. Изузетак од овога чине само они истуци, које по § 210 кривичног поступка суди првостепени суд, јер се у члану 1 наслове каже, да судови могу одложити извршење изречене казне, ако је ова затвор или новчана казна, не правећи разлику, да ли је та казна изречена за истуц, преступ или злочин.

Једно врло важно питање, које суд приликом доношења одлуке о одлагању извршења казне има да реши, јесте питање о року, докле то одлагање има да траје, т. ј. колики тај рок има да буде?

Односно овога питања закони се у многоме разликују. Тако неки постављају само најдужу меру тога рока, а остављају у свему осталом суду одрешене руке, да он сам у по-

једином конкретном случају одреди колики треба он да буде у границама, до утврђене најдуже мере. Белгијски закон на пример предвиђа ову до пет година. Други опет, као италијански, португалски и други закони, постављају и најдужу и најкраћу меру, и судија се може слободно кретати у одређивању рока између њима постављених граница. Најкраћа мера је по италијанском закону онолика колика је изречена казна, а најдужа пет година. Други закони опет одређују сталну најкраћу меру н. пр. две године. Најзад трећи закони, као француски, одређују само један рок за све случајеве и то пет година. — Ма да је тешко рећи, који је од ових система бољи, ипак се има узети, да белгијски закон у основу најбоље уређује ово питање. Кад се има на уму, да условна осуда почива на посматрању сваког случаја, да ти случајеви могу бити до бескрајности различити, и да се с њима може различито и поступати, онда је јасно, да је одредба француског закона, који поставља само један рок, незгодна. Боље су одредбе оних закона, који остављају судији изван слободан простор, па макар то било и између најкраће и најдуже мере. Али је у овом погледу најбоља одредба белгијског закона, који судији оставља одрешене руке, и по коме судија потпуно може да оцењује сваки поједини случај, и за сваки такав случај да одређује и рок, који само не сме прећи пет година. И ако белгијски закон у основу најбоље уређује ово питање, ипак се у пракси његово наређење може да покаже као рђаво. Није искључена могућност, да ће судови у неким случајевима приликом одређивања рока бити и сувише благи; па чак да ће некад и злоупотребити ово наређење. Да тога не би било, при завођењу ове установе код млађих народа, боље је поред најдуже одредити и најкраћу меру тога рока. Са овога разлога и наш пројекат у § 1 поставио је како максимум од пет година, тако и минимум од једне године.

Кад је реч о одређивању времена, за које има да траје одлагање, онда треба пазити и на однос између тога времена и застарелости пресуде за тај случај. Јер ако се деси, да застарелост пресуде буде краћа од рока одређеног за одлагање, то може онда да наступи застарелост пре него што је рок за одлагање и протекао. Као што се види, могу да наступе тешкоће, и судови по туђинским законима морају у сваком случају да обраћају пажњу на то. Да не би тих теш-

коћа било, а да се не би, и поред све пажње судова, дешавале грешке, најбоље је наредити, да се застарелост пресуде прекида, да она не тече, да мирује за све време докле траје одлагање извршења казне. Овакво наређење, које се истина не налази у туђинским законодавствима, али које је, са поменутих разлога, оправдано, унето је и поред своје строгости у нашу наснову чланом 6.

Г. Четврто врло важно питање, које се има поставити при завођењу условне осуде, јесте: *Какве могу бити последице одлагања извршења казне?*

Према томе, да ли се условно осуђени за време одлагања извршења казне добро владао или не, т. ј. да ли се он за то време показао достојним одлагања или не, и последице могу бити двојаке. Ако се осуђени за време, које му је суд пресудом оставио, није добро владао, онда је последица његовог рђавог владања потпуно извршење досуђене му казне; а ако се добро владао, онда то добро владање за собом повлачи као последицу дефинитиван опроштај казне.

1) Врло је важно питање: шта се има разумети под рђавим владањем, или у којим ће случајевима осуђени имати да издржи досуђену му казну?

Ниједан закон не усваја тако широк и неодређен израз, као што је „рђаво“ и „добро“ владање, већ сви тачно предвиђају случајеве у којима се има сматрати, да се осуђени показао недостојним, па према томе у којима се има и целокупна казна извршити. Али се опет у томе одређивању случајева разни закони у многоне разилазе. Тако белгијски закон узима, да се осуђени показао недостојним одлагања, ако за време одлагања буде осуђен за какав злочин или преступ; француски такође, ако осуђени за време одлагања буде осуђен на затвор или коју тежу казну због злочина или престапа, казнимог по општем праву; италијански такође, ако је осуђени за време одлагања осуђен за какав преступ. Већина других закона доносе исте или сличне одредбе. Ако се међутим само мало пажљивије загледа у ствар, одмах ће се видети да је оваква одредба, каква се налази у поменутих законима, нетачна, а нетачна је због формализма, који у њој влада. Не може се никако као апсолутно правило поставити, да се сваки онај осуђени, који је за време одлагања учинио или је чак и осуђен ма за какав преступ, тиме

показао недостојним добротинства и пажње, коју му је суд указао, кад га је условно осудио; то није увек довољан доказ, да се суд преварио, кад је осуђеног оцењивао и доносио одлуку о одлагању извршења казне. Пример ће ово још боље показати. Узмимо, да је осуђени за време одложености учинио какву нехатну телесну повреду, какву незнатну увреду и т. д. Зар се може узети, да се онај, који је другога нехатно повредио, или некоме нанео незнатну увреду, тиме показао недостојним одлагања, и зар је то довољан доказ, да је суд погрешно, што га је условно осудио? Извесно не. Овакав осуђени, и по белгијском и по француском и по италијанском као и по другим законима, имао би да издржи целу прву казну само због тога, што је после учинио нехатну повреду или незнатну увреду. Из овога се јасно види, како ова одредба поменутих закона не води рачуна о свима случајевима, како је дакле у многоме формалистичка, па због тога и неправична.

Норвешки законодавац увидео је све ове неправичности, и ослободио их је се на тај начин, што је у закон унео другачију, слободнију и растегљивију одредбу, којом је правичније предвидео случајеве, у којима се има опозвати одлагање извршења казне. Са ових разлога су чланови 2 и 3 наше наснове, у којима су предвиђени случајеви опозивања одлагања извршења казне, израђени по угледу на норвешки закон.

По члану 2 и 3 наснове опозиваће се одлагање, и казна ће се у свему извршити у следећим случајевима:

а. Ако осуђени после изречене пресуде изврши које кривично дело у року, који је пресудом за одлагање извршења казне одређен, и ако је у том року и истрага противу њега за то дело поведена.

а) Ако је то кривично дело *хотично* извршено, и ако је заслужена казна за то дело лишење звања, затвор или која тежа казна, то се одложена казна мора у целости извршити (обавезно опозивање). Поред одложене казне има се извршити и казна за друго дело. Ако су обадве казне истога рода, онда се оне имају сабрати, а ако су разноврдне, онда се лакша казна има преобратити у тежу.

б) Ако је то кривично дело *нехатно* извршено, или је и хотично, али је за исто учинилац осуђен на блажу казну, него што је лишење звања и затвор, т. ј. ако је осуђен на

новчану казну, суд има да реши, хоће ли се одложена казна опозвати и извршити, или ће се неко извршење и даље одложити (произвољно опозивање). У овим случајевима, дакле, зависи од оцене суда, и суд може наредити како опозивање тако и неопозивање. При том одлучивању суд има нарочито да пази на особине обадва кривична дела. Тако н. пр. суд ће несумњиво пре решити, да се одлагање не опозове, ако је друго кривично дело нехатно, него ако је прво нехатно а друго хотично, па макар оно било угрожено и само новчаном казном. Тако исто суд има нарочито да пази и на то, да ли су оба кривична дела истоветна или једнога рода или не, па у првом случају неће допустити одлагање, а у другом може то учинити.

б. Одлагање се може опозвати и у случају, кад осуђени у остављеном му року не плати штету, т. ј. кад је плаћање штете била погодба под којом је одлагање допуштено, па се та погодба у року не испуни. Али ће се у овом случају одложена казна извршити само тада, ако је рок протекао због таквих околности, које се не могу осуђеном приписати у кривицу. Ако осуђени тврди да је рок протекао без његове кривице и ако тражи нов рок, онда то питање има да реши надлежни првостепени суд, чија је одлука извршина. Ако суд према поднетим доказима нађе, да је тврђење осуђеног оправдано, он може одредити нов рок, а може тај услов сасвим и да изостави.

в. По члану 3 наслове одлагање извршења казне опозваће се и тада, ако се противу условно осуђенога у року одложености поведе истрага због кривичног дела, које је овај извршио *пре* доношења условне осуде.

За овај случај вреде ова правила:

а) Ако је казна, која би имала да се изрекче за дело извршено пре доношења условне осуде, робија, то се у свима случајевима за оба кривична дела има изрећи једна казна — робија. Свеједно је, дакле, овде, да ли је казна, чије је извршење одложено затвор или новчана казна. Има се узети да су оба кривична дела у стварном стицају, и казна се има одмерити по одредби § 69 кривичног законика. Та укупна казна извршује се одмах.

б) Такође се има за обадва кривична дела изрећи једна укупна казна, која ће се одмах извршити и у случају, кад је

одложена казна затвор, а суд нађе да би се затвор имао извршити и за кривично дело, извршено пре условне осуде.

γ) Ако је казна за оба кривична дела новчана казна, или је за дело због кога је донета условна осуда затвор а за друго новчана казна, тада суд има да реши, хоће ли се одложена казна одмах извршити или ће се извршење и даље одложити. Суд ову одлуку има да унесе у пресуду, којом се пресуђује друго дело, а доноси је по свом слободном нахођењу, узимајући у обзир оба кривична дела и околности под којима су извршена.

2) Ако протече рок, одређен пресудом, а условно осуђени за то време не учини никакво ново кривично дело, за које би судом имао бити осуђен, или ако испуни услов, за који је осуда била везана, т. ј. ако о року плати новчану казну или штету, *казна отпада, осуда се сматра као да није ни постојала* — члан 4 наслове. Ово је наређење израђено по угледу на белгијски закон, на који су се угледали и многи други закони, и који осуду по истеку рока сматра као да није ни постојала — „*comme non avenue*“. Не узима се, дакле, да са истеком рока само казна отпада, не сматра се као да је казна издржана, већ као да није ни постојала. Осуда ће се сматрати „као да није ни постојала“ значи, да изречена пресуда по истеку рока не може имати никакве штетне последице по осуђеног. Према томе, ако условно осуђени касније изврши какво кривично дело, због кога се противу њега и истрага поведе, искључен је поврат, т. ј. не може се узети, да је ово ново кривично дело у поврату извршено. Тако исто не може суд никоме издавати уверење о осуди условно осуђеног, т. ј. условна осуда не може никако бити разлог на основу кога би се могло узети, да је осуђени рђавог владања.

У року, који је суд одредио, обуставља се само извршење главне казне, а на споредне казне и неспособности, које произилазе из осуде, то се обустављање не односи. Према томе, ако је осуда повукла за собом н. пр. губитак грађанске части, то ће осуђени изгубити за све време трајања одложености и сва она права, за чије је вршење потребна грађанска част. Овакво наређење је умесно, јер условна осуда има за циљ, да отклони штетно дејство кратковременог затвора, или и тешкоћу саме новчане казне а не да осу-

ђеном одмах све опрости. То ће га за време одлагања подсећати, да је учинио нешто што је противно закону. Само и ове споредне казне и неспособности имају трајати само до онога дана, до кога је обустављено извршење казне. Од онога дана од кога се осуда сматра као да није ни постојала, престаје и дејство споредних казни и неспособности.

Од споредних казни у овом погледу чини изузетак полицијски надзор. Како он по § 37 *в* казненог законика почиње тећи тек од дана издржане или опростене главне казне, то се он у року, који је осуђеном остављен, не може ни издржавати. Ако осуђени у остављеном му року не изврши ниједно ново кривично дело, казна се сматра као да није ни постојала, према томе отпада и полицијски надзор. Његово извршење је, дакле, скопчано са извршењем главне казне.

Са истеком рока или од онога дана, од кога се осуда сматра као да није ни постојала, престаје међутим само кривично дејство осуде. То значи, да се плаћање судских трошкова и накнаде штете може од осуђеног тражити и по истеку рока. Ово је сасвим оправдано, јер ово враћање у ранија права не треба да штоди трећима. Овако се има разумети наређење члана 5 наслове.

РАЗВИТАК ПРАВА И ПРАВНИХ УСТАНОВА У СТРАНИМ ДРЖАВАМА

I.

Нова Женевска Конвенција:

Најновији међународни уговор од општег значаја, чији смо постанак показали у претходном чланку, носи наслов: *Convention pour l'amélioration du sort des blessés et malades dans les armées en campagne.*

И обимом и садржином она се знатно разликује од прве конвенције, која је имала само десет чланака а била је, као што смо поменули, веома неодређена и непотпуна.

Нова Конвенција има осам одељака са 33 члана. Изложимо у најкраћим цртама њене одредбе.

I. О рањеницима и болесницима (члан 1—5.).

Рањеници и болесници, припадајући војсци, неговаће се без разлике по народности од ратујуће стране, у чијој власти буду. Кад се они морају напустити непријатељу, оставиће се за њих, по могућности, особље и материјал за њихову негу (члан 1.).

Рањеници и болесници заробљене војске сматрају се као ратни заробљеници друге ратујуће стране и подпадају под општа правила међународнога права. О њима могу ратујуће стране уговорити изузетне одредбе, као: измену рањеника, који су остали на бојном пољу, после свршене битке; вратити их у њихову постојбину, кад се излече или постану способни за пренос; или, они се могу послати, до свршетка непријатељства, у какву неутралну државу, ако ова на то пристане (члан 2.).

После сваке битке прегледаће се бојно поље ради прибирања рањеника и мртвих, као и да се сачувају од пљачке и злог поступања. Сахрањивању или спаљивању мора предводити преглед лешева (члан 3.).

Свака ратујућа страна послаће, што пре, властима своје земље знаке идентитета, нађених код умрлих, и списак рањеника. Ратујуће стране међусобно ће се извештавати о интернирању, променама, смрти и т. д. међу рањеницима и болесницима, који су у њиховој власти. Сви предмети за њихову личну употребу, нађени на бојном пољу или заостали од умрлих рањеника или болесника у санитарским установама или формацијама, прикупиће се и послаће властима њихове земље (члан 4.).

Војне власти могу апеловати на милосрђе становништва, да прикупљају и негују, под њиховом контролом, рањенике и болеснике, а могу им обећати, ако се позиву одазову, нарочиту заштиту и извесне повластице (члан 5.).

II. Санитетске формације и установе (члан 6—8.).

Покретне санитарске формације (т. ј. оне које уз војску иду на бојно поље) и сталне санитарске установе биће поштоване и заштићене од ратујућих страна (члан 6.). Но ова заштита престаје, ако те формације и установе изврше штетне радње непријатељу (члан 7.). Не губи се та заштита: 1) ако особље тих формација или установа употреби оружје за одбрану своју или болесника и рањеника; 2) ако, у оскудници оружаних болничара, формације или установе чувају страже по надлежној заповести; 3) ако је код тих формација или установа нађено оружје одузето од рањеника, а још није предато надлежном месту (члан 8.).

III. О особљу (члан 9—13.).

Особље одређено искључно за службу рањеника и болесника, као и за администрацију санитарских формација и установа, духовници придодати војсци, биће у сваком случају поштовани и заштићени. Ако падну у непријатељске руке, неће се сматрати као ратни заробљеници (члан 9.).

Ово важи и за особље друштава добровољне помоћи, ако су призната и овлашћена од своје владе и ако се оно

употреби у војним санитарским формацијама или установама, а под предпоставком, да је то особље подчињено војним законима и правилима. Свака држава мора објавити другој, било још за време мира, било кад непријатељства одпочну или кад су у току, али у сваком случају пре ефективне употребе, имена друштва, која је она овластила, да, под њеном одговорношћу, указују помоћ војном санитару њене војске (члан 10.).

Друштво признато у неутралној земљи не може указивати помоћ својим особљем и санитарским формацијама каквој ратујућој страни без претходног одобрења своје владе и овлашћења саме ратајуће стране. Ко је ту помоћ примио, дужан је пре сваке употребе објавити то своме непријатељу (члан 11.).

Лица поменута у члану 9., 10. и 11. вршиће своје дужности, кад падну непријатељу у руке, и даље под његовом управом. Кад њихова помоћ постане непотребна, они ће се вратити својој војсци или у своју земљу у року и путем одговарајућим војним потребама. Собом понеће своју личну својину (члан 12.).

Непријатељ обезбедиће особљу из члана 9. док је у његовој власти, исте користи и плату као и особљу истог степена своје војске (члан 13.).

IV. О материјалу (члан 14—16.).

Покретне санитарске формације, ако падну у непријатељске руке, задржаће за себе свој материјал, подразумевајући и спрегу, ма каква преносна средства била, као и спроводно особље. Но, надлежна војна власт моћи ће се њиме служити за негу рањеника и болесника; враћање материјала вршиће се под условима предвиђеним за санитарско особље и, у колико је могуће, у исто доба (члан 14.).

Зграде и материјал сталних установа остаје подчињен ратним законима, али не може се одредити на другу употребу док су нужни за рањене и болеснике. Но, команданти оперишућих трупа могу у случају важних војних потреба тиме располагати, али да се претходно постарају за судбу дотичних рањеника и болесника (члан 15.).

Материјал друштва за помоћ, која су под заштитом Конвенције по њеним одредбама, сматра се као приватна сво-

јина и респектује се као таква у свима околностима, без повреде права на реквизицију, која се по ратним законима и обичајима признаје ратујућим странама (члан 16.).

V. Спровод евакуација (члан 17.).

Спроводи евакуациони сматраће се као покретне санитарне формације но под овим ограничењима:

1. Ратујућа страна, која зароби спровод може га, ако војна потреба захтева, раставити, ако се постара за дотичне рањенике и болеснике.

2. У томе случају обвеза на враћање санитарског особља (члан 12.) распростире се на све војно особље претпостављено преносу или стражи спровода и снабдевано за то уредним овлашћењем.

Обвеза да се врати санитарски материјал, по члану 14., примениће се на железничке возове и бродове нарочито одређене за евакуацију, а исто тако и на кола, возове и лађе обичне, што припадају санитарској служби.

Војна кола, а не она која су за санитарску службу, могу бити заробљена заједно са запрегом.

Грађанско особље и преносна средства прибављена реквизицијом, подразумевајући ту и материјал железничких возова и бродова употребљених за спровод, подвргнуће се општим правилима међународнога права (члан 17.).

VI. Обележно знамење (члан 18—23.).

Из почасти према Швајцарској, у којој је прво покретна мисао о добровољној помоћи у рату и неутралности рањеника, задржано је као знамење и обележни знак за санитарску службу у војсци црвени крст на белом пољу, дакле, грб швајцарски у обртном реду боја (члан 18.).

Тај знак ставља се на заставе, повеске, као и на сав материјал, који припада санитарској служби, са одобрењем надлежне војне власти (члан 19.).

Заштићено особље по члану 9., 10. и 11. носи на левој руци повеску са црвеним крстом на белом пољу, а њу издаје и жигосе надлежна војна власт. Осим тога издаје се објава о идентитету (члан 20.).

Застава обележна по Конвенцији може се ставити само на формације и установе санитарске, које се морају респек-

товати, и са одобрењем војне власти. Поред ње мора бити и народна застава. Кад санитарске формације падну у руке непријатељу, оне задржавају само заставу црвенога крста (члан 21.).

Санитарске формације из неутралних земаља, које под горе предвиђеним одредбама указују своју помоћ једној ратујућој страни, морају поред заставе по Конвенцији истаћи и заставу дотичне ратујуће стране. Ако таква формација падне у непријатељске руке, важи горња одредба (члан 22.).

Застава црвенога крста на белом пољу и реч: „црвени крст“ или „женевски крст“ не могу се ни у ратно ни у мирно доба употребити на друго што но на заштиту санитарских установа и формација, као и особља и материјала заштићеног Конвенцијом (члан 23.).

VII. Примена и извршење Конвенције (члан 24—26.).

Одредбе ове конвенције важе само за уговорне државе у случају рата између две или више њих. Но одредбе престају бити обавезне, ако једна од ратујућих држава одкаже свој потпис на Конвенцији (члан 24.).

Главни команданти ратујућих војска власни су да врше у појединостима предходне одредбе. У непредвиђеним случајевима они могу по наредбама своје владе и у духу начела Конвенције поступати (члан 25.).

Владе потписнице предузеће потребно да се војска, а нарочито заштићено особље, као и становништво упозна са одредбама Конвенције (члан 26.).

VIII. Одклањање злоупотреба и повреде (члан 27. 28.).

Владе потписнице, чија законодавства за сада нису довољна, обвезују се да ће предложити својим законодавним телма нужне мере за спречавање, у свако доба, употребе или имена црвенога крста или женевскога крста, било од стране појединаца било од стране друштава која по овој Конвенцији на то права немају, средством трговачких или фабричких жигова.

Та забрана знака или имена мора наступити најдаље за пет година од ступања на снагу ове Конвенције. После тога неће бити више слободно употребити ма какав жиг трговачки или фабрички противан овој забрани (члан 27.).

Владе потписнице обвезује се, да предложи својим законодавним телма, ако су војни казнени закони недовољни, нужне мере ради спречавања, у ратно доба, пљачке и рђавог поступања према рањеницима и болесницима војним, као и ради кажњавања злоупотребе заставе и повеске црвенога крста од стране војника или појединаца, који не уживају заштиту овом Конвенцијом.

Оне ће посредством швајцарског савезног Савета саопштити међусобне мере које се односе на ово угушивање, а најдаље за пет година од ратификације ове Конвенције (члан 28.).

Опште одредбе (члан 29—33.).

Овај последњи одељак садржи одредбе о ратификацији уговора, који ће ступити на снагу за сваку државу на шест месеци после ратификације (члан 30.).

Нова Конвенција замениће ону од 22. августа 1864. Но ова остаје у сили за оне државе, које су ју потписале, а не пристану на нову (члан 31.).

Претпоследњи члан (32.) говори о томе, да државе, представљене на конференцији женевској као и оне, које нису биле заступљене, а потписале су конвенцију од 22. августа 1864., могу приступити новој Конвенцији до 31. децембра ове године.

Државе које до тога дана не потпишу ову Конвенцију, могу јој приступити и касније. Пристанак извршиће се писменом објавом швајцарском савезном Савету и саопштењем свима владама потписницама.

Остале државе могу у истој форми захтевати да приступе, али њихов захтев имаће само дејства, ако за годину дана од нотификације савезном Савету не буде противна ниједна од уговорних држава (члан 32.).

Последњи члан садржи одредбу, да свака од уговарајућих страна може отказати Конвенцију и прописује се начин којим би се то извршило.

*

То је садржина нове Женевске Конвенције.

Поред одредаба, на које су пристали пуномоћници свију влада, ушла је у закључни протокол, а по предлогу руског делегата Мартенса, ова изјава:

„Да би се дошло до што тачнијег тумачења и примене Женевске Конвенције, изјављује конференција жељу, да Силе уговорнице подносе сталном избраном суду у Хагу, ако околности допусте, несугласице, које би се за време мира појавиле међу њима у погледу тумачења речене Конвенције“.

Вел. Британија и Јапан са Корејом нису пристале на овај предлог ни као жељу, а све остале државе дале су свој пристанак, само су шпански делегати узели ствар *ad referendum*.

* * *

Нова Женевска Конвенција, коју овде изложисмо, плод је других и озбиљних преговора између појединих влада и претреса на женевској конференцији, која је трајала од 11. јуна до 6. јула (по нов.) ове године, кога је дана и потписана. Она се знатно разликује од прве конвенције својим хуманим идејама и одредбама за заштиту ратних рањеника и болесника, санитетских установа, њиховог особља и материјала, као и признатих друштава добровољне помоћи. Она представља велики напредак на пољу међународнога права и зближења народа у најтежим часовима, — у часовима кржаве борбе за слободу народа. Користи, које ће резултирати из одредаба пуних племенитих идеја за човечанство и за оне синове отаџбине, који се њој жртвују, биће без сумње велике. Сматрам стога за велику почасти, што сам у друштву са толиким одличним претставницима народа и држава из скоро целог света суделовао на стварању тако значајног дела, као што је ово и да сам као пуномоћник Српскога Краља био у положају да потпишем ову Конвенцију.

Милан Ст. Марковић.

СУДСКА ХРОНИКА

I.

У СПОРОВИМА ЗА ПОНИШТАЈ ТЕСТАМЕНТА ИЗВИЋА СЕ ВРЕДНОСТ СПОРА. ПО ТОЈ ВРЕДНОСТИ НАПЛАЋУЈЕ СЕ СПОРНА И ПАПИРНА ТАКСА И ОДРЕЂУЈЕ СЕ НАДЛЕЖНОСТ СУДОВА.

ОДЛУКА ОПШТЕ СЕДНИЦЕ КАСАЦИОНОГ СУДА.

Сима, Илија и Јанко тужили су суду Станку и масу пок. Пауне тражећи, да суд поништи тестаменат пок. Јована, њиховог брата, који је потврдио и неспорни судија. Првостепени суд, по свршеном извићају, не извићајући вредност заоставштине пок. Јована, изрече пресуду и тестаменат пок. Јована, као неуредан, поништи.

По незадовољству тужене, Апелациони Суд пресудом од 4 јануара ове године број 5191 од 1905 године, преиначи пресуду првостепеног суда и тужилачку страну одбије од тражења, као неумесног и недоказаног.

По жалби пуномоћника тужилачке стране, III одељење Касационог Суда, примедбама од 14 априла ове године број 3995 поништи пресуду Апелационог Суда, налазећи да не одговара закону: „јер Апелациони Суд није могао одобрвати пресуду првостепеног суда пре но што би, на основу § 166 грађанског судског поступка, а у циљу правилнијег пресуђења овога спора, наредио да се извиди вредност тестаторове заоставштине, пошто иста представља сам предмет спорног тестамена, а која је по правној природи процењива; сем тога по вредности спора наплаћује се спорна и папирна такса, а опредељује се и надлежност судова. — За то Касациони Суд, на основу § 325 грађанског судског поступка, *и не упуштајући се у оцену главне ствари, ништи горњу пресуду*

и позива Апелациони Суд, да по овим примедбама и закону даље поступи.“

Противразлози Апелационог Суда од 20 априла ове године број 1766:

„Ове примедбе Касационог Суда Апелациони Суд не може да прими за то, што сматра да предмет спора овде није сама заоставштина тестваторова, и то с његове чисто формалне стране, а ово не стоји ни у каквој вези ни са вредношћу ни с природом саме заоставштине. За то Апелациони Суд налази, да ни извиђају вредности тестваторове заоставштине нема места, нити ова вредност може утицати на надлежност Апелационог Суда, према тачки 1 § 309 грађанског судског поступка, пошто је оно, што је у истини предмет овога спора, а то је: да ли су код спорног тестаментa испуњене све законом захтеване формалности и, према томе, важи ли он или не важи — непроцењиво.“

Касациони Суд, у општој седници, одлуком од 27 маја ове године број 5221, усвојио је примедбе одељења и нарешно Апелационом Суду, да по тим примедбама и закону поступи.

II.

НЕМА МЕСТА ПРИМЕНИ § 174 КАЗНЕНОГА ЗАКОНИКА, КАД ОПТУЖЕНИ НЕ ПОДНОСИ ЛЕКАРСКУ СВЕДОЦБУ ЗА ДОКАЗ ДА ЈЕ И ОН ОД ТУЖИОЦА ПОВРЕЂЕН.

ОДЛУКА ОПШТЕ СЕДНИЦЕ КАСАЦИОНОГ СУДА.

Првостепени је суд пресудом осудио Генчу због лаке повреде, нанете тужиоцу Вучку, на десет дана затвора. У пресуди је оценио, да се кривична одговорност Генчина доказује признањем и исказима сведока и да оптужени од олакшице има: добро владање, признање и позавато стање, да није доказана нужна одбрана и да не стоји ни случај пребијања повреде за повреду, *јер оптужени не подноси доказ — лекарско уверење — да је он од тужиоца равним начином повређен.*

По незадовољству Генчином ову пресуду размотрио је и одобрио Апелациони Суд пресудом од 2 октобра 1904 године број 4662.

По жалби оптуженога, II одељење Касационог Суда примедбама од 17 фебруара 1905 године број 11.074, поништило

је ту пресуду са ових разлога: „Кад сведоци М. Ц. и В. С. под заклетвом тврде, да је приватни тужилац Вучко прво ударио оптуженога у леђа мотком, после чега је оптужени Генча отео мотку и ударац вратио тужиоцу Вучку, онда је Апелациони Суд био дужан по § 5 и 51 кривичног судског поступка, по службеној дужности, да цени да ли овде није случај предвиђен у § 174 казненог законика, без обзира на то, што оптужени није прибавио уверење о повреди, пошто се узајамна туча утврђује поменутиим способним сведоцима — § 229 кривичног поступка — па онда да пресуду изрече.“

Противразлози Апелационог Суда од 2 марта 1905 године број 896: „Постојање дела лаке или тешке повреде доказује се само лекарским сведоцима. Оптужени Генча није поднео лекарско уверење о повреди, коју му је нанео приватни тужилац, и првостепени суд, доносећи своју одлуку о кривичној одговорности оптуженога по овом делу, ценио је такође одбрану његову и нашао да нема места примени § 174 казненог законика, пошто он — оптужени — ничим није доказао, да је од стране приватног тужиоца *равном мером* повређен, а ову је оцену усвојио и Апелациони Суд, одобравајући пресуду првостепеног суда. — Према овоме не стоји разлог Касационог Суда да није цењено, да ли овде не стоји случај предвиђен § 174 казненог законика, и за то Апелациони Суд, дајући ове противразлоге на основу § 279 кривичног поступка враћа акте на разматрање и решење.“

Касациони Суд, у општој седници, решење од 4 априла 1905 године број 3245 усвојио је противразлоге и оснажио пресуду Апелационог Суда.

Драгутин Драгутиновић,
судија Апелационог Суда.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

E. Engelhardt (ministre plénipotentiaire, membre de l'Institut de droit international). *La Question macédonienne. État actuel — solution*, Paris 1906, 75 p., 2.50 frs.¹

Када је бугарски револуциони покрет, у 1903 години, био обухватио већи део солунског и готово цео битољски вилајет, у Европи се тако рећи спонтано и једновремено створило мишљење како цела Македонија и није што друго до заиста бугарска земља, поседнута османлијским хордама. Међу тим историја се није могла демантовати вешто организованом новинарским рекламама. Требало је непуне две године, па да осинони „устанички“ радници покажу своју мајушност за посао кога се беху онако куражно подухватили. И солунске бомбе и кварење жељезничких путова и разрушавање мостова осташе без оног дејства који су му организатори приписивали.

Бугарским је револуционарима често скретана пажња од многих искрених пријатеља македонског становништва да воде виша рачуна како о самим стварним приликама у Турској империји, тако и основаним захтевима осталих балканских држава. На све опомене и савете они су давали исти одговор: аутономна Македонија може постојати само ако се претходно изврши унификација њеног становништва. Као реакција тој суровој девизи појављује се четнички рад српски и грчки, који је, за кратко време, свео у природне границе бугарске претензије.

ANALI PFB | anali.rs

¹ Српски превод ове расправе биће кроз који дан готов. Ми га топло препоручујемо читалачкој публици.

После свих призора који су се, у току последње три године, одиграли у трима румелијским вилајетима, један од најкомпетентнијих познавалаца Источног Питања, цењени француски дипломат, Г. Е. Анжелар (Engelhardt)¹ пружа нам једну веома интересантну студију о македонском питању.

Још седамдесетих година прошлога столећа руски амбасадор у Цариграду, генерал Игњатијев, потпомажући врло енергично стварање бугарског егзархата, изнео је два пута за развој становништва у Отоманској Царевини: аутономија или анатомија.

Кад се баци један ретроспективан поглед на ток догађаја у деветнајестом столећу, види се да је, са малим изузетком, преовлађивао принцип аутономије. И што је нарочито важно истаћи, само су оне балканске области задобиле пуну самосталност, које су успеле, ма у једном тренутку, добити, било сенку, селф — гувермана. Историја Далмације, Босне и Херцеговине с једне стране и Влашке, Молдавије, Србије и Источне Румелије с друге, за то су нам најбољи пример. Слаба аутономија свију ових последњих покрајина била је вазда јак бедем противу инкорпорације од стране које суседне моћне државе.

У сталној жељи да и Македонија са Ст. Србијом не прође трагом Босне и Херцеговине, мишљење о аутономији ових двеју области, као прве етапе за њихово коначно ослобођење, није остало без бранилаца.

Када је македонско питање, стицајем догађаја, истакнуто као питање првога реда, за његову су солуцију изнета три мишљења: аутономија, реформе, подела свера. Најразно-

¹ Име г. Анжелара одавно је познато у политичком и дипломатском свету. Као дугогодишњи консуларни и дипломатски чиновник, по том опуномоћени министар Француске Републике у разним земљама Истока, Г. Анжелар је имао могућности да на лицу места упозна прилике турске царевине. Низ његових врло исцрпних расправа о Источном питању и данас важе као ствари од актуалне вредности. *La Turquie et le Tanzimat ou histoire des réformes dans l'empire ottoman*, остаће у литератури дипломатске историје као класична појава. Сви се радови г. Анжелара одликују прецизношћу и ретком објективношћу. Као такав радник он је учинио крупних услуга српском племени. Он је први био који је демантовао вердикт европског суда односно права и привилегија Србије на режим капитулација (в. *La Turquie et les Principautés Danubiennes sous le régime des capitulations*).

врснији су мотиви били којима је брањена аутономија. Чланови Унутарње Организације су желели ослободити своју отаџбину. Врховисти су сматрали да је аутономни пут најсигурнији за анексију. Најзад, представници трећег мишљења, које је имало најмање егоистичних планова, сматрали су да је аутономним решавањем македонског и старо-србијанског питања најпоузданије, једном за свагда, затворен пут аустријском продирању. А то мора бити главни задатак добро схваћених интереса свих балканских народа.

Како су се противу аутономије истицале несавладљиве тешкоће, европске су силе усвојиле реформни план као палијативно средство за завођење и одржавање мира. Реформна акција је дала апсолутно негативне резултате.

По мишљењу Г. Анжелара ни реформна акција оваква каква је, ни аутономија под оваквим околностима, не могу донети мир ни осигурати напредак хришћанском становништву у Турској. Писац Танзимата предлаже *поделу свера*, са свима њеним последицама, т. ј. Г. Анжелар сматра да је једино и најприродније решење да се три румелиска вилајета: косовски, солунски и битољски инкорпорирају трима заинтересованим балканским државама: Србији Грчкој и Бугарској. Као критеријум ове поделе писац узима етнографске и етнолошке особине становништва. И, сходно томе принципу, он цео косовски вилајет са једним (северним) делом битољског рачуна као Ст. Србију, а цео солунски са остатком битољског, сматра као Македонију у ужем смислу.

Српским је патњама у Старој Србији г. Анжелар посветио један нарочити одељак¹ „... прост чивчија, сем ретких изузетака, српски сељак у Старој Србији даје муслиманском аги четвртину од своје летине, а десетак држави². Ове приходе, на по се последње, прикупљају Арнаути, као закуци, чинећи најразноврсније злоупотребе. Независно од ових уцена од стране власти, он је свакодневна жртва навале Арнаута, који су се настанили на његово земљиште и врше насиља слична онима која чине Курди над Јерменима. Тиме што су стално изложени опасности и његов живот и његова имовина и његова слобода, Србин на Косову нема другог излаза до исе-

¹ в. Део II, глава II § 8 страна 38 и следеће.

² Од пре две године држава узима *осмину*.

љавање. Од 1880 до 1900 60.000 Срба прешли су у Србију.“ Изражајући даље важност Старе Србије за Краљевину и целокупно српско племе, писац наглашава њен велики светски значај, јер „она заиста, заузима источни *пролаз* од кога зависи велики индоевропски пут, који одавно жели заузети један моћан сусед, већ господар његових излаза ка западу.“

Одредивши југо-источну границу¹ Старе Србије (пошто је само она спорна), писац потпуно елиминира ову класичну српску област из конкуренција Грка и Бугара. Македонију, пак, у ужем смислу, дели на три дела: јужни (поморски), чисто грчки, северо-источни, искључиво бугарски, и најзад трећи, најмањи део, који спаја север и југ, насељен је мешовитим, словенским и грчким, становништвом.

У чисто грчке области спада цео доњи део Вардара, Солун, Серес, Калкидик, Кавала, Касандра, Драма, Зина.

Бугарски је утицај искључив у северо-источном делу Македоније у следећим казама: Џумаја, Мелник, Петрич. Неврокоп, Кавадар, Авре-Хисар.

То су, у главном области, на које свака народност полаже право „*incontesté*“ Мали број становништва осталих предела на које компетују било Срби и Бугари, било ови и Грци, према оцени г. Анжелара, био би се, у току времена, и сам определио. У осталом, није ни очекивати неку апсолутну класификацију становништва а најмање у тим пограничним зонама.

Закључак расправе ученога писца јесте сужавање власти падишаха на Цариград и једренски вилајет.

Овакво решење македонског питања, у главном, би одговорило претензијама ако не балканских шовиниста, а оно сигурно сређених политичара и државника. Истина, по овом плану, Србија не излази на Средоземно Море, али, у нак-

¹ Демаркациона линија имала би поћи од роња, где се сучељавају три границе српска, бугарска и турска; одатле би ишла ка средњем Вардару, држећи се корита његове притоке Брегалнице. На југ, поред Охридског језера, спушта се до границе Албаније. Према тој подели Србима остају Егри-Паланка, Кратово, Куманово, за тим, пролазећи поред Демир-Капије, у српску северу улазе Прилеп, Кичево, Крушево, Дебар спуштајући се до Охрида. Ова граница, по мишљењу г. Анжелара, има послужити као подлога будућим преговорима.

наду за то, њена би се западна страна, преко северних санџака, граничила са Црном Гором.

Расправа г. Анжелара беспорно ће утицати и на мегаломанске балканске духове, јер је, збиља, последњи моменат када Бугари, Грци и Срби морају престати са њиховим декламацијама како у Македонији има само Грка, односно Срба или Бугара. Не, такве изјаве могу чинити само људи, чија пера не чине част ни науци ни истини.

Ако се студија цењенога дипломате посматра са гледишта чисто међународног права, могле би јој се учинити извесне замерке. Једна, истина од врло малог значаја, на име: остављено је отворено питање, при решавању македонског проблема, шта ће бити са муслиманским живљем, који чини можда $\frac{1}{4}$ и више од целокупног становништва. Друго, по нашем мишљењу, врло важно питање јесте арбанашко. Идеја коју заступа Г. Анжелар давно је већ добро позната. Ми смо раније споменули два пута: аутономија и анатомија. Писац је усвојио овај други, с тим да се изврши у корист не великих сила, но балканских народа, чиме се одржава двогуба равнотежа: европска и балканска. Међу тим, сличних предлога је било 1876 на цариградској конференцији, пи и сам Сан-Стефански уговор, и ако неправедан, имао је за циљ издвојити хришћанско становништво од муслиманског. Но и онда се истицало питање комуникације између албаније и Порте као између ове и Босне и Херцеговине. Сматрали смо за потребно узгредно скренути пажњу на ово питање, чије решење, свакако спада у искључиву компетентност европског ареопага.

Др. М. Ђ. Милојевић.

ПРИМЕЊЕНО ПРАВО

ЗАКОН О ПЕНСИОНОМ ФОНДУ ЗА УДОВИЦЕ И ДЕЦУ УМРЛИХ ЧИНОВНИКА

III.

У првој свесци „Архива“ напоменули смо, да су за закон о пензионном фонду за удовице и децу умрлих чиновника спремљене измене и допуне и предате господину министру правде. Да би упознали са тим изменама и допунама оне, којих се оне највише тичу, и да би о тим изменама и допунама отворили дискусију, — ми их овде износимо заједно са разлозима, који су комисију руководили да те измене и допуне предложи. Многе, допуста неправедне и штетне одредбе законске, само ће се тако исправити, ако се свестрано претресу и њихова неправедност са свију страна покаже. Могао би се начинити и сасвим нов закон, али је бојазан, да понеке добре и за фонд врло корисне одредбе у садашњем закону не би могле проћи у новом закону и за то све комисије, које су до сад на овом закону радиле, предлажу радије измене и допуне, но нов закон.

Измене и допуне у закону ове су:

1. У члану 5, тачка 3 где се говори о ванредном улогу, број година 26 повећан је на 28.

Ова измена предложена је за то, што се рачунало да чиновник тек до 28 године може свршити школовање и провести извесно време у спреми за указну државну службу. У најповољнијим приликама школовање се свршава тек у 24—25 години живота, и ако се узме, да се у неуказној служби и војничкој обавези мора провести бар 2—3 године, онда је број година за плаћање ванредног улога, који је сад узет (28), таман толико да се у тим годинама стиче указна служба. Досадањи број година (26) био је сувише мали и врло је мало чиновника било, који нису подлежали плаћању ванредног улога, без икаквог оправданог разлога и без икакве своје кривице.

2. У члану 5 а смањене су стопе женидбеног улога од 2⁰/₀ на 1⁰/₀; 2¹/₂⁰/₀ на 2⁰/₀; четвртина замењена са осмином и половина замењена са четвртином.

Ове пројектоване измене овога члана у свима његовим одељцима имају циљ: да у неколико смање стоцу женидбеног улога. Женидбени улог мора се постићи после извесних година, а мора се платити и на

разлику година између мужа и жене. Овај улагач, који се ожени после 30 или 40 година, разликује се од оног, који се оженно до 30 година. Деца улагача, који се ожени до 30 година, биће раније изведена на пут и фонд ће мање имати обавеза према њима, по према деци онога, који се оженно после 30 или 40 година. Док један улагач, који се ожени до 30 година, до 50 своје године изведе своју децу на пут, тако да не морају зависити од фонда, докле други, који се ожени у 35 или 40 година, у 50 својој години тек једва мало одраслу децу, која, ако оп тада умре, остају дуго време фонду на терету и за кратко време изузму све оно, што је он уложио.

Даље: онај улагач, који се оженно до 30 своје године, ма колико да узме млађу жену од себе, опет она њега неће много надживети, бити дуго живети од помоћи фонда. Друкчије стоји са оним, који се ожени у 40 година и узме жену млађу од себе 15—20 година. По томе, женидбени улог мора се плаћати, јер улагачи какви су горе споменути, морају уложити у фонд и пеки вишак за ризик, који фонд таквим браковима узима на себе.

Али досадашњи улози били су доста велики и стога је стона њихова у неколико смањена у корист таквих улагача. Разуме се по себи, да од смањења те стоне фонд неће имати никакве штете, о чему се претходно комисија уверила и о чему ће на крају извести рачунске податке.

3. *У члану 5 б. половина улога замењена је са четвртином.*

4. *Члан 5 в. измењен је и гласио би: женидбени улог по члану 5 а. и члану 5 б. плаћају и они улагачи, који као ожењени, или удови са децом, ступају у државну службу, ако томе плаћању има места.*

5. *Члан 5 г. дошао би нов и гласио би: женидбени улог плаћа се увек са 6% годишње интереса од дана венчања. Тај улог као и ванредни, може се платити и у ратовима, које одреди Управа Фондова, а најдаље за четири године.*

6. *Члан 5 д. дошао би нов и гласио би: улагач, који је раније платио женидбени улог, платиће при сваком поновном ступању у брак разлику између оне суме, коју је последњи пут платио и оне коју има да плати, ако буде те разлике.*

Ова предложена допуна има циљ: да без сваке штете за фонд учини, да плаћање поновног женидбеног улога нема карактер глобе за улагача, но да буде само основано на рачунској основи и потпуно праведно.

7. *Члан 5 ђ. дошао би нов и садржавао би одредбе о томе чиме се доказују године старости, јер тога у садањем закону нема.*

8. *Члан 7 мења се и гласи: чиновници, који својевољно напусте државну службу, или исту изгубе дисциплинарним путем, или пресудом судском за небезбастећа дела, или на основу закона буду отпуштени из службе, или им место буде оглашено за управљено, — имају права и даље улагати у овај фонд по последњој плати. Но такви чиновници дужни су да се за два месеца, од дана кад су престали бити чиновници, изјасне непосредно Управи Фондова да желе и даље улагати у овај фонд. Не учине ли то у означеном року, Управа Фондова позваће их надлежним путем да то учине у року од 30 дана*

по саопштењу и ако то ни тада не учине, губе свако право на даље улагање, а тиме и њихове породице право на пензију.

Они улагачи, који су се изјаснили да хоће да улажу у фонд и даље, дужни су полагати свој улог Управи Фондова најдаље по истеку свакога месеца, јер ако то не учине, губе право на даље улагање а тиме и њихове породице право на пензију из овог фонда.

Оним чиновницима, који су изгубили право даљег улагања у фонд, при поновном ступању у државну службу као чиновника, даје се право да накнадно уложне у овај фонд све улоге за време, за које нису уложисли, са 6% годишње интереса и интереса на интерес. Ако такви чиновници при поновном ступању у службу добију мању плату од оне коју су при одступању имали, платиће улоге на ону плату коју сами од тих двеју плата изберу. Породица њихова добиће пензију према оној плати, на коју су до смрти улагали. Ако пак добију већу плату, то ће неплаћене улоге уплатити по просечној плати између ове поновне и оне коју су при одступању имали.

Ова измена члана 7 има циљ: да детаљно обухвати све оне прилике, у које један чиновник долази према фонду, кад престане бити чиновник и кад понова то постане. Пре свега том изменом укида се оно време од пет година, којим је чиновник задобијао право продужног улагања, ако је из службе ма којим начпном изашао. По садањем закону, ако чиновник нема пет година државне службе, нема права да у фонд и даље улаже, већ улози његови припадају фонду. Ова одредба неправедна је и без икаквог правног и моралног разлога одузима чиновнику оно, што је дотле уложио. Један чиновник може по садањем закону неколико пута бити у служби и излазити из ње, само ако при сваком излажењу из службе нема пет година, он не може за своју породицу никад рачунати на оно што је у фонд уложио, јер му то увек пропада. Небројене парнице породица чиновничких са Управом Фондова доказују неумесност овог законског наређења. У већини случајева судови су досуђивали пензију породицама умрлих улагача, везујући им и признавајући све улоге.

Садањом изменом овога члана дозвољава се чиновнику, да остане улагач фондов, на ма колико времена био у државној служби. Ово има свог разлога и у томе, што је за фонд боље кад има више улагача. То је и код свих осталих осигуравајућих друштава, а и овај фонд једна је врста осигурања. Са рачуноског гледишта боље је имати што више улагача, јер је фонд богатији. Осим тога овом изменом иде се на то, да се без никакве штете за фонд признају сви улози улагачу, кад он понова ступи у службу и да му се да и прилика, да оно време, за које није улагао, веќе накнадним улогом са осталим временом улагања.

9. У члану 7 а број десет замењује се са пет и изостављају се речи „непрекидно“.

10. Чланови 7 б, 7 в и 7 г изостављају се.

11. Члан 8 који говори о улозима министра, измењен је и детаљно разрађен, предвиђајући све случајеве доласка на министарски положај и напуштање истог.

12. У члану 16 сведен је број година од десет на седам и изостављен је други и трећи одељак тога члана.

Измена у овом члану има циљ: да у неколико олакша задобијање права на пензију породицама умрлих улагача. У закону од 1871 године није било право за задобијање пензије везано ни за који број година. Неко је могао бити један дан чиновник и ако је као такав умро, његова је породица задобијала право на пензију. И ако је ово било доста ризично за фонд, опет се изменом од 1900 године отишло у другу крајност: предвиђено је десет година улагања, па да се задобије право на пензију. Та се крајност одмах и онда увидела, и да би се то ма како ублажило, створен је други одељак члана 16 који је само унео забуну међу улагаче и показао се неправедан према њима, јер онај који је имао новаца да уплати тамо предвиђене улоге одмах, стицао је право својој породици на пензију, а који то није био у стању да учини, осетно је, да закон није подједнак за све. Спорови, које Управа Фондова има са појединим улагачима око примене другог одељка овога члана, показују да и овај законски пропис нема здраву основу. Стога је сад овом изменом право на пензију сведено на 7 година и кад се узму наређења из члана 7 овако како су сад предложена, ублажиће се неправда коју је овај законски пропис чинио. Примећује се опет, да фонд од овога неће имати никакве штете.

13. У члану 16 а број месеца од шест, сведен је на три и додата је нова одредба: да овај законски пропис не важи за улагаче, који напредују по периодским повишицама, или одређеним роковима службе.

Ова одредба такође би унеколико ублажила строгост законску за оне улагаче са периодским повишицама или одређеним роковима службе са једном платом.

14. У члану 17 тачка I гласила би: I за улагање од 7—10 година: 12% за 1 лице од плате улагачеве, према којој се пензија одређује; 15% за 2 лица; 18% за 3 лица; 20% за 4 лица и 22% за 5 и више лица.

Остале тачке стилизују се према овоме.

Ова измена само је продужење измене члана 16.

15. У члану 17 б реч „десет“ замењује се са „седам“.

16. У члану 19 учињена је измена у томе, што се изостављају она наређења, по којима удовице и женска деца нису могле имати пензију, ако су у каквој другој државној служби. То је унето и за мушку децу, ако су у неуказној државној служби.

Овом изменом хтело се, да се удовицама и женској деци покојног чиновника олакша живот и да им се не одузима, као до сад, могућност још какве зараде у државној служби. Без икаквог је оправданог разлога оно наређење у садашњем закону: да чиновничка удовица или кћи не може бити учитељица, телеграфскиња и т. д. кад већ има пензију, или да се те пензије мора одређи, ако се прими какве неуказне државне службе. Без икаквог је оправданог разлога не дати таквим лицима, поред пензије од 30 до 40 динара месечно, да зараде поштено још што год, те да боље и лакше живе. То исто важи и за мушку децу, ако се приме какве неуказне службе државне. Нема разлога бранити каквом мушком детету, да поред пензије од 40—50 динара месечно, или још мање, буде

преписач, практикант и т. д. у државној служби, те тиме или олакша себи школовање или доприноси да остала породица лакше и боље живи.

17. Учлану 23 и 24 учињена је измена у томе: да пензију породици умрлог улагача одређује Управни Одбор Управе Фондова, а она која није тим задовољна, има права жалити се суду.

Ова измена само убрзава рад и олакшава породицама чиновничким посао а уштеђује и судовима доста посла.

Овде да изнесемо још и ово:

Капитал овога фонда износио је на свршетку прошле године 3,643.100 динара. Просечни вишак, који фонду остаје по намирењу свих трошкова и који улази у капитал, износи 140.000 динара годишње. Тај би се вишак умањило смањивањем плаћања редовног и женидбеног улога, предвиђеног овим изменама и допунама, за 40.000 динара. Смањивањем броја година за задобијање пензије, предвиђеног овим изменама и допунама, тај би се вишак смањило још за 35.000 динара као вишак, који би ишао на повећање капитала, појављивала би се годишње опет сума од 65.000 динара те нема никакве бојазни, да ће се предложеним изменама и допунама нанети каква штета фонду, баш и да би у некој години вишак, који иде у капитал, био мањи од гореозначене суме.

Уосталом природа овога закона таква је, да се он мора што чешће а најлађе у роковима од 5 година поново подвргавати ревизијама а на основу стања које би фонд показивао у тим размацима времена. Биланс фонда, његови приходи од разних улога у појединим годинама, а тако исто и расходи, биће најбоље мерило за оцену појединих наређења његових и знак, да ли та наређења треба и у чему мењати и допуњавати. У години 1900 главница овога фонда износила је 2,821.272 динара и кад се то упореди са садањим капиталом, показује се за непуних 6 година прираштај у 821.828 динара али тај прираштај показује и то, да су унеколико оправдане жалбе улагача, јер им се узимало више но што треба, те им се сад и може у нечему учинити олакшица.

А. Стејскал.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Dr. Nikodemus Milasch, Die unüberwindliche Abneigung als Ehescheidungsgrund nach dem österreichischen bürgerlichen Gesetzbuche. Wien. Manz, 1905. VIII + 114 S.

Уважени сарадник „Архива“, Преосвећени Епископ Др. Н. Милаш, штампао је још 1902 године у Задру своју расправу на српском језику: „Неодољива мржња као бракоразводни узрок по аустријском грађанском законнику“ (IV + 81). Задаћа му је била да научним испитивањем докаже неоправданост развода брака на основу неодољиве мржње између супружника православне вере уопште, а нарочито с обзиром на смисао и примену § 115 аустријског грађанског законика, што је, разуме се, по оцени безпристрасне и стручне критике са успехом и постигао. Поводом пак састава комисије за ревизију аустријског грађанског законика и намераване реформе тамошњег брачног права, писац је прошле године исту ту своју расправу издао и на немачком језику, како би тиме што већма скрепнуо пажњу чланова комисије и заинтересованих чинилаца на неправилност мишљења да тобож неодољива мржња може служити као законски узрок развода, бар у колико се то тиче чланова православне цркве. Ово немачко издање разликује се од српског поглавито тиме, што је уз текст расправе, при крају (од 87—114) објављен у исто време и класични одговор карловачког митрополита Стевана Стратимировића од 13/1 новембра 1817 године на питања тадашњег највишег правосудног места (Obristen Justizstelle) у суседној царевини о узроцима развода брака. У томе се одговору излаже јасно гледиште православне цркве, по коме, између осталог неодољива мржња ни у ком случају не може бити уврштена у специјалне узроке развода брака. Сем тога и поједини одељци су у неколико допуњени и измењени. Па пошто је у главном садржину остала иста, а о српском издању је у октобарској свесци „Дела“ за 1902 годину (страница 304—311) изашао већ доста опширан реферат, то нам, овом приликом остаје само да учинимо једну напомену.

При набрајању законских узрока за развод брака, који данас важе код нас (страница 48) није наведен петогодишњи одвојен живот по судској пресуди. Без сумње случајно, а можда баш услед тога, што су сви остали узроци развода наведени у § 94 грађанског законика, а овај је међутим нак-

надно, доцније (1890 године) унет у закон о црквеним властима.¹ Он је изражен у члану 218 овим речима: „Ако се у парници за развод брака досуди одвојен живот, па се муж и жена у року од пет година не измире, епархијски ће духовни суд после тога рока, на захтев обе парничне стране развести брак.“ Изгледа, истина, на први поглед да је наш законодавац баш овом својом одредбом повредио начело о забрани договорног, слободног развода, али то не стоји. Јер, кад је већ грађански законик својим § 102, благодарећи, разуме се, страном утицају, уопште допустио, па било то као што се тамо вели и „по нужди“, одвојен живот у смислу другог покушаја измирења, онда у свима приликама, где се измирење не постигне за читави перијод времена од пет година, мора се узети да ту збиља има основа за развод. Овде *време, петогодишњи рок*, доказује убедљиво да је брачна заједница доиста уздрмана, да ту није тренутни прохтев и договор, већ јак основ да се брак разведе. Да није договор види се и из тога, што је општа седница Касационог Суда речи поменуте одредбе: „на захтев обе парничне стране“ објаснила у смислу „*ма које*“, а то другим речима значи да брак може бити разведен на основу члана 218 понегада шта више и *противно вољи* једне парничне стране. Овом одредбом хтео је наш законодавац да отклони ону исту тешкоћу, о којој се говори и у познатој новели Јустина II од 566 године, само је он то учинио у много блажијој форми. Јер, мора се признати да нису ретки случајеви и у наше доба да понеки супружници неодступно траже развод брака ма да знају да немају законског основа на коме би то могли захтевати. У таквој прилици, а особито када је претила опасност по живот, када ни савети ни претње нису могли да измире завађене супружнике. Јустин је горњом својом новелом допуштао развод без икаквих ограничења, а наш законодавац за такву прилику предвиђа прво одвојен живот, као последњи покушај измирења. Па ако ни то не помогне, ако ни досуђени одвојен живот не буде толико кадар да их приволи или боље рећи нагна на измирење, тек онда, и то по истеку рока од пет година, члан 218 даје им право развода, не тражећи од њих други какав законски основ. То је дакле за себе, специјалан законски узрок развода по нашем позитивном брачном праву. Он је изазват самим друштвеним животом и оним по друштво врло штетним последицама кад се деси да супружници *у истини* један другог до крајњих граница омрзну. За доказ тога стања служи пре свега само време, а затим још оне патње, што их сноси женска страна при осуди „без ужитка“, односно пак оне материјалне жртве што их опет муж подноси у случају кад бива осуђен да за време досуђеног одвојеног живота издржава своју жену.

Штампајући ово своје дело и на немачком језику, а из побуда горе наведених, г. писац нам је поред осталог посведочио високо схватање свога епископског позива и млађишњу ревност у своме научничком раду, што нас обавезује дугом парочите захвалности.

Dr. Чед. Митровић.

¹ У ранијим издањима грађанског законика код § 94 доиста нема али у новијим обично се ставља при крају напомена и о овоме узроку развода брака из закона о црквеним властима.

Б Е Л Е Ш К Е

Извештај правничкога друштва у Загребу. — Наша браћа Хрвати могу се похвалити једном културном установом, најстаријом међу својим југословенским другима — својим правничким друштвом и његовим органом „Мјесећником“, који већ *тридесет и две године непрекидно* излази. Нас Србе, који имамо независну државу, државни буџет од преко 90 милијона динара, независне судове и преко 1000 правника, обузима туга кад, читајући извештај хрватског правничког друштва за 1905 годину, који нам је недавно до руку дошао, помислимо на прилике у нашем правничком животу, кад се сетимо да од свију југословенских народа само Срби немају свога правничкога друштва, а имамо независну Краљевину... Из извештаја хрватскога правничкога друштва видимо да је оно у 1905 години имало 751 члана, да је друштвена благајница примила 11.018 круна а издала 10.675 круна, да је од хрватске владе примила помоћи 1584 круна, а од Апелационог Суда у Задру 420 круна. За 12 бројева друштвенога органа „Мјесећника“ издато је за штампу, хартију и остало 4395 круна, награде уредништву листа 1800 круна, и хонорар писцима 2160 круна. Сем издавања ваљано уређенога часописа „Мјесећника“, под уредништвом вреднога универзитетскога професора Др. Шиловића, управа правничкога друштва постарала се, да и на други начин пробуди интересовање правника и осталих грађана за право и законодавство. Она је у току 1905 године редовно одржавала у Загребу месечне скупштине правничкога друштва, у којима су се расправљала разна законодавна питања. Ова је предавања отпочео председник правничког друштва, професор универзитета Др. Ф. Спевец, својом расправом: „Ревизија обћега грађанскога законика“, којом је подстакао хрватске правнике да мисле о ревизији аустријског грађанског законика, који важи у Хрватској, а и код нас, у рђавијем облику. За овим су у месечним скупштинама држали предавања професор универзитета Др. Едо Ловрић „О конфесионалној женитби и жениги нормираној у другом поглављу обћег аустријског грађанског законика о женитбеном праву“; Др. Иван Штрохал, „О новом закону, којим би се имали јединствено уредити имовинско-правни одношаји сељачкога сталина у Хрватској и Славонији“; Др. Мирко Кошутић, судија првостепеног суда, „О ревизији обћега грађанскога законика“; Др. Стјепан Посилковић, касациони судија, „О реформи наследнога права“. Сва ова предавања штам-

пана су у друштвеном органу „Мјесећнику“. После сваког предавања отвара се у скупштинама жива дебата, у којој су учествовали теоретичари и практичари.

Пројект закона о трговачким коморама. — У „Трговинском Гласнику“ од 8 септембра 1906, број 198 штампан је пројекат закона о трговачким коморама.

Овај предлог закона по споразуму са г. Министром Народне Привреде израдио је Српско Трговачко Удружење.

У истом броју новина налази се и уводни чланак „Трговачке Коморе“ који има да служи као експозе мотива овог пројекта.

Пошто смо пажљиво прочитали, како експозе мотива тако и пројекат закона, дошли смо до закључка да је овоме предлогу закона главни смер да Краљевској Влади, као једном чиниоцу законодавне власти, ограничи, при доношењу законских предлога, ову слободу кретања коју она има по Уставу, као основном закону земаљском.

Овим законским предлогом хоће се да се Краљевска Влада, при поднашању извесних законских предлога, стави под контролу трговачких комора што сумњамо да постоји у ма ком страном законодавству.

И ово је желети да ресорни министри потраже мишљење и од трговачких комора по појединим предлозима законским који дубоко засецају у привредни живот једног народа, ипак не може се разумно допустити да то буде једна законска обвеза која свакојачко нема ослонаца ни у нашем Уставу.

За време владе Устава од 1888 био је донесен закон о уређењу Привредног Савета од 18 марта 1891.

Овим законом, који и данас важи, установљен је при Министарству Народне Привреде Привредни Савет као саветодаван орган у питањима која се тичу народне привреде.

И ако је Привредни Савет једна чисто државна установа, какав карактер свакако немају Трговачке Коморе, опет за то Министар Народне Привреде ни једном одредбом закона о уређењу Привредног Савета није био приморан да предлоге закона упућује на оцену и мишљење овом свом саветодавном органу, нити да његова мишљења саопштава Народној Скупштини. А то није било учињено с тога што је чланом 145 тадашњег Устава Краљевска Влада била обвезана да Државном Савету подноси на мишљење своје законске предлоге и да само његова мишљења доставља Народној Скупштини заједно са својим пројектима.

Устав од 1903 у ствари је Устав од 1888 чији члан 145 одговара члану 144 данашњег Устава.

На основи изложеног мишљења смо да би тачку 3 § 2 поднесеног пројекта требало да се одбацити.

И на остале одредбе овог пројекта имале би се учинити извесне примедбе, али ова односно тачка 3 § 2 изгледала нам је битна.

Милош Н. Христић.

Нако наша порота суди. — Многи правници расправљали су питање о установи поротног суђења код нас; неки су износили мишљење: да пороту треба код нас укинути; неки: да ју треба реформисати; а неки опет: да ју треба задржати онакву каква је. Ова разна мишљења, било да су изношена усмено, било писмено, било са професорске катедре, нећемо овде расправљати.

Ми овде хоћемо да изнесемо неке недостатке наше пороте, у колико смо ове запазили у својој пракси.

Пре свега, сваки поротник треба да је свестан тога, да је он судија, а не сведок или вештак.

По члану 148 Земаљског Устава, постоји код нас поротни суд, који суди по савести и личном уверењу (члан 1 закона о пороти); а чланом 20 закона о пороти дато је право поротницима: „да као и државне судије чине питања, оптужењом, вештацима и сведоцима, преко председника и т. д.“, члан 27 истог закона вели: „поротници учествују у саветовању и закључењу као и судије“.

Наши поротници из народа махом не појимају ово овлашћење законско и многи држе, да су позвати да суду изнесу оно што су својим очима видели или чули ушима. Можда многима изгледа, да они треба да се лично увере на лицу места о неким околностима, изводећи ваљда то из ових законских прописа члана 1 закона о пороти: „... суди по личном уверењу“, и из члана 27 истог закона из израза: „... уверење своје црпеће из доказа, који су на главном претресу извиђени и из познавања ствари“. Но законодавац није хтео то, што јасно сведоче речи: „уверење црпеће из доказа, који су на главном претресу извиђени...“ А то, што се помиње „лично уверење“ и „познавање ствари“, — тиме законодавац хоће да каже, да поротник треба да у току претреса себе лично убеди о томе: је ли оптужени крив или није, дошавши до тога закључка личним оцењивањем факата и околности изнетих на претресу и познавајући ствари, прилике и околности под којима је могуће да се дапо кривично дело може извршити. Ово ћемо објаснити примером: да је природно да поротник са села мора знати, у којим приликама и којим справама може се отворити рупа на сеоском кошу и кроз њу источити рецимо једна врећа жита. Ето то је оно познавање ствари, којим поротник може помоћи државном судији, а сличних примера има и више.

Имали смо прилике да чујемо и више случајева, кад председавајући пита поротника из народа, по члану 28 закона о пороти, о томе: „је ли оптужени крив или не“, — да овај одговори: „ја не знам јер нисам видео да ли је то и то учинио нити познајем оптуженога“. Ово су доста чести случајеви у пракси, што знају многи наши судски чиновници.

Сем тога, наши поротници — грађани не могу лако да свате, приликом читања акта у току претреса, есенцију (језгро) самога предмета о коме имају да суде. Ми ћемо и овде изнети узроке које смо у овоме запазили. Тако: поротнике — грађане буне и бркају им појмове законски прописи са правничким изразима, законодавчеве дефиниције појединих кривичних дела, чије непознавање и ненознавање њихових карактерних знакова, повлачи и неразумевање суштине.

Овај пример ће нам то објаснити. За нехатну паљевину оптужени признаје: „да је донео на црепу жара, овај оставио у суву траву и за-

палила се трава и ватру спровела на туђе добро, које је погорело“. Закон казнени предвиђа у § 299 казну за нехатну паљевину. Поротник — грађанин гласа да оптужени није крив. Значи да он не може да појми шта су карактерни знаци нехатне паљевине, јер ову сам оптужени признаје.

Запазли смо, да поротници радије изричу да су крива следећа лица: жене, цигани и људи који нису из блиске околине у којој поротници живе. Ово мислимо за то, што се не би бојали освете од слабе жене, од бедног и презреног циганина и од човека са којим се можда неће никад више у животу видети. Бљиска околина доста утиче на „убеђење“ поротника а и да не помињемо политичке разноликости, које такође утичу на савесност поротника.

Ово су мане наше пороте, које треба исправљати.

Драг. Е. Столповић,
писар судски.

Реформа кривичног судског поступка. — Од законодавних пројеката, на којима се стално и евергично ради у Немачкој, најзначајнији је онај о кривичном судском поступку. Радови на доношењу овога законскога пројекта у велико су одмакли: недавно су публиковани предлози, које је учинила законодавна комисија царевинског министарства правде у погледу реформе кривичног судског поступка. Ови су предлози били подвргнути стручној критици, у литератури и правничким скуповима, а ових је дана изашла и Збирка критика ових комисијских предлога, која садржи радове врло угледних немачких практичара и теоретичара. Препоручујемо пажњи наших читалаца ово дело, које ће имати значаја и за предстојећу ревизију нашег кривичног судског поступка, а које гласи: *Reform des Strafprocesses, kritische Besprechungen der von der Kommission des Reichsjustizministers gemachten Vorschläge, herausgegeben von Dr. P. F. Aschrott.* Цена 12 марака.

Zeitschrift für Völkerrecht und Bundesstaatsrecht натпис је часопису, који је марта ове године почео да излази у Бреслави под уредништвом професора Колера (Kohler). Овај је часопис први своје врсте у Немачкој. Он ће бити кошница, у којој ће се окупљати знањствена проучавања о међународном праву. Уредништво је стало на широку основу. Јер, осим чланова на немачком језику, примаће расправе и на француском и на енглеском језику. Доноси и доносиће, осим теоријских и знањствених расправа, у којима се говори о међународно-правним односима разних народа, и других прилога. Часопису је задатак, да упознаје своје читаоце новим діелима на пољу међународног права. Штампаше важне међународно-правне одлуке. Расправљаће о међународним догађајима и у опште о свему, што иде у ту струку.

Такав лист, који ће излазити у 6 годишњих свезака, а кошта 20 марака на годину, напуњује велику празнину у правној науци.

Др. А. Митровић.

Коментар трговачког законика. — Од многобројних дела о немачком трговачком законнику највећу је хвалу заслужно коментар од берлинског адвоката Штауба. Још за живота ауторовог ово је дело доживело седам издања. Сада, по смрти Штаубовој, приређује издавачка књижара Ј. Гунтентага у Берлину *осмо издање* овога дела. Познати немачки правници Кениге, Штрањц и Пинер, којима је припремање овога издања поверено, користили су се рукописом, нађеним у заоставштини пишчевој, а поред тога обрађали су највећу пажњу на најновију стручну литературу и јурисдикцију. Од овог монументалног дела изашла је до сад прва свеска (О трговцима и трговачким друштвима). Цена је 24 марака. Друга свеска изаћи ће за најкраће време.

Полиција. — Под натписом „Die Polizei“ написао је St. Genzmer, предавајући судија вишег административног суда у Берлину, дело, у коме су ови главни одељци: полицијска управа, кривична полиција, полиција безбедности, полиција реда. Немачка стручна критика особито хвали ово дело, чија је цена 10 марака.

Основи Железничког Права. — У земљама са разгранатим железничким саобраћајем све се више осећа потреба позвавања правних прописа, којима се регулише железнички саобраћај и односи, који услед тога саобраћаја наступају између публике и железничких предузећа. Стога се на универзитетима Западне Европе и нашим техничким школама предаје и Железничко Право као нарочити предмет, за који постоје и доста уџбеника. Сад је изашао још један уџбеник Железничког Права од Карла Кенеа, приватног доцента на вишој техничкој школи у Берлину под натписом *Grundriss des Eisenbahnrchts insbesondere Berücksichtigung Deutschlands, Oesterreichs und der Schweiz. Ein kurzgefantes Lehrbuch für Juristen, Eisenbahnbeamte und Studierende von Dr. jur. et phil. Carl Koehne.* Цена 2:40 марака.

Нова књига. — Др. Чед. Митровић: *О брачним парницама*, I део основни појмови о браку и законским узроцима развода. — Београд, „Доситије Обрадовић“ — штампарија Аце М. Станојевића, 1906. Цена динара 1:50.

УРЕДНИЦИ:

Др. Коста Кумануди и Др. Драгољуб Аранђеловић

Ресавска ул. 35

Јованова ул. 42а

ВЛАСНИК:

Милић Радовановић,

професор на Универзитету

ANALIZIRANJE | anaj.rs

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ — АЦЕ М. СТАНОЈЕВИЋА

Чика-Љубина ул. бр. 8.

АРХИВ

ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Књига II.

25. октобар 1906.

Број 3.

МИРНО УЖИВАЊЕ

И

VIS MAJOR KOD UGOVORA O ZAKUPU

Закупчева је главна обавеза, да уговорену цену на време плаћа; овој обавези одговара закуподавчева обавеза, да му прибави мирно уживање закупљеног предмета, и да отклони све, што би том уживању на путу стојало. То се види из речи „препреке уклонити“, које се налазе у § 681 грађанског законика.

Препреке мирном уживању могу долазити од самог сопственика, — закуподавца, — или од трећих лица.

Да сопственик не сме узнемиривати закупца у мирном уживању закупљене ствари, то се већ само по себи разуме. Одиста, то би значило радити супротно обавезама, које је он уговорио. Али, у ком се случају има узети, да сопственик узнемирује закупца у мирном уживању? Може се навести ово: кад би сопственик покушао да бере плодове са добра датог под закуп, или, кад би на истоме хтео пасти своју стоку; даље, кад би сопственик, — ако је реч о каквој кући, — хтео да учини неке измене, услед којих би уживање куће било мање комотно, (кад би је, на пример, оптеретио каквом новом службеношћу: као водопада (кишнице) или одвода воде); кад би из своје куће отворио нов прозор на кући, коју је под закуп дао, — и оване подобно. Тако исто не допушта се сопственику, да промени форму или дестинацију имања датог под закуп, док уговор траје. Тако од једне ораће земље не сме правити ливаду, или на истој подизати шуму. Он мора

оставити имање у стању, у коме се налазило у време уговора. Није допуштено сопственику, да имање са свим или делимично измени. Он не би смео против закупчеве воље зазидати један прозор или врата. Тако је пресуђено¹ да, без одобрења закупчева, сопственик не сме подићи један спрат више, — да не сме предузети измене, које би умањиле цену и пријатност уживања, а на име, да не може предузети нова постројења, која би шкодила светлости и изгледу закупљеног добра, на што је закупник могао рачунати. Он може предузимати оправке нужне и потребне, а не нова постројења и измене. — Као правило, могло би се поставити, да сопственик има да остави имање у оном стању, у коме се налазило у времену, кад је уговор прављен. Ово правило, као сувише апсолутно, неки правници умеравају тиме, што веле, да би судије у оваким приликама имали да испитају: да ли тужба закупника има за основу стварну повреду његовог уживања, или има за циљ да сопственика шиканира и да му досађује. — У осталом неће бити тешкоће, ако купац буде дао свој пристајак, да се изврши целокупна или делимична измена. Само у том случају не допушта се, да се тај пристајак доказује сведоцима, ако сума оправака прелази цифру од 200 динара.

Како ваља решити, кад сопственик хоће да предузме оправке на закупљеном добру? Мало час смо казали, да се оправке не могу сматрати као узнемиравање уживања, кад је нужност тих оправака доказана. У том случају, купац је дужан да их сноси; али ће он ипак моћи да тражи накнаду, ако су оправке трајале више од 6 недеља (§ 703), па је нешто трпео због неупотребе закупљеног добра. Али друкчије ће бити, ако су ове оправке непотребне; ако су имале за повод улешшање, и ако су преране, преухитрене. У том случају, купац се може успротивити и тражити, да се сопственику забрани предузимање ових оправака; шта више, може захтевати, да му се допусти, да их о трошку сопствениковом поруши, а ако би за њега штета била велика, може захтевати и раскид уговора.

ANALI PFB | anali.rs

¹ У Француској.

И тако, као правило, могло би се утврдити ово што иде: кад год сопственик имања, својим личним делом, уноси какво узнемирење у уживање закупца, он је одговоран, — под условом, да закупца докаже стварну штету.

По истом овом правилу, — по коме се забрањује сопственику, да својим личним делом узнемири закупца у уживању, — није му такође допуштено, да располаже са каквим суседним имањем, које би било његово, на начин, којим би умањео закупчево уживање, па макар то било саобразно односима, који треба да постоје између суседа. Узалуд ће он постављати разлику, која постоји између његових обавеза као закуподавца и његових права као сопственика суседног имања, јер му закупца с правом може одговорити, да је, закључујући уговор о закупу, он имао у виду и све особине ондашњег стања ствари, као и да је рачунао, да му ни једну од тих особина закуподавац неће умањити. И тако сопственик неће моћи да подигне на своме земљишту, које је суседно закупљеној кући, какву зграду или зид, који би за закупца знатно умањило ваздух и светлост, што би иначе могао учинити, да је закупљена кућа својина каквог другог сопственика.

И ако, за време док закуп траје, употреба и уживање закупљеног имања припада искључиво закупцу, ипак закуподавац има право, да у извесним случајима дође на имање које је под закуп дао, или да пошаље друга лица, да они испитају и констатују стање, у коме се ово налази, те да на тај начин извиде, треба ли оправке предузимати, — а исто тако може га другим лицима издати под закуп и пре истека садањег уговора. У свима овим случајима, улазак сопствеников на имање вршење је једног права, а никако узнемирење закупца у његовом уживању. У свима овим случајима, полиција је ненадлежна, да прима тужбе закупца противу закуподавца што овај долази на закупљено имање ради измена и оправка. Тужба се у оваквим приликама има поднети грађанском суду.

Ако узнемирење, које се чини закупцу, не долази од закуподавца, него од *трећих* лица, онда мора да се учини ово разликовање: а., узнемирење се састоји у простом *факту*, услед кога трећа лица не полажу никакво *право* на

закупљено имање. У овом случају закуподавац нема да даје закупнику никакву гаранцију или заштиту. Овај има сâм да гони та трећа лица, или да их тужи у своје име. На пример, ако закупци каквог пољског имања, моји суседи, доводе своју стоку, да је пасу на папњаке, које ја држим под кирију, и то само фактички, не претендујући да имају права на то; ако лопови краду грожђе из винограда, који ја држим под закуп; ако ко баца отровне артикле у рибњаке, те од њих риба поцрка, — закуподавац није одговоран за овако узнемирење. Закупац може тужити сâм оне, који су проузроковали оваког узнемирења. — Али, ако би у наведеним случајевима трећа лица била убогог стања, или чак и непозната, — би ли се закупца могао обратити противу закуподавца и захтевати, да му се што од уговорене цене сразмерно одбије, за онај део, који није могао уживати (§ 682)? — Уопште се данас решава да не може, и то стога, што је требао да употреби више пажње и надзора и боље да чува имање, које је под закуп узео. То од пријема имања постаје његова дужност, и ако је није пажљиво вршио, има сâм да сноси и последице.

б., *Узнемирење од стране трећих лица само је правне природе*, то јест, такво се лице обратило суду против закупца, не учинив никакво фактичко узнемирење. И у овом случају, закуподавац не одговара за штету, јер само правно узнемиревање не може да буде узрок ма каквој штети, — и

в., *Узнемирење је трећих лица и правне и фактичке природе*. У том случају важи правило, да закупца за овај последњи случај може тражити накнаду. И заједно, само правно узнемирење, не може бити узрок икаквој штети, јер оно не повлачи собом никако лишење уживања. Али, кад се правном узнемирењу придружи и фактичко, ако дакле закупца буде лишен притежања сасвим или делимично, онда штета постаје очигледна, и накнада исте штете може се тражити. У осталом, оба облика узнемирења могу се једновремено појавити на више начина. Може се н. пр. десити, да тужба пред судом има за предмет: било својину, или само неки део својине, и да буде управљена чисто и просто против закупника; а може се десити, да је тужби претходило фактичко узнемирење, и кад је закупник употребио против узнемирења правно средство, да је овај тек онда изнео своје претензије; могуће је најзад, да је треће лице управило тужбу

непосредно противу закуподавца, па пошто му је право од суда признато, да се тек онда обратило против закупца.

Кад је тражбина управљена против закупца, овај има известити сопственика о учињеном узнемирењу, и тражити да се сâм лично искључи из овог спора, означајући закуподавца, у чије име он притежава; — или да закуподавца зове у заштиту, а сâм да остане и да фигурише у процесу. Закупац такође може тражити да се искључи из спора; јер, немајући на имању никакво искључиво право и не притежавајући га у своје име, он нема разлога, да лично противстаје трећем лицу. А слободно му је, ако хоће, и да учествује у парници, било да се закуподавац осуди на накнаду, коју му може дуговати, било да изнесе доказе, којима би утврдио, да његов закуп има да се продужи, — и да тако спречи сваку могућу ујдурму између тужиоца и закуподавца.

Све, што досад наведосмо, има да се примени не само у случају кад је својина оспорена, него и онда, кад је повод узнемирењу право уживања, употребе или и становања, — на које се треће лице позива. Па и вршење какве обичне службености од стране једног суседа, може бити узрок, да закупца тражи накнаду, нарочито ако ова службеност није јавна, и ако није објављена, при закључивању уговора; а тако исто, ако би био спречен у вршењу какве службености, за коју је могао претпоставити, да постоји у корист закупуљеног добра, па ју је доцније закуподавац изгубио. И у том случају има места накнади.

Шта више, ма на који начин да се узнемирење појави, — довољно да је закупца услед правних претензија трећих лица лишен уживања, у целини или делимично, или је само узнемирен у том уживању, па да му се може одобрити да поступи по § 682, у вези са § 700 грађанског законика, и ако они говоре само о материјалној пропасти закупуљеног добра. Јер, ако се деси евикција, па се иста односи на уживање или својину, целокупну или делимичну, у том случају нема разлике између материјалне пропасти и евикције. Даље, ако се у место обичног узнемирења, које се односи на уживање, деси тотална евикција, очевидно је, да у том случају ваља закупца коначно ослободити од целокупне цене, или, шта више, ваља узети, да је уговор раскинут с пуним правом. На случај и делимичне евикције, мора се оставити закупцу право, да тражи

смањење цене, или да се уговор раскине (§ 682). Осим наведенога, неки правници одобравају, да закупац може тражити и накнаду штете. Јер, веле, онај који одговара има да накнади потпуну штету ономе, према коме је одговоран.

И ако закуподавац, у тренутку уговора, није знао да узрок за евикцију постоји, — ипак је одговоран. Само и овде, као и иначе где се одређује накнада штете, има се правити разлика између онога, који је био свестан, и онога, који је бесвестан.

Случај — Vis Major. Тотална или делимична пропаст ствари. — Случаји, о којима ће овде бити реч, могу се појавити *природно*, или услед *дѣла* човечјег. Први су ови: излив реке, кад ова изиђе из свог корита, земљотрес, претерана врућина, облаци од птица или инсеката, кад падну на усеве; велики снегови, слана, град, олуја, ватра из неба; пожар, болест, смрт. — Ту не треба уврстити обичне природне појаве: кишу, ветар, снег, ладноћу, топлоту и обично растење река и речица. — А случаји, услед дела човечјег ови су: рат, пирати (морски разбојници, гусари), окупација земље од стране непријатеља, удружење лопова, револуција и т. д. — Додаћемо овде, да се правне последице изведу, услед случаја, а у смислу § 682, не треба да има погрешке или нехата од стране онога, који се на наведено наређење позива.

И тако, може се десити, да закупљена ствар *пропадне* услед случаја, — *vis major*, — тотално или делимично, за време трајања закупа. Ако ствар сасвим пропадне, онда се по себи разуме, да уговор престаје јер нема више предмета. У том случају има да се примени старо римско правило: *res perit domino*, — или, као што се код нас обично и протачки каже: случај шкоди господару. А ако делимично пропадне, онда закон (§ 682) наређује, да се закупцу уговорна цена сразмерно смањи, — или да се уговор раскине. И пошто се у таквом случају претпоставља, да нема грешке до закуподавца, он се тада не може осудити на накнаду штете. Према оваким околностима, може се у опште рећи, да се случај десио независно од воље једне или друге стране, и доследно томе, да се ни једна ни друга не може одговорном чинити.

Кад ствар сасвим пропадне услед случаја, раскид је уговора обавезан. С једне стране, закупац не може натерати сопственика, да кућу изнова подигне, — нити овај, подигнув изнова кућу, може натерати закупца, да се уговор продужи, чак ни онда, ако је кућа пропала кривицом закупчевом. У том случају, закупац има да накнади сопственику изгубљену кирију и штету, док је не изда под кирију.

Да би закупац могао тражити раскид уговора или смањење цене, треба да је стање, које је наступило услед случаја доста значајно. По томе, ако би наступила нека проста неугодност или смањење неких корисних услова за закупца, он нема права да се тужи. Раскид уговора може тражити само онда, ако је претрпео какву озбиљну штету, што значи, да ствар не одговара више намењеној употреби, ради које је закупљена. У оваквим приликама, судови имају суверену власт да оцене, да ли делимични губитак ствари може дати места раскиду уговора. Даље се додаје, да у оваком случају, кад је делимични губитак ствари доста озбиљан, па би закупац могао тражити раскид уговора, њему се допушта, да, место раскида, тражи смањење цене. Он има право да бира између раскида и смањења цене. И сопственик не може овај избор преиначити.

Може се опет десити, да случај, — *vis major*, — и ако материјално не упропасти ствар, у целини или делимично, ипак спречава уживање исте. На пример, у случају рата, кад је земља заузета од непријатеља, па закупци пољских имања, која експлоатишу, или закупци кућа, буду истерани. Тако исто може се десити, да сам закупио какву кућу у једној вароши, а да се сâм налазим на страни изван вароши; међу тим, пре него што сам допутовао у варош, да се у кућу уселим, у вароши се појави куга, услед које се прекине саобраћај са околином. Поводом појављене куге, ја сам лишен уживања закупљене куће. Ми наводимо само ова два примера, али се могу десити и више њима сличних. Очеvidно је, да се ови примери не могу подвести под буквалну примену § 682, пошто су предмети остали читави, јер нису порушени, ни у целини ни у појединостима. Али је за нас очевидно, да се дух и побуде овог наређења имају применити и на наведене примере, са толико исто снаге као и онда, кад се деси пропаст предмета у целини или у појединостима. Јер исти § не садржи

у себи какво изузетно наређење од општег права, које се скучено има протумачити, како буквално гласи: далеко од тога, оно је такве природе, да се има на широко тумачити, више по своме духу, него ли буквално. И тако ми држимо, да у наведеним случајима, а и у опште, увек кад год је предмет очуван у целости а закупац је лишен уживања, услед случаја *vis maior*, он има права да захтева, према околностима, или раскид уговора, или бар да буде ослобођен плаћања цене, за цело време, док год траје лишење уживања. — Већина чувених правника подржавају овако решење.

Сличан овоме, имамо један интересан случај, — *vis maior*, — из наших прилика. За време првог рата, а по закону о реквизицији, држава је преко својих власти, а за своје потребе, заузимала од закупаца извесне зграде, или делове зграда. Услед таквог заузимања и уживања, породило се доцније спорно питање, да ли за то време закупац има да плати кирију, или штету за то има да сноси сопственик. И колико се сећамо, по неки су судови погрешно осуђивали закупце, да плате кирију сопственику, и упућивали их да после траже накнаду од државе.

Али, ако за уживање имања, није постојала никаква препрека, у правом смислу речи, ако је закупац својевољно напустио имање, и сам се својевољно уздржавао да имање ужива, са побуде да би избегао опасности које му од епидемије прете, § 682 неће се применити. Одиста, у оваквим околностима, случај, — *vis maior*, — не постоји. *Страховање*, више или мање оправдапо, које може осећати закупац, неће бити довољан основ, да га ослободи обавеза, на које је слободно пристао. И тако на пример, у случају, који смо горе навели, ако се у вароши појави куга, пре него што сам у варош дошао и закупљену кућу узео у притежање, ако спољни саобраћај са унутрашњости вароши није прекинут, — јер власт у том погледу није прописала никакве санитаретске мере, — него је на против саобраћај остао слободан, а ја се само из страха уздржао да кућу узем у притежање, — у том случају бићу обавезан, да платим цену закупа, као да сам кућу стварно притежавао.

Сам страх од *неодложне опасности* довољан је, да оправда захтев, да се уговор раскине, ако би опасност долазила од *саме ствари*. На пример, ако је закупљена зграда паду склона, или ако је кућа услед земљотреса испрепунцала. Закупац се не може приморати да у згради остане, или бар да плаћа кирију; он ће умесно захтевати раскид закупа. Шта више, закуподавац би имао разлога да тражи у истом случају раскид уговора против закупаца, ако би овај био толико лакоμισлен, да у кући жели и даље да остане. Ако би се такав захтев изнео пред суд, онда би се спор имао да ограничи само на ову тачку: постоји ли опасност? Да ли је тако неодложна, као што је тужилац представља? Да се реши тешкоћа, судије имају сами да се о томе увере, или да нареду вештачки увиђај.

Да суд пресуди, да се уговор раскине, није нужно да постоји извесност, да ће се предвиђени случај и догодити: довољно је да постоји основани страх.

На једном друму постоји гостионица или механа. Друм се укине и напусти и нови сагради у другом правцу. Закупац има права, да се позове на § 682, јер укидање и напуштање друма није могао предвидети. Али, ако при свем том, што је нови друм отворен ради лакше и комотније комуникације, стари би ипак одржан био, те њиме не би једино пошта, кириције и рабације пролазиле, у томе случају, закупач не би имао места, да се жали. Многостручне комуникације, то је потреба, која се у опште осећа и јавља. Према томе, закупач механе могао је предвидети могућност, да се нови друмови просецају, и да се путници и превози могу и другим правцем кретати. Претпоставља се у овом случају, да закупач није узео само кућу, у којој је сместио своју механску радњу, него организовану радњу са муштеријама, које ће та радња да послужује. — Закупник једне скеле грдно је штетовао, јер је преко лета била велика суша, тако, да је река скоро пресушила. Људи, кола, стока, газили су реку и прелазили на другу страну, не служећи се скелом. Ту ваља разликовати: ако се та суша обично преко лета дешава, онда је закупач тај случај могао предвидети. А ако је то изван-

редан случај, који се није могао предвидети, онда има места примени § 682.

Прилике, услед случаја, — *vis major*, — које не мењају ни у колико саму ствар, али које се искључиво односе на *личност* тужночеву, и спречавају га да ужива ствар, не могу се узети као оправдане, те да се по њиховом основу уговор може раскинути. То је стога, што се не може узети, да је за то закуподавац одговоран, па следствено не може да трпи штету, због оних околности, у којима он нема никаква учешћа, које нити је могао предвидети ни спречити, и које се односе само на личност закупчеву. Не да се спорити, по нашем мњењу, да, кад је купац спречен да ужива закупљено имање, из узрока, који је њему чисто *личан*, онда нека он сноси и последице, и да не може из истог узрока тражити раскид уговора. Јер, ако је закуподавац извршио своју обавезу и ставио закупцу на слободно уживање своје имање, овај се не може ослободити своје обавезе, да плаћа закупну цену, из разлога, што је лично спречен, те се уживањем имања не може да користи. — Лични узрок за купаца може се увидети из следећих примера. Један странац, купац, буде од полиције протеран из земље. Па и овде, сопственик би са пуно разлога могао закупцу да каже: сам си крив, што си дао повода да те полиција протерује из земље. Противан сам, да се овде примењује § 682. — Такође нема места примени § 682 ни у случају, кад један чиновник буде премештен из једног места у друго. Премештај је за њега лични узрок (а не апсолутни), из кога не може да ужива закупљено имање. А ако хоће да ужива, може дати оставку на службу, па остати у месту и користити се својим правом уживања.¹

Ђорђе Павловић,

председник Касационог Суда.

ANALI PFB | anali.rs

¹ При изради овог чланка, писац се послужио делом: Dalloz, *Jurisprudence générale: Louage*.

ЕРА СТРАНИХ ЗАЈМОВА У СРБИЈИ

Историја политичне економије даје обавештења, по којима се кредит пореди са ножем заостреним на обе стране. Он постаје од користи само кад се њиме служи мудро, опрезно, и штедљиво; а од штете, кад се употреби непромишљено, неодмерено, и непродуктивно.

И наш државни кредит има своју историју. По развитак политично-економне свести у Србији важно је, да се из историјских факата изведе економни значај и финансијски морал употребе какова је у нас чињена од државног кредита.

У томе смеру и посвећују се ове врсте ери страних зајмова у Србији.

I

Све до осамдесете године прошлог столећа Србија је налазила у себи самој стварне изворе и средства за подмиривање државних потреба, а само у нужди ратној прибегавала зајмовима са стране.

Вођено је рачуна о ступњу привредног и културног развитка сточарско-ратарске земље. Финансијска политика темељила се на строгој штедњи. У редовним приликама не само да се клонило дуга као „злог друга“, него су се неко време чувале и уштеде, као „непокретна каса“, или резервни фонд. Државни буџети умеравани су до скромности. У 1860 години н. пр., кад је Србија бројила око 1,118.000 становника, државни расходи њени нису били већи од 8,106.023 динара, или 7 динара и 25 пара на сваког становника; а државни приходи износили су 8,462.834 динара.¹

¹ „Статистички преглед нашег привредног и друштвеног стања. — Финансијско стање“. — Књига 52 „Гласника Српског Ученог Друштва“.

Прву употребу од свог кредита на страни учинила је Србија 1862 године, кад су се, услед бомбардовања Београда, наши односи са Турском били заплели до спремања за рат. Тада је закључен у Русији зајам у вредности од триста хиљада дуката, или 3,525.000 динара.

После бомбардовања Београда узели су трошкови на војску и војне потребе веће размере. Од 1,467.771 динар, колико су износили у 1860 години, они су већ у 1863 години били скоро утројени; износили су 3,715.252 динара. У то време почели су и државни расходи премашати државне приходе. У 1874 години износили су: државни приходи 14,610.493 динара, а државни расходи 15,259.521 динара.

Кад је после Босанско-Херцеговачког Устанка, отпочетог у Невесињу у јулу 1875 године, ступила Србија 1876 године у рат за ослобођење и независност, морала је она наново прибећи употреби државног кредита. Прво је у самој земљи расписан народни зајам, у вредности од 14,880.000 динара; па онда закључен и у Русији зајам од 6,816.000 динара. Овај руски зајам, као и онај први (од 1862 године), уговорен је под условима, под каковима и Управа Фондова даје зајмове на непокретне имовине у Србији, а то: *al pari*, са 6% интереса и 2% отплате годишње, за 23¹/₂ године.

Првог дана новембра 1880 године износили су:

Народни зајам (са интересом), реквизиција и други унутрашњи дуг за ратне потребе	24,742.685 дин.
--	-----------------

Оба наша дуга у Русији (од 1862 и од 1876 године) са интересом и отплатама, свега	7,361.280 „
---	-------------

А целокупни дуг Србије (и унутрашњи и спољашњи) свега	32,103.965 дин.
---	-----------------

Од терета тог дуга падало је на сваког становника Србије по 18 динара и 50 пара.

Ради одужења целог ратног дуга беху узаконени: порез на приход (под називом: „упис у радње“), трошарина на пиво, и „прирез за одужење државног дуга“. Приходи из тих извора били су толики, да би се њима могао одужити цео ратни дуг наш у одређеном року.¹

¹ „Нови статистички преглед нашег финансијског стања“. — Књига 88 „Гласника Српског Ученог Друштва“.

Проширењем и независношћу Србије обележена је употреба нашег државног кредита у 1876 години као продуктивна. —

После рата за ослобођење и независност настало је питање о културним задацима и потребама проширене и независне Србије.

Предмет прве бриге беше ту грађење жељезнице. У вези са жељезничким питањем почело се спремати тада и оснивање Народне Банке. Био је постигнут споразум са белгијским милионаром *Букиом*, да се оснује Народна Банка по примеру белгијске; па онда, да она, у вези са познатијим новчаним кућама европским, припомогне великим културним предузећима Србије, те да посредује и у зајму за грађење жељезнице. По Букновом рачуну, жељезница Београд—Ниш—Врања могла се саградити за 60—70 милиона динара; а кад би се само вештачки послови уступили страним предузимачима, онда још и много јефтиније.

Као солидни капиталист (ималац од осамнаест милиона франака), Букио нам је био препоручен белгијским послаником, грофом *Бергравом*, и руским, *Персианиом*.

Ма да је он био пристао, да се Народна Банка оснује на акције, на које би упис био првенствено отворен српским грађанима, опет је напуштен споразум с њим.

У замену ступило се у преговоре са *Бонтијом*, као заступником Генералне Уније у Паризу; па је с њим закључен уговор о зајму за грађење жељезнице и одужење ратног дуга, или о такозваном „жељезничком и лутријском зајму“, а у вредности од 352,500.000 динара, са годишњим интересом и отплатом од 7,050.000 динара за 50 година.

Историја тог зајма позната је, те није нужно овде је излагати. Доста је само констатовати, да је том историјом отпочета *ера страних зајмова у Србији*.

Пошто Србија није богата у капиталима, рачунало се, да ће се зајмовима, црпним из страних капитала, јевтино „сручити народу у крило милиони златника“, те му умножити средства за производњу, увећати приходе, па и пореску и финансијску снагу. У тој нади пројектован је низ страних зајмова за Србију.

Народне скупштине прихватале су владине предлоге о тим зајмовима с толико мање бриге, што им се чинило, да је

Србија, у којој се на домаће зајмове плаћа по 6—12% интереса, само у добитку, кад може да нађе на страни зајма по 4—5% интереса. Добитак тај рачунао се тим већи, што се мање умело тачно срачунавати: „емисионе курсове, комисионе, провизионе“, и друге трошкове око зајма.

У таквим приликама закључени су, после „жељезничког и лутријског зајма“, још и: зајам на заложнице Управе Фондова од 1886 године, у вредности од 12 милиона динара; зајам на поготке (дувански лозови) од 1888 године, у вредности од 10 милиона динара; конвертовани зајам од 1895 године, у вредности од 355,292.000 динара. Мислило се, да ће се помоћу тог последњег зајма успоставити „трајна буџетска равнотежа“, те да се Србија неће више задуживати. Али, државни дуг није престао расти: У 1890 години закључен је „експлоатациони зајам“, у вредности од 11,500.000 динара; а у 1902 години „монополски зајам“, у вредности 60 милиона динара.

Сви ти зајмови и услови њихови уписани су у државни буџет за 1906 годину. Овде остаје само да се дода, да им низ још ни у 1906 години није завршен. Сад је на реду „зајам за наоружање и за нове жељезнице“, о коме предлог треба спремити за Народну Скупштину.

Ради ујамчења интереса и отплате страних зајмова заложени су сви важнији извори наших државних прихода, као: данак, царина, трошарина, жељезница, монополи, па и саме заложнице Управе Фондова. А да би се могло одговорати обавезама, које је Србија тим зајмовима на себе узела, уведен је у нашу сточарско-ратарску земљу фискални систем по урпезима великих и богатих индустријских и трговинских држава. Сви познатији облици непосредног и посредног пореза, за које се зна у тим државама, одомаћени су и у нас, као порези: на земљишта, на зграде, на принос од капитала, од радња, од личног рада, од обрта, и на личност; па онда, разноврсни прирези, којима се удвајају порези; даље, посредни порези: трошарина не само на предмете без којих се може бити, него и на оне, који су нужни; царина; таксе (судске, административне и друге); најзад, монополи: дувана, соли, петролеја, жигица, цигар-папира, алкохола, барута, динамита, и одређених штампарских послова. Ево које место заузима Србија у реду европских држава по мери непосредних и посредних пореза.

Порези ти износе на сваког становника:

	динара		динара
у Француској . . .	54·10	у Угарској . . .	27·47
„ В. Британији . . .	48·10	„ Србији . . .	25·84
„ Аустрији . . .	36·16	„ Немачкој . . .	22·49
„ Италији . . .	34·34	„ Русији . . .	19—

У колико су трошени у Србији, страни зајмови чинили су, као што је изгледало, неке, и ако само тренутне, олакшице. Помоћу њих могли су се чинити и најкрупнији издаци државни, а да се не морају напречац ударати велики „ванредни прирези“, које народ не воли, ни прибегавати ограничавању и смањивању буџетских кредита, што се владама не допада.

Али, што су се више гомилали страни зајмови, све је осетнији постајао терет обавеза, које из њих потичу, па и све неодрживија нужност, да се из године у годину повећавају стари и уводе нови порези и намети.

У положају „дужника, који кесу не веже“, народ се данас с бригом пита: куд се деде силно злато са стране позајмљено; — куда ли ће страни зајмови најзад Србију одвести!

II

Са политичко-економног гледишта страни зајмови могли су бити од користи Србији тек под овим условима: 1) да се закључују на солидној кредитној основи; — 2) да се употребљују продуктивно; — 3) да обавезе и жртве, које они намећу држави, не увећавају државне расходе и терете и преко оне мере, коју им одређују производне и привредне снаге народа.

Да видимо, да ли ера страних зајмова у Србији носи на себи обележје тих захтева политичне економије.

Прво је питање: на каквој су кредитној основи закључивани зајмови у тој ери.

Услови зајмовима који се закључују на страни, одређују се не само стањем новчаних тржишта и кредитом државе која узима зајмове, него и солидношћу новчаних завода, који посредују за зајмове. Отуд правило: да се за посреднике за зајмове бирају новчани заводи који су на гласу са своје солидности. О том правилу требало је у нас тим више рачуна

водити, што је Србија била мало знана на новчаним тржиштима, тако да се ту могла надати успеху тек уз сурадњу новчаних завода од осведочене и признате солидности.

Србија је, међутим, као што је напред поменуто, уведена у еру страних зајмова уз припомоћ „Генералне Уније“. А пропаличко стање тог новчаног завода обелодањено је већ пре него што је био реализован наш „жељезнички и лутријски зајам“, који је с њим био закључен.¹ Судским извиђајем утврђено је: да је „Генерална Унија“ била конституисана пре него што јој је капитал био у истини уписан; да је она издала акције којима није била уплаћена ни прва четвртина; да је трговала са таковим акцијама, раздајући лажне дивиденде, и водећи спекулацију са својим удеоницама и исправама.²

Услуге таковог новчаног завода, далеко од тога да припомогну солидности кредитне основе, задале су тежак удар државном кредиту нашем, и нанеле нам огромну материјалну штету при самом стварању ере страних зајмова.

Несолидношћу „Генералне Уније“ разјашњује се и то што је зајам за грађење „прве Српске жељезнице“, уз пркос продуктивности своје намене, био закључен под тежим условима, него ратни зајмови од 1862 и 1876 године. Том жељезничком зајму курс је, као што се зна, био 71%, а камата 5%, докле су поменути ратни зајмови реализовани *al pari*, са каматом 6%, што одговара зајму са курсом од 85·20%.

Државе не подижу свој кредит гомилањем дугова; па и кредит наше државе падао је све ниже, и услови зајмовима постајали су све тежи, што је дужи био низ зајмова, које је она са стране узимала. Пред златном бујицом тих зајмова настало је расипачко трошење, место мудре штедње. Расипачко трошење урађало је дефицитима и летећим дуговима, који су стварали нужност, да се узимају нови зајмови, ради одуживања старијих. У нужди за брзу помоћ није се много питало, откуд ће потицати нови приливи позајмљеног злата. Зајмови су закључивани са новчаним заводима другог и

¹ Gazette des Tribunaux du 3 fevrier 1882. Ту се јавља, да је 2 фебруара (по новом) 1882 године Трговачки Суд у Паризу огласио над друштва Генералне Уније.

² „Gazette des Tribunaux“ du 15 á 16 mai 1882.

трећег реда, место са новчаним заводима првог реда. Мало то, него се прибегавало и финансијским методама, које се не могу довести у сугласност са солидном употребом државног кредита. Међу осталим, уступане су државне обвезнице у огромној вредности поверилачким групама, пре него што су од ових примљени уговорени делови зајма, на које гласе те обвезнице. Па онда, у 1895 години Србија је имала преко 30 милиона динара летећег дуга, а за јулски купон није јој достајало 5,500.000 динара. Тада се прибегло „Карлсбадском аранжману“, који је, под називом „конверсије“, смањило државним зајмовима интерес са 1%, али који, противно правилу истинске конверсије, није нудио повериоцима на избор: или да приме нове државне обвезнице са 4% интереса, у замену за старе, које су носиле 5% интереса, или да им се вредност старих обвезница исплати у злату по курсу, него им је просто давао нове јевтиније обвезнице за скупље старе. Таково једнострано смањивање камате наука означаје као знак несолидности, која прибегава новом злу супрот старог зла. Мало то, него, да би се у таковоме стању добило и новог зајма, допустило се, да се сувереној краљевини наметне страна контрола, у облику „Самосталне Монополске Управе“! У другим приликама торбарило се од једног новчаног завода до другог и на страни и у нашој престоници; па се пристајало: да се за узајмљено сребро враћа злато; да се плаћају најскупље камате; даље, да се урачунавају „емисиони курсови“ на позајмице које су реализоване без икакве „емисије“ обвезница, и „провизиони“, који нису били заслужени никаким специјалним и реалним посредничким услугама. Залагане су државне обвезнице у „привремене позајмице“, које нису у одређеном року одуживане, тако да су заложене обвезнице, продаване на штету државног кредита.

Економни и финансијски морал, који је допуштао такву употребу државног кредита, није се бунео ни против „финансијских опсценарија“. Имала су се „два буџета: један јавни, законодавним путем одобрени, а други тајни, који је у току једне године гутао знатне суме новаца, прикупљене најразличнијим начинима“. На основи „јавног и тајног буџетирања и финансирања“ спремани су, и пред народно представништво изношени буџети, коју су вотирани са „суфицитима“, а реализовани са „дефицитима“. Бивало је и

„прекорачених кредита, и ванбуџетских издатака“, па и „расхода који нигде нису показивани, него су просто остајали прикривени“. „Акумулативна употреба вотираних кредита излазила је на право *virement*“. Дефицити су покривани зајмовима и позајмицама. „Позајмице и дугови чињени су на залогу редовних државних прихода за више од једне буџетске године, а под најтежим условима и погодбама, које су измицале испод контроле меродавних чинилаца, те често коштале државу много скупље, него кад би се претходно вотирао зајам, и утврдиле погодбе за његово закључење, и приходи за његову гаранцију“.

Све то изречно нам казује извештај министра финансија, поднесен народном представништву на Три Јерарха 1902 године, па додаје: да се „неправилним буџетирањем и финансирањем долазило истина до новца, али да је у државне финансије унесена пометња, и створена тешка финансијска криза, у којој државна благајна нема средстава ни за подмиривање државних потреба, јер не располаже ни једном паром готовине. Финансијске опсенарије доводиле су државне финансије у тежак и безизлазан положај; оне су трајно подривале и потресале целокупну државну зграду“.

Таково „буџетирање и финансирање“ служило је, наравно, као мамац за лукаве капиталисте и финансисте; те су они лакомо разапинали своје мреже по мутној реци буџетских кредита, „краткорокних зајмова“, летећих дугова, и финансијских „аранџмана“. Што је богатији био њихов лов, тим јаче су расли државни намети и терети, тим осетније дискредитована држава.

Природа кредитне основе, на којој су у нас закључивани страни зајмови, огледа се најјасније у цени, по коју смо добијали те зајмове.

По сведочанству државних рачуна, од 1881 па до краја 1905 Србија је стварно примила у зајам свега 362,707.033 динара, а за то се обавезала платити 501,325.834 динара. Другим речима: у државне обвезнице уписано је 138,618.800 динара више дуга, него што је у истини износио зајам. На име интереса, отплате и трошкова око зајма Србија је од 1881 године до краја 1905 године платила у злату око 460 милиона динара, а то је 97,292.967 динара више, него што је стварно позајмљено. Поврх тога она остаје још дужна

461,034,880 динара. Па онда, почев од 1906 године па до коначне исплате тог дуга, Србија је обавезана платити на име одужења (интереса и отплате) још *1.134,457.592* динара у злату. То изречно утврђује државни буџет за 1906 годину.

Узме ли се у рачун: са колико је Србија више задужена, него што јој је у истини дано у зајам; колико је она до сад већ платила, а колико још остаје дужна да плати до коначног одужења дуга, онда излази, да ће она за 362,707.033 динара стварно примљеног зајма платити свега 1.594,457.592 динара у злату, а то је 1.231,750.559 динара више него што јој је у истини дано у зајам.

Према томе цена, по коју је Србија добила стране зајмове, износи, од 1881 године па до коначне исплате дуга њеног, по 477 динара за сваких стварно узајмљених 100 динара, или по 4 динара и 77 пара за сваки динар, који јој је стварно позајмљен!

Колико је солидности у поверилачких група, с којима су закључивани страни зајмови по толику цену, може се судити још и по природи услова, који су нам постављани приликом познатих преговора о „зајму за наоружање и нове жељезнице“, који је сад на реду. Пошто мањи зајмови не стварају обилате изворе за материјалне добитке страних капиталистичких група, морао се пројектовати нови зајам од 30 милиона динара повисити на 110 милиона, да би само те групе имале што веће добитке. А да ли би Србији толики нови зајам био збиља неодољиво нужан, и колико би он њу крвавог зноја стао, то се тих група није тичало. Сем тога, поменуте групе дрзнуле су покушати још, и да диктују Србији обавезе, какове се ни једној слободној и независној држави не би смеле диктовати. Мало им, што су јој „Карлсбадским аранжманом“ наметнуле страног туторство, него су хтеле још да оне одређују: и где ће она шта, и по коју цену, куповати за узајмљене новце! Одредба таква излазила би очито на побијање не само кредита, него и државног угледа Србије.

Дружба са таковим новчаним заводима и групама могла је водити, па је и водила, само бескрајном гомилању дефицита и непродуктивних дугова, али не и подизању државног кредита. Напротив, постајала је основа том кредиту све трошница, а цена зајмовима скакала све више, што је дубље

Србија заплетана у дужничке обавезе; докле, најзад, није настало уцењивање, не само убитачно по интересе и кредит Србије, него и недостојно једне суверене државе. —

Питање је, даље, на што су и како у нас трошени страни зајмови, који нас тако скупо стају.

На то питање дају одговора званични извештаји и рачуни о употреби државног кредита нашег за последњих двадесет и пет година.

По тим извештајима и рачунима, од стварне вредности досадашњих страних зајмова, која износи 362,707.033 динара, само је неки део употребљен на оне државне потребе, за које су ти зајмови одобрени; а већи део потрошен је мимо те потребе, а на име: на покривање буџетских дефицита, ванбуџетских расхода, летећих дугова, а понекад и на измиривање интереса и отплата главног државног дуга, и других државних трошкова, који не представљају никакво продуктивно улагање капитала у политичко-економном смислу. Употреба нових зајмова на одуживање старијих наговешћује се већ у извештају министра финансија, поднесеном народној скупштини 1883 године. Ту се доказује, како се привремени дугови, као и остатак ратног дуга, могу исплатити „само ако се закључи нови зајам у потребној суми“ (од 25 милиона динара). А најшире размере узело је одуживање старијих зајмова новијим у облику назови-конверсије, или „Карлсбадског аранжмана“ од 1895 године, као што је то напред изложено. — У поменутом извештају министра финансија од 1883 године констатује се, како се већ у то време морало узети преко десет милиона динара из *страних зајмова*, разних депозита, оружног фонда и Народне Банке, па потрошити на покривање *растућих буџетских дефицита*. Од 1881 до 1900 године дефицити ти износе преко 98 милиона динара; а по извештају министра финансија од 1902 године, они за „низ последњих година“ износе просечно око 10 милиона динара годишње. — *Ванбуџетски расходи* обрачуњени су у завршном рачуну државних прихода и расхода за 1904 годину, а као „из ранијих година“, на 24,758.781 динар. — *Летећих дугова* било је 1895 године, као што је напред поменуто, преко 30 милиона динара. Колико су они страним зајмовима одужени; колико ли их још остаје, то не казују јасно и тачно потоњи званични извештаји и рачуни.

Нека би било постало и неодољиво нужно, да се страни зајмови троше и на покривање буџетских дефицита, ванбуџетских расхода и летећих дугова, као и на интересе и отплате главног државног дуга, трошење то не може се са политичко-економног гледишта означити као продуктивно.

Остаје још питање о размери обавеза и жртава, којима страни зајмови терете Србију, према производним и привредним снагама народа.

Питање то може се расправити само на основи бројних факата и статистичких поређења од економне и финансијске вредности. Стога треба да му посветимо особиту пажњу.

III

Напред је изложено, како је Србија за 362,707.033 динара стварно примљеног зајма, до сада платила 460 милиона динара, и како, према уговореним обавезама, остаје дужна, до коначне исплате дуга платити још више од једне милијарде (1.134,457.592) динара.

Питање је: колико тако огромни терет дуга, који собом ствара каматно ропство, мора притискивати производне и привредне снаге Србије, као сточарско-ратарске земље, која не броји више од 2,720.000 становника, ни више од 599.930 пореских глава (по попису од 1905 године).

Ради решења тог питања треба узети у рачун: колико стварни терети и обавезе, које је Србија са страним зајмовима узела на себе, увећавају државне расходе, а с њима и државне намете; па онда, у каквој се размери тако увећани расходи и намети државни налазе: прво према државним приходима, а друго према приходима народа.

У државни буџет за 1906 годину уписано је 461,034.880 динара у злату као државни дуг наш, а 23,641.190 динара као ануитет.

Од терета тог дуга рачуна се на сваког становника Србије по 169 динара и 65 пара главног дуга; а по 8 динара и 69 пара ануитета.

На сваку пореску главу долази по 766 динара и 39 пара главног дуга, а по 39 динара и 40 пара ануитета.

Упореди ли се Србија са другим задуженим државама, ево које место заузима она у реду њиховом:

Од главног дуга рачуна се на сваког становника:

	<i>динара</i>		<i>динара</i>
у Португалији . . .	816	у Србији	169·65
„ Француској . . .	756	„ Норвегији . . .	160·80
„ Шпанији	552	„ Данској	134·40
„ В. Британији . . .	468	„ Турској	126—
„ Угарској	468	„ Русији	109·60
„ Холандији	456	„ Швајцарској . . .	103·20
„ Белгији	408	„ Шведској	91·30
„ Италији	360	„ Бугарској	84—
„ Немачкој	324	„ Сједињеним Др-	
„ Мисиру	264	жав. С. Америке	69·60
„ Румунији	228	„ Црној Гори . . .	9·60

Наши државни расходи рачунају се (у државном буџету за 1906 годину) на 89,165.095 динара.

Годишњи интерес и отплата државног дуга (23,641.190 динара) износе 26% целокупног државног расхода.

Државни буџет излаже државне расходе не само у равнотежи са државним приходима, него још и са неким „суфицитом“ (од 41,976 динара).

Рачун државног буџета изводи се емпиричко-аритметичким увећавањем државних прихода према мери државних расхода. Али је, са политичко-економног гледишта, главно питање: да ли такво увећавање државних прихода одговара и стању народне привреде, и да ли државни расходи, намети и терети остају на оној мери, на којој им производне и привредне снаге народа могу држати равнотежу.

Питање то треба да се што дубље изучи.

Стварни извори и средства за подмиривање државних потреба потичу из народне привреде. Финансијска снага државе и привредна снага народа само су лице и наличје једне битно исте снаге. Према томе и трајне буџетске равнотеже може у истини да буде само где државни расходи, намети и терети не прелазе оне размере, које им се одређују производним и привредним снагама народа, а то су размере, у којима се они могу измиривати из *чистих прихода народне привреде*.

Расту ли државни расходи, намети и терети и преко те мере, онда постаје нужно, да се, ради њиховог измирења,

увећавају стари, и уводе нови порези и намети о трошку производних и привредних снага народних. У колико би тада ти порези и намети надмашали одређену меру народних прихода, они би морали да се измирују крњењем народних капитала и тековина; а тиме би се у корену подсецале производне и привредне снаге земље, те и народ осиромашавао.

По правилу, јавни расходи и терети треба да се измирују из чистих народних прихода, па да ни те приходе не исцрпљују до дна и без накнаде. Од тих прихода треба да остане грађанима неки део за напредно развијање и ширење привреде и културе.

Ради примера, да погледамо на оне културне државе, у којима јавни расходи, намети и терети достижу релативно највишу меру.

У Инглеској државни расходи, намети и терети не одузимају народу од његових прихода више, него само колико износи једна трећина, или једна половина оне добити, коју му доноси извозна трговина. — У Француској размерају се јавни расходи, намети и терети према народним приходима овако: од вредности непречишћеног (брuto) прихода народног рачунају се три четвртине као потребне за живот и привреду самих грађана, а једна четвртина као чиста добит, или чисти приход. Од те четвртине, као чисте добити, даје се до 67% на измирење јавних (државних, департаманских и општинских) расхода, намета и терета. Имовине и капитали народа рачунају се у цело око 250 милијарада франака, а непречишћени приход од тих имовина и капитала око 25 до 30 милијарада. Чиста добит износи ту једну четвртину непречишћеног прихода, или 6 до 7½ милијарада франака. И тек од тих 6—7½ милијарада рачунају се до 67%, или 4020 до 5,025 милиона франака, на измиривање јавних расхода, намета и терета. На сами државни буџет рачуна се 3 до 4 милијарде франака. (За 1906 годину буџет тај био је срачуњен унапред на 3.700,000.000, а за 1907 на 4.010,000.000 франака расхода). —

Са политичко-економног гледишта означају се 75% чисте добити народне као крајња мера, до које се јавни расходи, намети и терети могу измиривати из народних прихода. Ако би ти расходи, намети и терети гутали и преко те мере народне приходе, онда народу не би остајало колико

му треба за увећавање капитала и унапређивање привреде, те би се у толико могао сматрати као опљачкал.

У нас се радо угледа на богате културне државе кад је питање о увођењу и размножавању јавних расхода, намета и терета, као што је напред поменуто. Међутим, зна се да те државе имају велике приходе и добитке, па да могу без осетна терета чинити и велике издатке. Ну у нас се још није ни предузело дубље изучавати: у којој размери јавни расходи, па с њима и јавни намети и терети, засецају у народне приходе, капитале и течевине, и какове се све мене изводе у привредној и културној еволуцији народа. Али, кад би се у нас усвојиле и рачунске методе напредних културних држава, па би се наши јавни (државни, окружни, срески и општински) буџети мерили мером привредне и културне снаге народне, онда би се морало стећи сасвим друкчије уверење о размерама између јавних расхода, намета и терета, с једне, и привредне и културне снаге народне, с друге стране, па и о условима стварне буџетске равнотеже, него што се до сад имало, и сад има.

Доста је, да се изложе и неколики статистички примери, па да постане јасно, како у нас јавни расходи, па и јавни намети и терети, прелазе ону меру, коју им политичко-економни разлози означају као крајњу.

По белешкама позајмљеним од наше Статистичке Управе, рачунају се имовине и капитали у Србији овако:

Вредност земаља	474,800.000	динара
„ стоке и живине	173,400.000	„
„ главнине свих новчаних завода у Србији	27,794.429	
„ улога на штедњу у тим заводима	27,843.171	
Свега	703,837.600	динара

Треба узети у рачун још и вредност зграда. Вредност та није тачно испитана, али се (по „Државопису Србије“) као вероватно рачуна 20% од вредности непокретне имовине (којој би вредност земаља износила 80%). У тој размери вредност зграда у Србији износила би 118,700.000 динара.

Са урачунањем и те вредности изнела би вредност имовина и капитала у Србији 822,537.600 динара.

Да претпоставимо, да Србија има капитала још и мимо поменути главнину наших новчаних завода, и мимо улоге у тим заводима, па да ти капитали износе колико и та главнина и ти улози заједно, а то: 55,637.600 динара. Са том вредности вредност имовина и капитала у Србији рачунала би се у цело: 878,175.200 динара.

Не зна се прави приход од имовина и капитала народних. Али се зна, да у Србији, на данашњем ступњу њеног привредног и културног развитка, имовине и капитални не могу доносити онолико прихода, колико доносе имовине и капитали у напредним индустријским и трговинским државама. Па ипак, да нам се, у оскудици поуздане статистике народних прихода, не би могло рећи, да потцењујемо те приходе, ми ћемо их рачунати у једној од оних размера према имовинама и капиталима народним, у којима се они рачунају у напредном свету. У Француској, н. пр., рачуна се, да имовине и капитали народни доносе одсеком 10—12% непречишћеног (брото) прихода. Са разлике која дели ступањ нашег привредног и културног развитка од ступња француске привреде и културе, не можемо рачунати наше народне приходе више од 10% вредности народних имовина и капитала. Према томе на 878,175.200 динара, колико се рачуна та вредност, добијало би се 87,817.520 динара непречишћеног прихода.

Политичко-економни разлози не би допуштали, да се на јавне буџете узима више од 75% чистог прихода народног, и кад би народна привреда била у пуној снази, па би се развијала живо и напредно. А колико би више рачуна требало у нас водити о тим политичко-економним разлозима, кад се зна, како у нашим привредним радњама почесто настају застоји, услед којих се смањују народни приходи, докле јавни расходи, а са њима и јавни намети и терети, и тада остају на истој мери.

Ну, какви би рачун изишао, кад би се и у Србији, према разлозима политичке економије, а по примеру напредних културних држава, рачунале три четвртине непречишћеног народног прихода на потребе самих грађана, а само једна четвртина као чисти приход, откуд би требало измиривати јавне намете и терете?!

И од чистог прихода народног не би се смело, по правилу, одузимати на јавне потребе више од 75%. Међутим, у нас се тражи од народа:

1) на државне потребе (у облику државних пореза и приреза, по буџету за 1906 годину) .	70,245.250 динара
2) на окружне, ереске и општинске прирезе (по рачунима од 1899 — 1903 године ¹ одсеком)	8,538.092 „

А то износи у цело 78,783.342 динара

или 90% непречишћеног народног прихода, место 75% чисте добити народне! Сами државни порези и прирезе износе у нас 78% непречишћеног народног прихода!

Као чиста добит народна рачунала би се једна четвртина непречишћеног прихода народног, или 21,954.380 динара. А цела та добит не би достигала ни за годишњи интерес и отплату (ануитет) државног дуга нашег, јер тај ануитет износи 23,641.190 динара.

Притиснуто тако тешким јавним наметима и теретима, народу не би остајало, по том рачуну, од непречишћеног прихода више, него само 10%, а то је 9,034.178 динара, или по 3 динара и 24 паре на сваког становника.

Да од толиког остатка прихода народ и живи и принавља своје капитале, и унапређује своју привреду, то здрави разум не може веровати. И онда какви се однос мора претпоставити између јавних расхода, намета и терета с једне, и производних и привредних снага народа с друге стране? Однос тај може у ствари излазити само на ову дилему:

Или да се јавни намети и терети сасвим измирују из народних прихода; па да од тих прихода не остаје народу колико му за живљење и напредно развијање привредних и културних снага треба, те да мора живарити и осиромашавати;

Или да народ од својих прихода одваја колико му треба за живљење и за унапређивање привреде и културе; па, у колико остатак његових прихода не би достигао за измирење јавних намета и терета, да се јавни буџети реализују са де-

¹ „Статистички Годишњак Краљевине Србије“. Осма књига, 1903 године. „Окружне, ереске, и општинске финансије“, страна 462—472.

фицитима и летећим дуговима, а ови покривају страним зајмовима.

Ма да је та дилема само хипотетична, опет је она ближа истини у ствари, него она емпиричко-аритметичка равнотежа, која се уписује у државне буџете наше. Ту су завршни рачуни наших државних прихода и расхода за последње две и по деценије, ту привредна статистика Србије, да се види стварна истина.

Привредна статистика расветљује однос између државних расхода и дугова, с једне, и производних и привредних снага народа, с друге стране, у смислу дилеме, која је напред изложена. Производне и привредне снаге Србије огледају се поглавито у њеној извозној трговини и бројном растењу народа. Упореди ли се те снаге са државним дуговима и расходима за последњих двадесет и пет година, онда се добије овај преглед: Износили су:

	<i>у 1880 години</i>	<i>у 1905 години</i>
Број становника . .	1,724.314	2,717.447
Вредност извоза . .	35,212.269 динара	71,996.274 динара
Државни дугови . .	32,103.965 „	461,034.880 „
Државни расходи . .	25,438.971 „	89,165.095 „

Као што тај преглед доказује, за последње две и по деценије увећани су: државни дугови 1436⁰%, државни расходи 350⁰%; а вредност извоза само 204⁰%, и број становника само 158⁰%.

Да државни дугови и расходи расту у много јачој размери, него производне и привредне снаге народа, то потврђују и завршни рачуни државних прихода и расхода за последњих 25 година.

По тим рачунима државни буџети, па било да се они вотирају и као у „равнотежи“, или још и са „суфицитом“, реализују се, по правилу, са дефицитом. Од 1881 па до 1900 године, н. пр. у нас је буџетима било предвиђено и скупштинама вотирано свега 1.046,837.881 динара државних прихода; али, приходи ти нису у ствари изнели више, него само 940,437.908 динара, а то је 106,399.973 динара мање, него што је било оптимистички предвиђено и вотирано. За исто време (1881—1900 године) изнели су: стварни државни расходи

свега 1.038,864.089 дин., стварни државни приходи 940,437.908 динара, — *дефицит* 98,426.181 динар. А напред је казано, како извештај министра финансија од 1902 године утврђује, да је „за низ последњих година дефицит износио око 10 милиона динара годишње“.

По извештају Буџетског Одбора скупштинског за 1902 годину узрок томе дефициту био би у антитези између државних дугова, расхода, намета и терета, који све више расту, и производних и привредних снага народа, које им у растењу не држе равнотежу. У том извештају доказује се, да се државни намети истерују понајвише *принудно* (егзекуцијом), па „очито и крњењем самих капитала народних, и поремећајем многих газдинства у народу“. Још се додаје, да је „порез на зараду згртан полицијским лицитирањем“.

Факт тај, да државни дугови, државни расходи, намети и терети расту у јачој размери, него производне и привредне снаге народа, најјасније обелодањује, како је једнострано, нетачно и непоуздано оно емпиричко-аритметичко срачунавање државних прихода и „суфицита“, на које се подупиру наши државни буџети, и како у нас такозвана „буџетска равнотежа“ остаје далеко од оних разлога политичке економије, са којих материјалне обавезе и жртве, које страни зајмови намећу Србији, не би смеле узимати размере, у којима увећавају државне расходе, намете и терете и преко мере производних и привредних снага народних.

IV

Место да се обележи конкретним остваривањем здравих политичко-економних начела, ера страних зајмова у Србији изметнула се, као што сведоче факти који су напред изложени, у „финансијске опсенарије“, које дволичним „буџетирањем и финансирањем“ потиру и саму мисао о здравим политичко-економним начелима. Гомилањем прескупих страних зајмова на несолидној кредитној основи и њиховим расипачким и непродуктивним трошењем залплетена је Србија у тој ери у мрежу неодмерених материјалних обавеза, па осуђена да своје финансијске и привредне изворе и снаге стави под страну контролу, ради обезбеђења страних поверљивих интереса.

Да се појми сва тежина финансијског заплета нашег, треба узети на ум још, и каковима је све случајностима изложена једна сточарско-ратарска земља, у којој се родне и неродне године периодички понављају, у којој суша, лед, поплава, и друге климатичне непогоде могу лако да униште усеве и жетве, потру пашњаке, и оставе без плода воћњаке и винограде, а редње и помор у стоци да нанесу ненакнадне губитке.

Сем тога, треба имати на уму још, и колике нам губитке могу нанети штетни трговински уговори са страним државама, или неуговорни царински односи са суседном Дунавском монархијом.

Случајности и штете такове могу довести Србију у толико тежу кризу, што се у њу и у боља времена мање злата са стране прилива, него што се из ње на страну одлива. Са стране злато се прилива у Србију извозном трговином, а из Србије оно се одлива на страну: то на исплату њеног увоза са стране, то на одуживање страних зајмова, то на трошкове оних грађана наших, који у све већем броју походе стране земље. За производе, које извози на страну, Србија добија око 72 милиона (у 1905 години 71,996.274) динара. А она мора да плати: преко 55 милиона (у 1905 години 55,600.640) динара за оно, што она увезе са стране; па онда, на име интереса и отплате страних зајмова 23,641.190 динара. Већ то двоје износи 78,641.190 динара, а то је 6,641.190 динара више, него што нам доноси извозна трговина са стране. И да не рачунамо трошкове на путовање наших грађана у стране земље, који релативно нису мали, опет је осетан мањак у приливу злата са стране.

У изравњавању тог мањка играли су, и не престају играти, важну улогу страни зајмови, којима се, као што је напред поменуто, покривају и буџетски дефицити, ванбуџетски расходи и летећи дугови. Али, страним зајмовима не могу се вечито попуњавати мањци у приливу злата са стране, као ни буџетски дефицити, ванбуџетски расходи и летећи дугови. Државни дугови, расходи, намети и терети већ су достигли ону меру, преко које им привредне и културне снаге народа не могу држати равнотежу. Гомилањем страних зајмова и преко те мере Србија би, нема сумње, све неодреш-

није заплетала се у мрежу дужничких обавеза и каматног ропства место да се једном почне исплетати из те мреже.

Наравно, није могућно унапред знати, кроз какове ће све мене Србија пролазити у току своје финансијске, економне и културне еволуције; па се не може прорицати, ништа је све у будућности чека. Са том резервом да се и ми овде ограничимо само на оне напомене, које се саме изводе из логике факата.

Најважнији предмет тих напомена јесте питање о дужничким односима једне државе према страним повериоцима. Под изговором заштите поверилачких права, стране силе могу да шире и своје политичке утицаје о трошку интереса и права задужених народа. Међународно право не даје поуздане гаранције против дипломатске и војне принуде, коју могу да врше поверилачке силе над дужничким земљама. У јануару 1903 године В. Британија, Италија и Немачка блокирале су, уз потпору Сједињених Држава Америчких, пристаниште *Венецуеле*, у интересу страних поверилаца њених. А већ је раније *Мисур*, под притиском обавеза, које потичу из нагомиланих страних зајмова, још и горе страдао. Он је у оковима каматног ропства стављен под туторство поверилачких сила. Изгубив своју финансијску и економну самосталност, он је, са његовим производним и привредним снагама, и природним изворима богатства, стављен у службу страних експлоатера.

Србија је већ почела осећати стеге дужничких обавеза. У нашој „Самосталној Монополској Управи“ у велико заседавају заступници страних поверилаца. А у новијим преговорима за трговински уговор са Србијом Аустро-Угарска отворено покушава, да нам у питању о набављању стварних средстава за наше државне потребе, наметне услове и обавезе противно признатим начелима државне суверености и међународног права.

Србија не сме затварати очи пред тим фактима. Она мора систематски радити, да се ослободи материјалних обавеза, на којима је обележје каматног ропства, па и финансијског и економног васалства.

Први корак ту би био, да Србија једном престане непродуктивно гомилати стране зајмове и дугове.

Сјајни варак, којим је у нас блистала ера страних зајмова, будећи наде у ницање златних брда и шпрење економних и културних дивота по зеленој Шумадији, бледи и губи се пред конкретним реалностима, које у цвету те ере приказују Србију: с једне стране као финансијски заплетену, и опасану ланцем дужничких обавеза, коме крајеви остају у рукама страних поверилачких сила; а с друге, као постојбину нерационализованог сточарства и ратарства, у којој се земља и занати још првотно раде.

Политичка економија учи, да један народ може опстати и напредовати тек кад производи више, него што троши, или кад троши мање, него што производи.

У примени на Србију политичко-економно начело то излазило би на ово: или да се привредне и културне снаге народа развију и унапреде до ступња, на коме ће народни приходи имати колико треба претеге над државним и другим јавним расходима, наметима и теретима; или да ти расходи, намети и терети не прелазе ону меру, у којој се они могу измиривати из чистих прихода народних.

Није ту, и не може бити, питање: шта би се све желело, него шта је све у ствари могућно.

Народна привреда и култура требају, да са напретком времена напред иду. Али, радећи да унапреди своју привреду и културу до вишег ступња продуктивности, Србија не треба да заборавља, да тај ступањ она може достићи тек у будућности. Она је богата у природним дарилима; али, на данашњем ступњу привредног и културног развитка свог, она није у стању експлоатисати природне изворе богатства како би и колико требало. Она би морала прво рационализовати своју пољску привреду, и развити своју индустрију, постављајући јој за основу прерађивање домаћих сировина; морала, даље, унапредити и свој трговински саобраћај, па да може у потребној мери црпићи блага из недара природе. Ну, да би она могла до тог ступња унапредити своју привредну и културну снагу, треба јој не само много капитала, него и много техничког знања и науке, много рада и много времена.

Државне потребе, међутим, не чекају. Оне се не престају обнављати, гранати и размиојавати. А стварна средства за њихово подмиривање не одређују се из оних извора прихода, на стварање којих треба низовима година чекати,

чекати, него из оних, који се већ имају, или могу брзо имати, на расположењу.

Отуд и за Србију нужност, да, уз радњу за унапређење своје привреде и културе, мудрошћу штедњом у државним издацима и поступним смањивањем државних дугова, поставља државне расходе, намете и терете у оне размере, у којима ће се они моћи измиривати из народних прихода, а да не одузимају народу и оно, што му је нужно за оснажавање и ширење његове привреде и културе, и за његово благостање.

Данашњи фискални систем наш, као што сведоче факта напред изложена, остаје далеко од мисли, да се државни намети и терети измирују из чистих прихода народних. Ради остварења те мисли морају се што дубље изучавати производне и привредне снаге, имовине и приходи народни, а уједно и све мене у економној и културној еволуцији Србије; па према свему томе одређивати извори, из којих ће се црпи стварна средства за државне потребе.

У томе смислу требала би и финансијска политика Србије, да изводи свој главни план и поставља општа начела буџетској равнотежи. Као конкретно остваривање начела главног финансијског плана, државни буџети за поједине финансијске периоде морали би тежити да буду бројни изрази стварне истине.

Владимир Јовановић,
државни саветник у пензији.

ЈЕЦАН ЈУБИЛЕЈ

(CESARE LOMBROSO)

Италија, а особито правници у њој, прославили су ове године риједак јубилеј. Почетком ове године, 10. јануара, по новом календару, навршило се 70 година, од када се родио Тезаре Ломброзо. Италија, у прошлом и у овом вијеку, поносила се и поноси се, што је себи и свијету даровала таквог великог научника. Ломброзо је својим новим теоријама, својим бистрим погледима и својом енергијом изазвао читаву револуцију и еволуцију у правној науци. И ако му се што шта не може одобрити; и ако у многим питањима Ломброзо гони и сувише далеко, морају му се признати неоспорне заслуге за кривично право. Његово увјерење, његова јака воља, његова истрајност, чете врједних његових ученика пробише лед, који је вијековима притискивао правну науку. И ако ће се, теком времена, многа његова научна питања и научне теорије изгладити и ублажити, биће заслуга Ломброзова, што је први имао смионости да их изнесе свијету на видик.

Ни *Архив*, као лист, коме је дужност да прати све појаве у правном свијету, не смије пропустити ову прилику. И њему је дужност, да на својим страницама, ако ће и у кратко, поздрави ријетки ум Ломброзов.

* * *

Најприје неколико о животу Ломброзовом.

Тезаре Ломброзо родио се 10. јануара 1736. у Верони. Отац му, Арон Ломброзо, и мајка му, Зефира Леви, бијаху Јевреји. Тезаре бијаше други по рођењу у својих родитеља. Имао је још петоро браће и сестара. Отац му бијаше човјек мирне природе и прилично ограниченог ума. Мајка, напо-

тив, бијаше жена вапредног дара и ријетких врлина. Тезаре је прави син своје мајке Зефире. Он је, непосредно од ње, наслиједио све њезине врлине и бистрину њеног ума. Заслуга је Зефирина, што је одма упознала способности свога сина. Она се бринула око сина, као вртар око омиљеног цвијета. Њој треба највише захвалити, што је Тезаре Ломброзо постао овакав великан.

Зефира Ломброзо — писала је недавно кћи Тезара Ломброзо — улила је у свог сина онај дух и ону природну потребу за рад и брзину, без којих ни највећи умови не могу да даду довољно плодова. Она му је дала онај идеализам жеља, онај осјећај дужности, ону неопходну свезу мисли и дјела, по којима су велики радови прожети људским животом. Тада такви радови нијесу мумије голих теорија и апстрактних појмова. У мајци Ломбрововој била је снага карактера, која помаже ублажити личну вољу и бранити своја начела. Она је увијек знала постојано и свијесно бранити своја начела, и онда, када јој се чинило, да се све руши око ње. Такав јој је и син. У срцу Ломбровове мајке било је увијек много љубави. Она је, за другога, заборављала себе. Није осјећала ни највећу тежину пожртвовања. Давала је све што је могла, а да никада није ни помишљала на уздарје.

И ако је прошло тридесет година, од када је умрла Зефира Ломброзо, њезин син Тезаре није још заборавио све благодати, које му је она дала. Он се и сада, у старости, сјећа мајчиних савјета. Особитом захвалношћу спомиње своју прву, најбољу и највећу учитељицу. Породици својој и пријатељима својим Тезаре Ломброзо прича, каква је била његова мајка као дијете, као дјевица, као жена и као мајка.

Рођена у Кјери (Chieri), у врло богатој јеврејској трговачкој породици, као јединица, била је родитељска зјеница. Већ као дијете од 10 и 12 година Зефира Леви озбиљно је схватала овај свијет. У њеној кући састајали су се ондашњи италијански карбонари. Ту су се водили главни разговори оснивача Младе Италије (Giovane Italia). Зефира је, као дијете, упознала велике револуционарце и противнике Аустрије, Мацини-а и Силвија Пелика. Кад се вјенчала за Ломброза, било јој је 16 година. Једини увјет, који је поставила свом вјенчању, бијаше, да савије своје гнијездо у крајини, гдје је Јеврејима слободно да уче и да имају удјела у грађанском

животу. Мислила је већ тада на свој пород. Муж јој Арон, иначе добар и поштен богаташ, био је врло плашљив у оним бурним временима Италије. И ако је мрзео Аустрију и жртвовао много за италијански покрет, привидно је био добар Аустријанац. Његов ограничен ум није му давао да напредује ни у његовим трговинским спекулацијама. Сваки му је посао ишао наопако. Да поправи искварени посао, настојао је да успије у другом. И у другом је пропадао.

Чим је Зефиру Ломброзо обрадовала мајчина брига, почеше у њеној породици економске неприлике. Нешто мужевљева невјештина, а нешто ондашње за трговину незгодне неприлике у Италији, много припоможе, да се економски пропало. Арон Ломброзо налазио је увијек у својој Зефири најбољу утјеху. Она је била његов анђео чувар. Она је била увијек свијесна свог положаја. Њена је доброта била непрестано једнака. Што су другим женама мужеви, она је била свом мужу и својој дјечи. Код толике дјеце, највећу бригу Зефира је поклањала Тезару.

Него, Зефира Ломброзо није била таква само према својој породици. Кад су болнице по Италији биле пуне рањеника, бораца за италијанско сједињење, она није заборављала своју патриотску дужност. Ишла је од болнице до болнице и носила болесницима разне ђаконије. Пошто није могла да троши, парала је своје рубље и њиме је превијала ране болесницима.

Умрла је осам дана послје мужа. Свом другу у добру и у злу заклопила је очи, пошто је на прави пут извела дјецу своју. Зефира Ломброзо извршила је, на тај начин, потпуно свој задатак чувара и браниоца своје породице.

Није никакво чудо, да се бистри ум Тезара Ломброза усавршавао уз такву мајку. Кад су му биле четири године — причају многи Ломбровози биографи — он је већ добро читао италијански. Прва књига, коју је читао на мајчином крилу, бијаше *Животи* Плутархови. Садржину појединих живота казивао би мајци, пошто би је прочитао. Мајка му је на то давала слаткиша. Док је мало поодрастао почео је учити Данте-ову *Божанствену Комедију*. Декламирао је више пута познату епизоду о Конту Уголину. Као лобања служио му је комад круха, који је мали Ломброзо радо гризао. Био је тек навршио осам година, кад је прочитао Тасова *Бије-*

снога Орланда. Мало касније учио је Милтонов *Изгубљени Рај*. Послије читања једне и друге пјесме, пјевао је и он. Пошто је прочитао Фоскола и Алфијера, написао је некакву трагедију.

И његове прве пјесме и та трагедија погнуше у пожару, који је 1846. уништио Ломброзову кућу. Кад је пожар букнуо, мали Ломброзо хтио је спасити своје рукописе. Сакрио их је испод постеље, на којој је он спавао. Пожар захвати и постељу и рукописе.

Тезару Ломброзу било је 12 година, кад је почео читати *Библију*. У њој је налазио много неистина и глупости. Често се ради њих гонао са оцем, који је био прожет вјерским осјећајима. Да се по ново поврати јеврејској вјери, мали Ломброзо морао је сваки дан ићи у синагогу на молитву. У синагогу је носио разне књиге, које је учио, а није марио за рабина ни за Јехову.

Још прије, него ли је Ломброзо навршио 13. годину, написао је прво своје дјело, штампано, *Saggio sulla storia della repubblica romana*. То дјело штампано је у Верони 1852. године.

Ломброзу је много помогло лично познанство са књижевником Павлом Марцоло (Marzolo). Он му је био први познаник, који је, као књижевник, стекао гласа у Италији. Главно Марцолово дјело, издано 1848., о историјским споменицима према анализи ријечи, није одма на себе обратило ону пажњу, коју је заслужило. Бурна 1848. година није била најподеснија за књижевност. Сви су се, и то највећи људи, бавили политиком и борбом за италијанско уједињење. Мало који лист да је и споменуо Марцолово дјело. Само један лист у Верони написао је о тој књизи достојни приказ. На приказу било је написано непознато име: Тезаро Ломброзо.

Тај приказ, од непознатог писца, учинио је јаки утицај на Марцоло. Овај је мислио, да му је писац одрастао и зрео човјек. Писао је Ломброзу, захваљујући му на приказу. У писму га моли, нека му дође у госте, у Тревизо, јер га жели и лично познати.

Није се Марцоло мало зачудно, кад му је године 1850. Ломброзо дошао у госте. Пред њим је стајало дијете од четрнаест година. Дијете му је дошло, надахнуто најискренијом синовљом љубави и вајоданијим поштовањем ђака према учитељу. Марцоло је у велике заволио свог младог

друга. Ломброзо му је често долазио у госте. Њихове дугачке шетње по шумама и научни разговори злата су вриједили Ломброзу. Од свог учитеља научно је много. Он га је упутио, да треба испунити и израдити мисао, коју човјек присвоји; да је не треба никако напустити, и ако се у изради наиђе на огромне препрјекe. *Nihil difficile volenti!*

Ломброзо се ријетком захвалношћу сјећао свог учитеља. Првом свом дјетету надјенуо је учитељево име. Прво своје повеће и важније дјело *L'uomo bianco e l'uomo di colore*, приказао је Марцолу.

Кад је Ломброзу било седамнаест година, почео је учити медицину на универзитету у Падови. Учио је и у Бечу и у Павији. Задахнут духом патриотизма, године 1859. оде у војску. Да му Аустријанци не прогоне оца, из Вероне побјегне у Швајцарску, пјешке. У Швајцарској нашао је бунтовничке одборе, који му одредише мјесто службе. Послан је у Турин. Није се никако могао навикнути војничкој дисциплини. Најпослије, није ни марио за њу. Болесници, рањени војници, били су му главна брига. Једном је на бојном пољу радио непрестано четири дана и четири ноћи око рањеника. Кад је умор тјелесни савладао добру вољу, Ломброзо заспи као мртав. Сјутрадан, у зору, кад га је старјешина нашао гдје спава, на силу га је пробудио и дао га је, као љенивца, затворити.

Више од четири године Ломброзо је био у војсци. У ватри, у којој се често налазио са рањеницима, није се никада ничега престашио. У тим приликама проучавао је на војницима пошљедице страха од смрти. Познао је разне људе и различите природе. Његово бистро, научничко око увјерило га је тада, да је за његове научне планове главни извор живи, а не мртви човјек.

У војничкој служби није се увијек могао слагати са својим старјешинама. У дијагнозама, у операцијама увијек је имао одвојено мишљење и, за чудо, његово је мишљење сваки пут било исправно. То му је побудило завист код његових старјешина. Било му је све теже у војништву. Ради непослушности затворен је више пута у разним тврђавама. То му је досадило, па се одрекао војничке службе.

Али, тек сада настаде права економска борба за живот. Његова је породица материјално све више пропадала. Од ње

није могао тражити ни добити никакве помоћи. Као слободном доценту психијатрије уступљена му је једна собица, гдје је мукте могао предавати. Као лијечнику у лудници било му је слободно да ради цијели дан и да подучава мукте. Једини извор за живљење било му је перо. Мало је што оригинално онда написао. Преводио је, што се допадало његовим издавачима.

Ту му је била жалосна новчана заслуга. Неколико мјесеци хранио се млијеком, крухом и кестењима. Често је, обилазећи кухињу у лудници, завидио болесницима на укусном јелу. Није имао познаника. Није имао пријатеље.

Читаву годину дана мучио се Ломброзо на тај начин. Године 1864. свануше му бољи дани. У исто доба именован је учитељем психијатрије и управитељем луднице у Павији са добром наградом. Изненадила га је ова ненадна срећа. Није вјеровало самом себи, да се неће више морати борити за свагдашњи крух. Занесен том срећом, у саме четири ноћи, на тридесет страница папира, састави своје инаугурално предавање. Предавао је о генијалном човјеку. Ово његово предавање бијаше му основа за касније огромно дјело *Генијалан човјек*. Од свог првог предавања мало се сјећа. Ломброзо је био том приликом толико занесен, да је своје прво предавање држао као у неком сну. Није се сјећао ни лица, која су га слушала, ни говора, којима га поздравеше.

Радња о генијалном човјеку остала је за много година у првом рукопису. Прионуо је уз дјело *L'uomo bianco e l'uomo di colore*. У овој радњи сакупио је прве и главне утиске из младих година. У њој је настојао да докаже, како све људске расе потичу од заједничког праоца: од мајмуна. То дјело морало је бити претеча једнакој Дарвиновој теорији. Оно је било готово двије године прије, него ли је штампано 1871. Ломброзо није могао да нађе издавача. Кад га је, најпослије, нашао у Падови и кад је исправљао пошљедње штампарске грјешке, изашло је Дарвиново дјело о истом предмету. „Та јадна моја књига“ — пише Ломброзо године 1892. у предговору другог издања — „кад је била готова, узалуд је просјачила код много издавача. Одбијена ради нових идеја, које је износила, и ради пишчеве младости, кад је нашла скровиште, дано јој од милости, код издавача, који је био поштенији, него ли способнији, нашло се, да је њену главњу

мисао, која је била нова кад је зачета, већ изнио на свјетлост Дарвин, учитељ новог доба.“

И Дарвин и Ломброзо расправили су исто питање. Оба су дошла до исте истине. Дарвин је до тога дошао послје тридесет година напорног рада. Рад свој завршио је као зрио човјек многим покушајима и примјерима. Дарвинову теорију подржавале су природне науке, хиљаде чињеница из ботанике и зоологије, па чак и из геологије. Ломброзо је, напротив, дошао до својих закључака по самој антропологији и етнологији.

Каснија велика дјела Ломбровова била су од јачег утицаја на научни свијет, него ли његов *L'uomo bianco e l'uomo di colore*. Главна и основна мисао у овој радњи постала је обична ствар послје Дарвина, Хекела, Спенсера, Хартмана и др. Да је то дјело штампано, кад је написано, утисак био би друкчији. На сваки начин, и оно је најбољи доказ о великом уму Ломбрововом.

Кад се године 1876. отворио натјечај професора судске медицине на универзитету у Турину, Ломброзо је тражио то мјесто. Именован је ванредним професором. Пошто Ломброзо није хтио да прими такво мјесто, ондашњи министар Бонги, по власти, коју је имао, именовао га је редовним професором. Тада се Ломброзо пресели у Турин, гдје и сада живи.

И ако је Ломброзо навршио седамдесет година, његова је природа још увијек млада. Увијек је весео и шаљив. Али је, у исто доба, много растрешен и много дјетињаст. На њега мора да пази читава му породица. Иначе би учинио којешта. На велику муку удара са новцима. Често му се догађа, да остане без пребијене паре. Или му их украду, или их заборава, или не зна, гдје их је сложио.

Кад је ишао у Русију на међународни лијечнички конгрес, страдао је ради тога. У Бечу, у хотелу, изгуби буџелар са новцима, које је носио собом. Престрашен, отрча полицији и потужи се за ту крађу. Заборавио је, да боље потражи изгубљени новац и да се пријави за то у самом хотелу. Ту му, послје два дана, нађоше и дадоше новац. Да на том путу, у напријед, буде сигурнији, раздијели новац у више свота. Разбаца га по разним џеповима и у својој пртљази.

Писма обично не воли. Не воли да их чита, а не воли ни да их пише. То му обично раде његове кћери. Он њима

казује у перо своје одговоре или им дозвољава да саме одговарају.

На путу купује све, што му нуде. Долази кући пуних цепова и пуних руку. Често обилази тамнице. Ванредно је весео, кад у тамницу доведу човјека, на коме може да нађе нешто ново. Ријетки случајеви епилепсије много га занимају. Срећан је, кад му какав злочинац од круха направи играчку и дарује му је. Великом пажњом прегледава лица, која му суд шаље за мнијење. Није му жао, кад не задовољи ни суце ни адвокате.

Ломброза много весели, кад прочита што год о његовој, новој школи. Иначе је хладнокрван према свему. Не трпи никако академске почасте. Он их и јавно презире. Једном је примио из Русије писмо, којим му се службено јављало, да је постао почасним чланом некакве академије. Ради уљудности, нареди својој кћери нека захвали за то. Послије два дана стиже му, са печатима исте академије, велики омот. То је морала бити диплома. И не отварајући омот, згужва га и баци у кош. Није прошло него два дана, а од исте академије стиже ново писмо и нови омот. Тајник академије, у забуни, послао је Ломброзу први пут туђу диплому. Моли га, нека му поврати прву, а задржи другу, која је за њега.

Према сиромасима је врло дарежљив. Нипко, ко закуца на његовим вратима, не оде празних шака. Себи самом није дарежљив. Неће да троши много за позоришта, и ако иде често. По каткада, у исто вече, промијени два или три позоришта. Неће никада да троши за ложе и за фотеље. За кочије не да никада ништа. Вози се увијек на трамвајима. Чисти и фини папир за писање не употребљава никада. Сви су његови рукописи на другој страни огласа, окружница и папира за омоте. Ријетко троши за брзојаве. То му је велики луксус.

О новцу има врло чудновате појмове. Не весели га много, кад добије сто лира за једну лијечничку посјету. Сто лира од његове плате такођер мало цијени. Добије ли сто лира за какав чланчић, много га весели. Задовољан је, кад свој умни рад види промијењен у новцу.

Ломброзо има једну велику ману — како он каже, — коју хоће свакако да исправи. Рукопис његов може мало ко да прочита. Увртно је у главу, да му је томе криво перо.

Промијенио је до сада сва пера, за која је дознао. Набавља чак и американска пера. Све му је бадава. Он се ипак нада, да ће наћи перо, којим ће разговјетније писати. Кад пише, тражи јаку свјетлост. Воли сунце. С књигама и рукописом сели се из собе у собу, да ухвати сунце.

* * *

До краја прошле године Ломброзо је написао четири сто и тридесет и три (433) дјела и повећих студија. Овдје нијесу урачунати мањи чланци по разним новинама.

Највећа заслуга Ломброзова састоји се у томе, што је он творац и оснивач *Нове позитивне школе кривичног права*. Називе *нова* дао јој је према негдашњој класичној школи, која је тим постала *стара*; *позитивна* је с тога, што се не бави никаквим апстрактним појмовима, него проучава *субјект* појединих кривичних дјела, човјека; какав је у себи и по себи и у друштвеном животу.

Било је већ вријеме, да се на то обрати нарочита пажња. Кривични законици говорили су само о људским недјелима. Одређивали су казну, која се у појединим случајевима морала примијенити. Суци, вјерујући у своју непогрјешивост и у непогрјешивост закона, ударали би законом утврђене казне. Недјело и казна за њих бијаху главно. Главно се, на против, заборављало. Заборављао се човјек, против кога се морао примијенити закон. Није се гледало на узроке злочинства. Није се мислило на пошљедице често пута неправедно ударене казне.

Бекарија, још прије сто година, са својим знаменитим дјелом о злочинствима и казнама, први је проговорио о томе. Он је први упозорио научни свијет на оне несрећнике, који су тортурама нагоњени да кажу нешто, што није, можда, ни било истина. Та тобожња исповјест, изнуђена мукама, била је више пута једини доказ за осуду. Људи су се осуђивали на године тамница, на вјешала, на ломаче, а да се није ни најмање испитивала њихова душа. Нијесу имали бранилаца, који би их помагали. Судили су се и осуђивали су се, као да нијесу људи, слични барем њиховим суцима. Осуђивали су се, као да нијесу створови, који имаду и тијело и дух.

Бекарија је друкчије почео да схвата злочинца. Он је и о злочинцу почео писати, као о човјеку. И по њему, зло-

чинац има по каткада своју слободну вољу. На злочинство врло често нагони га или слаби одгој, или глад, или каква тјелесна или душевна мана. Почиње ситним стварима и недјелима. Завршава крупним злочинствима. Позната је традиција о злочинцу, који је почео своју каријеру крађом крушке. Завршио је смрћу на вјешалама ради уморства. До Бекарије није нико озбиљније промишљао о оним хиљадама несрећника, који морени глађу и жеђу, зимом и ватром, живе и умиру по пећинама и гудурама, по каналима и по прошупљеним и истрошеним кућетинама. Никоме није ни на ум падало, да проучава њихово биједно душевно и тјелесно стање. Тим несрећницима судило се једнако, а по каткада и горе, као и обијесним и ситим богаташима. Глад, жеђ, болесно душевно стање није се ни најмање узимало у обзир. Злочинство је било доказано. Злочинац је био ту. Одредбе кривичног законика примјениле би се, без икаквих олакшица.

Ломброзо је проширио пут, који је Бекарија почео да крчи. Ломброзо је тек био навршио тридесету годину, кад је постао управитељ луднице у Павији. Три године непрестано успоређивао је све дијелове тијела манитих и лудих са тјелесна злочинаца и нормалних људи. Био је увјерен, да мора бити неке сличности, па и једнакости између лудих и манитих с једне стране, а злочинаца с друге. Био је такођер увјерен, да нормални људи одвајају од других. Није ипак могао да нађе главну основу за ту сличност или једнакост и за ту разлику.

Кад је једном проучавао главу неког разбојника, која му је стајала на столу, открио је велику тајну. Анатомишући лубању нашао је у њој много сличности са главама мајмуна ниже врсте. То му је до тада било непознато. Међу многим аномалијама нашао је у лубањи велику јаму, која се спуштала до хртењаче. Била је на положају, на коме се глава спаја са хртењачом. „Кад сам видио такву лубању“ — прича Ломброзо — „од једном учини ми се, као да гледам пространу равницу под ватреним небом, освијетљено велико природно питање о злочинцу, које је у наше доба морало расвијетлити ознаке примитивног човјека.“ То је почетак нове позитивне школе кривичног права.

У злочинцу Ломброзо је нашао многе ознаке, које су једнаке нашим прадједовима, мајмунима. Нашао је многе ано-

малије физичке и у костима. Увјерио се, да многи злочинци као ни дивљаци, не трпе ништа, кад се ударају на муке. Ране им се брзо излјече. Издрже највеће погибелби без икаквог страха. Очни им је вид изврстан, као код многих животиња. Ако злочинци припадају каквом удружењу, имају и свој нарочити језик, који разумју само они. Играју погибелне игре, у којима могу лако да изгубе главу. И ако не иду голи, као дивљаци, шарају своје тијело разним сликама, именима, натписима и т. д. Обично су преко мјере лијени. По каткада умиру од глади, али неће да раде. Сва њихова душевна и тјелесна снага показује се у злочинствима. Воле јака пића, која их, по њиховом мишљењу, снаже. Чим су успјели, да изврше какво злочинство, одма пију, једу и веселе се. То више пута помогне властима, да их лакше ухвате.

Ломброзо није никада писао — како му често замјерају противници његове науке, — да само злочинци имају ове аномалије. Појединих таквих аномалија, тјелесних и душевних, има код свих људи. Али, код нормалних људи, нема *онолико* тјелесних и душевних аномалија, колико их има у самом *једном* злочинцу. Један сами злочинац има више тих аномалија него ли стотина нормалних људи. Тип рођеног злочинца (*delinquente nato*) састављен је од свих ових аномалија. Такав тип распознаје и најпростији, нормални човјек. Не мора за то познавање бити научењак. Ломброзо је дјеци показивао слике злочинаца и слике одличних људи. Та су дјеца, неначитана и ненаучена, али бистра и здрава, по самим сликама, распознавала злочинце од осталих људи.

Убијце, лупежи и остали злочинци, па врагови, које су сликали први свјетски сликари, имају све ознаке рођеног злочинца. Тако су их описивали велики писци, почињући од Шекспира до Достојевског, од Данте-а до Ипсена. Па и народ, прости, али здрав тјелесно и душевно, има читаву гомилу пословица. У њима је карактерисао своје мишљење о људима, који имају споменуте тјелесне и душевне мане.

Према томе — писао је Ломброзо — злочинац је створење атавично, душевно и тјелесно. На њему има тјелесних и душевних ознака из доба еволуције, које је већ прошло. Нема никаквих племенитих осјећаја. Нема довољно снаге, да себи забрани нешто, што му не да да живи у модерном друштву. Злочинства, која злочинац учини, и нагон, који га

патјера на злочинство, бцјаху некад дозвољени. Злочинац је, дакле, атавично створење и онда, кад изврши и најлукавија и најзаштетенија злочинства у рачунима или касама какве банке. Он се при томе служи најмодернијим изумима науке и обрта. Ово лукавство није ни зашто друго, него да се код злочинца удовољи оним нагонима, који су оставштина времена, кад је човјек — животиња живио осамљен.

Овако је Ломброзо у почетку означио и дефинисао злочинца.

Његова разграната пракса и непрестано учење проширише му и тај појам. Кад је 1884. године у некој кривичној истрази био судбени вјештак, научио је још нешто. Један војник, без икаквог разлога, убио је неколико својих другова. Проучавајући природу тог војника, Ломброзо је примјетио, да је епилептичак. Уз ознаке епилепсије, несрећник је имао и многе ознаке атавизма. Ломброзо се тада увјерио, да се у злочинцу спајају аномалије атавијске и патолошке. Епилепсија и атавизам попуњавали су се. Епилепсија има великог уплива на злочинца.

Ова нова Ломброзова теорија подигла је још већу буру против његове науке. Није се хтјело дозволити, да се чак и то уноси у науку. Ломброзо је те насртаје одбио аргументима, које треба збијено споменути.

Епилепсија је болест, која се од давнина помњиво проучавала. Није се дошло до позитивних резултата. Састоји се у томе, што болеснику, а да се не виде и не знаду спољни разлози, долази падавица, врло конвулсивна. У старо доба та се болест звала *morbus sacer*. Мислило се, да дух болесников, док траје болест, путује у небеске сфере. Наука је мислила, да епилепсија, падавица, долази од тога, што се раздражи мозак у хртењачи. Каснијим проучавањима дошло се до закључка, да епилепсија нема никакве свезе са мозгом у хртењачи. Она долази од мозга у глави. Раздражи се мозак у глави и то раздражење ствара епилепсију. Раздражење је природено. На њ нема утицаја никакав спољашњи чин.

Већ ова чињеница, да је епилепсија раздражење мозга у глави, посоколила је Ломброза за његову нову теорију. Јер, ако епилепсија долази од природеног раздражења мозга у глави, врло је лако доћи до закључка, да се услјед тога

у човјеку буну и раздражи све оно, што зависи од тог мозга. Проучавајући дубље падавицу, примјетило се, да они, који болују од ње, имају не само конвулсивне наступе, него и друге епилептичне појаве. Њима по каткада долази *ravor nocturnus*. Изненада, а без икаквог спољашњег утицаја, зноје се, да вода с њих цури. Обузме их јака ватра. Боли их глава. Справни су, у неким случајевима, да почине и највеће злочинство, а да и не знају за њ. — Код епилептичара нашло се и то, да их има много, који не трпе и од конвулсивних наступа. Долазе им остале, наведене, епилептичне појаве, или све, или само неке од њих.

Ломброзу је, по томе, било дозвољено поставити хипотезу, да се и злочинства, у којима има врло често епилептичних појава, могу сматрати као пошљедица епилепсије. Примјери, које је он видио или за које му је јављено, увјеравали су га још више о основаности те претпоставке. Ломброзо је имао једног епилептичара, коме је наступ трајао петнаест дана. Да се, о тим наступима, није чувао, био би учинио којешта. Има епилептичара, који знају шта су урадили, али је нагон тако јак, да му се не могу отети. Примјер, који се наводи за ово, врло је карактеристичан.

Био је неки слуга, који је своју господарицу вјерно служио 40 година. Једне ноћи, а да му она није учинила ништа на жао, убије је, док је спавала. Прије тога прекинуо је жице звонима, која су се налазила у собама осталих послужитеља. Пошто је све то свршио, однесе јој неке маленкости и побјегне. Послије мало дана поврати се у варош и преда се власти. Пред властима је испричао све потанкости, и најмање, злочинства. При томе није показивао ни најмањег кајања. Пошто је за то осуђен, у тамници су му дошли многи наступи падавице. Умро је у једном наступу.

Епилептичним наступима могу се једино протумачити многа злочинства. Друкчије се не може схватити, зашто неки људи, који су иначе увијек били поштени и добри, од једном почине какво велико злочинство, без икаквог узрока и без икаквог смјера. Нека унутрашња појава, нама непозната, створи или пробуди епилепсију. У томе човјек учини нешто, што му не би ни на ум пало, да је потпуно здрав.

Уз рођеног злочинца и епилептичара упоредо иду и они, који су морално махнути. Овима је прирођено, да другоме

чине зло. Уживају у туђим мукама и боловима, које им они наносе. За морално махните злочинство или барем зло дјело пријека је потреба. Без њих не могу да живе.

Ломброзо је лијечио многе такве болеснике.

Била је једна дјевојчица, којој су очи, одма о рођењу, биле црне и ватрене. Кад је родбина видјела, мислила је, да је то неки мали враг. Тек је навршила прву годину, а већ је мучила старију браћу. Набадала им је игле на столице. Скакала је од радости, кад би јој се браћа набола на те игле и кад би плакала од бола. Кад су јој биле три године, ломила је и бацала је по кући, што би јој дошло под руку. Мајци би говорила, да су то урадиле слушкиње. И ако су јој родитељи, богати, настојали дати најбоље наображење; и ако је она иста била иначе врло разумна, кад јој је било десет година, родитељи су је морали дати у болницу. То је било једино средство, да се од ње сачувају и њена породица и остали свијет.

Оваквих и сличних примјера Ломброзо наводи у својим књигама.

Док се овакви морално махнити роде у богатим кућама, родитељи су ту, који се брину за њих. Одмах их воде љекарима, да их излијече или барем лијече. Ако се не могу излијечити, за њих мисли бонница. Осталом свијету не наносе никакве штете. Али, кад се морално махнити роде у сиромашним кућама, које не могу ништа да учине за њихово здравље, од њих постају рођени злочинци.

Рођени злочинци, епилептичари и морално махнити имаду много једнаких аномалија. Сви су, по расту и тежини, одвојили од нормалних људи. Њихове су лубање или сувише велике или сувише малене. На њиховим лубањама и на лицима има много аномалија. Зуби су им неправилни. Уши су им на једру. Чело им је малено и косо.

Ломброзо нам је протумачио, за што боловање тјелесно може, а по каткада и мора да има утицаја на човјека у вршењу злочинства. Злочинац је често епилептичар. У њему епилепсија зна да пробуди нагоне, које су имали први људи, док су живјели као дивљаци. Синови потпуно нормалних људи, ради епилепсије, постају највећи злочинци. Њихов дух, а према томе и њихова дјела слажу се и једнаци су са духом и дјелима примитивних људи. Као што и животиње, које

називљемо домаћима, могу врло лако да подивљају и да се поврате на стари животињски живот, ако их човјек одгурне од себе; као што и свака билина може да подивља, ако је не његује људска рука — то исто бива и са човјеком, ако не живи тријезно и умјерено. Глад, сифилис, ударци у главу, јако пиће, морфина и прекомјерно пушење могу натјерати човјека да подивља. Долази се до истог резултата, ако је човјек рођен од болесних, тјелесно или умно, родитеља.

Познато је, да ударци у главу, конвулсије и сличне болести, особито у дјетињству, остављају тешких пошљедица. Такве болести извор су епилепсији. Пошто је уска свеза између епилепсије и злочинства, лако је доћи до закључка, да ударци у главу и разне болести имаду јаког утицаја на злочинство. Од 290 злочинаца, које је Ломброзо проучавао, 20 њих, док су били дјеца, претрпјели су јаких удараца у главу. Два брата, из Данске, играјући се пала су низ стубе и јако се ударише у главу. Један од њих постао је врло генијалан. У другога су биле све могуће мане. Најпослије је постао највећи злочинац. Други неки младих, врло добре природе, син угледне породице, био је потпуно здрав до своје четрнаесте године. Тада је пао и ударио се у главу. Послије тога дошла му је падавица. Почео је да игра карата. Мало по мало навикнуо се на крађу. За тим је постао убијца.

Алкохол је један од најјачих отрова. Ако се мравима даде алкохола, побијесне. Тако је и код човјека. Тај отров главни је узрок многим злочинствима. Употребљавајући често и много алкохол, најздравији, најнаображенији и најмирнији човјек може да постапе сасвим противно. Жеља за пићем нагнаће га и на најгнусније злочинство, само да задовољи своју велику ману. Дјеца таквих људи долазе на свијет прирођеним нагоном за злочинство.

Клима такођер много упливише на злочинства. У јужној Европи, љетњих мјесеци, имаде много више тешких злочина, него ли у другим крајевима, кад је хладније. Познато је, колико су болесници и махнути подвржени промјенама времена. Епилептичарима долази често падавица, кад се мијења вријеме или кад се приближава туча. У оваквим промјенама злочинци обично највише су на свом злочиначком послу.

Него, нијесу сви злочинци такви, што им је злочинство урођено још у мајчиној утроби. Има их много, који су постали злочинци утицајем прилика, у којима живе. Код ових је *virus* много ублажен. Слаб или никакав одгој имаде великог уплива на људе несталног духа. Ломброзо њих зове *criminaloidi*. И код њих се налази, у мањој мјери, по која душевна или тјелесна аномалија. Те аномалије нијесу ипак никада толико истакнуте, као код злочинаца, којима је злочинство прирођено. Овој врсти злочинаца припадају политичари, које поткупљују лиферанти и предузимачи; новинари, који уцјењују поједина приватна лица; благајници, који троше за себе из повјерене им благајне, увјерени, да ће у кратко вријеме моћи повратити тај новац; јатаци, који од власти крију и сакрију злочинце или их потпомажу и т. д.

Сви ови *criminaloidi* нијесу у својим злочинствима одлучни и истрајни, као рођени злочинци. Кају се за своја злочинства. На злочинство их више пута нагоне пријатељи, љубазнице и шпекуланти. Нагони их и жеља за господином и влашћу. Кад се дозна за њихова недјела, стиде се самих себе. Често, да не доживе пресуду, сами се убију или излуде. Трговина и политичка каријера најзгоднији су извор за таква злочинства; трговина, јер је у њој човјек увијек у искушењу; политичка каријера, јер политичари могу да избјегну казни.

Оваква врста злочинстава проширена је много и код војника. Томе је разлог, што им је оружје увијек при руци, у доба, кад је људски дух најсклонији злочинству. Разлог је и у томе, што су често беспослени; што не могу да задовоље своје природне нагоне према женским; што су, ради тога, војничке касарне легло педерастике.

Criminaloidi боје се пресуде и тамнице. Дођу ли у тамницу и нађу ли за друга окорјелог злочинца, тамница на њих оставља тешке пошљедице. Постају прави злочинци. Друштво у тамници утиче особито на младе злочинце, овакве, слабије врсти. Оно је од јаког утицаја и на обичне злочинце. И ако би се по који од ових могао поправити, друштво у тамници не дозвољава му. Највећи злочинци нашли су у тамницама другове за друга, погибелнија злочинства, пошто су издржали прву казну. Злочинци се у тамницама договарају. Вјештији уче невјеште или почетнике. Праве планове

за нове пустиловине. Не помажу против договарања ни осамљене собе.

Најтежи гријех наших власти у томе је, што дјецу често затварају са извјежбаним и старим злочинцима. Дијете, осуђено и затворено, што је од објести и дјетпњства украло грозд грожђа или пиле, по цијели је дан са старим злочинцима. Мјесто да га тамница поправи, она га још више поквари.¹

¹ Неће бити на одмет, да испричам један случај, коме сам ја био свједок у нашем малом свијету.

Кад сам мислио, да ћу једним чланком новинарским моћи подићи Велику Србију, или да ћу барем припомоћи, да је тим подигнем, аустријске власти стрпаше ме с оне стране браве. Пошто код нас у Аустрији нема никакве разлике у тамницама између простих и политичких злочинаца, могао сам цијели дан да будем са лукежима, убијцама и сличним злочинцима. Међу несрећницима, који су испаштали своје грјехове, био је и један момчић. Затворен је и осуђен је на 8 дана затвора, јер је гладан — како ми је он казивао — украо и појео неколико грозда грожђа. Био је тек навршио четрнаесту годину.

Тај момчић био је увијек у друштву неколицине, који су били осуђени за дебеле крајце. Више пута чуо сам, како су се ови злочинци, пред тим дјететом, хвалили својим крађама и својим јунаштвима. Причали су, како се стакла могу поломити, а да се не чује. Учили су то дијете како се најлакше могу провалити врата. Дијете је пажљиво слушало предавања својих учитеља. Гутало је сваку њихову ријеч.

Надзорнику тамница, једном суду у Задру, кад је дошао да прегледа чистоћу и ред, казао сам то. Човјеку старога кова, са врло мало изобраења, тумачио сам, како такво покварено друштво може да нашкоди оном дјетету. И ако је, говорио сам му, пресуда дјетета била неправедна или барем престога, требало би настојати да му тамница помогне а не одмогне. Живећи и мало дана са поквареним друштвом, будућност дјетета може да буде врло несрећна.

Надзорнику тамница моје ријечи прођоше кроз уши. Ни он ни његови старији не урадише ништа да спасе дијете.

Прошло је од тада неколико година. Ја сам већ био и заборавио на моје тамновање. Првице и људи учинише ми, да сам заборавио на многе ствари. Док сам једног дана радио у канцеларији адвоката, код кога сам свршавао адвокатску праксу, дође ми младић неки. Замоли ме да се примим његове одбране. Пружи ми оптужницу државног тужиоца.

Државни тужилац тужио га је, да је једне ноћи хтио да провали у туђу кућу. Пошто су врата била добро затворена, хтио је да уђе кроз прозор. Него, ломећи стакла на прозору, звекет стакала, која су падала на плочу, пробуде укућане. Ови навале на момка. Свежу га и предаду јавдарима, а ови суду. Суд га пусти на слободу до претреса.

У разговору са момком, и ако га је већ била огарила мрка наус-

Ако је у човјеку природено злочинство, наука врло мало помаже, да га одбије од тога. Неписмених злочинаца има мање, него ли писмених. Писменост и наука нагоне злочинца да не буде дивљак. Мјесто да запали и убије, он ће паметно украсти или проневерити.

Ни вјера нема много утицаја на злочинце. Неки злочинци моле се Богу и Богородици по цијели дан. Кад се ријеше на злочинство, моле се цијелом календару, а особито Богородици, нека им буде милостива: да им успије што су наумили, и да их не стигне људска правда. У неким предјелима Италије, а особито у Ломбардији, лупежи имају нарочиту своју Богородицу. Њој се моле, кад иду у крађу, да им крађа буде срећна и обилата.

Примјери такођер утичу на злочинце. Новине и књиге, које пишу о злочинствима, упућују злочинце, како ће даље да раде. У скорашњим анархистичким злочинствима налази се много сличности. У злочинствима, које почини маса народа, примјер је једини узрок разјарености свјетине.

Сеоба из родних предјела и даљина од родбине; сиромаштво и богатство; осамљено живљење без вјенчаног друга и без дјецe врло често натјера људе на злочинства. —

Злочинству, тој тешкој рани на људском тијелу, треба ипак наћи лијека. Тамница није никакав zgodни лијек. У тамници се мало ко поправио. Или је злочинац остао, какав је и био, или се још више покварио. Ломброзо је у своме дјелу *J palmsesti del carcere* сакупио све, што су писали злочинци по тамницама, које је он упознао. Ту су разне слике, натписи, алегорије, пјесме и др., написани по зидовима и књигама. У њима нигдје нема да се злочинац каје.

ница, упознам оно несрећно дијете, које сам гледао у тамници. Предавања његових учитеља пала су на плодно земљиште.

Урадио сам за њ, што сам могао. Бранио сам га, али га не одбраних. Суци су гледали само на §§. и на злочинство, које је било доказано. На младог злочинца нијесу имали никаквог обзира. Међу суцима био је и онај негдашњи надзорник тамница. Грбав у тијелу, био је и црне душе. И ако сам суце упознао са мојим разговором у тамници, негдашњи надзорник, по ономе што сам касније чуо, највише је порадио, да оптужени буде осуђен. Осуђен је на годину и по тешке тамнице. О свом првом тамновању није био добро научно, чим и како се мажу стакла, да се о ломљењу и падању не чује њихов звекет. О другом, дугом, тамновању научиће и то. Усавршиће се у свему.

Он, напротив, пријети. Пријети суцима, који су га осудили. Пријети жандармима, који су га ухватили. Пријети ономе, који га је тужио. Пријети свакоме, да ће се осветити. Ниже читаве планове за нова злочинства. Псује на тамницу и на тамничаре. Има и натписа, у којима злочинац даје израза свом задовољству, што може да — почива и да не буде гладан.

Ломбродова нова позитивна школа кривичног права хоће да поправи све то. Та је школа показала и доказала, да стари системи не помажу ништа. Они одмажу. Она иде за тим, да нестане тамница, опомена, глоба, полицајног надзора и осталих застарјелих казна. Али, она, у исто доба, зна, да се све то не да олако прекршити преко кољена. Увјерена је, да се тако радикална промјена не да извести преко ноћи. Неће, да поштени и нормални људи од једном остану без заштите. Не дозвољава, да злочинци буду слободни и да раде шта хоће. Природа се полако развија. Не прави скокове. Нова школа неће да преврне свијет од једном. Она хоће да поправи, па да измјени данашњи систем.

Ово су њени љекови.

Тамнице не помажу ништа. Пошто се не могу укинути од једном, треба их ријетко употребљавати. Кад злочинац први пут згријеш, треба га осудити. Не смије се ипак затворити. Треба му запрјетити двоструком казном. Злочинац, на тај начин, бојећи се те двоструке казне, неће лако по ново гријешити. Тамница се мора свакако укинути за дјецу и момке. Треба је замјенити праштањем и нарочитим заводима за поправљање.

За злочинце, који то нијесу од природе, и за све оне, који повратно гријеше, треба исто тако укинути тамнице. Морају се за њих установити колоније и заводи, који ће бити здрави. Мемле и влаге не смије да буде. У колонијама морају се злочинци учити земљодјелству и обртима. Ту злочивци морају да раде и да науче занате. Не смију се на то нагонити бичем и оковима. Добра ријеч и гвоздена врата отвара.

Злочинци, којима је природено злочинство, морају се за увијек одвојити од осталог свијета. Ту би морали да живе до смрти морално махнути, епилептичари и сви остали, за које би се признало, да нијесу нормални. Они би били у за-

водима не ради казне. Као болесни и погибелни треба да буду ту, како би се заштитили нормални људи.

Дјецу, запуштену и без родитеља, не треба оставити њиховој судбини. Дрво треба исправити, док је младо. Кад се буде дјечјем одгоју давало више пажње, биће много мање злочина и злочинаца.

Против алкохола мора се повести борба на смрт и живот. Употребљавање алкохола треба ограничити на најмању мјеру.

Нова школа није у злочинцима нашла само оно што је зло. Увјерила се, да код понеких злочинаца има и врлина. Проучавајући душу и нагоне појединих злочинаца, дошла је до закључка, да злочинци могу бити и корисни, а не само штетни себи и другима. Ово није тешко, како, можда, изгледа на први поглед. Код злочинаца нашло се врло ријетких интелигенција. Међу њима има их, који су смиони, до крајности, у својим врло интелигентним плановима. То, што злочинци употребљавају и примјењују на своје и туђе зло, може се употребити и примијенити на њихово и опште добро.

Казао сам већ, како је постао почетак дјела *Генијалног човјека*, тог првог Ломброзовог предавања. Он је касније то своје предавање попунио и проширио. Од њега је створио велику и ријетку књигу.

Још стари Сенека био је утврдио начело: *Nullum magnum ingenium sine mixtura dementiae fuit*. Ломброзо, као управитељ луднице у Павији, имао је најзгоднију прилику, да се увјери, како је махнитост у уској свези са генијалношћу. У ту лудницу долазили су већином људи из Ломбардије, која је била најбогатија крајина данашње Италије. Била је најбогатија и умно и материјално. У њој је био и најјачи покрет за италијанско уједињење. У том покрету, у оном ријетком одушевљењу многи и излудеше и помахниташе. Доведени су на лијечење у Павију. Међу њима Ломброзо је нашао не само све мане генијалних људи, него и све њихове врлине.

Док је Ломброзо лијечио и проучавао душевно болесне, увјерио се, да многи од њих говоре и пишу боље и мудрије, него ли многи, који хоће да су паметни. Његова књига о генијалном човјеку пуна је пјесама, писама, разговора и израза, сакупљених код махнитих, којих се не би стидио ни

најсвјеснији човјек. Једном је један душевно болестан, слушајући, гдје се говори о души, рекао: „Нема душе; у свијету нема него материје и њене снаге; мисао долази из мозга; мисао је сила, као и електрицитет; свијет је материја, а физичка материја вјечита је. Пролазе само облици и разна лица. Човјек, последије смрти, враћа се у свемир, а његово тијело мијења облик.“ Кад је Ломброзо тог истог запитао, шта мисли о постанку човјека, о вјери и држави, одговорио му је: „Ради непрестаних промјена у почетку мора да је био мали црв. Мијењајући облик и усавршавајући се, од њега постаде човјек. Све вјере на свијету нијесу ништа друго, него поповске измишљотине. Републиканска влада најбоља је у политици. У друштвеном животу најбоља је полигамија.“

Махнити не одвајају од обичних људи само у овоме. Има их, који су ријетки музичари. Има их, који, без пера и оловке, на памет, рачунају, што је другоме врло тешко на папиру са пером и оловком. Има их, који сликају, као најбољи сликари. Имаду по коју од тих врлина, али су без свега осталог.

О махнитим прича нам и стара историја. У оно доба, поштовали су се неки махнити, као што се данас поштују свеци и јунаци. Кад је Демостен хтио, да народ слуша његове говоре, причинио се, да је махнит. Кад је Бруто хтио да побјегне од сабље Туљове, радио је то исто. Шекспиров *Краљ Лир* изриче најмудрија и најгенијалнија начела. Аристотел каже, да су сви пјесници, мање или више, махнити. Плато се не стиди, да о Сократу, свом великом учитељу, каже, да је био махнит.

Махнити, по Ломброзу, били су скоро сви велики оснивачи вјера, јаких странака и секта. Махнити су били, у свом раду, Мухамед, Лутер, Лојола, Русо, Св. Франо Аписки, Савонарола, Ђордано Бруно и други. Лутер је тек, под утиском неких привиђења, заратио са поповима и папом. Под истим утисцима почео је Савонарола да држи своје страшне проповједи, које узбунише свијет.

Увјерење, спојено са жицом махнитости, тако ојача, да постостручи снаге, којима човјек руши све препреке. Не обазире се ни најмање ни на презир његових противника, ни на мржњу. Не боји се ничега, па ни ватре, која му на ломачи тијело претвори у пепео. Дух његов није могла да захвати ватра.

Ломброзо, познавајући добро историју, није се много мучио, да и код генијалних људи нађе жицу лудости или махнитости. Људи великог генија много су растрешени, како се обично каже. Али, то није растрешеност, него су то наступили епилепсије или махнитости. Не да се друкчије протумачити, како неки писци, пишући своја дјела, пошто испишу папир, који је пред њима, на стотине редака нанижу на столу, за којим сједе. Не да се друкчије тумачити онај велики страх, у коме је увијек живио славни Манцони. Манцони није никада хтио сам да изиђе из куће и сам да иде по улицама. Био је прави роб женскиња, које је држао у кући. Бекарија се цијелог свог живота бојао духова. Да га духови не однесу, спавао је увијек на љуљајци, коју је утврдио на тавану своје куће. Ги де Мопасан, Мисе и Достојевски мучили су се цијелог свог живота ужасним ноћним привиђењима, које су тако мајсторски приказали у својим дјелима. Бајрон се увијек будио у очајању. Непрестано је путовао по Европи, да га мине та мука. Кавур, Шатобријан, Ламартин и др. хтјели су да се убију, а да за то нијесу имали никаквог разлога. Многи генијални људи свршили су живот самоубијством.

Генијални људи чудновати су и у љубави. Леопарди, који је спјевао оне дивне љубавне цјесме, бојао се и није никада рекао женској, да је љуби. Данте, Алфијери и Бајрон, док су били дјеца од осам до десет година, заљубили су се страшно; страсније, него ли икакав одрасли човјек.

Кад је Ломброзо прочитао роман Достојевскога о идијоти, сијевнула му је нова мисао. Увјерен, да је Достојевски у том роману описао у првом реду себе, дошао је до закључка, да и епилепсија утиче на људски геније. У посљедњем, 6. издању свог *Luomo di genio* (Торино, 1894.), Ломброзо наводи читаве странице из тог романа Достојевскога, да боље утврди своју мисао. Успоредјујући и друге примјере, нашао је јаку свеузу између генијалности и епилепсије. Утврдио је начело, да је многе велике људе, о стварању великих дјела, спопао *morbus sacer*. Наполеон, Јулије Цезар, Петрарка, Петар Велики, Ришеље, Достојевски и други боловали су од тога. Гвераци, кад је писао, био је у некој врсти несвјестиче. У истом душевном стању био је и Св. Павао, кад је говорио. Торквато Тасо, док је писао, изгледао је, као махнит.

Други генијални људи пробудили би своју душевну снагу средствима, која рађају епилептичне наступе. Бајрон, Мисе, Хофман, Кардући и Глик пили су вино, прије него ли би ишта написали. Глик је говорио, да му је мио новац, јер с њим може да купи вина. Шилеру је било довољно слатко, слабо, пиће. Гете је требао, да му прије сунчана зрака падне на главу.

Многи генијални људи стварају своја дјела, кад не знаду ни за своје тијело ни за дух. Моцарт прича, да су му све музикалне идеје долазиле у сну. Њутон и Кардано ријешили су у сну најтеже своје проблеме. Волтеру је у сну дошла мисао о његовој *Henriade*. Толстој пише, а Сократ је писао у полу-сну.

Према томе, каже Ломброзо, у епилептичном генију епилепсија није случајна појава. Она је *morbus totius substantiae*. Ради тога, није неоснована мисао, да је геније, по природи, епилептичан.

* * *

Ово неколико страница није, него блиједа слика Ломброзовог огромног рада. Ја сам се, у главном, дотакнуо његовог *L'uomo delinquente* и *L'uomo di genio*. Ломброзо је и на другим пољима медицине и права опширно и успјешно радио. Његова нова школа продрла је код свих правника, који у злочинцу или у генију гледају човјека, пуна мана и врлина. Ломброзова школа требала би да буде нешто срећнија и код нас Срба.

Dr. iur. Александар Митровић.

БРАК ИЗМЕЂУ ХРИШЋАНА И НЕХРИШЋАНА

Брак између хришћана и нехришћана није био допуштен ни у каквој хришћанској држави за дуги низ вијекова, све до прошлога вијека. Ово је важило не само у правослаvnим и римокатоличким државама, него и у протестантским. Разлика вјере (*disparitas cultus*) наводила се међу главним сметњама брака у свима грађанским законцима, од које већином није се допуштала ни диспенсација. Од ове опће норме одступила је у прошлом вијеку прва Француска, кад је 1804 издан *Code civil*, у којем се брак сматра као институт искључиво грађанскога права и као извор цивилних права. На вјерску страну брака законик се овај не осврће, и према томе признаје законитим и брак између хришћана и нехришћана, само ако нема других закоником предвиђених сметњи за дотични брак. Ово је затијем прешло из тог француског законика у поједине друге западне државе, главним начином протестанске, у којима се данас допушта и признаје законитим брак између крштених и некрштених. Али у већем дијелу осталих хришћанских држава брак се овакав не признаје, и у дотичним грађанским законцима тих држава он је изрично забрањен, и ако је склопљен био, уништава се као да није ни био.¹

Овако је између других хришћанских држава данас и у Аустрији. По § 64 аустријског грађанског законика не признаје се брак између хришћана и лица, која не исповиједају хришћанску вјеру. Разлика вјере броји се међу брачним смет-

¹ Грађански законик у Србији у § 79 одређује: „Брак између хришћана и нехришћана нема силе ни важности, и уништава се као да није ни био“. Испореди § 93 тачка 8.

њама јавнога права, те ако се ова сметња покаже при једном већ склопљеном браку, дужна је надлежна власт према одредби § 94 истог законика да званично поступи за уништење таквога брака. Догађај један скорашњи међутијем показао је, да одредбе ових параграфа немају безусловни значај, и да и у аустријској држави, покрај свега тога што римокатоличка вјера има велики значај, ипак може бити дозвољен и признат законитим браком између крштених и некрштених. Ово је изазвало мноштво чланака у јавној штампи, и особито је либерална штампа узела то на нишан, обзиром на питање о реформи брачнога права, што је данас на дневном реду у Аустрији, — а за коју се реформу на све стране живо агитује.

Ово је тај догађај :

Један Јеврејин, аустријски поданик, одлучио је да узме за жену једну римокатоличкињу. Ово није могао он да учини, јер такав брак забрањује поменута законска одредба. Он се обрати римској курији за диспенсацију, и добије ту диспенсацију. Дотични римокатолички свештеник, коме се тај Јеврејин обратио, видећи дозволу римске курије, вјенча по прописаном црквеном обреду истог Јеврејина са вјереницом му, римокатоличкињом. Али овакав брак није имао вриједности пред грађанском влашћу, јер се косо са одредбама грађанскога законика. Да би то тај Јеврејин постигао, без чега би му у животу узалудно било оно црквено вјенчање, он се обрати надлежној политичкој власти (ц. к. намјесништву у Трсту), тражећи да му се брак конвалидује. И то он добије. Таким начином данас један аустријски поданик *Јеврејин* живи у потпуно законитом браку са својом женом, *римокатоличкињом*.²

Догађај овај, који је много значајан за брачно право уопће, било да се брак сматра као цивилни уговор, или као црквена тајна, изазивље потребу осврнути се на то, како стоји у историји брачнога законодавства питање о разлици вјере, као сметњи браку, затијем, да ли разлика вјере саставља апсолутни узрок за развод брака, и у зависности од тога, да ли је законски могућа конвалидација од стране надлежне више власти једнога брака, који је већ склопљен при постојању те брачне сметње.

² Види Juristische Blätter (Wien), № 31 vom 5 August 1906.

1.

По природном својем карактеру, брак је неразлучна веза и постојана заједница између мужа и жене за цио живот. Овако су појимали брак од најстаријега доба сви народи, код којих је у животу и обичајима владало етичко начело, независно од вјере коју су они исповиједали. Овакав брак није могла хришћанска црква да осуди, јер је он у себи имао и главне елементе хришћанске етике. А ово црква показује на дјелу и данас, признавајући бракове јудејске, мусулманске и сличне, потпуно законитима са црквено-правнога гледишта, шта више она их за такве сматра и тада, кад једна породица јудејска или мусулманска пријеђе у хришћанство.

Али признавајући и уважавајући етичке елементе законитога брака, склопљенога ван хришћанске заједнице, црква је уједно захтијевала од својих припадника да склапају своје бракове слиједећи прописима јеванђеља, и да такви њихови бракови буду само у Господу (I Кор. 7, 32). Захтијевала је она, да у браку њених синова, поред физичког јединства између мужа и жене, и поред етичке стране брака, која се мора састојати у потпуној и неразлучној опћности свију односа живота између њих, буде такођер и јединство вјере, које би служило видљивим изразом, да је такав брак у пуноме смислу у Господу. Ово је црква захтијевала и морала је да захтијева од својих синова, што брак, већ и по римском појму о њему, мора бити потпуна заједница не само етичких и правних, него и вјерских односа између мужа и жене;³ а такве заједнице у пуноме смислу не може бити, ако нема вјерског јединства у браку, ако муж исповиједа хришћанску, а жена неку нехришћанску вјеру. Ово становиште хришћанске цркве у питању брака између њених припадника појмљиво је и јасно, а да му не треба разјашњења. Апостол Павле, истичући да хришћани треба да склапају своје бракове само у Господу, како би муж и жена били везани међу собом јединством вјере и у тој би вјери одгајивали пород свој, напомиње им, да није ни природно да они вуку у туђем јарму невјерника (II Кор. 6, 14).

³ По дефиницији римскога права „nuptiae sunt coniunctis maris et feminae, consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio“. Dig. 23, 2, 1. Cf. Basilic. 28, 4, 1.

Учење ово о браку хришћана новозавјетног св. писма постојало је слично и у старозавјетном, у којем је Јудејима забрањено било ступати у брак са одређеним народима, који нијесу исповиједали истиниту вјеру у Бога (I Мојс. 27, 46; II Мојс. 34, 16; V Мојс. 7, 23; 20, 14—18). Исто учење развиле су оци и учитељи цркве, почињући од првога доба хришћанске цркве. У почетку III вијека чује се оштра напомена о томе код Тертулијана: „*Fideles gentilium matrimonia subeuntes, stupri reos esse constat.*“⁴ Картагенски епископ Кипријан, који је живио мало послје Тертулијана, слиједи у томе Тертулијану, па наводећи како новозавјетно писмо осуђује бракове крштених са некрштенима, каже: „*iungere cum infidelibus vinculum matrimonii, prostituere membra Christi est*“⁵ Под именом „*infideles* (невјерни)“ разумијевали су се тада на првом мјесту Јевреји, затијем незнабошци (*gentiles*) и на посљетку и сви они хришћани, који нијесу имали правилно крштење, т. ј. који нијесу крштени онако, како је то Христос заповједио (Мат. 28, 19), и које је црква називала јеретичима (*haeretici*) у строгом смислу.⁶ Крштење дакле, и то правилно крштење, било је главно што се узимало у обзир при суђењу о разлици вјере, кад се имао неки брак склопити. У овоме смислу говоре о разлици вјере, као сметњи хришћанском браку, и канони. Лаодикијски сабор (343) у два своја канона говори о томе: у 10 канону забрањује уопће хришћанима да склапају бракове са не-вјернима, т. ј. са онима који нијесу крштени или су неправилно крштени; а у 31 канону допушта им то само под условом, ако ће некрштена страна примити хришћанску вјеру.

Ово становиште цркве да хришћани треба да узимљу хришћанке за жене, и да се хришћанке удају само за хришћане, усвојено је било и грађанским грчко-римским законодавством. Одредбе тога законодавства спомињу специфично Јевреје, с којима је хришћанима брак забрањен.⁷ Прва

⁴ Ad uxorem. II. с. 3.

⁵ Ad Quirinum. III. с. 63.

⁶ О значењу ријечи „јеретик“ на језику канонскога права, и да у том значењу јеретик је исто што и нехришћанин, види 34. кан. одговор Валсамонов (*Leunclavii Jus graeco-romanum*. I, 380), и коментаре истог Валсамона и Зонаре 72. канона трулскога сабора (*Beneregii Synodikon*, I, 241—242).

је забрана бракова између хришћана и нехришћана издана царем Констанцијем 339 године, дакле готово у исто вријеме кад и лаодикијскога сабора, и пријети се капиталном смрћу сваком хришћанском поданику, који у такав брак ступи.⁸ Кашње (388) издан је био други закон, у којем се брак овакав проглашује прељубом, те се хришћански супруг подвргавао криминалним законима.⁹ Овај закон примљен је затијем IX вијека у Базилике, и тијем постао опћим и сталним законом за Византијску Царевину за даља времена.¹⁰ Унесен је исти закон и у опћи канонски зборник православне цркве, у Номоканон XIV наслова, и тијем одредба тога закона постала је мјеродавна и за црквени форум у брачним питањима.¹¹

Сходно сада поменутој законској одредби грчко-римског законодавства и црквено источно законодавство издало је неколико својих одредаба о браковима између хришћана и нехришћана. Послије поменутих лаодикијских канона, сличан је канон издан био 393 године на хипонском сабору, а то је 21 канон картагенскога сабора 419 године. Овијем се каноном одређује, да свештенички синови и кћери не смију ступати у брак са некрштенима.¹² Канон овај говори о свештеничкој дјечи, али по ријечима коментатора, ово се тиче једнако и дјеце и свјетовњака.¹³ На халкидонском IV васељенском сабору 451 године расправљало се о овоме питању.

⁷ Забрана брака између хришћана и незнабожаца (*barbari, gentiles*), о којој спомиње једна новела 566 године цара Јустина (између Јустинијанових новела 154), оснивала се на томе, што ови незнабошци најјесу били римски грађани и дакле нијесу могли склопити *matrimonium civile, legitimum*, са овима, док су Јевреји били римски грађани.

⁸ *Cod. Theod.* 16, 8, 6.

⁹ „*Ne quis christianam mulierem in matrimonium Judaeus accipiat, neque Judaeae Christianus coniugium sortiat; nam si quis aliquid huiusmodi admiserit, adulterii vicem commissi huiusmodi crimen obtinebit, libertate in accusandum publicis quoque vocibus relaxata*“. *Cod. Justin.* 1, 9, 6.

¹⁰ *Basilic.* 1, 1, 38.

¹¹ *Nomocan.* 12, 13.

¹² „*Similiter placuit, ut filli clericorum gentilibus vel haereticis matrimonio non coniungantur*“. (*Revereg. Synodik.* I, 546, гдје се овај канон налази под број 24).

¹³ „*Sed nec laicorum liberi haereticis in matrimonii communionem coniunguntur*“. (*Bever. Synod.* I, 547).

Повод је био, што су одредбе и лаодикијског и хипонског сабора биле тек помјесне одредбе, које у разним помјесним црквама нијесу сматрале обавезнима за сву цркву, те су се и допуштали бракови између хришћана и нехришћана; а ово су чинили чак и неки, који су имали ниже степене свештенства (чацци и појци црквени). Сабор овај васељенски морао је о томе да изда норму, која би била за све хришћане обавезна, те је својим 14 каноном забранио брак хришћана са некрштенима, осим ако дотично некрштено лице обећа да ће примити православну вјеру; а ко поступи против овога подлежи канонским казнама. Ову исту одредбу поновио је 691 године трулски сабор својим 72. каноном.

Овај трулски канон заједно са 14 каноном халкидонским приведени су упоредо са поменутом одредбом грчко-римскога законодавства 388 године у Номоканон XIV наслова, и тијем је признато за сву православну цркву, да разлика вјере чини сметњу за хришћански брак, другим ријечима, забрањен је брак између хришћана и нехришћана.

— СВРШИЋЕ СЕ —

Др. Никодим Милаш.

РАЗВИТАК ПРАВА И ПРАВНИХ УСТАНОВА У СТРАНИМ ДРЖАВАМА

II.

Рад правничких удружења на развићу права.

Ретко је која година као ова тако богата радом разних удружења и установа, које из приватне иницијативе покрећу развој права и спремају земљиште за реформе у законодавству. Састављена већином из признатих ауторитета и бројећи многе чланове та удружења живом речи на својим састанцима као и штампом шире своје идеје и одлуке међу правнике, задобијају јавно мишљење и парламенте за своја начела, те постижу тиме остварење својих одлука у виду земаљских закона или међународних уговора.

Одзив, који рад тих удружења налази код многих влада и држава, неоспорно доказује њихов значај и даје уверење о потреби и користи њиховој. Многе одлуке њихове прихваћене су и постале позитивним правом.

И ако смо по простору доста удаљени од великих културних центара европских, ипак ми грешимо, што се нашом апатијом и неумешношћу искључујемо из научне заједнице са великим и напредним народима и што једва водимо рачуна о раду њихових корпорација, који нас рад интересовати мора.

Да би бар колико толико одржали контакт са радом тих удружења, налазимо за потребно, да под рубриком у којој у овоме органу повремено упознавамо читаоце са напредовањем и менама законодавства у страним државама, саопштите овогодишње одлуке тих удружења.

У току ове године почев од јуна па до половине овога месеца било је ових конференција или скупова: међународна конференција за ревизију женевске конвенције; интерпарламентарна конференција у Лондону; годишњи скуп немачких правника; састанак института за међународно право; конгрес мира у Милану; састанак немачке групе међународног кривичног удружења; састанак International law association; конгрес о књижевној својини у Букурешту; конгрес о белом робљу у Паризу, као и састанци још неких корпорација, које немају непосредног интереса за нас.

На свима тим састанцима правници су били или искључиви представници или су већином бар водили прву реч.

Саопштићемо у најкраћим потезима рад и одлуке оних удружења, које се односе на развој и реформу права, те се највише тичу правника.

Састанак Института за међународно право.

У истој дворани општинскога дома у Гану, у којој је 1873. основано ово удружење,¹ окупило се оно 6. 19. септембра ове године на свој редован састанак.

Предмети већања били су ови:

1. *Може ли се објава рата заменити другим каквим актом?* (Известилац проф. Ролен). Може ли можда какав шпратски препад или заузимање бродова значити то исто што и почетак рата? Између народа морају постојати поштени односи; непријатељствима мора претходити објава рата.

Проф. Пијерантони (Рим) мисли, да се ултиматум равна објави рата.

Тома Берклеј (Париз) вели, да се ни Немачка, која може мобилисати своју војску за осам дана, док Француска треба за то петнаест дана, ни Енглеска, која може одмах разна пристаништа заузети, неће одрећи те користи у случају потребе. Али и он тврди, да је у последњим ратовима објава рата постала међународни обичај.

¹ Постањак и смер види „Порота“ 1880 страна 425. Овде ћемо само додати, да удружење, које састављају највиђенији представници и научари међународнога права из свију земаља, може имати до шесет редовних а толико и ванредних чланова. Оно држи сваке друге године своје састанке, на којима се доносе одлуке о најважнијим актуелним питањима из међународнога права.

Л. фон Бар (Гетинген) противан је да се одреди обавезан рок између објаве и почетка рата; јер се то практички остварити не да.

Одлучује се: потребно је да се државе међусобно споразуму, да објава рата мора претходити почетку рата. —

2. *Начело неутралности.* (Известилац шведски саветник посланства Елеен).

Право неутралних суверених држава односи се не само на њихову област, него и на слободу мирног трговинског саобраћаја. Обавеза неутралаца састоји се у томе, да се — одржавајући своје одбранбено стање — морају уздржати сваког мешања у операције ратујућих страна.

Проф. Рено (Париз) сматра, да се понуда за посредовање не може узети као повреда неутралности.

Велику је дискусију изазвало питање, да ли се изјаве у јавности путем штампе или у парламентима могу сматрати као повреде неутралности.

Рено обраћа пажњу на то, да треба разликовати, да ли су такве изјаве учињене од стране владе неке неутралне државе, као што се често дешава, или су приватног карактера. У првом случају може ствар бити врло озбиљна.

Министар Descamps (Брисел) вели, да државе са слободним уставом не могу угушити слободну изјаву мишљења.

Израз „потпуна непартајичност“ остаје без даљег објашњења.

Обавеза неутралности наступа од часа, када неутрална држава сазна за почетак рата. Но влада мора имати времена, да ту вест обнародује. За бродове на дебелом мору наступа обавеза неутралности чим уђу у пристаништа, у којима им се саопштава вест о ратном стању.

Утврђено је да неутрална држава може тражити од ратујућих држава накнаду трошкова за пријем бегунаца. Они бегунци, који су нашли прибежишта у неутралној држави, морају се спречити од даљег учешћа у ратним операцијама, ако нема нарочитог уговора са ратујућом страном у противном смислу.

Кад брод ратујућих странака, са пљачком или призом, уђе у пристаниште какве неутралне државе, не може му се иста одузети, док је она на броду, изузимајући случај, да није постављен противан услов за пуштање лађа у приста-

ниште. Ратни заробљеници постају слободни кад се искрцају. Пљачка и приза, која по ратном праву није још постала својина ратујуће стране, остаје својина првог власника.

3. *Начело слободе ваздуха.* (Извест. Fauchille из Париза).

Основни појмови о слободи ваздушних лопта и телеграфије без жице стварају сасвим нова питања у међународном јавном праву. Ако се призна, придржавајући се римског правног правила, да сваком власнику земљишта припада и ваздух над њим, дакле да и свака држава има суверенство над ваздухом своје територије, — онда следује, да држава може хватати сваку ваздушну лопту, која преко њене територије иде, и спречити сваку телеграфију без жица између других држава. Известилац је за слободу ваздуха, само не смеју ваздушне лопте служити шпијунажи, нити сме телеграфија без жице реметити телеграфе у неутралној земљи.

О тој теми говорили су и Вестлек (Кембриџ), Пијерантони, Бар, Вајс (Париз) и Улман (Минхен).

Одлука: признаје се начело слободе ваздуха.

Уз то је усвојен додатак, по предлогу Бара, Улмана и Вајса, по коме неутралне државе имају право и дужност, да узму под своју управу станицу за безжичну телеграфију, коју би на земљишту неутралне државе имала која од ратујућих страна.

4. *О употреби подморских мина и аутоматичних торпеда* реферишу проф. Мих. Кебеци (Берн) и проф. Кауфман (Берлин).

Као основно правило усваја се, да постављање сталних или пливајућих мина на отвореном мору мора бити забрањено. Ратујуће стране могу у својим или непријатељским водама полагати мине сваке врсте изузимајући пливајуће или оне које се саме крећу, те могу и у неутралној води бити опасне за бродове. Неутрална држава има у погледу мина за одбрану своје неутралности иста права, као и свака ратујућа страна.

Одлука по овоме предмету није донета, него је то питање, као и оно о међународно-правном сукобу при артијама од вредности које гласе на име, остављено за идући састанак.

Као што је познато Нобелова награда од 200.000 марака досуђена је 1904. Институту за међународно право. Сада је

решено, да се главница не крњи, а камата да се употреби за административне трошкове друштва.

За идући састанак предложене су Фиренце.

XI. Скуп немачке групе Међународног Кривичног Удружења.

Биће скоро две деценије како је из борбе између класичне школе кривичнога права — која казну сматра као одмазду за кажњиво дело — и Ломбровозове школе о „рођеном злочинцу“, поникла нова трећа школа, која је злочин схватила као социалан проблем, а казну као једно од средстава за одбрану од противсоциалнога рада појединих чланова у људскоме друштву. Та идеја није нова; њен корен допире до старих јелинских филозофа; али ново је консеквентно извођење те основне мисли и интензивно истраживање узрока злочина, његових разних појава, а у вези с тиме већа разноликост противсредстава и њихова подеснија примена.

Социолошка, а по постојбини свога постанка т. з. немачка школа не пориче утицај индивидуалних својстава на криминалитет нити искључује наследност као фактор злочина. По њеном су схватању околина и васпитање кривца зато од значаја што дају могућности, да се пропуштено васпитање надокнади и да се кривац, који је у рђавом друштву, добрим утицајима изведе на прави пут. Она оснива своја посматрања на криминалној статистици. Падање и скакање цене лебу, немаштина и ботатство, васпитање и занимање — све то утиче на појаве кривичности. Основну мисао њених криминалних назора одредио је Лист овим речима: злочин је условљен од суделовања спољних социалних и унутарњих индивидуалних чињеница. Са погледом на та два фактора борба против злочина мора бити двојака: она се мора служити средствима за предохрану и средствима за репресију. Предохрана у социјалном погледу састоји се у борби против алкохолизма, у народном васпитању и школовању. Предохрана у индивидуалном погледу управљена је у првом реду на васпитање занемарене омладине. За репресију злочина пак морају се применити казне, којима је смер, да злочинца поправе, застрапе или искључе из друштва. Према томе казна мора зависити од злочиначког расположења, које се обелоданило кривичном радњом. Ако је злочин постао

надмоћним утицајем спољних околности, ако је дакле злочин случајан, из нехата, нужде или страсти — дакле случај *тренутне (ажутне) кривичности*, онда је довољна повчана казна, — или условна осуда. Кратковремене казне сасвим се одбацују као некорисне, чак као опасне. Ако је пак злочин постао утицајем унутарњих момената, дакле злочиначком природом кривчевом — *времена (хронична) кривичност*, онда пресуда треба да одреди најтежу и најкраћу меру казне, а у тим границама имала би нарочита власт да утврди трајање казне. Кад и по издржаној казни не би било још саломљено кривично расположење осуђениково, — показује ли се он непоправљен и неспособан за поправку, онда би се морало са њиме поступити као са суманутим, те би се искључио из друштва и издвојио у нарочите заводе.

Изложеним начелима социолошке школе одговара први члан правила „Међународног Кривичног Удружења“ које „заступа мишљење, да се и злочин као и средства за борбу против њега морају посматрати не само са правничког него и са антрополошког и социалног гледишта. Удружење истиче дакле изреком потребу, да се злочин мора ценити са три гледишта, те обухвата тиме начела и класичне и обе модерне (талијанске и немачке) школе. „Удружењу је задаћа научно истраживање злочина, његових узрока и средстава за угушивање злочина.“

Удружење¹ је највиђенији и најзначајнији представник овог новог социолошког правца у науци кривичнога права. Оснивачи његови представљају сјајан триумвират: Фр. фон Лист (Немачка), Ад. Принс (Белгија) и Г. А. ван Хамел (Холандска). Чланова удружења има преко 1200 по целом свету, теоретичара и практичара, почев од министара до судских практиканата, нарочито политичара, лекара и других, који се интересују за проблеме кривичнога права. Оно је подељено у националне групе, као француску, немачку, руску и др. које раде самостално, а целином управља један међународни одбор. Сваке пете године држе се међународни конгреси целог

¹ „Die Internationale Kriminalistische Vereinigung“. Betrachtungen über ihr Wesen und ihre bisherige Wirksamkeit, von Dr. Friedr. Kitzinger. München 1905. страна 164.

удружења,² дакле свију народних група, а на тим састанцима саопштавају се постигнути успеси појединих група и претресају општа питања по напред утврђеном програму.

Досадања радња удружења тиче се поглавито побољшања казнене системе; проучавања питања о поврату; поступања са малолетним и умно слабијим злочинцима; као и неких специјалних питања. Нарочиту пажњу посветило је удружење питању о условној осуди, које је, као што је читаоцима познато, иницијативом садањег Министра Правде стављено и код нас на дневни ред. Удружењу припада заслуга компаративног проучавања права, што се оличава у монументалном делу, које оно издаје: „Die Strafgesetzgebung der Gegenwart in rechtsvergleichender Darstellung“, у коме се у кратким језгровитим монографијама пружају слике кривичнога права из целог света. Међународна измена мисли на пољу кривичнога права, неоспорна је заслуга овог удружења. Оно има и свој орган, који се издаје на француском и немачком језику (Bulletin de l' Union internationale de Droit Pénal, Mitteilungen der Internationalen Kriminalistischen Vereinigung).

Од свију националних група овога удружења немачка група показује највише покрета и рада. Она је и ове године у септембру имала свој састанак (у Франкфурту н/М). У програму њенога рада биле су две теме.

Прва се тичала *реформе кривичнога поступка*, на којој ради нарочита велика комисија коју је влада одредила.

Раду те комисије замера се, да се упустила у израду детаљних питања, која су истина одлично обрађена али јој оскудева основно опште гледиште, са кога би поступала у целом овом послу.

Известилац (судски председник Др. Анрот, из Берлина) мисли, да при изради новог кривичног поступка треба тежити за тим, да се поврати поверење народа у кривично правосуђе; да се тачно одреди граница власти и одговорности суда и државнога тужиоца; да се проучи питање о суделовању лајичког елемента у правосуђу. И ако је изве-

² Последњи је био 1905. у Хамбургу. Читаоци „Архива“ имаће ускоро прилике, да сазнаду одлуке тога конгреса из стручног пера врло уваженога д-ра Јос. Шпловића.

стилац мишљења, да у истини само учене судије могу праведно судити, ипак се мора водити рачуна о захтеву народа, да и грађанство суделује у кривичном суђењу. Питање о призиву (апелати и жалби), које успорава процедуру, требало би тако уредити, да се у вишој инстанцији, ако се захтеву народном о призиву уопште изађе на сусрет, поред судија са правничком спремом узме и грађански елемент, те тиме очува хомогеност суђења. У питању о гоњењу криваца мисли, да начело легалитета, по коме државни тужилац мора гонити сваку кривицу, за коју сазна, треба запоставити начелу опортунитета, по коме од схватања државног тужиоца зависи, хоће ли неко кривично дело гонити или не. Напослетку спомиње незгоде истражног притвора, а на име : што се често примењује ; што дуго траје и што не даје довољне заштите неоправданом притвору.

После дуге дебате, у којој је скренута нарочита пажња на правне установе у Енглеској и Шкотској, а за које се тврди, да одговарају програму и интенцијама удружења, изабрана је нарочита комисија са задањом, да новим самосталним проучавањем пронађе основе за реформу кривичног поступка ; да се увери, како се врши садањи поступак у појединим немачким савезним државама, као и да се пошље стручан одбор у Енглеску и Шкотску ради проучавања материјала о томе, да ли би се тамошње уређење кривичних судова и кривичног поступка могло применити у Немачкој.

Као друга тачка дневнога реда било је питање : *треба ли за немачку царевину донети нарочити закон о издавању?*

Пошто је разложио историјски развитак овога питања и мене у схватању његовом, известилац (Dr. Франк, из Тибингена) је показао, како се из основа разликују гледишта разних влада — којима је стало до одржања добрих спољних односа — од гледишта народних представништва, штампе и јавног мишљења. При питању о издавању све се своди на ово двоје : *смем* ли издати ? — *морам* ли издати ? Прво је питање државно-правно, а друго међународно-правно.

Немачко позитивно законодавство о томе предмету није опште за целу царевину. Стога је потребан општи закон, којим ће се установити сурадња судова у питању о издавању у сваком поједином случају, чиме би се смањила одговорност владина према страним државама, које издавање

захтевају. Известилац сматра, да су недовољне одредбе белгијског законодавства, по коме судови дају само необавезна мишљења, него препоручује одсудне судске одлуке у смислу англо-американског схватања. Напоследку разлаже известилац значај међународних уговора и неједнако поступање у питању о издавању политичких криваца с опоменом, да прогонство у страну државу не сме бити скривено издавање окривљених.

После дужег претреса овог предлога, донета је одлука, којом се констатује потреба таквог закона и овлашћен је известилац, да изради и поднесе удружењу законски предлог.

Тиме је исцрпен програм рада, али пре него што је скуп закључен, држао је проф. Dr. Фрајдентал (Франкфурт) интересантно и поучно *предавање о америчкој криминалној политици*.

Он је почео свој говор констатовањем факта, да смо од Америке усвојили већ раније многе установе, као хелијски затвор, пенсилвански систем ћутања и др., да се и данас можемо многим од њих користити, и да је из борбе, која је вођена између старог и новог начела извршења казне дошло до споразума, којим је признато, да су социолошки елементи: васпитање и околина кривчева главни фактори злочина. Поглавита пажња обраћа се малолетницима и онима, који први пут скриве.

Три су установе, које су основа америчке кривичне политике:

1). Остварење реформног система (реформне школе и реформне казнионице); школи и казнионици задаћа је, да преобразе заточеника телесно, умно и по карактеру;

2). Примена „огледа“, „probation“: надзор без претходне осуде, — систем у неколико сродан условној осуди, с том разликом, да се при примени „пробације“ и не изриче пресуда над окривљеним, него се он ставља под надзор нарочите заштитне власти. Одлика је ове установе у томе, што се окривљеном уштеђује стид прве осуде; што се малолетници искључују од спољних утицаја и што се на њих утиче, да се покажу као исправни;

3). Нарочити судови за малолетнике (Juvenile courts). Пред њих се доводе малолетници до 16. године. Начело је, да се њима онемогући сваки додир са старим злочинцима.

Ти судови раде у нарочитим зградама, а у својим одлукама потпуно су слободни: они могу досудити казну или донети другу одлуку, какву они као најбољу нађу; или могу окривљеног подврћи реформном поступку, — у главноме њихова је тежња управљена на то, да га сачувају од поврата.

Битна карактеристика америчког кривичног поступка састоји се у потискивању казне лишења слободе, а у примени реформних средстава.

* * *

Изnoseћи овде у најкраћим цртама постанак и рад Међународног Кривичног Удружења и овогодишњи рад његове немачке групе, имали би да учинимо нашим правницима уопште, а онима, који се кривичним правом баве, нарочиту опомену.

Ми стојимо у Србији на прагу реформе нашег кривичног законика и кривичног поступка. Сумње не може бити колико ће одсудног утицаја на тај рад имати начела нове школе. Императивна је потреба за нас, да будемо најпотпуније обавештени о свима питањима, свима појавама и свој борби, која се данас у целом културном свету води између режима старе класичне школе у кривичном праву и нове школе и њених система. Као подесну прилику упознавања свега тога сматрамо потребу, да приступимо и ми као члан у организам Међународног Кривичног Удружења, коме припадају већ десет националних група.

Но да би у том удружењу имали значаја и представљали групу, о којој би и целина и делови водили рачуна, сматрамо за потребно, да Срби, Хрвати, Бугари и Словенци образују заједнички једну групу, југословенску групу. И по сродности племенској и по сличности језика, по правној свести и темпераменту, делом и по вери, као и по извесним криминалним појавама, која се статистиком утврђују код сва четири племена, најприродније је, да у међународну заједницу ступимо као један јак фактор, не искључујући могућност и потребу нарочитих сепаратних одбора за свако поједино племе и за специјалан рад сваког одбора у својој земљи.

Постоји већ хрватска група. Она би се могла проширити и појачати приступањем Срба, Бугара и Словенаца као југословенска група Међународног Кривичног Удружења.

Износимо овај скроман али искрено мишљен предлог нашим и југословенским правницима.

ПАРЛАМЕНТАРНА ХРОНИКА

У овој хроници говориће се, на првом месту, о томе како наш Парламенат тумачи поједине прописе Устава и органских закона (изборни закон, скупштински пословник, закон о министарској одговорности . . .). Сви спорови који се буду водили у Парламенту о смислу тих уставно-правних прописа, изложиће се у кратко; по потреби, даће се и критика оног решења на коме се Парламенат буде зауставио. Затим ће се обраћати пажња на све празнине и недостатке нашег уставно-правног законодавства који се у самој парламентарној пракси буду обелоданили, — а у колико буде предлога да се ови недостаци исправе и ове празнине попуне, и ти ће се предлози претресати. Најзад, пратиће се стварање парламентарних обичаја и конвенција, које се у земљама с утврђеним представничким режимом неизбежно јављају као једна врста неписаног парламентарног права. Могућни сукоби између тог неписаног парламентарног права и оног писаног биће бележени, заједно са свима менама у тумачењу писаног права које би услед тога могле наступити. У овим хроникама биће увек обухваћен цео један сазив, редован или ванредан. Ми почињемо с ванредним сазивом за 1906 (од 25 јуна до 22 јула), као с првим сазивом чије отварање не пада пре оснивања овог листа.

30 јун, 1, 4, 1. — У извештају верификационог одбора, је-
15 јул. дан одељак, који се односио на један варошки
избор, није био штампан већ аутографисан. Налазећи да тај извештај мора бити *цео* штампан, Скупштина га није хтела саслушати. Она је одлучила да се извештај поново штампа са свима својим одељцима. Али кад је то било извршено, неки су посланици запазили да се тај поново штампани из-

вештај не слаже у свему с оним извештајем који је првобитно био поднет. С тога је захтевано (1) да се претходно расправи о коме од та два извештаја Скупштина има да решава, — и (2) да се нареди извиђај од куда та несугласност између два извештаја. Скупштина није усвојила ове предлоге, него је узела у разматрање онај извештај верификационог одбора који је био други пут поднет. Дискусија која се тим поводом водила није била довољно јасна ни одређена, поглавито с тога што верификациони одбор није отворено изабрао тачку с које ће се бранити. Нападнут због своја два извештаја, он је имао да тврди, или да између њих нема никакве разлике, или да разлике има, али да је он био у праву да свој извештај накнадно промени. Али одбор није хтео тврдити ни једно ни друго. Он је признавао, истина, да се два извештаја не слажу један с другим, али је, с друге стране, спорио да је он ишта мењао у првобитном тексту. Све разлике између два извештаја објашњавале су се, по његовом казивању, овако: у извештај број 1 нису тачно унете извесне одлуке верификационог одбора, па се то морало учинити накнадно, приликом штампања извештаја број 2. Извештај није, дакле, *промењен* него *исправљен*. Тачност овога навода била је одмах оспорена од мањине верификационог одбора, — и како одбор није имао протокол својих седница, то је остало нерасправљено да ли су још пре штампања извештаја бр. 1 биле донете оне одлуке које су се, изненада, биле појавиле тек у извештају бр. 2. По нашем мишљењу, то разликовање између „мењања“ и „исправљања“ нема никакве важности, бар не с формално-правног гледишта. До једног извесног тренутка, одбор је господар свога извештаја; он га може не само исправљати већ и мењати. Али, од једног извесног тренутка, извештај се тако рећи одваја од одбора, не припада више њему, — и одбор не може у њему ништа више не само мењати него ни исправљати, бар не самовласно. Тај тренутак настаје онда кад одбор поднесе свој извештај Скупштини. Извештај прелази тада из одборских руку у руке Скупштине, — и одбор га не може више предругојачивати без знања и одобрења скупштинског. Начелно, одборски се задатак исцрпљује подношењем извештаја; после тога одбор се не може више из властите иницијативе састајати; зато се тражи нарочити позив Скупштине, њена нарочита одлука да

се „ствар врати у одбор“. Јасно је да се никакве исправке не могу уносити у одборски извештај, док то одбор не реши, а да опет одбор не може ништа решити, ако се претходно не састане. И пошто се он, после поднетог извештаја, не може састајати без скупштинског позива, он, од тог момента, не може ни свој властити извештај исправљати, ако на то Скупштина претходно не пристане. Ако се, дакле, у одборском извештају поткрала каква погрешка, то не остаје ништа друго него да онај ко погрешку опази, сврати на њу пажњу Скупштини, и на основу тога предложи да Скупштина врати извештај одбору ради исправке. Један посланик, који је ставио себи за задатак да брани радњу верификационог одбора, био је осетио да тежиште питања није у томе да ли је одбор свој извештај „мењао“ или само „исправљао“, него да је тежиште питања у томе да ли је те измене, односно исправке, одбор учинио пре него је извештај поднео Скупштини, или их је учинио после. Тај је посланик тврдио да је одбор био у праву да свој извештај исправља, јер тај извештај још није био прочитан у Скупштини, — другим речима, још није био достављен на своју адресу. Али нетачно је узети да је одборски извештај поднет Скупштини тек од оног тренутка кад се у Скупштини прочита. Одбор не стоји у непосредном саобраћају са Скупштином. Он општи с њоме, као и она с њиме, само преко скупштинског председника. Из тог разлога мора се узети да је одборски извештај изишао из руку одбора већ од оног тренутка кад га је одбор доставио скупштинском председнику. Интересантно је сада да, у овом случају који испитујемо, стални скупштински председник још није био изабран; његову дужност вршио је привремено председник верификационог одбора, и та је околност могла учинити да се помисли да ће извештај верификационог одбора бити у правом смислу поднет Скупштини тек кад се у њеној седници буде прочитао. Достављен привременом скупштинском председнику, он је, на неки начин, још остао код верификационог одбора, пошто тај привремени председник није био нико други него главом председник верификационог одбора. Али физичка идентичност између привременог председника Скупштине и председника верификационог одбора не треба никога да збуни; с правног гледишта то остају две одвојене личности, — и зато, чим је извештај верификационог одбора био до-

стављен привременом председнику Скупштине, он је изишао из сфере верификационог одбора, и ако је тај привремени председник био онај исти човек који је председавао и седницама верификационог одбора. На основу свега овога ми закључујемо, да се при поновном штампању извештаја верификационог одбора нису могле чинити никакве измене у његовом тексту; да је пред Скупштину требало изнети на решавање извештај бр. 1, али да се онда могло у самој Скупштини предложити да се тај извештај врати у одбор ради исправке, — и тек, ако би Скупштина овај предлог била усвојила, верификациони се одбор могао састати и спремити за њу нов извештај, извештај бр. 2.

3 јул. 2. — Незадовољна радом привременог председника, једна група посланика тражила је да га Скупштина осуди. Ти су захтеви изнети онда кад се читао протокол оне седнице на којој је привремени председник учинио то ради чега га је требало осудити. Посланици Драгутин Пећић и Јаков Продановић били су предложили да се прочитани протокол прими с тим „што се рад привременог председника огласи (ваљада *оглашава* ?) за некоректан; чиме се тај протокол допуњује.“ Још су захтевали да се о њиховом предлогу гласа поименично. Испрва, председник Скупштине није имао ништа да замери самом предлогу, али је тврдио да се о њему не може гласати поименично, „пошто поименичног гласања може бити само за законске предлоге.“ Председничково гледиште било је одмах оспорено: он је био принуђен да свој отпор поименичном гласању друкчије образложи, — на име тиме, „да се никакви предлози не могу стављати на гласање пре преласка на дневни ред.“ И ако га је у овом новом гледишту подржавао и сâм министар унутрашњих дела, председник није истрајао ни у том другом гледишту, него је најзад наредио поименично гласање. Председничково мишљење да се само о законским предлозима може поименично гласати, стоји у очевидној супротности с пословником. По пословнику, поименично гласање бива не само кад се гласа о законским предлозима, него и у свима случајевима кад влада или двадесет посланика затраже (чл. 123). Чудновато је да у Скупштини нико није истакао да је ова одредба пословника пренета дословице из Устава (чл. 110). Изгледа да је сâм уставотворац хтео обезбедити употребу

поименичног гласања, које од свију облика гласања највише одговара јавности скупштинског рада. Ипак зато не може се рећи да су посланици Пећић и Продановић били сасвим у праву. Они су поднели један исти предлог у две разне редакције. У Продановићевој редакцији тај предлог гласи: „Прочитани протокол јучерање седнице Народне Скупштине прима се с тим — што се рад привременога председника, којим је насилно спречио два посланика из рудничког округа да положе заклетву, а другој двојници из истог округа дозволио, ма да на тако дозвољавање нема законског права, огласи за некоректан, чиме се прочитани протокол допуњује, јер о тражењу и о протесту по тој заклетви није забележено како је било.“ Код Продановића су помешана два предлога у једно: (1) предлог да се у протокол унесе неко „тражење“ и неки „протест“ који нису били забележени онако како су били учињени; (2) да се привремени председник осуди због извесне своје „некоректности.“ Први се предлог да окарактерисати као допуна протокола; њему је дакле имало места приликом читања протокола. Али другим предлогом није се исправљало ништа у протоколу; он је имао смисла само као самосталан предлог, о коме се није могло никако решавати уз протокол. У Пећићевој редакцији налази се само осуда привременог председника, и ништа више. Он није ни покушавао да ту осуду споји с једним тражењем исправке, како би уз тражену исправку могао и њу окарактерисати као допуну протокола. Он је сматрао да се та осуда таква каква, сама за себе, може примити као допуна протокола. И то је сада била слаба тачка у положају Пећић-Продановићевом. Они су могли захтевати да се у протоколу забележи један акт председников који су они сматрали као некоректан, али онда се тај акт имао забележити без икаква коментара, којим би се утврђивала његова коректност или некоректност. Ако су пак хтели да се тај акт још и оквалификује као некоректан, они нису могли тражити то као исправку протокола; они су били дужни поднети нарочити предлог о коме би се решавало одвојено од протокола. На случај да је њихов предлог био усвојен, осуда привременог председника ушла би, истина, у протокол, али не у протокол оне седнице кад је привремени председник своју некоректност учинио, него у протокол оне седнице кад ју

је Скупштина осудила. Изгледа да је председник Скупштине, а нарочито министар унутрашњих дела, увиђао слабу тачку Пећић-Продановићевог положаја, кад је тврдио да се никакви предлози не могу стављати на гласање пре преласка на дневни ред. Али председник је учинио погрешку и пустио да се његов спор с тим посланицима пренесе на оно друго питање о поименичном гласању, где је опета он према њима био у слабијем положају.

2, 4—15 јул. 3. — Верификациони одбор био је поделно свој извештај на две тачке (трећу тачку остављамо на страну као неважну). У првој тачки говорио је о неоспореним изборима, а у другој о оспоренима. Као оспорене избора груписао је заједно како оне изборе противу којих је истина било жалбе, али који су по његовом мишљењу били правилни, тако и оне изборе које је и он сâм сматрао за неправилне. Пошто је извештај верификационог одбора прочитан у Скупштини, привремени је председник питао да ли Скупштина „прима извештај к знању“. Кад је ова одговорила да прима, он је наредио да се закуну сви посланици сем оних чије је изборе верификациони одбор огласио за неправилне. Права дискусија о извештају почела је тек после отварања Скупштине. Онда се дебатовало и решавало о свима изборима без разлике, како о изборима које је одбор оспорио, тако и о изборима које није био оспорио. Било је одлучено да се извештај претреса тачка по тачка, т. ј. да се о њему води само специални претрес а не начелни. Али у току дискусије претрес о првој тачки био се претворио у начелни претрес, пошто се том приликом говорило о правилности и слободи последњих избора у опште. — На све ово имају да се учине замерке како формалне тако и стварне. Формалне би замерке биле ове. (1) Кад се већ хтео водити начелни претрес о извештају верификационог одбора, онда је начелни претрес требало одвојити од специалног претреса о првој тачки извештаја. (2) Верификациони је одбор рђаво склопио свој извештај. У члану 7 пословника чини се разлика између оних избора које одбор не оспорава и оних које оспорава. О првима се решава укупно, изузимајући оне изборе за које двадесет посланика затражи посебно решавање. О другима се решава посебно. Према томе верификациони је одбор требао да у првој тачки групише све оне изборе који

су по његовом мишљењу правилни, а у другој тачки све оне изборе који су по његовом мишљењу неправилни. Ради бољег прегледа, могао је прву тачку поделити на два пододељка, стављајући у први пододељак изборе противу којих нема жалбе, а у други пододељак оне противу којих има жалбе. Али, у место да изборе подели на две групе према томе да ли су они по његовом мишљењу правилни или неправилни, одбор их је поделио према томе да ли противу њих има жалбе или нема. На тај начин, у другој су тачки били измешани они избори које је верификациони одбор сматрао за неправилне са оним изборима које је он, успркос поднетим жалбама, сматрао за правилне. Т. ј. они избори о којима је по члану 7 пословника требало решавати посебно били су измешани с оним изборима о којима је по истом том члану требало решавати укупно. Услед тога у дискусији о тачки II извештаја морала је настати и настала је извесна конфузија. — Стварне су замерке ове. (1) Решавање о извештају верификационог одбора дошло је тек после отварања Скупштине. То значи да се Скупштина прво отворила, па тек онда приступила прегледању и оверавању посланичких пуномоћстава. Овакав начин рада очевидно је неправилан. Из члана 7 пословника излази јасно да се извештај верификационог одбора цела на два дела: онај део који говори о неоспореним изборима (т. ј. о изборима које одбор није оспорио) решава се пре отварања Скупштине; онај део пак који говори о оспореним изборима (т. ј. о изборима које је одбор оспорио) решава се после отварања Скупштине. Да члан 7 пословника треба овако разумети, потврђује се чланом 13 и 16. По члану 16, Скупштина не може бити отворена, док не избере своје председништво, а по члану 13, избору се председништва не може приступити, док одбор не буде прегледао и оверио, а *Скупштина решила* довољан број посланичких пуномоћстава. Другим речима, извештај о броју посланичких пуномоћстава мора бити решен још пре избора председништва и отварања Скупштине. Од туда немогућност да се решавање о свима пуномоћствима без разлике стави после отварања Скупштине. Ове одредбе нашег пословника изведене су из саме природе скупштинског конституисања и отварања. Скупштина се отвара тек пошто се конституише, а за њено конституисање тражи се троје: (а) да се посланици искупе у толиком броју да

могу пуноважно решавати; (b) да се оверавањем њихових пуномоћстава утврди да су они одиста посланици, и (c) да избором свога часништва одреде органе без којих не могу делати као једна целина. Тек после овога може Краљ њихове седнице отворити, т. ј. тек после овога може их Краљ овластити да као Скупштина дејствује, јер тек после тога је извесно да они сачињавају један парламенат а не један произвољно састављени скуп. Као један од аката конституисати, оверавање посланичких пуномоћстава долази по самој природи ствари после отварања Скупштине. Од тог општег начела може у појединим државама бити само у толико одступања у колико је нарочито предвиђено законом. Тако је и наш пословник, у начелу, усвојио да се о посланичким пуномоћствима решава пре отварања Скупштине, па је само изузетно допустио да се решавање о оспореним изборима одложи до после отварања. Ову одредбу треба, дакле, тумачити у најужем смислу, као изузетак. Из ње се не сме никако изводити да се, евентуално, целокупно оверавање пуномоћстава може одложити да после отварања. Зато што се то код нас није разумело, овог ванредног сазива Краљ је отворио једну у ствари још неконституисану Скупштину: један скуп људи у коме ни за једног члана није било још доказано да је посланик, био је овлашћен да дејствује као законодавно тело. (2) Исто је тако једна стварна погрешка, што је привремени председник позвао да се посланици којима верификациони одбор није био оспорио избор, заједно одмах чим је његов извештај био прочитан. По члану 106 Устава посланици полажу заклетву тек пошто их Скупштина прими за своје чланове. То значи да се са њиховим заклињањем мора чекати све док Скупштина не донесе своје решење о извештају верификационог одбора. У нашем случају Скупштина је прво заклела велику већину посланика, па онда узела да прегледа њихова пуномоћства, и да испитује да ли су то одиста народни посланици. На тај се начин могло десити да Скупштина поништи избор једног већ заклетог посланика.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ANALI PFB | anali.rs

Слободан Јовановић.

СУДСКА ХРОНИКА

МОЖЕ ЛИ СЕ СВЕДОЦИМА ДОКАЗИВАТИ БРАЧНО СТАЊЕ?

Тужбе ради признања брачног стања врло ретко падају, па и ако се кад јаве већином су прејудицијалне. До спорова о важности брака долази се обично или приликом извиђања неког кривичног дела, с којим је уплетено питање да ли брак постоји, па се то питање претходно мора по службеној дужности расправити или пак поводом расправе каквог приватно-правног спора, у коме би се имао утврдити такав један правни однос, који увек претпоставља брачно стање, као што је на пример удовичко уживање, право наслеђа и т. д. Кад је у питању брачно стање због неког кривичног дела онда § 13 кривичног судског поступка изреком наређује да суд одложи ислеђење докле то претходно питање *духовни* суд не реши. Код приватно правних спорова међутим, и поред јасног прописа § 99 грађанског закона да „сва дела спорна у смотрењу брака принадлеже суду духовном“, дешавало се у пракси да је претходно питање о важности или постојању брака решавао понекад грађански, а понекад опет духовни суд. И сваки од ове две врсте суда, што је од особитог интереса, истакнуто питање: може ли се сведоцима доказивати брачно стање, ценио је на свој начин.

Тако, на пример, првостепени књажевачки суд у једном спору о удовичком уживању ценио је и питање о признању брачног стања. Пресудом својом од 26 новембра 1880 године Бр. 6990 он је досудио тужитељици издржавање из имања њеног мужа нашавши том приликом да се по § 245 грађанског судског поступка брак, премда истина за време ратног стања, *може сведоцима доказивати*. По незадовољству туженога Апелациони Суд пресудом од 9 фебруара 1881 године Бр. 290 одобрио је ову пресуду а по жалби туженога Касациони Суд, решењем својим од 19 октобра исте године Бр. 3762 ослабио је пресуду Апелационог Суда.

¹ *Ст. Максимовић*: Нова збирка начелних одлука одељења и општих седница Касационог Суда. Књига II, страна 63—65.

Пре кратког времена пак требало је, опет због удовичког уживања, претходно да се утврди брачно стање и то питање расправљао је прво грађански а затим духовни суд. По пресуди, коју је грађански суд донео излази опет да је у опште *могућно брачно стање сведоцима доказивати*; док међутим по пресуди духовног суда сведоци на против *начелно не могу бити примљени као доказно средство у питању брачног стања* ако књиге венчаних нису уништене. Сад се пита које је од ова два гледишта правилно. Да бисмо дошли до неког резултата користећемо се материјалом овога спора, који нам једновремено пружа разлоге оба суда. Историја његова састоји се у овоме:

Аница, удова пок. Стојана Ц. из П. тражила је образовање масе свога мужа Стојана и удовичко уживање. Старатељски судија међутим, не добивши од Анице извод венчаних за доказ њеног брачног стања, упути је решењем на грађанску парницу са задатком да тим путем претходно утврди да је донста венчана жена пок. Стојана и да као таква има право на удовичко уживање.

У смислу овога решења Аница подигне тужбу противу синова Стојанових код првостепеног суда, тражећи да их суд осуди на давање издржавања из имања њиховог оца Стојана. У недостатку пак извода венчаних, за доказ да је брак између ње и покојног Стојана доиста био закључен, позвала се на сведоке. По овоме спору првостепени пожаревачки суд донео је пресуду од 26 маја 1904 године Бр. 26377 која гласи: „да тужитељица Аница *као законита и венчана жена покојног Стојана* има право да све заоставше имање покојног Стојана ужива до своје смрти“... За овакву пресуду у колико се тиче нарочито доказа о брачном стању суд је био навео у главноме ове разлоге:

1. Кад се изводом из књига венчаних не може да утврди брачно стање онда *се то може исказима сведока утврђивати*.

2. Сведок М. потврдила је: да је поп М. Ј. венчао тужитељицу с покојним Стојаном у кући туженог В. сина покојног Стојана; да је она тада била кума и да су том приликом сви црквени обреди при венчању извршени (§ 91 грађанског закона) као и то, да је том приликом у кући био и Р. К. црквењак:

3. Горња сведоцба допуњује се исказом сведока С. В., који је под заклетвом утврдио да је једном приликом отишао кући на позив покојног Стојана, да га лечи, и кад је тамо застао тужиљу Аницу, бившу своју служавку, она му је казала да је жена покојног Стојана, а овај њен исказ у свему је потврдио и покојни Стојан.

4. Суд налази *да је исказима ова два сведока по §§ 213 и 218 грађанског судског поступка утврђено* да је Аница законита и венчана жена покојног Стојана. Сведоцби све-

штеника М. Ј., који тврди да Аницу са Стојаном није венчао суд не поклања вере зато, што је исказ његов потрвен и исказом испитаног и заклетог сведока М. П., који је пред судом утврдио да му је исти свештеник М. причао једном приликом како је тужитељицу венчао с покојним Стојаном и то у селу, које спада у парохију оптуженог В., сина покојног Стојана, кога је баш умолио био да овај брак уведе у црквене књиге, али В. ово није учинио те због тога морао би М. кривично да одговара. Овај исказ слаже се са исказима горња два сведока те му суд зато поклања веру.

По незадовољству тужене стране Апелациони Суд, примедбама својим од 12 августа 1904 године Бр. 3008, поништио је горњу пресуду, пошто се овде вели појављују два спорна питања са два разна основа, која се по § 96 грађанског судског поступка не могу једном, већ свако од њих засебном пресудом расправити. У овом случају прво се мора расправити питање о постојању брака па потом тек питање о удовичком уживању као последица овога.

Усвојивши ове примедбе Апелационог Суда као обавезне, првостепени суд је после потребног саслушања парничних страна донео своје решење од 28 септембра 1904 године Бр. 42278, којим је упутио тужитељицу Аницу да код надлежног суда противу тужених В. и С. поведе спор о постојању брака између ње и покојног Стојана.

У томе циљу тужитељица је поднела тужбу духовном суду противу синова покојног Стојана В. и С., који јој оспоравају брачно стање и право удовичког уживања, тражећи од тога суда да јој као надлежан призна да је она венчана жена покојног Стојана.

За доказ позвала се на оне исте сведоке, чије је исказе ценио и пожаревачки првостепени суд.

Тужени су у својим одговорима на тужбу навели да је њихов отац био стар преко 70 година и болестан, те се услед тога није ни могао женити, а Аница га је само као служавка а не као венчана жена неговала. Поднели су уверења духовног суда, цркве осипаоничке и суда општине лугавачке, из којих се види: 1. да надлежни свештеник у 1898, 1899 и 1900 години није тражио архијерејски благослов за испит и венчање покојног Стојана и Анице, а тако исто ни за разрешење од огласа — што значи да није било ни венчања; 2. да покојни Стојан није записан у књизи брачно испитаних и оглашених, па ни у књизи венчаних своје парохијске цркве и 3. да је у пописној књизи људства од 1900 године уписан био као удов. Сем тога, навели су да се венчање не може сведоцима доказивати, јер је свештеник дужан по закону да сваки брак уведе у књигу венчаних под санкцијом кривичне одговорности и казне из § 142. кривичног закона. Употреби сведока имало би места само у том случају да су књиге

венчаних, у којима је овај брак требао бити уведен, ма којим начином уништене па да је услед тога тужитељица лишена једног доказа који је законом нарочито у том циљу установљен. Али, тај случај овде није, јер протоколи венчаних, у које је требао спорни брак да буде уведен, постоје. И по томе противно тим протоколима, као јавним исправама, према § 233 грађанског судског поступка не може се сведоцима доказивати.

По овоме је затим духовни суд архиепископије београдске пресудом својом од 6 септембра 1905 године Бр. 5758 *одбио тужитељицу од њеног тражења*, као неумесног и не доказаног из ових разлога :

1. Што по постојећим одредбама §§ 63 и 83 грађанског закона венчање не сме бити без испита и оглашења, а за лица престарела, ма у који брак ступала, мора се претходно тражити још и дозвола архијерејске власти да могу у брак ступити; а овде међутим јавним исправама се утврђује да свега тога није било.

2. По §§ 91 и 92 грађанског законика брак се свршује *у цркви* по правилима и обредима православне цркве *пред два или три сведока*, а само по нужди може се венчање изван цркве свршити на другом пристojном месту. По венчању надлежни свештеник је дужан *да сваки брак уведе у књигу венчаних* по прописима за вођење црквених књига, у противном одговоран је по кривичном закону. Височајшим пак решењем од 9 септембра 1853 године ВБр. 859 (Зборник VII, страна 80) јасно је одређено да се бракови између српских житеља православне вере сматрају за пуноважне *само онда, кад су од надлежног свештеника православне вере благословени и у надлежне књиге венчаних при православним црквама установљене заведени*. При том, по § 187 тачки 4 грађанског судског поступка свештенички изводи протокола крштених, венчаних и умрлих јавне су исправе а по §§ 179 и 233 истог закона противно садржају исправе начињене по законској форми, не може се доказивати сведоцима. Па кад овакве законске наредбе постоје, а уз то тужилачка страна ничим не доказује да су књиге венчаних дотичне цркве, у којима је спорни брак морао бити заведен, уништене — § 245 а тачка 2 грађанског судског поступка, онда *сведоци у овом случају не могу начелно бити примљени као доказно средство*, јер би њихове сведочење ишле противу садржаја црквених књига, које свом снагом јавне исправе тврде да спорни брак није закључен.

3. Што се ни сведоцима ни у колико не утврђује брачно стање, јер само сведок М. В. тврди да је присутна била при венчању као кума, а остали сведоци нису ништа стварно сведочили. Међутим, и кад не би била сумњива сведочења М. В. због своје неодређености, већ узети као јасна и вредна,

ни онда брачно стање не би било утврђено с тога, што и тај једини сведок М. В. тврди да је *само она једина* била присутна венчању, док по закону — §§ 60 и 91 грађанског закона за тај чин је потребно присуство најмање два сведока.

По незадовољству тужитељице Велики Духовни Суд пресудом својом од 14 фебруара 1906 године Бр. 89 која је по члану 93 закона о црквеним властима извршна, одобрио је ову пресуду.

— СВРШИЊЕ СЕ —

Др. Чед. Митровић.

ДА ЛИ ТРЕБА ПРОЈЕКТ ЗАКОНА О УСЛОВНОЈ ОСУДИ ПРОШИРИТИ И НА ИСТУПЕ

Читајући у „Архиву“ овај пројект и побуде за њега, увидео сам, да се према иступима не може применити условна осуда, сем случаја из § 210 кривичног поступка.

Држим, да је ово погрешно.

§ 38 полициске уредбе предвиђа олакшавне и отежавне околности.

§ 39 полициске уредбе, поред осталог, предвиђа, да су власти, које извиђају и суде иступе, такође дужне ценити олакшавне и отежавне околности и, према одређеним границама, казну одмерити, а § 40 истог закона, да пресуда треба да је уредно и јасно изложена, да се добро види и зна, за што се кривац као невин ослобођава, или, ако му је кривица доказана, за коју се кривицу осуђује, чиме се и како казни и које је накнаде дужан дати.

§ 44, пак, полициске уредбе предвиђа опет, да се одабрани и иначе доброг владања људи, који су достојни особитог призрења, као и они, којима би фамилије страдале, кад би се од својих кућа удалили, могу изузетно за полициске преступе и под домаћи затвор ставити, с потребним полициским надзором.

Према оваквим одредбама у полициској уредби, дато је право и властима, које иступе извиђају и суде, да својом одлуком цене све оне околности, за које је надлежан и првостепени суд, а кад то стоји, онда је сасвим природно, да члан 1 пројекта закона о условној осуди треба проширити и на иступе, пошто су иступи и по § 1 кривичног закона она дела, која се казне затвором до месец дана или новчаном казном до 300 динара, те у иступним делима највише би и имао примене принцип, изложен у пројекту закона о условној осуди.

Ако је, пак, пројект закона о условној осуди искључно иступе само из бојазни, да власти, које иступе извиђају и

суде, не би чиниле злоупотребе, та је бојазан за наше прилике искључена, јер, према § 15 и 16 полициске уредбе, осуде, које су одмах извршне, саме по себи су незнатне, те та злоупотреба не би била од штетног, већ више од корисног утицаја. Злоупотреба пак оних одлука, које нису одмах извршне, отклонила би се од стране првостепеног суда, коме су изменама овог закона, зарад јаче гаранције, и придате на разматрање и који може по том законском пропису пресуде и решења чак и преиначавати.

Но и свака иступна осуда могла би искључити ову бојазан, кад би се закон изменио, те и те осуде подлежале разматрању првостепеног суда. То треба свакако и учинити, како би закони у сагласности били и овај пројект обухватио све, а не поједине случајеве.

Сам пројект требало би, као посве целисходан, што пре да постане закон.

Михаило Д. Јовановић,

председник првостепеног суда врањског.

Б Е Л Е Ш К Е

Нашим читаоцима. Министар Правде, г. Dr. Миленко Веснић, увиђајући потребу да се у што краћем времену изврши реформа и нашега грађанског и нашега казненог законика, чије се застареле и недовољне одредбе морају заменити што пре сувременијим и напреднијим, предузео је мере, да припремни радови, без којих тај посао није могућно извршити, одмах отпочну. Да би се прикупила и распоредила сва грађа, на основу које се после може приступити дефинитивном редиговању законика, г. Министар Правде донео је решење, на основу одлуке Министарског Савета, којим поставља „за чланове преводнике и прикупљаче грађе комисија за израду наснова за грађански и казни законик г. г. Dr. Божидара Марковића, в. професора Универзитета и Dr. Драгољуба Аранђеловића, сталног доцента Универзитета,“ и ставља им у дужност :

„а) да у првом реду преведу на српски и штампају аустријски и немачки грађански законик и предлог за швајцарски грађански законик. Тако исто да преведу и да штампају : норвешки, швајцарски (Штосов), италијански и холандски казни законик ; б) да среде библиографију свега што је писано о нашем грађанском и казном законик, или о појединим њиховим деловима, као и библиографију онога што је у хрватској стручној књижевности објављено о аустријском грађанском законик, нарочито о утицају му на живот нашега племена по разним крајевима аустријске монархије ; в) да што систематскије спреме за штампу и објаве одлуке опште седнице Касационог Суда о тумачењима важнијих одредаба грађанског и казненог законика. — И ове одлуке и преводе горњих закона објављиваће г. г. Dr. Б. Марковић и Dr. Д. Аранђеловић у органу Правног Факултета Универзитета Београдског „Архиву за правне и друштвене науке,“ и Правни Факултет носиће за њих, заједно са горњим члановима и уредништвом „Архива“, одговорност.“

Да би се од тако обимног програма могао бар један део радова још у овој години отпочети и донеке и извршити, г. Министар Правде ставио је на расположење за ову годину, из буџетске партије бр. 37, четири хиљаде динара старешина Правног Факултета, г. Милићу Радовановићу, редовном професору Универзитета, као власнику „Архива.“ Поред наведеног, власништво „Архива“ је дужно да Министарству Правде преда од објављених превода законика 300 примерака, и да у нарочитом издању скупи и објави одлуке опште седнице Касационог Суда, од године где је стао г. Ст. Максимовић

на до краја 1905, од које ће књиге такође уступити 300 примерака Министарству Правде.

Према решењу г. Министра Правде, уредништво „Архива“ у овој години донеће у нарочитим додацима, изван текста часописа, превод аустријског грађанског законика, и, по могућству, библиографију и одлуке опште седнице Касационог Суда за 1906 годину. Те додатке добиће наши читаоци у овој години бесплатно.

1. — *L'opera di Cesare Lombroso nella scienza e nelle sue applicazioni.* Milano, Torino, Roma, Fratelli Bocca, editori, 1906. Стр. 408. Цијена 10 лира.

Између многих дјела, која су штампана у Италији о овогодишњем јубилеју Ломброза, о коме говоримо на другом мјесту овога броја, истиче се особито књига, чији је натпис исписан. Послије опширног предговора Л. Бианки-а, долази двадесет и седам расправа о Ломброзу и о његовој науци. Све су расправе писане на италијанском језику, осим двију на француском. Морсели, Серђи, Де Санктис, Нордау, Фери, Ферјани, Нићефоро, Сигеле и други, млађи и старији поштоваоци, ученици и другови Ломбровози, посветили су овом приликом свом учитељу и другу по нешто. У овој књизи приказан је Ломбровов рад у општој антропологији, у психологији, патологији и педагогији, у психијатричној нозографији, у кретенizmu, у судској медицини и психијатрији, у криминалној антропологији, у кривичном праву и у опште у цијелом опширном и великом раду његовом. Има нарочита студија и о научничкој истрајности Ломбрововој.

Ниједан од писаца није ипак тако у кратко, као Бианки, карактерисао цјелокупни рад Ломбровов. У предговору књизи вели тај достојни ученик Ломбровов:

„Проучавајући историју развитка медицинских наука, ријетко се можемо сусрести са радњом тако оригиналном, тако различитом, тако опширном и новом, као што је рад Ломбровов. Кад би ми се дозволило једно упоређење, и ако једнострано, рекао бих, да је Ломброзо, за психијатрију у Италији, што је за невропатологију у Француској био Шарко (Charcot).

„Него, док је генијални рад Шарко-а остао у границама саме медицине, наука Ломбровова баца своју јаку свјетлост и даје правац и праву и социологији.

„Гезаре Ломброзо не зауставља се на разне клиничке појаве душевних болести; не губи се у маленкости ситне психопатологије: његов ум обухваћа велике проблеме, брзо и у кратко врђеме зна да ријешити и најзаплетеније питање, чијем рјешењу иде смионошћу и сталношћу апостола; наоружа се свим најновијим средствима науке, која му давају физиологија, патологија, антропологија и остале природне науке, а и историја; обара и руши све, што му смета, да дође до његовог смјера; враћа се на прве своје кораке, кад му се чини, да је залутао; објављује цијелом свијету нове истине и смиона начела, те тим нагони научне људе, да дођу у такав конфликт, какав не познаје историја медицине, а из којег, последице скоро 20 година борбе, наука Ломбровова излази, истина прочишћена од првих погрјешака, али као побједитељица, сугестивна, да јој се нико не може опријети“.

2. — Prof. Cesare Bertolini, *Appunti didattici di diritto romano*. Volume I e II. Torino, Gerbone, 1906. — Римско право биће увијек непресушно врело дубоких проучавања. Оно је увијек имало оданих обожаваалаца. Има их много и данас. Међу данашњим његовим обожаваоцима у Италији, осим Серафини-а, Бонфанте-а, Паделитта и других, угледно мјесто заузима Бертолини. Бертолини, као професор римског права на Универзитету у Турину, почео је издати своја предавања. Под скромним натписом дидактичних биљежака, писац нам даје почетак великог дјела о римском праву. Нијесу то само биљешке. Рад Бертолини-а скроз је научно дјело. У њему писац, својим оштрим и научничким погледом, критикује и оцјењује науку и начела романиста у свим потанкостима. Ово дјело неће бити на одмет ни онима, који су дубоко, у сваком погледу, проучавали римско право. Богата и исцрпљива библиографија, коју писац често наводи, велико је благо. Може послужити, као згодно средство онима, који хоће још светраније да проуче какво већ истакнуто питање.

У дјелу свескама, које су до сада издане, писац говори само о једном дијелу обавеза. У првој говори о *negotium*-у, о усменој и писменој обавези. Друга свеска садржава стварне, реалне, уговоре. Врло је поучно пишево испитивање о поставку и промјенама појма *mutuum*. Испитивајући L. 15 D. h. t. 12, 1, гдје Улпијан износи своје познато начело о *mutuum*-у, писац долази до основаног закључка, да ни Диоклецијан није био противан том мишљењу. *Mutuum* не може да постоји, а да власттина не пређе на друго лице. Тако је у почетку учило римско право. Касније се мислило, да се с тим појмом стиче право вересције, а никако право влаштине. Говорећи писац о потреби пристајања у сваком таквом послу, помиње одвојена мишљења, која су настала из L. 13 D. h. t. 12, 1 и из L. 36 D. 41, 1. То питање не рјешава коначно овдје. Обећаје, да ће то учинити, кад буде говорио о влаштини. — У задњим поглављима друге књиге говори се о посљедицама *mutuum*-а, о доказима, о различитим врстама тог појма. Друга свеска завршава питањем правног израза *ficticia* и стварним уговорима у опште.

Др. Александар Митровић.

Нове књиге. — *Злочин једне свекрве*, криминална приповетка из скоре прошлости, од К. Д. Јездића. — *Трговачки законик* за Босну и Херцеговину. Овај законик у врло лепом повезу и укусном издању издала је књижара Пахера и Кисића у Мостару. Цена 3 круне.

УРЕДНИЦИ:

Др. Коста Кумануди и Др. Драгољуб Аранђеловић

Ресавска ул. 35

Јованова ул. 42^а

ВЛАСНИК:

Милић Радовановић,
професор на Универзитету

АРХИВ

ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Књига II.

25. новембар 1906.

Број 4.

ДЕСЕТИ КОНГРЕС

МЕЂУНАРОДНЕ КРИМИНАЛИСТИЧКЕ УДРУГЕ¹

У четвртак 14 септембра предсједао је предсједник земаљског суда др. *Engelen*, а расправљало се „о поступању са онима, којима је умањена способност уброја“.

Професор др. *Fr. v. Liszt*: Тема, о којој ћемо данас расправљати, имаде своју малу повиест, коју ћу са неколико риечи споменути.

Ми смо на скупштинама њемачке групе удруге расправљали о овој теми и лани смо у Стутгарту дошли до резултата. Ако се наша дебата у Стутгарту и није протезала на сва посебна питања, то се је ипак показало, да смо у основној мисли и правници и лиечници били посве сложни.

На нашу велику радост је до истих резултата дошао касније и конгрес њемачких правника на основу познатог

¹ Познати криминалист, г. Др. Ј. Шиловић, професор универзитета у Загребу, послао нам је свој исцрпан и прегледан извештај о *Десетом конгресу међународног криминалистичког удружења*, који је држан у Хамбургу од 12—15 септембра 1905 године. Тај се извештај сад објављује у Мјесећнику, коме је г. Др. Шиловић уредник. Ми ћемо из њега, по одобрењу пишчеву, донети само један извод, који ће обухватити делове у којима се говори о *Поступању с онима којима је умањена способност уброја* и о *Рехабилитацији*. Напомињемо да се конгрес бавио још и овим темама: *борба против међународних злочинаца; како би се могао за становите категорије припадника поставити појам опће погибелности намјесто појма злочинскога дјела, који се данас једини употребљава; концентрација међународне криминалистике*. Једној од седница конгреса председавао је г. Др. Шиловић.

Примедба уредништва.

извјештаја мога берлинског колеге *Kahla*. Ако ово, што сам казао, пренесемо у обичну терминологију, можемо казати: И класичка и наша модерна школа у Њемачкој сложиле су се. За то смо држали, да ће бити довољно, да се овом конгресу предложе резултати, до којих смо дошли.

Ради тога смо били поставили ову тему само као комуникацију на дневни ред тако, да по нашем назору о њој не би ни могло доћи до дуље дебате.

Након тога су наши француски другови расправљали о том предмету у *Société générale des prisons*. У задњој сједници расправе о том предмету били смо и *Prins, van Hamel, v. Maayr* и ја, те смо и у дебати судјеловали. Туј се испоставило, да постоји дубока разлика између францускога и њемачкога схваћања. Французи су директно говорили о њемачком систему и овај систем, дакле наши закључци, бијаху објектом живахне критике, па кад смо слиедећи дан имали сједницу одбора наше удруге — што бијаше повод нашег путовања у Париз — закључили смо, да ово питање нећемо само комуницирати конгресу, већ да ћемо га ставити на дневни ред као предмет расправе, да се узмогне разбистрити становиште њемачке и француске јуриспруденције и медицине.

На нашу жалост ова дискусија није могућа, јер чланови *Société générale des prisons* нису дошли, премда их се је велик број пријавио био.

Ја се надам, да ћемо упаточ томе из данашње расправе штошта научити.

Од највеће је важности, да прије свега још једном валано претресемо основну мисао и да се гледе ње, ако је икакo могуће, сви сложимо. Онда је пужно, да повучемо у дискусију целии низ појединих питања, можда и оних техничке нарави.

Још је једна угодна околност, на коју бих хотио упозорити. У кругу помоћних учитеља породно се жив интерес за ово питање, те је њихов савез послао овамо свога заступника. Ја молим управо ову господу, која се занимају за слабоумну ђецу, те су на том пољу стекли практичног искуства, да узму реч у овој дебати. Само бих молио господу, да имају пред очима, кад ми говоримо о злочинцима, мислимо на оне, који су навршили барем 14 годину; о ђеци испод 14 године не расправљамо. Ми кажемо као што и она стара

реченица: школска ђеца не спадају никада ни под никојим увјетима пред казненог судца. За то нас врло мало занимају children courts. Ми нећемо никаквих судова за ђецу, већ хоћемо да посве искључимо гледе ње сваку судбеност.

У првој својој тези говорим о умањеној способности уброја усљед унутрашњих уплива (*responsabilité atténuée par influence d'ordre intrinsèque*). Ми си можемо помислити чо-вјека, код кога је настала умањена способност уброја ради вањских уплива. О овима не говорим на овоме мјесту. Овђе говорим само о онима, чија је способност уброја умањена с унутрашњих разлога, дакле о онима, који се такoвима указују на основу било природенога, било стеченога физиолошког и психичког стања. Ми говоримо овђе о онима, чија је способност уброја умањена, јер су дегенерирани (*minderwertig*), а дегенерирали су усљед физиолошких и психичких својствн, нипошто усљед лошег одгоја или заведења и т. д.

У мојој теми се говори о дегенериранима били они делинквенти или не били (*délinquants ou non*). Јасно је, да код ових дегенерираних један пут под становитим околностима дође до злочина, а други пут не дође. Радо бих упозорио на неке категорије, које особито падају у очи.

Сјећам вас на сва она стања, која обичајемо називати слабоумношћу (*Schwachsinn*), која се очитује у малом броју представа и у лошем спајању тих представа међу собом. Овим стањима интелектуелне слабоумности додати нам је стање тако зване моралне слабости, моралног лудила, гђе постоје етичке правне и религиозне представе, ако и у мањем броју; али усљед помањкања мотивирајуће моћи, немају ове представе регулаторне снаге.

У другу групу спадају они, који болују на неурози, у опреци са психозом. Овамо убрајамо епилептике, хистерике, госпође, које обичавају у великим магацинима красти ствари, премда су имућне. Овамо бисмо могли убројити и нека стања неурастеничне нарави.

У трећу групу убрајамо случајеве, код којих се ради о кроничној интоксикацији и усљед тога о потамњењу циелог психичког живота, радило се о кроничким алкохолистима, или о другим интоксикацијама кокаином, морфијем, етером.

У четврту групу спадају стања, која нису болесне нарави, већ прате течај наравног живота, али тако, да се код

неких људи ово наравно стање потенцира. Ја мислим при том у једну руку на пубертет, менструацију, климактерију, у другу руку на почетне појаве раног сенилитета. Напосе код стараца имадемо случајева, да управо на непојмив начин, након што су читав свој виек уредно живили, стану бацати новац кроз прозор, почињају нећудоредна дјела са ђецом и т. д. То нису болесна стања у правом смислу речи, већ таква, која су у савезу за наравним нестајањем животне снаге.

У пету категорију врстамо перверзности, напосе сексуалне нарави.

То су све особе, које не можемо у смислу закона сматрати умно болеснима. Оне су дакле способне за уброј позитивним законима.

Али ми си требамо само једну од ових група представити и ми одмах видимо: ове су особе друкчије него ли оне, које има закон пред очима. Код њих мањка отпорна снага против злочиначких подражаја; или боље рекућ отпорна снага је умањена тиме, што усљед интелектуалних дефеката нема код њих пречећих представа, или што нису тако јаке као код нормалнога човјека, тако да је вољни и осјећајни живот ових индивидуа друкчији. То су особе, које у смислу закона у једну руку морамо сматрати способнима за уброј, а које не можемо у другу руку држати потпуно способнима, те се за ње препоруча израз „умањена способност уброја.“

Против овога израза навађало се штошта у Њемачкој и Француској. Ја допуштам да имаде више приговора против тога, да говоримо о умањењу способности уброја. Али нам се овај израз управо намиће. Јер кад ми кажемо, укида се способност уброја душевним поремећењем становите јакости, онда нам се намиће сам додатак: способност уброја не укида се, али се умањује таквим поремећењем, које нема јакости, штоно ју законодавац тражи за искључење способности уброја. Њемачко партикуларно законодавство познало је умањену способност уброја, који би израз и ја радо придржао премда знадем, да му се штошта приговорити даде са правнога, психолошкога и психиатричкога гледишта.

Прије свега констатујемо: има таквих особа, код којих се указује способност уброја умањеном усљед њиховог посебног, буди природног, буди стеченог психо-физиолошког

стања. То су несретници, који нас правнике почимају занмати истом од оног часа, када постану погибелни, кад код њих наступи „état dangereux“.

И тако дођосмо до јучерашње теме, али уз ограничење појма „état dangereux“ на једну класу особа.

Тешко је јуристички формулирати, што значи то погибелно стање. Ту се ради и о особама, које су само за се погибелне. Ја мислим на све оне случајеве, гђе се порађају мисли на самоубојство усљед малих помутња као код меланхоличких стања, која још нису меланхолија у техничком смислу речи.

Ове особе могу бити погибелне и за своју околину, у првом реду за обитељ. Помислимо на кроничког алкохоличара, који постаје сваки пут, кад дође кући, рабијатан, разбија покућство, туче жену и ћецу, наваљује с ножем. Он постаје погибелан за друштво свагда онда, када се његов нападај не ограничује на близу околину већ на даље кругове.

Нас занима онај, коме је умањена способност уброја, када је погибелан. За то сам додао својој првој тези: *„Ја говорим о оним дегенериранима који су погибелни буди за се, буди за своју околину, буди за друштво.“*

Сада настаје питање: шта имамо радити са овим људима, када су погибелни? Ако нису погибелни, онда не треба утицаја законодавчева. Јесу ли погибелни, мора се та погибел отклонити. Туј се ради о мјерама сигурности (mesures de sauvegarde). Ми се морамо побринути за то, да ове особе не шкоде саме себи, да не шкоде својој околини ни друштву. Ову једоставну мисао, коју посвема игнорује наше законодавство, има задржавати наша прва теза, чији једногласни прихват топло заговарам.

То су људи, на које је законодавац заборавио. Он мисли на умоболне. Али не мисли на оне, који још нису умоболни; зато би си човјек често желио, да тешко болесни неурастеничар или кронички алкохолист добије праву акутну умобољу, да буде коначно област кадра на основу закона поступати.

Спрам ових људи тражимо мјере сигурности. Какове ће бити те мјере сигурности, одвисит ће од појединог случаја.

Можда ће бити ово, што хоћу да кажем, јасније, ако се сјетите присилног узгоја. Узмимо, да је госпођа из добре

обитељи њешто украла у дућану. Ту ће бити често пута довољно казати њеној обитељи: пазите на њу, не пуштајте је саме изилазити. Према томе може наступити надзор по властитој обитељи, као и код запуштене ћеце. Може се догодити, да ћемо такову особу дати на село и предати другој обитељи. Можда ће бити довољно, кад стари господин стане постајати сенилан, те се упушта са ћецом, да га дамо на село, гђе је добар зрак, и кажемо људима: пазите добро на њ, не пуштајте га с очију.

Уз овај благи начин надзора могућ је циели низ строжега надзора. У задњем реду мислим на посебне заводе, у које ће се интернирати погибелни људи, којима је умањена способност уброја.

То је ова теза гледе које смо, надам се, сложни. И партишко друштво јој се није противило.

Сада долазим на ону точку, која је препорна не само у Француској, него и у Њемачкој. Ту се ради о дегенерираним злочинцима.

Међу њима могу бити и такови, који нису погибелни. И дегенерирани може услед особитог преплетења прилика, које се неће опетовати, бити заведен на злочин, у којем случају није погибелан, док је онај, који нагиње на злочин, погибелан.

Туј се дакле посвема искључује појам погибелни, јер о њем говори прва теза, те се ради о онима, који су дошли у сукоб за казненным законом.

Како ћемо казнено поступати против ових злочинаца?

Мој предлог носи на себи све слабе стране компромиса.

Ми тражимо ублажење казни, и то с обзиром на Французе посебно ублажење неодвисно од законом дозвољених олакотних околности.

Туј се порађа ова двојба: овај човјек није нормалан. Кад би био нормалан, не бисмо могли код њега упоравити ублажење казни. Ми је тражимо, јер није нормалан. Али како можемо онога, који није нормалан у опће казнити! Тко није нормалан, не спада у казниону, него у лудницу. Њега не смије казнени судца казнити него психијатер лечити.

У Паризу рекоше наши колеге: Њемачки сустав — ублажена казан и евентуално заштитне мјере — спаја две ствари, које не имају ништа заједничкога, дапаче си проту-

слове, или како је предсједник скупштине у Паризу, бивши професор филозофије, казао: ви располавањате човјека; једна је половина способна за уброј, и ову казните; друга половина је погибелна, неспособна за уброј, спрам ове упорављате мјеру сигурности. То је нелогично; у том лежи протусловје; то се не смије учинити.

На то одговарамо: Ако си суничав човјек преломно ногу, морат ће се двоструко лиечити. Кад би се рекло: ви располавањате тог човјека у два диела, један дио је болесна нога, а други начета плућа — то неби било особито логично. Тако и овђе тражи у једну руку злочиначка склоност, а у другу руку стање, у коме се починилац налази, посебни поступак. Ту су два стања у истој особи, ради чега је потребит двојак поступак.

Познато је, да смо ми предлог ради тога тако формулирали, јер је то данас једини пут, којим можемо доћи до циља. Не може се узети, да ће данас и једно законодавство ове особе сасвим одузети казненом судцу. Ако дакле хоћемо барем нешто постићи, морамо поћи у сусрет правном схваћању не само влада него и најширих слојева народа и казати: овђе ваља казнити, али након казни, уз казан или мјесто казни имаду доћи заштитне мјере.

Још нешто придолази к томе. Овај наш предлог даде се до становите мјере и оправдати. Управо ми, који стојимо на становишту, да је казан само у толико оправдана, у колико можемо с њоме нешто получити — морамо си ставити питање: можемо ли спрам ових особа получити што са казном? На ово питање ћемо често морати јестно одговорити. Ако се поведе казнени поступак и он буде кажњен, сјетити ће се тога други пут. Тиме ће му се подати пречећа представа. На паришкој скупштини казало се опетовано: бити ће за њ добра лекција

Док то получити можемо казном, немамо разлога, да се тога одречемо. Када се може у поједином случају недвојбено доказати, да је казан некорисна, тада по мом мњењу такав човјек није умањено способан за уброј, већ у опће није способан за уброј, те се мора решити од оптужбе али се са рјешењем морају спојити заштитне мјере.

У овом питању желимо, да се што више разбистре мњења. Ми имадемо у нашој средини психиатре и учитеље,

пак бисмо радо од њих чули, да нам на основу искуства црпљеног у практичном животу, кажу, да ли се спрам ових особа даде што получити казном. Ако нам они кажу, да се туј казном не да ништа постићи, приправан сам ову тезу натраг повући.

Далња питања су техничке нарави. Ја ћу се о њима сада у кратко изјавити, а у дебати ћу се, ако буде времена, поближе с њима позабавити. Пита се: тко има одлучити о том, да ли је код некога умањена способност уброја; да ли је та особа, ако је починила злочин, доиста погибелна; да ли се имаду предузети против ње трајне заштитне мјере?

Њемачки јуристички конгрес закључио је на основу извјештаја професора Kahla, да има одлучити о том казнене судац. Ја сам одлучно против тога. Не смјемо заборавити, да има таквих погибелних људи, чија је способност уброја умањена, али још нису дошли у сукоб са казним законом, људи, чија је опћа погибелност или барем погибелност за ближу околину изван сваке двојбе, дакле људи, против којих би биле врло пожељне заштитне мјере. Пошто немају ништа посла са казним судом, не може он нити одлучити о овим мјерама, мора дакле зато бити надлежан други судца.

По мојем схваћању има то бити грађански судца, који ће оваково стање установити и дати потребне одредбе.

Овђе имамо две могућности. Или нам ваља раздвојити циелу процедуру у два самостална дјела, те погибелног дегенерираног, који није злочинац, предати грађанском судцу, а дегенерираног злочинца казном судцу; против једнога би се поступало по грађанском, против другог по казном поступку. Овакав се начин неби могао препоручити. Други је начин, да спојимо оба поступка у једној руци, и то у руци грађанског судца, јер казнене судца не може имати посла са човјеком, који није злочинац. С овога разлога препоручам, да се дефинитивна одлука о потреби заштитних мјера преда у руке грађанског судца, који ће судити по грађанском поступку.

Још је један разлог за то. Имаде много случајева, да управо они, код којих је умањена способност уброја, почине злочин уморства, као у своје време ђак Fischer у Јени. То су управо они случајеви, о којима штампа одмах послне чина на широко и далеко расправља. То су случајеви, који људе

силно узрујавају, код којих је у судници сва елегантна публика, напосе госпође. Туј настаје на главној расправи за време говора државног одвјетника и бранитеља и т. д. таква узрујаност код свих учесника, да ми се чини погибелним допустити, да се у тој узрујаности одлучи у том, имаде ли се тај човјек као погибелан индивидуум за сав свој живот интернирати или нема. Мени се чини, да нам казнена главна расправа не пружа гаранцију мирног и објективног расуђивања.

Сасвим је нешто другога, када ствар просуђује грађански судца. Туј је могуће мирно испитивање, опетовано проматрање по вјештацима и т. д. Дакле не само с разлога уједнострочења поступка, него и са стварних разлога чини ми се грађански судца сходнији за то, те бих њему препустио дефинитивну одлуку.

Али казнени судца мора имати власт — и на то полагајем велику важност — предузети привремене одредбе.

Помислимо, да буде дегенерирани осуђен на ублажену казан. Он је без сумње погибелан за себе или за друштво. Против осуде уложи правни лнек. Ако се сада пусти на слободу, погибелъ је особито велика, јер се његово погибелно стање усљед узрујаности течајем главне расправе знаменито потенцира. За то не смијемо тог човјека пустити на слободу, већ морамо дати казненом судцу власт, да одреди предбежњи притвор његов, који има трајати тако дуго док редовити судца не створи дефинитивну одлуку.

Задња точка, о којој могу бити врло кратак, јест: Тај је човјек предан заводу или обитељи, да на њ пази. Тамо ће морати остати тако дуго док траје његово стање. Нитко не може бити против тога, да овђе уведемо неодређено интернирање.

Тко ће одлучити о томе: да ли је то стање престало, те да ли се тај човјек може пустити на слободу?

Ја би и овђе предао одлуку у руке грађанскога судца, а казнога би судца од тога искључио, јер он нема са дефинитивном одредбом посла. У другу руку чини ми се сасма наравно, да не може одлучити назор управе завода нити одредба претпостављене средишње власти, него пресуда редовног судца.

Професор *Torp*: § 39 данскога казненога закона садржаје установу, да се имаду блаже казнити особе, којима је умањена способност уброја. Ви у Њемачкој немате ове установе, пак ју хоћете увести, а код нас је сав свиет незадовољан с њом и тражи, да се укине.

Ова одредба, да се блаже казне они, којима је умањена способност уброја, оправдана је за ону њихову групу, код које имаде умањена способност уброја извор свој у вањским, случајним разловима, примјерице код људи, који су сувише пили, који су усљед превеликог напора, усљед тешке болести, усљед силног узрујања дошли до тога да почине злочин.

Пређимо на друге групе, на особе, код којих посебно психичко стање имаде свој извор у органским или конституционим погрешкама, код којих опажамо мањи степен душевне слабости односно неурозе и сличне појаве. Овђе се посве разилазим од референта. Ови су људи слабије осјетљиви за казан него ли нормални. Код нас се ови људи блаже казне, пак редовно рецидивирају. Ја знам случајева, гђе су овакови људи тридесет, четрдесет пута кажњени били. Зато је код нас мало не једнодушно мнијење, да је за многе од њих казан посве сувишна. Ако их се у опће хоће казнити, онда је посве криво казнити их блаже.

Ја знам да се хоће против њих уз казан предузети и друге мјере. Ја не разумијем ове комбинације казне и превентивних мјера. Између нормалности и абнормалности постоји оштра опрека. Између ова два пола имадемо погранично подручје, гђе се прелази врло фино билансирају. Између умоболних и у високом степену слабоумних, које не ваља казнити, те нормалних имадемо слабоуме у мањем степену и неуропате. Код ових потоњих је често двојбено, да ли на њих казан дјелује. Туј морамо у првом реду саслушати личничке вјештаке. Ако нам они кажу: тај је човјек у таквом стању, да би казан била управо тако луда као код умоболнога — онда казан нема смисла. Бити ће случајева, гђе ће нам личници одговорити: могуће да ће казан на њ дјеловати. Онда се мора одмјерити потпуна казан, јер ће краћа казан промаштити своју сврху.

Код ових људи не ваља опетовати казни, најпаче не ваља опетоват кратких казни слободе. Покаже ли се, да су ови људи за казан сасма неосјетљиви, ваља против њих предузети друге мјере.

Покаже ли се код дуге казни слободе течајем овршења казни, да овршење казни на казнениково душевно стање злоуплива, или да је неосјетљив за казан, онда морамо имати могућност, да пређемо од казни на заштитне мјере.

Зашто хоћете овђе да казан ублажите, кад нас учи искуство, да су ови људи за краће казни неосјетљиви? Ту се ради о компромису са присташама одмаздне казни. Али то је лош компромис, за који ја нисам.

Професор *Prins*: Професор *v. Liszt* разложио нам је свој систем, који је назвао компромисом. Ја знам, да се проблем не може риешити него компромисима. Ја не држим да је могуће доћи до напретка за коју минуто. Ми не можемо трансформирати идеја ни закона него корак по корак. За то ја разумијем, да је схваћање Листово схваћање његове земље, али ја се питам, може ли наша удруга, која је међународна, прихватити ову тезу: „За погибелне дегенерирание злочинце може се изрећи ублажена казан.“ То је управо зло, које постоји код свих народа, који су стојали под упливом класичке школе. Пођете ли у Француску, Белгију, Италију, чути ћете, да сви криминалисти кажу, да судак има криво, када суди погибелног злочинца на блажу казан. Ми тражимо, да се то више не догађа, а сада овђе на међународном конгресу криминалистичке удруге, који се први пут држи у Њемачкој, кажемо службено, да се може наставити тако радити. Оваково рпешење било би погибелно и противно нашим тежњама. Од две ствари једна: треба ли против дегенерираних погибелних злочинаца предузети заштитне мјере, онда је казна бескорисна. Ако пак не треба заштитних мјера, већ казан, онда се неда схватити мисао блаже казни.

Дакле морамо закључити, да у ниједном случају нема мјеста ублаженој казни. Мјесто да кажемо: „За дегенерирание злочинце, били они погибелни или не били, има се установити ублажена казан“ — ја бих рекао „...има се одредити посебни поступак.“

— СВРШИЋЕ СЕ —

Др. Јосиф Шиловић,

професор Универзитета у Загребу

БРАК ИЗМЕЂУ ХРИШЋАНА И НЕХРИШЋАНА

— СВРШЕТАК —

2.

Брачна ова сметња осмива се на позитивном праву, и према томе, није дозвољена диспенсација одисте сметње. Овако би по правилу морало бити, једнако као и за сваку другу одредбу позитивнога права; тијем више пак, што у томе праву нема нигдје спомена, да би надлежна власт могла од тога одступити, и у даном случају дозволити, да један крштени узме за жену некрштену, или да се једна крштена уда за некрштенога. Али постоји одредба, и то управо тога права, да разлика вјере није безусловни узрок за развод брака склопљеног између крштених и некрштених, него да се таква брак може при потреби конвалидовати. И ова околност наводи природно на мисао, да можда не треба узети у апсолутном смислу поменути забрану диспенсације од оне брачне сметње. Да се ово разјасни, потреба је најприје разгледати, шта каже позитивно право о разлици вјере у питању развода брака, који је већ састављен по једној од оних разних форми склапања брака, које су постојале и које и данас постоје.

Слушајући апостолску поуку већ први хришћани избјегавали су брак са нехришћанима, и пазили су да би само са хришћанским лицима своје бракове склапали. Да ово није могло бити увијек лако да се учини, по себи се разумије, кад се само помисли, колико је мален био број хришћана у почетку и да је много времена требало док се број њихов умножио тако, да би без великога труда могли они наћи себи брачне другове једнакога вјеровања. Ово је био узрок

да, поред строго хришћанских бракова, било је и таквих, у којима је муж био хришћанин а жена није, или жена је била хришћанка а муж није. При чему се водило рачуна о томе, да се и кроз бракове хришћана са нехришћанима могу лако ови посљедњи обратити у хришћанство; и осим тога, при постојећим тада у држави законима о браку, на које су се морали хришћани освртати ради признања њиховога брака законитим са грађанске стране, врло често им је бивало готово немогућно да свагда и строго поступају у питањима брака по апостолској поуци. Све ово црква је морала узимати у обзир, и с тога она је снисходила, и признавала је у даним приликама бракове својих припадника и са нехришћанима. А могла је она да то чини, јер у хришћанском моралном учењу није било никакве изричне одредбе о томе, као што није било одредбе, да би безусловно био забрањен брак између хришћана и нехришћана. Напротив, постојала је у новозавјетном писму забрана, да се раскида брак између мужа и жене ради тога само што једно од њих није исповиједало хришћанску вјеру. „Ако који брат има жену некрштену“, каже у томе писму, „и она се приволи живјети с њим, да је *не оставља*; и жена ако има мужа некрштена и он се приволи живјети с њом, да га *не оставља*; јер се посвети муж некрштен женом крштеном, и посвети се жена некрштена од мужа крштена“ (I Кор. 7, 12—14). Ово мјесто из новозавјетнога писма показује много јасно не само то, да се може трпјети у хришћанству брак хришћана са нехришћанима, него, ако је такав брак склопљен био, забрањује се раскидати га. Мотив такве одредбе новозавјетнога писма о оваквим браковима, осим горенаведенога састојао се још у нади, да се таквим браком може лакше склонити да прими хришћанску вјеру страна, која ту вјеру не исповиједа; „јер шта знаш, жено, да ако мужа спасеш, или шта знаш, мужу, да ако жену спасеш“, пише на истом мјесту новозавјетнога писма, које је горе било споменуто. Ово је посљедња ријеч у новозавјетном писму о браковима између хришћана и нехришћана, и ово саставља догматичко учење хришћанске цркве. Хришћани треба да склапају бракове са хришћанима; је ли пак био склопљен брак између двоје, од којих је једно крштено, а друго није, и брак такав одговара у себи и по себи природном карактеру брака, у таквом случају такав се

брак у хришћанској цркви признаје, и забрањено је уништавати га.

Са овога гледишта судили су о браку између хришћана и нехришћана и оци и учитељи цркве. Василије велики у свом 9. канону, говорећи о узроцима развода брака, наводи сада споменуто мјесто из новозавјетнога писма, и забрањује раскидати брак, који је склопљен био између крштених и некрштених, спомињући овај исти мотив, који спомиње и новозавјетно писмо: другим ријечима, не признаје узроком развода брака разлику вјере (*disparitas cultus*).¹⁴ Слично се изражава и Јован Златоуст, Василијев савременик.¹⁵ Августин пак са онаквим ауторитетом, какав је имао он сам у у првој половини V вијека на западу, петиче у својем догматичком спису *De fide et operibus*, да у св. писму он није нигдје нашао, да би требало разврнути брак, који је склопљен био између хришћана и нехришћана.¹⁶ а у својем спису *De adulterinis coniugiis* називље просто прељубом, кад хришћански супруг напусти своју нехришћанску супругу, и хоће да ступи у други брак.¹⁷ Познато је пак да су многе побожне хришћанске жене биле у браку са нехришћанима: Евнихија матер Тимотија, ученика Павлова, Еулалија матер св. Лете, Нона матер Григорија Назијанзица, Моника матер Августинова, Анастасија, Публија, Цецилија и друге многе, које су црквом уважене као свете жене.¹⁸

Црквено законодавство дало је санкцију овоме, што је постојало предањем и обичајем у цркви. Споменути 9. канон Василијев примљен је на трулском васељенском сабору као канон обавезни за сву цркву; а овај исти сабор у опом истом свом канону (72.) утврдио је ово. Забрањивши овај сабор да се склапају бракови између православних хришћана и оних који не исповиједају чисту православну вјеру, наређује уједно сабор овај, да не треба уништавати брак, ако су у том браку супрузи разнога вјеровања, и наводи опо исто мјесто из по-

¹⁴ „... sed etiam ab infideli viro non iussa est mulier separari, sed manere propter incertitudinem eventus: quid enim scis mulier, an virum sis servatura?“ (Bever. II, 64).

¹⁵ Chrysost. hom. 19. c. 3 in I Cor. cap. 7.

¹⁶ Cap. 14.

¹⁷ I, cap. 25.

¹⁸ Види о овоме Kutschker, Die gemischten Ehen. Wien, 1842. S. 246 fg.

возавјетнога писма, које је споменуо Василије велики, и по коме је забрањено раскидати постојећи брак ради разлике вјере међу супрузима. Овај трулски канон, као последњи по времену између опћеобавезних за сву цркву канона, важи и мора важити као опћа црквено-правна норма у православној цркви, и по томе забрана да се уништава постојећи већ брак ради разлике вјере међу супрузима, оснива се на позитивном праву цркве. Друга је сасвијем ствар, ако у једном хришћански склопљеном браку једно од супруга одступи од хришћанске вјере, — о чему је на другом мјесту већ говорено било.¹⁹

Из овога учења цркве, да је забрањено уништавати брак ради тога, што једно од супруга исповиједа хришћанску вјеру а друго не исповиједа ту вјеру, слиједи, да црква у начелу признаје законитим и брак између хришћана и нехришћана, ако такав брак постоји и ако он иначе одговара природном карактеру брака. Ово признање цркве законитости таквога брака, потиче из оне више тежње, која је изражена у поменутом мјесту новозавјетнога писма, и из оног опћег начела којег се црква увијек држала, и данас држи, да ваља попустити у ванредним приликама од строгости установљених опћих норми, кад то захтијева потреба времена и лица, и кад ће тијем да се отклони могућа саблазан и породичка или друштвена штета, а у изгледу је да се постигне неко добро; наравно, ако не ће од тога попуштања претрпјети опће начело морала и права, и не ће пострадати значај и углед цркве. Попуштање ово цркве од строгости опћих правила у појединим случајевима и снисхођење људским слабостима и потребама времена, види се изражено у животу цркве свију времена, од најстаријих.²⁰

Ово што вриједи за признање законитим брака већ склопљенога између хришћана и нехришћана, мора досљедно вриједити и кад неки ради изузетних и ванредних својих прилика ишту да им се дозволи склопити такав брак.

¹⁹ Милаш, Црквено право (II издање), страна 675.

²⁰ Испореди каноне: 12 првог васељ. сабора, 102 трулскога сабора, 10 Петра александр., 4, 5, 7 и 8. Григорија нпсе., 1 Василија вел., посланице Кирила александр. Генадију архимандриту и Максиму дјакопу. А ово је изражено било у последње доба (1864) у једној посланици царигр. патријарха Софронија.

Идентични мотиви важе и за један и за други случај. Ако црква ради тих мотива налази да призна брак између хришћана и нехришћана, који већ постоји, ради истих мотива она може и да дозволи да се такав брак склопи, кад је дотични за то замоле. Ако она може по позитивном праву да конвалидује један такав брак, она гада може и да дозволи да се такав брак склопи, ако само речени мотиви постоје, може дакле да даде диспенсацију од брачне сметње, која бива од разлике вјере. О овоме се у позитивном праву цркве не спомиње, али у обичајном праву њеном свједочи о томе не један примјер. Валсамон у својем коментару 72. канона трулског спомиње, да су у његово доба (XII вијек) поједини епископи давали дозволу за бракове између хришћана и нехришћана, и као да је тога морало много бивати, јер се он на то жали, и да би требало то ограничити.²¹ А да су овакви бракови, особито између хришћана и мусулмана, бивали, почињући од XIII вијека па у напријед, и да је црква то дозвољавала, ово је добро познато из историје.

Из овога што је до сада речено види се ово :

1) Разлика вјере саставља сметњу брака, и дакле није дозвољен брак између хришћана и нехришћана. Као таква, ова сметња (*impedimentum*) не спада у ред апсолутних, него у ред условних сметња; а не спада она ни у анатрептичке (*dirimentia*) сметње, јер не уништава брак, ако је већ између двоје њих склопљен био, него у апагореутичке (*impedientia*), који чине само недозвољеним дотични брак.

2) Од ове апагореутичке сметње може падлежна виша власт дати диспенсацију и дакле може бити дозвољен брак између двоје њих, од којих једно исповиједа хришћанску вјеру, а друго нехришћанску, ако постоје за то ванредни узроци, који су особитога обзира достојни и које је немогућно одстранити, и ако је обезбјеђен природни карактер брака, при томе, дотичном супругу зајамчена је потпуна слобода вршења хришћанских вјерских дужности и уплив на породички живот.

3) Разлика вјере није по себи узрок да се уништи један брак, ако је већ склопљен, осим случаја да нехри-

²¹ Bevereg. Synodik. I, 242.

шћанска страна у браку пријечи хришћанској да исповиједа своју вјеру, или је приморава да врши нехришћанске вјерске обреде.

3.

Од прилике исто овако је и у римокатоличкој цркви у питању брака између хришћана и нехришћана. Учење Тертулијана и Кипријана о овоме питању имало је пресудни значај; а почињући од елвирскога сабора 305 године неколико је одредаба издано било кроз даље вијекове на разним западним помјесним саборима, које су забрањивале бракове између хришћана и нехришћана. Неколике се такве одредбе налазе у Грацијановом декрету,²² и према значају тога декрета на западу, могле су исте одредбе имати и опћеобавезни значај за сву римокатоличку цркву. Али то се није догодило, и све до XVIII вијека постојала је на западу у овоме питању сасвијем неједнака пракса, и бивало је, да су у неким областима црквама овакве бракове забрањивали, а у другима опет допуштали и признавали их законитима и са црквеног гледишта. Тада је папа Венедикт XIV булом једном од године 1749 ријешно за сва времена то питање.²³ Установљено је тада било, да не вриједи брак, који је склопљен између крштених и некрштених; али уједно задржано је вишој црквеној власти (папи), да у даним приликама може такав брак дозволити. И овакве дозволе су издаване биле врло често од те власти. А таква је и ова, која је дала повода овој радњи.

Код протестаната ово је друкчије. Већ Лутер је изрекао, да је брак свјетовни посао, и према томе разлика вјере не може имати никаква значаја при склапању бракова.²⁴ Сваком је протестанту слободно узети себи за жену Јеврејку, или ма које друге нехришћанске вјере била та жена. Ово у осталом није примљено ни код свих протестаната, јер на

²² Decretum Gratiani P. II. C. XXVIII. Quaest. I. c. 10, 11, 12, 16 et 17.

²³ „Singulari nobis“ од 9 фебруара 1749 године (Bullar. Bened. XIV. T. III. рад. 550 sq.)

²⁴ „Darum wisse, dass die Ehe ein äusserlich, leiblich Ding sei, wie andere weltliche Handthierung. Wie ich nun mag mit einem Heiden, Juden, Türken, Ketzler essen, trinken, schlafen, reden und handeln, also mag ich mit ihm ehelich bleiben. Kehre dich an den Narren Gesetze nicht.“. Ријечи су ово Лутерове.

пример у Шведској забрањено је протестантским поданицима ступати у брак са нехришћанима. А не одобравају онакво одлучно учење Лутерово о томе ни сви протестантски учитељи црквенога права.²⁵

4.

Грађанско законодавство дотичних хришћанских држава развијало се у овоме питању неједнако, али већим дијелом у зависности од црквенога права. На западу преокрет се у брачном законодавству показао у XVII вијеку у Француској, кад је почела секуларизација брака. Како је ово свршило у тој држави, казано је у почетку ове радње.

Покрет о секуларизацији брака прихваћен је био у Аустрији у XVIII вијеку, и нашао је израза у Ehepatent 1783 године цара Јосифа II. Сувремено је исти покрет прешао и у Њемачку, и показао се у пруском опћем Landrecht 1791 године. Ту се ово до последњих граница развило, и у данашњем грађанском законику, који је стао на снагу 1 јануара 1900, о браку између хришћана и нехришћана не спомиње се, а досљедно ни о забрани таквога брака. Једнако је и у појединим другим њемачким државама.²⁶ У Аустрији пошло је било истим путем као у Њемачкој, али се то зауставило због особитих вјерских прилика, у којој се ова држава налазила. У опћем аустријском грађанском законику, који је проглашен 1 јуна 1811 године, § 64 одређује: „не може се ваљано склопити женидба међу кршћани и особами, које нису кршћанског вјерозакона“. А ако је случајно био склопљен такав брак, он се има сматрати као да није ни био, и „неваљаност женидбе, којој смета (између осталих) запријека наведена у § 64 има се истраживати службено“, одређује § 94 истог законика.²⁷ Диспенсација од ове сметње брачне није допуштена, као ни од осталих брачних сметња јавнога права.²⁸

²⁵ Види на прим. Ac. L. Richter, Lehrbuch des Kirchenrechts. VIII. Aufl. § 279.

²⁶ Види о овоме Leske u. Loewenfeld, Die Rechtsverfolgung im internationalen Verkehr. Berlin, 1904, IV, 1 fg.

²⁷ Текст ових параграфа приведен је овдје по А. Rušnov, Obći austrijski građanski zakonik. Zagreb, 1885.

²⁸ „Ein Ebehinderniss des öffentlichen Rechtes kann durch Dispens nicht behoben werden“. Ово је уврдила аустријска највиша судска власт (k. k. Oberste Gerichtshof) ријешењем 4 априла 1905 бр. 3981.

Ово је данас закон за аустријске поданике.²⁹ Од овога се сада закона одступило, као што показује наведени у почетку догађај са оним Јеврејином и дотичном римокатоличкињом. Од брачне сметње, која се ту састојала у разлици вјере, надлежна власт политичка дала је диспенсацију, и позвала се зато на § 83 грађанскога законика, у којем се одређује, да „из важних узрока“ може се издати диспенсација од брачних сметња. Али није казала та власт у својој одлуци врсту оне брачне сметње, нити како је она довела у склад овај § 83 са поменутом два параграфа грађанскога законика и са начелом аустријскога судства, да *није допуштено давати диспенсацију од брачних сметња јавнога права*. И овидјем се тумаче све оне разне биљешке и чланци у јавној штампи, у којима се називље необичном и противном постојећим законским одредбама иста одлука. Друга би паравно ствар била, кад би се могло судити о тој одлуци независно од тих одредаба. Али овако како је данас у Аустрији са питањем разлике вјере као сметње брака, мора се признати, да је потпуно оправдана она опћа данашња тежња и радња о реформи брачнога права, и уопће о ревизији грађанскога законика.

Др. Никодим Милаш.

²⁹ У Угарској по данашњем брачном праву (XXXI законски чланак године 1894) разлика вјере не саставља брачну сметњу. Како је данас у овоме питању код романских народа (Италија и Шпанска) и у Енглеској види Holtzendorff, Encyclopädie der Rechtswissenschaft. Leipzig, 1903 I, 838, 861. Испореди такођер Leske und Loewenfeld, Die Rechtsverfolgung. IV, 329, 391, 413, 489. — Врло је интересно прочитати шта пише о браку уопће са философскога гледишта др. Унгер у својој радњи: Die Ehe in ihrer welt-historischen Entwicklung. Wien, 1850.

ОДВАЈАЊЕ ПЛОДОВА

КАО НАЧИН ПРИБАВЉАЊА СВОЈИНЕ

1. -- **I. Одвајање плодова.** — Опште правило. — *Природни плодови*, док су још у органској вези с плодносном ствари, нису самосталне већ *узгредне* ствари; они само *делови* те ствари као *главне*.¹ И као делови главне ствари они припадају *сопственику* плодносне ствари, пошто је сваки сопственик властан да ужива *све користи* своје ствари, у које, несумњиво, спадају и *плодови* (§§ 25 и 216 грађанског законика). То се јасно казује и у § 259: „*Сви производи или плодови земље као: траве, гљиве, јагоде и т. д., које земља без труда и радње човече издаје и избија, принадлеже наравно ономе, чија је земља*“.² Тек услед престанка те њихове органске везе с плодносном ствари, услед *одвојења*, плодови постају *самосталне* ствари и као такве могу бити самостални предмети *засобне* правне власти. Но и ти *одвојени* плодови *припадају*, по правилу,³ *сопственику* плодносне ствари, без обзира на то, да ли су они одвојени по наредби његовој и у име његово, или случајно и без или против воље његове (на пр. кад их је ветар оmlатио или лопов обрао).

¹ Види наше дело: *Систем приватнога (грађанскога) права у Краљевини Србији*. Прва књига: *општи део*, број 408 и 424 1^о.

² Аустријски законик, § 405.

³ Ово римско правно правило о прибављању плодова у својину, које се данас назива *супстанцијалним принципом*, усвојило је и данашњи немачки грађански законик у § 953: „Производи и други састојци какве ствари припадају и *после одвојења* сопственику ствари, у колико друкчије не излази из §§ 954 до 957“, — а одбацио старо *германско* правило (т. зв. *продукциони принцип*), које плодове, чим су на видик избили, сматра као самосталне ствари и на њих признаје дефинитивно право ономе, чија је обрада, дакле, *weg säht, der mäht* т. ј. *ко сеје онај и жње*.

Они припадају њему и онда, кад плодносна ствар и није у његовој државини, па и кад их он није ни засејао. Он их, као самосталне и у промету нове ствари, задобива у својину *у часу одвајања* и то баш *самим одвајањем* (separatione), и без апрехензије, јер му ова није потребна, а *не* на основу *прираштаја* (accessio), као што погрешно представља наш грађански законик.

И тако, овде се *одвајање плодова* појављује као *особени* и то *оригинарни начин прибављања својине*.

2. — *Изузеци*. — Од правила, да и одвојени плодови припадају сопственику плодносне ствари, постоје *изузеци* то јест случајеви, у којима одвојене плодове *задобива* у својину *друго* неко лице, а *не* сопственик плодносне ствари, али их и оно *задобива одвојењем*. И у овим се, дакле, случајевима *одвајање плодова* појављује као *засебан* начин прибављања својине, с том само разликом, што се у једнима појављује као *оригинаран* а у другима као *дериџативан*.

А ти *изузетни* случајеви јесу :

3. — а) *Савестан (поштен) држалац* плодносне ствари *задобива* у својину *плодове* њене *чим се они од ње одвоје* (separatione), дакле, као год и сопственик. Он их тим начином *задобива* у својину *све дотле*, док му год *траје савесност* (bona fides), а без обзира на то, да ли му се државина оснива и на правном (законском) основу или не. Ово одговара и целисходности и потребама промета. И ето стога, што су одвојени плодови у *његовој* својини, савестан држалац, ако је судом осуђен да плодносну ствар врати сопственику њеном, *није дужан* да му и њих врати, баш да они још постоје (fructus exstantes), нити пак да му је за њих, ако су већ потрошени или отуђени, вредност накнађује (§ 204). Но дужан је да уз главну (плодносну) ствар сопственику њеном и оне плодове, односно да му вредност њихну накнади, који су одвојени од *онога дана*, којег је сопственик *предао суду* тужбу, против њега тражећи повраћај своје ствари (§§ 218 и 219), јер је од тог дана постао *несавесним* држаоцем (§ 207 грађанског законика).⁴

⁴ У Француском законнику нема оваког наређења, какво садржи § 207, па стога француски писци сматрају да се прави мотив обавезе савеснога држаоца да врати плодове од дана тужбе, састоји у томе, што

И тако, и овде је одвајање плодова *засебан* и *оригинаран* начин прибављања својине.

4. — б) *Савестан* (*поштен*) *находник* изгубљене ствари задобива, као и савестан држалац, у својину све оне *плодове* нађене ствари, који су од ње *одвојени* у току *три године*, рачунајући од дана, којег је истекла година од обзнане, а изгубилац се за то време не јави; иначе задобива их само до дана раније појаве изгубиоца (§ 245).

И овде је одвајање плодова *засебан* и *оригинаран* начин прибављања својине.

5. — в) *Сваки сопственик земљишта* властан је да у своју својину задржи *све гране* суседовог дрвета, које су се *надвеле* или *превесиле* над његову земљу, ако их *осече*, као и *плодове* с тих *грана*, који су или *узабрани* или *попадали* на његову земљу (§§ 282⁵ и 283). То право назива се *правом превесе*.⁶

И овде је одвајање плодова *засебан* и *оригинаран* начин прибављања својине.

6. — г) Они, којима припада *стварно* право да се *туђом* ствари користе као *употребилац* (*usuarius*) и *уживалац* (*usufructuarius*) задобивају у својину *плодове* с туђе ствари *брањем*, *перцепцијом* (*perceptio*), т. ј. кад их нарочито у циљу присвајања оберу и у државину заузму.

И овде је одвајање плодова *засебан* и *оригинаран* начин прибављања својине.

7. — д) Они којима на основу каквог *облигационог* одношаја припада право да се *туђом* ствари користе као *закупник* и *прекариста* задобивају плодове за те ствари у својину такође *перцепцијом*. Но овде се одвајање плодова појављује као *деривативан* начин прибављања својине зато, што закупнику недостаје непосредно право на ствар и њене плодове, него му се *право на брање плодова* оснива на *одо-*

пресуда судска утврђује оно *стање* међу парничарима, које је постојало у време *отпочињања спора*, а савесност туженога држаоца може сасвим основано трајати за све време вођења спора.

⁵ Састављен из §§ 421 и 422 аустријског законика.

⁶ У старијим изворима Немачкога права разликују се два права: а) право на присвајање осечених превешених *грана* суседовог дрвета, т. зв. *Ueberhangsrecht* и б) право на задобивање *попадалих плодова* суседовог дрвета на *нашу земљу*, т. зв. *Ueberfallsrecht*.

брењу сопственика плодносне ствари да може плодове с ње брати п *себи присвојити*. Закупник прибавља, дакле, плодове с туђе ствари у својину на основу *предаје* (*longa manu traditio*), па стога је и потребна перцепција плодова. Ако би, пак, *пре* закупникове перцепције, неко *трећи* плодове обрао и однео, онда *закупнику* припада *право на потпуну накнаду штете*, пошто је непосредно он у свом праву оштећен.

По себи се пак разуме да *закупнику* припада право на *брање плодова*, ако друкчије није уговорено, само за време *трајања закупа* и да то ништа не мења та околност, што су плодови тек по истеку закупнога рока сазрели или уопште за брање доспели (аналогича из §-а 382 грађанскога законика).

8. — Све што је речено о прибављању природних плодова одвајањем истих у својину вреди не само за *органске* производе него и за *аморганске* делове једне ствари, који по својој особеној природи представљају *привредни принос* њен, као н. пр. песак, камен, мермер и у опште *минерални продукти*, изузимајући оне минерале који садрже *метале*, дакле руде и копове, који по рударском законнику састављају т. зв. својину рудника герр. уживање плодова рудника. Али овде се никако *не узимају* у обзир и т. зв. *грађански плодови*, јер се они задобивају другим основом или начином.

9. — II. Приплођавање или *котеђе* животиња. — Као год што се неодвојени плодови земље сматрају као саставни делови њени (*pars fundi*), тако су исто и *млади*, док су још у утроби животиње, која их носи *део* њен (*pars viscerum matris*) и припадају у својину *сопственику* те исте животиње. Али чим се та животиња *окоти*, т. ј. чим се *млади одвоје* од утробе њене и на свет изиђу, ови одмах постају *нове самосталне ствари* а као такве п *самостални предмети својине*. И као год што сопственик, односно савестан држалац плодносне ствари задобива одвојене плодове у својину самим одвајањем, тако исто и сопственик односно савестан држалац животиње која се окотила, задобива њене *младе*, њен *приплод* у својину самим приплођењем или *котењем*.

И тако, и *приплођавање* (котеђе) појављује се, као и одвајање природних плодова, као *засебан* и то *оригинаран* начин прибављања својине, а *не прираштај*, као што наш законик (види главу V. II чести, „о прибављању својине прираштајем и припатком“) представља у §-у 260; „Тако (т. ј.

као производи или плодови у § 259) и сав *приплод* и *добитак*, који долази од животиње једне као : теле, јагње, вуна, млеко и т. д. принадлеже ономе, чија је животиња.“

10. — Ако је приплод какве животиње био зачет мужјаком, који припада *другом* ком лицу, а не сопственику женке, која је приплод донела, онда сопственик мужјаков нема права на приплод или на део истога, ако није било друкчије уговорено. (§ 261).¹

11. — И *све остале користи* (вуна, млеко и т. д.) или додатак, који доноси каква животиња *задобива* у својину *сопственик* односно *савестан држалац* њен такође *одвајањем* (шишањем овце, mužeњем краве и т. д.) као год и земљин род (косидбом траве и т. д.), а *не* прираштајем.

И овде је, дакле, *одвајање засебан и оригинаран* начин прибављања својине.

Андре Ђорђевић.

¹ Тако и у Римском праву. Pomponius scribit: Si equam meam equus tuus praegnantem fecerit, non esse tuum, sed meum, quod natum est. L. 5. § 2 D. de rei vind.

СРПСКЕ ЗЕМЉОРАДНИЧКЕ ЗАДРУГЕ

У 1905 ГОДИНИ

II.

Ове су године (1906) наше земљорадничке задруге држале свој једанаести конгрес у Пироту. Као и увек за тај смер спрема се детаљан преглед о раду земљорадничких задруга у минулој години и износи пред конгрес. То је и ове године учињено у виду *Годишњака* за 1905 годину, који ће и нама послужити за основу наших проматрања задружне ствари у Српству.

Прва српска земљорадничка задруга основана је 29 марта 1894 године, у селу Вранову, један час далеко од Смедерева. Од тога доба број задруга је растао — по годинама — овако: 1894—5, 1895—13, 1896—18, 1897—35, 1898—36, 1899—81, 1900—54, 1901—41, 1902—55, 1903—63, 1904—76, 1905—125. Или укупно до краја 1905 године 604 задруге. За све то време престало је и распало се 75 задруга, тако да је последњега дана 1905 године њихов укупан број износио 529. Тај број обухвата и Годишњак, и о њему даје податке.

Ако станемо за часак код ове тачке, видећемо, да су задруге до 1898 године расле поступно, готово споро. То су биле прве године њихова живота и рада, док су се још кретале у оквиру два-три округа, када ни цела Србија још није знала о њима. У 1898 години главни савез се преселио из Смедерева у Београд, и од тада задруге почињу да задобијају познанике и пријатеље особито у средини интелигенције градске и сеоске. У 1899 донесен је закон о земљорадничким и занатским задругама и број нових задруга знатно је одскочио. Приликом претреса закона два министра су држала симпатичне говоре о земљорадничким задругама и то је имало

извеснога ефекта. Ну нагао пораст задруга у овој години има се, поред закона, приписати и другој једној околности. У врховима државне управе гледало се неповерљиво на нову установу. Извесни заслепљени партизани из Смедерева успели су били да протуре о њима глас као да се оне оснивају с планом да се и економски организује и ојача једна политичка странка. Један изасланик министров отишао је био, у својој партијској мржњи, још даље, па је, по повратку своје, реферовао као да намере земљорадничких задруга шибају чак до самога престола. Узаман смо се, и ми и други некоји пријатељи земљорадничких задруга, старали да разагнамо такве сумње, особито да одбијемо од чисте и невине установе оно последње, одвратно, подметање. Некоји чланови влада, које су се ређале од 1894 до 1897 године били су склони да не верују гласу који се ширио против земљорадничких задруга и помагали су нашу ствар, колико је кад требало да се одбрани од неумесних насртаја општинских часника или заштити од прогањања полицијских чиновника, али већина се држала резервисано и као застрашена од превратних смерова земљорадничких задруга!... Та је бојазан допрла била до самога престола и особито је узнемиравала пок. Краља Милана, који је најдуже остао у сумњи е су земљорадничке задруге заиста опасне за „мир и ред“ у земљи. У 1898 години пође за руком једном лицу, у које је Краљ Милан имао неограниченога поверења, да разagna сумњу од задруга. То је лице походило наш други конгрес, видело и чуло шта се тамо говорило и творило, сазнало и убедило се да задругаре занимају сасвим друга питања а не питања политичка или превратно-политичка, и о томе, како је само доцније отворено говорило, реферовало Краљу Милану. Изгледа да је овај реферат поколебао сумњу у Краљу Милану, јер се већ с почетка 1898 године интересује за земљорадничке задруге сам шеф владе и, на наваљивање онога лица са конгреса а свакојако по овлашћењу краљева, пише министру народне привреде и ангажује га да спреми пројекат закона за земљорадничке задруге. Када је у септембру исте године држан трећи конгрес у Јагодини на њ су суделовали у име владе лично сам председник министарства и министар народне привреде... Тако је дигнута била сумња од земљорадничких задруга — сумња, која им је доносила не мале штете

и сметње у раду и развијању, и оне су дануле мало душом. Али се једновремено десило друго нешто што им такође није могло бити угодно. Ову промену у погледу земљорадничких задруга опазили су први полицијски чиновници и, када су чули још интересовање и говоре појединих министара у скупштини и на конгресу, некоји ревносни полицајци дошли су на мисао „да могу и сами допринети што *новој* и *корисној* установи“. Тада су стале ницати и такве земљорадничке задруге које сељак није разумевао ни тражио. Нареди се на пр. збор у неком селу, дође срески начелник или његов заступник, проговори реч-две о земљорадничким задругама и, док начелник или заступник руча, сељаци потписују правила!... Као на кулуку. Министар унутрашњих послова, који је дошао после атентата на Краља Милана, нарочито је окуражио полицијске чиновнике једним расписом који је имао сасвим обратну намеру — да спречи мешање полицијских чиновника у оснивање задруга. Ко јемчи да ли је то био једини распис?...

Отуда је број земљорадничких задруга онако нагло скочио у 1899 години, али је зато опет скочио и број растурених задруга, јер — ваља знати — *ниједна земљорадничка задруга није дуго живела која је онако насилно основана била.*

Од 1900 године оснивање нових задруга опет почиње нормално да се креће и тако траје све до 1905, када број нагло скаче: од 76 на 125! Те године су сеоске дућанџије и трговачко удружење у Београду преко свога листа устали против потрошачких задруга, које су се почеле живље кретати, и радника на томе послу. Узбуђење је било на обе стране врло велико, уредник трговачкога листа морао је чак да одговара на суду за једну увреду и клевету и да буде осуђен, готово сви интелигентнији задругари осетили су неправду која им се чини и устали су јавно — живом и писаном речи — да бране ствар сељакову. Спор се окренуо у много крупнији, него што је и једна страна у почетку може бити замишљала. Интелигенција сеоска узела је напад веома озбиљно и почела је да спрема сељака на отпор. Ствар је узела била велике размере, контра напад се спремао у целој земљи једновремено и, више је него сигурно, да би многи несавесни ситничар затворио своју јазбину, да није убрзо следовало очигледно повлачење нападачево. Покрет је ипак

имао својих видних последица: у многим селима сељани су се решили да и сами приступе нападнутима, многе нове земљорадничке задруге основане су и тако је насртај на потрошачке задруге, уместо да ослаби задружни покрет, као што је у суштини био смер, сасвим обратан — снажио га и ојачао. Кад се на крају године свео резултат, задругари су били веома задовољни минулим догађајима: један од нападача осуђен као лице које вређа и клевета, остали нападачи повучени, а нападнути добили 125 нових задруга! Сличан резултат постигли су и енглески shopkeeper-и када им је дошла била у главу луда мисао да бојкотију потрошачке задруге...

Као што је интересно да се зна како су земљорадничке задруге расле од године до године, исто тако неће бити без извеснога разлога да се види њихова подела по окрузима. Ми ћемо то изнети по броју задруга, колико је у коме округу било на крају 1905.

Округ	моравски	60	задруга
„	пожаревачки	58	„
„	крагујевачки	55	„
„	београдски	55	„
„	подрински	49	„
„	руднички	43	„
„	смедеревски	41	„
„	чачански	33	„
„	тимочки	32	„
„	крушевачки	30	„
„	ваљевски	24	„
„	нишки	23	„
„	крајински	17	„
„	пиротски	14	„
„	ужички	14	„
„	врањски	11	„
„	топлички	4	„
	Свега	563	задруга

Највише задруга има у округу моравском, најмање у округу топличком. Средином држи округ тимочки. Ова околност има својих разлога: прво у величини округа, затим у броју становништва и најзад у културним приликама. Округ моравски већи је, насељенији и има више школа и школо-

ваних људи, него округ тимочки или топлички. Овај последњи, који је уосталом скоро насељен, најгоре стоји у том погледу. Они горштаци и граничари изврени су браниоци огњишта и међе своје, али се још нису спремили нити су имали времена да се спреме за миран задружни рад на подизању економскога благостања свога. С тога је и број земљорадничких задруга тамо тако мали. Уопште ко пажљиво посматра таблицу, коју овде износимо, видеће да број задруга расте напореда с културним нивоом округа. Што је округ културнији, број задруга је већи, и обратно. Да би се ова ствар боље ценила изнећемо и упоредни преглед о кретању задруга по окрузима за последњих пет година.

Окрузи:	Г О Д И Н Е:				
	1901	1902	1903	1904	1905
	Б Р О Ј З А Д Р У Г А :				
београдски	33	40	44	50	55
<i>ваљевски</i>	27	26	25	25	24
врањски	4	7	10	11	11
крагујевачки	17	28	35	48	55
<i>крајински</i>	23	21	19	20	17
крушевачки	9	13	21	28	30
моравски	16	23	38	53	60
нишки	8	9	11	18	23
<i>пиротски</i>	12	11	11	16	14
подрински	25	27	32	43	49
пожаревачки	30	38	46	52	58
руднички	11	16	28	36	43
смедеревски	24	27	27	38	41
<i>тимочки</i>	31	30	32	34	32
топлички	1	1	2	4	4
ужички	3	3	6	6	14
чачански	16	15	22	26	33
Свега:	290	335	409	508	563

Највећи напредак показује округ крагујевачки: од 17 задруга у 1901 години, скочио је број на 55 у 1905. Пораст 48 задруга. После њега долази округ моравски, где је пораст (60—16 =) 44. Затим округ руднички: пораст 32, округ пожаревачки: пораст 28, округ подрински: пораст 24, округ београдски: пораст 22, округ смедеревски и чачански: пораст по 17, итд.

Напротив опао је број задруга у окрузима: ваљевском од 27 у 1901 — на 24 у 1905 години; крајинском од 23 у 1901 на 17 у 1905. Пиротски је округ имао у 1901 години 12 задруга, у 1902 и 1903 овај је број пао на 11, у 1904 попео се на 16, а у 1905 пао је опет на 14. Ту је пораст за пет година само 2 задруге! Тимочки округ имао је у 1901 години 31 задругу, а у 1905 само 32. Пораст 1 задруга!...

Ваљевски и крајински окрузи опали су у задругама. Први је после пет година изгубио 3, а други 6 задруга! Ако човек потражи узроке овој појави, најмање ће их наћи у економским догађајима. Јер нити је ваљевски сељак у таквом благостању да је сваки сам себи довољан, нити је земљорадња у таквом застоју да нико још не помишља на увођење бољег начина производње: примене бољег семена и справа, гајење бољих врста ситне и крупне стоке, подизање нових винограда и воћњака итд. Прилике наших села мало се разликују у том погледу и земљорадничке задруге потребне су свима селима подједнако. Исто тако се мало разликују и друге погодбе за земљорадничке задруге, елемента за задружну ствар има у сваком нашем селу. Напротив разлика је у устаоштву и заинтересованости интелигенције која је, као што је познато, онај фактор преко кога сељак прима нове идеје и установе. Што се земљорадничких задруга тиче, а њима је сурадња просвећених људи веома потребна, ту је суделовање сеоске интелигенције посве неједнако. Тако н. пр. у ваљевском округу од 46 свештеника и 62 учитеља, у земљорадничким задругама су само 5 свештеника и 7 учитеља; у округу крајинском од 44 свештеника и 89 учитеља, у задругама су 7 једних и 11 других. Напротив у округу крагујевачком, где су задруге најнапредније, од 58 свештеника и 96 учитеља, у задругама су 23 првих и 37 других!

Мало пре смо казали да је земљорадничким задругама веома потребна сурадња интелигенције на селу. То знају сви учитељи и свештеници, који суделују у земљорадничким задругама, а њихов број није, као што ће се мало ниже видети, мали. Они су потребни у први мах да крену ствар, а после да непрестано бде над тачном применом свих оних принципа који су у виду прописа нашли места у правилима задружним. Исто тако су потребни ради вођења преписке и књига; јер земљорадничке задруге морају имати такво књиговодство да

у свако време могу показати рачун како својим многобројним задругарима, тако својим повериоцима, главноме савезу и државним властима. Ту се не може бележити у рабош или држати у памети као у бачијама, спрегама, мобама итд. Па ипак, и ако то увиђају и ваљевски и крајински учитељи и свештеници, њих је мало, као што смо видели, у задругама. Могло би се мислити да су они мало упознати са земљорадничким задругама и да им с тога не приступају, незнајући њихову снагу и њихове врлине. Али какав би суд дали онда о себи кад ни после дванаест година не познају једну установу која већ у 800 и више села српских води очајну борбу са зеленаштвом, интересцилуком, незнањем и неспремом за бољу и пробитачнију производњу и газдовање? Или би се зар могло узети да су учитељи и свештеници ваљевски и крајински другога мишљења о задругама, да не верују у њихову моћ спасавања и врлине поправљања? Али шта би значило онда присуство 493 учитеља и свештеника у земљорадничким задругама? Да ли су ови људи сви на погрешном путу или је, напротив, њихово суделовање најбољи деманти друкчијега мишљења? Они су бар казали, тим самим што су у задругама, да цене ту установу и да верују у њихову моћ, док од оних што не раде на задругама нисмо чули ни видели ништа, осим једнога обичнога неинтересовања, које је у осталом општа црта свих неодлучних природа. Шта онда задржава те људе да иду примером својих другова у окрузима крајинском, моравском, београдском итд.? То смо питање ми себи постављали увек кад год смо поређивали кретање и рад земљорадничких задруга по окрузима, али нисмо могли наћи погоднога одговора. Наше је уверење да су учитељи и свештеници српски у главноме свугде једнаки, нити смемо претпоставити да их има и таквих којима би добро и напредак народа била ствар без значаја и вредности. С тога морамо веровати да је слабом интересовању за ствар земљорадничких задруга корен ипак у недовољном познавању ових установа од стране учитеља и свештеника у окрузима, где оне не напредују или опадају. Један оглед, који би се могао учинити на окружним или среским већима учитељским, или на окружним скупштинама земљорадничких задруга на које би се позвали учитељи и свештеници из округа, можда би дао најтачнији одговор. Савез је вољан,

колико је нама познато, да и то учини. Зато ће и наше питање о неједнаком суделовању учитеља и свештеника у покрету земљорадничких задруга остати још неко време отворено...

Ево упореднога прегледа о томе суделовању у 1905 години:

Б Р О Ј Е В И:

Окрузи:	задруга:	свештеника:	учитеља:
београдски	55	(47) 20	(84) 35
ваљевски	24	(46) 5	(62) 7
врањски	11	(108) 7	(77) 3
крагујевачки	55	(58) 23	(96) 37
крајински	17	(44) 7	(89) 11
крушевачки	30	(52) 16	(66) 19
моравски	60	(63) 13	(91) 32
нишки	23	(58) 7	(60) 12
пиротски	14	(41) 3	(52) 2
подрински	49	(62) 14	(101) 34
пожаревачки	58	(83) 16	(155) 30
руднички	43	(27) 7	(38) 10
смедеревски	41	(42) 15	(53) 24
тимочки	32	(52) 14	(88) 20
топлички	4	(35) 2	(26) 2
ужички	14	(42) 6	(48) 9
чачански	33	(45) 14	(54) 20
Свега:	563	(905) 186	(1240) 306

Заграђени бројеви означавају колико је било свештеника и учитеља у појединим окрузима на крају 1905 године. Свештеници су узети само мирскога реда, а учитељи само мушки. Окружне вароши нису узимане у рачун. Ако се ови укупни бројеви упореде с бројевима свештеника и учитеља, који суделују у земљорадничким задругама, онда излази да први (свештеници) суделују за 21%, а други (учитељи) за 25%. Однос по окрузима види се на самој табели. Најмање је учешће у окрузима: врањском, пиротском, ваљевском, крајинском итд. Највеће је пак у окрузима: крагујевачком, београдском, моравском, подринском итд.

Видели смо да је највећи број задруга у округу моравскоме. Обратно, број задругара већи је у другим окрузима. Ми ћемо најпре исписати све округе по бројности задругара.

Округ	смедеревски	2974	задругара
„	пожаревачки	2797	„
„	моравски	2660	„
„	београдски	2202	„
„	крагујевачки	1909	„
„	тимочки	1830	„
„	чачански	1649	„
„	подрински	1501	„
„	руднички	1142	„
„	крушевачки	967	„
„	нишки	805	„
„	крајински	786	„
„	ваљевски	444	„
„	врањски	352	„
„	пиротски	325	„
„	ужички	312	„
„	топлички	54	„
	Свега	22.709	задругара

Највише задругара има у округу смедеревском, најмање у округу топличком. Средина припада округу подринском. Што је у округу смедеревскоме највише домаћина, који су пришли задружном раду, то се даје лако објаснити, јер су прве земљорадничке задруге тамо поникле. Из смедеревскога, задруге су прешле прво и непосредно у округ крагујевачки, али тај округ знатно изостаје, по броју задругара, иза округа пожаревачкога, који је трећи по времену оснивања. И округ моравски претекао је крагујевачки, ма да је тек пети по оснивању. Ови бројеви најбоље показују колики је успех постигла задружна мисао у коме округу.

Ако би се ствар ценила по броју домаћина (или домова), онда би се свима окрузима морала учинити нека замјерка: једноме више, другоме мање, али ниједан не би остао без свога удела. Јер кад од 123.076 домаћина, колико их је било у области земљорадничких задруга, само 22.709 судељују у задругама, онда то значи да је задружна ствар постигла релативно мали успех у Србији. Од 100 домаћина, тек 18 њих прихватили су задружну идеју. То је несумњиво

мали проценат, те би желети било да се он промени у корист задруга. Таква би промена била и на корист самих земљорадника. Ми разумемо потпуно да је потребно бити обазрив приликом примања нових задругара: да су они поштени, радни и чуварни, и да одговарају свима другим погодбама за задругаре, шта више ми смо у том погледу особите савете дали свима осниваоцима земљорадничких задруга у књижици „Како се оснива земљорадничка задруга“; допуштамо и то да су задруге још скорашња установа и да су за прво време имале да савлађују многе тешкоће и многе предрасуде које природно сусретају сваки нов посао и сваку нову установу; али не можемо никако усвојити да 72% сеоских домаћина у Србији нису за земљорадничке задруге, или да немају потребе у њима. Некојим задругама могло би се зар пребацити да не обраћају доста пажње пропаганди или да не занемарују остале своје суграђане којима би можда само једна лепа реч била доста да се окрену задрузи. У задругама, где број задругара не расте или чак опада, могло би се највише и на озбиљније узроке. Није могуће да задруга ради као што треба и да опет не расти или да опада. Ту мора да није све на своме месту: или је рад супротан правилима или је правила заменила нечија самовоља. Незгодни људи на челу задруге такође убијају углед и поверење задругино. Било ма које од овога, ова појава заслужује озбиљно размишљање. Излази да је прилазило земљорадничким задругама просечно годишње 1900 домаћина у целој земљи. За дванаест година задруге су до душе придобиле знатан број домаћина, али је он према укупном броју домова на селима ипак мали. Ако би удруживање и у напредак ишло истим темпом, онда би нам требало око 90 година да удружимо само половину сеоских домаћина у земљорадничке задруге. А то је несумњиво одвећ дуг рок. Ко зна шта ће се све за то време догодити и како ће изгледати она газдинства која буду остала ван задружне организације. Сувремени развитак земљорадничке производње има све погодбе за одржање и напредовање малих газдинстава, само је потребно да се она прилагоде новом стању ствари: да умеју да купе и продају, да су кадри да се користе научним и техничким изналасцима у производњи и преради, да умеју да се нађу у новом начину рада. Али ако

они то не умеју или ако, по сили каквих предрасуда, хоће да пркосе времену и захтевима, и по што по то хоће да продуже стари начин газдовања: да набавља сваки за себе, да прерађује сваки за себе, да продаје сваки за себе, једном речи да живе и делају осамљени, онда им сувремени развитак земљорадње — толико погодан за њих — не само неће ништа помоћи, него ће их утолико пре уништити. И то ће се извршити утолико брже уколико они буду били упорнији и неприступачнији новини удруживања. С тога и рекосмо да о овој ствари треба боље размислити, а од задруга се с правом може очекивати да се више заинтересују за ово питање. Оне могу, нпр., развити живљу пропаганду у своме домаћају, а могу и морају се исто тако састарати да отклоне сметње које коче њихово напредовање. Поштен и правилан рад у томе би много допринео, а мало више трпљивости и љубави према својим суграђанима учинили би више за пет година у будућности него за дванаест у прошлости. На задругама је да овде учине своју дужност и оправдају наде које се на њих полажу.

Одвело би нас одвећ далеко ако бисмо ушли у све појединости овога питања, а сумњамо да би то користило што читалачкој публици. С тога ћемо се ограничити да изнесемо још и упоредни преглед задругара по окрузима за последњих пет година и, кога буде ствар ближе интересовала, моћи ће и сам, на основи ових података, изводити и градити закључке.

	Г О Д И Н Е:				
	1901	1902	1903	1904	1905
Окрузи:	З А Д Р У Г А Р И:				
београдски	779	1194	1541	1798	2202
<i>ваљевски</i>	667	522	517	486	444
врањски	47	118	202	293	352
крагујевачки	551	832	1024	1477	1909
<i>крајински</i>	874	939	858	762	786
крушевачки	290	367	524	817	967
моравски	632	893	1226	1835	2660
нишки	107	222	313	542	805
<i>пиротски</i>	356	307	210	273	325
подрински	604	735	834	998	1501
пожаревачки	1287	1717	2015	2338	2797

Окрузи:	Г О Д И Н Е:				
	1901	1902	1903	1904	1905
	З А Д Р У Г А Р И:				
руднички	456	576	686	823	1142
смедеревски	1561	1763	1775	2245	2974
<i>тимочки</i>	1521	1333	1372	1522	1830
<i>топлички</i>	40	—	—	26	54
ужички	46	64	65	216	312
чачански	565	779	967	1407	1649
	10383	12361	14129	17858	22709

Округе, у којима је број задругара опадао или се споро пењао, означили смо косим словима.

Пре него што пођемо даље у своје изношењу, да поменемо још нешто о задругарима. То питање толико је важно, да не би требало ништа пропустити, што би га могло објаснити ма с које стране.

По правилима наших земљорадничких задруга, задругари могу бити и женске, које имају право да располажу својим имањем, што значи да се као задругари могу примити и жене удове или девојке после навршене 21 године. Неколико учитељица са села користило се овим правом и ступило је у задруге. Две-три су изабране доцније за секретаре и благајнике и врше ту дужност, може се рећи, одлично. Али је већи број удових сељанака, које су по овом праву ступиле као задругари. Годишњак показује однос женскиња према мушкарцима: првих 51, других 22658. Нема их, као што се види, много, али је главно то да је и самосталном женскињу допуштено да суделује у задружном раду. Ствар је будућности колико ће се оно тим правом послужити.

Закон о земљорадничким задругама не чини никаквих ограничења у томе, ко може бити задругар. По њему могу то бити све професије. Правила земљорадничких задруга искључују у неколико занимања којима је циљ добит ма на који начин, као што су: механике и дућаније, али за друга занимања немају ни она никаквих ограничења. Практика пак земљорадничких задруга тражи да је допуштен приступ и занатлијама, који су на селу веома потребни земљорадницима, а иначе су и сами скоро за три четвртине земљорадници. Али је особито важно за задруге да су им задругари

учитељи, свештеници и др. просвећени људи, и наше задруге на ту околност обраћају нарочиту пажњу. Пропусти ли која да сама позове у своје коло и учитеља или свештеника, то је подсети главни савез и понајчешће врати јој молбу за чланство да и то учини. Ова и оволика брига о просвећеним људима даје се лако разумети, кад се узме на ум задаћа и уређење земљорадничких задруга. Оне примају новац на чување, дају позајмице, рукују земљорадничким справама, прибирају и уновчавају ујам, и раде вазда других послова, па је потребно да се о свему томе разноликоме раду води рачун. И тај рачун мора бити тачан и јасан, да га свако може лако прегледати и разумети. Наравно да тако рачуноводство, ма како оно да је упроштено у нашим земљорадничким задругама, иште извесну спрему, већу него што је обичан писмени сељак може имати, и овај посао не може за сада нико тако добро да врши као учитељи или свештеници. Мало је школованих економа, а још мање обичних сељака који су вршили или су кадри да врше ову дужност тачно и исправно. Али осим овога чисто пословнога разлога, просвећенији људи имају и другу, многу вишу улогу у земљорадничким задругама. Оне представљају нов правац у земљорадњи, па треба неко да ту новину и заступа. Од простих сељака, који осим своје наслеђене рутине не знају ништа даље, не може се очекивати да они ту предњаче. Та улога мора припасти и припада ученијем и образованијем. Земљорадничке задруге исто тако представљају новину у другарским односима, у посматрању људи. Оне проповедају узамност међ људима и раде на њену остваривању; оне устају отворено против елемената који се паразитски провлаче и одржавају, наносећи штете маси сеоских произвођача; оне најзад долазе да лече недуге и погрешке људске. И то треба неко да заступа и брани, и то се не може очекивати нити тражити од обичнога сељака. Он се мора васпитати и спремити за тај нов појам о животу и дужностима човековим, а то могу извршити тек просвећени људи који су кадри лакше и пре да разумеју нову идеју и да се загреју за њено остварење. С тога и рекосмо да је улога просвећених људи врло важна у земљорадничким задругама и да су они ту неизбежно потребни. С тога се и њихов одзив мора особито истаћи и похвалити. А они су се уопште добро одазвали, особито учи-

тељи и свештеници, којима ће сеоски произвођач вазда остати захвалан на њихову не малом уделу у његову препорођењу.

Ево каквих је и колико све занимања било у земљорадничким задругама у 1905 години:

земљорадника	21593	95·08 %
занатлија	391	1·72 „
учитеља	307	1·36 „
лекара, професора и др.	232	1·02 „
свештеника	186	0·82 „
	<hr/>	
	22709	100·00 „

Писменост је у нашој земљи још доста слаба. Особито села стоје у томе погледу посве рђаво. Најновији Статистички Годишњак показује да је било у 1904 години 27·48 од сто писмених лица на селима, рачунећи становништво изнад шест година узраста. Градови стоје знатно боље, јер тамо има 65·04 од сто писмених мушкараца; али која корист за нашу ствар, кад су земљорадничке задруге махом по селима. Па ипак излази да су земљорадничке задруге окупиле око себе већи део писмених људи, јер је у њима много већи проценат оних који умеју читати и писати, него што би, по државној статистици, требало да буде, када би оне примале у своју средину свакога од реда. Годишњак главнога савеза показује да је у 1905 години било у задругама:

писмених задругара	11866
неписмених „	10843.

Или 52·25% првих и 47·75% других. Ово пак, другим речима, значи, да земљорадничке задруге врше и с ове стране одабирање.

Ма колико да је број задругара, њихова професија и њихова просвећеност мерило за напредовање, непомичност или опадање земљорадничких задруга, оно је тачније и поузданије, кад се допуни још и имовним стањем. С тога ћемо овде изнети и тај упоредни податак, почињући од 1902 године, пошто за раније године није о томе вођен рачун по окрузима, већ само за целу земљу.

Окрузи :	Г О Д И Н Е :			
	1902	1903	1904	1905
	И М О В И Н А :			
београдски	61369	93676	138872	160104
<i>ваљевски</i>	29176	34813	38025	35264
врањски	1684	4518	9114	14792
крагујевачки	55626	71944	104267	129737
<i>крајински</i>	45599	48527	45475	47824
крушевачки	15478	24890	37297	41406
моравски	48285	60471	98388	140430
нишки	7364	13616	19601	30685
<i>пиротски</i>	21894	16743	16658	16595
подрински	35820	57948	77470	119606
пожаревачки	84209	100281	119804	161368
руднички	27321	35672	36204	47697
смедеревски	135494	159684	217541	265554
тимочки	58657	72007	80380	96783
<i>топлички</i>	—	407	245	1933
ужички	1356	3095	5798	11454
чачански	54225	64225	92965	115476
	683.557	862.517	1,138.204	1,436.708

У ваљевском округу имовина задружна опала је у 1905 години за читаве 3000 динара. Узрок лежи можда и у томе што су само две трећине задруга послале своје извештаје. У 1902 било је 25 задруга а извештаје су послале само 20; у 1903 години 25 задруга, извештаје послале 19; у 1905 години 24 задруге, извештаје послале 16. Осам задруга нису известиле ни о броју задругара ни о стању имовине.

У крајинском округу имовина је опала у 1904 години такође за 3000 динара, у 1905 порасла је за 2000 динара, али ипак није достигла висину из 1903. И овде су задруге неуредно извештавале о овоме стању. У 1902 години било је 21 задруга, известиле 17; у 1903 години 19 задруга, известиле 14; у 1904 години 18 задруга, известиле 12; у 1905 години 17 задруга, известиле 12.

Пиротски округ стално је опадао. Од 21894 у 1902 години, спала је имовина на 16595 у 1905. Ту би се могло рећи да задруге стално опадају, јер им се број није знатно мењао. Последње године чак је и порастао. У 1902 било

је 11 задруга, а известиле су само 7; у 1903 известиле од 11—6; у 1904 известиле од 9—7; у 1905 известиле су 14—10.

Топлички округ показује опадање у 1904 години, јер је од 2 задруге известила само 1. — У 1905 од 4 известиле су 2. . .

Уопште може се рећи да многе задруге не шаљу никаква извештаја о своме раду. У 1901 години нису известиле од 259—27 задруга, у 1902 од 300—47, у 1905 од 359—64, у 1904 од 430—66, у 1905 од 529—60. Ако уђемо у испитивање узрока овој појави, наћи ћемо да има и таквих, који не казују ништа добро о ћуталицама. Има, додуше, задруга које не одговарају овој својој дужности просто што оскудевају у писменом лицу. Или нема учитеља у селу, или је свештеник у другој селу, или ови, ако их има, неће да ступе у задругу, а других писменијих у селу нема. Такве задруге натежу и у другим својим писменим пословима, и надзорници главнога савеза, кад дођу ради прегледа, морају просто да им воде све књиге! Али је број оваквих задруга мали, и сваким даном мањи је, јер главни савез, као што смо раније нагласили, обраћа особито пажњу да се задруге и не заснивају без учешћа интелегентних људи — учитеља, свештеника или економа. Нешто је више задруга, које не шаљу извешћа, што су троме и лене да их поуне и експедију. Оне, најпре, одгађају ствар од данас до сутра, после, кад зађу у нове послове, мрзи их да преврћу листове и траже податке из минуле године, а кад се већ приближи крајњи рок, 30 мај, оне се онда као стиде да учине дужност' коју су имале учинити још у јануару. Таквих је задруга било од прилике до 15 у 1905 години. Али је највећи број оних задруга које намерно избегавају да пошаљу својих података. Таквих је задруга било у 1905 години 22. За ове се задруге може рећи да их има двојакних: једних, које су слабо радиле, слабе резултате постигле, па се устручавају да изађу с њима на јавност; и других, које имају других разлога да крију рад од јавности. Ове последње или су им се задругари партијско-политички завадили и поцепали, или ништа и не раде. Оне, наравно, греше, и једне и друге, јер нити ће првима што помоћи ако не изнесу на јавност свој неуспех, нити ће друге избећи непријатности и штете ако крију крађе и пороке. Јавност ће кад тад сазнати праву истину,

па нашто онда крити, нашто давати материјала за разноврсне претпоставке и маха пакосним интригама. Напротив, зар није боље да се свако зло раније лечи и отклања? Главни савез се увек држао у своме раду овога начела, није никад и никога штедео, већ је сваки неуспех и сваку мрштину¹ отворено износио и жигосао. И то му је донело само уважење и поверење. Земљорадничке задруге могу се само угледати на овај пример.

Ако сведемо све што смо доведе изнели, изилази да је број земљорадничких задруга уопште доста велики према минулом времену од оснивања прве задруге и, обратно, да је број задругара мали према броју задруга. На једну задругу долазе 43 домаћина. Особито нам мала изгледа имовина задруга. Како оне оснивају своје битисање поглавито на сталној и обичној штедњи, коју зајмовима од савеза допуњавају само онда кад се ова два извора покажу недовољна, то излази да наше земљорадничке задруге још не уживају великога поверења у својој средини. Ово особито важи за обичну штедњу која је, тако рећи, ништавна. Ми ћемо се на ову тему још једном вратити, кад будемо говорили о појединим радњама земљорадничких задруга, што ће доћи после овога.

Мих. Аврамовић.

¹ мрштина, од мрска дела; порок.

ДЕЈСТВО ПРИСТАНАКА ПОВРЕЂЕНОГ

КОД ТЕЛЕСНЕ ПОВРЕДЕ И УБИСТВА ПО СРПСКОМ КАЗНЕНОМ
ЗАКониКУ

У основе за искључење противправности убраја се и пристанак повређеног; но он се по свима казним законима одликује тиме, што то није код сваког кривичног дела. Кад ће пристанак имати то дејство, не могу се постављати општа начела без обзира на позитивно право. Ту су законодавци код разних кривичних дела чинили разликовања с обзиром на однос између приватног и јавног интереса у јачини њихове заинтересованости за одржање нековредимости разноликих правно заштићених интереса. Тај однос најјасније је од свих писаца изразио *Франц фон Лист*. „Пристанак“, вели *Лист*,¹ „искључује противправност само тада и само у толико, када и у колико је јавноправни поредак уступио носиоцу правног добра власт располагања истим“.... За тим:² „Правни поредак неће дати власт располагања, кад дотичном правном добру придаје значај, који допире изнад личности његовог носиоца“. Као пример ових правних добара могу се из нашег казненог законика навести она, заштићена §§ 191 тачке 3, 198 и 295 одељка III.

Но од правних добара, код којих пристанак повређеног има и код којих нема дејства искључења противправности, треба разликовати она, чија повреда сачињава кривично дело само под условом, да је извршена против воље повређеног, где је, дакле, тај услов обележје појма његовог, јер ту се пристанком не искључује противправност већ појам дотичног

^{1 2} *F. v. Liszt*: Lehrbuch des deutschen Strafrechts, XII и XIII Aufl., Berlin, 1903, страна 156.

кривичног дела. За пример таквих правних добара нека послужи оно, заштићено § 191 тачке 1.

После овог кратког излагања о дејству пристанка повређеног у опште да пређемо на дејство истога код телесне повреде и убиства. Кад је реч о овим кривичним делима, редовно се у нас вели, да ту пристанак нема никаква дејства, дакле, да се има изрећи иста казна, као да га није ни било, и да ће се искључиво онда имати да изрекче мања казна, кад се је њему придружила друга олакшавна околност из § 59 тачке 3 („ако је зло дело учинио обузет чувством човечности“). На супрот том тврђењу ми ћемо сада извести помоћу *argumentum a maiori ad minus* из главе XIX казненог законика, да пристанак повређеног није без икаквог дејства; а помоћу *argumentum a contrario* из главе XV, особито XIX, да он искључује противправност.

1. *Телесна повреда*. Јасан доказ, да пристанак повређеног на извршење овог кривичног дела није без икаква дејства (а), и да искључује противправност истога (б), извешћемо помоћу § 186 казненог законика.

„Онај“, гласи § 186, „који сам себе осакати и у опште телесно повреди, или се од другога осакатити и повредити да у тој цели, да као неспособан у војнство уписан не буде, да се казни затвором до три месеца; но ако је то у време рата, или из призрења на предстојећи рат учињено да се казни по опстојателствима затвором до две године дана. У обадва случаја, по издржаној казни, да се у ону војену службу упише, за коју се нађе да је способан.“

Овај § укинут је законом о устројству војске од 3 јануара 1883 године. Потпуније и прецизније одредбе о избегавању војне службе тиме, што се виновник сам „повреди, или допусти да га други повреди у намери...“ (§ 70), „осакати или у опште телесно повреди, или допусти да га други осакати или повреди у намери...“ (§ 71), садрже §§ 70 и 71 војног казненог законика од 31 јануара 1901 године. Што се тиче казни прописаних овим §§, за нас је довољно поменути, да је као највећа мера казна у § 70 прописана и казна *затвора до две године а у § 71 до једне године*.

а) Из ових одредаба казненог и војног казненог законика јасно се види, да по нашем казненом законодавству пристанак повређеног није без икаква значаја. Претпостав-

вимо случај тешке телесне повреде, каква је увек осакаћење. За ове повреде § 177 казненог законика прописана је казна затвора или *робије до петнаест година*, док § 186 казненог законика прописује као највећу меру казне и *затвор од три месеца* а § 71 војног казненог законика и *затвор до године дана*, и ако је у њима реч о овим телесним повредама, које се врше у циљу штетном по државу. Дакле, само зато, што постоји пристанак повређеног, казна је спуштена од *робије до петнаест година* на *затвор до три месеца*. Из тога *argumento a maiori ad minus* јасно излази, да пристанак повређеног у толико пре мора имати такво дејство, кад се повреда не врши у оном по државу штетном циљу, и да би већ по томе без ичега даљег највећа мера казна морала бити испод три месеца затвора.

б) Но помоћу оних одредаба може се врло очигледно доказати, да пристанак на телесну повреду и саму противправност искључује. То изводимо на овај начин.

• I § 186 казненог законика и §§ 70 и 71 војног казненог законика прописују казну за повреду нанету по пристанку повређеног и то много мању од оне, прописане § 177 казненог законика само, за случај, да је пристанак дат у циљу, да повређени, „као неспособан у војинство уписан не буде.“

II Међутим глава XIX („О повреди тела“) не садржи ни једну другу одредбу, која би прописивала казну за случај, кад се повреда телесна нанесе по пристанку датом без оног циља, дакле с другим којим или без икаквог циља.

Из наведена два факта, не узев већ у обзир и онај наведен под а) *argumento a contrario* сасвим јасно излази, да повреда нанесена без икаквог циља или с другим којим циљем није кажњива, да, дакле, *пристанак повређеног под таквим околностима искључује противправност*. А и иначе била би бесмислица, да се виновник казни по општим прописима о телесној повреди н. пр. робијом од петнаест година за осакаћење нането по пристанку даном без онога циља, опасног по државу, а само затвором од два месеца за осакаћење нанесено по пристанку датом са овим циљем, дакле, много већом казном у место много мањом.

2. Убиство. Као код телесне повреде тако и код уби-

ства пристанак повређеног искључује противправност. То закључујемо на овај начин:

а) Глава XV не садржи одредбу, којом би била прописана казна за самоубицу. Ово значи, да појединцу наш законодавац признаје прећутно право располагања својим животом (*droit de mourir*). Кад би сад био кажњен за убиство онај, који га је извршио по пристанку повређеног, онда би и овај морао по логичком закључивању бити кажњен било као подстрекач или као помагач. То би међутим значило порицати му право располагања овим својим добром — право, које му наш законодавац прећутно признаје.

б) Не би било праведно казнити подједнако онога, који убиство изврши без пристанка, и онога, који га изврши са пристанком повређеног, особито по изречном захтеву, шта више молби, преклињању овога. Истина, могло би се позивати на олакшавну околност из § 59 тачке з., али она не би увек постојала, или се не би могла доказати. Зато је немачки законодавац и прописао казну тешка затвора не испод три године, ако је убица „одређен на убиство изречним и озбиљним захтевом убијенога,“ ма да је и овако благом казном (највећа мера тешког затвора је пет година) одступно од оне (а) логичне последице некажњивости самоубиства.

в) Видели смо, да пристанак повређеног код телесне повреде не само да није без икаква дејства, но шта више искључује противправност. Било би нелогично одступати од тог принципа о дејству пристанка код осталих кривичних дела, где законодавац није у противном смислу своју вољу изразио, према томе и код убиства.

Из чињеница наведених под а) б) в) излази као оправдан закључак, *да по нашем казненом законнику пристанак повређеног код убиства искључује противправност*. По том принципу има се расправити и случај, кад се двоје или више њих реше, да заједно умру, па остане у животу онај, који је извршио убиство и покушао самоубиство. Међутим не би било умесно тај принцип нити опет праведно одредбе о убиству применити на двобој.

Односно овог принципа имамо на крају приметити, да је неоправдана његова примена у свима случајима без разлике, кад је реч о убиству и телесној повреди. Према околностима, у којима је пристанак дат и примљен, по некад је

једино праведно, да служи само као олакшавна околност. Зато је неопходно потребна реформа садањег стања овог питања у нашем казненом законнику у правцу захтева савремене науке Кривичног Права, које нећемо овде излагати. Нарочито је потребно, да се двобој, о коме наш законик ништа не говори, регулише засебним одредбама као кривично дело *sui generis*. Начело о пристанку као основу за искључење противправности, није оправдано бар не у свим случајима, да се на њ примењује. Јер пристапак, који треба да је сасвим драговољно дат, па да има оно дејство, овде није увек потпуно слободан и ван сваког утицаја: утицаја обичаја, по којима је одбијање двобоја нечасно, и чикања, изазивања, који заслужују да буду кажњени, како вели¹ *Видал*.

Тома Живановић.

¹ *G. Vidal: Cours de droit criminel, ed. III, Paris, 1906, страна 344.*

ИЗ ПОЛИТИЧКЕ РАЧУНИЦЕ

Конвертовање

(4% Конвертовани зајам Краљевине Србије, 4% рента).

У општите. Под *конверзијом* или *конвертовањем* подразумевају се у опште све врсте промене дуга. Та промена може бити: 1. промена времена отплаћивања а с тим и промена ануитета, не мењајући при том интересну стопу; 2. промена интересне стопе а с њоме и ануитета не мењајући време отплате. Поменути промене могу се и комбиновати тако, да може бити промена интересне стопе, времена отплаћивања, а ануитет пак да остане исти; сем тога може бити у исто време мењано све троје: интересна стопа, време и ануитет. Конвертовање је даље претварање дуга једнога облика у дуг другога облика, као претварање летећег дуга у фундирани (стални), дуг с отплатом у дуг с рентом итд.

Рачунски део. При свакој конверзији ваља прво одредити колико би дужник морао да плаћа од једном, кад би хтео да измири дуг онда кад је наступила промена (конверзија), и колики би се ануитет морао од тада да плаћа кад би се поменути сума задржала и даље под новим условима.

1. случај: Промена времена отплаћивања

Пре но што бисмо прешли на само одређивање нових ануитета, претходно ваља знати како се налази остатак дуга, а то ћемо показати на једном примеру.

Пример. Зајам од 600 дин. са 4% отплатити ануитетом 100 дин.;

а) наћи колико ће се отплатити за 4 године; б) колики је остатак дуга после 4 отплате? Отплаћивање ануитетом 100 дин. вршиће се овако:

1. год. плаћа се 4% интерес на узети зајам, а то је

$$600 \times \frac{4}{100} = 24 \text{ дин.}, \text{ ако нађени интерес одузмемо од}$$

ануитета добићемо *прву* отплату $100 - 24 = 76$ дин.

2. год. плаћа се интерес на остатак дуга $600 - 76 = 524$

$$\text{дин. тј. } 524 \times \frac{4}{100} = 20,96; \text{ ако овај интерес одузмемо}$$

од ануитета добићемо *другу* отплату $100 - 20,96 = 79,04$ динара.

3. год. плаћа се интерес на остатак дуга $524 - 79,04 =$

$$= 444,96 \text{ тј. } 444,96 \times \frac{4}{100} = 17,80; \text{ ако овај интерес}$$

одузмемо од ануитета добићемо *трећу* отплату $100 - 17,80 = 82,20$ дин.

4. год. плаћа се интерес на остатак дуга $444,96 - 82,20 =$

$$= 362,76 \text{ тј. } 362,76 \times \frac{4}{100} = 14,51; \text{ ако овај интерес}$$

одузмемо од ануитета добићемо *четврту* отплату $100 - 14,51 = 85,49$ дин. итд.

Напомена. Преглед овако нађених података назива се амортизационим планом.

а). Ако нађене отплате за 4 године саберемо добићемо отплаћени дуг за 4 године а то је

$$76 + 79,04 + 82,20 + 85,49 = 322,73 \text{ дин.}$$

Овај начин израчунавања отплаћеног капитала могао би се још усвојити кад је број година мали; простим сабирањем отплата добивамо дакле отплаћени капитал. Али ако је број година отплаћивања већи, онда би овако одређивање било приметно. С тога се за ово обрачунавање употребљавају нарочите таблице. У Шпицеровим таблицама, које смо и раније помињали (види „Архив за правне и друштвене науке,“ књига I, св. 3, стр. 281), налази се таб. III која нам за то служи; она управо даје ону суму којом ћемо располагати на крају извесног низа година кад улажемо под интерес на интерес у почетку сваке године 1 динар.

Ако се тражи, као горе, колико је отплаћено за 4 године, рачунајући 4% интереса, треба просто из колоне под 4% из таб. III узети онај број који одговара једној периоди мање, дакле овде 3; том броју треба додати 1, а потом добивени број помножити првом отплатом. Тако добивени производ биће управо отплаћени капитал за 4 године (периоде).

Таблица III из колоне под 4% а за 3 године даје: 3,246.464, томе додано један даје: 4,246.464, овај број помножен првом отплатом 76 (види горе) даће:

$4,246.464 \times 76 = 322,73$ дин., исто дакле као и горе што је нађено простим сабирањем отплата.

б) Колико је још остало дуга кад смо положили и 4. отплату наћи ћемо сад лако. Ако горе нађени отплаћени капитал за 4 године одузмемо од првобитнога дуга, оно што остаје биће тражени остатак дуга; за горњи пример 600 — $322,73 = 277,27$ дин.

На основу раније изложеног можемо сад прећи и на сам рачунски део при конверзији. Упознајмо се са тим радом на самом примеру.

Пример. Зајам од Дин. 40.000,— на који се рачунало $5\frac{1}{2}\%$ на годину (или $2\frac{3}{4}\%$ на полугодину) требало је отплатити за 50 полугодина. При исплати 24 ануитета, продужено је време отплате за *остатак дуга* још за 10 година (односно 20 семестара). Задржавајући дотадашњу интересну стопу, колики ануитет треба од тада плаћати услед поменуте промене?

Како се у опште изналази ануитет помоћу V Шпицерове таб. било је раније говора (види „Архив за правне и друштвене науке,“ књига I, св. 3, стр. 282).

Ануитет према првим погодбама:

$$a = 40000 \cdot V_{2\frac{3}{4}\%}^{50} = 1481,64 \text{ дин.}$$

Од ове суме утрошено је на интерес *прве* године $2\frac{3}{4}\%$ од 40000 дин. тј. 1100 дин. Прва је отплата, као што знамо, разлика између ануитета и првог интереса, дакле

$$1481,64 - 1100 = 381,64 \text{ дин.}$$

Кад нам је позната прва отплата, према горе изнетом практичном упуству, наћи ћемо отплаћени капитал за 24 полугодина, кад из таб. III узмемо из колоне под $2\frac{3}{4}\%$ број

који одговара 23 периоди, њему додамо 1 и ако га помножимо првом отплатом 381,64. Овде је број из таблице III 32,36822199, ако му додамо 1 и помножимо првом отплатом добићемо отплаћени капитал:

$$33,36822199 \times 381,64 = 12734,66 \text{ дин.}$$

Остатак дуга пак биће:

$$40000 - 12734,66 = 27265,34 \text{ дин.}$$

Према томе на крају 24. семестра, када је учињена поменута конверзија дужник дугује још: 27265,34. Како је поред времена отплаћивања које је још остало — 26 полугодина — време отплаћивања продужено за 20 полугодина, то остатак дуга треба управо отплатити за 46 полугодина. За ово време отплаћивања — 46 — биће ануитет за остатак дуга:

$$27265,34 \times V_{\frac{46}{23}}^{46} = 1051,76 \text{ дин.}$$

Дакле пре конверзије ануитет је био 1481,64 а после поменуте конверзије он је 1051,76 дин.

Првобитним ануитетом 1481,64 било би дато за 50 година

$$1481,64 \times 50 = 74082, - \text{ дин.}$$

Услед конверзије ануитет је промењен (смањен за 429,88 дин., смањен дакле и годишњи расход) и биће свега издато:

За прве 24 полугодине $1481,64 \times 24 = 35559,36$ дин.

„ даљих 46 полугодина $1051,76 \times 46 = 48380,96$ „

Свега 83940,32 дин.

У другом случају издато 83940,32 дин.

„ првом „ издало би се 74082, - „

више издато свега 9858,32 дин.

2. случај : Промена интересне стопе

За случај промене интересне стопе рад је сличан ономе у првом случају. Отплаћени капитал налази се исто као и у првом случају, само се при одређивању ануитета узима ануитет из V таб. који одговара новој стопи. Пример нека нам објасни напред изложено.

Узећемо опет горњи пример само с том променом, да је, пошто је плаћен 24 ануитет, интересна стопа смањена на 2%, време отплаћивања пак да је остало исто (50 полугодина).

Нашли смо да је остало на дугу пошто је плаћена и 24. отплата још : 27265,34 дин. Овој суми треба наћи ануитет за остатак времена отплаћивања т.ј. још за 26 полугодина (50 — 24 = 26) и он је по V таб. за 2⁰/₀

$$0,04969923 \times 27265,34 = 1355,07 \text{ дин.}$$

Према првим погодбама (2³/₄⁰/₀) било би издато за 50 полугод. као што смо раније нашли : 74082,— дин. ; према другим погодбама (2⁰/₀) биће издато

за прве	24 полугодине (ануитет 1481,64)	35559,36 дин.
„ даљих	26 полугодина (ануитет 1355,07)	35231,82 „
		Свега 70791,18 дин.

Према првим условима издало би се . .	74082,— дин.
У другом случају „ „ „ . .	70791,18 „
Мање би се издало у другом случају свега	3290,82 дин.

4⁰/₀ Конвертовани зајам Краљевине Србије (Српска 4⁰/₀ рента)

Да би држава спојила све 5⁰/₀ (изузимајући неке) зајмове, она је уговорила 20 јуна 1895 године уједињени зајам са 4⁰/₀ за 72 године од номиналних 355,292.000 у злату. За ову конверзију учинила је тадања влада својим повериоцима једну концесију, примивши на се обавезу да установи Самосталну Монополску Управу, која ће потпуно самостално руковати свима заложеним државним приходима.

Приликом ове конверзије учињена је и консолидација, јер је више дугова спојено у један.

Номиналних Дин. 310,543.775 употребљено је на конвертовање (односно консолидовање), а остала сума употребљена је на друге финансијске операције.

Поменута сума 310,543.775 употребљена је на конвертовање (односно консолидовање) ових 5⁰/₀ зајмова, који су 1 јула 1895 износили :

1. Аграрни зајам од 1882 г. Дин. 5.028 500,—
више 15⁰/₀ накнаде, која се морала дати његовом искључивом имаоцу за престанак на конверзију „ 754 275,— Дин. 5.782 775,—
2. Дуванска рента од 1885 „ 37.663 000,—

3. Железнички зајам од 1881 (Lit. А)	Дин.	80.790 000,—
4. Железнички зајам од 1884 (Lit. В)	„	28.115 000,—
5. Железнички зајам од 1884 (Lit. С)	„	11.900 000,—
6. Железничка рента од 1890 године	„	26.213 500,—
7. Железнички зајам од 1893 године	„	8.000 000,—
8. Зајам с отплатом од 1893 године	„	44.000 000,—
9. Златна рента од 1884 године	„	39.324 500,—
10. Обртна рента од 1888 године	„	28.755 000,—
		<u>Свега Дин. 310.543 775,—</u>

Пошто овај 4% зајам треба отплатити за 72 године, то је по таб. V ануитет:

$$a = 310.543\,775 \times V_4^{72} = 310.543\,775 \times 0,0425\,2489 \\ = 13.205\,839,87 \text{ дин.}$$

За 72 год. биће свега издато:

$$13.205839,87 \times 72 = 950.820470,71 \text{ дин.}$$

Одређујући пак ануитет 5% зајмовима, који су ушли у горепоменуту конверзију, и чије је просечно време отплативања 42 биће:

$$a = 310.543.775 \times V_5^{42} = 310.543775 \times 0,05739471 \\ = 17.823569,91 \text{ дин. (Ако ануитете појединих зајмова који су ушли у конверзију саберемо даће 18.089566,87).}$$

За 42 године било би издато:

$$17.823569,91 \times 42 = 748.589936,22 \text{ дин.}$$

Дакле први је закључак: да је овом конверзијом смањен ануитет за Дин. 18.089 566,87

$$- \text{ „ } \underline{13.205\,839,87}$$

свега Дин. 4.883 727,00, а тим дакле и годишњи држав-

ни расход. Ако пак упоредимо целокупне издатке, наћи ћемо да ће држава више издати:

$$\text{Дин. } 950.820\,470,71$$

$$- \text{ „ } \underline{748.589\,936,22}$$

$$\text{Свега Дин. } \underline{\underline{202.230\,534,49}}$$

Бран. Б. Тодоровић.

ПАРЛАМЕНТАРНА ХРОНИКА

— НАСТАВАК —

15 јул. 4. — Код избора у округу рудничком, верификациони је одбор нашао да је у општинама брусничкој, сврачковачкој и белопољској био повређен изборни закон. Услед тога одбор је предложио да се у тим општинама нареди ново гласање. Ново гласање у тим општинама није могло ни у ком случају одузети мандате посланицима с листе Михаила Радовића, а могло је одузети мандате посланицима с листе Милутина Анђелића: с тога је одбор наредио да одлуку о мандатима с ове друге листе треба одложити, док се поновно гласање не сврши. Мандати пак с листе Михаила Радовића могли су се, по мишљењу одборском, одмах оснажити. Али ово одборско мишљење Скупштина није хтела усвојити, — и избори рудничког округа били су оснажени сви без разлике. Одбору се највише замерало то, што је посланике који су изашли из истог избора, поделио на двоје, па једнима оверно пуномоћје, а другима оставио пуномоћје неовверено до поновног гласања у извесним општинама. С формалног гледишта овакав је начин поступања одишта био незгодан. По одборском предлогу, требало је, без обзира па исход поновног гласања, оснажити избор изабраних посланика с листе Михаила Радовића. С друге стране, у свима оним општинама где се поновно гласање имало наредити, та иста листа Михаила Радовића морала је поново бити истакнута исто тако као и листа Милутина Анђелића. И што је нарочито важно, Радовићева је листа имала да буде истакнута са свима својим кандидатима, како с оним кандидатима чији је избор зависно од исхода поновног гласања, тако и с оним кандидатима, чији је избор већ био оснажен.

Што значи, да се имало гласати о извесним већ овереним посланицима. Сувише би било рећи, као што је један посланик рекао, да је овакав начин поступања монструозан. Али он је, понављамо, с формалног гледишта одиста незгодан. Ипак ми не налазимо да је то био главни разлог због кога је ваљало одбити одборски предлог. По нашем мишљењу, главни разлог за одбијање одборског предлога био је тај, што је по том предлогу ваљало наредити поновно гласање у појединим општинама. За такво поновно гласање не може се наћи ослоња у закону. По пословнику (члан 7 и 8), одбор може предложити и Скупштина решити „да се избор оснажи, или да се уништи, или да се привремено одложи одлука о њему, док се не учини потребна истрага“. Нигде се не предвиђа и четврта могућност, да се уништи резултат гласања у појединим гласачким местима, па да се ту, после, нареди поновно гласање. У Скупштини се више пута дискутовало да ли се могу поновна гласања наређивати (7/12 октобра 1889; 11 новембра 1890; 20/25 септембра 1903), али, начелно, то питање ипак није било решено, јер се никада није било јавило само за себе, већ компликовано другим којим питањем. Члан 84 изборног закона гласи: „Ако на дан 8 септембра због нереда, или из буди каквог другог узрока, гласање не буде извршено на једном или више гласачких места, главни бирачки одбор наредиће одмах да се на свима тим местима изврши гласање 14 септембра.“ И даље: „Али ако се и овога пута на неким гласачким местима не изврши гласање, главни бирачки одбор, ако је то случај на мање од једне трећине гласачких места, свршиће свој посао, не водећи рачуна о том несвршеном гласању. Ако се, на против, то догодило на трећини или више од једне трећине гласачких места, сматраће се као да се нису могли извршити избори за дотични изборни округ или варош. — У оваквом случају Скупштина, кад се састане, решиће да ли ће се, у дотичном изборном телу, понова извршити гласање на свима гласачким местима, или опет само у онима у којима није извршено“. Овде се, дакле, предвиђа један случај у коме би Скупштина могла наредити поновно гласање у појединим гласачким местима, али тај случај није истоветан с овим случајем који ми испитујемо. У члану 84 изборног закона предвиђа се да у појединим гласачким ме-

стима гласање не буде *извршено*. У рудничком округу гласање је било извршено у свима општинама, само што у неким од њих није било извршено правилно. У члану 84 говори се управо о *накнадном* гласању, док је у појединим општинама рудничког округа имало да се изврши *поновно* гласање. Разлика је између *накнадног* гласања и *поновног* врло фина, али је тек има. Кад члан 84 не предвиђа могућност поновног гласања у правом смислу, то може бити говора само о томе да ли се његове одредбе о накнадном гласању смеју пренети аналогijом на поновно гласање, пошто између та два гласања постоји неоспорна сличност. По нашем мишљењу, члан 84 не може се преносити и на све остале сличне случајеве. То је један општи принцип изборног права, који је усвојен и у нашем Уставу и изборном закону, да се у свима гласачким местима једног изборног тела гласање врши једновремено. Од тог принципа позитивно законодавство може чинити изузетке, али ти се изузеци морају тумачити у најужем смислу. Због тога, дакле, што члан 84 изборног закона има карактер изузетног прописа, на основу њега не могу се наређивати поновна гласања, поред свега тога што су та гласања веома слична са накнадним гласањима која тај члан изречно одобрава. Комбиновањем члана 84 изборног закона с члановима 7 и 8 пословника, долази се до овог резултата. Постоје две могућности. Или је главни бирачки одбор утврдио изборни резултат на основу свршеног гласања у свима гласачким местима једног изборног тела, или главни бирачки одбор није био у стању то учинити због несвршеног гласања на појединим гласачким местима. У првом случају Скупштина има само да цени да ли је утврђени изборни резултат правилно утврђен или не, — и према томе да избор оснажи или поништи. У другом случају тек, кад нема пред собом утврђени изборни резултат већ недовршено гласање, може Скупштина наређивати она накнадна гласања која су још потребна да би се гласање у том изборном телу могло сматрати као довршено. Према овоме, основна је погрешка верификационог одбора у томе, што је у опште предлагао поновно гласање у појединим општинама рудничког округа. То га је после навело и на ову другу погрешку, да предложи да се учини разлика између посланика с Радовићеве листе и посланика с Анђелићеве листе. Целу је ту

ствар требало узети простије. Или је неправилна радња у појединим општинама могла утицати на резултат рудничког избора, или није могла. У првом случају требало је цео избор поништити, а у другом цео оснажити. На супрот одбору Скупштина је, у главном, овако поставила питање, — и ми мислимо да је имала право она а не одбор.

15 јул 5. — Код избора у вароши Крушевцу верификациони је одбор нашао да замери бирачком списку. Не само да је списак био нетачан, него су још тражене исправке остале нерешене кривицом како општинског тако и првостепеног суда. Из тог разлога верификациони је одбор предложио, а Скупштина решила да се избор за варош Крушевац поништи. У току дискусије министар унутрашњих дела тврдио је да изборни закон није предвидео поступак за поновне изборе. У члану 93 говори се, истина, о накнадним изборима. Али накнадне изборе не треба мешати с поновним изборима. Накнадни се избори врше онда, кад једно изборно тело остане без свог правилно изабраног посланика. Поновни се избори врше онда, кад се у једном изборном телу сам избор поништи као неправилан. Преносити пак прописе члана 93 са накнадних избора на поновне, немогуће је из ових разлога. Кад падају исте године с првим избором, накнадни се избори врше по истом бирачком списку. Код поновних избора, пак, може се десити да је први избор био поништен баш због неправилности бирачког списка. Ако би се сада поновни избори морали вршити по поступку који је прописан за накнадне изборе, то би се могло десити да Скупштина поништи један избор због неправилности у бирачком списку, и да сѐ, затим, тај избор понови по том истом бирачком списку који је Скупштина огласила за неправилан. Министар унутрашњих дела био је мишљења да за поновне изборе мора сама Скупштина прописати поступак, који би давао могућности да се пре поновног избора изврше потребне исправке у бирачком списку. Скупштина је, изгледа, усвојила ово мишљење. Извештавајући министра о поништењу избора у вароши Крушевцу, Скупштина је нагласила да је тај избор поништила због неправилности бирачког списка, па је позвала министра да учини што треба „да се нареди нов избор и отклоне узроци

због којих је избор поништен.¹ Услед овога, министар је упутио општински суд да узме у поступак све примедбе на бирачки списак које су првог избора остале нерешене, — и ако их не би могао сам усвојити, онда да њиховим подносиоцима изда решење противу кога би се могли жалити надлежном првостепеном суду. Министар је обратио пажњу општинском суду да не сме примати нове примедбе на бирачки списак. — Ми бисмо имали да учинимо ове напомене. (1) Ни са тим поступком који је Скупштина изабрала за поновне изборе, она не може бити сигурна да ће у сваком случају моћи издејствовати претходну исправку бирачког списка. Случај с избором у вароши Крушевцу био је прост: требало је само упутити надлежне власти да узму у поступак већ поднете примедбе на бирачки списак. Али има тежих случајева. На пр. 1903 Скупштина је била решила да се поништи један избор због тога што су у бирачки списак заведени, и на основу тога гласали и неки страни држављани. На основу тога решења требало је наредити општинској власти да те бесправне бираче избрише из бирачког списка. Такву наредбу Скупштина није могла непосредно издати општинској власти. Министар унутрашњих дела, који је имао да изврши скупштинско решење, такође није могао такву наредбу издати. Једини је излаз био да министар нареди локалној полицијској власти да у смислу скупштинског решења тражи исправку бирачког списка, па ако је не би код општинског суда добила, да се жали првостепеном суду. У овом случају који испитујемо било се десило нешто боље: нашао се један обичан грађанин који је у своје лично име тражио, и, како изгледа, одмах и издејствовао потребне исправке бирачког списка. Али ствари не морају увек ићи овако глатко. Претпоставимо овај случај. Локална полицијска власт, по упутствима министра унутрашњих дела, или један обичан грађанин, у своје лично име, тражи исправку бирачког списка у смислу скупштинског решења. Општински суд одбије тражиоца исправке; он се жали првостепеном суду: овај га такође одбије. У том случају Скупштина нема никаква начина да ипак издејствује потребне исправке

¹ Министар унутрашњих дела, г. Стојан Протић, био је добар да нам стави на расположење све акте који се одnose на поновни избор у Крушевцу.

бирачког списка, — и поновни ће се избор извршити по бирачком списку с првог избора, и ако се неправилност тог списка потпуно обелоданила у скупштинској дискусији. (2) Скупштина је узела да поновни избор није накнадни избор, него понављање, управо продужење првог избора, који је био неправилно извршен. Али, ако се поновни избор схвати тако, као први избор поновљен, онда поновни избор треба извршити по истом поступку по коме је и први избор био извршен, а то је по поступку општих избора. Тај закључак пак Скупштина није хтела да изведе. На поновне изборе она је у свему применила поступак накнадних избора, сем што је код поновних избора допустила исправљање бирачких спискова које је код накнадних избора било немогућно. Све изборне радње свршавале су се у оним краћим роковима накнадних избора, а не у оним дужим роковима општих избора, — и као код накнадних избора, тако су се и код поновних узимали бирачки одбори с последњих општих избора, у место да се, као код општих избора, постављају нови. Скупштина није, дакле, истрајала у свом гледишту да поновни избор није накнадан избор, већ први избор поновљен. У неколико, она је поновне изборе ипак подвела под поступак накнадних избора, из чега изилази да по њеном схватању тај поступак у неколико важи а у неколико не важи за поновне изборе. Схватања половно и неодређено, које нема никаква ослоњаца у закону. (3) У специјалном случају избора за варош Крушевац, Скупштина је решила да се пре поновног избора узму у поступак извесне тражње исправке, које су, првог избора, биле остале нерешене, због тога што је законски рок за њихово решење био истекао. Из тога изилази, да је општински суд и, евентуално, првостепени суд имао при поновном избору за варош Крушевац да решава о тражњама исправке за чије је решење законски рок био истекао. Рећи ће се, може бити, да је тај рок био накнадно продужен скупштинским решењем. По нашем мишљењу, законски рок може бити продужен само законодавним решењем, а никако једностранним скупштинским актом: судови општински и првостепени у вароши Крушевцу били су сасвим у праву да не воде рачуна о том продужењу рока које је Скупштина била одлучила, — следствено, да не узму поново у поступак оне тражње исправке које су, првог избора, због протеклог рока, оста-

виле перешене. — Према свему овоме, питање се поставља да ли је Скупштина одиста погодила намере законодавчеве, кад је одвојила поновне изборе од накнадних. Она је била пошла од тога да поступак накнадних избора не даје могућности за исправку бирачког списка, а поновни избори могу бити наређени баш због тога што се показало потребно исправити тај списак. Другим речима, кад поновни избор не би могао бити наређен због неправилности бирачког списка, сметње не би више било да се и поновни избор врши по поступку накнадних избора. И сада, нама се чини да је законодавац имао баш то на уму, да се у Скупштини не може дискутовати правилност бирачког списка после свршених избора; да се с тога није ни питао какав поступак треба прописати за поновне изборе који би били наређени због неправилности бирачког списка, — и да се, онда, ограничило на то да утврди поступак за накнадне изборе, који се сасвим лепо да пренети и на поновне изборе, — или, тачније речено, на све поновне изборе сем оних који би се због неправилности бирачког списка наређивали, и који су, по законодавчевим идејама, били немогући. Претпоставити овако шта, изгледа нам много логичније, него претпоставити да је законодавац сматрао да се поступак накнадних избора не односи и на поновне изборе, — и, поред свег тога, за поновне изборе није никакав нарочити поступак прописао. Остало би само да се докаже да је законодавац одиста био руковођен том идејом да се правилност бирачког списка не може после свршених избора дискутовати у Скупштини. Треба имати на уму да је састављање бирачког списка стављено у дужност општинском суду. Општински суд такође прима све тражње да се тај списак исправи, и решава о њима у првој надлежности. Противу његовог решења има места жалби само на првостепени суд. Све спорове који се могу јавити поводом бирачког списка, законодавац је ставио у надлежност судске власти. И то с разлогом, јер ти су спорови, по својој природи, правни спорови, пошто се сви окрећу око тога да ли извесно лице ужива бирачко право или не. Кад су пак то правни спорови, чије је расправљање стављено у надлежност судске власти, онда се, очевидно, Скупштина не може у њих мешати. На тај начин Скупштина би присвајала себи судске атрибуције, и, следствено, вређала оно велико начело поделе

власти, које је и у нашем Уставу прокламовано. И на пр. баш тај избор за варош Крушевац Скупштина је поништила, поред осталог, и зато, што првостепени суд није одмах донео решење по жалбама које је противу бирачког списка био добио од општинског суда, него је те жалбе вратио и тражио да општински суд још неке претходне формалности испуни. Скупштинска је већина била мишљења да су те претходне формалности биле непотребне, и да је својим излишним захтевима суд учинио да су поднете жалбе изгубиле рок, и остале нерешене. Сасвим је свеједно, ко је у том специјалном питању имао право, првостепени суд или Скупштина. Важно је то да је, улазећи у питање о бирачком списку, Скупштина била наведена да дискутује један акт судске власти, што се с начелом поделе власти никако не слаже. Заључујемо, дакле, да сва изборна радња која стоји у вези с бирачким списком, стоји под искључивом контролом судске власти. Ту радњу парламенат не може после судске власти накнадно испитивати. То значи, да он не може ни изборе поништавати због неправилности које би се у бирачки списак уз пркос свему поткрале. Ако би се, у току времена, добило доказа да су неправилности ове врсте узеле веће размере, то би био разлог да се у изборни закон унесу јаче предохране противу њих, — али не би био разлог да законодавна власт закорачава у надлежност судске власти, под изговором да има да сузбија извесне неправилности које судска власт није хтела, или није умела, или није могла сузбити. Враћајући се на избор за варош Крушевац, ми налазимо да верификациони одбор, и с њиме Скупштина, нису имали ни да испитују шта је радио општински а шта првостепени суд приликом исправљања бирачког списка, и да ли њихове радње дају довољно јемства за правилност тога списка. И пошто су сви разлози противу избора у Крушевцу покупљени таквим истраживањем, то по нашем мишљењу овај избор није требало поништавати.

— наставље се —

Слободан Јовановић.

СУДСКА ХРОНИКА

АПЕЛАЦИОНИ СУД НИЈЕ НАДЛЕЖАН ДА РАСМАТРА ПРЕСУДУ ПРВОСТЕПЕНОГ СУДА, КОЈОМ ЈЕ ОПТУЖЕНИ ОСУЂЕН ДА СЕ ПРЕДА РОДИТЕЉИМА ДА ГА ОНИ КАЗНЕ.

Одлука Опште Седнице Касационог Суда.

Пресудом првостепеног суда, коју је, по незадовољству државног тужиоца, расмотрио и одобрио Апелациони Суд пресудом од 18 марта 1904 године број 1071, осуђен је Радомир, да се за дело крађе преда родитељима, да га они казне.

По жалби државног тужиоца, III одељење Касационога Суда, примедбама од 29 октобра 1904 године број 5487, поништило је пресуду Апелационог Суда, пошто „ишта не одговара закону, јер је изречена од ненадлежног суда.

По § 261 кривичнога поступка Апелациони Суд разматра и суди само она кривична дела, у којима би тужени био осуђен на ма какву казну; па како у овом случају оптужени Радомир пресудом првостепеног суда није осуђен ни на једну казну од оних, које је законодавац прописао у § 12 кривичнога законика, — онда Апелациони Суд није могао разматрати ово кривично дело.“

Апелациони Суд није могао усвојити примедбе Касационог Суда, већ је 4 новембра 1904 године под број 5188 дао ове противзлогте:

„Касациони Суд у својим примедбама заступа то мишљење, да је Апелациони Суд невадлежан за разматрање оних пресуда, по којима се оптужени, као малолетни, предају својим родитељима да их они казне за учињена кривична дела. Апелациони Суд налази да одлука суда, да се малолетна деца предаду својим родитељима ради кажњавања,

преставља једну особену врсту казне. По § 261 кривичнога поступка Апелациони Суд је надлежан за разматрање свих оних пресуда, у којима је оптужени осуђен на ма колику казну. У овом случају постоји казна и то особене врсте: да се оптужени преда родитељима да га они казне за учињено кривично дело, према чему излази, да је Апелациони Суд био надлежан за разматрање и да је правилно урадио, кад је приступио разматрању поменути пресуде првостепеног суда.“

Касациони Суд, у општој седници, 11 децембра 1904 године под бројем 10827 нашао је да су примедбе III одељења Касационог Суда на закону основане, а да противразлози не стоје, па је примедбе и уважио.

Према овим обавезним примедбама Апелациони Суд, одлуком од 16 децембра 1904 године број 5874 вратио је нерасмотрена акта првостепеном суду и препоручио му, да их пошаље на разматрање Касационом Суду, као надлежном.

Драгутин Драгутиновић

О МОМЕНТУ, ОД КОГА СЕ РАЧУНА ПОЧЕТАК КАЗНЕ ЛИШЕЊА СЛОБОДЕ

О томе говори § 23 казненог законика, који гласи:

„Почетак робије, заточења и затвора рачуна се од дана прве пресуде, ако је осуђени у притвору, а ако није, онда се рачуна од дана, кад се он по саопштеној му извршителној пресуди слободe лиши.“

Овде дакле имамо два случаја: 1-во осуђени је у судском притвору и 2-го осуђени је у слободи, било што дело није повлачило притвор, било што је пуштен на јемство по § 171 кривичног судског поступка. Рачунање казне у првом случају врло је проста ствар. У другом случају могу да настају тешкоће због тога, што се при осуди промени казна затвора у робију или што се у опште изрекне казна робије, која је казна предвиђена за злочине, који опет повлаче притвор пре осуде.

Узмимо овакав случај: Оптужени је одговарао за покушај убиства. Првостепени суд га пусти у слободу на јемство. Пресудом истог суда буде оптужени кажњен затвором. Казна да се рачуна од дана лишења слободe по извршној

пресуди. Апелациони Суд преиначи пресуду и осуди оптуженог за покушај убиства на робију. Казна да се рачуна од дана лишења слободе с обзиром на § 23 казненога законика.

Питање настаје: да ли је практична одредба § 23 казненог законика, да се и у овим случајима, где се казна робије изрекче, а оптужени је у слободи, било што дело није повлачило притвор или што је на јемству, чека на извршност судске пресуде, па да се оптужени притвори у циљу издржања осуде. Да ли би било практичније, да се оптужени, у тим случајима, одмах притвори, и ако пресуда није постала извршна, с обзиром на ту околност, што постоји велика вероватноћа, да ће таква судска пресуда постати извршна?

Ми мислимо, да је одредба § 23 казненог законика погрешна у захтеву *извршности пресуде*. Овај би захтев требало изоставити, како би на тај начин судови могли при изреченој казни робије одмах да притворе оптуженог.

Поједини судови притварају оптуженог, кад је био у слободи, а изрекче се казна робије, пре но што је пресуда постала извршна. Налазимо, да је пракса тих судова погрешна с обзиром на § 23 казненог законика и да је неумесно позивање судова на § 171 кривичног поступка у опште, ако оптужени, пуштени на јемство, није злоупотребио слободу, док се на овај пропис суд не може ни позвати у случају, кад је оптужени био у слободи, што дело није ни повлачило притвор. У горњем случају правилно је поступио првостепени суд, што оптуженог није притварао до извршности пресуде. Јер, кад је оптужени пуштен на јемство у слободу, то се он изједначује са оптуженим у слободи, по основу што дело не повлачи притвор, те суд мора да слободу оптуженог поштује исто онако, као што тражи од оптуженог да слободу не злоупотреби. Само је за злочина дела предвиђено, да се оптужени брани из притвора. Благодејање слободе на јемству код ових дела, као и слободе код дела, што не повлаче притвор има и треба дотле да траје док се једном судском пресудом не утврди природа дела као злочина, док се не изрекне казна робије. Ова казна чим је изречена сама собом казује, да је дело тешко, да казна треба одмах да се изврши, да осуђени треба да је у рукама власти. Ти разлози говоре, да у случају, кад је из-

речена казна робије, да оптуженог треба одмах притворити без обзира на извршност пресуде. Али судови то не смеју радити према § 23 казненог законика. С тога ми и мислимо, да овај захтев извршности пресуде за рачунање казне па и притварање треба укинути.

Један практичан случај најбоље ће нам показати, колико је велика опасност, ако се оптужени остави у слободи до извршности судске пресуде. Претпоставимо да је оптужени А. пресудом првостепеног суда за дело хотичног убиства с предумишљајем ослобођен казне као невин, а Апелациони Суд га осуди на робију од 20 година, док Касацциони Суд учини примедбе у смислу примене смртне казне. По § 23 казненог законика оптужени се не може да притвори док пресуда Апелационог Суда не постане извршна, јер му се казна робије, пошто је у слободи, рачуна од дана извршности пресуде, а да се притвор употреби као превентивна мера по § 171 кривичног поступка није могуће, пошто могу не бити испуњени услови за уништај слободе допуштене оптуженом било јемством, било што је пресудом првог суда пуштен као невин, за који случај закон и не предвиђа ово притварање. Па и овај притвор не би могао по § 23 казненог законика да се урачуна у казну, већ тек од извршности пресуде. У осталом суд може и наћи: да нема опасности, да ће оптужени побећи.

Према томе је најбоље поставити такву одредбу у закону, да се оптужени по изреченој осуди робије или заточења има одмах притворити, и ако пресуда није постала извршном, и да му се казна рачуна од дана притвора. На тај начин би се више одговорило правној сигурности и јавном поретку у држави. Осуда на робију и уживање слободе до извршности пресуде не слажу се!

Др. Душан М. Суботић,

писар Касацционог Суда.

МОЖЕ ЛИ СЕ СВЕДОЦИМА ДОКАЗИВАТИ БРАЧНО СТАЊЕ?

— СВРШЕТАК —

* * *

Из свега до сад изложеног ми видимо, на првом месту, да у пракси нису пречишћени појмови о надлежности суда за спорове о признању брачног стања. Поред наведених примера, за доказ тога служе нам и она два случаја, које наводи г. Максимовић у завршној (IV) књизи своје Нове Збирке начелних одлука одељења и општих седница Касационог Суда, где је грађански суд расправљао питање о постојању брака (страна 4 и 38).¹ Међутим и ако по закону (тачка а § 27 грађанског судског поступка и тачка 4 § 8 закона о устројству првостепених судова) све породично правне и у опште све т. зв. статусне тужбе, чији су предмети непроцењиве вредности, спадају у апсолутну надлежност првостепених судова, ипак одредбе § 99 грађанског законика и члана 96 закона о црквеним властима довољно јасно говоре да се од овог општег правила *изузимају спорови о важности, разводу и уништају брака*. Ови спорови пренети су поменути законским одредбама у апсолутну надлежност епархијског духовног суда. У прилог овоме говори и одредба § 13 кривичног судског поступка, а сем тога још и та околност, што грађански судови, докле год постоји код нас само религиозни облик брака не би могли понегда имати ни критеријум за правилну оцену овога питања. Претпоставимо само један такав случај да је поведен спор о важности брака услед тога што је обред венчања у недоба био прекинут. Узмимо на пример случај да су *за време венчања* напали разбојници или да је удар грома или друга каква елементарна непогода онемогућила довршење обреда венчања, који је био започет, па се пита је ли оно колико је било извршено довољно да се може сматрати да је брак закључен. Који је моменат у таквој прилици од судног значења грађански суд не би могао одредити, јер је ту у питању чисто религијски елеменат, о коме може реша-

¹ Ова два случаја показују нам у исто време да се и грађански суд колеба. И код њега није стална пракса. Један од ова два примера решен је у негативном смислу т. ј. коначна одлука судска гласи да се постајање брака не може сведоцима доказивати (IV, страна 4).

вати само црквено-судска власт, као апсолутно надлежна за црквено-религиозне предмете.

Друго, што смо овде запазили, јесте нејасност и неодређеност пута и начина, којим се отпочиње спор. Ми смо видели да је духовни суд узео у поступак тужбу противу лица, *чији брак није у питању*. Тужитељица судским путем изнуђава признање свога брачног стања од лица, која тиме што не признају брак без пуноважног доказа нису учинила још никакво дело да би била дужна пред судом одговорати. Она су толико исто у овој прилици приватноправно одговорна колико и сам суд, који без доказа да брак постоји, није хтео истој тој тужитељици да досуди удовичко уживање. У њиховом непризнавању брака нема ни у колико противправне радње нити је то од каквог значења за спорни однос. Јер, кад би они претпоставимо шта више и изјавили своје признање спорни правни однос — питање о важности брака тиме ипак не би било решено. Очеvidно, дакле, да је овде тужба погрешно упућена. Ради признања брачног стања по природи саме ствари тужба се може поднети или противу кога од супружника или противу пароксијског свештеника, чијом кривоцом дотични брак није уведен у књиге венчаних. Код наведеног пак случаја тужитељица је на првом месту требала надлежним путем (§ 160 кривичног судског поступка) да подигне тужбу противу свештеника за дело неуредног вођења црквених протокола (§ 142 кривичног закона), па би онда, у смислу § 13 кривичног судског поступка, питање да ли њен брак постоји било по званичној дужности расправљено. Но, сем овога, могућан је још један пут за констатовање брачног стања. Он је предвиђен правилима Архијерејског Сабора о накнадном попуњавању и исправкама црквених протокола од 18 октобра 1901 године СБр. 94. По тачки 8 и 9 тих правила кад се деси случај да у протоколе венчаних није записано неко лице или је белешка нетачна, онда духовни суд, на молбу самог лица над ким је венчање извршено или чланова његове породице, испитује свештеника, који је венчање извршио, сведоке, који су при вршењу обреда присуствовали и у опште сва она лица, која би могла што поуздано знати о истинитости венчања. Осим свештеника, самих супружника, којих би се питање о венчању тичало и њихових родитеља, сва остала лица морају своје исказе заклетвом утврдити. Без

формалног извиђања, или кад се деси такав случај да је извиђање немогућно извршити услед тога што је догађај (венчање) давно био, надлежни духовни суд, немајући свих потребних доказних средстава, којима би се дотични догађај венчања на време неуписани или неправилно записани могао *потпуно* и *несумњиво* доказати, не може доносити решење о накнадном попуњавању или исправци црквених протокола, па ма колико поднесени документи изгледали вероватни по садржини својој.

На тај начин ми смо у исто време добили одговор и на стављено питање. Није искључена могућност, дакле, да се и сведоцима утврђује брачно стање. У два случаја то је несумњиво: прво, ако би какво кривично дело пред суд дошло, с којим би било уплетено питање да ли брак постоји и друго, ако се утврди факт да су протоколи неуредно вођени па је потребно да се у њима изврши накнадно попуњавање или нека исправка. Ценећи важност брачног стања по његовим последицама за многобројне правне односе грађана било би разуме се правилније, као што је духовни суд у својим разлозима навео, да се доказивање сведоцима допусти само онда, кад се утврди да су протоколи ма којим начином уништени. Али, наш законодавац, на жалост, није довољно загарантовао тачно вођење црквених протокола. Дешавало се, на пример, у неким местима да протоколи црквени нису уредно вођени за неколико година и да нико због тога није искусно никакву казну. Један такав пример између многих представљају нам протоколи цркве шопићске у срезу колубарском. Тамо је сам намесник, дакле надзорни старешина среског свештенства, оставио после себе врло неисправне црквене протоколе. Он је пропустио завести за неколико година небројено случајева рођења, венчања и смрти. Док је он жив био кад му је требало служио се својим прибелешкама. После његове смрти никакве прибелешке нису нађене, а протоколи готово празни. Сад је питање, може ли се у оваком једном случају не допустити доказивање брачног стања сведоцима? Истрага се нема противу кога повести пошто је кривац умро, протоколи истина постоје само нису уредно вођени, а међутим несумњиво се утврђују многи случајеви закључених но не уписаних у протоколе бракова. За овако велику немарљивост требало би да неко буде одгово-

ран, али садашњи прописи о тој одговорности врло су недовољни. Стални надзор у погледу уредног вођења црквених протокола, по тачки 10 члана 95 закона о општинама, поверен је општинском суду као општинској власти, но општински судови тако немарљиво тај надзор врше да ретко ко и зна да је то њихова дужност, а о каквом *систематском уверавању* о уредности вођења црквених протокола како закон изискује нема ни помена. Поред општинског суда и надзорне државне власти, о којој се само помиње у тој истој одредби закона о општинама, од времена на време треба да врше преглед црквених протокола по закону окружни протојереји, средњи намесници и изванредни архијерејски изасланици (тачка 8 члан 31, тачка 17 члан 27 и тачка 7 члан 36 закона о црквеним властима). Међутим горе наведени пример поред многих других, које између осталог констатује најбоље распис Министра црквених послова од 3 маја 1899 година ЦБр. 540., довољно нас убеђује о лабавости и овога надзора. Овај пример нам показује случајно да баш сам орган надзорне власти, онај, чији рад не знам због чега не сматра нико за дужност да контролише, није испуњавао правила у погледу вођења црквених протокола. Користећи се баш својим положајем он је за живота прикрио кривницу, којом је нанео штету толиким грађанима оставивши их без пуноважних доказа њиховог грађанског стања.

Ето, услед тога, докле год нарочитим законом као и у другим културним државама не буде прецизно обележена дужност вођења књига грађанског стања и док се јачим мерама потпуно не загарантује њихова тачност, докле, у погледу црквених протокола, без обзира на начело нашег грађанског судског поступка, по коме се „противно садржају исправе начињене по законој форми не може доказивати сведоцима“ (§ 233) ми држимо да мора бити допуштен изузетак. То захтева исти онај друштвени интерес због кога је и само то начело у закону изражено. Јер, и у једном и у другом случају главни циљ је материјална истина у приватним правима грађана, која се у грађанским парницама на суду траже, бране, доказују, обезбеђују, суде и пресуђена извршују.

У осталом под питањем је да ли се допуштењем доказивања брачног стања сведоцима вређа § 233 грађанскога

судскога поступка. По тексту § 187 истога закона јавне су исправе: „свештенички *изводи протокола* крштених, венчаних и умрлих,“ а то не значи да за јавну исправу треба сматрати и случај кад ње нема, кад упис у поменуте протоколе није ни извршен, те се ни извод из њих не може издати. У таквој прилици свештеник може истина издати уверење да у протоколима дотичне цркве *није уписано венчање* извесних лица, али такво уверење не тврди нити може тврдити и да брак није закључен. Отуда велимо тешко је извести да би било повреде горњег начела ако би се *у недостатку извода* допустило доказивање сведоцима. Зашто би онда законодавац захтевао при венчању присуство два или три сведока. Без сумње да он то захтева само зато, што претпоставља да услед заборавља, немарљивости или зле намере може се десити да акт венчања буде неисправно уведен односно неким случајем никако не уведен, уништен или изгубљен, па за сваки случај да се брачно стање тим сведоцима може утврдити. Имајући у виду баш ово значење њихово сасвим умесно нека страна законодавства прописују нарочиту квалификацију сведока при венчању. Обично се препоручује да се не узимају малолетна и таква лица, која због своје неспособности сведочења не би била кадра у случају потребе посведочити акт закључења брака по прописима грађанског судског поступка.

Dr. Чед. Митровић.

АДМИНИСТРАТИВНА ХРОНИКА

ЛЕТИМИЧАН ПРЕГЛЕД НАШЕГ ЗАКОНОДАВСТВА О КЛАСНОЈ ЛУТРИЈИ ЗА ПРИВРЕДНЕ ЦИЉЕВЕ

Господин Министар Народне Привреде спремио је предлог закона о изменама и допунама у закону о српској државној Класној Лутрији за привредне циљеве.

Циљ је овом предлогу да се члан 5 закона о коме је реч постави на друге принципе.

Пре него што бисмо изнели и наше гледиште о овом предлогу закона, а да би се боље схватила и тенденција мераваних измена и допуна, налазимо за потребно да бацимо летимичан поглед на главне моменте нашег законодавства о установи Класне Лутрије.

1.

Као што је познато, задатак је Министарства Народне Привреде да се стара о мерама за унапређење свију грана пољске привреде (земљоделства, сточарства, шумарства, пчеларства, свилоделства и т. д.), за унапређење и развитак трговине, заната, индустрије, саобраћаја и радности у опште.

Логично, ово старање не може и не сме да има само идеалан и доктринаран карактер. Оно је, а тако мора и да буде, скопчано с материјалним жртвама од стране државе. Консеквентно, у колико се више од државе захтева да обрати што бољу пажњу на унапређење народне привреде, у толико ће бити веће и дације од појединих лица, која скупа састављају апстрактан појам: држава.

С тога, да би се што боље извело начело изложено у члану 2 закона о устројству Министарства Народне Привреде од 21 децембра 1882 са што мањим непосредним оптерећа-

вањем пореске снаге народа, државници, којима беше поверена судбина Србије последњих година XIX века, дошли су на мисао, а она с гледишта политичке економије не почива на моралној основи, да се и код нас заведе Класна Лутрија као државна установа.

Лутрија, казардна игра, датира још из римског доба. Измишљена у први мах као нека врста дистракције за народ, она је, мало по мало, ушла у нарави, за тим у законе: појединци су је експлоатисали као инструмент спекулације; државне управе као фискалан извор. Лутрија још и данас фигурише у буџетима извесних држава као порез *sui generis*. (*Petit dictionnaire politique et social* par Maurice Bloch, стр. 451).

Тако је и код нас донесен закон о српској државној Класној Лутрији за привредне циљеве од 21 априла 1890.

Законодавац је овластио Министра Народне Привреде да споразумно са Министром Финансија свако пола године издаје највише до 50.000 комада целих срећака, од којих свагда половина од целокупног броја издатих срећака мора бити с добицима извучена.

Издавање оваквих срећака искључиво је право државе.

Но, изузетно, Министар Народне Привреде може појединим друштвима за добротворне циљеве или општинама за њихове потребе, по њиховој молби одобрити издавање и вучење срећака.

И пошто је ово допуштење изузетак од апсолутног начела израженог у одељку 1 члана 8 овог закона, он се мора тумачити у најужем смислу: *exceptio est strictissimae interpretationis*.

Познато је да наши суграђани Јевреји имају и своју црквену општину.

Према томе може се евентуално поставити питање да ли се речи „општина“, у одељку 2 члана 8 овог закона, може дати тако широко значење, да она подразумева чак и црквене општине.

По нашем мишљењу таква би солуција била апсолутно противна и тексту и духу овог закона. Јер, законодавац, доносећи овакву одредбу имао је несумњиво искључиво у виду политичке општине, које, као делови државне целине, подлеже надзору државних власти без обзира на верску подвојеност њезиних појединих чланова.

Као логична последица државног монополисања оваквих срећака јесте апсолутно забрана трговања у Србији са страним срећкама, сем са срећкама државних зајмова.

Стране су срећке за српског законодавца *res extra commercium*.

Санкција ове прохибиције налазила се у члану 10 овог закона.

За руковање пословима Класне Лутрије предвиђен је и нарочити управни одбор, чије чланове поставља Министар Народне Привреде на неодређено време.

Кардинална је погрешка што законодавац није прописао какве квалификације треба да имају она лица која се постављају за чланове овог одбора.

Ова омашка, свакојако намерна, јер је тенденција извршне власти да има што јачу слободу кретања, није остала неопажена приликом претреса у Народној Скупштини овог законског предлога.

Из дебате у законодавном телу, поводом поднесеног пројекта, види се, да је управни одбор Класне Лутрије требао да буде састављен од стручних људи, који се разумеју у финансијским пословима.

(Стенографске белешке о раду ванредне Народне Скупштине сазване за 1 новембар 1889 у Београду, III део, страна 4662—4663).

Питање је сада да ли се у самом закону о српској државној Класној Лутрији налази извесан критеријум о коме Министар Народне Привреде мора и треба да води рачуна приликом постављања чланова управног одбора.

Као што је познато, при интерпретацији закона, морамо се у првом реду држати текста закона, ако је он јасан.

У овом конкретном случају, законодавац ништа не говори о квалификацијама које би требало да имају чланови управног одбора. Може ли се из овог ћутања извести закључак, да је законодавац хтео да се ослони на дискрецију извршне власти? По нашем мишљењу, такав би закључак био погрешан. Све што би се из овог ћутања могло извести, то је, да је законодавац у овом погледу хтео, да извршној власти, дакле, Министру Народне Привреде, остави извесну слободу кретања, али сва слобода кретања не сме да иде до негације *ratio legis* овог закона.

Према томе, консултирајући дух закона о коме је реч, а ослањајући се на скупштинску дебату, ми долазимо до логичног закључка, да чланови управног одбора апсолутно морају да познају механизам Класне Лутрије, што неоспорно претпоставља стручност у послу.

Међутим, и приликом постављања чланова управног одбора Класне Лутрије дешавало се оно исто што и при наименовању чланова и других лукративних одбора, кад год је ово наименовање завршило искључиво од нахођења извршне власти, а законом нису ближе прецизиране потребне квалификације.

С тога се при поставци чланова управног одбора Класне Лутрије више водила брига да се да лукративно место политичким једномишљеницима, но да се у овај одбор уведу људи, који збиља познају механизам послова Класне Лутрије као једне нарочите установе. Тако је један одбор, који је требао да има еминентно стручан карактер, услед познате партијске нетрпељивости, носио на себи увек извесно политичко обележје. Доиста, прелистајмо „Српске Новине“ од 1890 па до данас, па ћемо из самог постављења чланова овог одбора, као и из разних решења управног одбора било о позајмицама, било о помоћи, које су давале из Класне Лутрије, видети једновремено и политички барометар у Србији.

Па ипак, ми имамо тврду веру, да ће политичка искључивост, која је последњих тридесет година прошлог столећа владала у нашој земљи, а на велику штету самих државних интереса, ишчезнути у новој епоси нашег државног живота, која треба да буде подлога за економни и привредни преображај наше отаџбине.

Постоји ли инкомпатибилитет између часништва у управном одбору Класне Лутрије и звања чиновника у Министарству Народне Привреде?

По једнима овај инкомпатибилитет не би постојао.

Браниоци овог мишљења овако аргументишу:

1) Изразн *„потребан број чланова за управни одбор и њихове дневнице одређује Министар Народне Привреде,*“ којима се законодавац послужио у одељку 2 члана 6 овог закона, тако су општи, да се под њима имају разумети и државни чиновници, ergo и чиновници Министарства Народне Привреде.

2) Решити противно значило би арбитрарно сужавати јавно правну способност чиновника Министарства Народне Привреде, значило би стварати, што се њих тиче, извесне дешепансе, а познато је да се дешепанс не сме никад претпостављати, већ се мора у закону нарочито нагласити. А ни једном одредбом закона о српској државној Класној Лутрији државни чиновници уопште, а чиновници Министарства Народне Привреде на посе, нису искључени из часништва у управном одбору Класне Лутрије.

3) Управни одбор Класне Лутрије стоји под надзором Министра Народне Привреде. Према томе, Министар Народне Привреде вршиће најефикасније овај надзор, ако у управни одбор „одкомандује“ једног или два чиновника свога ресора, у којима има потпуно поверење.

4) И традиција је у томе смислу. Донста, од постанка ове установе, начелник одељења за трговину, радност и саобраћај био је увек члан овог одбора, што доказује да покренуто питање никад није било спорно, у толико пре што је и правилима о управи српске државне класне лутрије тако предвиђено.

По другима, овај би инкомпатибилитет несумњиво постојао и потицао ако не из текста, а оно из духа закона.

Ово би се мишљење, које и ми делимо, могло од прилике овако формулисати.

Истина је да су изрази којима се законодавац послужио у одељку 2 члана 6 тако општи да се под њима могу разумети сви државни чиновници без разлике; али, кад се овај одељак доведе у најинтимнију везу са одељком 1 истог члана, онда се види да ови изрази не могу имати тако широко значење, као што то на први мах изгледа. Темперирани изразима „*под надзором Министра Народне Привреде*“ из одељка 1, они несумњиво искључују могућност да чиновници Министарства Народне Привреде могу бити постављени за чланове управног одбора Класне Лутрије. Донети противну солуцију значило би допустити могућност да једног дана видимо управни одбор Класне Лутрије састављен од самих чиновника Министарства Народне Привреде, што би свакојак о било апсурдно, а до апсурдности мора се пеминовно доћи кад се у аргументацији пође с погрешног критеријума.

Положај начелника у одељењима Министарства Народне Привреде од еминентне је важности.¹ Према томе, да би се они што мање буду увлачени у разне одборе, нарочито кад то нема никакве интимне везе са њиховим функцијама у Министарству Народне Привреде. Иначе, растрзани на све стране, они ће се фатално ограничити на отправљање чисто текућих послова, јер неће имати времена да уђу дубље у проучавање економних и привредних прилика не само код нас него и код других народа, а специјално у најближем суседству, што би свакојачко било од неоспорне важности по нашу привредну политику.

— СВРШЕЊЕ СЕ —

Милош Христић.

ANALI PFB | anali.rs

Види чланак: Интерпретација закона о уређењу Привредног Савета од 18 марта 1891. Глас Права за 1905, број 2, страна 58—61.

Б Е Л Е Ш К Е

Избор Касацисних Судија. Пошто је Министар Правде на основу члана 11. закона о судијама имао дужност предложити Њ. В. Краљу да се судије Касацисног Суда г. г. Драгутин Ж. Петровић и Ђорђе Симић пензионису упутио је позив Државном Савету и Касацисном Суду да на основу члана 154. Устава изберу потребан број кандидата на њихова места. Оба ова тела су одговорила, да томе послу не могу приступити, докле се дотична места не „упразне.“

Да се овај посао не би одуговлачио, Министар Правде је поднео указ о пензионисању дотичних судија, и том приликом упутио је Државном Савету и Касацисном Суду ово писмо:

„У циљу што бржега отправања послова, потписани је поднео Њ. Вел. Краљу на потпис указ о пензионисању судија Касацисног Суда г. Драгутина Ж. Петровића и г. Ђорђа Симића, у вези с писмом Касацисног суда Бр: 10.358. од 2. т. м. — Државног Савета Бр: 7211. од 31 октобра т. год., те му је част умолити Касацисни суд — Државни Савет, — да што пре изволи приступити избору кандидата за попуњавање њихових места према писмима Бр: 10.386., 10.455. и 10.540. од 28 и 31 октобра и 2 новембра тек. год.

У исто време потписаном је част нагласити Касацисном суду — Државном Савету — да ни по духу ни по граматичном тумачењу одредаба Устава (: чл. 144. и 154.) и закона о судијама (: чл. 8.) није неопходно потребно да се најпре дотична места фактички упражњују, па да се тек онда бирају кандидати на њихова места. И уставотворац и законодавац имали су у првом реду на уму, да у дотичним судовима буде увек потребан број судија за непрекидно вршење судских послова. Према томе ни једном од њих није могло ни на памет пасти, да те послове отежавају на тај начин, што ће спречавати и избор кандидата на места која се по закону имају упразнити и новим лјцима попунити. Колико је горње мишљење Државног Савета — Касацисног суда, — по скромном мишљењу потписаног неосновано, може се видети и из овога примера: Свакога дана се указује потреба да се у једном или другом првостепеном суду постави по који нов судија. То се према тумачењу које Државни Савет — Касацисни суд — даје члану 154 Устава, не би могло учинити, пошто се и за њих ту (: последњи став) говори о „упражњеним“ местима.

За захтев изнет у писму Бр. 10.386. потписани је имао међутим још два разлога, којима држи да неће одрећи важност ни Касациони суд — Државни Савет. На првом месту потпун Касациони суд изабраће логично боље кандидате на места која се упражњују него окрњен; у другом реду, судијама Касационог суда, чија се места упражњују по сили закона не треба ни у интересу што бољега правосуђа одузети могућност да суделују у избору својих последника. То је морални дуг који им се дугује, а да се о томе и не говори да њихово познавање кандидата стечено дугогодишњим цењењем стручнога рада може само ићи на руку што бољој и што кориснијој примени изборнога система у попуњавању судских места.

Најпосле ни по Уставу ни по закону о судијама Касациони суд — Државни Савет — нема надлежност да испитује: је ли икад које судијско место упражњено и хоће ли се, на ком основу упразнити и т. д., пошто ово спада у делокруг извршне власти, која за то и одговорност носи.

Потписати је слободан надати се, да ће Државни Савет — Касациони суд — хтећи узети ове побуде у обзир при оваквим случајевима бар у будућности“.

Др. Νικ. Μίλας, επυσκοπον, Το ελληνοιαστικον δικαιον της ορθοδοξου ανατολικης εκκλησιας, εκ του γερμανικου υπο Δρ. Μελετιου Αποστολοπουλου. Εν Αθηραις, 1906 (XXXV + 1066) Цена 9 драхми. — Прво издање капиталног дела Др. Никодима Милаша „Православно црквено право по оцим црквено-правним изворима и законским наредбама, које важе у појединим самоуправним црквама“ (XV + 665) угледало је свет 1890. год. у Задру, а друго поврљено и умножено (XVI + 784) 1902 год. у Мостару. Благодарећи својим одличним особинама у скоро је стекло гласа у целом научном свету као једино дело своје врсте и зато су га почели преводити на стране језике. До сада су изашли преводи на стране језике. До сада су изашли преводи на руском (1897), немачком (два издања 1897 и 1905) и бугарском (1904) језику. Др. Мелентије Апостолопулос, протосинђел и настојатељ грчке цркве у Бечу, под горњим насловом приредио је ове године у Атини, и то са другог немачког издања, и грчки превод. И тако је наш уважени сарадник од овога свога дела до сада већ доживео два српска и два немачка издања, затим руско, бугарско и сад ово грчко, а дознајемо да се већ у велико припрема и почетком 1907 год. очекује и француски превод. Довиета ретка част за српску књигу и српску науку.

Влачић Љубомир, прото: Збирка закона, наредба и ријешења црквене, грађанске и школске власти, која се тичу цркве, црквене администрације и школе у далматинско-истријској епархији. Задар, 1906 (XX + 543). Цена 6 круна.

1. — Diena Giulio: **Trattato di diritto commerciale internazionale** ossia il diritto internazionale privato commerciale. Volume I, II, e III. Firenze, Fratelli Cammelli, 1905. — Крајем прошле године довршено је штампање овог врло интересног дјела. У првој књизи писац Диена, професор међународног

права на универзитету у Сијени, подробно износи општи дио међународног трговачког права. У другој књизи ријеч је о уговорима. У трећој о мјешаном и поморском праву, те о стјечају. Све три књиге скупа коштају 30 лира. Имаду више од 1800 странаца. — Пишући ово дјело, писац се највише држао француских и италијанских извора. Његови погледи ипак нијесу петаочи. Није тјеспогруд. Не рачунишава поједина питања са националних становишта. Његова је метода у потпуном смислу ријечи интернационална. Потпуно су му позната сва законодавства. Није му страна правна књижевност свих културних држава, особито у Европи. Француској и италијанској књижевности дао је прво мјесто. То им, по праву, и припада. Ове су највише труда посветиле проучавању међународних односа. Писац није ипак заборавио ни остале књижевности о међународном трговачком праву. Велику важност даје и њемачкој књижевности, а особито дјелима Клајнфелера (Kleinfeller). Писац је у својим начелима сталап. Не долази ни до каквих аподиктивних афирмација, које врло често буне начела међународног приватног права. Његово дјело заслужује највећу препоруку. Оно је већ стекло јавно признање и њемачког правног свијета. Њемачки критичари рекосе за ово дјело да га Нијемци морају дубоко проучавати, а не само регистровати.

2. — В. Kafka: *Die eheliche Gütergemeinschaft auf den Todesfall nach österreichischem Rechte*, Wien, Maur, 1906. — Ово неколико параграфа аустријског грађанског законика, који говоре о заједници имања жендбених другова, кратки су и нејасни. Законодавац хтио је да буде сувише кратак и језгровит. Постао је ради тога нејасан. Законске одредбе о томе не само да су нејасне, него су и заплетене. Ради тога се много писало чак и о самој природи тих правних начела. Истакнуто дјело настоји да нам разјасни тајну, у којој се крије та правна установа. — У првом дијелу писац, можда и сувише опширно, пише о развиту те правне установе још у законнику Марије Терезије, у законнику цара Јосифа и у галицијанском законнику. Писац би, по свој прилици, већу услугу био учинио објашњавању те правне установе, да је садашње одредбе аустријског грађанског законика успоредно са одредбама осталих сличних или напреднијих законика. Наши законодавци не знају ништа или врло мало оригинално да створе. Њима је Њемачка огледало у свему. Сваки важнији аустријски закон направљен је по калупу из Њемачке. То би било добро и умјесно, кад би и у цијелој Аустрији био један народ, једнак оном у Њемачкој. — Књига, о којој је ријеч, биће ипак од велике користи свима правницима у Аустрији. Она ће нам моћи помоћи, да лакше разбистримо врло заплетено питање, о коме пише.

3. — *La Costituzione del Montenegro*, dell'av. Emilio M. Pagliano. Roma, Voghera, 1906. — Устав, дан апсолутистичној Црној Гори, заинтересовао је у велике италијанске јавно мишљење. Осим многих чланака у повременим часописима, штампана је у Риму горња књига. Адвокат Паљано потрудио се, да овом књигом упозна италијанске читаоце са најмлађом државном поштом у Европи. Превео је цијели устав, који је Црна Гора добила 6 децембра 1905. Уз превод додао је и врло важне тумаче најглавнијим тачкама устава. Превео је и штампано је у истој књизи и говор, ко-

јим је црногорски књаз отворио прву скупштину на Цетињу. Писац је, у почетку књиге, доио у кратко исцрпљиву и прилично тачну историју Црне Горе. Адвокат Паљано дијели ту историју у три периода. Црна Гора била је најприје феудална, затим хијерархијска, а најпослије, до проглашења устава, добила је апсолутистичку грађанску управу. Од владања књаза Данила почињу у Црној Гори главнији писани закони. Пошљедњих година издав је општи имовински законик, грађански поступак, закон о штампи, израђен је кривични законик. Устав је најновија законодавна радња. Израђен је на основу устава Србије. — Италијанском писцу морамо бити захвални, што је штампао ову књигу. Превађање и упознавање разних устава у велике је потребито, да се добије тачни појам о општим уставним начелима. Ова је књига још важнија, радп тачног правничког проучавања и историјског развитка појединих уставних одредаба.

4. — *Saggi di filosofia sociale e giuridica* di Icilio Vanni, editi a cura del prof. Marabelli. Vol. I e II, Bologna, Zanichelli, 1906. — Проф. Марабелли сакупио је у овим дјелима свескама многе радње свог премпулог друга Вани. До скоро ће бити штампана и трећа свеска. Писац има врло мирно перо. Његове студије о друштвеној и правној философији пуне су јаких мисли и врло су критичне. Топ његова писања није полемички. Начела су му исправна. Друга свеска много је занимљивија од прве. Заслужује споменуту студију о напретку грађанског законодавства у Италији послје револуције: студију о Ђордану Бруну; о правницима у њемачкој историјској школи према историји социологије и позитивне философије: о социолошкој теорији народа и др. Врло јасно, лако и незбуњено писање о свему овоме: доктринална вредност свих ових студија и филозофска проишчавост ништава у тумачењу појединих питања, омилне ову књигу свима овима, који радо читају етичко-социјалне расправе.

5. — Prof. Eduardo Cimbali: *La politica coloniale conforme al nuovo iuridizzo del diritto internazionale e alla vera civiltá*. Roma, Lux, 1906. — „Данашња колонијална политика разних држава, мјесто да има за основу право и културу, није друго, него политика самовоље и барбарства“ Ово је начело поставио проф. Ђимбали и усвојио га у својој књизи. Осуђује, оправданим разлозима, данашњу империјалистичку колонијалну политику. Побива све приговоре противника народног система колонијалне политике. Између два система, империјалистичког и народног, народни је много бољи. Народни колонијални систем не тражи ни освајања, ни отимања, ни ратовања, ни оних силних повчаних жртава, које узалудно доприносе многе државе. Народном колонијалном систему једина је сврха рад. Нови људи, емигранти, не долазе као освајачи. Морају поштовати законе и обичаје земаља, које су их примили. Нијесу више странци, него су са урођеницима равноправни грађани у новој отаџбини. Империјалистички систем ради сасвим противно. Не даје никакве користи, ни политичке ни економске. Он само краде и отимље туђа земљишта. Урођеницима одузима независност и личну слободу. Прогања их и доводи их до очајања или до просјачког штапа. Радп тога је неморално говорити о колонијалним посједима, кад су земље отете. Неморално је такођер називати колонијама све оне земље, гдје су негдашњи господари постали робови, а

нови господари само гуле и отимљу. Колонијалном политиком не смију се крстити злочинства, која подсећају на најгоре барбарско доба. Права колонијална политика мора се састојати у окупацији пустих земљишта или у стицању земаља, чији су се посједници добре воље, а без ратовања, придружили новим власницима, којима стари морају бити потпуно једнаки.

6. — **Адвокати у Аустрији.** Министарство Правде у Бечу издало је попис адвоката, колико их је било у Аустрији крајем 1905 године. У цијелој Аустрији било их је 4635, и то 57 више, него ли крајем 1904 године. По позивним судовима — а има их девет у Аустрији — адвокати су подијељени овако: Под Позивним Судом у Бечу било их је 1221, а у самом Бечу 1110; под Позивним Судом у Прагу 1187, од којих је било у самом Прагу 267; под Позивним Судом у Брну 436; у Грацу (под цијелим Позивним Судом) 236; у Инзбруку 188; у Трсту 131; у Кракову 328; у Лембергу 728, а у Задру (као и код осталих, под цијелим Позивним Судом) 76. — Адвокатских кандидата било је свега 1967. — Најстарији адвокат у Аустрији живи у Горицији. Печео је адвоцирати год. 1841. Тада је, по ондашњем закону, именован и непрестано живи у Горицији. Име му је Др. Павао пл. Бицаро.

Др. Александар Митровић.

Нове књиге. *О одговорности државне и чиновника према трећим лицима за штету, коју чиновник учини у вршењу званичне дужности*, од Др. Драг. Аранђеловића. Цена 0.50 дина. — *Менично јемство (авал)*, студија из меничног права, од Лазара П. Марковића, Београд 1906. Цена 0.50 дина.

Исправка. У прошлом броју, 3., *Архива* поткрала се мала погрешка. У чланку г. Др. Митровића *Један јубилеј*, на стр. 219., у првом реду оздо, стоји *Тасова*, а треба да буде *Ариостова*.

УРЕДНИЦИ:

Др. Коста Кумануди и Др. Драгољуб Аранђеловић

Ресавска ул. 35

Јованова ул. 42а

ВЛАСНИК:

Милић Радовановић,

професор на Универзитету

ANALI PFB | anali.rs

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ — АЦЕ М. СТАНОЈЕВИЋА

Чика-Љубина ул. бр. 8.

АРХИВ

ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Књига II.

25. децембар 1906.

Број 5.

САДАШЊИ ПРАВЦИ

ПРИВАТНО-ПРАВНИХ СТУДИЈА У ФРАНЦУСКОЈ И НЕМАЧКОЈ¹

I.

Има, данас, аутора који су против кодификације приватнога права. Они тврде да је право у непрестаној трансформацији, и кодификација би само могла сметати развићу права. Таква мишљења била су, сумње нема, непозната у Француској у почетку XIX-ога века или бар, ако их је ко исповедао, то је био врло редак изузетак, зашто је најбољи доказ тај факат да су Французи 1804. издали свој грађански законик.

У то време владала је још у Француској рационалистичка школа, наслеђена од филозофа XVIII-ога века. По тој школи правне норме су резултат чистог и здравога разума човековога, који је у стању друштво уредити по својој вољи, онако као што геометар слободно црта своје фигуре по хартији. Декларација права човекових (*la déclaration des droits de l'homme*), производ школе о природном праву и о уговорној теорији Locke-а, Grotius-а, Jean-Jacques Rousseau-а и њихових следбеника о томе нас уверава. Наравно да тим пре човек, на основу свога разума, може регулисати и приватно-правне односе који су много стабилнији него норме о

¹ Овај чланак изишао је у органу међународнога удружења за упоредну правну науку и народну економију у Берлину („*Blätter für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre*“) св. 9. од ове године.

Примедба уредништва.

државној организацији. Појмљиво је, према овоме, да кодификација приватнога права у Француској није наишла на противнике и да је сматрана као сасвим природна ствар. Наполеонов кодекс је pendant декларацији човекових права која се може назвати јавно-правним кодексом.

Приватно-правне студије у Француској, после издања Наполеоновога кодекса, за дуго су имале исти правац, рационалистички, који је владао и у време кодификације. Рационалистичка школа је тај кодекс створила, рационалистичка га је школа и тумачила. Отуда видимо да се у првим деценијама XIX-ога века, сви коментаристи француски, почев од Toullier-a, Valette-a, Marcadé-a, Troplong-a, па до Demolombe-a, Mourlon-a и Colmet de Santerre-a, труде да све нове појаве, у обиму приватно-правних односа, вежу за грађански законик, да у њему пађу њихов регулатор. Наполеонов кодекс био је једна врста корана у коме се могао наћи одговор на сва питања која је правни живот, сваким даном све компликованији, постављао. Коментаристе су полазили од те поставке да су кодификатори, једном за свагда, нацртали план приватно-правне стране друштвенога механизма и настојавали су да у тај калуп све нове феномене на том пољу унесу и да им даду форму његову. Они су, тако да се изразимо, те нове феномене месили и гњечили дотле док им нису дали облик какав су замишљали да им, према кодексу, припада.

II.

У време француске кодификације и после ње стање приватнога права у Немачкој било је са свим друкчије. Пре свега општега грађанскога кодекса није било, из простога разлога што није било ни опште немачке државе. Поједине, пак, државе немачке, изузев Пруске која је имала један кодекс из године 1794. (Allgemeines Landrecht), нису такође биле кодификовале своје приватно право.

Отуда тај факат да су правни аутори у Немачкој били много слободнији и независнији, него у Француској, у својим студијама. Пошто није било општега кодекса, то и рад немачких правних писаца није могао бити на основи коментаришања и егзегезе. Тај рад због тога добија више научне форме. Ово се види, прво, по томе што су дела немачких

писаца била израђена по систематском методу. Довољно је отворити ма који уџбеник о Пандектима па се о томе уверити. Коментари, пак, францускога грађанскога законика нису удешени по том методу с тога што и сам Наполеонов кодекс није се њима послужио.

Затим, научни карактер приватно-правних студија у Немачкој огледао се и у томе, и нарочито у томе, што је у њима употребљен исти метод који и у природним наукама. Право се није сматрало у Немачкој, као нека арбитрарна креација човечијега духа, већ се у њему видела једна врста организма који, као и остали, прави, организми, има своју прошлост, садашњост и будућност. Да се сазна тачно карактер правних установа у садашњости, треба их проучити у прошлости. Да се њихова будућност, ако не са свим докучи, а оно бар назре, треба се, такође, осврнути на прошлост. И тако у место рационалистичке школе, која је тада владала у Француској, видимо у Немачкој историско-правну школу којој је ударао темељ Savigny, а његови је ученици, као Puchta и остали, проширили. Несумњиво је да је тај правац у науци приватнога права изазвала теорија развића која је са Lamarck-ом и Darwin-ом, завладала била у биологији. Догматичко-правна школа, чији је најглавнији представник био Thibaut, као израз немачкога рационализма, није могла издржати борбу са школом историском. Оно врло развијено и исприно изучавање римскога права, тога најважнијега монумента у историји права, — учење које се није, у обиму тога права, видело у тој мери ни у једној другој држави, — доказ је огромнога успеха који је учинила историска правна школа.

Историску школу убрзо замењује или боље конценцију њену о карактеру правних установа усавршава у Немачкој школа еволуционистичка. Право је, по овој школи, организам који стоји у вези са осталим друштвеним појавима, са економијом, моралом, политиком. У раду око изучавања развића права и правних установа не може се доћи до тачних резултата, ако се, при њему, немају у виду и сви ти друштвени феномени који, у већој или мањој мери, утичу на правне појаве. Управо, право је производ свију друштвених појава, и законодавац више констатује правне норме него што их ствара. Да приметимо да се у тој еволуционистичкој школи, у којој најважније место заузима Jhering, није отишло до

краја, а доказ је за то сама кодификација од 1896., која је несумњиво једна противност школи еволуционистичкој, јер, по овој теорији, кодификацију треба избацити: како се може кодификовати, то јест утврдити као нешто стално оно што се непрестано мења, што сваки час еволуира? Али, неоспорно је, ипак, да је кодификација немачкога приватнога права извршена под јаким утицајем школе еволуционистичке. То се види по оној важности која је у њој дата обичајима правним, обичајима који тако ништавну улогу играју у Наполеоновој кодификацији.¹ Разлика са свим разумљива. Правни обичаји који доказују да се право може креирати и другачије а не само спекулацијама ума човечијега, као што је мислила рационалистичка школа, нису могли имати великих симпатија код те школе. Затим, утицај тај осећа се и у оном честом довођењу, у тој кодификацији, правних норма у везу са економијом, јер, као што мало час рекосмо, еволуционистичка школа је право доводила у извесну зависност и од економских појава.

III.

У оно време када се, у Немачкој, почело радити на кодификацији приватнога права, посао који су Французи свршили пре сто година, у Француској почињу, у приватно-правним студијама, узимати маха правци који су се, као што смо видели, још око почетка прошлога века почели појављивати у Немачкој. Француски аутори увидели су да рационалистичка метода није била довољна да савлада тешкоће које су се, на пољу приватнога права, све више појављивале услед све веће разноврсности и многобројности друштвених односа. Мишљење да је законик од 1804. садржавао, ма то било и виртуелно, нормирање и оних приватно-правних односа о којима њихови аутори нису могли ни сањати, јер их тада апсолутно није било, морало је, најзад, отпасти као очигледно нетачно. На тај начин, видимо сада, само у мањем обиму, у Француској оно што је било у Немачкој пре сто година, то јест видимо масу приватно-правних односа који нису никак-

¹ В. занимљив чланак: Pierre Perrenet, *La coutume et le code civil* (у „Revue critique de législation“, juin 1906).

вом кодификацијом нормирани: стара кодификација од 1804. те норме не садржи, а нове још нема.

Чега да се држи француска јуриспруденција, када су у питању спорови који имају за основе те односе? Испочетка су коментаристи поставили правило: *Par le code, mais au-delà du code*, што је значило, да је требало и те односе расправити са наслоном на кодекс, са наслоном на њега у погледу бар самих основних принципа. Са овом резервом, судија је могао и требао да, при расправљању таквих случајева, буде мало слободнији и да се руководи, при том, обичајима правним, владајућим моралним појмовима и општим културним стањем. После формуле: *Par le code, mais au-delà du code*, и *Vufnoir*-а, који је, први, и ако врло бојажљиво, ударно у интерпретацији путем еманципације од грађанскога законика, и тиме начео рационалистичку школу, долази формула *au-de là du code, mais par le code*, која много мање инсистира на оној потреби везивања нормирања нових приватно-правних односа за кодекс, допуштајући још већу слободу, него што је то чинио *Vufnoir*, у раду око регулисања тих односа. Наслањање на обичаје правне, моралне појмове, економске прилике и на опште културно стање сада постаје главна основа интерпретације, а довођење судских одлука у склад са кодексом више је формална страна: да би се судске одлуке представиле као израз воље законодавчеве — и онда када се тичало расправе односа у кодексу непредвиђених — а не као израз новог законодавства, судијом створенога — што је у самој ствари и било — судске одлуке требало је, макар и *pro forma*, базирати на грађанском законнику.¹

Читава плејада одличних правних професора и аутора, *Gény, Lambert, Planiol, Saleilles, Josserand, Tesseire*, да споменемо само најистакнутије, пошла је куражно овим еволуционистичким правцем. Вероватно да ће и она тако слаба веза између грађанскога законика од 1804. и нових појава на пољу приватнога права, веза која се још одржава у са-

¹ Да приметимо да се јуриспруденција француска држи још, у главном, традиционалне методе у интерпретацији закона, допуштајући овда онда утицају нових правних појмова и погледа. Види неколике примере за ово код *Maurice Vauthier, Le débat judiciaire. Etude de philosophie juridique.* (У „Revue de droit international“, mai—juin 1906).

дашњем стању еволуционистичке школе у Француској, бити прекинута, и да ће формула: *Au-delà du code mais par le code*, која је последњи остатак рационалистичке школе и која показује снагу традиције, бити замењена формулом искреном, јасном, без увијања: *Au-delà du code mais sans le code*. По тој формули, треба ће, у поставци: да грађански законик од 1804. не може, ни начелно ни детаљно, ни виртуелно ни изречно, садржавати норме о односима на које његови творци нису ни помишљали, отићи до краја, и те односе расправити независно од кодекса, на основу и с погледом на цело друштвено стање у коме су се ти односи јавили. Крајњи резултат би био да се систем кодификације просто одбаца и да се, у опште, право примењује онако како то данас хоће еволуционистичка школа за односе који нису кодексом предвиђени.

Да су најновији правни писци у Француској ударили еволуционистичким правцем, то се, између осталог, врло лепо види из њихових студија о злоупотреби права (*l'abus du droit*).¹ Развијајући идеју коју су немачки кодификатори увели у §§ 226. и 826. грађанскога законика од 1896., ти аутори постављају као принцип да титулар једног приватног права не може од овога учинити употребу искључиво у циљу да другогме нашкоди. Дакле, титулари приватних права, при вршењу ових, имају да воде рачуна не само о својим интересима — као што се до сада мислило — већ, врло често, и о интересима својих ближњих, другим речима и о интересима осталих чланова друштва. Водити рачуна о интересима осталих чланова друштва, то је: водити рачуна о интересима самога друштва, пошто су, за нас, *друштво* остали чланови друштва, осим нас. Из овога излази да се, у еволуционистичкој школи, осећа та тенденција, да власници приватних права треба ова да врше на начин, како ће од тога не само они већ и цело друштво видети корист, или бар да ово отуда нема штете, што би било, када би титуларима било дозвољено да при вршењу својих права имају у виду *једино*

¹ Види интересантне расправе: Georges Ripert, *L'exercice des droits et la responsabilité civile* (у „Revue critique de législation“, juin 1906) и Henri Rollin, *De la responsabilité sans faute* (у „Revue de droit international“ janv. — fév., 1906).

своје сопствене интересе, а специјално би било онда када би њима било допуштено то да своја права врше без икакве користи по себе већ једино на штету њихове средине. Тенденција та, пак, потиче од те идеје да човек треба, у главном, да себе сматра само као део друштвене заједнице, због чега он не може бити, у своме кретању, аутономан и водити само рачуна о себи. Јер би то значило да му је допуштено да себе друштву претпостави. Међутим, друштво је старије од човека, јер човек једино помоћу друштва може опстати и напредовати. А та идеја да је човек само део једног великог организма, који се зове друштво, јесте чиста идеја еволуционистичке школе. Па када је тако човек само део једног организма, онда, наравно, све оно што он ради, па дакле и вршење права, не може бити уперено против целине од које, као што горе рекосмо, и сам зависи и изван које би неминуно пропао. Напротив, човек своје радње, па према томе и вршење својих права, мора тако подесити да интереси целине буду такође задовољени.

Као што видимо, еволуционистичка школа мења карактер права, управо она уништава право. Јер право је значило онај круг који је држава оставила појединцу и у коме се је он могао потпуно слободно кретати. Тај карактер право губи у еволуционистичкој теорији, пошто титулару права није више допуштено кретати се у оном кругу како он хоће. Н.пр. он мора, видели смо, избегавати, у том кругу, све покрете који су штетни по друштво а њему не користе. Идући тим путем еволуционистичка ће школа, јамачно, доћи до овога резултата: да ми не можемо, тако исто, *одбити ни вршење свога права*, ако то невршење нама не користи а штети друштво. Другим речима, ми ћемо наша права морати вршити не само онда када је то по нас лично корисно, већ и онда када би невршење његово било од штете по друштво, без обзира на то да ли је вршење права нама лично потребно или не. А ово значи да ће се, у еволуционистичкој школи, право, у приватно-правним односима, мало по мало претворити у — *дужност*. Као што се види, еволуционистичка школа, толико противна школи *Du laissez faire laissez passer*, мења из основа, једним потезом пера, друштвену организацију, чиме саму себе доводи у контрадикцију.

Неоспорно је да је нови правац приватно-правних студија у Француској изазват, у главном, утицајем немачке правне школе. Тај утицај могао је само бити потенциран радом на кодификацији немачкога приватнога права. Ревност, сасвим похвална, са којом француски правници изучавају нови немачки грађански законик доказ је велике важности коју му они придају. У осталом, утицај великих догађаја не ограничава се само на државу у којој су се десили: он иде и преко међа ове. А несумњиво је да је, у правном животу човечанства, кодификација немачког приватног права велики догађај. Исто онако као што је, у своје време, такав догађај био и француска кодификација, ма да је ова, поглавито, свој утицај вршила на право земаља романских народности (Италија, Белгија, Луксембург, Француска, Швајцарска, Шпанија, Португалија, Румунија).

IV.

И тако видимо овај интересантан обрт: у Француској правна наука удара путем којим је, пре сто година, пошла та наука у Немачкој, а у Немачкој се извршила кодификација приватнога права, оно што су опет Французи урадили пре једног века. Коментарски рад који се, у Француској, клони своме западу, у Немачкој, благодарећи истом узроку који је тај рад пре сто година изазвао у Француској, кодификацији, започео је у колосалним размерама. Већ до сада број коментара законика од 1896. толики је да се с правом можемо питати колики ће он тек бити после рецимо само десет година. Уз велике коментаре, као што су Plank, Dernburg, Staudinger, Hölder, иду мањи, н.пр. Matthiass, Neumann, Fischer, ит.д.. Исто онако као што је то било и у Француској. Наравно, да правна наука целог света, а посебице Немачке, може само добити, када се толики одлични умови са таквом вредношћом одају на пропагирање идеја једног тако савршенога кодекса као што је немачки грађански законик од 1896..

Тамо, дакле, где су Немци почели пре сто година (научно обрађивање права), тамо сада почињу Французи; тамо где су Французи почели пре једног века (коментарски рад), тамо данас почињу Немци. Ми, истина, не велимо да ће немачке коментаристе поћи одмах и потпуно путем рациона-

листичке методе у интерпретацији закона, коју Французи данас одбацују, али да ће само коментарисање немачкога грађанскога законика и нехотице немачке ауторе скренути на пут те методе, то је, за нас, врло вероватно, да не кажемо несумњиво. Јер систем коментарисања почива баш на тој методи, а дуга и стална употреба методе рационалне интерпретације образоваће неосетно, више или мање, немачке коментаристе у духу рационалистичке школе, која ће тако, после сто година, почети своју освету наспрам школе историске и еволуционистичке баш у оној земљи где је рационализам био највише потискиван.

V.

У овом напзменичном господарењу, у правним студијама у двема од најнапреднијих држава, рационалистичке и еволуционистичке школе, ми налазимо један аргуменат противу обе те школе или за обе њих. Оне су обе тачне, или, што је исто, обе су нетачне. Погрешка еволуционистичке школе у томе је што она идентификује друштвене појаве са осталим појавама у природи и потчињава их апсолутно, као и ове, „неминовним законима природним“. Она одриче уму човечјем моћ да те законе, у обиму друштвених појава, више или мање парира и да, делимично, овим појавима даје правце који су чист производ духа његовога.¹ Рационалистичка школа грешила је, опет, у томе што је она друштвене појаве одвајала од осталих појава у природи у толикој мери да је напустила да је, у границама тих појава, ум човечји свемоћан.

Друштвени појави, међутим, нису тако једноставнога карактера, како то горње две школе узимају. Ти су појави сложени, комплексни: у њима се мешају дух и материја, због чега, у њима, господаре једновремено два закона: физички закон и ум човечји, премда овај последњи, бар у садашњем стању умне развијености човекове, у знатно мањој мери него онај први. Та два закона су ту у борби, и резултат те борбе јесу тако звани социолошки закони, који се да-

¹ Вредно је прочитати, овом приликом, замјерке које, на страни 13. свога изврснога дела: *L'Introduction à l'étude du droit civil allemand.* г. Saleilles чини историској школи Savigny-евој.

нас погрешно представљају као нешто неумитно у погледу човека, нешто у чему ум човечји нема удела.

Ако су ова наша посматрања — на која ћемо се ми другом приликом опширније вратити — тачна, заслуга да се је до њих могло доћи припада и француској и немачкој науци приватнога права које су нам пружиле, за та посматрања, једаз тако поучан експеримент.

Живојин М. Шерић

МАЋЕДОНСКО ПИТАЊЕ И ЊЕГОВО РЕШЕЊЕ

Источно питање добија одређенији карактер у времену када Турци ступају у Европу. Од тога доба оно се дели на два питања. Питање о Далекоме Истоку и питање о Блискоме Истоку. Оно прво представља историју свих оних односа између европских држава, с једне, и азијских држава, с друге стране, која је састављена из борбе две расе, беле и жуте, која се и данас састоји у борби за пренућство Европе над Азијом у опште, и у борби за пренућство у Азији између европских држава. Питање о Блискоме Истоку представља борбу Европе противу Ислама од VII до XVII века, а од XVII века до данас борбу о наследство турске империје, која мора, због њених органских неподобности за међународни живот, нестати коначно из Европе.

Питање о Блискоме Истоку представља низ питања о деоби Турске и распарчавању, комад по комад, њене још простране територије (Египат, Тунис, Кипар, Крит и т. д.). До 1878 године чинило се да право на деобу и наследство ове царевине имају само Енглеска, Аустрија, Русија и Француска, а нарочито Аустрија и Русија. На Берлинскоме Конгресу примљене су као презумтивни наследници и балканске државе. Од десетак година на овамо ушла је и Италија у ред њихов. Поред свих њих, јавља се као заинтересована Немачка, па чак и Сједињене Америчке Државе. Данас се питање о Блискоме Истоку своди на ова питања: маћедонско, јерменско и арапско. Сва су три питања отворена. Најакутнију фазу има маћедонско. Велике Силе су прегле за то да прво томе питању нађу једну солуцију, па онда осталима. Чим се оно реши, мораће се решити питање о Албанији, а за њим јерменско и арапско. Маћедонско питање се може у

главноме карактеристични као борба Грка, Бугара, Срба и Румуна о превласт у вилајетима битолскоме и солунскоме, с једне стране, и као борба Грка, Бугара и Срба противу турске управе, с друге стране. Ово је питање, даље, компликовано борбом Бугара и Грка у солунскоме вилајету; Грка и Румуна у битолскоме, Бугара и Срба у скопљскоме санџаку; Грка и Срба у црквеноме питању у вилајетима битолскоме и солунскоме; Срба и Арбанаса у Дебру, Тетову, Гостивару; неотвореном борбом Аустрије против свију, ит.д. Овде ће бити речи само о македонскоме питању, и то у најкраћим потезима.¹

І Грци

Једрењским уговором Грчкој су одређене границе као засебној држави. Крит, Тесалија и Епир нису ушли тада у

¹ Библиографија: *Автономна Македонија* (Софија 1899, Београд 1905); Argyriades J: *La confédération balkanique* (Paris 1895); Arginteano: *Istoria Românilor macedoneni* (Bucarest 1904); *Archives diplomatiques*, 1886; Brancoff D. M.: *La Macédoine et sa population chrétienne*, 1905; Bérard: *La Macédoine, Pro Macedonia, La politique de sultan, La Turquie et l'Hellénisme contemporain* (Paris, 1897, 1900, 1904); Cahuet: *La question d'Orient dans l'histoire contemporaine* (1905, Paris); Choublier: *La question d'Orient depuis le traité de Berlin* (1899 Paris); Chéradame A.: *La Macédoine, le chemin de fer de Bagdad* (1903. Paris); Дурново Н.: *Расправе о Македонији* (Москва 1898); Engelhardt: *La question Macédonienne* (1906); *La confédération balkanique* (1891); *La Turquie et le Tanzimat* (1881, Paris); Gandolphe: *La crise Macédonienne* (Paris, 1904); Јовановић Љ.: *О Ст. Србији и македонској аутономији* (1904, Београд); Кљчов. В.: *Македонија* (1900 Софија); Карајовев. Г.: *Les revendications macedoniennes et la diplomatie* (Questions diplomatiques et coloniales, 1903); *Livre jaune*: 1902, 1897, 1886; *Livre bleu*: 1881, 1889; *Livre rouge*: 1880, 1881; *Livre vert*: 1897. Јовановић Слободан: *Српско-Бугарски рат* (Београд 1901); *Макед.-одрински преглед* (Софија 1905, 1906); *Macedoine La Golis G.* (Paris, 1905, 1906); *Macedonia's population* (London, 1905); Новаковић Стојан: *Балканска Пипана* (Београд, 1906); Nicolaidès: *La Macédoine* (Berlin 1899); Peucker E.: *Karte von Makedonien, Alt Serbien und Albanien* (Wien, 1904); *Словенски Југ* (Београд, 1903, 1904, 1905, 1906); Schoroff: *La Macedoine au point de vue ethnographique, historique, philologique* (Paris 1889); Routier: *La question macédonienne* (Paris 1903); Steffani C.: *La lotta dei popoli nella penisula Balcanica* (1895, Рим); Villari Luigi: *The Balkan question*; Weigand *Die Aromunen* (Лајпциг, 1895); *Српски Књижевни Гласник* (Београд, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906); *Радикали и наша национална политика* (1904); Орловић Павле: *Скопљско елџданско питање 1897—1902* (Београд, 1902); Ристаћ Јован: *Дипломатска Историја* (1887); *Спољни одношаји Србије* (1897, 1898 и 1901), ит.д.

састав краљевине. 1830. призната јој је независност, али јој се и границе сужавају; број становника није већи од 800.000 који су крвно између себе завађени због власти. Кад је изабран за грчког краља баварски кнежевић Отон, 1832. године, границе су Грчкој проширене. До кримскога рата у Грчкој се води рат међу политичким партијама. Старање о Грцима ван краљевине Грчке воде поједини родољуби. За време кримске војне уз помоћ грчке владе добровољци грчки прелазе у Тесалију. Француска предупређује какву озбиљну акцију Грчке. 1862. године војска и грађани склопе заверу и свргну краља Отона с престола. 1863. године буде изабран садањи краљ, који донесе собом као прилику Јонска острва Политичке прилике у 1866. години учинише те Грци покрећу Критско питање. Они дигну на Криту устанак, који је трајао три године, до 1869. Те године се умешају силе потписнице Парискога Уговора и спрече рат између Грчке и Турске.

Силније разбуђена свест Словена на Балканскоме Полуострву од 1866. године све је више узнемиривала Грке. Нешто то, нешто њени неуспеси с Турском, учинише те је Грчка са задовољством пратила прве неуспехе српскога оружја 1876. године, и ако је са Србијом имала политичко-војни савез још 1866. године. На Берлинскоме Конгресу је Грчка имала удела и ако није ратовала с Турском. Место какве накнаде за мирно држање Конгрес је позвао Порту да захтеве грчке испуни и исправи границу грчку у Тесалији и Епиру обележивши је сам. 1880. године европска конференција одређује суву границу између Грчке и Турске и позива опет ову последњу да дадне Грчкој Јањину и Мецово. 1881. године, најзад, се погоде Грчка и Турска али Мецово и Јањина опет остану Турској. 1885. године, приликом пловдивскога преврата, Грци траже у име равнотеже балканске накнаду. Њихови захтеви остају без успеха. 1897. године због познатих нереди и покоља на Криту Грчка огласи рат Турској, по Грчку сасвим несрећан. Од те године настаје прикупљање унутра, али у вилајетима битољскоме и солунскоме оштра борба противу Словенства, а за тим и противу Румуна. Данас они стоје и противу Срба, и Бугара, и Румуна.

Какви су захтеви грчки у Македонији данас?

Грци у Македонију убројавају само два румелијска вилајета, битољски и солунски — географска признања врло

скорога порекла. Представљајући себе као најактивније представнике хришћанства у борби противу турскога господарства, Грци траже од Европе не милост, не благовољење, већ правду за њихове интересе у Македонији, који бивају све више за рачун Бугара крњени. Македонија је и по раси, и по језику и по срцу грчка. И, ову своју тврдњу Грци доказују статистиком народа, статистиком школа. По тим њиховим статистикама, Бугари су у вилајетима солунскоме и битолскоме само једна трећина, а две трећине Јелини. У 1904 години, према њиховим подацима, стање је овако стајало:

1. у солунскоме вилајету: Турака 416.902, Грка 372.831, Бугара 189.447, других народности око 60.000.

2. у битолскоме вилајету: Турака 217.115, Грка 279.964, Бугара 142.715, других народности 21.000.

Свега дакле: Турака 634.017, Грка 652.795, Бугара 332.162 и око 90.000 других народности.

Али, њихова школска статистика је, још значајнија у тој новој години:

1. у солунскоме вилајету било је:

школа грчких 521; учитеља грчких 787; ученика грчких 32.534

„ бугарских 319; „ бугарских 493; „ бугарских 9.544

2. у битолскоме вилајету:

школа грчких 477, учитеља грчких 676; ученика грчких 27.100

„ бугарских 242; „ бугарских 380; „ бугарских 59.640

Али, не само да Грци хоће да су у Македонији бројно надмоћнији, него и по интелектуалноме образовању, по трговачкој активности, по економским средствима. У Битољу, Серезу, Флорини, Крушеву, Неготину, Костуру, свуда је тако, на 86 лечника 82 су Грци а 4 Бугарина; на 33 адвоката, 3 су Бугарина, а остало Грци. Па тако стоји са трговцима, банкарима, индустријалцима, занатлијама. И прираштаји иду све више у напред. Јер,

1877 године било је грчких школа 256 ученика 10.908

1896 „ „ „ „ „ 907 „ 53.633

1904 „ „ „ „ „ 998 „ 59.640

И кад ово не би било тачно, зашто су се Бугари дигли противу Грка само, зашто Грке сматрају као највећег непријатеља? Зашто се дигла и она шака Куцо-Влаха у битолскоме вилајету?

Према свему овоме Грци траже да се успостави ред у

Маћедонији, траже успех рефорама. Само не траже да се под фирмом рефорама не ради за Бугаре и створи једна нова Источна Румелија. Грци не могу пристати ни допустити да се три вилајета, косовски, битољски и солунски сједине било за аутономију, било за реформе, јер улазак косовскога вилајета у реформну област значи дати Маћедонији јасно словенско обележје. И за то сматрају да ће реформне силе примењивати на Маћедонију више аналитичну методу, која је једино средство да се поштеди већина грчка у Маћедонији. Где је грчка већина ту треба и права грчка да се поштују. И пошто су европске силе почеле расправљати питање о реформама у Турској на основи отоманскога суверенитета, то Грци траже да се та права резервишу и не примају друге комбинације које их угрожавају непосредно.

II Бугари

Готово одмах по кримскоме рату, охрабрени из Русије, Бугари почињу живље радити на своме еманциповању. Њихов рад у томе погледу више је управљен на борбу за верску него ли за политичку независност. Први покушаји се чине 1857 године. Бугари траже непосредно од Порте раздвајање од грчке цркве и самосталну цркву. Питање о цркви, подржавано увек из Петрограда, најзад добије повољно решење, 1870 године изађе ферман којим се признаје самостална црква бугарска, бугарски ексархат. Чим је црква добивена отпочело се радити на политичкој независности. 1875 године један читав крај Бугарске дигне буну, коју 1876 године Турци на најкрвавији начин угуше. Рат Русије с Турском донесе познату Санстефанску Бугарску. Европа је поделила ту велику бугарску државу, створену од Русије са нарочитим планом, на три дела: данашњу Бугарску, Источну Румелију и Тракију са Маћедонијом. Од Берлинскога Уговора Бугари чине све напоре да присаједине Источну Румелију и Маћедонију Бугарској, да поврате Сан-Стефанску Бугарску. Први успех у томе погледу је онда кад турска војска, после изласка руске војске из Румелије Источне (члан 22. берлинскога уговора), не уђе у Румелију. Од 1879 до 1885 године спрема се буна у њој. Септембра месеца она плане, збаци се гувернер Источне Румелије и прокламује сједињење. За њим долази успешан рат са Србијом. 1886 изврши се персонална унија

између Источне Румелије и Бугарске. Од тог доба настаје у Бугарској борба противу Русије. Али за то време настаје живља акција у вилајетима једренскоме, солунскоме, битољскоме и скопаљскоме санџаку. Докле је званична Бугарска, после закљученога одбранбенога савеза са Турском у јануару 1886 године, живо настојавала у Цариграду да се берат о ексархату потпуно изврши постављањем владика ексархијских у Скопљу, Охриду, Дебру, Мелнику ит.д. докле је бугарски ексархат развијао најживљу агитацију, стварајући од Велеса, Прилепа, Штипа, Скопља, Куманова, Костура, Јерина, Битоља утврђења бугарска противу Срба и Грка. Поред овога званичнога и отворенога рада, био је један други, окултан рад. У Бугарској и у поменутиим вилајетима постојали су револуциони одбори, којима је био задатак да, уз припомоћ званичне Бугарске, организују револуцију, подижу је и ове вилајете присаједине Бугарској. Најскорија прошлост их бејаше завела на криви пут. Јер, и своју независност и присаједињење Источне Румелије бејашу добили без великих жртава и напора. Од 1897 године настаје бугарска агресивна политика. У тим вилајетима, нарочито према Србима, 1902 и 1903 године требало је дићи општи устанак. Устанка није било, већ местимичних буна. 1903 године устанак је сасвим пропао. Од тада Бугарска мења своју политику, мења се режим у њој. Бугарска се повраћа на старе путе, на споразум са Турском, на еволуциони рад у румелијским вилајетима, на тражење наслона за своје ревендикације по Европи, а нарочито у Цариграду.

Па какве су њихове ревендикације данас? Ево какве:

Јелинисам, злоупотребљујући верску власт патријархову, с једне, и бивши дуго година једини господар у Турској над хришћанима православним, присајединио је себи народност у Маћедонији, која је 95% бугарска. Маћедонија је област која обухвата два вилајета, битољски и солунски, а од косовскога вилајета цео скопаљски санџак. Та област броји: 2,782.000 становника; од тих становника има

Бугара 1,100.000	Помака (Бугара муслимана)	100.000
Турака 410.000	Куцо-Влаха	72.000
Арбанаса 600.000	Срба	150.000
Грка 270.000	Јевреја	80.000

По вери су ти становници:

Муслимани	1,100.000	
Патријаршисти	792.000	(од ових 300.000 Бугари)
Ексархисти	810.000	
Јевреји	80.000	

И, кад стоји тако у етнографскоме погледу у Маћедонији, онда не треба се чудити што у њој Бугари имају:

Школа основних	719	ученика	36.698
„ средњих	63	„	2.770

У културноме погледу Бугари неће никако да су заостали иза Грка. Ако немају ополики број лечника, адвоката и других слободних професија, то је само зато што турске власти не даду тим Бугарима да уђу и живе у Маћедонији.

Па, и ако је оваква ситуација у поменутиим областима, ипак значајна Бугарска изјављује да не тражи ни територијално проширење, нишн какве друге користи које би требала да има. Она тражи за све расе и за све вере које живе поред њих у Маћедонији, режим равноправности, правичности, законитости, режим под којим би били обезбеђени живот, част, имање; режим слободне вероисповести и свести. За то треба применити реформе, удалити Турке из Маћедоније, овој дати једну аутономију. Зашто би се ње бојали Грци кад су у већини, кад су надмоћнији од Бугара у свакоме погледу?

III Срби

Од свога првог устанка па до последњих дана, Србија је окретала очи и својима и Словенима ван граница, она је прва угазила у рат за слободу против Турака. Од тога доба нарочиту је пажњу обраћала Босни, Херцеговини и Старој Србији. 1825 године одвојене су српске школе у вилајетима косовскоме и битољскоме. 1870 године било је 150 српских школа у Старој Србији и Маћедонији, 87 у косовскоме вилајету, 48 у битољскоме, а 9 у солунскоме. И те школе су издржавале српске општинске, а књиге су добављане из Србије. 1876 године затворене су све српске школе у Турској. Десет година после прогласа независности опет се почело радити за сународнике у турској царевни, за њихово верско и културно еманциповање, кроз које би дошло, најзад, и политичко. Реформну акцију Великих Сила, Србија је најискреније помагала, симпатисала устанку у Маћедонији, и ако је била уверена да

неће донети никаква резултата, и зато што му није било време, и зато што није био општи само већ бугарски.

Шта тражи Србија данас?

Пре свега она сматра да се скопаљски санџак из косовскога вилајета не може уносити у Маћедонију. Косовски вилајет је од увек улазио у састав Старе Србије. Нове географске и карте географске, махом бугарскога порекла, намерно су створиле тај нови публицистички, а не географски појам. Међутим, Маћедонија је она земља која обухвата два вилајета, солунски и битољски и то у простору испод Демир Хисара. Једини су Бугари на Балкану који то споре.

И Србија има своју статистику, као и Грци, као и Румуни, као и Бугари. Само, њена статистика није као остале. По тој статистици: у скопаљском санџаку су Срби у надмоћној већини, на 500.000 становника, 60.000 домова је српских; у битољском вилајету, у казама поречкој, реканској, прилепској, кичевској, охридској, српски је елемент најјачи, у солунском вилајету Срби су у надмоћности у казама ђевђељској, јеницевардарској, велеској. На томе простору они имају

Основних школа	390	ученика	21.453
Средњих	17	„	2.463
наставника	478		

И ако Срби немају своју цркву, и ако су страдали и страдају од Турака, од Грка, од Бугара и од Арбанаса, ипак они имају у Турској најјачу подлогу; 500.000 Словена маћедонских, које жели ексархат да себи привуче, остали су верни патријаршији. Кад би добили самосталну цркву, и Грци и Бугари знају шта би изгубили, за то и сметају толико Србима. Али, Срби траже само једнакост у лојалној утакмици са њима, и ту једнакост очекују од рефорама, готови да бране своје. Па, с обзиром на разногласице између сила, — од којих неке имају своју нарочиту политику на Балкану; и на ривалитет који постоји између балканских држава због маћедонскога питања, а водећи рачуна о етничкоме, политичкоме, економскоме и верскоме стању у Маћедонији, Србија жели: 1 да Бугари, Грци, Румуни и Срби напусте досадашњу борбу и заједнички пораде и помогну реформну акцију Великих Сила у вилајетима солунскоме и битољскоме; 2 да се реформе прошире на цео косовски вилајет и на једренски, који би имали да се присаједине сво-

јим целинама; 3 да се одржи *status quo* у отоманској империји, с тим да се реформе изврше и примене искрено под једном јаком европском контролом; 4 да се све балканске државе искрено споразуму, како би сачувале своју самосталност и Балкан остао балканским народима.

IV Румуни

Пре 1862 године Румунија је била састављена из две одвојене државе Молдавије и Влашке. Те године је призната као једна држава под именом Уједињене Кнежевине. Тек у Берлинскоме Уговору појављује се као Румунија, као призната независна држава. Тим уговором одвојена су од Молдавије три среза на левој обали Прута и придодата Русији. Бесарабија, а Румунији је додата једна друга област на десној обали Дунава, Добруца. Изван ових граница има Румуна у Буковини, — која је све до почетка XIX века била саставни део Молдавије, затим их има у Трансилванији, Банату и у Турској (у вилајетима битолскоме и солунскоме). У Буковини, у Трансилванији, у Банату до Темишвара, становништво је готово претежно румунске народности. У Маѓедонији је румунско становништво, кад се упореди са становништвом осталих хришћана и муслимана, у врло незнатноме броју.

И Румуни из Румуније и они који су ван њених граница од 1878 године, ако нису говорили и радили, стално су мислили на Велику Румунију. Велика Влашка би захватила простор између реке Дњестра, Тисе и Дунава, те би убрајала сем Влашке и Молдавију, Бесарабију, Буковину, Трансилванију, Банат и целу Добруцу. Од провинција ових најнасељенија је Трансилванија у којој има око један и по милијун Румуна, а која је од 1848 до 1863 године била слободна и независна од Угарске са правима, која имају Срби у Угарској. 1863 године признат је био у Ердељу румунски језик за званичан (као и немачки и угарски), сазвана је била и скупштина на коју је дошла румунска већина. После битке код Садове Ердељ се присаједињује Угарској; од тога доба Румуни се боре у Ердељу за политичка права. Од 1892 године, после многих процеса који су чињени против Румуна из Ердеља, о томе се питању стално говори и на њему се ради у Румунији како званично тако и приватно. Званична

Румунија уноси у свој буџет извесне суме новаца за школе у Ердељу, а приватна иницијатива прибира средства за политичке агитације. Ердељско питање ће вечно за Румунију бити национално питање.

У Бесарабији и Добруди Румуни ништа не предузимају, али се мудро старају да очувају своје народносно обележје и ако су окружени словенским становништвом.

Шта траже данас Румуни у Македонији?

Македонски Румуни, по мишљењу државника румунских, чине у Македонији елемент мирнога напретка и етничке равнотеже, чија улога може само да се знатно повећа. То су људи велике моралне и интелектуалне вредности, то је трговачки народ и елемент политички врло коректан и лојалан. Али поред свих тих особина, њему је све теже да очува и учврсти своју етничку индивидуалност. Васељенска патријаршија дуго је била једини представник хришћанских народа у Турској. Грчка идеја и хришћанска идеја су се мешале у једно, бркале. Куповласи у Македонији дуго година су живели у присним свезама са Грцима, чувајући у породици румунски језик, трајни знак њихове аутономне расе, али говорећи грчки најчешће са странцима, дајући чак и Грчкој државнике, научнике и т. д.

Кад су разне народности у Македонији биле пробуђене, целокај се изменио. Куцо-Власи су се исто тако етнички разбудили, и данас, сваким даном, придолaze им нови елементи за живот. У Македонији се образују општине чија активност расте напореда са лојалношћу према Турцима. Ова активност појачава мржњу и Васељенске Патријаршије и њених органа у Македонији противу Куцо-Влаха, која данас досеже невероватне размере злочина најразличније врсте.

Бугари имају своју засебну цркву, а сви остали православни који су сачували покорност према Патријаршији могли су се молити и моле се на своме матерњем језику. Само су Румуни у Македонији изван закона, без цркве, принуђени да крију свој језик, своју расу, своја осећања. Патријаршија се брани и каже: Куцо-Власи су свуда у мањини те за то немају права да се скупљају у верске општине, заборављајући да је у Скопљу, где су Грци у мањини, а патријаршијски митрополит Србин, допустила образовање грчке општине. Патријаршија се, дакле, руководи не догмама већ панјелин-

ском политиком. Ако хоће статистике, имају је и Румуни. У битољскоме вилајету (где се и налазе компактне масе Румуна) по њихову рачуну има:

Турака	140.000	Румуна	142.000
Арбанаса	293.000	Срба	24.000
Грка	76.000	Бугара	200.000

Што се тиче школа, ствар је овако стајала 1904 године:

У битољскоме вилајету: школа румунских: 52, наставника 112. а ученика 2.500.

И за то Куцо-Власи треба и могу да траже од Порте правду, а Румуни из Румуније заштиту за своје сународнике, подржавајући их и новчано и морално, тражећи преко своје дипломације извршење мирцуштегскога програма, ојачавање *statu-quo*-а и равноправност Куцовлаха с осталим народностима у свакоме погледу, без обзира на бројно стање.

Јов. М. Јовановић.

— НАСТАВИТЕ СЕ —

ХИПОТЕКОВАНИ ИНТЕРЕС НЕ ЗАСТАРЕВА

ПО НАШЕМ ГРАЂАНСКОМ ЗАКОНИКУ ЗА ТРИ ГОДИНЕ

Кад сам од своје стране покренуо ово питање у моме одштапаном чланку у овоме листу, ја сам се трудио да у најкрупнијим потезима обележим своје мишљење. Теориска правна начела која сам додиривао, само сам их обележавао, не хотећи се упуштати у подробнија њихова излагања.

Г. М. Стојановић одговорио је својим чланком у овоме листу, заступајући и овде своје мишљење, да хипотекован интерес застарева за три године. Примедбе које је г. Стојановић учинио на мој чланак дају ми повода, да се још једном вратим на ово питање и да допуним неке своје мисли из првога чланка, које су дале повода, због њихове неразрађености, г. Стојановићу да их тумачи у корист свога мишљења.

Питање ово о застарелости хипотекованог интереса веома је крупно економско питање. Оно не би требало да остане ни по коју цену у нашем законодавству као спорно, него би га законодавац требао да реши што скорије и то би био једини пут, којим би се оно имало коначно решити.

Докле сам законодавац не приступи решењу овога питања дотле је дужност нас свију позваних, да путем критике одржавамо у нашем правосуђу оно мишљење које је правилније и које у закону има свога ослоња.

Прилично може изазвати чуђење, код сваког правника, да се подвојеност у мишљењу код некога највишег суда појавила тек после читаве четвртине века, од како су уведене у живот ове норме кратке застарелости по §§ 928 а — 3283.

Разложно се са свим може мислити, зашто овај обрт није наступио одмах после уведених ових законих прописа, и у чему лежи тајна ове одгонетке?

Моје је мишљење, на првоме месту, да наш законодавац овим допунама није ни мислио, да уноси неки нови ред застарелости у хипотекарно право, и да наше судије, које су биле под утисцима свежим, по намени и сврси ових допуна нису ни могле друкчије радити, већ остати и после тих допуна у судској пракси стални начелу, да хипотекован интерес не застарева за три године, већ да он дели исту судбину као акцесија продуктног капитала.

За потврду овога мога мишљења и да оно не би остало само као хипотеза, ја ћу се позвати на научно дело г. Ђ. Павловића „Хипотекарно Право у Кнежевини Србији“ од 1868 године. Г. Павловић, као опдашњи професор правног факултета на нашој Великој Школи, после не пуне четири године од уведених у живот допуна, написао је горе истакнуту своју одличну научну студију, баш о спорном питању, које данас интересује наше правосуђе и нас правнике.

Г. Павловић, чија компетенција у нашим правним питањима стоји изван сваког поговора, нигде у своме делу не говори о застарелости хипотекованог интереса, већ, на против, на страни 184 вели: „што се тиче суме, коју би сам интерес износио, она се често а ригорі не може определити, нарочито онда, кад би облигација била без определенога рока . . . Па трећа лица нека рачунају. према капиталу колики ће интерес износити“.

Стоји изван сваке сумње да би г. Павловић напоменуо да хипотекован интерес застарева за три године по ново донетим допунама од 1864 године, да су оне имале тај значај који им наше правосуђе данас хоће да придаје. Ово ми даје практично пуно уверења, да моји теориски разлози још чвршће стоје, кад уза се имам тако неочењив доказ за моје мишљење.

Чини ми се, да ми неће бити тешко протумачити побуде нашег највишег суда, зашто је он скренуо са правилног тумачења. Под утисцима економског нашег развијања осетно се жив покрет у кредиту. Задуживања су се отпочела вршити нагло, па и пропадање дужника. Небрежење осигураних поверилаца путем хипотеке и нагомилвање интересних капитала довело је до пропасти не мали број сопственика непокретних имања, тако да се осетила жива потреба, са свим разложна и оправдана, да се стане на пут

томе злу. И како је наш законодавац, у овако крупним питањима, увек био спор, то се прибегло, да се тумачењем закона потражи помоћ, и тако се само могло доћи на овакво тумачење ових одредаба, које је изазвала економска потреба споља, која нема ничега заједничког са значајем ових одредаба у закону.

Моје је мишљење оправдано кад кажем да ово није пут за те исправке, закон се не може присиљавати, да врши оне услуге којима он није намењен, а опасност лежи у томе, што се судска и законодавна власт мешају уједно, док оне морају бити одвојене и засебне.

* * *

Напоменуо сам у самом почетку, да расправа овога спорног питања улази у опсег хипотекарнога права и да се ово питање не може просто свести на тумачење § 928 грађанског закона, пошто овај пропис говори једино о „годишњим интересима на позајмљене капитале“. Овде у овоме основном полазном питању за решење његово ја се врло јако и веома много разилазим са г. Марком Стојановићем, који је у прошлој свесци Архива књига II, свеска 2, понова истакао своје мишљење, да и хипотекован интерес застарева за три године. Трудећи се да моје наводе обори, г. Стојановић признаје и сам да интерес мора да дели судбину капитала као главне ствари, али он се разилази даље са мном у мишљењу са ових разлога: „као год што капитал застарева у својој дугој застарелости, која је за њ законом одређена, *без ризиковања* је ли обезбеђен хипотеком или другим чиме или није, тако исто и интерес застарева у својој, краткој, застарелости, која је за њ законом одређена, опет исто тако *без ризиковања* је ли обезбеђен хипотеком или другим чиме или није“ (страна 126 други одељак).

Ово мишљење г. Стојановића, чини ми се да тешко може издржати правну критику, и побуђује ме да поново узмем реч по овоме спорном питању, а на стручним је читаоцима да оцене, чије је мишљење правилније и претежније.

Ја се морам овде дотаћи у крупним потезима начела на којима почива хипотекарно право и изнети какве последице хипотекарно право за собом повлачи. Ово је потребно учинити због самог опредељаја хипотекованог интереса, који

је аксесија продуктивног капитала и какав он положај добија у праву самим тим што је хипотекован. Ово разликовање мора се нарочито истаћи онакво какво је по нашем позитивном хипотекарном праву, да би се најпосле увидело, да има разлике између хипотекованог и нехипотекованог интереса и да су опредељаји законски за хипотековане капитале и интересе издвојени и обележени у одељку хипотекарног права и да законодавац по овим посебним одредбама хипотекарног права опредељује правне последице њихове. (Глава VII §§ 326 и 330 грађанског законика).

Одмах овде имам да напоменем, да ја нећу овде улазити опсежно у позитивно наше хипотекарно право, јер је то немогуће и због простора листа и због пространства његовог, но ћу се задржати само на најкрупнијим начелним питањима, а онај који би се у овоме моменту хтео интересовати више за ово питање, може се користити одличном студијом г. Ђ. Павловића, коју смо мало час споменули.

Суштина и карактер сваке хипотеке у овоме је:

- 1) да она представља стварно право на непокретним добрима,
- 2) да она даје право првенства у корист таквог повериоца,
- 3) уз то право следовања,
- 4) да је недељива и
- 5) да она сачињава аксетарно право.

Сваки поверилац, био он хипотекован или не, има право опште залогне на добра свога дужника, који је лично према њему обвезан, што значи по нашем грађанском законнику да сва добра дужникова одговарају за његове дугове и да их поверилац може продати ради наплате свога примања.

Но обичан поверилац не може тражити наплату из добра дужникових која су некад његова била и која је он отуђио без намере да преварно своје повериоце оштети.

Ово правило не може се применити и на повериоца који има хипотеку на неком непокретном имању, јер по § 327 грађанског закона он задржава своје право и наспрам трећих, по праву следовања.

Претпоставимо сад неког дужника чија је пасива већа од активе. Његова добра нису довољна за исплату његових дугова. Ту могу да буду два случаја:

Ни један поверилац нема првенственог права. Сви су повериоци прости, хирографски, онда они имају да при распореду добивеног новца од продатог имања њиховога дужника добију сразмерно својим тражбинама.

Постоји ли право првенства у корист неких поверилаца, ови ће се повериоци пре намирити од осталих, по задобиеном хипотекарном праву.

Наш хипотекарни режим почива на двострукој основици: *специјалитету* и *јавности*. Прво начело специјалитета обележено је тиме што се тражи да при постављању какве хипотеке буде назначена сума и имање које се хипотекује, а друго начело јавности остварује се посредством уписа у хипотекарне књиге.

Хипотека стиче право првенства по дану увођења у хипотекарне књиге.

Сад кад смо изложили ова прва и основна начела хипотекарнога права ми ћемо прећи да изближе вежемо ово наше питање са овим правом.

Интерес није ништа друго до акесија продуктивнога повериоачевог примања, а хипотека, која је установљена ради сигурности повериоачевога капитала, природно је да се мора распростраити и на интересе само под једним условом да у обвези стоји да капитал повериоачев доноси интересе, и да је и он хипотекован. Са свим је разложио допустити да сигурност дата главној ствари дата је и споредној; јер је судбина акесије обично везана за главну ствар.

Кад уписом у књиге поверилац осигурава своме капиталу ред, хоће ли му осигурати исти ред или ранг и за интересе? Другим речима, поверилац који има хипотеку за капитал који доноси интерес, да ли ће имати право према реду уписа, не само за капитал него и за све интересе који му се буду договали у моменту наплате из новца који се буде добио од продатог хипотекованог имања? Разуме се по себи да *сви интереси* само ако су тражени и означени у суми биће осигурани уписом. Г. Ђ. Павловић на 184 страни свога поменутог дела изрично вели, као што смо ми то већ горе и навели. Г. Павловић у своје поменутом делу унео је и нарочити одељак: „Наређења осталих законика, што се тиче хипотеке“ (стр. 236) и нигде у томе одсеку не помиње, да се § 928 д. грађ. зак. може односити на хипотекарно право,

што утврђује моје мишљење, да хипотековани интереси не застаревају по тој одредби, јер се тај пропис и не односи на хипотековане обвезе, већ на просте контенционалне обвезе и примање капитала и интереса по њима.

Г. Марко Стојановић при своје разлоге, које сам ја мало час навео, у томе, што по његовом мишљењу наш законодавац не прави разлику између хипотекованог и нехипотекованог капитала, кад је питање о његовој застарелости, па закључује да се по истом правилу има узети, да законодавац не прави ни разлику између хипотекованог и нехипотекованог интереса.

Овакво разлагање не може да опстане, а овакви закључци, на поставкама које нису тачне, не могу ни бити тачни.

Наш законодавац, као и сви модерни законодавци, издвојно је хипотекован продуктиван капитал за себе и њега нарочитим одредбама опредељује по хипотекованом праву (гл. VII §§ 326 — 330 грађанског закона). Што се тиче застарелости хипотекованог капитала, наш законодавац, по примеру свих других модерних законодаваца, не чини никакве разлике, јер и нема потребе да чини, пошто сви облигациони дугови, било хипотековани или прости, застаревају за двадесет и четири године; да је наш законодавац то учинио, то би био недопуштен плеоназам, што сваки законодавац гледа да по сваку цену избегне.

Већ са интересима ствар стоји са свим друкчије.

Увођењем хипотекарског права у наш грађански законик, хипотекованом продуктивном капиталу дато је засебно место и засебне одредбе по којима се он има опредељивати.

Ми смо изнели најглавнија начела тога опредељивања. Рекли смо да хипотековани продуктиван капитал има нарочите и изузетне повластице и да је његов положај са свим друкчији од нехипотекованог продуктивног капитала у погледу првенства, следовања, сигурности и т. д. Па како је хипотекован интерес аксесија хипотекованог капитала и он дели судбину потпуно једнаку за главном ствари: хипотекованим капиталом, то законодавац кад би хтео да друкчије учини, он би *морао* нарочитим одредбама изрично да га определи, те да се то издвојење јасно и несумњиво види. Наш законодавац то није учинио, и није издвојно хипотековани капитал од хипотекованог интереса, а све док то зако-

нодавац не учини, мора вредити општи правни постављени принцип *accessorium sequitur principale*.

Кад већ постоји нарочити одељак о хипотекарном праву, онда није довољно рећи у некој одредби да интерес застарева за то и то време, па да се под тим изразом и речи интерес има разумети и издвајање хипотекованог интереса од хипотекованог капитала. Да то није довољно, имамо очите примере пред нама, који нас потпуно утврђују, да је закључак г. Стојановића нетачан.

На првом месту да поменем, да сва европска законодавства сматрају да је ово издвојење потребно, и да су нарочитим одредбама определили положај хипотекованог капитала и хипотекованог интереса и тачно определили границе хипотекованом интересу као таквом.

Да није довољно у једној законској одредби рећи „да годишњи интереси на позајмљене капитале застаревају за три године“, па да се то одмах и примени и на хипотековане интересе, за то имамо најјачи доказ у аустријском правосуђу.

Грађански аустријски закон објављен је 1 јуна 1810 године. Параграф 1480 гласио је овако: „*Vorderungen von rückstadigen jährlichen Abgaben, Zinsen, Renten oder Dienstleistungen erlöschen in drei Jahren; das Recht selbst wird durch einen Nichtgebrauch von dreissig Jahren verjaret*“.

Судска јуриспруденција код аустријских судова била је једнообразна, да се ова одредба не односи на хипотековане интересе, и од времена објављења па све до законске измене од 22 августа 1836 године остала је стална у томе погледу.

У старом француском законодавству хипотековани интереси имали су иста права као и капитални. Новим француским грађанским законом од 1804 године унесен је нарочити члан 2151 за хипотековане интересе који је до 17 јуна 1893 гласио овако:

Стари текст:

Je créancier inscrit pour un capital produisant in teret on arreroges a droit d' être collogne pour deux années seulement, et pour l'année courante, au même rang d'hypothèque que pour un capital; sans préjudice des inscriptions partien-lieres à prendre, portant hypothèque à compter de leur dete, pour lrs arrérages antres que, ceux conservés par la première inscription.

Нови текст:

Je créancier privilegie dont le titre a ete inscrit on transcrit, on le créancier hypothécaire inscrit pour un capital produisant intérêts on arrérages, a droit d' être collogne pour trois années seulement au même rang que le principal, sans préjudice des inscription particulières à prendre, portant hypothèque à compter de leur dante, pour les intérêts et arrérages antres que ceux conservés par la transcription ou inscription primitive.

И тако после ових допетих измена о ограничењу интереса по члану 2181 он се данас примењује и на привилеговане и на хипотекарне повериоце, а то је за три године. Г. Стојановић се послужио старим текстом, који је данас у француском праву измењен.

Ово је питање било спорно у француској јуриспруденцији до учињених ових измена. Француска се јуриспруденција држала строго ограниченога тумачења члана 2151; она је сматрала овај текст као примењив само на хипотековане повериоце. Поверилац који је био уписан за капитал који доноси интерес био је у бољем положају, кад му је обвеза била привилегована него кад је била чисто хипотекарна. У првом случају уписом су се добијали, према реду обележеном по датуму, *сви протекли интереси*, у другом само две текуће године, а уз то и капитал и у једном и у другом случају.

Ја сам ову напомену учинио у нарочитом циљу, да се види, како и француска јуриспруденција, као и аустријска тумачи поједине сличне одредбе, овој нашој у давом случају спорној одредби примене § 328 д., и да слични законски прописи, који само по изгледу садржине личче и дају изгледа да се могу применити, могли би само навести правника, на погрешну примену његову, а никако на правилну, као што је овде случај са нашом судском практиком.

Још се из овога наведеног примера из француске судске праксе види: да је било питање о неплаћеним интересима и да су сви протекли а неплаћени интереси били досуђивани привилегованим повериоцима, и ако је поред овога члана 2151 постојао и постоји члан 2277 који говори о петогодишњој застарелости интереса на позајмљене капитале и то је тај у нашем грађанском закону члан преведени § 928 д. грађанског закона, — то ништа није могло сметати овим повериоцима да наплате све заостале а неплаћене интересе.

Разлог је правни врло прост за ово овакво сматрање и тумачење законских одредаба. Ја сам то и у прошлome моме чланку напоменуо, да се хипотековани дугови не могу сматрати као обични прости дугови, но да хипотековани дугови заједно са интересима које такви капитали доносе, долазе под одредбе чисто хипотековног права, а са овима одредба § 928 д. нема никакве везе, па не може имати ни примене у хипотекованом праву.

Значај у праву главнога и спореднога и начела како се они у праву схватају и тумаче признао је и г. М. Стојановић, али је он, признавајући сву тачност мога гледишта, заобилазним путем одвојно се и својим тумачењем, које сам ја горе навео, сисао са правнога терена и своје разлоге за- сновао на мишљењу страном праву, и нетачним поставкама.

Интереси су несумњиво и ван сваког спора аксесија капитала који их доноси. Хипотека која је установљена ради сигурности капитала мора се распрострћи и на интересе. Неоспорно је и то, да се мора допустити да сигурност која се даје главној ствари, постоји и признаје се и за аксесију, јер је судбина аксесије обично везана за судбину главне ствари.

По хипотекованом праву увод у књиге осигурава повериоцу ред како за његов капитал, тако и за интерес, који тај капитал доноси, по овоме начелу које је исказано у § 327—330 грађанског закона, обоје и капитал и интерес деле исту судбину у сваком погледу, јер ни једном законском одредбом то није изузето, нити друкчије наређено.

Пропис § 928 д. грађанског закона не може се односити на хипотековане капитале са њиховим интересима које они доносе. Да би се ова одредба могла односити и на хипотековане интересе, законодавац би морао да то изрично напомене, јер их он мора нарочито да издвоји од хипотекованог капитала, пошто је за хипотековане капитале створио нарочито право, онда интересе као аксесије њихове мора одвојити, кад већ неће да они деле исту судбину са главном ствари, а издвајајући их и постављајући за њих друге одредбе, онда их он мора и *изрично* да опредељује, као посебан и издвојен предмет. Тиме само законодавац може да обележи своју намеру. Из § 928 д. то се не да никако извести, нити се воља законодавчена може пронаћи у смислу у коме то мисли већина Касационог суда. Да је наш законодавац ово хтео да учини 1864 године, он би, по примеру аустријског, француског, немачког и др. законодаваца који су овај предмет опредељавали, учинио исто што и сви други, и издвојио би хипотековани интерес од хипотекованог капитала и за њега поставио нарочите одредбе у погледу његовога реда и застарелости, а кад то није учинио онда не може се ни покретати питање о хипотекованом интересу и његовој сигурности и његовом

реду, јер је он аксесија главне ствари — хипотекованог капитала и његову судбину дели заједнички с њиме, у свима правцима хипотекарнога права.

Ја сам у прошлом чланку навео и то, да су допуне закона од 1864 године о кратким посебним застарелостима уведене као изузетак и да, као такве, не могу имати општу примену.

Ја сам се оградио и у томе, да се приликом претресања овога питања нећу упуштати у оцену доброга и кориснога, што је имало да значи, да се и сам слажем са г. Стојановићем, да је ради самог осигурања начела јавности у хипотекарном праву, потребна реформа у смислу у коме расправља г. Стојановић, али моје је мишљење, да све докле постоје овакве одредбе у нашем позитивном законодавству, да се дотле судови морају придржавати закона; а на нама је свима да се трудимо да се нужне реформе уведу.

Још неколико речи да додам. У свима законодавствима и на месту где се ова питања опредељују, свуда су законодавци одређујући ред и сигурност хипотекованим интересима, прописали и начине и средства, како се хипотековани повериоци могу обезбедити за протекле неплаћене интересе, и свуда им се даје право да могу на просто тражење, протекле ненаплаћене интересе увести у књиге, не тражећи нову хипотеку од дужника, само простом пријавом код органа за то одређених.

Да је наш законодавац имао намеру да ово питање законом од 1864 определи, несумњиво је да би он донео и нужне и потребне одредбе о овоме што горе наведосмо по примеру свих других законодаваца, кад се још уз то зна, да се наш законодавац послужно као изводником страним законодавствима, онда се не да замислити, да и наш законодавац не би то исто учинио.

Па зар и ово није један од ближих доказа, да наш законодавац није ни имао намеру да се дотиче допуна и измена из хипотекарнога права?

Сад да учиним неке приговоре на наводе г. Стојановића.

Члан 2151 француског грађанског закона има општи значај. По њему се од измена 1893 године просто повериоцу хипотекарном признаје право на трогодишњи интерес. За остале суме протеклих интереса преко тога рока из члана 2151, примање остаје хипотековано, али хипотековано при-

мање неуписано у књиге. И само зависи од хипотекарног повериоца да учини упис после сваког прошлог рока, а сваки од тих уписа осигураваће му различан ред за свако примање на које се односи.

О значају и разумевању члана 2277 ја сам навео да сам се послужио Бодриом, који је професор права и данас на универзитету у Бордоу и чији је научни глас као правника неоспоран.

Из напомене г. Стојановића на стр. 126 Архива не може се ништа тачно видети, али по ономе што је наведено и колико је наведено, по Захарију, који је један од старијих коментатора француског грађанског закона 1854—60 године, види се, да он говори о необезбеђеним повериоцима и да се они могу позивати на члан 2151, ако њихови интереси нису застарели по члану 2277. Зашто? Даље г. Стојановић вели да по Захарију и хипотековани интереси застаревају по члану 2277, а то није тачно речено; онај хипотековани поверилац који има неисплаћене интересе преко границе члана 2151, а није учинио упис у књиге, то му примање остаје необезбеђено и он се сматра као и сваки други хипографски поверилац и по овоме основу његово примање застарева по члану 2277, а не као хипотекарног повериоца.

Све ово не може да иде у прилог тврђења г. Стојановића, по самом томе, што је француски законодавац донео опредељаје о хипотекованом интересу у одељку хипотекарног права и тачно му одредио границе. По члану 2151 даје право сигурности и реда хипотекованом интересу за три године. О року, даје право хипотекованом повериоцу да може учинити упис у књиге за протекле ненаплаћене интересе и на тај начин да их осигура опет хипотеком; ако то поверилац не би учинио онда сви протекли интереси преко три године немају сигурности која се добија уписом хипотеке у књиге, и нису хипотековани интереси, већ само хипотековано примање за које није учињен упис.

Самим тим што није учињен упис, они су, као и свака друга проста обвеза, и, као таква, такви интереси падају под одредбе члана 2277. Али да све то може тако бити, треба изрично наређење у закону, па да се тако поступа, иначе остаје увек старо правно правило: споредност дели увек судбину главне ствари, кад то није друкчије по закону на-

ређено, а како наш законодавац није одвојно хипотековани капитал од хипотекованог интереса ни једном одредбом, то интерес који је са капиталом хипотековао по хипотекарном нашем праву (§§ 226—330 грађанског закона) дели судбину капитала и застарева по § 900-а грађанског законика.

Ради јасности јаче и убедљивости наших разлога, да се послужимо овде аналогним примерима из нашега позитивног права.

По § 928 грађанског закона све покретне ствари прибављају се застарелошћу од три године, као што и интереси застаревају по § 928 д. грађ. зак. за три године.

Судећи по одредбама § 928 грађанског закона а по постављеном начелу г. Стојановића, могло би се мислити, да се све покретне ствари прибављају застарелошћу од три године, без обзира на то: јесу ли оне везане или нису за неку непокретну ствар; јер законодавац наш нигде не чини то разликовање у погледу њихове застарелости, онако исто као што не чини разлике код хипотекованог и нехипотекованог интереса.

Г. Стојановић могао би приметити, да наш законодавац у §§ 186 и 189 грађанског закона изрично две ствари сматра за непокретне, па сљедствено и застарелост се има применити која вреди за непокретне ствари.

Ако је овај приговор тачан, што у истини и јесте, онда г. Стојановић мора нам признати: да наш законодавац по § 330 грађанског закона не двоји и не дели хипотековани капитал од хипотекованог интереса и обоје сматра као једну целину, и што вреди у погледу застарелости за капитал вреди и за његов интерес који он доноси, јер по нашем хипотекарном праву хипотека је стварно право на непокретним добрима, § 190 грађанског закона.

Др. Мих. С. Полићевић

О ПРАВНОЈ СПОСОБНОСТИ СВЕДОКА ПРИ ВЕНЧАЊУ

Оба законодавства, која регулишу брачне односе код нас, и грађанско (§§ 60 и 92 грађ. зак.) и црквено (Крмчија: „О таймѣ супруженства“ — гл. 51. л. фкв), подједнако наређују: да се венчање врши само јавно, *у присуству два или три сведока*, јер у противном случају брак је незаконит и нема вредности (вся прочая супружества... не закона, паче же беззаконна и ни что же суть). Међутим, ни један законски пропис, ни грађански ни црквени, не говори ништа о томе ко може бити сведок при венчању, ма да знамо да се по закону разликује способност сведочења. Нису сва лица без разлике, нити пак иста лица за све случајеве, као сведоци једне исте способности. Има таквих сведока, који се понекад по службеној дужности морају искључити од сведочења зато, што су, услед телесних или душевних својих недостатака, апсолутно неспособни да буду сведоци. А има их опет и таквих, који, услед неких својих моралних или материјалних обавеза према понеким лицима и само у извесним приликама не могу бити примљени за пуноважне сведоке. Због тога сасвим уместо поступају нека страна законодавства што за сваку врсту сведока, па и за сведоке при венчању, нарочито и јасно обележавају њихову способност. Имајући у виду с једне стране ову неједнакост способности сведочења како с погледом на поједине личности као сведоке, тако и на разне случајеве, за које се сведоци траже, а с друге — горњу празнину у нашем законодавству, с правом можемо се запитати: па да ли се и код нас мора обраћати каква пажња на правну способност присутних сведока при венчању?

Пре свега ваља знати какав је циљ и задаћа ових сведока. Да ли се они захтевају само тога ради да се увелича

свечаност акта, који се врши, као што се обично мисли, или пак што имају да послуже као доказно средство у случају спора о важности брака. Како је код нас обавезан само религиозни облик закључивања брака, те отуда и црквени прописи служе за главни извор грађанског законодавства о браку, то да бар летимично видимо прво какво је гледиште цркве на ове сведоке.

Још од самог почетка црква је гледала на тајне бракове с неодобравањем, сматрајући их за невредеће. То се већ доста јасно види и из првог правила Лаодикијског Сабора (343. г.), које прави разлику између брака по закону и тајног брака или оних, који су „кришом жену узели“ (тајно совокупившись). Мало по мало затим, благодарећи утицају цркве, јавност закључивања брака постала је владајућа појава не само за цркву него и за државу. У IX столећу је цар Василије Маћедонац то и казном загарантовао. Он је позвао епископе да свакога свештеника, који би извршио венчање у тајности, подвргну канонској осуди. Отуда и онај пропис из његовог Прохирона у пашој Крмчији: „Никтоже втайнѣ да вѣнчается, но при множайшихъ людехъ, ибо се дерзнувый сотворити, да накажется запрещенн мучимъ; сирѣчь іерей, яко въ неподобная себе вложитъ, въ тайнѣ вѣнчавъ, достойныхъ истязанъ будетъ по церковныхъ правилъ заповѣдей“ (Закон градскаго гранъ IV, 27). Новеле пак каснијих византијских царева као и савремене им синодске одлуке све већма су поткрепљавале установљено канонско гледиште да је сваки тајно закључени брак, као нецрквени, без вредности, и да као такав мора бити раскинут. Од тога доба православна црква под изразом тајно закљученог брака (*γάμος λάθρα*) разуме у опште сваку везу, која би била заснована противно прописима црквеног или грађанског закона о браку, па ма у ком виду се то десило: било зато, што је без учешћа цркве закључен, било пак што то није учињено пред надлежним свештеником или што прописна форма *ма у чему* није испуњена. У свима тим приликама морао је свештеник, који је венчање извршио, искусити строгу канонску казну.

Према томе, кад се сведоцима, у виду кума и старог свата, зајемчава јавност и законитост акта венчања, онда присуство њихово као год и присуство надлежног свештеника мора бити не само телесно, него, као што се старије кано-

нисте изражавају, и *морално*. Другим речима, оно мора бити такве природе да су сведоци у стању да фактички опазе и потврде све оно што се пред њима збива. Такво присуство су захтевали и римски правници те да извесна правна радња, која се *пред неким* има извршити, буде пуноважна. „Опај, који би имао пред неким другим што да ради, каже римски правник Флорентин, не изгледа да је у његовом присуству урадио, ако овај то не разуме. Отуда ако је (присутни) луд или дете или ако спава не значи да је он пред таквим што урадио. Присутни мора то да зна, но не мора то хтети, јер и против његове воље збива се правилно оно, што би требало“ (l. 209 Dig. L. 16 de verborum significatione). Ово важи како у погледу јавног органа, пред којим се радња врши, у овој прилици за свештеника, тако и у погледу присутних сведока. Кад ова по природи саме ствари преко потребна особина код сведока недостаје, то значи толико исто као да није нико ни био присутан. Стога, лица, која присуствују при венчању као сведоци, ни у ком случају не смеју бити у напитом стању, нити слепа или глува, јер таква лица прво, не би била кадра да опазе све оно што се пред њима збива; друго, она не би могла утврдити да ли су ту баш *оне две особе*, које треба да буду и, треће, што је најважније, не би могла да посведоче јесу ли те особе доиста свој пристајак за ступање у брак изјавиле. Венчање, које би било пред таквим сведоцима извршено, могло би доћи у питање и бити оспорено ако ни због чега другог а оно због сметње, коју сама *тајност* извршеног акта представља.

О осталим пак особинама, које у споровима код суда по судским поступцима чине сведока релативно или сасвим неспособним за сведочење, као што смо напоменули, не говори се ни у црквеном ни у грађанском брачном праву изрично. Остаје нам да то посредним путем испитамо.

Несумњиво је да за сваки *црквено-правни* посао, где год се тражи сведок, треба од њега захтевати и све оне особине, што их *црквено* право за пуноважног сведока прописује. По основном принципу старог црквено-судског поступка као апсолутно неспособна за сведочење у опште сматрају се ова лица:

1. јеретици, расколници, лица, која су искључена из црквене заједнице или лишена чина и лица, која су под оптужбом док се не оправдају (II Вас. саб. 6);

2. сва у опште лица, од којих се не примају тужбе;
3. укућани тужиочеви; и
4. малолетници испод 14 година (Карт. 131/146).

Уопште, односно правне способности сведока канонон су се обично подударали са грађанским законима, а ови су, у старије доба, од сведока захтевали поглавито да их буде увек најмање двојица и при томе да су „поверења достојни“ (Фот. Ном. IX, 2).

Наш законодавац, у колико ставља у дужност парохијском свештенику да по венчању сваки брак безусловно уведе у књигу венчаних (§§ 92 и 60 грађанскога законика), а изводе из тих књига сматра за јавну исправу (§ 187 грађанског судског поступка) изгледа као да сведоке при венчању он не узима у циљу доказа да је брак закључен. За то служе му црквени протоколи и изводи из њих, а сведоци при венчању захтевају се више мање због свечаности самог акта, због чега се без сумње и не бележе у протокол имена обадва или свих присутних сведока, већ само име једног од њих и то кума (§ 92 грађанског законика). Међутим, дешава се понегда да понеки брак не буде уведен у књигу венчаних. Било услед заборавља, било услед немарљивости или баш услед какве зле намере деси се да свештеник, и ако му прети казна за то (§§ 142 и 143 кривичног законика), не упише неко венчање, и онда силом околности треба на неки начин утврдити: постоји ли брачно стање или не. За такве случајеве искази сведока присутних при венчању, кума и старог свата, од одсудног су значења. Њихови искази тада служе као главно, а понеки пут и као једино доказно средство за констатовање брачног стања. Ето због тога је, и са гледишта грађанско-правног, преко потребно обраћати пажњу на правну способност сведока, који се при венчању употребљују. У недостатку извода венчаних, и уопште кад се ма којим случајем појави спор о важности неког брака, за потпун доказ да је закључен није тада довољно констатовати само њихово *присуство*, већ се мора строго ценити и то да ли се тим сведоцима што су присуствовали може веровати. Ово питање, међутим, коме се сведоку може веровати у овој прилици, кад је реч о грађанском стању, постојању брака, суд цени и расправља по прописима грађанског судског поступка. Па ако би се показало да сведоци немају свих оних особина, које позитивни закон

у приватно-правним споровима од њих као доказно средство тражи, онда се не би могла утврдити истинитост закљученог брака, а од тога не само што трпе штету поједина заинтересована лица, него губи свој углед и општи правни поредак и правосуђе у држави.

По нашем грађанском судском поступку (§ 210), чијих се прописа морају придржавати и духовни судови приликом извиђања и решавања свих спорова о важности, уништају и разводу брака (члан 213 и 223 закона о црквеним властима), не могу бити сведоци ова лица:

1. слепи, о ономе што треба видети; 2. глуви о ономе што треба чути; 3. глувонеми; 4. бесомучни, згранути и луди; 5. они, који су за злочинства осуђени док се не поврате у пређашња права (§ 18 и 19 кривичног закона), т. ј. док не поврате изгубљену грађанску част; и 6. деца, која немају четрнајест година. Сва овде побројана лица суд по званичној дужности искључује од сведочења.

Значи, дакле, да сва та лица, као апсолутно неспособна за сведочење у приватно-правним споровима, *не могу бити ни сведоци при венчању.*

Што се тиче пак оне друге, тако зване релативне неспособности сведока, коју обележавају §§ 211 и 215 грађанског судског поступка, овде, код венчања, пошто нема никаквог спорног односа и парничних странака (Карт. 59), већ се сведоцима само гарантује истинитост збића или извршења акта, она се не узима у вид по прописима, који обележавају способност сведока у приватно-правним споровима. Сведоци при венчању могу бити готово сва лица у колико се тиче њихових моралних и материјалних веза према брачним странама или т. зв. младенцима. Отуда, на пример, сведоци при венчању могу бити и најближи сродници брачног пара, као год и њихови дужници или слуге и т. д. Али зато, у колико је закључивање брака поверено само цркви, и врши се у свему по обредима и правилима њеним, у толико способност сведока при венчању оних лица од којих је бар једно православне вере ваља ценити не само са гледишта грађанског судског поступка, већ у исто време и са гледишта црквено-правног. А по црквеним прописима за сведоке при венчању поред апсолутно неспособних, које предвиђа § 210. грађанског судског поступка, не могу се узети још и она

лица, којима недостаје или је бар у овом питању нарочито ограничена њихова правна способност. Овамо спадају:

1. *Нехришћани и хришћани друге (неправославне) вероисповеди.* Први зато, што нису чланови црквене заједнице па као такви не могу узимати никаква учешћа у црквено-правним пословима, јер им оскудева религиозна вера и признање дејства свештенорадњи. А други, неправославни хришћани, и ако су чланови цркве, ипак нису активни, већ само пасивни, и док се год не одрекну свога погрешног учења формалним преласком у православље не признаје им се ни правна способност у црквено-правним пословима. Стога, докле год религиозни облик брака у духу православне цркве и њених правила служи код нас као једини начин, на који лице православне вере може засновати брачни однос (§§ 60 и 91 грађанског закона), дотле, разуме се, бар у колико се тиче лица православне вере, мора се поштовати и наведени раније канонски пропис (Ш Вас. Саб. 6), којим се у опште искључују од сведочења јеретици и расколници. Поред јасних одредаба грађанског законика, које наређују строго извршење свих црквених правила о браку, ово изискује и сам положај православне цркве у Србији, где је чланом 3 Устава источно православна вера за државну призната, што значи да је без ограничења признато и оно непроменљиво право њено, кога се она мора придржавати ради одржавања јединства са источном васељенском црквом. У осталом, о овој неспособности нехришћана и иноверних за сведочење при венчању, поред канонског прописа другој васељенског сабора, који би сам по себи био довољан, постоји и специјална одлука Архијерејског Сабора од 8 октобра 1879 године СБр. 8 која гласи: „да иноверни и неверни не може православном Србину бити ни кум, ни девер, ни стари сват нити може у опште бити сведоком при свршавању каквог свештендејства“.¹ Ова саборска одлука задобила је затим и санкцију државне власти у смислу тадашњег закона о црквеним властима (§ 63 од 1862 године), истина са извесном изменом, о чему нам сведочи наредба министра просвете и црквених послова од 18 децембра 1879 године Бр. 6544. Из те наредбе

¹ *Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског Сабора 1900 године* страна 228.

види се да је влада одобрила поменућу одлуку Архијерејског Сабора у колико се ствар тиче кума и старог свата, али што се тиче деверства и побратимства министар је том приликом изјавио: „да народно-религиозној установи или обичају ово двоје не би ваљало закраћивати да се може само међу хришћанима било које цркве у нашем народу вршити, и то прво с гледишта народних предања и обичаја, а затим и у духу просвећене толеранције зближења узајамним друштвеним одношајима између исповедника православне и других хришћанских цркава“.¹

2. *Лица женског пола.* И у позитивном праву најмодернијих држава опажа се још утицај разлике полова на правни положај физичких лица у животу. Закони и обичаји свих народа и држава како старих, тако и нових обично ограничавају правну способност лица женског пола. Наш грађански законик, без обзира на правило: „да су оба пола равноправна“, између осталог ни до данас не признаје, на пример, да је лице женског пола способно да буде сведок при прављењу завештања (§ 447) изузев случаја нужде (§ 448 грађанског закона). Ова разлика у правном положају лица женског пола, коју у главним цртама још готово свуда онажамо, много јаче је манифестована била у старијем добу. Гледиште цркве на правни положај жене у друштву апостол Павле је изразио овим речима: „Жене ваше да ћуте у црквама, јер се њима не допусти да говоре, него да слушају, као што и закон говори“. А Мојсеј (закон) овако о жени говори; „воља ће твоја стајати под влашћу мужа твојега и он ће ти бити господар“ (I књига 3, 16). Услед оваког гледишта цркве женски пол ограничава правну способност личности у толикој мери, да она не само што није кадра задобити какав јерархијски положај у цркви, него не располаже ни способношћу сведочења при склапању појединих црквених правних послова. Уподобљавајући се малолетницима лица женског пола не могу бити ни сведоци при венчању, јер по византијском законодавству, које је по сведочењу коментатора Валсамона (трул. 70) усвојила у свему и црква, жена није могла бити сведок при прављењу завештања нити при склапању *ма каквог уговора.*

¹ *Зборник закона, уредаба и наредаба Министарства просвете и црквених послова.* Београд 1880 страна 144.

3. *Монаси*. Из монашких завета, који се састоје управо у потпуном издвајању од света и свакидањег друштвеног живота, неминовно се појављују ограничења личних, имовинских и у неколико црквених права (*capitis deminutio*). Отуда лице, које ступи у монашки чин, по природи својих основних завета, лишав се између осталог и способности сведочења при венчању. Јер, кад монашко лице не може кумовати при крштењу (Номок. уз В. Требник 84) само зато, што би то повлачило за собом такве дужности, које се не слажу са монашким заветом о издвојености од света и од обичних свакидањих друштвених односа, онда још у толико мање му се може допустити да буде сведок при венчању. „Кад си се удаљно од света и одрекао права на женидбу“, каже св. Тодор Студит у једној својој поуци упућеној монаху, „онда немој имати са световњацима ни побратимства ни кумства. Допуштење за то ти нећеш наћи код отаца или ако где и нађеш ипак врло ретко, а то није закон“. У овом истом смислу гласи и одговор патријаршијског хартофилакса Петра из XI века. На питање: „да ли је допуштено монаху да кумује при крштењу деце или да ступа са световњацима у изведено братимство, или да држи венце младенцима при венчању“, он је одговорно: „све је то противно канонима и забрањује се“. У новије време, и то крајем XVIII столећа, цариградски патријарх Герасим издао је једну синодску одлуку (*τόμος, tomus*) којом се између осталог забрањује не само простим монасима, него и архијерејима и свима свештенослужитељима монашког реда да кумују при крштењу деце, или да буду сведоци приликом венчања. Ову забрану санкционисао је 1806 године и синодски акт патријарха Григорија V.¹

Наша српска црква међутим није се готово никада придржавала овога правила. Од времена народног покрета за ослобођење па све до скоро наши манастирски калуђери вршили су службу парохијског свештенства, и услед тога по правима су изједначавани готово у свему са свештеницима световног реда како у вршењу свештенорадњи тако и у погледу способности сведочења при венчању. Овакав положај монашких лица код нас објашњава се потребом и општом коришћу цркве, јер у оскудици довољног броја парохијских

¹ Види *Павловъ*, *Номоканонъ*, стр. 84.

свештеника црква је између два супротна прописа претпо-ставила важнији. Свакојако је претежнија наредба „о при-ставима тајни Божијих“ (I Кор. 4,1.) од пореклом непознатог правила (84) из мало распрострањеног Номоканона уз Велики Требник. Али, чим су за цркву наступиле редовне прилике нема места одржавати и даље изузетно стање. Па кад по пра-вилу монашка лица не могу бити сведоци при венчању не треба их за такве ни примати.

Према томе, дакле, сведоци при венчању православних хришћана могу бити само лица православне вере мушког пола без обзира на поданство, која су навршила најмање четрнајест година, а при том нису у монашком чину, нити су слепа, глува, глуво-нема, умоболна, пијана или за зло-чинства осуђена.

Избор ових сведока врше сами младенци, а на правну способност њихову дужан је обраћати пажњу надлежни парохијски свештеник. Неспособност присутних сведока не утиче истина ни најмање на важност брака ако је овај прописно уведен у књиге венчаних, али свештеник се услед тога ипак не може ослободити дужности да води старање о њиховој способности, јер књиге венчаних могу случајем неким бити уништене и тада само пуноважни сведоци могу утврдити брачно стање. Према садашњим законским пропи-сима ако би свештеник извршио венчање уз присуство не-способних сведока, одговоран би био за дело немарљивог вр-шења службених свештеничких дужности — т. 2 члан 173 закона о црквеним властима.

* * *

Што се тиче пак бракова других признатих вера у др-жави, и код њих се такође мора обраћати пажња на способ-ност сведока при закључивању брака, без обзира на форму религиозног обреда, по коме то бива. У свима тим приликама, ма у ком религиозном облику закључиван брак, не могу се никада за сведоке узети лица, која је § 210 грађанског суд-ског поступка обележио као апсолутно неспособна за сведо-чење. У колико је пак чланом XXXV Берлинског уговора сви-ма српским грађанима као и странцима ујемчена „слобода и јавно вршење црквених обреда“, затим, да се никаква сметња не може чинити „хијерархијском уређењу разних вероиспо-

веди, нити односима њиховим са црквеним старешинама својим“, — у толико при оцени појединих сведока могло би се трпети и понеко специјално ограничење, које би евентуално захтевали прописи дотичне вероисповеди, претпостављајући, разуме се, да то ограничење не умањује квалификацију апсолутне способности позитивног законодавства. Но од признатих вера код нас, по чијим се обредима бракови закључују, ни једна готово не прописује неке нарочите захтеве у погледу способности том приликом присутних сведока. Изузимајући случајеве где су оба лица или бар једно од њих православне вере, а друго неке друге хришћанске вере (мешовити брак), када се брак мора закључити по обредима православне цркве, код нас се признају још и бракови, који би били закључени по обредима: римокатоличке и евангелске (протестантске) хришћанске вероисповеди — за римокатолике и протестанте; мојсејеве (сефардијског и ешкенаског обреда) вере — за мојсејевце и мухамеданске (ханефитског и шафевитског обреда) — за мухамеданце.

По учењу римокатоличке цркве и позитивним прописима њеног права од сведока при венчању захтева се само природна способност сведочења. Не искључују се ни лица женског пола, ни сродници, па шта више ни ипаче неспособни за сведочење, као, на пример, нехришћани, јеретици, инфамисте и из цркве искључени или анатемисани чланови. Али, пошто је избор ових сведока ствар не свештеникова, већ дотичних лица, која ступају у брак, то им се обично само препоручује да као римокатолици узимају за сведоке искључиво једноверне чланове — римокатолике.¹

Протестантско или евангелско хришћанско учење обележивши однос своје цркве према државној власти познатим начелом: *cujus est regio, ejus religio*, показује јасно да и у овом питању, у погледу способности сведока при венчању, имају важити прописи државног законодавства. Дакле код бракова протестантских хришћана искључују се само апсолутно неспособни сведоци.

Од нехришћанских, код нас признатих, вера, мојсејева не чини никакво ограничење у овом погледу, а мухамеданска модификује способност сведока при закључивању брака у

¹ *Schnitzer* J. Dr. Katholisches Eherecht, Freiburg 1898. S. 192.

духу свога религијског учења и права. По Корану (Sure II, 282) и грађанском законику (Medschelle, Art. 1685) захтева се од ових сведока да су урачунљиви, пунолетни и да исповедају веру мухамеданску ако су и обе брачне стране те вере. Ако се пак деси да је брак мешовит т. ј. да је само једна брачна страна мухамеданске вере, а друга мојсејеве или какве друге нехришћанске вере, пошто хришћанске не може ни бити, јер код нас није допуштено хришћанима да ступају у брак с нехришћанима (т. и § 69 и § 72 грађанског законика), — то у таквом случају и сведоци могу бити друге, не мухамеданске вере. У недостатку двојнице пунолетних сведока мушког пола допушта се да буде један човек и две жене. По ханефитском учењу довољан је и један једини сведок мушког пола или само две жене без и једног мушкарца ако отац удаје пунолетну кћер с њеним пристањком у своме присуству. То исто важи ако би отац у томе опуномоћно неког другог, у ком случају кћи не би морала бити пунолетна.¹

Ценећи важност присутних сведока при закључивању брака, у смислу доказног средства, нека страна законодавства не само да јасно обележавају њихову способност, него у исто време прописују да се у књиге венчаних, поред имена присутних сведока, бележе и године њихове старости.²

Dr. Чед. Митровић.

¹ Eherecht, Familienrecht und Erbrecht der Mohamedaner nach dem hanefitischen Ritus. Wien, 1883. S. 8—10.

² Planck G. Dr. Bürgerliches Gesetzbuch nebst Einführungsgesetz IV B. Berlin 1901. S. 37.

СРПСКЕ ЗЕМЉОРАДНИЧКЕ ЗАДРУГЕ

У 1905 ГОДИНИ

III.

Први посао наших земљорадничких задруга био је и јесте *кредит*. После успеха, који су показале земљорадничке задруге у Немачкој на пољу уређења земљорадничкога кредита, особито после огледа да се та установа пресади у Аустрији и Италији, који су донели најбоље резултате, за свакога је било јасно да земљорадничке задруге нису везане за једну земљу и да се исто тако могу развијати у туђини као што ничу, расту и развијају се у својој рођеној земљи. Ваља нагласити, да су земљорадничке задруге за кредит немачки производ. И заиста ниједна друга установа није у стању да задовољи захтеве земљорадничкога кредита тако и у тој мери као земљорадничка кредитна задруга. Да то објаснимо једним летимичним погледом на погодбе земљорадничкога кредита.

Сељак се од вајкада задужује: да купи хране кад година изда, да набави стоке кад ове нема или кад она угине, да докупи земљишта кад га нема доста или да га топрв купи кад уштеди и сачува бар онолико колико је најмање доста да напусти надничење и службу и да заснује своје властито газдинство. Али никада још није земљорадња потребовала онолико капитала, нити је онолико прибегавала задуживању као од како је земљорадник почео да производи за тржиште, особито од како је утакмица далеких земаља почела да обаренту домаће земљорадње, а научни и технички изналасци да продиру и земљорадничку производњу.

Овај појав даје се у осталом лако објаснити самим обртом ствари, који гони европску земљорадњу да једне културе,

мање рентабилне, напушта, да се одаје више другима које већу ренту доносе, и да свој рад усавршава и подешава како би постигла највећу могућну корист. Пређашња задуживања носила су на себи отисак тренутне потребе и дешавала су се поглавито у нередовним приликама: кад година изневери, кад стока угине, кад ма какав несретан случај задеси произвођача или газдинство. Напротив, данашња задуживања врше се под притиском сталних и неодгодних потреба, она се понављају и у добрим и у рђавим годинама, она су готово саставни део саме данашње производње и јављају се кроза цео процес њезин. Сувремена производња не може се замислити без кредита, као што се саобраћај добара и народа не би могао данас замислити без брзих парних бродова, железница, телеграфа, телефона итп.

Данашње потребе у кредиту сељачкоме, велике су готово као и потреба раднога капитала у земљорадњи. Стара су оруђа дотрајала или постала неупотребљива, те их ваља новим и бољим одменити и заменити. Напредна земљорадња потребује много ђубрета и доброга семења, много и скувих справа, доста и добре стоке, доста обртнога и доста сталнога капитала, а да се све то задовољни и постигне треба стално и доста новаца. Уз то има читавих крајева и земаља, где велики број здравих и снажних мишица стоје непомично, или ако се крећу имају посве незнатне користи, просто с тога што немају ни најпотребнијих оруђа за рад, те и њих ваља потпомоћи и наоружати. Несумњиво је да ми у овоме погледу стојимо врло рђаво. У нашој Отаџбини тек се почело гдешто поправљати у земљорадничкој производњи, али има још на хиљаде руку које пропадају бесплодно или животаре од данас до сутра, јер су неспремне и неснабдевене најпотребнијим оруђима производње. Колико је тек ту поље земљорадничкоме кредиту, када се он схвата у оваквој двогубој својој улози! Колике су тек ту потребе и, с друге стране, колика је прешност да се оне задовоље! Ова питања заслужују већу пажњу, него што то на први поглед изгледа, с тога ћемо се ми мало дуже на њима задржати.

По попису обрађене земље од 1897 године, било је у Србији на крају исте године 308.120 домаћина на селу.

Од овога броја имали су своје земље 273.168 домаћина.

Значи да 34.952 сеоска домаћина нису имали ни педља своје земље или да је у то доба било у Србији на селима 11.34% бескућника.

У ствари њихов је број много већи, ако се узму у рачун и они, који ма да су власници у ствари имају толико земље да се, према ступњу производње у нас, густини становништва и саобраћајним приликама, могу сматрати као да су без земље. Статистика (1897) износи овакву поделу земљишта на нашим селима:

19.173	домаћ.	имали су од	0.01 до	1.00	хек.	земље у проц.	7.02
14.831	"	"	"	1.01	"	1.50	5.43
16.537	"	"	"	1.51	"	2.00	6.05
17.127	"	"	"	2.01	"	2.50	6.27
17.053	"	"	"	2.51	"	3.00	6.24
16.038	"	"	"	3.01	"	3.50	5.87
15.602	"	"	"	3.51	"	4.00	5.71
14.463	"	"	"	4.01	"	4.50	5.29
13.344	"	"	"	4.51	"	5.00	4.89
11.841	"	"	"	5.01	"	5.50	4.33
10.970	"	"	"	5.51	"	6.00	4.02
18.406	"	"	"	6.01	"	7.00	6.74
14.906	"	"	"	7.01	"	8.00	5.46
12.313	"	"	"	8.01	"	9.00	4.51
9.827	"	"	"	9.01	"	10.00	3.60
8.226	"	"	"	10.01	"	11.00	3.01
6.545	"	"	"	11.01	"	12.00	2.40
5.397	"	"	"	12.01	"	13.00	1.98
4.490	"	"	"	13.01	"	14.00	1.64
3.670	"	"	"	14.01	"	15.00	1.34
3.095	"	"	"	15.01	"	16.00	1.13
2.607	"	"	"	16.01	"	17.00	0.95
2.226	"	"	"	17.01	"	18.00	0.82
1.826	"	"	"	18.01	"	19.00	0.67
1.594	"	"	"	19.01	"	20.00	0.58
7.399	"	"	"	20.01	"	30.00	2.71
2.070	"	"	"	30.01	"	40.00	0.76
808	"	"	"	40.01	"	50.00	0.30
331	"	"	"	50.01	"	60.00	0.12
190	"	"	"	60.01	"	70.00	0.07
93	"	"	"	70.01	"	80.00	0.03
61	"	"	"	80.01	"	90.00	0.02
35	"	"	"	90.01	"	100.00	0.01
38	"	"	"	101	"	125	0.01
16	"	"	"	126	"	150	0.01
14	"	"	"	151	"	200	0.01
6	"	"	"	преко	"	200	0.00
273.168	домаћина						100.00

У Србији има мало великих градова. И оно власника што је око њих или у њиховој близини, мучно може да живи само од производње поврћа и других скупљих култура, јер је становништво које троши те производе ретко и малобројно. Значи да би мали број ситних власника, у које, по нашој оцени, долазе сви они до 1.50 хектар земље, отпао на производњу култура, које дају толики приход да се једна сеоска породица може издржавати и с мале површине земље. Ми држимо, да неће бити мало, ако узмемо, да је таквих власника било у нашој земљи једна четвртина од броја, који су имали од 0.01 до 1.50 хектара земље. Усвоји ли се ово гледиште, онда излази да су још $(19.173 + 14.831 - \frac{1}{4} =)$ 25.503 домаћина сеоска у Србији у таквим материјалним приликама да се не могу издржавати са своје земље. Њихове су државине тако мале да не могу на њима да произведу колико је најмање потребно за издржавање једне сеоске породице. У другој којој, индустријској, земљи, ти би бедници нашли каква споредна занимања и, споредном зарадом, накнађивали би недостатак свога земљорадничког газдинства, али у Србији таквих занимања нема; Србија је земља без велике индустрије, у којој је и ситна радност у пропадању, где се на спрему земљорадникову за прерађивачке гране, којима би се он корисно могао да посвети преко зиме, бацио савршен заборав. У нас је земљорадник, који нема земље, упућен да тражи посла у самоме селу, где су наднице и у доба највећег рада веома ниске, или, у најбољем случају, да узме туђу земљу напола или под закуп. Али и те су прилике ретке, јер је мали број оних, који имају толико земље да је не могу сами обрађивати. С тога се може узети као сигурно да, поред оних који нимало земље немају (34.952), још око 20.000 домаћина долазе у њихову категорију, јер немају земље колико је потребно да се издржава једна сеоска породица. Овоме резултату одговара и број домова, у којима није било више од 1—3 члана (душе). Таквих је домова било на селима:

са 1 чланом	5.734	} 51.216
„ 2—3 члана	45.482	

Значи, да су 51.216 домова, осуђени немаштином, проводили свој живот у осами, трпећи досаду и невољу.

Ми бисмо показали, наравно, највећу несмотреност, ако би макар само и претпоставили да се решење овога питања

може оставити једино земљорадничком кредиту. У истини он је већ дао безброј примера, да уме и да може да лечи и овакве недуге. Али је питање по себи такога и толикога замашаја, да се оно само интервенцијом кредита — да је тај кредит и раније поникао и да располаже много јачим изворима, него што је то у нас — не може скинути с дневнога реда. Ту је потребна друкчија и јача интервенција, а не само кредит. По нашем мишљењу ово је поље на коме би законодавно тело могло да има више успеха и да учини земљи веће и трајније користи, него што их она има од оних многих закона и законика, који се брже мењају и обустављају, него што су донесени. Нећемо овим да кажемо да су сви они без икакве користи; има их који су нешто и користили, као што су многи остали на свагда мртво слово на хартији; али би свакојако било куд и камо корисније за земљу и несравњено достојније за парламенат Краљевине Србије у двадесетоме столећу, када би се већи део времена и енергије трошио на социјално и економско законодавство. Нема сумње да би то потисло на друго, ако не и на треће, место садашњу једнострану политичку акцију партијских људи у парламенту, али би парламентаризам тиме само добио. Парламенат би тек тада у истини личио на народну кућу, а избраници народни на истинске народне представнике. Ми држимо да се данас ниједноме посланику народноме не сме примити у олакшицу изговор на нерад владин или неке друге уображене тешкоће. Исто тако нико се више не може извињавати несавременошћу друштвених и економских питања или тешкоћом њиховога решења. Кад су наши старији имали спреме и смелости да пре пуних тридесет година уђу у праву питања о државини сељачкој и да донесу познати закон о шест дана орана — који је у своје време учинио велике услуге нашем сељаку — данашњи парламенат српски мора утолико више да осећа у себи и спреме и снаге за савремена економска и социјална питања, што треба да располаже и већим искуством и већом општом спремом. Српски сељак, који мирно сноси све намете и промене — и онда када нема од њих икакве користи — свакојако је заслужио да се његову стању и потребама више бриге покљони, а парламенат српски и дугује му ту бригу, јер је он тај у главном који чини масу бирача. Ваља имати на уму осведочену

истину да се нигде боље не огледа корисност слободнога парламентарисања, него у социјалној и економској делатности парламента и, обратно, да се никад више не испољава слабост парламента, него баш у његовој неактивности на овоме пољу. С тога се разложно може очекивати да ће и питање о ишчезавању сеоских ситних власника у нашој земљи ускоро наћи свога тумача и браниоца у нашем парламенту.

Друга је етапа, на којој се морамо задржати у проматрању економскога стања нашега сељака, теглећа стока.

Раније смо навели, да је на крају 1897 године било на селима нашим 308.120 домаћина.

Од овога броја имали су теглеће стоке 206.764 домаћина.

Близу половина, дакле, или тачно у бројевима 101.356 сеоских домаћина, нису имали теглеће стоке. У процентима они се означавају са 49 целих.

Али ако се узму у рачун само власници обрађене земље, јер је њима теглећа стока понајпотребнија, а њих је у 1897 години било 273.168, онда је број сеоских домаћина, који нису имали ове стоке, знатно мањи. Било их је (273.168—206.764 =) 66.404.

Домаћини, што су имали теглеће стоке, имали су:

коња и пастува	68.871	}	114.461
кобила	45.590		
волова и бикова	325.199	}	535.941
крава	210.742		
бивола и биволица			4.139
магараца и мазги			1.159
			<hr/>
			655.700

На једнога домаћина долазило је 3.17 грла.

По овоме могао би се извести закључак, да су 206.764 домаћина, који су имали теглеће стоке, имали ове доста за вучу. Али није тако. Нису сви домаћини били једнакога имовнога стања, осим тога велики део сељака не преже краве, те би ове у неколико имале отпасти као теглећа стока. Стоји тај факат, да крава нема оне спремне снаге, које има во, и да даје мање млека (да губи од млечности), када се употребљава на тешке радове. Због тога се, нема сумње, и створило код нашега народа веровање, да је грехота краве презати. Али се, с друге опет стране, крава може корисно употребити за омање радове и лакше вуче, н. пр. да превуче храну до

воденице и натраг или да одвуче што до тржишта ит.д., особито је за ситна сеоска газдинства, где теглећа стока нема много и тешких радова, пробитачно држати краве уместо волова. С тога ћемо и ми оставити краве међ спрежном стоком, као што их је уврстила статистика, и нећемо ништа одбијати због њихове мање спрежне вредности или мање млечности. Уместо тога ући ћемо у анализу онога другог питања: да ли је број спрежних грла, колико показује статистика, био довољан за онај број домаћина, који су имали ове стоке, према њиховом имовном стању.

Непосредна одговора на ово питање статистика не даје, те се он мора тражити другим — заобилазним — путем. Ми ћемо тако и радити: израчунаћемо колико би требало да имају теглеће стоке они домаћини који су имали земље, и то према њиховом имовном стању, па ћемо онда простом сразмером доћи до резултата: колико треба да имају теглеће стоке, према своме имовноме стању, домаћини, који су у статистици означени као имаоци стоке за вучу. Надамо се, да ћемо на тај начин добити, ако не сасвим поуздан, а оно приближно бар поуздан одговор.

Ми узимамо, да је свакоме домаћину, који је имао од 0.01 до 2 хект. земље, доста једно грло за вучу. — У недостатку већег броја грла овакви се домаћин обично помажу спрегом. — Таквих је домаћина било 50.541, и њима је требало 50.541 грло за вучу.

Домаћина који су имали од 2.01 до 10 хект. земље, било је 171.890. Њима је требало 515.670 грла, рачунећи на свако такво газдинство по 3 грла.

Домаћина са 10.01 до 20 хект. било је 39.676. Њима је требало 198.380 грла, рачунећи на свако газдинство по 5 грла.

Домаћина са 20.01 до 40 хект. било је 9.469. Њима је требало 94.690 грла, рачунећи по 10 на свако газдинство.

Домаћина са 40.01 до 80 хект. било је 1.422. Њима је требало 22.752 грла, рачунећи по 16 на свако газдинство.

Домаћина са 80.01 до 125 хект. било је 134. Њима је требало 4.020 грла, рачунећи по 30 на свако газдинство.

Домаћина са 125.01 до 200 хект. било је 36. Њима је требало 1.440 грла, рачунећи по 40 на свако газдинство.

Или укупно:

газдинствима од	0.01	—	2	хект.	50 541	грла
„	„	2.01	—	10	„	515.670 „
„	„	10.01	—	20	„	198.380 „
„	„	20.01	—	40	„	94.690 „
„	„	40.01	—	80	„	22.752 „
„	„	80.01	—	125	„	4.020 „
„	„	125.01	—	200	„	1.440 „
						<u>887.493</u>

Газдинствима (273.168) која су имала земље, требало је, дакле, најмање 887.493 грла стоке за вучу.

Кад ово знамо, онда ће бити лако изнаћи: да ли су домаћини, који су имали спремне стоке, имали ове доста, према своје имовноме стању. Резултат је брз и лак.

Кад 273.168 газдинстава потребују 887.493 грла за вучу, онда ће 206.764 сељачких газдинстава потребовати такве исте стоке ($887.493 \times 206.764 : 273.168 =$) 671.753 грла. Они имају, као што смо видели, 655.700 грла, дакле 16.053 грла мање.

Ова разлика није, додуше, тако велика, и не би много ни значила на кантару народне привреде када не би уз то било онолико домаћина на селу са земљом а без стоке и онолико њих и без земље и без стоке. Када то стоји, онда је оскудица у запремној стоци у ствари много већа, него што су ових 16.053 грла.

Раније смо видели, да је било у 1897 години 308.120 домаћина на селима, а да су само 206.764 имали теглеће стоке. Значи да су 101.356 домаћина били без стоке за вучу. Од овога броја 66.404 било их је са земљом али без стоке, а 34.952 и без земље и без стоке. Ако претпоставимо сад да би сваком оваквом домаћину једно грло за вучу или једна музна крава било безусловно потребно, па да води своје газдинство колико толико боље, онда би дефицит теглеће стоке био овакав:

Недостатак код имаћника стоке	16.053	грла
„	„	101.356 домаћина
		<u>117.409</u>
		грла

Земљораднички кредит имао би, дакле, приличан удео у снабдевању сеоских домаћина стоком, јер им, по овом ево најскромнијем рачуну, треба бар још 117.409 грла за запрегу.

Разуме се да се сточарство у Србији не сме зауставити само на овим бројевима, нити се сме узети да би улога земљорадничкога кредита била испуњена комплетовањем овога броја грла.

По статистици од 1900 године у Србији је било на сваких 100 хектара од укупне површине 3.8 коња. Међутим, да тај број није велики, видеће се из овога упореднога прегледа. У исто време имали су на 100 хектара површине:

Аустрија	5.7 коња
Белгија	9.2 „
Виртемберг	5.7 „
Данска	11.7 „
Румунија	6.6 „
Угарска	6.1 „
Швајцарска	2.2 „

По истом попису имала је Србија на сваких 100 хектара површине 19.9 грла говеда. На истој површини имале су:

Аустрија	31.7 говеда
Белгија	48.1 „
Виртемберг	52.4 „
Данска	45.5 „
Румунија	19.8 „
Угарска	17.9 „
Швајцарска	40.4 „

Није ни у Србији било свугде једнако. Тако, у округу подринском било је на 100 хектара површине 7.0 коња, а у округу ваљевском на 100 хектара 30.0 говеда. Да се у целој земљи достигну само ова два округа, да се не траже висине Виртемберга и Данске, па нам остаје да попнемо код коњарства број грла за 153.266 (од 184.849 на 338.115), а код говеда за 492.399 (од 956.661 на 1,449.060). Колико је ту поље за рад!

Али, поред саме количине стоке, има да се ради врло много на поправци каквоће. У том погледу већи део садање теглеће стоке представља стари и лош материјал, који ваља поправити и бољим заменити. Да је ово мишљење тачно, поред личнога осведочења свакога онога који је ма кад видео запрежну стоку нашега сељака, нека послуже за доказ и ови бројеви.

По статистици домаће стоке од 1900 године просечна вредност била је:

1 коња	171.83	гинара
1 вола	144.12	„
1 краве	87.86	„

Међутим у исто доба била је вредност:

1 коња у округу ваљевском . . .	247.47	динара
1 вола „ „ смедеревском . .	212.46	„
1 краве „ „ „ . .	160.63	„

Значи, да је у ова два округа стока била боља, него у свима другим окрузима.

Замислите сад, да се стока у целој земљи поправи, не више него онолико каква је била у 1900 години у ова два округа, колико би одскочило богатство и благостање народно!

По просечној цени, која је наведена за коње, вредност коња у 1900 години износила је 22,372.351 динар. А када би се каквоћа коња поправила, као у округу ваљевскоме, вредност коњарства порасла би на 45,744.582 динара. Вредност говеда, која је износила 95,641.741 динар, попела би се на 178,455.109 динара — када би поправка достигла округ смедеревски!

Додајте овоме још увећани број стоке и онда ћете имати тек приближну слику будућности, за коју је позван да ради и земљораднички кредит својим средствима.

Разуме се, да истоветна улога очекује земљораднички кредит и у подизању и поправци остале стоке: свиња, оваца, живине. Не може се рећи да се ту много постигло и да земљорадничкоме кредиту узане међе остају. Напротив, он ће и ту имати много да дела. Један поглед на статистичке податке и ту ће нам изнети најприближније наше стање.

Србија се сматра као земља, где се много гаје свиње, па ипак у њој на 100 хектара површине долази тек 19.5 грла.

Напротив у Баварској	23.2	„
„ Белгији	29.5	„
„ Виртембергу	26.4	„
„ Данској	30.4	„

Чак Пруска гаји више релативно свиња, него ми. У њој на 100 хект. површине долазе 31.5 грла.

У погледу оваца ми стојимо боље од многих иначе напреднијих земаља, али се то даје лако објаснити, кад се зна

да је овца стока екстензивне и крупне производње. Статистика показује број оваца на 100 хект. површине:

У Енглеској и Ирској	99.4
„ Србији	63.4
„ Румунији	43.2
„ Виртембергу	16.2
„ Баварској	6.6
„ Данској	3.1

У свима земљама, где преовлађује ситно газдинство, удружено с интензивном производњом, овчарство не само да не напредује, него осетно опада. Али, све док се производња овако споро развија у Србији, нама и ту предстоји поприличан рад, особито у правцу поправке каквоће оваца.

Нарочито се пак може и мора нагласити улога земљорадничкога кредита у правцу подизања прерађивачких грана сточарских, као: прерада меса, млека, вуне итп., као и прибирања јаја ради пробитачније продаје. На овом пољу добро уређен земљораднички кредит може да учини преврат у преради ових сировина, особито подизањем погодних грађевина, инсталирањем удесних справа и машина, и организацијом пробитачне продаје. Познат је полет млекарске индустрије у Данској, или прераде меса и продаје јаја у свима готово западним напредним земљама. До тога успеха млекарске задруге и задружне кланице могле су доћи, поред других угодних околности, поглавито са удеснога и приступачнога земљорадничкога кредита.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

Мих. Аврамовић.

ПАРЛАМЕНТАРНА ХРОНИКА

— НАСТАВАК —

4 и 7 јул. 6. — Поводом извештаја верификационог одбора било је дошло до сукоба између скупштинске већине и скупштинске мањине, — и мањина је била одлучила да води опструкцију, све док на њене захтеве већина не пристане. По члану 66. пословника, посланици могу, непосредно пре преласка на дневни ред, чинити „усмена, кратка питања влади или појединим министрима“. На основу тога поједини посланици из мањине устајали су један за другим и постављали влади питања која, очевидно, нису имала други циљ до да одлажу прелаз на дневни ред. Сем министра унутрашњих дела, остали су министри трпељиво спосили овај плусак питања. Министар унутрашњих дела, Стојан Протић, на кога је, у осталоме, највећи део питања падао, покушао је борбу с опструкцијом. Он је повукао разлику између усмених питања по члану 66. пословника и писмених питања по члану 88. пословника; на прва питања министар не мора, а на друга мора да одговори. Сем тога, код питања по члану 66. ствар се свршава министровим одговором; код питања по члану 88., пак, онај који је питање поставио, има права да на министров одговор одговори. На основу овога, министар унутрашњих дела одбијао је да одговори на поједина питања, тражећи да се поднесу на писмено, или да се претворе у интерпелацију. Исто тако није допуштао да се његов одговор на постављено питање даље дискутује. Што се тиче председника Скупштине, он је остао пасиван за време целе опструкције. С лепом философском мирноћом, он је оставио „јавном мњењу“ да оно осуди опозицију, ако у њеном раду има какве неисправности, — као да је јавнога мњења

дужност а не његова да брани пословник од повреда.¹ Најзад, ствар се свршила тако што је већина попустила мањини и примила њене захтеве. — Не може бити сумње о томе да су посланици из мањине злоупотребљавали члан 66. пословника. Члан 66. говори о кратким питањима: посланици из мањине развијали су та питања у читаве беседе. У енглеском парламенту питања износе обично три четири штампане врсте. Код нас пак питања су обично износила преко двадесет штампаних врста. Без сумње једно од најневажнијих питања, ако не и најневажније, било је питање о скупштинском каведији: оно је износило преко тридесет штампаних врста. Члан 66. говори о кратким *усменим* питањима. Усмена се питања чине само о таквим предметима о којима министар може одговорити одмах. Међутим, посланици из мањине постављали су таква усмена питања на која министар не може одговорити, док не загледа у акта, или чак не нареди нарочити извиђај. На пр. питања о радњи његових подручних органа у унутрашњости Србије. Нека су од тих питања била тако пуна детаља, да их министар није могао одмах ни запамтити, а камо ли одговорити на њих. Већ по својој природи, питања не могу садржавати никакав коментар на министров рад, пошто се претпоставља да питач још није о том раду сасвим обавештен. Ако посланику није до тога да се обавести о министровом раду, него жели да министров рад критикује, посланик има да поднесе интерпелацију а не питање. И ако је ова разлика између питања и интерпелације опште позната, посланици из мањине нису се устручавали да у својим кратким усменим питањима дискутују и критикују министров рад, о коме су, тобоже, тек путем тих питања имали да се обавесте. Као што је министар унутрашњих дела био приметно, само код питања по члану 88. пословника, питач има право да на министров одговор одговара. Посланици из мањине допуштали су то себи и код ових питања по члану 66. Што је најлепше, они нису устали после министра да накнадним питањима извуку од њега још подробнија обавештења. Они су само хтели да проди-

¹ *Председник.* — ... молио бих господу из већине да допусте опозицији, нека говори, нека се и ван Скупштине види и чује, ко ради по пословнику, а ко против пословника. Ако ми не радимо како треба, нека нас јавно мњење осуђује, а ако опозиција ради противно пословнику, нека њу јавно мњење осуди.

скутују његов одговор, или макар само да изјаве да су министровим одговором незадовољни. Изјава једна, умесна код интерпелација, али сасвим излишна код питања.

Да ли су и какве мере биле могућне противу ове опструкције која се водила у форми питања? Министар унутрашњих дела тврдио је да влада није дужна да одговара на питања која се чине по члану 66. Његова тврдња остала је неоспорена у Скупштини; у ствари, она није могла ни бити оспорена. По члану 121. Устава, истина, министри су дужни да одговоре на питања као и на интерпелације, али нису дужни да одговоре одмах него тек „у току истог сазива“. Питања по члану 66. постављају се у краткој „усменој“ форми, ради тога да би била одговорена одмах. Чим се докаже да на њих министар не мора да одговора одмах, доказано је да на њих у опште и не мора да одговара. Да би се могао користити чланом 121. Устава, посланик мора поднети своје питање на писмено. У том трајном облику његово питање неће пропасти, ако не буде одмах одговорено, и може дочекати министров одговор, који по члану 121. Устава мора доћи у току сазива. Према томе, министар има увек права да одрече одговор на усмена питања из члана 66., тражећи да се она претворе у питања из члана 88. Противу тог његовог захтева не би се имало шта навести ни са гледишта политичке целисходности. У тој борби која се код питања и интерпелација води између посланика и министра, треба обе стране ставити на исту ногу. Међутим, министар би се налазио у очевидно *горем* положају, ако би морао с места, без предходне спреме, да одговори на свако питање које би један посланик био довољно лукав да му поднесе у усменој а не у писменој форми. — Али противу питања која се чине само ради опструкције, имало би једно још јаче средство. Скупштина би могла увек решити да се питања пресеку, и пређе на дневни ред. Скупштина има несумњиво право да пређе на решавање оних предмета ради којих се састала, и који су на дневни ред стављени. Да ли том скупштинском праву посланици који постављају усмена питања, могу противставити неко своје још јаче право? Ми држимо да о неком праву на усмена питања не може бити говора. Може се говорити о праву на интерпелације, јер том праву одговара дужност министра да на интерпелацију одговори, и дужност Скупштине да о интерпелацији донесе

своју одлуку. Може се говорити о праву на писмена питања, јер том праву одговара дужност министра да на та питања одговори. Али како се може говорити о праву на писмена питања, кад на та питања министар није дужан да одговори, а ни Скупштина нема да о њима доноси своју одлуку. Члан 66. није имао за циљ да призна посланицима некакво право на усмена питања. Он им је само дао могућност да извесна краћа питања чине усменим путем, без оних формалности које су чланом 88. прописане за посланичка питања. И одиста, док се у члану 88. каже: „Сваки посланик има право управљати министрима питања“ итд., докле у члану 66. стоји: „поједини посланици *могу* чинити кратка усмена питања.“ На супрот несумњивом праву Народне Скупштине да пређе на дневни ред, посланици који постављају усмена питања, нису у стању да противставе никакво право, већ само једну олакшицу коју им је закон дао у погледу форме њихових питања. Ова законска олакшица не може никако бити јача од права Скупштине да пређе на дневни ред.

Али овако енергичне мере противу опструкције нису се смеле код нас предузети. И не само то, него је председник стално затварао очи пред повредама пословника, које су чињене приликом опструкције. Он се чинио невешт, кад су посланици при постављању „кратких питања“ држали дугачке говоре, — чинио невешт кад су подносили питања која су у ствари била интерпелације а не питања, — чинио невешт кад су, и после министровог одговора, опет узимали реч. Овако поступање према опструкцији не би било могућно ни у каквом западном парламенту. Ту је тачно утврђено шта треба разумети под опструкцијом; докле се у опструкцији сме ићи; на какав се начин треба с њоме борити. Опструкције има онда, кад се намерно развлачи скупштинска радња оним средствима која даје сам пословник, а у том циљу да се одгоди или сасвим спречи доношење једног решења. Код опструкције је карактеристично то, што она буквалном применом пословника ствара Скупштини чисто формалне тешкоће у њеном раду. Оно што је парничарска шикана код суда, то је исто и опструкција у парламенту. По свом крајњем циљу опструкција је нешто недопуштено. Њоме се иде на парализовање Скупштине, а нико не може имати права да Скупштину у њеном раду укочи. Ако се ипак опструк-

ција трпи, то је само с тога што се она креће у границама пословника, што је, другим речима, узела на себе законску форму, тако да се ништа не може противу ње предузети, а да се у исти мах закон не повреди. Кад се у једној земљи опази да пословник даје сувише могућности за опструкцију, ту се обично приступа промени пословника, како би се опструкцији одузела законска основа. Нема државе са чистијим осећањем парламентаризма но што је Енглеска, као што ни међу енглеским политичарима није било виједнога који је више од Гледстона поштовао парламентарне традиције и формалности: ипак зато у тој истој Енглеској тај исти Гледстон учинио је у једном древном историјском пословнику најрадикалније измене, да би само опструкцији стао на пут. Опструкција се свугде сматра као једно зло, које парламенат има права да бије у главу, под условом само да му претходно скине законску форму. То гледиште, међутим, још није продрло у наш парламенат. Овог ванредног сазива већина је имала на расположењу извесна законска средства противу опструкције: она их није употребила. С друге стране, била је пустила мањину да води опструкцију не само законитим већ и незаконитим начином. Не може се, дакле, рећи да је трпела опструкцију само због њене законске форме: она ју је трпела узету саму за се, независно од њене форме, — трпела и онда кад је она изашла из граница пословника, и када, у техничком смислу, и није више била опструкција него проста повреда пословника. Ако би се оваква пракса и у будуће продужила, то би се за ову опструкцију која се код нас води, морала установити једна специјално српска дефиниција. И по тој дефиницији опструкција би значила једно стање ствари, у коме би мањина смела употребити противу већине и она средства која пословник не допушта, док већина опета не би смела противу мањине употребити ни она средства која пословник допушта.

— СВРШИЋЕ СЕ —

СУДСКА ХРОНИКА

НАСЛЕЂИВАЊЕ У ЗАДРУЗИ

ДВЕ РАЗНЕ ОДЛУКЕ КАСАЦИОНОГ СУДА

У књизи II, свеска 1 „Архива“ за правне и друштвене науке у Судској хроници, саопштен је један спорни случај наслеђа у задрузи из судске праксе. Резоновање судова у спорном случају пропратио је својом оценом председни Апелационог Суда г. Михаило Јовановић, заступајући гледиште сасвим супротно већ ранпјој одлуци овог истог Касаационог Суда, које је донето по савршено сличној ствари.

Да, за неколико месеци само, један и исти Касаациони Суд доноси по истоветном случају два разнородна решења, — тешко је оправдати. Нпжи судови, који су поглавито и упућени на ток одлука Касаационог Суда, у оваким случајима морају бити на раскрсници, не знајући коме мишљењу треба да се придруже. Та поколебаност веома штетно утиче на рад судова, а да и не говоримо колико од свога угледа губи правосуђе у земљи, кад се у два истоветна случаја доносе две разнолике одлуке. Наш народ још једино и има вере у судове земаљске, па кад он, из примера који се у његовој околини дешавају, види неједнообразну примену закона, бојати се је, да не изгуби веру у судове. Простом човеку из народа тешко је да верује, да та разноликост врло често долази и услед пуког случаја, већ је увек готов, да то протумачи на свој начин а на штету угледа правосуђа.

На Касаационом Суду лежи дужност законом одређена, да у смислу § 16 свога устројства учини крај овој неједнакој примени закона и постара се да се законодавство у наследном праву допуни онако, како то интереси правде и правичности налажу.

Ради лакшег прегледа изнећемо два спорна случаја, са две супротне одлуке.

У једном спорном случају Касаациони је Суд примедбама својим од 7 септембра 1905 године Број 5442 поништио пресуду Апелационог Суда и нашао, да се задруга угасила

смрћу једног задругара, када су задругу састављала само два лица, па према томе да је наступно наследни ред из главе IX а не XV грађанског законика.

Примедбе Касационог Суда Бр. 5442 гласе:

„По §§ 57 и 507 грађанског законика под Задругом се разуме смеша заједничког имања и заједнички живот између више пунолетних лица везаних сродством. Према томе, смрћу пок. Ивана, тужиочева брата, овај задружни однос престало је, јер је тужилац Драгић остао једино пунолетно лице у кући способно за задружни живот и тада је кћи Иванова пок. Милица наследник свога оца по II одељку § 529 грађанског законика. Како је пак и Милица умрла као судата и без потомака, то је суд био дужан тражење тужиоца да цени с обзиром на § 402 грађанског закона по коме ако умрли нема ни оца ни браће нити њихове деце, имање умрлог лица припада матери у наслеђе“.

По овим примедбама које је усвојила и општа седница Касационог Суда 1 новембра 1905 године Бр. 9922 наслеђе је досуђено матери покојне Милице а жени покојног Ивана, на штету задружног стрица.

У другом случају, који је критички пропратио г. Јовановић, Касациони Суд је одступио од свога гледишта у горњем примеру. Задругу су сачињавали Петар и Јован. По смрти Јовановој остају малолетна деца Љубомир и Драгиња; Љубомир умре као малолетан без потомства, Петар оспори право наслеђа Драгињи, заснивајући своје тражење на задружном односу. Ваљевски суд одбије тужиоца од тражења до Апелациони Суд га досуди тужиоцу, и та пресуда постале извршном, јер ју је одобрила и општа седница Касационог Суда од 12 априла 1906 године № 3573. И тако сестра није могла наследити брата, но је наслеђе досуђено стрицу.

Ради јаснијег прегледа изнећемо побуде Апелационог Суда.

„Поднесеним уверењем суда и одбора општине уписке од 25/XI 902 Бр. 4033 и списком пописа имања тужиоца Петра и пок. Јована од 16 новембра 1902 године, извршеног по наредби старатељског судије, доказује се, да је између Јована и тужиоца Петра постојао задружни однос, да је пок. Јован био старешина задруге и да је као такав и умро, оставивши после смрти сина Љубомира и кћер Драгињу, као и то, да су по смрти пок. Јована, и Љубомир и Драгиња остали у задрузи, и да је у овој пок. Љубомир и умро без деце, као и да за то време имање није никако ни дељено, дакле да је задруга постојала између горњих лица — §§ 507 и 57 грађанског законика. Па кад је овако утврђено, да је пок. Јован умро у задрузи са тужиоцем и по смрти оставио сина Љубомира и кћер Драгињу, онда је пок. Јована наследио његов син Љубомир — § 396 и 527 грађанског законика а по том

је Љубомир умро у задрузи без деце. У овом случају појављују се као наследници на задружни део имања пок. Љубомира, тужилац као стриц и *задругар Љубомиров* и у задрузи заостала сестра Драгиња. По § 529 грађанског законика она има само право на издржавање и пристојно удомљење из задруге, па је према томе по § 528 грађанског законика пречи у праву наслеђа Петар као задругар и стриц пок. Љубомира, па део задружног имања пок. Љубомира, и ако је Драгиња смрћу свога брата остала једина од деце пок. Јована у задрузи, ипак не може по II од. § 529 грађанског законика имати право наслеђа, јер овде и није у питању наслеђе заоставштине њеног пок. оца, да би се на њу могао применити овај законски пропис, већ наследство њеног брата“.

По жалби заступника малолетне Драгиње Касациони Суд је примедбама свога I одељења од 13 марта ове године Бр. 1713 поништио горњу пресуду са разлога:

„Погрешно је Апелациони Суд узео, да је тужилац Петар као задругар и стриц пок. Љубомира, пречи у праву да наследи задружни део имања пок. Љубомира, но сестра овога Драгиња, кад је смрћу Љубомировом престала задруга, а тужилац се сада, кад је у питању, ко Љубомира има да наследи, појављује само као *бивши задругар* умрлога задругара, а међутим по § 528 грађанског законика, на којој је одредби законској Апелациони Суд своју пресуду засновао, сроство у задрузи има првенство при наследству над сроством изван задруге. Према томе, у овом се случају имају да примене *општи прописи о наследству* — глава IX грађанског законика и према § 402 грађанског законика сестра Љубомирова Драгиња, преча је у праву од тужиоца, да заоставштину Љубомирову наследи“. Апелациони Суд није усвојио ове примедбе, но је дао противразлоге:

„Наследничково право да наследи извесно лице, потиче из *личних односа њихових*. Питање ко ће наследити умрло лице има се расправљати по стању тих личних одношаја, које је било *до дана смрти* и које се *затекло у тренутку саме смрти*. Према томе кад и примедбе Касационог Суда узимљу да је тужилац Петар као стриц, све до смрти био, па и у тренутку смрти синовца му Љубомира затекао се као његов задругар, онда се и питање о наслеђу имања Љубомирова мора расправити с обзиром на тај задружни однос, дакле онако, како је то и расправљено пресудом Апелационог Суда.

„Тврдити, да се у питању о наслеђу имања Љубомирова Петар више не појављује као његов задругар, само зато што Љубомира нема више жива, толико је исто, по нахођењу Апелационог Суда, колико и кад би ко у истом питању наслеђа узео тврдити, да *ни Драгиња није сестра Љубомирова само зато*, што је смрћу Љубомировом тај сроднички однос пре-

стао, те се сада она јавља само као *бивша сестра* Љубомирова. Примедбе пак, изреком тврде да је Петар од дана смрти Љубомирове само *бивши задругар* овога, и да само због тога не може бити Љубомиров наследник.“

Ове противвразлоге усвојила је општа седница Касационог Суда 12. априла 1906. год. № 3573 и одобрила пресуду Апелационог Суда.

•

Последњом одлуком опште седнице Касационог Суда, учињено је више грешака. На силу је створен задружни однос и онде где га нема, наслеђе је досуђено ненадлежном лицу — стрицу на штету рођене сестре; дат је рђав правац судовима у примени позитивног закона и као главни основ постојања задруге истакнуто је начело, да је *наслеђе циљ задружном животу*.

Ми се не можемо сложити ни с гледиштем Апелационог Суда, и ако је у представљеном случају однео победу, — јер је на штету рођене сестре досудио наслеђе стрицу, као удаљеном сроднику, — као ни са закључцима г. Јовановића. Покушајемо, да ма и у кратким потезима, укажемо на неоснованост одлуке Апелационог Суда. По нашем мишљењу од велике је важности да се ова ствар изведе на чисто; то је од интереса не само за нас јавне правозаступнике и судије, него и за саме грађане, јер би они, поводом овога случаја, *морали* увек, када задруга буде спала на два члана, одмах радити на деоби, пошто би у противном своје потомке, који су им најмилији, оставили на милост и немилост заосталом задругару.

У нашем грађанском законнику у глави IX изложене су опште наредбе, по којима ће се расправити наслеђе по законом реду, када завештања нема. По правилу питање о наслеђу по законом реду, свагда се има расправљати по одредбама изложеним у глави IX. Наш законодавац одступа од овога правила и чини изузетак само код наслеђа у задрузи, па зато у глави XV, која регулише *и све остале односе у задрузи*, посвећује и неколико одредаба које регулишу и наследне односе у задрузи.

Овај изузетак од правила законодавац је учинио у цели државања и снажења задруга у нашем народу, јер је у удруженој радној снази задругара гледао економски напредак нашега народа. Ово је неоспорна истина, коју признају и Апелациони Суд и г. Јовановић. Све догле док постоји задруга, па и онда кад један задругар умре, а *остали задругари продужују задружни живот*, настављају задружни однос, законодавац даје привилегисано право наслеђа задругарима заосталим само за то, да се не би задруга распала, да би удруженом снагом задругара задружна кућа економски била ојачана, али, чим задружна кућа спадне на два

члана, два задругара па један од њих умре; одмах од тога момента нема више задруге, нема онога што сачињава задругу, нема више способног лица да продужи и настави задружни живот, нема оних карактерних особина које законодавац тражи у §§ 57 и 507 грађанског законика за појам задруге. Па кад тога нема што сачињава појам задруге, кад нема више онога циља, ради којег је законодавац одступио од правила у законом реду наслеђивања, — онда по коме основу инокосни стриц може искључити из наслеђа рођену сестру са братљева имања?

Кад законодавац у § 528 грађанског законика говори о наслеђу, па увек претпоставља да задруга и даље постоји и после смрти једнога задругара, и онда сасвим у духу нашега народа, а у цељи одржања задруга, даје првенствено право наслеђа сродству у задрузи над сродством изван задруге, ма ово било и у ближем степену.

Постоји ли задруга и онда, када спадне на једно лице? По мишљењу Апелационог Суда и г. Јовановића ту још има задруге, и то само за *онолико* колико да бивши и заостали задругар наследи целу имаовину свога бившег задругара, па онда престаје. Задруге више нема, она се угасила смрћу једнога члана. Задружни однос више не постоји од момента смрти, нема више заједничког живота, — али зато ипак, по мишљењу г. Јовановића, ту је заостао још један бивши задругар, који треба да добије сву задругину тековину, како би као инокосан могао лакше живети.

Овако гледиште, по нашем мишљењу, не одговара ни духу нашега народа ни самоме закону, и тако се чини неправда најближим сродницима умрлога задругара, као што је изнети случај, где је после смрти Љубомира остала у животу само сестра Драгиња, која је неспособна за задружни живот.

Досудити право наслеђа задружном стрицу по § 528. грађанског законика из имања братљева, на штету рођене сестре, која није могла засновати задружни однос, не може издржати законску критику.

По § 57. грађанског законика под задругом разуме се више лица пунолетних или ожењених у заједници живећих. На случај, кад један од задругара умре без потомства, онда после смрти дотичнога, отвара се питање о наслеђу дела имања умрлога, и тада се могу јавити као конкуренти за наслеђе:

1. Задруга, односно задругари. Ово ће бити онда, ако је после смрти задругара остало два или више задругара, који продужују задружни живот, конкуришући на основу привилегисаног права изложеног у глави XV. грађанског законика која говори о наслеђу у задрузи, и

2. Најближа родбина, на основи општих одредаба о наслеђу у глави IX. грађанског законика.

При оцени питања о праву на наслеђе има се претходно расправити: да ли је после смрти дотичнога, остала и даље задруга, па ако јесте, задруга ће га и наследити по § 528. грађанског законика т. ј. ако је после њега остало: 1) *два или више лица у задрузи*, 2) *везаних крвном везом*, 3) *заједничким животом, у коме су мешали заједничко имање*, и све дотле док су ова три услова, дотле има задруге, чланови њени свуда и на сваком месту јављају се као задругари и искључују из наслеђа све, па и ближе сроднике који су ван задруге. Изостане ли пак само један од ових услова одмах нема ни задруге. Тако, на пример:

а) ако задругу сачињавају само два лица, чим једно од њих умре, престаје и задруга, јер нема битног услова за задругу, *нема заједничког живота*, заостало лице у животу назива се бивши задругар, али се за сестру не може никада рећи „*бивша сестра*“, према умрломе брату.

б) Више задругара упропасте задружно имање, — задруга престаје, нема више предмета задружног, нема заједничког имања, што је битни услов за појам задруге. У оба ова случаја приликом смрти наступа законски ред наслеђивања по глави IX грађанског законика.

У наведеном случају општа седница Касационог Суда, усвојивши противразлоге Апелационог Суда, одступила је од свога ранијега гледишта, и нашла: да и онда када задругу сачињавају само два лица, па једно од њих умре, задруга и даље постоји још само зато, да надживели задругар наследи умрлог, па чим то буде одмах се и задруга угаси.

Малолетна Драгиња неспособна је да продужи задружни живот, имаовину свога јединог брата, који јој је био милији од стрица, не наслеђује она, јер је по тврђењу г. Јовановића пок. Љубомиру био милији стриц од сестре. Г. Јовановић дакле стоји на гледишту, да је умирућем задругару милији задругар но ма ко други — и зато га наслеђује стриц.

Али и г. Јовановић каже да је циљ изузетном наслеђивању, у задрузи баш то да се задруга не цепа, да се економски ојача, а у овом случају нити више има задруге, ни задружног живота, ни могућности за задружни живот, и зато је ипак досуђено наслеђе дела Љубомировог његовом стрицу а не сестри; — дакле и у инокосном стању имале би се применити привилегисане одредбе о наслеђу у задрузи, а то не може бити ни по закону, ни по духу нашега народа.

Овако своје гледиште Апелациони Суд у својим противразлозима, поред осталог, брани још и тиме, што сестру Љубомирову чак назива и *бившом* сестром: „... тврдити, да се у питању о наслеђу имања Љубомировог, Петар више не појављује као његов задругар само зато, што Љубомира нема

више жива, толико је исто по нахођењу Апелационог Суда основано, колико кад би ко у истом питању наслеђа узео тврдити, да ни Драгиња није сестра Љубомирова само зато, што је смрћу Љубомировом тај сроднички однос престао, те се сада она јавља као *бивша сестра Љубомирова*. Примедбе пак изриком тврде, да је Петар од дана смрти Љубомирове само бивши задругар овога и да само због тога не може бити Љубомиров наследник“. — Г. Јовановић пак, акцептирајући ове противвразлоге, иде још и даље и вели, да је „беспредметно у овом случају питање, да ли је и после смрти умрлога задругара било законских погодаба за продужење досадашње задруге или не. *Било или не било задруге и даље*, наследник је онај, који је умрломе био најмилији, а за таквог се *претпоставља* онај, који је умрломе био задругар и, као такав, најближи сродник, не дакле и онај, с којим умрли, и ако му је ближи сродник, *није хтео бити задругар*. Петар и Љубомир били су задругари све до смрти овога, и, као год што рођени брат Љубомиров (зар и кад га нема?), који би био оделит, не би могао и ако је Љубомиру ближи сродник него стриц Петар, овога искључити из наслеђа дела Љубомировог, тако *исто то не може учинити ни сестра му Драгиња*, јер ни она није била задругар Љубомиров и Петров, ма да се у тренутку смрти свога брата нашла у задружној кући и са извесним правима према њима из задружног имања...“

Апелациони Суд чини неправду, што Драгињу назива *бившом сестром*, и жели, да тај појам идентификује са појмом „*бившег задругара*“ изнетим у примедбама Касационог Суда.

Сроднички однос између брата и сестре долази по рођењу на свет; они остају брат и сестра, не само за живота, него и после смрти. Љубомир и Драгиња су само сестра и брат и као такви живе и умиру. Нема случаја ни у обичном животу, да је се сестра појавила као „бивша сестра“, брат, као „бивши брат“, мати као „бивша мати“ и т. д. Ови су односи природни односи, они се не стварају вештачки, путем уговора, ортаклука, наслеђа и томе слично, док се то за задругаре с пуно права може казати, јер они тај свој задружни однос могу произвољно мењати — бити или не бити задругари, док сестра не може по вољи бити или не бити сестра. Задругар се може појавити као бивши задругар из више узрока и то:

- 1) Што је један од два задругара умро;
- 2) Што су се задругари поделили;
- 3) Што су задружно имање упропастили и сваки отишао на своју страну.

То су само случајеви у којима се неко може појавити као „*бивши задругар*“, као што је правилно и употребио овај

израз Касациони Суд у својим примедбама, као год што се неко може појавити као бивши ортак, бивши друг, бивши муж (кад се супрузи разведу коначно) и т. д. Чим Љубомира нема више међу живима, нема ни задруге, Петар се јавља само као бивши задругар, али смрт Љубомирова не разрешава Драгињу од сродничких веза, она и даље остаје његова рођена сестра, а не бивша сестра; па кад се смрћу Љубомировом угаси основ задрузи, кад нема више у томе стању оних битних елемената који *задругу задругом чине*, онда држимо да нема ни места примени привилегисаних одредаба о наслеђу у задрузи, но примени општих одредаба о наслеђу.

По мишљењу г. Јоваковића код наслеђа у задрузи није основна идеја „*одржање и штитење задруге*“, — јер да је тако хтео законодавац, он би овим одредбама дао карактер апсолутни, а не би дозвољено тестаментално слободно располагање задругарима, као и онима у инокосној кући, — већ да је и ту она иста основна идеја, која је и код интестатског наслеђа, да наследник буде онај „кога би логички по природи ствари и умрли за наследника себи означио да је писао тестамент, који опет због тога баш није ни писао, што је ту његову вољу погодио и изразио сам закон, — а то је онај који му је најмилији,“ па даље вели: „ако нема каквих нарочитих узрока које закон опет предвиђа, и који казују друго, као што задруга казује, да је умрломе задругару најмилији већ по томе онај најближи средник који је са њим у једној кући живео... па позивајући за наследника дела умрлога задругара његовог из задруге најближег сродника, закон тиме доиста *штити и задругу*, доприноси, да она и даље *остане; ако би било законских погодба за њу (задругу)*...“

Зашто се одступило од општег принципа законског наслеђивања код наслеђа у задрузи? Правило је да умрло лице наслеђује најближи средник — законски ред наслеђа. По изузетку, тестаментом се може изменити законски ред наслеђа само не на штету деце у законском делу § 477 грађанског законика. Код наслеђа у задрузи пак, законодавац одступа од правила изнетог у глави IX па на наслеђе првенствено позива сроднике из задруге, разуме се остављајући *свакоме задругару* (дакле претпоставља да увек остају у животу још два или више задругара) право слободног тестаменталног располагања. Ово законодавац није чинио из неке милоште, но свакојако у цели јачања и одржавања задруге, када се она има наставити и продужити после смрти једнога задругара, а на случај, када се задруга гаси смрћу једнога; када после њега наступи незадружни однос, онда баш и у томе случају воља умрлога свакојако била је та: да га наследи онај који му је најближи сродник, а сасвим природно, да је тај и најмилији, а не може се претпоставити, да је стриц милији од рођеног брата или сестре. Дакле,

и када се усвоји мишљење г. Јовановића, ипак је у изнетом случају пок. Љубомиру милија била сестра Драгиња него стриц Јован.

Стварању задруга и њиховом одржавању није циљ наслеђе, сродници не улазе у задружни однос ради наслеђа, јер би то било неморално. И по г. Јовановићу стоји, да би се задруге одмах растуриле чим спадну на два члана, „пошто на случај смрти једнога од њих, други не би могао умрлога наследити, само ако би био који ближи сродник изван задруге.“

Да резумирамо:

1. Задруге има онде где су најмање два лица везана сродничким везама смешали своја имања и живе у заједници;

2. Кад једна задружна кућа спадне на једног члана, — задруге нема, она се угасила у моменту смрти претпоследњег задругара, и наступило је инокосно стање;

3. Престанком Задруге престало је и привилегисано право задружног наслеђивања и наступно законски ред.

Према свему овоме, по нашем мишљењу, Општа Седница Касационог Суда огрешила се о законске принципе о наслеђу, што је примила противвразлоге Апелационог Суда а одбацила примедбе свога оделења, те наслеђе досудила инокосном стрицу на штету рођене сестре.

Драгић Павловић,

адвокат.

ПОГРЕШНО ТУМАЧЕЊЕ ТАЧ. 7. § 471. ГРАЂАНСКОГ ПОСТУПКА

— Поводом једне одлуке Касационог Суда —

У § 471. грађанског поступка прописано је шта се не може да узме дужнику у попис за извршење пресуде. Доказивати потребу ограничења, која су изложена у поменутом §-у било би излишно у толико пре, што она до сад не само да нису умањена, већ проширена (види замене и допуне од 14. јула 1898. године).

§ 471. тачка 7. грађанског поступка гласи:

„Више од четвртине плате и пензије чиновника и правитељствених служитеља, свештеника, калуђера и општинских учитеља; а ако се поверитељи једногодишњим обустављањем плате не могу подмирити, онда се може задржавати половина плате.

„Више од половине плате или пензије не може се у попис узети, баш и кад би то дужник одобрио, или раније

у залозу дао. Изузима се од овога само случај у §-у 58-ом закона о чиновницима грађанског реда.“

Закон је дакле, као што се види, јасан, па ипак се не примењује онако како гласи. За доказ овога изнећу један скорашњи случај.

Косара, одвојено живећа жена Милана поштанско-телеграфског чиновника, за обезбеду досуђеног издржања за њу и децу њихову, тражила је забрану на другу половину Миланове плате.

Првостепени Суд је одбио Косару од тражене забране, оснивајући своје разлоге на поменуту тачку 7. § 471. грађанског поступка.

По жалби Косариној I одељење Касационог Суда примедбама својим од 29. септембра 1906. године № 9130 поништило је решење Првостепеног Суда са разлога што вели, да жалитељка није обичан поверилац, позвавши се на §§ 100, 115, 116, 118 и 119 грађанског законика.

Првостепени суд је према овим примедбама, као обавезним по § 333 грађанског поступка донео друго решење, којим се одобрава забрана и на другу половину Миланове плате.

Као што се дакле види, Касациони Суд налази, да се може ставити забрана и на другу половину плате чиновника, ако је у питању осигурање досуђеног издржања за жену и децу његову. Такво мишљење погрешно је према горе изложеном пропису другог одељка тачке 7 § 471 грађанског судског поступка. Прописи §§ 100, 115, 116, 118 и 119 грађанског законика, на које се Касациони Суд позвао, говоре о дужностима издржања, а не о томе: на шта се и колико може да добије обезбеђење.

По § 58 закона о чиновницима грађанског реда, као што се зна, може се чиновнику ставити забрана и на другу половину његове плате, само ако је због какве учињене кривице разрешен од дужности а има да подмири мањак државној каси, којом је руковао, што овде није случај.

Како са овом одлуком Касационог Суда нису сагласне све судије, то сам мишљења, да би ово питање због своје важности требало изнети пред Општу Седницу (§ 16 закона о устројству Касационог Суда), чиме би се задовољило и пропис § 6 закона о устројству Касационог Суда.

Мих. Л. Стојадиновић,

Апелациони судија.

ПРИМЕЊЕНО ПРАВО

ТРЕБА ЛИ ПОРЕСКИ ОДБОР ДА ОБРАЗЛОЖИ СВОЈУ ОЦЕНУ ПРИЛИКОМ РАЗРЕЗА ПОРЕЗА?

М. М. трговац из Н. жално се Пореској Управи на разрез пореза за трогодишњи период 1906.—1908. године, наводећи у жалби, да је задужен већом сумом пореза но прошлих година и ако и уложени капитал и обрт радње ни у колико нису измењени. Пореска Управа, размотривши жалбу и акте тога предмета, нашла је: „да је разрез пореза неправилно извршен, из разлога, што порески одбор није образложио своју оцену, кад је жалиоца задужио већом сумом пореза, но што је ранијих година био задужен“. Ово решење¹ Пореске Управе, по нашем мишљењу, у двојаким погледу је интересантно и ради тога и заслужује да се о њему каже која реч. Оно, на првом месту, није на закону основано, а, друго, њиме се непосредно штете интереси државне касе. Да покушамо то и доказати. Пре свега несумњиво је, да порески одбор ниједним законским прописом није обавезан, да своју одлуку образложи. Тражити то од пореског одбора, значи, несхватати правилно природу оне дужности, коју има порески одбор. По члану 91. закона о непосредном порезу, дужност је пореског одбора, да код радња оцењује величину уложеног капитала, обрта и трошкова радње. Тиме одбор утврђује чињенице, потребне за одређивање приноса радње. Питања, која има да расправи порески одбор, чисто су дакле фактичка. Она се решавају по убеђењу. Ова надлежност пореског одбора настаје тек онда (члан 91. закона о непосредном порезу), кад порески обавезник није поднео уз пријаву и такве доказе, којима се величина приноса несумњиво утврђује. Ако би порески одбор, и поред *таквих* доказа, сам ценио привредно и имовно стање односног обавезника, Пореска Управа, на основу поменутог члана 91., а по изјављеној жалби, дужна је поништити тај разрез. Ако порески обавезник не подноси никакве доказе о величини појединих објеката, односно приноса, порески одбор сам, по свом нахођењу, доноси одлуку. Кад се једно лице, чије је имовно стање ценно сам порески одбор, услед оскуднице поузданих доказа приложених или наведених у пријави — што је у осталом и најчешћи случај — жали Пореској Управи на разрез пореза, а не подноси никакве

¹ Оно није усамљено, јер Пореска Управа скоро редовно поништава разрезе порезе из тог разлога.

доказе да је оцена одборска нетачна, мислимо да Пореска Управа нема законске могућности, да разрез пореза, који је иначе правилно по закону извршен, поништи само зато, што порески одбор није мотивисао своју одлуку, а то је, по схватању Пореске Управе, требао учинити, кад је жалбоца задужио већом сумом пореза. Да би се неумесност тог гледишта што боље истакла, напомињемо, да по закону о непосредном порезу порески одбор непосредно не одређује принос од радње нити сам задужује пореске обвезнике. Он и не зна, нити треба да зна, колику је суму пореза плаћао који трговац. Закон је ставио у дужност пореском одбору само да одговори на нека фактичка питања односно величине капитала, обрта и трошкова радње. Улога пореског одбора у овом случају је слична са дужностима поротника. Као што поротници по свом слободном уверењу, а на основу свега што су видели и чули на претресу, изричу своју одлуку, да ли је оптужени крив или није, тако и порески одборници цене по свом уверењу поједине пореске објекте. Закон је имао у виду евентуалне намерне или ненамерне погрешке и нетачне оцене пореског одбора, па је и предузео извесне превентивне мере да се то спречи. Превентивне мере су ове: а) две петине чланова пореског одбора су лица постављена од стране Министарства Финансија, (члан 87. закона о непосредном порезу), махом државни чиновници, заклетни да раде по уставу и законима; б) чланови пореског одбора полажу заклетву, да ће еавесно вршити поверене послове (члан 89.). Ако се пак и поред тога десн, да порески одбор неверно изврши оцену, свакоме је дата могућност да се жали Пореској Управи, а после и Државном Савету, али уз жалбу треба да поднесе и доказе, да оцена пореског одбора није верна и тачна. Међутим Пореска Управа ниједним законским прописом није овлашћена, да повнштава и такве разрезе, који су иначе правилно по закону извршени, само из тог разлога што је односно лице задужено већом сумом. Основницу за разрез пореза утврђује порески одбор, по одредбама закона о непосредном порезу и његова одлука је једна меродавна. Разуме се, ово све под претпоставком, коју смо и напред нагласили, да нису поднети докази, којима се утврђује истинитост навода у пријави. У том случају порески одбор даје своју оцену у овој форми: „..... порески одбор *налази*: да пријавник има толико и толико капитала у радњи, толико и толико обрта, толико и толико трошкова“. Кад смо у присуству такве одлуке, тада апсолутно нема места захтеву да се одлука мотивише. Мотивација се налази у самој одлуци, у изразу „*налазити*“. То је субјективно мишљење, које се не образлажава. На основу оцене пореског одбора зналази се принос радње, узимајући извесан проценат, који се за сваки порески период а за поједине категорије радња у напред одређује табелом, од уложеног капитала или обрта, као бруто принос, па се од истог одбије укупна сума трошкова радње и што преостане, то је чист принос за порезивање. На тај начин могућно је, да обрт или капитал неке радње буду оцењени са истом сумом као и ранијих година, а да међутим услед промене процента у табели односно лице буде задужено већом сумом пореза. По логици Пореске Управе такав разрез треба поништити из разлога, што порески одбор није мотивисао своју одлуку, и ако веће задужење ни у колико не потиче од оцене одборске!

Као још један доказ више, да пом. решење Пореске Управе није на закону основано, наводимо и ту околност, што и сама Пореска Управа, ништећи разрез, није се позвала¹ ни на који законски пропис услед којег тај разрез не би био на закону основан, већ је решење мотивисала разлозима, који немају ослопца у закону о непосредном порезу.

На другом месту решење Пореске Управе штетно је по државне интересе, из овог разлога: Кад Пореска Управа поништи разрез пореза из помених разлога, онда пор. одбор, по закону, треба да поступи по примедбама Пореске Управе, т. ј. да понова цени привредно стање жалиочево и своју оцену образложи. Природно је, да одборници имају дати исту оцену с тим додатком, да, с обзиром на примедбе Пореске Управе, кажу и то, зашто дају такву оцену. Порески одбор има да одговори, зашто налази, да пријавник има толико капитала у радњи, по чему закључује, да је толики и толики обрт радње, да су толики и толики трошкови радње. И онда порески одбор, разумно судећи, треба једино ово да одговори: „*Тако је моје мишљење*; ја имам права, да о свакој ствари, о сваком факту имам своје мишљење. Ако држави треба моје мишљење, нека га прими као такво, а не да ме још пита: Зашто ви имате тако мишљење? Државна власт нема права, да без каквих доказа сумња у исправност пор. одбора, а, понова напомињемо, та околност, што је неки пор. обавезник задужен већом порезом, није ни у колико доказ о неверној и погрешној оцени. Кад би порески одбори поступили строго по примедбама Пореске Управе и овако одговарали, интереси државни били би заштићени, а Пореска Управа довела би себе, таквим тумачењем закона, у врло незгодан положај. Али, у пракци, порески одбори тако не раде и у томе баш лежи сва штетност онаког решења. Они наиме немају воље, да се препиру са Пореском Управом већ одмах удешавају своју поновну оцену тако, да односно лице не буде задужено већим порезом него ранијих година. Тиме држава губи знатне суме, на које по закону има права, а сам нови разрез пореза постаје плузоран и непотребан. Довста, кад се стоји на гледишту, да је радњи разрез правилан, логично је питати, шта ће нови разрез? Истина, закон је друго хтео, прописујући, да се разрез пореза врши за сваки трогодишњи период, али по логици Пореске Управе, кад се сукобе приватни интереси појединаца са интересима државе, оличеним у строгом вршењу закона, превагу треба дати оним првима. На основу чега, то је тајна.

Лазар П. Марковић.

¹ Истина, у решењу се помиње чл. 120 зак. о неп. порезу, али баш позивање на тај законски пропис утврђује тачност нашег мишљења, јер чл. 120 говори само о надлежности Пореске Управе да разматра жалбе на разрез пореза, а за свакога је јасно, да једна одлука није на закону основана самим тим, што је изречена од надлежне власти. То је само претпоставка за пуноважност одлуке уопште, а никако и доказ њене законитости.

Б Е Л Е Ш К Е

Неколико речи поводом питања о условној осуди. Доста велика активност показала се у питању о условној осуди, која ће се, изгледа, у скоро увести у наше криминално правосуђе.

По наснови овога закона, извршење судске пресуде у погледу казне бива условно. Овим се хоће да избегне систем казни са кратким роком.

Ми овде нећемо улазити у критику саме наснове, јер је то питање третирано у јавности, па су неки критичари износили мишљење: да овај систем не треба још код нас уводити а неки, опет, да га треба увести прво за малолетнике, па према датим резултатима и за остале.

Намера нам је, дакле, да изнесемо некоји прилог из судске праксе о томе: како осуђени сматрају кратковремену казну затвора и у каквом се положају налази суд, кад је позван да цени узроке, са којих би се кривцу, увођењем условне осуде, имала казна одложити.

Имали смо прилике у својој пракси да се уверимо да велика већина осуђених сматра повчану казну за тежу од кратковремене казне затвора. Ово се свакодневно обелодањује приликом изрицања пресуда оптуженима, који увек показују готовост да повчану казну замене затвором. Дакако да има и противних случајева, али они спадају у ретке изузетке. Овоме је свакако узрок рђаво економско стање већине осуђених и слаб појам о љаги која пада на онога који иде у затвор. Томе треба додати и наклоност нераду.

Отуда многи далеко више полажу на имаовину, која се за кривичне трошкове продаје, без обзира на благодејање из § 471 грађанског судског поступка, него на последице од издржаног затвора.

Ово у неколико потврђује и један пасус из изнесених побуда за наснову овог закона, где се вели: „новчана казна, у много случајева, услед немогућности извршења, преобраћа се у затвор.“

Неће бити згорег забележити овде и ову изреку која се чује у нашем народу: „робија-добрија“; а сем тога имали смо и сами прилике да чујемо, кад је родбина осуђенога испраћала на робију, да га теши речима: „робом икад, а гробом никад“ и речима: „иди, па лека ти твоје криво име помогне,“ хотећи тиме да предочи осуђеноме: да ни робија није тако страшна. Ово, што споменусмо, и ако нема значаја за условну осуду, — ипак објашњава појам масе о казни.

То је нарочито било потребно рећи због оцењивања тежине казне у члану 2 поменуте наслове, где се каже: „ако је виновник осуђен на блажу казну од лишења звања или затвора.“

Међутим, док је по § 30 казненог законика новчана казна блажа од казне затвора; док је по § 132 казненог законика новчана казна блажа и од казне лишења звања, — дакле најблажа је новчана казна, — догле у ствари утицај казне затвора, као што рекосмо, за већину осуђених много је мањи но утицај новчане казне.

Друго је ово: један узрок за одлагање казне, измеђ осталих, је и оцена ранијег живота и владања осуђенога. Доказ за ово суд има да црпе из уверења општинских судова.

Но, кад се зна, како општински судови издају неразумљива уверења; како се из неких уверења прозире ненаклоњеност према једнима а наклоњеност према другима; како политичка убеђења часника диктују тенденциозна уверења; како се за оцену тако финог и деликатног питања: о ранијем животу и владању осуђенога, тражи већа интелигенција и спрема оцењивача, — то би уверења општинских судова била посве слаб доказ.

Сам суд, у своме колегијуму, није кадар да прошлост оцени из бледе и неверне слике, коју има у уверењу општинског суда и од самих личности оптужених, који су, махом, пред судом лисице у зечијој кожи.

Ово смо изнели да би се имало на уму и нашло начина за регулацију и извођење свих важних чвњеница у материјалу, који се има спремити за извођење закона о условној осуди.

Драг. Е. Столповић.

Старање о напуштеној деци. (Die Fürsorge für die verwahrloste Jugend von Dr. Heinrich Reicher. 2 Teile 1904/6, Wien, Manz. Preis 15.50 Mark). Од проблема, чије је решење у културним државама стално на дневном реду, старање о напуштеној деци заузима једно од првих места. Њиме се баве и школа и црква, и општина и држава, и многобројне добротворне установе и друштва, угледни писци и научари. Један од криминалиста најлепше је окарактерисао значај овога проблема у изреци: „У криминалној политици имају се решити само два проблема; питање о поступању са злочинцима у поврату и са малолетницима!“ И овако је схватање сасвим тачно. Увећање криминалитета, јад и чемер у многобројним породицама нижих слојева друштвених, долазе у првоме реду од недовољног старања за децу, која, остављена сама себи, пропадају и постају страх и трепет за средину у којој живе. У делу, чији је наслов горе исписан, писац — један од најзнаменитијих радника на решењу овога проблема у Аустрији — саопштава нам законе и установе, који у појединим културним земљама у погледу старања за напуштену децу постоје. У првом је делу говор о принудном васпитању деце у Ваденској, у другом о заштити деце у Енглеској и Француској, о старању за децу, која су се одала скитњи, прошњи и кривичним делима у Белгији, о бризи за напуштену децу у Швајцарској и о заводима за поправку деце у Аустрији. У истом делу говори и о норвешком закону о старању за напуштену децу. У њему је испршно

изложена литература о овом питању у разним земљама и опажања са путовања која је сам писац у циљу студије његове чинио. Топло преноручујемо ову књигу и нашим мисленим људима. Србија долази у онај врло мали број држава, у којима се готово ништа не ради на заштити и поправци напуштене деце. Са болом у души прочитаће ову књигу сваки који при том помишља на прилике у погледу дотичнога питања у нашој земљи. Неће му утехе пружити ни мисао о укидању смртне казне, о чему се у последње време са толико жара у нашем јавном животу говорило. Јер мислен се човек пеће, кад погледа шта све треба реформисати у нашем законодавству, зацело утешити тиме, што се тражи прво укидање смртне казне, а ништа се од стране меродавног фактора не покушава на заштити оне многобројне сиротне и напуштене деце наше, која лиферују сталан злочиначки кадар. Нас боли срце за пропале индивидуе, и желимо да им милост укажемо осуђујући их на вечну робију у место смртне казне, а за ону сирочад напуштену ни држава ни друштво ништа се готово не старају. А у другом свету, у Аустрији, Угарској, Немачкој, Француској, Америци вешају и убијају непоправљиве злочинце и хијене у људском облику, али зато се тамо свима силама ради и сви се удружују, да спасавају од пропасти оно, што се још може спасти: сиротну и напуштену децу!..

Д. Ар.

Редакциони одбор за израду предлога новог Трговачког Законика довршио је ових дана прво читање треће књиге тога предлога, која говори о трговачким пословима. Тај део има седам одељака, а на име: опште одредбе; трговачка куповина; комисиони посао; отправљачки посао; о јавним стоварштима (сместштима); о возаоцу; о преносу робе и путника железницом.

Прва књига, која говори о трговачком реду, свршена је на другом читању и сада известници поједних одељака, којих има осам, израђују побуде за поједне параграфе. Одмах затим извече се прва књига на претрес пуној комисији, а редакциони одбор приступиће другом читању треће књиге и изради друге књиге, која обухвата трговачка друштва.

Потпуно је оправдано очекивање да ће у првој половини плуће године бити готов цео предлог овога закона.

Општа судска књижница. Министар Правде потврдио је правила о тој књижници и она стају на снагу 1 јануара 1907. Књижница има да служи: 1) вишим судовима као приручна књижница при решавању тешких случајева, који пред њих дођу; 2) особљу целе судске струке у Краљевини Србији, ради проучавања појединих правних питања; 3) комисијама за израду законских предлога при Министарству Правде. По нарочитом одобрењу председника њеног одбора моћи ће се њоме служити и друга лица, која се за то обрате с образложеним захтевом.

За одржавање и допуњавање књижнице предвиђаће се у државном буџету за сваку годину нарочити кредит. Она се образује у првом реду из данашњих књижница Министарства Правде, Касационог и Апелационог Суда.

Њоме управља одбор, коме је председник свагдањи председник Касационог Суда; чланови су: један судија тога суда по његовом избору: председник Апелационога Суда, или један судија тога суда, по његовом избору; начелник Министарства Правде и тајник одбора, кога по предлогу председника одборског поставља Министар Правде између секретара виших судова или Министарства. Књижишар се поставља из престоничког судског особља.

Правила садрже тачне одредбе о употреби и читању књига. Ван књижице то може бити само уз кауцију.

Правила објавиће се у службеним новинама.

Поправни завод за малолетне осуђенике. По предлогу Министра Правде Министарски је Савет одобрио, да се у Јагодни подигне први завод за поправку малолетних осуђеника. Проучавање корекционих завода у Угарској, који су добро уређени, поверило је Министарство једном одличном стручњаку, који ће одмах по новој години походити заводе у Ашоду и Кашави, а по својој повратку приступити изради плана и предрачуна за завод у Јагодни.

Проучавање страних казнионица. Да би се проучило уређење казнионица у страним државама и начин извршења казне у разним заводима, као и да би се спремило стручно особље за наш модерни казни завод, који ће се подићи, Министар Правде наредио је да управници београдског и пожарничког казниног завода обилу и пруче стране казнионице и то први у Италији и Француској, а други у Угарској, Немачкој и Холандији. Овај ће се кренути на пут у томе смеру 1. јануара 1907. и треба своју задаћу да изврши до краја јуна, а управник београдске казнионице ићи ће 1. јула 1907. и треба да сврши свој посао до краја године.

Одликовање страних правника и научара. На предлог Министра Правде Њ. Величанство Краљ благоволео је одликовати орденом Св. Саве другим степеном: тајног саветника дра Фр. фон Листа, професора свеучилишта у Берлину; професора Ереста Лера, правног саветника француског посланства у Швајцарској; Адолфа Принса, професора свеучилишта у Брислу, главног надзорника казних завода у Белгији, и Алберта ван Химена, професора свеучилишта у Амстердаму.

За проучавање правних обичаја и установа, нарочито кривичног суђења у Енглеској и Америци, одредио је чувени професор кривичнога права на свеучилишту у Берлину, Др. А. Бернер, четири хиљаде марака из својих средстава и ставио их је на расположење ректорату универзитета, који ће међу пријављеним кандидатима изабрати онога, који се одликује својим радовима на пољу кривичнога права и који, осим знања француског и енглеског језика, има довољно стручне спреме за извршење посла, који ће му се поверити.

1. *Sammlung von zivilrechtlichen Entscheidungen des k. k. Obersten Gerichtshofes*. Herausgegeben von L. Pfaff, J. v. Schey und V. Krupský. Einundvierzigster Band. Neue Folge, VII. Band. Wien, Manz, 1906. Стр. 761. Цијена 12 круна. — Један правнички аустријски лист јавља ту књигу овим ријечима: „То је књига, која се на просто објављује, да се не увриједе читаоци, од којих, без сумње, сваки познаје знамениту збирку, за коју се брину Пфаф и Шај. Ова свеска достојна је старијих својих друга.“ — Тако и јест, заиста, за све учене правнике у Аустрији. Него, та збирка није, можда, позната свима Србима правницима онолико, колико заслужује. Неисцрпљиво је правно богатство, које се налази у тој збирци, а која је, ево дочекала и четрдесет и прву свеску. Та збирка позната је и данас под именом *Glaser-Unger* — ове збирке приватно-правних пресуда. Њени садашњи уредници, ради захвалности према главним оснивачима и почетницима те збирке, и данас су сачували њихово име. Ова збирка почела је излазити седамдесетих година. Први уредници били су јој познати правници *Dr. Julius Glaser*, *Dr. Josef Unger* и *Josef v. Walther*. Толпка је већ онда била потреба такве збирке, да је год. 1873 требало предпринети друго издање првих свезака. Глазер, Унгер и Валтер нијесу отпочели своју збирку ондашњим савременим пресудама Врховнога Суда у Бечу. Отишли су даље. Почели су годином 1853. У прву свеску ове збирке донијели су 494 врло важне пресуде од година 1853, 1854, 1855, 1856 и 1857. Додали су садржину законских одредаба, које се спомињу у наведеним пресудама, и систематски регистар по разним гранама приватног права. Двадесет свезака, до 1886 године, издали су Глазер, Унгер и Валтер. Године 1886 штампана је двадесет и прва свеска, на којој је, мјесто Глазера, нови уредник Л. Пфаф. Књига је приказана усменом незаборавног пријатеља и учитеља Ј. Глазера. Два стара и трећи нови уредник уредили су и издали су пет свезака, док године 1892 није одступио и Унгер, а на његово мјесто дошао је Шај. Валтер, Пфаф и Шај уредили су и издали само двадесет и шесту свеску, а већ 1893 године одступа Валтер, и мјесто њега предузимље уредништво Крупски. Пфаф, Шај и Крупски уређују и данас ту збирку. До тридесет и четврте свеске, која је штампана 1901 године, збирка је носила име њених првих уредника Глазера, Унгера и Валтера. Тада је избрисан Валтер, а остадоше само прва два.

Кад су у Аустрији стали на снагу данашњи процедурални закони, тридесет и четвртог свеском завршено је издавање пресуда Врховног Суда по старим законима. Тридесет и петом свеском уредници почели су издавати пресуде по новим процедуралним законима. Издали су до сада седам свезака. У првим свескама, до 35, штампано је 16165 рјешења Врховног Суда. У новим свескама издано је до сада 2914 рјешења. Богатство и добар избор изданих рјешења може да оцијени и процјени само онај, кога пракса и теорија нагоне, да се служи том збирком. Исцрпни регистри, који се налазе у свескама, олакшавају у велике тражење тумачења појединих законских одредаба. Имена уредника и позната истрајност књижаре Манц јемче нам, да ће и нове свеске бити добре, као што су и досадашње.

2. **Развод брака код Јапанаца.** По грађанском законнику, који је на снази у Јапану, за развод брака мора да постоји један од ових увјета:

§ 808. Ако су муж и жена сложни, брак се већ самим њиховим сложним пристајањем може развести.

§ 809. Лице, које није навршило 25 година, за развод брака сложним пристајањем супруга, мора добити одобрење свога родитеља или иначе законитих представника.

§ 813. Муж или жена могу тражити развод брака и повести судски поступак за то:

1. Кад се друга страна, код живог друга, вјенчала са трећим лицем;
2. Ако је жена крива прељубе;
3. Ако је муж осуђен за неморално полно опћење;
4. Ако је друга страна осуђена за по нека злочинства, која су побројана, или за друга на подуље казне;
5. Ако је једна страна оставила другу у злој намјери;
6. Ако је сродник једне стране другу злостављао или тешко увриједио;
7. Ако је једна страна тешко увриједила или злоставила сродника друге;
8. Ако се од најмање три године не зна, да ли је друга страна жива или мртва.

Овако је у Јапану сада. Док није усвојен садашњи грађански законик, владали су народни обичаји. По тим обичајима било је седам разлога, а то све на терет женске стране, ради којих се могао тражити развод брака. Ти разлози или гријеси били су:

1. Муж се може раставити од своје жене, ако је ова непослушна свекру или свекрви:

2. Муж се може развјенчати, ако му је жена неплодна. Разлог за ово правило налази се у томе, што се жене вјенчавају, да људима дарују потомке. Неплодну жену може муж ипак задржати, ако је њено срце племенито и ако није љубоморна. У овом случају може се посинити дијете исте крви, које муж може да има са својом споредном женом;

3. Ради блуда жевиног муж се може раставити;

4. Губа или слична болест такођер је разлог разводу брака;

5. Љубомора је такођер разлог за развод брака;

6. Муж се може раставити од жене, која је сувише брбљава, па својим језиком завађа мужа са његовом родбином;

7. Жена, која се навикла да краде, мора се раставити од мужа.

Као што се види, Јапанци су довољно одмакли у својим законским уредбама од негдашњих обичаја.

Јапанци су, без икакве сумње, најинтелигентнији и најкултурнији народ на Истоку. У њиховим односима према женама, они су се ипак мало узвисили над осталим тамошњим нацима. Њима је жена нижи створ. Момак узме Јапанку за жену без претходног познавања. Јапанка иде за момка, не што је на то нагони срце, него јер јој тако заповиједају њени родитељи. Кад је Јапанка доведена у мужевљевоу кућу, ако су му родитељи живи, млади супрузи живе под њиховом пажњом. Јапанка мора

скоро да заборави своје родитеље, а потчињена је и сувише свекру и свекрви.

Мало по мало поправиће се, ваљда, и такве прилике у Јапану, премда их има сличних и код нас, *цивилизованих* Европејаца!

Dr. A. M.

Улога рата. (Le rôle de la guerre) од Жана Лагоржета (Paris. 1906, 1 vol. Giard et Brère). Писац посматра проблем рата са правног и са социолошког гледишта и закључује да нису довољне звучне фразе, него је потребно наћи научних аргумената, да се може доказати да је рат једно друштвено зло, против кога се ваља борити свима средствима. У овој књизи исцрпно су расправљена ова два основна питања: 1. Има ли рат какву улогу? И коју?; 2. Која су средства најподеснија да се мир учврсти? На завршетку писац је прегледао и оценио разне предлоге за одржање мира.

Нове књиге. Гласи *божишке омладине*, свеска 1: „*Sebična družina*“, од Божа М. Гопчевића, свеска 2: *Рад српскога родољуба Спиридона Гопчевића за Српство*, Задар. — „*Ženidba i udadba u sjevernoj Dalmaciji*“, од Ј. вит. Кулишића, народног заступника, Дубровник. — *Одговорност бивљезника за своје погрјешке*,“ од Др. Алек. Митровића, Београд.

На „*Благојеву Камени*“, наша министарства и наши Државни Савети, од Марка Стојановића.

УРЕДНИЦИ:

Др. Коста Кумануди и Др. Драгољуб Аранђеловић

Ресавска ул. 35

Јованова ул. 42^а

ВЛАСНИК:

Милић Радовановић,

професор на Универзитету

ШТАМПАРИЈА „ДОСИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ — АЦЕ М. СТАНОЈЕВИЋА

Чика-Љубина ул. бр. 8.

АРХИВ

ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Књига II.

25. јануар 1907.

Број 6.

ЈОШ О ЖЕНИДБИ И УДАДБИ У СЈЕВЕРНОЈ ДАЛМАЦИЈИ

У првој књизи *Архива за правне и друштвене науке* штампан је мој чланчић — или како га је Матица Српска назвала студијица — о *женидби* и *удадби* у сјеверној Далмацији. Ту сам, не наводећи подробно поједине случајеве, у опште говорио о тој нашој зарази. Говорио сам више са теоријске, него ли са практичне стране. Подробнији опис појединих случајева оставио сам за овај пут.

Каквих и колико таквих *женидаба* и *удадаба* има у сјеверној Далмацији, тешко је дознати. Наши свештеници и фратри, који морају да пазе на то, не могу да дознају за све случајеве. Многи им избјегну, јер им за њих нико не јавља. Какве су и колике су пошљедице код *свих* таквих *удадаба* и *женидаба*, не може нико да зна. Развргне се многих таквих свеза, а да за њих није чуо ни свештеник, ни фратар. Суд није радио ништа, јер му се нико није обраћао. Било, па прошло!

Да се још боље утврди истина свега овога и онога, шта је речено у првој студијци, изнијећу неколико случајева. Ово што износим није, него врло малени дио *женидаба* и *удадаба*, у којима је суд посредовао. Кад би се хтјели описати сви случајеви, који су долазили пред наше судове, одвело би ме сувише далеко. Изнијећу само неколико трња из тог жалосног цбуна, којих не би било, да нема наших *женидаба* и *удадаба* са узроцима, ради којих се долази до њих.

I

По списима Р 303 *ex* 1890 године (IV 67 *ex* 1890) суда у Клину.

Петар О. из Љупча, у непосредној близини Клипа, има малољетног сина Илију. У Лукару од Промине живи малољетна Милица Ст. Отац јој је умро, док је била малено дјете. Мајка њена Марта вјенчала се за другог. Своју јединицу оставила је нејаку стрицу јој Марку. После смрти очеве Милица је наслиједила богато тежачко имање. Петар О. из Љупча запазио је Милицу и њено богато имање. Примамлио је, да му дође кући за сина Илију. Милица и Илија *оженили* су се и *удали* су се. Никаква власт није посредовала, јер нико није јављао. После скоро године таквог живљења мајка Миличина тражила је, да суд дозволи вјенчање малољетној њеној кћери Милице. Суд је дозволио и Илију. Установљено је, да је Илија и душевно и *тјелесно* незрео за вјенчање.

Суд у Клину својим закључком 12 новембра 1903 одбио је предлог мајке Миличине за вјенчање. У том закључку каже се од ријечи до ријечи:

„Одбија се предлог за дозволу вјенчања малољетне Милице са малољетним Илијом, с разлога, што је Илија још недозрео тјелесно и душевно тако, да не може да буде главом породице, нити да врши дотичне дужности, те очито је, да, кад би се друкчије поступао, унесрећило би се њега, жену и евентуалну дјецу. С тога се одређује, да се Милица одмах од њега одалечи и да се поврати својој кући, а то се наређује да изврши Петар, мајка Марта и стриц јој Марко, код кога је Милица живјела и коме се има повратити. Даје се строги укор Миличиној мајци и стрицу, што су допустили, да малољетна Милица иде за жену недораслом младићу и без вјенчања, против сваког закона грађанског и Божјег, па и природног, а оцу Илијином, *што очито није гледао него да се дочепа приличног малољетничког стања* и да претече друге младожене, па било то и за *несрећу* свога сина.“

Суд је за ово писао општинским управама у Клину и у Оклају. Препоручио им је, да и оне око тога настоје.

Петру, оцу Илијином, није било то право. Утекао се на старији суд против закључка 12 новембра 1903. У том утоку адвокат Петров навео је и ово:

„До скоро, у фебруару 1904, навршиће се читава година дана, од када је Милица пошла да живи са Илијом. Од тада је она, не заиста ни по Божјем ни по људском закону, живјела и живи са Илијом, као муж и жена; треба им само поповски благослов, па да њихова свеза буде потпуно и формално утврђена.

„У овом крају постоји обичај, да момак живи с дјевојком по неколико мјесеци, као муж и жена, без црквеног вјенчања. Тражити разлоге таквом обичају, одвело би сувише далеко. Али је истина, која се не да побити, да се такав, истина не лијепп, обичај неће искоријенити ни стотинама судбених закључака и одредаба. Да нестане тог не лијепог обичаја, треба оплеменисти поуком и добрим примјерима наш народ у овим крајевима; треба му књигом и науком доказати, да тај обичај није лијепп и моралан, већ да се потпуно слаже са нагоном, који имају неразумне животиње.

„У селу једном, какав је Врбник, чији је одломак Љубач, књига и поука непознате су ствари. И ако у њему има преко хиљаде душа, то село није *никада* имало *нити* има своје основне школе. Нико од надлежних фактора није се потрудио, да свјетом и књигом оплемени дух тога народа и да тај народ подигне са оног ниског степена, на којему би био сав свијет без школе и науке. Овако, како је сада, треба рачунати са готовим чињеницама, па се мора настојати, да се зло искоријени у свом корјену, а не чекати, да од стабљике постане дебело дрво и тек онда ударати на њ да се исправи.“

Суд у Книну, шаљући уток старијој власти на рјешење, попутно га је овим ријечима: „*Морамо истажнути, да код наших тежака није никаква препрјека вјенчању чињеница, да је женска већ са мушким живјела као муж и жена, а особито, ако женска, као што је случај овога пута, има лијепо имање.*“ Овај извјештај, који није писао душманин, него велики пријатељ нашега народа, и судаци, који је својим оштрим оком видио све мане и врлине народне, писан је и потписан је у Книну 5 децембра 1903.

Старији суд није уважио уток. Петар није ипак хтио, да Милицу одалечи из своје куће. Требало је ударати глобе, док је на то пристао.

II

По списима Р 123 *ex* 1902 године суда у Кљичу.

У Читлуку од Промине остала је млада удовица Анђелија Г. са јединцем сином. Свекар јој је један од најбогатијих тежака проминске крајине. Свекар и свекрва гледали су је, као око у глави. Дјеверови и снахе дијелили су с њом свако добро и зло. Мало послје смрти мужевљеве, Анђелија је побјегла из куће свекра. Оставила је јединца сина дједу. Одбјегла је голобрадом момчету, који је шест година млађи од ње. Отац момков радо је примио у кућу, да се *уда* за његовог сина Ивана. Анђелија је родом богата. Биће још богатија, ако јој умре болесни јединац. Наслиједиће од дједа свог јединца добар дио дједовог стања. Тако је рачунао отац Иванов.

Из дописа, који је 4 фебруара 1904 под бројем 50 послао на суд у Книн католички фратар из Читлука, преносим ово:

„Анђелија живила је без икакве бриге и труда са својим свекром Николом и свекрвом и дјеверовима, као бубрег у лоју, али неки дан својевољно је оставила кућу свога човјека и дјетета и отишла је да живи у суложништву са Ивановом. Иван се родио истом године 1886, а имаде већ старијег брата вјенчана. Жупник, бива пишући, упозорно је удовицу и оца Иванова да тога не чине, јер да вјенчање не могу имати пошто Иван има већ брата старијега вјенчана, а новачење истом му почиње 1907, али је то њима девета, јер *с једне стране интерес*, а с друге да ће дјетету заповиједати; пошто се не боји Бога ни закона, с тога су тако напано пошли.

„За то пишући, видећи и познавајући како ствар стоји, препоручује суду слиједеће:

- „1., да дијете остане свеђер са својим дједом Николом;
- „2., да Николу учини тутором малољетног дјетета;
- „3., да пошто Анђелија живи у суложништву, да ју суд сматра простом блудницом и да јој не да праве, у колико она циља да оштети интересе свог сина.

„Нека суд поступа с њоме што може оштрије, јер је дала опаки изглед матере покварене без чувства и без икакве вјере и страха Божјега.“

Кољико је Анђелија љубезна мајка, доказује још и ова чињеница. На суду се обвезала, да ће свом јединцу давати годишње одређени дио прихода са свога стања. Дјед и татор дјетињи мора сваке године судбеним путем, да је гоји, док му даде, шта се обвезала давати сину — јединцу.

Суд у Книну урадио је мало у овом послу. Оцу Ивановом ударно је глобу од 10 круна, што је Анђелију примио у кућу. Анђелија и Иван, и сада, кад се ово пише, живе *удати и ожењени*, а невјенчани.

III

По списима *U 350 ex 1904 год.* и *C III 9 ex 1905 год.* суда у Книну.

Малољетна Јела А. из Сукноваца од Промине *удала се* — по нашу овдје — за малољетног Пају Б. Живи родитељи допустили су то. Јела је живјела са Пајом неколико мјесеци. Кад је Пајо видио — овако је говорио свом адвокату — да Јела не може да затрудни, отјерао је од себе. Тим је био задовољан и његов отац. Пајо није хтио нипошто да је вјенча. Јела га је тужила кривичном суду ради иступа по § 506 кривичног законика. Завео је, обећавајући, да ће је вјенчати. Обећања није испунио. Кривични суд осудио је Пају на затвор. Пајо је мирно издржао ударену му казну.

Послије издржане казне Јела је потјерала Пају и оца јој, да јој новцем надокнаде изгубљену част. Овако је било писано у тражби. Јела је на усменим претресима говорила, да тражи *најам*. Тако је говорио и отац јој, као њен законити представник. Суд је примио дјеломично тражбу и осудио је самога Пају, да плати Јели круна 200 за одузету јој част. У пресуди првога суца вриједно је истакнути ове тачке :

„Штета њезина састоји се у том, што ће се, обешчашћена, тешко моћи удати, а најсколи не у виђенијој кући, па пошто се иста штета не да таксативно установити, јер се част не да процијенити, ред је, по могућности, накнаду јој обредити на начин, да јој надокнади донекле губитак евентуалне неудаје и ублажи нанесену јој уврједу. Исприка траженикова, да код овдашњих тежака заведене и остављене цуре љеншу срећу беру, него остале дјевојке, те по том, да његов чин не носи за собом никаквих моралних ни економских пошљедица, могла би још донекле вриједети *за нека*

села ове околице, али не по готово у Промини, гдје се баш не јагме за бјегуницама и удовицама. Еле, по том једна одмјерена новчана одштета, обзиром на њено тежачко стање, могла би је у којечем надомирити и, по свој прилици, *ђендаром* јој послужити, да себи лакше војна нађе.

„Ову накнаду није нико дужан да јој даде до самог траженика Паје, јер је он сам, својом кривицом, проузрочно завођење цуре и неиспуњење вјенчања, док отац његов, присидбом и обећањем, да ће се заузети за вјенчање, не може само за то да одговара за синовљев неправедан чин, у толико, што његова воља није ни најмање упливисала, да се брак не изврши, ван чисто синовљева, који за вјенчање неће нипошто ни да чује“.

Први судица љуто се преварио. Јела није још ни знала за пресуду, а већ се *удала* за другога. За то је адвокат Пајин и рекао у призивном спису против прве пресуде:

„Нападнута пресуда полази са становишта врло zgodног и праведног за многе крајеве, осим за наше Загорје и за нашу Промину. Пресуда та каже, да се по селима Промине не јагме за бјегуницама и удовицама. Не само, да за Промину није тачно то гледиште, него се истој догађа сасвим противно, као што се догодило и овога пута. Малољетна Јела, дозволом и благословом оца, чим је у првом степену свршена ова парница, — али још се није знао садржај пресуде — *удала се* (отишла је да живи у суложништву) — за Ивана П. на Сиритовцима од Дрниша. То доказује општинска свједоштва, која се прилаже.

„Према томе, долази се до закључка, да ни Ивану није било зазорно узети себи за будућег друга дјевојку, која није дјевица, а да ни Јели није падао образ под ноге, што је ишла момку, који је знао — јер Сукновци нијесу с оне стране свијета од Сиритоваца — или барем морао да дозна првога дана, како његова будућа жена нема најљепшег дјевачког уреса.

„Нечувен је и невјеројатан је неморал, који, на жалост, у овом погледу влада у овим крајевима. Није чак искључена могућност, да се Јела *удала* за Ивана и да је баш овај тражио с тога, што се надао, да ће туженик бити осуђен на новчану накнаду. Оваква трговина људским месом за новац није никаква новина у овим крајевима. Момци се ни нај-

мање не стиде, да се *жене* са дјевојкама, које су и неколико пута биле *удате*, само ако се при томе надају и најмањој новчаној користи“.

Призивни суд потврдио је осуду првога степена. Потврдио је и врховни суд у Бечу. Усвојили су начело, да је Јели требало дати новчану накнаду за штету.

Адвокат Пајин навео је у ревизијском спису:

„Већ сама чињеница, утврђена општинском свједоџбом, да се Јела *удала* за Ивана, најбоље доказује неоснованост тражене и у двама степенима добивене накнаде од 200 круна за тобож изгубљену част. Јер, кад би се у Промини живљење, за неколико мјесеци, дјевојке са момком, под заједничким кровом, сматрало неком нечести, Јела не би више могла да нађе себи другога момка, као што га је, заиста, и нашла.

„У цијелој нашој крајини, из које није искључена Промина, није, на жалост, никаква срамота за дјевојку, да и по више година живи невјенчана са момком, па да касније или она побјегне или је он сам отјера. Она ипак, у овим случајевима, врло лако нађе и другог, па трећег и четвртог момка, док се, најпослије, не намјери на онога, који је вјенча и узме за закониту жену. Код таквих неморалних и развратних појмова о дјевичанском поштењу или о дјевичанској срамоти, не може ни бити говора о губитку части у том смислу, а, према томе, не може се тражити ни накнада за изгубљену част, кад се то, у опште, не сматра чапћу ни губитком части“.

И ако је врховни суд у Бечу потврдио прве двије пресуде за исплату круна 200, у својој пресуди рекао је много. Та пресуда изречена је 29 новембра 1905 под број 15314. У њој се каже и ово: „Што се тиче правног просуђења спора *одиста је исправно*, да тужитељици Јели *не пристоји* законски захтјев *ради изгубљене части*. У овом се пак случају подиже захтјев на накнаду штете и ради изгубљеног изгледа вјенчања“.

Јела и Иван миловали су се, док од једном не раскрстише. Кад је свршена парница у Бечу и кад Јела није могла да добије досуђених јој 200 круна, јер Пајо нема ништа свога, а отац му неће да плати за њ, Иван је отјера од себе. Јела се по други пут повратила очевој кући. Ту ће је већ *оженити* трећи момак, ако икако дође до новаца.

IV

По списима *С II 108 ex 1906* године и *С II 110 ex 1906* године суда у Книну.

На сајму Богородичиног Покрова (1—14 октобра) 1905 у Книну Танасија М. из Полаче од Книна угледао је дјевојку Манду Ш. из Врбника од Книна. *Бендар* Мандин био је врло богат. Танасија је рачунао, да ће на њему бити више од 200 круна. Заиграо је коло са Мандом. Играјући коло причао јој је, да има стотину оваца и коза, а о виноградама и ораницама није требало ни говорити. Запита је, хоће ли се *удати* за њ, јер да би он њу радо *оженио*. Манда је пристала на то. Танасија је исте вечери одвео својој кући. Танасија је већ тада био пунољетан. Манда је и сада малољетна.

Кад је Манда дошла кући Танасијиној и прву ноћ препоћила с њим, хтјела је да види богатство свога мужа. Волони, краве, козе и овце — по ономе, што је Танасија причао Манди — били су далеко на паши. Виногради, оранице, ливаде и пашњаци били су иза брда. Манда је све то вјеровала. Вјеровао је то и Зарија, отац Мандин, кад је у Полачи нашао своју кћер. Радовао се, да је добро *удао* своју јединицу.

Неколико дана по тој *удадби* и *женидби* Танасија скине са Мандиног *ђендара* све круне. На њему биле су 253 круне. Танасија покупи сав тај новац. На своје име, а не на Мандино и Заријино, даде га на камате са углављеним вишком од 20% годишње. Зарија, задовољан таквом срећом, пошаље својој кћери велики сандук, пун одијела и рубља.

Манда је са Танасијом живјела неколико мјесеци. Осјетила се, да у Танасијиној кући нема ни млијека, ни пуре, а камо ли оног силног блага. Танасија, кад је већ себи обезбиједио круне са *ђендара*, стао је шакама да милује Манду. Манда, пуна модрица, изнурена глађу и жеђу, без *ђендара*, без дјевичанског вијенца и без сандука, некад пуна одијела и рубља, побјегла је очевој кући у Врбник. Зарија, отац Мандин, судбено је потражио Танасију да му поврати *ђендар* и ковчег са одијелом и рубљем. Хтио је од Танасије тражити и *најам* за Манду. Танасија је намјеравао да тражи од Зарије, нека му плати, што му је неколико мјесеци *хранити* јединицу. Паметнији од њих натјерали су их, да се од-

реку захтјева за *најам* и *храну*. И Зарија и Танасија били су незадовољни. Никако нијесу могли разумјети, за што се не може тражити *најам* и *храна*.

V

По списима *С II 50 ex 1906* суда у Кницу.

У Ковачићу, у непосредној близини Книна, малољетна Стана К. *удала се* за Петра В. То је било почетком године 1903. Крајем те године Стана је родила женско дијете. Петар је признавао, да је то дијете његово. Мало мјесеци послије рођења дјетета, умро је Петар. Стане није вјенчао. Оставио је прилично тежачко стање. Мајка, браћа и сестре Петрове разграбише његово стање. Стани не признадоше ништа. Њено и Петрово дијете нијесу хтјели да трпе.

Мајка Петрова није дозвољавала Стани, да са дјететом живи у кући, која је некада била и Петрова. Кад се Стана уморна с пољског рада враћала кући и хтјела да почине, мајка Петрова пред њом и малим дјететом затворила би кључем кућна врата. Кључ би ставила за пас, а Стану је гонила од себе заједно са дјететом. Стана, која је морала да храни себе и да доји своје дијете, често није имала шта да окуси. Досадила јој је најпослије та мука. Повратила се родитељској кући са својим незаконитим дјететом.

Ради хране дјетета дошло је до суда. Кад је суд свршио своје, Стана, сиромашна и у родитељској кући, послала је дијете у копилад, у *царску дјечу*. Што ће бити од тог невиног женског дјетета, ако одрасте, без родитељске љубави и његе? Неће ли и оно наопако отпочети и још горе завршити свој несрећни живот? Као да је оно криво, што је угледало свијета!

VI

По списима *А 532 ex 1905* године и *С II 174 ex 1906* године суда у Кницу.

У Жагровићу код Книна *удала се* Стана Б. за Јована К. И Стана и Јован имали су лијепо имање. Послије мало мјесеци умре Јован, а да се није вјенчао. Оставио је Стану у благословеном стању. Два брата Јованова, послије његове смрти, хтјели су да отјерају из куће Стану. Ушлео се у тај

посао отац Станин, богат тежак у Жагровићу. Отрчао је на суд и јавио је, да је Јован, на самрти, учинио усмени тестамент. Тим тестаментом, да је оставио цијело своје стање дјетету, било оно мушко или женско, које ће Стана родити. Суд је позвао три свједока, који су били на тестаменту. Свједоци долазе пред суца. Одлучно и постојано заклињу се. Казују о тестаменту, сложено, и у најмањим потанкостима. Судац не може да нађе никаквог противрјечја у њиховим испитима. Браћа и мајка Јованова упорно тврде, да Јован није чинио никаквог тестамента. Болест га је ненадно скрхала. Ватра га је одмах освојила. Умро је, не знајући ни за што.

Пошто против тестамента није било никаквих формалних приговора, требало је парницом рашчистити питање. Браћа Јованова и мајка му устадоше тражбом против Стане и дјетета, које ће се родити, да униште тобожњи тестамент. На јавним претресима она иста три тестаментарна свједока по ново се заклињу. Казују једнако, као и прије. Сва три, као из пушке.

Истражујући и даље, са новим свједоцима, а особито свједочанством једног честитог свештеника, открила се истина. Нити је Јован учинио тестамента, нити су она три свједока били у оно доба у Јовановој кући. Два пута криво су се заклињала пред судом.

Стана је међутим родила. Родила је мушко чедо. Родила га је у кући, очевој. Мајка Јованова примила га је на своје руке. Браћа Јованова, заузимањем честитих људи, завољеше то невинашце. Обезбиједише, судбеном погодбом, будућност дјетета. Стани не дадоше ништа.

Тако је свршило, јер је дијете било мушко. Да је било женско, отишло би и оно у *царску дјецу*.

VII

По списима *P 19 ex* 1905 године суда у Книну.

У Голубићу од Книна била су два брата, Тодор и Јован Б. Јован је био вјенчан. Живео је у заједници са братом Тодором, који се није хтио ни *оженити* ни вјенчати. Јован је умро прије неколико година. Брат му Тодор, одмах по смрти Јовановој, *оженео* се удовицом Јовановом Станом : дјевер и снаха. Из те нечисте свезе родила се незаконита кћи.

Посредовањем суда Годор је пристао да вјенча Стану ради дјетета. Духовна власт није их могла вјенчати. Вјенчали су се грађанским браком пред политичком влашћу.

VIII

По списима *С II 228 ex 1906* године суда у Книну.

Малољетна Милица К. из Ковачића од Книна *удала се* за Саву А. у Врбнику. На *ђендару* донијела му је 170 крупа. Сава и отац му одмах узеше круне са *ђендара*. Задржаше их за себе. Милица је живјела са Савом двадесет мјесеци. И ако су, на око, обоје здрави, као здрава јабука, Милица није могла да затрудни. Сава је поче тући и гонити из куће, „јер није ни за што“, како је говорио свом адвокату. Није могла да роди, па је за то отјерао.

Милица се морала повратити очевој кући. Скинула је *округу*, а патакла дјевојачку капицу. Ради *ђендара* дошло је до суда. Добила је већ неколико понуда, — јер јој је отац имућан — да се по ново *уда*.

У книнској крајини *округа* није оно, што Вук вели у свом Рјечнику. То је проста, бијела марама, шудар, којим женско покрива главу и често подвезује под подвољком. Чим се женско *уда* или вјенча, скида капицу с главе, а покрива се том марамом, *округом*. Ако одбјегне од невјенчаног момка, или ако је овај отјера, или умре, а да се није вјенчао, женско баца *округу*, а узимље капицу. Такву мараму у книнској крајини зову и *бошча*, што није било познато ни Вуку. У осталим крајевима сјеверне Далмације за *округу* кажу и *јашмак* и *повезача*, како је и у Рјечнику забиљежено.

IX

По списима *U 1189 ex 1905* године и *С II 93 ex 1906* године суда у Книну.

У Мокромпољу од Книна Јандрија Б. *оженео је* малољетну Смиљану К. Кад је Смиљана затруднила, Јандрија је напустио. Отац Смиљанин тужио је Јандрију кривичном суду ради иступа по § 506 кривичног законика. Јандрија је осуђен на мјесец затвора. Отац Смиљанин није био задовољан том пресудом. Прекорио је свог адвоката, што му није изradio, да Јандрија плати *најам* Смиљани.

Кривичном пресудом није био задовољан ни Јандрија. Утекао се старијем суду. Старији суд у два пута дао му је рок по мјесец дана, да вјенча Смиљану. Могао је вјенчати у мало дана, јер није било никаквих препрека. Кад је старији суд видно, да је Јандрија упоран, потврдио је пресуду првога суда.

Чим је пукла пресуда старијег суда, а није било даљих законских средстава, отац Смиљанин долетио је свом адвокату, нека од Јандрије тражи *најам* за Смиљану. Адвокат му је тумачио, да ту не може бити говора о каквом *најму*. Јандрија није узео Смиљану за слушкињу, него за будућег друга. Она Јандрију није служила као слушкиња, него је била уз-а-њ и с њим, као жена. Може се покушати — говорио је оцу адвокат —, да се за што друго тражи Јандрија, али за *најам* никако. „Било за што му драго“ — одговори отац Смиљанин — „само нека даде новаца....“

У то је и Смиљана у кући очевој родила незаконито женско дијете. Другог или трећег дана новорођенче однесено је у *царску дјецу*.

Кад се повела грађанска парница против Јандрије за повчану накнаду, рочишта су се одлагала, у нади, да ће ипак доћи до вјенчања. На пошљедњем рочишту Јандрија и Смиљана сложено казаше, да су се по ново *ожењени* и *удали*, а да ће се касније вјенчати. О оном невином створењу, које је однесено у *царску дјецу*, није се говорило ништа више.

X

Да ово цвијеће не буде увијек из истог бостана, испричају друго :

Кад је Аустро-Угарска на Берлинском Конгресу добила мандат, да *усрећи* Босну и Херцеговину, купила је војску и по сјеверној Далмацији. Из Врлике и врличке крајине власт је позвала под пушку многе момке, који су били већ *ожењени*, а невјенчани. Некоји од њих имали су и порода. Момци дадоше вољу за невољу и одоше у рат. О ратовању некоји погинуше. Некоји се, послје окупације, повратише кући.

Чим би у врличку крајину дошла вијест, да је погинуо ко год од тих момака, а био је *ожењен* и имао је порода, мајка му, браћа и сестре избацивали су из куће његову од-

раслију дјецу. Неодраслија путовала би у *царску дјецу*. Мајке дјетиње враћале су се родитељским кућама. Скидале би округу. Натакле би калицу. Као да и није било ништа. Намазиле су друге момке, који су их *женили*.

Ово ми је причао ондашњи католички фратар у Врлици. Из вјерске мржње није говорио, јер у врличкој крајини има скоро подједнако православних и католика. Тако су радили и католици и православни.

XI

Из Скрадина добио сам недавно ово писмо:

„Узалуду неки наши људи хоће да уљепшају ову нашу жалосну *женидбу* и *удадбу*. Факт је ужасан. Требало би га, по што по то, уништити. Ево Вам тражених података:

„Стана Р. кћи је имућног и богатог оца из Варивода од Скрадина. *Удала се* за неког М. у Кипстањама. С њим остане трудна. Кад је већ била у петом мјесецу трудноће, одбјегне од М. Примамио је к себи Никола К. из Братишковаца од Скрадина. Живјела је с њим *удата* до порођаја. На неколико дана пред порођај, оде у Ш., у болницу. Ту роди. Дијете даде у конилад. Врати се Николи у Братишковце. Никола је вјенча. А знате за што? Нада се богатом миразу, а свакако нашљедству.

„И ако не спада у праву тему *женидбе* и *удадбе*, нека Вам испричам и ово, јер је у свези са нашим *женидбама* и *удадбама*:

„Михаило К. из истих Братишковаца дефлорисао је дијете од *девет* година. На кривичном претресу, који је био ових дана, отац Митар Т. није се ни побринуо, да обезбједи унесрећено дијете. Тражио је само четрдесет (40) круна пакнаде, које је потрошио око лијечење дјетета“.

Ово писмо писао је човјек искрен и поштен. Посиједио је већ у служби Српства. Српству је дао све. Од свог народа није тражио ништа. И ако није тражио, добио је, као уздарје, — незахвалност.

XII

Анђелија П. из Покровника од Дрниша навршила је тек дванаесту годину. Као мало дијете умро јој је отац, богат тежак. Цијела очева оставштина досуђена је њој. Петар

С. из истог села, већ зрио момак, силовао је једном и де-флорисао. Тужен ради тога, на кривичном суду признао је, да је тим хтно нагнати дванаестогодишњу Анђелију, да се уда за њ. Слакомно се на њено имање.

Та животиња у људском облику и сада размисља о богатству Анђелијином — с оне стране бразе.

XIII

Малољетна Милија Т. из Мокроглоља *удала се* за Стевана Ж. у Ервенику од Кистања. Понијела му је круна 175 новаца на *ђендару*. Разног одијела и рубља имала је у врп-једности од круна 117·54. Живјела је са Стеваном осам мје-сеци. Кад је Стеван потрошио новац са *ђендара* и кад је распродано већи дио донесеног рубља и одијела, о тјерао је од себе Милију. Загледао се у другу, која има нетакнути *ђендар*.

Отац Милијин отрчао је адвокату. Тражио је од њега, пека судом гони Стевана за новац са *ђендара*, за распродано одијело и рубље и за Милијин *најам*, што га је осам мје-сеци *служила*.

За новац са *ђендара*, за распродано одијело и рубље учињено је, шта се могло. Отац Милијин запријетио је, да ће *најам* тражити код владе! По мишљењу нашега тежака, влада може све да уради, и мимо судова.

Ударам тачку на примјере. Много је и ово, што сам изнио. Ово што сам навео, није ријеткост. Догађа се врло често. Не би се догађало, кад не би било наших *женидаба* и *удадаба*. Да наше власти, све с реда, својски прегну, пре-стале би наше *женидбе* и *удадбе*. Не би било ни њихових ужасних пошљедица. Не би било толико *царске дјеце*, која, кад одрасту и познаду свијет, проклињу обијест својих не-познатих родитеља. Требало би мање тамница. Било би више школа. Народ не би живио у садашњем примитивном стању.

Наше власти, и судбене и политичке, за сузбијање *же-нидаба* и *удадаба* потрошиле су много — палира. Нијесу урадиле ништа. Једина власт, духовна, којој је истински на срцу напредак нашега народа, нема никаквих присилних средстава. Ради тога не може ни у овоме да успије.

Мало година послије, него ли је Аустрија добила Дал-мацију, државни органи видјели су то зло. Тадашњи *Gi-*

berniun у Задру послао је 10 октобра 1833 (хиљадуосамсто и тридесет и треће) под бројем 17516 ондашњој православној духовној власти у Шибенику допис о томе. Допис је писан италијански. Ово му је дословна садржина:

„Из службених извјештаја влада је дошла до увјерења, како је неопходно потребито, да се обуздају *срамотна сулојништва* (*scandalosi concubinati*), која се шире по градовима и по селима, која руше породичне свезе, а шире *приљепчиву неморалност*, главни разлог најтежих нереда (*diffondono la contaggiosa immoralità, funesta causa dei più gravi disordini*).

„И духовна и политичка власт морају се побринути и порадити за спасоносну сврху, о којој је ријеч.

„Свештеници морају да подучавају свијет и да недјелом тумаче народу евангелије, како би се упознала важност моралних и вјерских дужности, а морају непрестано, мудро и савјесно настојати, да престану те *недопуштене, срамотне свезе* (*illicite unioni scandalose*), гдје устреба, и помоћу општинских начелника.

„Не успије ли свештенички уплив у томе, пароси морају тужити претурама, које, по одредбама § 269 другог дијела кривичног законика, морају да униште тај неред и да примијене најзгоднија и најусијешнија средства; оне морају да поступају и против оних, који подржавају и олакшавају слична дјела *против јавног морала* (*contro la pubblica costumatezza*).

„Препоручује се с тога Тој Поштованој Конзисторији, нека нареди свештеницима, да добро пазе, које су њихове дужности у тим питањима. Него, пошто примјери свештеника морају у првом реду припомоћи, да њихов уплив буде успјешнији, кад би какав свештеник, посредно или непосредно, проузроковао шкандал на велику штету јавности, против њега морао би се одмах повести одређени поступак и послати духовно-политичко повјеренство.

„Што се тиче дужности општинских начелника, да и они настоје, како би се уништиле *срамотне свезе*, и да их пријављују; као и дужности претура, да се одмах заузму, како би се уништио тај неред, и да поступају против тога и против сваког рада, *којивријеђа јавни морал* — наређује се котарском поглаварству, да изда потребите напутке под-

ређеним властима, одређујући, да се одмах рјешавају последице, који се односе на јавни морал и да свака три мјесеца поднесу поглаварству попис тужба о томе, држећи их одговорнима за свако и најмање неоправдано закашњење.

„Препоручује се такођер котарском поглаварству, нека пази на потчињене органе, да својим понашањем даду добар примјер, и нека поступа дисциплинарно, устреба ли, на заштиту *јавног поштења* (*onestá pubblica*) и добрих обичаја, како би се зауставило напредовање *неморалности*, која *трује и која је штетна појединцу, породици и друштву* (*onde arrestare li progressi della corruttrice immoralitá tanto dannosa all' individuo, alla famiglia ed alla societá*).“

Могao сам да набавим још један слични допис владе у Задру. Допис је писан италијански 12 маја 1884 под бројем 9907. Послан је православној конзисторији, која је тада већ била у Задру. Допис каже, на име намјесника Далмације:

„По вијестима, које сам добио особито од неких духовних власти, да се суложништва непрестано умножавају, нарочито по селима, наредио сам котарским поглаварствима, нека употребе сву своју власт и сав свој уплив, да општине оштро сузбијају, на основу § 30, 7 раставак, општинског правилника, тај *тешки узрок деморализације, јавног шкандала и сметања друштвеног реда* (*si gravi cause di demoralizzazione, di scandalo pubblico e di perturbazione dell' ordine sociale*); а гдје би се радило о лицима, која нијесу припадници општине, нека примјене § 9 горњег правилника и нека их протјерају.

„Што се тиче отмица неodrаслих дјевојака, ради чега такођер долазе тужбе, а које живе за тим у суложништву, наредио сам котарским поглаварствима, да строго пазе на таква *злочиначка дјела* и помоћу жандара, те да их туже надлежном кривичном суду.

„Јављајући ово Препоштованој Конзисторији, молим је, гдје би устребало, да и свештенство употреби сав свој уплив, како би престале те *тешке неподопштине* (*gravi inconvenienti*), и да јави политичкој или општинској власти случајеве, за које дозна, *срамотног недозвољеног суложништва* (*di scandalose illecite convivenze*).“

Православна конзисторија у Задру настојала је такођер, да се у народу уништи *женидба* и *удадба* или суложништво.

Још године 1880, 29 октобра, под број 1329 конзисторија је послала свему свом свештенству ову окружницу :

„Из званичних списа, што су некидан овамо приспјели, набројало се, да има преко 160 особа у *једном* само прото-презвитерату задарском, које невјенчане у заједници живе и незакониту дјенцу рађају. — То је *жалосни* знак, да се установе црквене не почитују и да се *поқвареност* међу народом шири.

„Конзисторија је све списе доставила Преузвишеном Намјесништву с молбом, да би и оно од своје стране употребило сходна средства, како би се ова *распуштеност обузда*ла. И доиста, својим поштованим дописом 3 новембра римског, број 14568 јавља, да су списи дотичним котарским поглаварима распослани, да се по смислу § 30 опћинског правилника поступи, како би се ширење такове *зарази* запријечило.

„Будући пак, да су свештеници у првом реду позвани гојити у народу чувства ћудоредности и побожности, а при том имајући велика уплива код својих парохијана, возлаже им се на срце и на душу, да сваком приликом савјетују невјенчана лица, да у законити брак ступе и да људима не отешчавају вјенчиње претјераним искањем своје пристојбине за тако зване полице или вјенчанице, држећи се душевно прописане таксе.“

Мало година касније, 1884, иста духовна власт под број 639 шаље 18 маја нову окружницу :

„У намјери да се на пут стане *саблазни* што у народу порађа суложништво, које се данас у највишој мјери развија Преузвишено Тесарско Краљевско Намјесништво предузело је најстрожије мјере и односне је већ наредбе издало.

„Него, душепопечитељи по узвишеном позиву и положају своме на првом су мјесту позвани, да се свим силама старају *отров* овај из народа овога одстранити. Зато Конзисторија, у интересу религиозно-*моралног* напретка, најтоплије препоручује свему парохијалном свештенству, да се својски и озбиљно оно заузме и пастирским моћним гласом својим опомиње сваком даном приликом на Христјанску дужност она лица, која у незаконитом браку живе и *саблазан* у народу тиме шире.

„Упућује се уједно сваки поједини душепонецитељ, да она лица, која би се оглушила отачаским савјетима његовим и упорна у гријеху остала, одмах дојавити има дотичном Царском Краљевском Котарском Поглаварству, или општинској управи својој, и ови ће онда средствима, којима на ту цијел располажу, знати и хтјети упорне најстрожије на одговорност позвати“.

По сјеверној Далмацији и на даље су се весело *женили* и *удавали*. Политичке власти радиле су мало. Судбене и општинске ништа. Свештеници, самом ријечју, нијесу могли да униште тај *отров* и ту *саблазан*, како је православна духовна власт називала наше *женидбе* и *удадбе*. Ради тога је конзисторија 25 јунија 1891 под број 846 издала ову окружницу, у којој је још боље истакнут тај наш љути отров и тешка саблазан :

„Окружним писмом од 29 октобра 1880 Број 1329 Конзисторија је позвала била све пречасно парохијско свештенство, да се строго заузме у народу, како би се вјенчали они, који у незаконитој свези живе, напомињући истом приликом и силу § 30 општинског правилника за краљевину Далмацију, по коме свакој општини спада у делокруг и вршење редарства над јавном ђудоредношћу. — Другом пак окружницом од 18 маја 1884 Број 639 препоручено је било са стране ове духовне власти, да свештенство упливом и савјетом својим поради код народа, како би се суложништва искоренивала, дајући тада знати, да је односно суложништва и само Преузвишено Цесарско Краљевско Намјесништво предузело било најстрожије мјере и већ своје наредбе на подређене политичке власти у покрајини издало.

„Оваквим се наредбама смјерало на *успостављење доброга реда* у народу и на очување његове *моралне* стране, али покрај тога ипак до данас се није могао познати жељени успјех у опће, чим се доказује, да народ наш не схваћа силу законитог брака и да се у томе мало или нимало не подучава са стране његовог духовног пастира, који у непосредној близини са истим живи.

„Пошто се препоменуте наредбе безуспјешне остале у многим парохијама, духовна ова власт, проишкнута свјешћу а и дужношћу својом, да се стара, да се светиња брака строго чува и да се сачува народ од злих пошљедица, како

са стране *моралне*, тако и са стране приватнога права, које потичу од незаконитих брачних свеза, а видећи на жалост у исто вијеме, да се сваким даном *суложништво у народу множи*, — и овом приликом побуђеном се налази, да поново предочи пречасном парохијском свештенству наредбе о искорењивању суложништва, уз позив, да сваки свештеник, кроз вијеме од два мјесеца дана, поднијети има Конзисторији својим путем *подробни попис* свију оних, који у дотичној парохији у суложништву живе, те да означи:

„1). за што се дотични није вјенчао;

„2). у колико се времена поједини у суложништву налази и

„3). има ли дотични дјеце и колико.

„Приликом поднашања пописа овога, сваки ће свештеник дужан бити у извјешћу своје разјаснити још и то: да ли су и какве су мјере до сада предузимате, да дотични од суложништва престане, евентуално смјета ли гдјегод к остварењу законитог брака какав постојећи законски пропис.

„Високопречасним окружним протопрезвитерима и надзиратељима протопрезвитерата особито се препоручује, да строго пазе, нека се дотично свештенство до утаначеног времена налогу овоме одазове, и они ће сва извјешћа, добивена од свештенства, заједно Конзисторији спровести најдаље до краја августа ове године.“

Свештеници су се мучили и радили су. Шиљали су и Конзисторији и политичкој власти подробне пописе. Конзисторија није могла ништа да учини. Политичкој власти било је више на срцу, да у политички дом и у сабор покрајински шаље нијеме и неспремне људе, него ли да народ лијечи од отрови.

Кад је Конзисторија примила пописе, које је тражила горњом окружницом, 14 новембра 1891 под бројем 2114 писала је свима протопрезвитератима по сјеверној Далмацији:

„Примивши Конзисторија услјед позива 25 јуна ове године број 846 подробни попис свију оних, који у парохијама протопрезвитерата тога у суложништву живе, опазити је могла у односним списцима, да, осим оних, који немају какве брачне сметње, живе још у суложништву и такове особе, којима стају на пут потпуне или условне сметње за склапање законитог брака.

„Оне особе, које су пријављене да због *неморалности* неће да се вјенчају, биће надлежним путем позване на склапање брака или пак на растављање; дочим оне друге, којима предстоји каква брачна сметња, као: малољетство, сродство или војнички закон треба да одмах потраже дозволу к вјенчању. Ради тога позива се Високопречасност Ваша, да изволите својим путем наредити подручном парохијском свештенству, нека сваки у својој парохији отачки посавјетује односне особе да што прије на надлежном мјесту дозволу к вјенчању потраже, ако незаконживући не желе хрђаве пошљедице искусити.

„Изволите у исто доба од сваког пароха потражити извјешће у погледу тога питања, а што ћете у своје вријеме Конзисторији саопћити ради надлежне пажње или евентуалних поступака.“

Православна црква има у Далмацији пет протопрезвитерата: кнински, шибенски, скрадински, имотски и задарски.

У вези с овом окружницом, Конзисторија је мало мјесеци касније, 10 јануара 1892, под бројем 66, послала смему свештенству нову окружницу:

Питање о искорењивању суложништва у епархији далматинској одмах је, иза добивених пописа незаконживућих парова, живо у претрес узето било; те је за то Преузвишеним Ђесарско-Краљевским Намесништвом окружницом својом од 3 јануара ове године Бр. 27345 *ex* 1891 изволило расположити преко дотичних ђесарско-краљевских поглаварства у покрајини, како би се строги кораци предузели против свију оних особа, које због немарности неће да се вјенчају.

„Обзнањујући о томе расположењу сво пречасно парохијско свештенство, уједно се позива оно, да сваки најдаље кроз два мјесеца извијести ову духовну власт о односном усцјеху; том напоменом, да се појединац при наплаћивању вјенчања или полица строго држати мора прописане таксе, обзиром на околност, што се са више страна приговарало сувишном наплаћивању.

„У свези пак издатог налога преко високопречасних окружних протопрезвитера под 14 новембра 1891 број 2114, сваћи ће душестаратељ у парохији својој оточаски посавјетовати и оне друге особе, којима предстоји каква брачна сметња као: малољетство, сродство или војнички закон, нека

одмах дотични па надлежном мјесту потражи дозволу к вјенчању, ако незаконоживући не желе хрђаве пошљедице искусити; а што се има такођер у своје вријеме Конзисторији саопћити ради надлежне пажње или евентуалног поступка и против таквих парова.“

Исте године, 24 јула 1892, под бројем 1640, Конзисторија је морала да изда и другу окружницу. Та окружница значајна је ради оштрих израза, које духовна власт, потпуним правом, још једном употребљава за *женидбу* и *удадбу*:

„Више је пута истакнуто било од стране ове духовне власти, а особито у окружним писмима 29 октобра 1880 број 1329 и 18 маја 1884 број 639, да је сваки парохијски свештеник по дужности својој позван строго се заузимати, како би се суложничком живљењу у народу на пут стало, смјерајући тиме једино на *успостављење доброга реда* у народу и на *очување његове моралне стране*; али се покрај свију издатах до сада наредба није свуда постигао онај жељени успјех, у колико се то разумјети може из односних извјешћа, поднешених Конзисторији са стране свештенства услијед позива од 10 јануара ове године број 66, чим се доказује да народ *не схваћа* силу законитог брака и да се за искорењивање суложничтва не предузимљу строге мјере са стране позваних фактора.

„Поводом тим, те у намјери да се таково *гнушно живљење* из народа искоријени, односно предупреди, наређује се овим свему пречасном парохијском свештенству, да оно у будуће без икаквог одлагања пријављивати има дотичном Ћесарском Краљевском Поглаварству сваку ону особу, која се одмах по узимању, не вјенча, а то тим прије, што је и само Преузвишено Ћесарско Краљевско Намјесништво писмом од 3 јануара 1892 број 27345 правом и власти својом наредила Ћесарским Краљевским Поглаварствима, да са свом строгошћу пазе, еда би се из народа искоријенило таково *жалосно живљење, које вријеђа опће морално чуство*.

„Ради пак надлежне пажње над дјелатношћу у овом погледу сваки ће свештеник од случаја до случаја такове особе исти час и духовној власти својој путем пријављивати, назначивши датум и број, под којим је то на знање донешено Ћесарском Краљевском Поглаварству“.

Од исте власти издана је и окружница 5 јула 1899 број 1565 :

„Окружним писмом од 24 јула 1892 број 1640 Конзисторија је позвала била сво пречасно парохијско свештенство, да се строго заузме у народу, како би се вјенчали они, који у незаконитој вези живе, односно да се поради на искорењивању суложништва, дајући онда знати, да је и Преузвишено Ћесарско Краљевско Намјесништво предузело најстрожије мјере и већ своју наредбу на подређене политичке власти у покрајини издало у смислу, да се свом строгошћу пази, еда би се из народа искоријенило суложничко живљење, *које вријеђа опће морално чувство.*

„У намјери, да се таково *зло* из народа искоријени наређено је било такођер са стране Конзисторије свему парохијском свештенству, да се од случаја на случај такове особе одмах пријавити имају у сврху, нека се светиња брака строго чува и нека се сачува народ од *злим пошљедица*, које потичу од незаконитих брачних веза; али је поред свега тога потписани епископ опасно, приликом свога скорашњег бављења у унутрашњости епархије, да се суложништво у народу множи и да свештеници — ријетким изузетком — не пријављују такове парове.

„Ради тога наређује се, да сваки свештеник најдаље до 15 августа ове године има поднијети непосредно Конзисторији попис свију оних, који у дотичној парохији у суложништву живе, те да на нарочитој таблници означе :

- „1, име и презиме невјенчаног пара;
- „2, од када у суложништву живи;
- „3, за што се нијесу до сада вјенчали и
- „4, колико имају дјеце“.

Сва ова настојања православне духовне власти неће имати никаквог успјеха. Велико *зло*, *отров*, *зараза*, *саблазан*, *гнусно живљење*, *поквареност* и др. — како службено називљу нашу *женидбу* и *удадбу* — трајаће увијек, док то не прекину свјетовне власти и школа. У пошљедње вријеме световне власти *неће* ни да знаду за сузбијање тог отрова. Политички чиновници одбијају пријаве свештеника, јер да политичка власт није надлежна за каживање те саблазни. Судбене власти не раде такођер ништа, да се барем умањи та поквареност и то гнусно живљење. Наше *женидбе* и

удадбе престимљу све више маха. Оне су, у својој неморалности, много практичније, него ли законита вјенчања.

Примјера ради навешћу, како је у книнском протопрезвитерату. Кнински протопрезвитерат имао је крајем 1905 године 22,382 душе. У том православном стаду од 22,382 душе било је у то доба *преко* 200 парова *ожењених* и *удатих*, а невјенчаних. Католике не рачунам. Од тих 200 парова *ожењених* и *удатих* вјенчало се 1906 године само 30 парова! Остали и на даље живе, како су и до тада. Па ипак, све то било у неколико просто, да нема *царске дјеце*, „јер су и то“ — како умјесно рече Матица Српска, говорећи о првој мојој студији у 240 броју Летописа — „дјеца рода нашега“.

Ово велико наше зло треба лијечити. Овај отров и ову заразу треба уништити. Треба прекинути ово гнусно живљење и ову поквареност. Не треба крити или уљенчавати нашу *женидбу* и *удадбу*. Треба је јавно жигосати. Ко мисли или ради друкчије, тај има свога интереса. да наш народ и на даље тако жалосно живи. Сваком злу може се наћи лијека. Ако се болесни дио тијела не да излијечити, треба га, по науци великог учитеља, мачем одрезати. Кад нестане и те заразе код нашега тежака — а о другим његовим невољама биће говора другом приликом — он ће морално поскочити. Ојачаће и материјално, јер неће свој крваво стечени или под тешке камате позајмљени новац у лудо бацати. Мање ће ићи по судовима, да тражи *јендаре* и *најмове*. Његови искрепи пријатељи неће морати сажалевати, што и врховни суд у Бечу, гдје сједе најбољи правници, одриче његовим кћерима, да имају *част*. Наш тежак освијестиће се, кад се излијечи и од те заразе. Чуваће боље царевину своју, кућу своју, гдје ће му *законита*, вјерна, љуба разбијати породичне бриге, а његова дјеца, голубићи његови, гукаће му најљепшу пјесму.

Све се може, кад се хоће!

Книн, новембра 1906.

Др. Александар Митровић.

МАЋЕДОНСКО ПИТАЊЕ И ЊЕГОВО РЕШЕЊЕ

— СВРШЕТАК —

V Турци

Од 1683 године турска царевина почиње ударати уназад. Карловачки мир и пожаревачки уговор започињу серију несрећних ратова и распарчавања Турске, дотле најјаче државе у Европи. Кучук-кајнарџиским уговором она губи многа пристаништа у Црноме Мору и право господарства у њему. Букурешки уговор доноси понова потискивање Турака од Саве и Дунава. Једренски уговор одваја Грчку у засебну краљевину. 1833 године уговором кутајаским изгуби Турска Сирију и Адану, које, истина, поврати, али се и утврди да је Турска слаба, да сама не може живети. 1856 година донесе право Европи да се увек меша у унутрашње ствари турске царевине. Лондонска конференција доноси да Црно Море губи своју неутралност. Берлинским уговором изгубила је Турска највећи део својих европских провинција и дошла под турско Европе. 1885 године изгуби Источну Румелију, а за тим Крит. Од Парискога мира почиње се мислити на озбиљне реформе у Турској. Али, тек од 1903 године почињу Силе саме примењивати и изводити реформе у Европској Турској; оне покушавају одржати Турску у животу. Турску раздиру унутрашње буне, (час Арбанаси, час Курди, час Арапи, час местимична војска, устају на оружје); споља раде разни младотурски комитети; неред у финансијској управи, неподобност и фаворитизам у целој управи државној, верски фанатизам, немање и непоштовање закона, и пуно других ствари чине те се онеспособљава све више за међу-

народни живот и заједницу. Овако не мисле у Цариграду. Турци имају своје жеље и своје захтеве.

И Турци имају своју статистику. Грци признају да у Маћедонији има свега 634.917 Турака, Бугари признају свега 410.000 и у Маћедонији и у Старој Србији, Срби им признају 380.000 становника. Други статистичари признају више или мање Турака. Пре свега, Турци не признају да има Маћедоније. За њих има само румелијских вилајета. У вилајетима битолскоме и солунскоме рачунају да је од свега становиштва 62% Турака, а оно остало распоређено на Бугаре, Грке, Србе, Јевреје, Румуне, Арбанасе, Копте и друге. По тој статистици има у солунскоме вилајету 485.555 мухамеданаца, а у битолскоме вилајету 260.418.

Турци признају да у тим областима Европске Турске не иде све како ваља што се тиче саме њихове управе, али као хоће да чине све да се побољша што није добро. Само, ако тамо не иде како треба неће бити само они криви, већ народности, које стално ремете мир. Оне се између себе кољу, новине су препуне података о томе; оне привлаче и довлаче са стране чете на турску територију да би се могле уништавати узајамно и кад турска војска, на турскоме земљишту, погони или сатре какву чету онда се дигне дрека на турске свирепости. Пошто би то смело бити у другој земљи и да ли би се оружани људи који нападају редовну војску и врше разбојништва по селима и градовима, могли друкчије сматрати до као хајдуци? Домаћи Турци су мудри и мирни, слушају заповести старијих и клоне се свакога сукоба, и ако страдају од устаника. Европа је дала један реформни програм, Турци су га примили. Али свему, па и претераним захтевима, има краја; не треба тражити оно што турска вера и достојанство не могу дати ни допустити. Све што је разумно праведно, корисно за све, како за хришћане тако и за муслимане, учиниће се. Али, не треба заборавити да је т. зв. Маћедонија турска, и да Турци неће никад створити на штету своју никакав изузетан режим за народности хришћанске. Правда се може само на један начин разумети, а Турци неће да буде у њихову царству ни угњетених ни угњетача. Потражи ли ко био да одвоји од Турске Маћедонију, она ће је бранити до последњег човека.

VI Арбанаси, Јевреји, Копти

Арбанаси не представљају једну национално уједињену групу, већ групе истога племена у којима су племенске свезе врло јаке. Покушаји да се у њих разбуди народносна свест нису до данас успели. Разне чете, разна друштва, разни претенденти на арбанаски престо, трошили су и троше новце на те сврхе у Бечу, Лондону, Паризу, Бриселу, Букурешту, Софији, Београду, у самој Арбанији, али без великих резултата. Земља остаје оно што је била, а Арбанаси, подељени на бејове и просте, живе слободни, недисциплиновани, не дајући ни порезе ни рекруте, верни Исламу и Султану, готови да угазе сваки час у рат са сваким који је против Султана, а у мирно време ратујући противу хришћана.

О Арбанасе се отимају Грци и Румуни, као о своју браћу, и за њих чине нарочите статистике. Докле их Грци рачунају на 700.000, с тим да живе само у Арбанији, Маћедонији и Старој Србији, докле их Румуни рачунају на 900.000, с тим да они насељавају још и цео Епир. Турци их не броје, али их сматрају с правом за најверније браниоце Ислама.

По статистикама страних консула у Маћедонији има Арбанаса на 320.000. И то у битолскоме вилајету 298.761, а остало је растурено по солунскоме вилајету. Највише их је у дебарскоме мутесарифлуку.

Арбанаси не траже ништа, или боље траже да се одржи *statu quo*. Они су конзервативни, не воле промене и сасвим полако, осетно потискују хришћане са њихова огњишта и без суда им одузимају имања, част и живот. Противу рефорама устају, а са Турцима ће бранити оно што је њихово.

Што се тиче осталих народности у вилајетима солунскоме и битолскоме, њих нема много. По једној руској статистици, њих је у битолскоме вилајету 2720, а у солунскоме 52000. По званичној турској статистици има ће их до 100.000 распоређених у вилајетима битолскоме, а нарочито солунскоме. По статистици енглеског ционистичког друштва Јевреја има преко 150.000. Јевреји не траже ништа — за сада доста им је што владају Солуном. Њихове патриоте говоре о једноме неутрализованоме јеврејском Солуну, решење које би помирило, мисле они, све данашње размирице међу великим и малим државама.

Копти су растурени свуда по Македонији, број им је знатан, али никад тачан. Они се сељакају свуда. Националних тежња немају.

VII Русија, Аустрија, Италија

И страх од Русије, и њеп унутарњи етнички склоп и неједнаке тежње етничких јединица и принципи легитимистични њене политике, учинили су те је Аустро-Угарска до битке код Аустерлица била највећи поборник целокупности отоманске империје. Битка код Аустерлица, Пожунски уговор, Бечки мир, Садова, учинише те се њена политика окреће на Балкан. Берлински конгрес је прва етапа, а Босна и Херцеговина и прва и добра награда за напуштање западне политике хабсбуршког дома за хегемонију немачку. Од 1878 године њена је сва пажња и тежња ка Солуну упућена. Рад њених консула у Призрену, Митровици, Скопљу, Солуну, Битољу, њено настојавање и ултиматум да добије за своје официре реформни скопљански сектар, рад њених официра у сектару скопљанскоме утврђују то на један несумњив начин; и ако државници аустријски дају сваки час изјаве да желе у Македонији *statu-quo*, умпређе Македоније лојалним, коректним путем, споразумно с Русијом. Помогнута од Немачке, Аустро-Угарска остаје и даље чувар целокупности царевине турске, али и у ствари најпогибнији пријатељ њен.

Русија је себе од увек сматрала као законитог наследника турске царевине. Њена политика на блискоме Истоку тежила је Цариграду, тој колевци Православља, кључу руске источне трговине и важној стратегијској тачци. Њени ратови с Турском од Катарине II до Берлинскога Конгреса, које је водила час с успехом, час неуспешно, тај су задатак имали. Од Берлинскога Конгреса Русија је постала и заштитник и пријатељ Турака у Европи. Од 1897 године у погледу Балкана Русија отворено иде заједно — с Аустро-Угарском. Од те године њихов споразум добива конкретан облик који се у Мирцштегскоме реформноме програму оличава. Споразум између Енглеске и Русије у Средњој Азији, даје основа да се мисли е ће Русија моћи понова да се пада Цариграду. Русијин рад у Македонији за сада има за основу да се поврати у њој мир, да се обезбеди поредак и да хришћанске

народности добију поштену и правичну управу (правични разрез порезе, реорганизација жандармерије и т. сл.).

Италијанска политика на Балкану до Берлинскога Конгреса била је основана поглавито на поштовању свих законитих интереса и права других држава као и на одржавању мира. На Берлинском Конгресу Италија се надала добити Трет, нешто од Далмације и један део Тирола. Не добивши ништа, Италија се окренула Тунису где није ништа добила. Данас њена главна тежња је, да постане господар јадранске обале, да својој трговини отвори пут Солуна преко Драча. За ову сврху она данас: отвара своје школе трговачке, занатлијске, гимназије и т. д. у Скадру, Авлони, Драчу, Елбасану и т. д., помаже образовање албанске омладине, а шиље своје официре у битолски сектор, и стара се да помогне зближење балканских народа за одбрану од надирања аустријскога долином вардарском. И она је за одржавање садашега стања.

VIII Енглеска, Француска и Немачка

Енглеска је била од вајкада заштитница Турске и због своје трговине, и због својих интереса у Индији и у Анатолији. Она је увек била противу Русије. Кад год је Русија устајала против Турске, увек је наишла на Енглеску као противника. Њено протекторство стало је 1878 године Турску Босне и Херцеговине, Кипра, Бугарске и Источне Румелије. Од те године Енглеска постаје њен непријатељ; заузевши Сујец, Енглеској није стало ни мало до интегритета отоманске империје. У македонскоме питању Енглеска је била поборник што ширих, што истинитијих реформама, а што енергичнијих мера противу противљења Турске да их примени, и што скорије деобе.

Француска је из политичких и трговачких интереса била дуго заштитник Турске и хришћана у њој. Наполеон је почео радити на распарчавању њеноме, а од Наваринске битке Французи су и заштитници потлачених народа у Турској и протектори Турске. Велики новчани интереси у Турској (сама Француска има у рукама турскога дуга за две милијарде и 300,000.000 динара) чине, уз остале политичке и начелне разлоге, да ће Француска и у будућности чувати

целокупност Турске. У маѳедонскоме питању је Француска за реформе, за слогу међу балканским народима.

Од Берлинскога Конгреса Немачка постаје због својих трговачких интереса прво заштитник а затим и озбиљни непријатељ деобе Турске, старајући се да добије пријатељство балканских народа. Немачки цар својим посетама у Цариграду и у Палестини и својим шумним изјавама, а немачки трговци, индустријалци и велики капиталисти активним радом у Турској потврђују мишљење да Немачка сматра Балкан и Турску као своју сферу утицаја и да ће бранити Турску од покушаја за деобу. У маѳедонским стварима Немачка се показује посве незаинтересована. Њена сурадња у питању о повећању 3% царина на увоз *ad valorem* у Турској, од чега ће се попуњавати буџет вилајета битолског и солунског, добивена је само зато што су биле у питању неке пове концесије у Малој Азији за немачку трговину и индустрију.

IX Данашње стање

Берлински Уговор је поставио начело балканске равнотеже, разделио балканске Словене и појачао њихове амбиције, а повукао на Балкан Аустрију, Немачку и Италију. Националистички антагонизам, помогнут радњама најзаинтересованијих сила, уз несумњиву рђаву турску управу, довео је до револуционога покрета 1903 године у Маѳедонији. Револуциони покрет, припреман нарочито у Бугарској, сасвим је пропао и повукао освету Турака над хришћанима. Зло стање после овог несрећног и неискренога покушаја за ослобођење, довело је до реформне акције Великих Сила у т. зв. Маѳедонији са програмом: 1) реорганизација турске жандармерије и полиције под надзором европских официра; 2) стварање нових административних јединица са задатком да се правилније групншу разне народности; 3) преустројство административне и судске власти у којима би и хришћани могли узети учешћа; 4) установа нарочитога инспектора за румелијске вилајете, и два цивилна агента Русије и Аустрије; 5) преуређење финансирања; 6), 7), 8), 9) регулисање накнаде штете оштећеним хришћанима, кажњавање криваца и т.сл.

Овај реформни програм није ни примењен ни извршен. Није, јер му сметају и Турци и хришћани, а нарочито Турци. Жандармерија реформна, има у рукама вилајете солунски и

битољски и санџак скопаљски. Распоред њезни и њене прерогативе казују да она и неће и не може да уради што треба. (Аустријски официри су у скопаљском саниџаку, италијански у битољском, а руски у кази солунској). Финансијска контрола, коначно конституисана у 1905 години, још је на припремним радовима. Цивилни агенти једва успевају да што ураде поред генералнога инспектора. Бугари, Грци, Румуни и Срби су у најзаоштренијим односима. По статистикама, које се могу сматрати као приближно тачне, од 1900 године до јануара 1906 године, погинуло је: 2496 Грка од бугарске руке; 1540 Бугара од грчке руке; 562 Србина од бугарске руке; 369 Бугара од српске руке; 180 Румуна од грчке руке; 3843 хришћанина од турске војске; 3763 турских војника и официра од оружја бугарског, грчког и српског, 267 хришћана од руке Арбанаса.

Од априла ове године, свакога месеца по 130 лица у реформној области губи живот због националистичких разлога (највише гине од грчког и турског оружја); од 1 јануара 1906 године до 1-ог октобра 1906 године пало је на територији реформне акције 1246 душа. Све народности имају своје парочито организоване одбране, од којих неке раде са нарочитим планом. По последњој турској статистици у солунском вилаету има 38 бугарских чета, 12 грчких; у битољском вилаету има 23 бугарских чета, 10 грчких и 6 српских; у скопаљском саниџаку 15 бугарских и 6 српских чета. Бугарска одбрана ради на уништавању српске и грчке одбране на целој територији реформне области; грчка одбрана се само свети за почињена убијства, а ради без плана, али са великом свирепošћу; српска одбрана има свога система у раду, више је у дефансиви него ли у офансиви; румунска одбрана се тек почиње стварати. Турци помажу једне против других: грчким четама гледају кроз прсте, а бугарске и српске гоне до истраге. Консули Русије и Аустрије помажу је две против других; у скопаљском саниџаку, на пример, аустријски консул помаже Бугаре, а руски не помаже ни једне ни друге; у солунској кази Руси подржавају отворено Бугаре против Грка, а у Светој Гори се невероватно много множе руски калуђери који имају добру тренину светогорских имања у својим рукама и т. д. Остали консули су, без упутства својих влада, заштитници ове или оне народности. Највише

је невиних жртва у вилаету битољскоме. Покрет од 1903 године и национална борба до истинског рђаво поступање турских власти према хришћанима у реформној области учинили су да се многи хришћани исељавају у Америку. Само битољски вилает је дао за 1905 и шест месеца 1906 године 6976 исељеника.

Х. Разна решења

За решење маћедонскога проблема пуно је предлога. Сви предлози могу се свести на ова пет типа решења:

1. *Одржање садањег стања* побољшаног реформама. Стање је у вилаетима солунскоме и битољскоме такво да би потпуно одвајање њихово од турскога господарства створило много гори положај него што је данас и народностима, и у Турској и у Европи. Промена statu-quo-a изазваће распадање и деобу турске царевине; распадање значи рат на Балкану; рат на Балкану рат у Европи; рат треба спречити по што по то за сада; деобу одложити докле се не постигне потребан споразум и одређено становиште у томе. И за то постепеним побољшавањем прилика економских и политичких, одржавати садање стање у Маћедонији. Побољшање се може извести ако буде искрене жеље у Турака и у Великих Сила да се у Маћедонији изврше реформе у жандармерији, у финансијској управи, у административној управи, и у судству, а све под контролом њиховом.

2. *Присаједињење Бугарској, Грчкој, Србији.* Три године како се реформе примењују у Маћедонији. Стање се не само није изменило него се погоршало. Народности се немилице тамане, Турци им помажу више него икад; лична и имовна безбедност много су мање него пре устанка 1903 године, Маћедонија се исељава. Нове реформе неће ништа више ни боље донети него ове садашње, за то најбоље да се Маћедонија присаједини једној од три балканске државе. Којој? Оној која има највише снаге, највише мудре постојаности, политички нагон за организовањем, за стварањем великих држава? Бугари кажу Бугарској и наводе: своја историјска права, Санстефански Уговор, бројну надмоћност над осталим народностима, јединство вере, језика, етничких особина, и, најзад, своју надмоћност у војничкоме, економскоме, и финансијском погледу над балканским слободним

државама. Грци кажу Грчкој и наводе: наравно историјска права, бројну и културну надмоћност над осталим народностима и јединство вере. Срби кажу Србији и наводе ове доказе: историјска права, јединство језика, вере, обичаја, расе, бројну надмоћност. Румуни траже за сад само засебну цркву у Маћедонији.

3. *Деоба сфера утицаја*. Присаједињење овој или оној балканској држави пореметило би начело балканске равнотеже, принцип народности би био окрњен. Старо стање не би ни у колико било измењено; Маћедонија не би ништа добила; држава која би присајединила ову област чинила би све да остале народности насилно асимилира или изгони из Маћедоније, пример са Грцима у Бугарској и у Румунији, као и онај са муслиманима на Криту најбоље осветљава једну такву перспективу. И за то би требало приступити деоби сфера. Нека Бугари, Срби и Грци попусте мало у својим аспирацијама, нека се споразуму и по њиховоме географском положају одреде области својега културнога утицаја, чим одреде то престаће она међусобна борба, повратиће се мир и доћи ће међу њима до споразума за заједничку акцију противу Турске.

4. *Аутономија*. Разделити Маћедонију на сфере, с тим да ти делови уђу доцније у састав дотичних држава, не значи решити маћедонско питање, то пре значи, посејати само већи раздор међу балканским државама и довести до оружаног сукоба са њима. Место тога треба Маћедонију одвојити у засебну област, дати јој аутономију, дати свима једнака права, пустити да се развије и ојача свест о заједници интереса међу народностима, о братској солидарности. Аутономна Маћедонија ће помирити све балканске народе, она ће постати заједничка свеза, средиште, за Србе, Грке и Бугаре, средиште за једну балканску конфедерацију, она ће сачувати независност балканских држава. Устанак 1903 године у Маћедонији доказ је да је већ и свест већине народа у Маћедонији сазрела за слободу, за засебан политички живот.

5. *Окупација*. Реформе нису дале никакве резултате, те се и од нових рефорама нема никаквог побољшања надати. Присаједињење Маћедоније једној од три балканске државе, Бугарској, Србији или Грчкој пореметиће начело равнотеже. Ниједна држава балканска, а најпре Турска, неће пристати

без рата на то и такво решење, а ни Аустрија ни Русија. И кад не би тога било, ко може јамчити да ће нови господар Маћедоније поступати друкчије са новим поданицима разне вере и народности, него што данас поступају Турци; *vae victis* била би девиза новог господара. Деобом сфера утицаја, распарчавањем Маћедоније, с претпоставком да на то пристане Турска и Европа, не би се постигло ништа. Бугари, Грци и Срби пре свега не могу да се о томе споразуму никада. Тридесет година је већ како се боре о превласт. Па онда треба водити рачуна о Румунима, о Арбанасима, и они траже свој део. Јака струја у самој Маћедонији која хоће да буде „Маћедонија за Маћедонце“, т. ј. за аутономну Маћедонију, нема својих разлога. У аутономној Маћедонији, оваквој како се предлаже, има две погибли. Једна је, несловенски елеменат је у мањини са свима изгледима за апсорбације од већине; друго је, нетрпељивост међу народностима, које би се бориле за своју политичку хегемонију, још оштрије. Муслиманско насељење, а нарочито арбанаско, никад на то не би пристало. Ово што се ради са Грцима у Румунији и Бугарској, са Муслиманима на Криту може послужити као предзнак шта би било у једној аутономној Маћедонији. Једном речју, народности у Маћедонији се никад не могу измирити, никад неће моћи да расправе међу собом своје несугласице, и за то треба да дође неко трећи, једна велика сила која би била јака да наметне своју вољу и уведе ред. Није тешко погодити која је то велика сила, и која то држава највише истиче и помаже такво решење.

Најзад, има једно решење које је доста добро комбиновано. Оно је у овоме: одвојити косовски вилајет као предео који не може ни по коме праву ући у састав Маћедоније и присајединити га Старој Србији, а остала два вилајета поделити на делове који *неоспорно* припадају Бугарима и Грцима, о оном што би остало као *спорно* да се изврши један споразум. Овоме се може замерити да не води рачуна о муслиманском становништву, о Арбанасима, о Кучовласима, Србима и т. д.

ANALITIK БУЧАР anali.rs

Из овога што је до сада речено излази да се за сада маћедонско питање не може решити ни деобом Маћедоније

међу балканске државе, ни присаједињењем једној од њих, ни аутономијом, ни окупацијом. Не може за то: 1. што нема сагласности ни међу балканским државама ни међу европским силама; 2. што Турска не би без рата пристала ни на једно од тих решења; 3. што се решење тога питања мора извести без потреса, без погибли и по балкански и по европски мир; 4. што је национални антагонизам у Маћедонији непомирљив са ма којим од горе изложених решења.

Остаје, дакле, одржавање *statu quo*-а. Решење које најмање може задовољити становништво вилајета битољскога и солунскога које највише страда, али које, по нужди, мора бити и јесте најбоље данас. Одржати данашњи режим али само са свима могућим побољшањима. Постепено ублажавати узајамну мржњу међу народностима; дати им подједнака права; створити постојане везе солидарности, заједничку сврху, заједничке интересе; водити опрезно корак по корак политичкој еманципацији од садањег режима са слободним правом опредељивања.

На који начин да се побољша стање садање у реформној области треба да буде, и биће предмет засебног чланка.

Јов. М. Јовановић.

О ОГРАНИЧЕЊУ СВОЈИНЕ У ОПШТЕ

У в о д

У чему се састоји право својине казује нам Грађански Законик у §§-ма 22, 211 и 216.

По њима је право својине, да је сваки савршени господар од својих добара, да је властан ова по својој вољи уживати или неуживати, њима по вољи располагати, на другог пренети или неупотребити или не уживати.

Тако нам ти параграфи казују. Но то што нам они казују само је у *принципу*, и на то ћемо се доцније вратити опширније, а на овоме месту у доказ тога наводимо само ово двоје: прво § 230 под *е* који са разлога економних: да земље неостају необрађене, оглашава земљу запусту: „ако је прави господар оставио па дознавши да је други заузео за годину дана противан се показао није“; па онда § 806 грађ. законика, по коме нико не може упражњавати право својине како хоће, него мора пазити да тиме *туђа* права не вређа“, у противном он је одговоран за штету у колико је другоме прекорачивши границе панесе, н. пр.: ако на своме земљишту подигне насипе да ток воде наврати на земљиште суседа, или кад би ко копањем на свом земљишту поткопао темељ туђе зграде и т. д. Ту, као што се из првога случаја види, остаје без важности оно „и по својој вољи не уживати, не употребити“, а из другог опет оно „по својој вољи располагати“ како стоји у поменутиим одредбама; али о даљем ограничењу ниже, са чега јавља се питање рашта је оно заведено?

Ограничење својине заведено је законима (правним одредбама) у јавном — управном интересу, као што су легалне (законе) службености, заведено је законом о *шумма*, зако-

ном о *водама* и другима које ниже исписујемо; али се оно може оснивати и у приватноме интересу једностраном или двостраном (уговором), вољом својинара како то по следећем излажемо.

А) Законима

І По Грађанском Законику. 1). *Службеностима* које постоје по самом закону, § 341.

2). *Завештањима* (тестаментима).

У опште сваки мора да остави својој деци (непосредним наследницима) половину од свога имања изузимајући ако има узрока из § 480, када им не мора оставити ништа, или ако распоред чини у корист женске деце (§ 479), када може да октрпи и ту половину. Под то правило падају и *брачни* уговори (§ 788) и *покломи* из § 565.

Међутим из овога општега правила учињен је изузетак код лица:

а). За *архијереје* који могу правити завештање за једну *трећину* свога имања.

б). За *јеромонахе* који никако не могу правити завештања о свом имању, јер оно припада манастиру по уредбама од 1847 и 1849 године исписаним код § 476 и

в). За *млађе од 15 година* који такође не могу правити завештања, по § 427.

з). *Удајом*. Жене за време брака (дакле не девојке и удовице) не могу правити уговоре о свом имању нити њим располагати без одобрења мужа, — изузимајући тестаменте и уговоре на случај смрти, као и брачне уговоре (§ 425, 780, 781), — не зато што би оне биле природно за то неспособне, како их је римско право сматрало, него што су грађански неспособне услед брачних одношаја (§ 109, 110, 111—920).

4). *Правом првенства* на куповину непокретног имања: јер је продавац дужан да јави ту продају (§ 673) лицима из § 670, доказ да и код овога случаја остаје без вредности оно принципнојелно „по својој вољи на другога пренети“.

5). *Вијањем ројева домаћих* (§ 239) јер по § 240 својинар има право устоице вијати га, и где год пађе узети га, те оно „где год пађеш“ значи да се и преко туђег земљишта може ићи у сврху вијања, у чему је изричан § 384 аустријског законика.

6). *Сувласништво* (§ 215) по коме се сувласници на ствар односе као једно лице, по чему том стварју не може један од њих располагати без одобрења осталих.

II Законом о Експропријацији од 15 марта 1866 године (Зборник XIX, страна 190) и допунама од 1895 може се својина заузети по само онда ако би то „опште народно благо поискивало“, како гласи § 217 Грађанског Законика, него услед модернога живота (друштвеног развића) то је право проширено, те се својина може заузети свагда кад то потреба државе, округа, среза, општина и села за тамо наведене случаје изискује. К овоме имамо напоменути да код експропријације нема места тужби за општење преко половине, јер је то право стицања особите врсте.

III Рударским законом од 15 априла 1866 (Зборник 19, страна 73) по гласу члана 49 земљу која је потребна за обделавање руда и копова, дужан је господар исте уз накнаду уступити и т. д.

IV Законом о меанама по изменама и допунама од 30. марта 1881 године (Зборник 36, страна 529) меане и кафане не могу се подизати близу цркава и школа, него морају од њих 50 хвати удаљене бити, а у случају потребе најмање 30 хвати.

V Законом о шумама од 1 марта 1891 године по гласу члана 40 „Ако је државна шума тако опкољена туђим баштинама, или се налази у тако врлетном и незгодном положају, да би се осечена дрва и други шумски производи из шуме морали преносити или превлачити преко туђе баштине, сопственик те баштине дужан је да то одобри, али само онуда и оним правцем, где ће бити подесно за извоз и где ће се најмања штета баштини учинити, а са накнадом учињене штете“. А по члану 78 државном надзору подлеже и *приватне* шуме и оне се могу одузети од сопственика ако не би могли вршити *пошумљавање* (члан 80) у размену за другу општинску, сеоску или државну земљу по закону о експропријацији.

VI Законом за грађење железница од 16 јануара 1880 године (Зборник 35, страна 83) „сваки је дужан уступити своје непокретно имање за грађење железница које су по закону нужне“ (члан 2).

VII Законом о потпомагању домаће индустрије од 16 јула 1898 године по коме се (члан 3) од приватних лица за грађење жељезнице, водовода и канала може узети земљиште.

VIII Законом о водама од 26 децембра 1878 године по гласу члана 8: „Господари земаља поред обала ових вода морају свакад оставити дуж воде за пролаз стоке и људи, који се пловидбом баве, онолико простора колико власт где за нужно нађе.

На овом простору не сме се подићи никаква зграда, засађивати дрва, или правити каква ограда.

А ако би за пристајање лађа или сплавова било потребно на коме месту више простора, то се може по закону о експропријацији узети;“ по гласу последњег одељка члана 15: „Но ако би било из економних, било из санитарских или којих других узрока, у општем интересу потребно било, да се или којој реци, речици или потоку каква окука просече, те да се тиме отклоне штете или умноже користи, то власт по своме извиђењу, и по саслушању оних, којих се тиче, може наредити, да се то изврши, а онима, који би тим просецањем штету претрпели, даде накнада по закону о експропријацији, и по сразмерности од оних, који се тиме користе;“ и по гласу члана 28: „Ако која општина или село нема у опште довољно воде, оно има право, да по предходном одобрењу полицајне власти, по мери своје потребе, а без икакве накнаде, добије од оних, који имају право употребе вода споменутих у члану 4 нужну количину воде, која би преко њихове потребе на исту целъ претицала.

Но ако би са употребом овакових вода нужна била и употреба земљишта било државног, општинског или приватног, за такву употребу одузеће се толико земљишта, колико потреба захте, и за то земљиште даће се накнада по закону о експропријацији, ако се с њим дотичне стране не сагласе.“

IX Грађанским поступком судским по § 471 земљоделцу се за извршење пресуде не могу узети пет плугова, а и он сам не може их продати, задужити или ма којим начином отуђити изузимајући случаје наплате пореза, приреза, других општинских трошкова као и кривичних осуда.

X Законом Грађевинским за варош Београд чланом 19 прописано је које се грађевине не могу подизати у

главним улицама, а чланом 22 опет где се виле могу по дизати.

XI Законом о лову од 16 јула 1898 године. По гласу члана 2 „по шумама и земљиштима која су својина приватних лица, а која су ма каквим *оградама* затворена“, право ловљења припада сопственику, јер ко без одобрења његовог по таквим шумама лови, сматра се да чини крађу (члан 38); али таквом сопственику ограничено је право ловљења за извесно време, а по члану 5 за корисну дивљач сасвим забрањено.

XII Законом о монопољу дувана од 22 септембра 1885 (Зборник 41, страна 464) прописује се коме се може дати право на сејање дувана (члан 9), а по члану 25 држави припада право да непрекидно води надзор над производњом дувана.

XIII Криминалним законом, полицијска власт за сигурност живота има право под претњом казне наредити да се трошне куће или зграде сруше или утврде, — како је од стручњака предложено; има право онима који *ватром* раде наредити да старе или ново подижуће зграде саобразе полицијским прописима (тачка 19 и 21 § 329 кривичног законика).

То су прописи којима је својина законима ограничена. Напоменућемо уз то да смо та ограничења текстуално исписали за то, да би се одмах видела потреба ради чега је оно уведено.

Б). Вољом својинара

1). *Завештањем* фидеикомисарног наслеђа, по коме наследник не може имаће отуђити или оптеретити (§ 465).

2). *Завештањем* може се у крист другога основати лична или реална службеност (§ 331, 338 и 346 Грађанског Законика).

3). *Ручном залогом*, јер својинар не може располагати стварима које је у залогу дао, док их не искупи (§ 307 и 320 Грађанског Законика).

В). *Уговором*, где је, разуме се, потребна сагласност воље оба уговарача (§ 537) могу се основати службености из § 336 и 337 Грађанског Законика; може продавац код уговора

продаје и куповине, да би осигурао миран и спокојан живот, уговорити да купац на продајном плацу не сме подизати меану, каџану, ковачницу и т. д.

У осталом, кад је реч о ограничењу својине средством уговора онда треба знати да се својина тада може на више начина ограничити, јер све зависи од услова који су уговорени према § 546 по који морају бити *могући* и *допуштени* по § 538 Грађанског Законика, те зато се ове врсте ограничења не могу на овом месту исцрпно наводити.

Завршујући излагања о ограничењу својине, изјављујемо да је наша сврха била да их овако на једном месту региструјемо, а уз то нагласимо да се она могу конституисати једностраном и двостраном вољом својинара, чега ради и постао је овај прилог.

Ст. Максимовић.

ДЕСЕТИ КОНГРЕС МЕЂУНАРОДНЕ КРИМИНАЛИСТИЧКЕ УДРУГЕ

— СВРШЕТАК —

У пополдашњој сједници предсједавао је професор Dr. v. *Maugr*, а расправљао се о рехабилитацији.

Извјеститељ Dr. *Delaquis* предлаже на расправу ове тезе:

1. *Удруга предлаже прихват начела рехабилитације у законодавство свих земаља којима је овај институт још непознат; али подједно упозорава на нуљиду да се има одредити поље упораве ове мјере према мјесним приликама, те да се при том имаде обзир узети на осјећај и културно стање свакога народа.*

2. *Ипак препоруча уз одбачење рехабилитације путем милости, у првом реду рехабилитацију судском рјешитбом.*

3. *Рехабилитација имаде се у начелу дозволити након претопљена казне, помиловања, претвора казни или застареле, те доброга владања кроз одређено вриеме.*

4. *Код привадника имаде се ово вриеме продужити.*

5. *Кроз то вриеме је дозвољен боравак у воземству и у иноземству.*

6. *Рехабилитација уништава осуду и одстранује све последице скопчане с вриедом.*

7. *Уноси у казнене регистре имају се после рехабилитације брисати.*

8. *Право судца, стављати на окривљеника и свједока питања о предживоту, имаде се тако ограничити да се не буде противило начелу рехабилитације.*

9. *Имаде се избјегавати публикуирање молбе за рехабилитацију или закључка о њој.*

Извјеститељ истиче да су битна обележја рехабилитације о вршење казни и поправак осуђеников.

Претопљењу казни узпоређује се помиловање и застара.

За успоставу пријашњега стања морао би осуђеник пружити позитивне доказе своје унутрашње преобразбе, свога поправка. То траже и закони. Али још закони захтјевају свједочбу, дакле моралан поправка, а други само то, да није дошао у колизију са казним законом.

Рехабилитација се има дозволити обћенито код свих осуда. Много би доприњело напредку овога института кад би се нормирао једнако код разних народа.

Чим је получена рехабилитација имала би се брисати осуда у регистру, или барем морало посве нестати злочина спрам јавности.

Коначно би ваљало ограничити право судца питати окривљеника, а особито свједока о осудама против њега прије рехабилитације изреченим. Никако се не би могло дозволити да се свједок након рехабилитације јавно извргне руглу ради оне осуде коју је својим добрим понашањем окајао.

Професор *Dr. Oetker*: Институт рехабилитације имаде своју подлогу у схваћању народа који мније да се погрешка може опрати трајним поштеним животом. Нити је праведно нити по друштво корисно, да човјек остане трајно обешчашћен јер је онда предестиниран да постане злочинац услијед изгубљене части.

Одклања рехабилитацију помиловањем и рехабилитацију разним изминућем времена те препоруча рехабилитацију судском изреком која имаде само деклараторну важност, јер се њоме само то каже да се осуђеник својим каснијим животом рехабилитирао.

За рехабилитацију ваља тражити предлог онога, који хоће да се рехабилитира.

Код застаре ваља тражити дуљи рок за рехабилитацију, јер је осуђени тиме, што је избјегао казни, починио ново неправо.

У казном регистру нема се казан брисати, већ рехабилитација уњети, што би имало посљедицом, да би се ова казан спомињала само онда, кад би то било у јавном интересу.

Сва тежина овога питања садржана је у прве двије тачке предлога које препоруча на прихват.

Професор Dr. v. *Liszt* истиче да је професор *Berner* први дошао на мисао да би ваљало рехабилитацији с нова посветити позорност.

Професор van *Hamel* осврће се на важно али тешко питање, на право судца питати окривљеника, а наполе свједока о претрпљеним казнама. У интересу је проналазка материјалне истине, да се знаде за предживот свједока, а у интересу је свједоковом, који је рехабилитиран, да се то не дозна.

Још је важније социјално питање односа рехабилитације спрема јавног мњења. Рехабилитацијом не можемо одстранити аверзије јавног мњења против осуђенога.

Тому злу можемо стати на пут само тако, да упутимо пучанство и наше назоре, да га научимо разликовати злочинца од наваде и случајног злочинца.

Професор *Prins* вели, да узмогне суд у Белгији изрећи рехабилитацију, нужно је да је прошло неко вриеме, да је осуђени показао својим животом, да је вриедан рехабилитације, да је накнадио штету, односно врати присвојен новац, а у случају стечаја платио вјеровнике.

Председник констатује, да је извјеститељ *Delaquis* пристао уз мњење професора *Oetker*-а, да се само двије прве тезе ставе на гласовање. Према томе се може и дебата ограничити на ње.

Професор *Шиловић* изјавља да је за рехабилитацију изминућем времена (*rehabilitation de droit*). Држава не прогони кривца кад прође становито вриеме након што је деликат починио. Зашто да држава тражи више за рехабилитацију? Буде ли суд могао ићи преко чињенице да није казније кажњен морати ће се ослонити на сведочбу полицијске власти, која неће бити нити вазда посве темељита ни посве објективна.

Сада су у разправи судјеловали равнатељ казнионе *Finkelnburg*; професор Dr. *Hafter*. Равнатељ зем. судства Dr. *Aschrott*: Има много случајева гђе се на свједока ставља питање да ли је био кажњен без правог разлога само ради тога јер је нешто непоћудна казао за окривљеника.

Са свим је друго код кривороте; али већ по казном поступнику губи онај који је био осуђен ради кривороте,

трајно право да буде као свједок заприсегнут. Тко је једном криво присегао мора трпџти да се то констатира.

Но ако је човјек као дјечак нешто мало украо пак је кроз сав свој живот касније поштено живио, каквог интереса има друштво, да се за ту крађицу дозна након двадесет година, кад буде преслушан као свједок?

У другој тези каже извјеститељ: „Препоруча се, уз одбачење рехабилитације путем милости, рехабилитација судачком рјешитбоом“. Говорник предлаже да се бришу рјечи „уз одбачење рехабилитације путем милости,“ јер нема разлога забранити рехабилитацију путем милости. Надаље предлаже нека се нарочито истакне да свједок може ускратити одговор на питање да ли је био кажњен, ако је та казана рехабилитацијом утрнула. Није доста казати, да рехабилитација брише осуду, већ ваља изрично рећи да са рехабилитацијом губи осуда сваку снагу тако да се тај човјек сматра као да ради тога дјела и није био кажњен.

Ово је питање ванредно важно; не толико у теоретском начелном погледу колико за праксу. За практичан живот је од особите важности да се онај, који се унаточ љаги, што је једном сједио у затвору, поштено кроз живот протурао, не баца натраг у бједу и невољу са питањем о његовом предживоту.

Након реплике извјеститељеве буду гласовањем примљене ове две тезе, како их је предложио извјеститељ, само што су у другој тези испуштене рјечи „уз одбачење рехабилитације путем милости.“

Др. Јосиф Шиловић.

О УСЛОВНОЈ ОСУДИ*

Под утицајем италијанске позитивистичке школе која је мерило за оцену тежине кривнице пренела са кривичног дјела на личност кривчеву, водећи тиме питање о казни на питање о кривичној одговорности, створио се у науци кривичног права покрет који тежи *индивидуализацији* казне т. ј. одмеравању њеном с обзиром на личност кривчеву као и на спољне утицаје којима је он као члан друштва подложен. Овим покретом руководи данас међународно кривично друштво¹ чији су главни представници и оснивачи Фон Лист, Прене. и Фон Хамел и у томе покрету налази се и покушај да се помире (доведу у склад) доктрине обе доса-

* Ова је расправа писана поводом и с обзиром на наслову закона о условној осуди која је ту скоро подвешена као предлог законски Народној Скупштини. Ова је наслова заједно са њеним побудама штампана у прошлој години као издање „Архива“. На њу упућујемо читатеље који ће тамо видети и историју постанка ове уставове у нас.

¹ *Die internationale kriminalistische Vereinigung*. Основано 1889 године. Оснивачи: Фон Лист тада професор у Марбургу по том у Хали а сада професор универзитета у Берлину; Фон Хамел професор универзитета у Амстердаму; Прене професор универзитета у Бриселу. Друштво је ставило себи у задатак: научно испитивање злочина; истраживање узрока који злочине изазивају и средстава за сузбијање њихово. Главни су погледи ове нове школе: 1). Казна није једино средство за сузбијање криминалитета, већ њу треба да допуњују друга средства као на пример организација превентивних установа које имају за циљ да отклањају прилике и покушења која воде злочину; 2). Казна не треба да има један искључив циљ већ мора тежити, према даном случају, застрававању, пеналитету, успостављању правног поретка и поправци кривца. Друштво има и свој лист (годишњак) који излази у Берлину на француском и немачком језику: *Bulletin de l' Union Internationale de Droit Penal*. — Georges Vidal. *Cours de droit criminel et de science pénitentiaire*. — 1906 године, страна 57.

дашње школе кривичног права; класична и позитивистичка, не усвајајући ни од једне све назоре већ водећи довољно рачуна о обема.

Класична школа која је казну сувише апстрактно узимала, водећи врло мало рачуна о личности кривца, одвела је била питање о казни у једну крајност, јер је казна због тога са своје одвећ велике укалупљености и крутости врло често промашала циљ. Позитивна школа која се јавила као реакција противу класичне пала је у другу крајност, јер узимајући једино у рачун личност кривца и његове личне особине и социјалне прилике, сем тога што води неједнакости у примени казне — а једнакост је услов правичности, — рескрира да неједнаком применом казне учини казну произвољном и тиме кривично правосуђе доведе у првобитно стање т. ј. оно у коме је било пре појаве класичне школе, која се и јавила услед сувише неједнаког и произвољног примењивања казне, што је била највећа махна старог казненог система који је владао пре појаве класичне школе.²

Начело индивидуализације казне усвојено је данас у науци кривичног права као и у законодавству при одређивању и примени казне. Његов је најбољи израз т. зв. циљна казна, која за свој главни разлог има то, да казна треба да служи поправци кривца. Специјална предохрана која се има на уму код циљне казне главни је мотив њен. Неки од писаца као на пр. Фон Лист³ гледају у тој специјалној предохрани и средство којим се најпоузданије постиже и генерална предохрана која је такође један од циљева казне.

Условна осуда једна је од мера код које индивидуализација казне, о коме смо напред говорили добија врло велику примену и од туда је она толико симпатична новој школи кривичног права. Само и код условне осуде, ако се она узме као казна, као и код казне у опште, поставља се питање ко

² Из овога што је о горњим школама — правцима — речено најбоље се види колико једна доктрина кад се сувише апсолутно схвати и примени, може да буде од штете циљу који се њом жели да постигне. Тако звана позитивистичка школа кад би се у пракци до краја извела створила би од судија психијатре и од судова болнице или васпитне заводе што би било апсурдно.

³ Немачко кривично право у српском преводу г. Dr. Веснића 1902 годне страна 93.

ово индивидуализисање казне има да врши: законодавац или судија? Очевидно је да то треба да чини законодавац.

Практични циљ правичности која је опет битни услов правног поретка, *јесте успостављање једнакости* т. ј. сразмере између казне и кривице. Постизање те сразмере посао е законодавца који ту сразмеру постиже доношењем закона (правних норми које одређују правни поредак). *Једнообразност у примени* већ прописаних закона на све случајеве једне врсте јесте посао судије. Индивидуализисање казне средством судске власти противи се овој једнообразности у примени.⁴ С тога је индивидуализисање кривичног права, односно казне, средством судске власти по све штетно. Оно би се зар и могло допустити кад би ово индивидуализисање вршио орган који би као у Риму претор био једновремено и судија и законодавац те би због овакве своје двоструке функције *као судија* био најбоље у стању да примењује закон у оном духу и смислу у коме га је *као зако подавац* схватио и издао.

Ну данашњи судија који није и законодавац не може имати дискреционарну власт у примени закона. Задатак је данашњег судије да право у дело приводи. Он је у свом раду обавезан да се искључиво ослања на право односно закон, и зато је потребна што потпунија и тачнија одређеност права, односно закона. *Одступање* у даном случају од примене општих законских прописа по којима се једном досуђена казна мора увек извршити *представља упадање судије у област законодавачеву*. Чинити пак у посебним случајевима изузећа од општих законских прописа власна је само она власт која је те прописе и издала, а то је законодавна власт.

Такав случај закорачавања једне власти у делокруг друге што је противно начелу поделе власти на коме се начелу оснива организација модерне државе, имамо и код права помиловања.⁵ Само ту т. ј. код помиловања ово одступање

⁴ Ово је био један од главних повода за напад на условну осуду од стране једнога од највећих противника ове уставове. — *Einführung der facultativen bedingten Verurtheilung würde in hohem Masse der Grundsatz der Gleichheit vor dem Gesetze verletzt* u. s. w. *Kirchenheim* Rapport für den IV internat. Petersb. Kongress (S. Petersb. 1890 године.

⁵ „Ако актом помиловања шеф управне власти не закорачава у надлежност судске власти, он закорачава у надлежност законодавне власти.“ Слободан Јовановић. Основи правне теорије о држави, страна 161.

од општих законских прописа врши извршна власт која истина има такође за задатак примену закона, али која у исто време има и дужност да при примени његовој води рачуна о обзирима целисходности, који задатак нема судска власт, јер је њен задатак баш слепо повиновање закону без обзира на целисходност у примени. Оно што судију судијом чини то је баш слепо повиновање закону и примена овога без обзира на личност кривчеву. Судија нема своје воље при суђењу. Он мора често пута изрећи и ону казну која је у опреци са његовим сопственим правним уверењем само ако ту казну закон у том случају наређује (пример код смртне казне с којом се многе судије не слажу).

Оставити судији на вољу да ли ће наредити извршење казне или не (а ово је случај код условне осуде каква је насновом предложена) значило би начинити га законодавцем т. ј. ставити га над законом који има да примењује или још и створити две воље при суђењу а то је противно самој природи судске власти. Судија има само једну вољу и то је она законодавчева.

Извесна законодавства као што је на пример немачко и француско усвојила су при одређивању казне један мешовит систем. Т. ј. одређивање у главном врши законодавац али се и судији при суђењу оставља извесна слобода акције у примени законом прописаних казни, јер се оп при примени казне може кретати између максимума и минимума а по некад му се оставља и избор у врстама казне, или му се оставља да може досудити једну или две главне казне или једну главну и једну споредну. То је т. зв. систем релативног одређивања казне. Судија овде има да одмери казну у њеном законском обиму.

И ми смо усвајајући у наснови условну осуду по француском систему усвојили код ње и овај мешовит систем при одређивању њеном, само што смо при том одређивању оставили судији већу слободу акције но што је то учињено у Француској што је по нашем мишљењу погрешно, јер правосуђе у нас не пружа ни близу те гаранције које пружа правосуђе француско. А насновом нам није довољно образложено зашто је одбачено ограничење француско по коме се условном осудом могу користити само потпуно нови преступници. Ово ограничење није тамо учињено само с обзиром

на кривца, за кога је већа вероватноћа да је случајни кривац кад није дотле био осуђиван по кад јесте, но је то у исто време и једна граница која се судији поставља законом ради веће сигурности да ће ова мера бити примењена баш у случајевима у којима треба да буде. Она је у исто доба брана против судијиног самовољног изрицања ове осуде или можда и погрешног досуђивања које може судија чинити из несхватања значаја и циља ове мере.⁶ И онако неодређен карактер ове мере, у нас (т. ј. насловом) је још потенциран јер су одбачена скоро сва ограничења предвиђена у другим законодавствима а на место ових начињена су нека упутства којих се судија не мора придржавати. У наснови се вели да су законодавства шпанско и руско *ограничили условну осуду изузевши извесна дела* на која се она не може применити. Кад се узме да Немачка и нема условне осуде, да су Француска, Италија, Бугарска и др. ограничиле примену ове мере само на извесне кривце (раније не осуђиване) онда је збиља чудновато да су у наснови сва та ограничења а нарочито ово последње одбачена. У наснови се вели. „*И ако већина закона доносе овакво наређење ипак то ограничење које је шаблонско није добро јер по некад може да буде и опасно. Није искључена могућност* вели се даље у наснови, да се од одлагања извршења казне може очекивати добро дејство и у случају у коме је осуђени раније већ био осуђиван па чак ако је казну и издржао. И обратно, може се десити да се кривац који дотле није био осуђиван покаже недостојним одлагања извршења казне због његовог ранијег живота“ и т. д. Овакво резоновање у наснови у најмању руку чудновато је. Није овде питање о могућности јер могућност није искључена скоро никад,⁷ него о већој или мањој вероватноћи поправке, која се вероватноћа оснива на једној солидној претпоставци. Јер, кад се има на уму да се условна осуда досу-

⁶ Wann ist Der Strafaufschub am Platz? Wer giebt die Antwort? Wer schneidet die Schafe von den Böcken? Der allwissende Richter in Seinem allweisen Ermessen!Je vais chercher un grand peut être, sagte der sterbende Rabelais Вах страна 35. Die Reform der Freiheitsstrafe.

⁷ И код злочинца осуђеног на робију није искључена могућност поправке. Управо он се због те могућности и под том претпоставком и ништа кад издржи казну.

ђује баш *с обзиром на личност кривчеву* онда је више него појмљиво ово ограничење које се чини у погледу досуђивања осуде а које се састоји у томе да се овом мером могу користити само *дотле неосуђивана* лица. То је ограничење природно јер за ова лица јамчи њихова дотадашња исправна прошлост. Где је та претпоставка за остале кривце и на основу чега би ваљало веровати у њихову поправку?⁸ Шта више може се рећи да је претпоставка код ових последњих *баш противу њих*.

Наснова дакле у овом погледу т. ј. при изрицању условне осуде *с обзиром на кривце* оставља судији да цени према коме је треба изрећи а према коме не.

Међутим кад се узме да је по наснови примена ове мере увек факултативна чак и онда кад постоје све околности побројане у закону (види страну 150 наснове); и кад се узме као што у наснови стоји (види страну 146) „да је постављање границе код затвора од малог практичног значаја,“ а ово је међутим *једино ограничење учињено насновом* у погледу примене условне осуде, онда је мислимо јасно да се у нас увођењем условне осуде каква је предложена насновом иде крајњем индивидуализацију казне средством судске власти.

У наснови се, баш као код американског система условне осуде, све оставља оцени судије, међутим насновом је у *својем француски систем* по коме је ова мера *казна*. Код англо американског система, као што ћемо видети доцније, условна осуда нема карактер казне већ више карактер једне полицијске васпитне мере; и због тога је према томе и организована као једна целисходна мера. По француском систему она је казна и с тога мора бити као таква и организована ако хоћемо да буде од ње каквих резултата.

Као што се види *произвољност и неједнакост* то су одлике условне осуде каква је пројектована насновом. Да тога не би било условна осуда ако би се код нас узаконила не би се смела вршити само према казни која је за поједина дела изречена *већ би се у напред морала учинити законска огра-*

⁸ Истина је да и овде постоји претпоставка која се налази у држању кривчевом *за време рока* условљеног осудом али та претпоставка сама не пружа по нашем мишљењу довољно гаранције друштву.

ничења односно криваца који би се могли њоме користити, као што су слична ограничења учињена у већини земаља где установа условне осуде постоји.⁹

Ова ограничења ма да су генерална и по томе противна духу индивидуализације од великог су значаја јер се њима спречава произвољност у примени казне од стране судије и ова установа у колико тиме губи у еластичности у толико добија у одређености. Та ограничења од којих су нека одбачена као „шаблонска“ производ су озбиљне студије питања о примени условне осуде. Јер као што све врсте кривица нису подједнако опасне за друштво тако и сви кривци нису подједнако опасни по правни поредак државни.¹⁰ Зато ту разлику ваља правити и по нашем мишљењу њу ваља да прави законодавац и у напред а никако судија и у сваком даном случају. Јер то што је судија у стању да боље оцени од законодавца да ли кривац заслужује какве обзире или не, јер он цени кривца у даном случају, још није разлог да се њему судији остави пуна власт у изрицању условне осуде. Сигурност код формалне правичности судијине која се постиже кад се судија ограничи законом мора се ценити више по све користи материјалне правичности која се не може да прорачуна и иза које се може лако да сакрије самовоља. Стање у коме место закона случај влада назива се у праву самовоља; а такво се стање ствара кад се судији остави потпуна слобода акције у примени казне.

— НАСТАВИТЕ СЕ —

Мих. Маринковић.

⁹ Овим би се ограничењима постигло и то да судија примењујући условну осуду не мора да одступа од закона пошто би се на овај начин законом унапред одредила врста криваца који се могу условном осудом користити. Одступање ово у корист извесних криваца вршио би дакле сам законодавац који је и властан то да чини.

¹⁰ Извесна законодавства као на пример француско дело према томе кривце на три категорије: *dilinquants primaires, d'habitude et incorrigibles* и само на спрам првих примењују условну осуду.

СРПСКЕ ЗЕМЉОРАДНИЧКЕ ЗАДРУГЕ

У 1905 ГОДИНИ

III.

Трећу тачку економскога стања нашега сељака, код које ћемо се такође зауставити, представљају оруђа за рад — кола, справе и машине. Ми ћемо се и ту послужити материјалом, који је прибрав и изнео попис обрађене земље од 1897 године.

У целој земљи, по селима, било је:

коњских кола	28.590
волујских „	161.693
саона	143.541
гвоздених плугова	61.517
дрвених „	33.921
ралица	94.739
дрљача	99.711
ваљака	724
тријера	1.018
ветрењача (вејалица)	15.300
сејалица	611
вршалица	259
сецкалица	530
круњача	388

Коњских и волујских кола укупно има (28.590 + 161.693 =) 190.283. Међутим сеоских домаћина било је 308.120, значи да 117.837 домаћина нису имали никаквих кола. Узмемо ли само оне домаћине који су имали земље, а то су 273.168, онда нису имали кола, ма да су имали земље, 82.885 сео-

ских домаћина. Ако одбијемо и оне, који су имали само до 1 хектар земље, као газдинства којима кола нису преко потребна, а таквих је било 19.173, онда опет 63.712 домаћина немају никаквих кола а треба да их имају. По нашем рачуну на нашим селима би требало да има најмање (273.168 — 19.173 =) 253.995 кола.

Саона има још мање, из чега се даје закључити да велики број домаћина зими или никако не преже или, ако имају кола, прежу њих.

Плугова има веома мало. Пре свега и од онога броја, који означава „гвоздене“ плугова, мало је правих *гвоздених* и *добрих* плугова, а већина је полугвоздених и не сасвим добро израђених и удешених за лак и брз рад. Али, да узмемо и ми, као статистика, да су сви ти плугови „гвоздени“ и добри, опет је укупан број тако мали да не долази један плуг ни на сваког четвртог домаћина! Дрвених плугова и ралица било је више (33.921 + 94.739 = 128.660), али је то тако рђав материјал за обрађивање земље да не би много изгубили, ако их никако не би ни узимали у рачун. Они стално преврћу само највиши слој културне земље и њима се, поред веома слабога ђубрења, има захвалити, што је принос с хектара у Србији спао на 863 килограма! Ну ми ћемо ипак и овако рђав материјал узети као справе за орање и срачунаћемо, да ли их је ипак било, какви и да су, доста.

Овде мислимо да ће оваква сразмера бити умесна:

По три газдинства од 0.01 до 2 хектара земље могу се у крајњем случају задовољити једним оруђем за орање. Таквих је газдинства било 50.541, њима би требало 16.847 оруђа за орање.

Газдинства од 2 до 20 хектара потребују свако по једно оруђе за орање. Њих је било 211.566, њима је требало 211.566 оруђа за орање.

Газдинства од 20 до 40 хектара потребује свако по 2 оруђа за орање. Било је таквих газдинстава 9.469, требало им је дакле 18.938 оруђа за орање.

Газдинства од 40 до 80 хектара потребују свако по 3 оруђа за орање. Њих је било 1.422, требало им је 4.266 оруђа за орање.

Газдинства од 80 до 125 хектара земље потребују свако по 4 оруђа за орање. Њих је било 134, требало им је 536 оруђа за орање.

Газдинства од 125 до 200 хектара потребују свако по 5 оруђа за орање. Било их је 36, требало им је 180 оруђа за орање.

Или укупно :

газдинствима од	0·01	до	2	хект.	16.847	оруђа за орање
"	"	2	"	20	"	211.566 " " "
"	"	20	"	40	"	18.938 " " "
"	"	40	"	80	"	4.266 " " "
"	"	80	"	125	"	536 " " "
"	"	125	"	200	"	180 " " "
					<u>252.333</u>	

Имаоцима земље требало је, дакле, најмање 252.333 оруђа за орање, а они су их имали само (плугова „гвоздених“ 61.517, дрвених 33.921, ралица 94.739 ==) 190.177, мање 62.156.

Овај недостатак није бозна колики, јер, да се набаве 62.156 плугова, и то од најбољих *челичних*, какве само набавља Савез Земљорадничких Задруга, доста би било ($62.156 \times 60 =$) 3,729.360 динара. Али је значајно то, што не ваљају ни оних 190.177 оруђа за орање, особито што ниуколико не вреде дрвени плугови и ралице, те их ваља такође заменити бољима. Ту би ваљало, значи, уложити бар 11,448.960 динара, па да се набаве 128.660 челичних плугова, уместо дрвењака и ралица, и 62.156 такође добрих плугова, колико је потребно да се подмири минимална васколика потреба у плуговима. А то није мали дефицит, нити се он може за тако кратко време попунити, особито када се има у виду укореењена упорност наших сељака у одржавању својих предрасуда и навика.

Дрљача има, као што смо видели, у целој земљи (на селима) 99.711. То је такође незнатан број и, када би бапшто биле све истинске дрљаче, када, дакле, не би биле у огромној већини *броне од прућа и трња*, још би ваљало имати не 99.711, него по нашем рачуну — 142.320 комада. Сада их има 42.609 комада мање, поред тога што би се од оних 99.711 бар девет десетина имале сасвим одбацити и бољим заменити.

Исто толико требало би имати ваљака, међутим статистика их је набројала по свима селима једва 724! Ту је дефицит превелики. Колико ту недостаје (од 724) до 141.320!...

Тријера би ваљало, по нашем рачуну, да има 5868, а има их једва 1.018. Недостатак је велики — 4.850 комада, или скоро 83%.

Вејалица има по свима селима 15.300. Има крајева, где се храна још пречишћава лопатом и ветром, а има их где се вејалица више не употребљава; заменила је парна вршалица. Ипак требало би их више, јер се свугде ни парна вршалица не може провозити ни применити.

Сејалица је било свега 611, и то без сумње и врстачних и ручних. Ако се допусти да једна добра врстачна сејалица од 13—15 реда може да посеје преко године (у јесен и у пролеће) до 100 хектара, онда би нам требало најмање 11.000 таквих сејалица. Ручне сејалице, које се са извесних заинтересованих страна намећу нашем сељаку, ми не узимамо у рачун: 1-о што оне исто онако растурају зрно као и кад се сеје руком; 2-о што зрна остају неукопана; 3-е што се по ветру не може сејати, јер се разноси зрно — што се, дакле, уопште не постиже никаква економија и не повећава ниуколико резултат.

Вршалица је било укупно (ручних, с витлом, парних) 259, а по нашем рачуну требало би их имати само парних преко 1.000. Истина је, да се ова машина у последње време све више примењује, данас већ има села и варошица које имају по 2—3—5 парних вршалица, али би желети било да су те машине у заједничким рукама сељачким, да сељак не плаћа скупу закупнину и ујам, кад може за много мањи проценат да добије и рад машине па и саму машину. Кооперација удружена с кредитом, овде има, као и у многим другим случајевима, да каже своју реч.

Сецкалица би требало да има најмање 58.000, а статистика је нашла тек 530 комада! Ова справа изврсна је помоћница сељацима у спремању добре и економичније хране за стоку и онамо, где се намерава стока да држи, не може се више ни мислити на какав успех без ове справе. Помоћу ње газдинство је у стању корисно да употреби, не само у већој мери сено и сламу, него и свеколику шашу, коју иначе стока већином изгази, а мањи део употреби. С тога се мора

желети да се ова справа у што већој мери унесе у наша сеоска газдинства. Колики је сада ту дефицит, види се када се пореде горња два броја (58.000 — 530 =) 57.470 комада

Исто, као и сецкалице, потребни су круњачи за кукуруз. Њих је нађено само 388 у целој земљи, а требало би их бар 58.000 комада.

Ми овде не узимамо у рачун многе ситније справе, које ни статистика не помиње, али смо уверени да ни ту не стојимо најбоље. Осим тога потпуно је испуштена из вида једна врло важна справа, чија се потреба с дана на дан све више наглашава, а то је плуг за прашење и окопавање кукуруза. Статистика га не помиње ниуколико, ма да култура кукуруза заузима у нашој земљи преко 500.000 хектара! Рекло би се као да овога плуга и нема у Србији, међутим то не стоји. Нама је познато да га на много места сељани употребљавају, али не знамо колико их укупно има. Свакојачко их неће бити више од „гвоздених“ плугова. Али, нека их буде и толико, опет је то недовољан број.

У свима, дакле, овим непосредним оруђима за производњу наша земљорадња оскудева. У свима њима земљорадник наш у маси осећа потребу и, ако се хоће да нам земљорадња напредује, она се мора задовољити. Земљораднички кредит, као институција која се брине о набавци и правилној подели раднога капитала земљорадњи, има овде и широко и велико поље за делање. Али, ако пређемо с овога специјалнога поља, на коме су изложена оруђа нашега земљорадника којима је он располагао у 1907 години, на поље шире делатности и спреме његове, видећемо да и ту има много празнина, које ваља попуњавати, и много што-шта, што чека да се ради.

Да узмемо најпре обрађену земљу. По статистици земљорадње и жетвенога приноса за 1902 годину обрађена земља делила се овако :

под кукурузом	524.552.52	хектара
„ пшеницом	325.583.85	„
„ ражју	39.829.40	„
„ јечмом	88.188.53	„
„ овсом	100.403.20	„
„ крупником	6.483.64	„

под	просом	620.81	хектара
„	хељдом	1.857.93	„
„	пасуљом	6.744.54	„
„	сочивом	508.54	„
„	грашком	312.42	„
„	купусом	7.054.29	„
„	белим луком	3.156.51	„
„	црним луком	3.340.09	„
„	кромпиром	9.617.97	„
„	конопљом	13.565.89	„
„	ланом	1.395.54	„
„	шећерном репом	26.25 ¹	„
„	сточном репом	10.04	„
„	репицом	32.03	„
„	воћњацима	125.174.59	„
„	виноградима	36.519.05	„
„	ливадама	307.289.46	„
„	детелиштима	4.627.71	„
„	јабучових	796.405	дрвета
„	крушкових	596.931	„
„	орахових	470.051	„

Или укупно по врстама :

под	кукурузом и хлебним житима	1,087.519.88	хект.
„	варивом	7.565.50	„
„	баптенским усевима	13.550.89	„
„	кромпиром	9.617.98	„
„	индустријским биљкама	15.029.75 ²	„
„	воћњацима	125.174.59	„
„	виноградима	36.519.05	„
„	ливадама и детелиштима	311.917.17	„
		<u>1,606.894.80</u>	

За две године, т. ј. од 1900 до 1902, увећала се површина обрађене земље од 1,503.229.52 на 1,606.894.80 хектара, или за 103.665.28 хектара.

¹ Фабрика шећера већ је била престала да ради.

² Овде није узета површина под дуваном, под којим је било 1902 године 1.873.88 хектара

За то исто време увећала се површина под:

кукурузом и хлебним житима за	111.448.15	хект.
варивом, баштенским усевима, кромпиром и индустријским биљкама „	9.248.28	„
воћњацима „	14.634.05	„
Укупно за	<u>135.330.48</u>	хект.

Како је увећање културне површине било, као што смо видели, само 103.665.28 хектара, то је овај вишак од (135.330.48 — 103.665.28 =) 32.665.20 хектара, морао пасти на штету других култура.

И заиста, за то исто време (од 1900 до 1902 године) изгубили су:

виногради	19.864.37	хектара
ливаде и детелишта	<u>10.445.20</u>	„
Укупно	30.309.57	хектара

Значи, дакле, да је само производња зрневља (кукуруза и хлебних жита) отела виноградима и ливадама око 8000 хектара површине.

Овај резултат свакојачко није повољан знак за напредовање наше земљорадње, јер не само што преовлађују него ево где и отимљу мах културе које доносе најмању ренту. У једном ранијем своме раду,³ ми смо статистиком неколиких великих европских земаља и резултатима земљорадничких анкета утврдили, да су баш ове културе највише изгубиле од цене за потоњих тридесет година. Напротив, културе које су знатно рентабилније и које међународна утакмица не погађа тако јако, добиле су у површини само за 24 хиљада хектара, а некоје су (као виногради) чак изгубиле близу 20 хиљада хектара! Али, какве то везе има са земљорадничким кредитом, може неко упитати. Непосредне везе нема, заиста, али има посредне. Да се промени сразмера у корист виших култура, то зависи у првом реду од саобраћајних и друштвених прилика, а у другоме од обуке и спреме земљорадникове. Па ипак, и земљораднички кредит имао би ту свога удела, ако ниучем другом а оно да олакша тај прелаз на-

³ Чланци у „Пољитици“ од 606—700 броја 1905 године.

бавком потребнога бољега семења, садница, савршенијих справа и т. п., а тако исто подесном организацијом прераде и продаје производа и прерађевина.

Перпате живине нађено је по селима па крају 1900 год.

ћурака	231.372
гусака	204.383
пловака	208.028
кокопију	3,722.145
	<u>4,365.928</u>

Нема сумње да се у нашој земљи може и мора много већи број живине гајити.

Веома је неутешно стање пчеларства у Србији. Цела земља није имала више од 183.056 кошница, и то : само 12.469 добрих (Берзонових), а 170.587 старих, обичних вршкара, које не представљају, заиста, рационално пчеларење. Значи да је 1 кошница долазила тек на 2 домаћина на селу, или да није више имало од 3.79 кошница на 100 хектара земље!

Да је ова сразмера одвећ мала видеће се кад се пореди с другим земљама.

Баварска је имала	5.2	кошница	на	100	хектара
Виртемберг је имао	7.7	"	"	"	"
Румунија је имала	7.3	"	"	"	"

Много горе стоји још свиларство. У целој земљи гајило је свилене бубе у 1902 години само 5241 — које мушких које женских. Од овога броја падало је на земљораднике 4.478, што значи да се тек 1 од 100 домаћина на селу занимао овим корисним и веома лаким послом. Није никакво чудо онда, што је укупна производња у целој земљи представљала вредност од 98.839 динара, у место да се тим послом занимају много више домова и да вредност производа износе на милијуне динара, а не ни на пуних 100.000!

— НАСТАВЉЕ СЕ —

Мих. Аврамовић.

РАЗВИТАК ПРАВА И ПРАВНИХ УСТАНОВА У СТРАНИМ ДРЖАВАМА

Рад правничких удружења на развићу права.

— СВРШЕТАК —

Скуп немачких правника.

Од 27. до 30. августа 1906. био је у Килу 28. годишњи скуп немачких правника, најстаријег удружења те врсте у Немачкој. Оно се разликује не само великим бројем чланова, но и учешћем чувених правника, научара и успешним радом, који је у знатној мери утицао на ново законодавство немачке царевине.

Споменућемо оне одлуке тога скупа, које имају ширег значаја и већег интереса.

1.

Је ли потребно, да се једнообразно регулише одговорност државе и других јавних власти, за штету коју би учинили дотични органи у вршењу јавне власти, која им је поверена?

Нов немачки грађански законик није регулисао то питање, него је био остављао законодавству појединих немачких држава. Правичност захтева, да се на постављено питање одговори афирмативно. Држава мора захтевати, да се поједанац покори вољи њених органа, који представљају државну управу, с тога мора и држава (општина) одговарати за штету, коју причине њени органи у вршењу јавне власти. Финансијски разлози не могу ослободити државу те дужно-

сти исто тако, као што се држава не може ослободити од испуњавања других својих дужности.

Одредба, да оштећени тужи прво чиновника, који га је оштетио, а ако овај нема имања, онда тек државу, — била би неправична и изазвала би разне неправилности.

Потребно је, дакле, установити начело непосредне одговорности државе (општине) за своје органе.

Са једнодушношћу, која је код правника иначе доста ретка појава, решено је ово питање у афирмативном смислу.

2.

Да ли се препоручује, да се тачније одреди одговорност чланова надзорног одбора код акционарских друштава?

Реферат о томе питању, који је скоро једногласно усвојен, вели у главном ово:

Нема хитне потребе, да се одмах приступи утицају на законодавство по овој ствари, јер треба сачекати пречишћење мишљења и предлога за реформу, који се о томе појављују. Код будућег регулисања овог питања треба предвидети, да се у друштвеном уговору одреди најмања мера надзорне дужности са погледом на врсту и рад појединих друштава. Чланови требају да имају самостално право контроле, а поред тога и јачу обвезу, да је сваки члан за исправно испуњавање својих нарочитих контролних дужности одговоран осталим члановима надзорног одбора.

За већа акционарска друштва с основном главницом од најмање једног милиона марака треба установити обавезну годишњу ревизију биланса средством нарочитих вештака, који неће зависити од друштва, а које ће бирати главни скуп. Ти вештаци треба да су одговорни за тачно и савесно вршење своје дужности.

3.

Треба ли мењати законски пропис (§. 833. немачког грађанског законика)¹ од одговорности имаоца животиње?

По новом немачком грађанском законнику одговорност не зависи од неке кривице имаоца животиње, него је по

¹ §. 833. гласи: „Ако нека животиња убије човека или ако повреди тело или здравље нечије или оштети неку ствар, онда је обавезан онај, који животињу држи, да накнади повређеноме штету, која је отуда потекла.“

угледу на француски законик установљена одговорност од самога факта, да неко животињу држи.

Та одредба сматра се као сувише строга и неправична, те с тога се појавио врло жив покрет нарочито из круга пољопривреднога за измену дотичног параграфа. И заиста државноме већу поднесен је предлог за допуну његову и он је већ на два читања усвојен. Допуна гласи у томе смислу да нема одговорности, ако је штету нанела домаћа животиња, која је намењена да служи позиву, привреди или издржавању имаоца животиње, па је ималац при надзору над животињом, обратан пажњу, али је штета настушила и ако је та пажња употребљена.

Да се оцени, је ли ова допуна оправдана, треба одговорност имаоца животиње посматрати са три гледишта:

- 1) према публици у опште,
- 2) према послузи
- 3) према другим лицима, као што су она која, на пример, употребљују коња за јахање, или се возе на колима и т. д. ад 3). Из слободног схватања постојећег закона и његовог духа следује, да се изузетно одговорност имаоца животиње ограничава на његову кривицу. Ко се служи коњем или животињом, а не њен власник, ради на своју одговорност. ад 2). О послузи може бити само једно правилно решење питања, а то је, да се обавезно обезбеђење против несрећних случајева распростре и на послугу.

ад 1). Неограничена одговорност имаоца животиње према публици мора се сматрати као потпуно оправдана и целисходна.

У смислу тих тачака била је и дебата, а одлука гласи:

1. Желети је, да се §. 833. одржи, а да се напусте измене у појединостима, у очекивању, да ће јудикатура доћи до слободнијег тумачења овога прописа, које ће водити обзира о основу одговорности и о ограничењу, које произлази из примене његове.

2. Ако законодавство нађе, да је нужно скорашње законодавно регулисање тога питања, то скуп немачких правника препоручује, да се постојећи пропис задржи као правило и да се одговорност по § 833. — одржавајући одговорност по другим прописима — искључи само онде, ако је оштећени опасности наступелог оштећења био изложен употребом животиње у своју корист. Законодавство о обез-

беђењу против несрећа треба распрострети и на послугу при вожњи и шталско особље, које до сада није подлежало том обезбеђењу

4.

Казнено правно поступање при поврату злочина, који се врши из навике или занатски.

Реферат предлаже ове тачке:

I. Поступак при поврату злочина из навике или занатски вршених није довољан. Да се дође до повољнијег поступања потребне су ове измене у постојећем праву:

1. Поврат злочинца из навике у такав исти злочин даје основа за досуђивање веће казне у границама редовне казнене мере; 2). иначе даје поврат по истим или разним делима, као и вршење кажњиве радње из навике или заната, основ за поопштрење казне; ако има олакшавних околности може судија изрећи казну у границама редовне казнене мере; 3). против опасних злочинаца из навике, који су у поврату, треба изрећи поред казне, по издржаној тој казни, и казну затвора од неодређеног трајања. О отпуштању, које се може свагда опозвати, решава нарочита комисија.

II. За законодавно регулисање предвиђено под 1. препоручују се ова начела: 1). не треба дати законску дефиницију појма о кажњивим радњама из навике или заната, као и злочина из навике у поврату; 2). у закон не треба унети појам о непоправљивом повратнику или злочинцу из навике; 3). ранија казна учиниоца не може бити претпоставка за постојање кажњиве радње из навике или заната.

III. Од општег правила треба изузети и под особени ред ставити: 1). казнено поступање са злочинцима из навике, који су слабије памети; 2). казнено поступање са занатском проституцијом; 3). казнено поступање са просјацима и скитницама из навике.

IV Општим регулисањем не треба искључити оне одредбе у особеном делу, по којима занатско вршење саставља основ кажњивости (као н. пр. при игри на срећу) или при коме по нарочитој природи некога деликта (као при забрањеном лову) није упутно, да се он подведе под општа правила о поопштравању казне.

Тако гласи реферат, који је усвојен скоро без измене. Претходно су учињене још примедбе, да су пресуде са неодређеним трајањем казне неподесна правна средства и да је најбоље, да се злочинци из навике држе у особеним заводима. Извршење казне треба да се бори против оних симптома у личности кривчевој (бегање од рада, алкохолизма и т. д.), којима се најјаче објашњује занатско вршење злочина.

5.

Може ли се по предметима увреда казненоправно употребити изјава часности, молба за праштање и опозивање увреде?

Полазна тачка при дискусији овога питања била је та околност, да се често за увреде не добија довољна сатисфакција и да молбе за праштање и опозивање увреде преко новина или пред судом нису искрене. Има опет случајева, кад је увређеноме стало до тога, да увредилап пред судом изјави, да су факта, која је он против увређенога изнео, неистинита и да их он опозива. То треба да уђе у разлоге пресуде, јер то је најбитнији интерес увређенога, да се пресудом утврди, да изнета увредна факта не постоје.

О томе предлогу било је врло много мишљења, па се дошло до одлуке, да изјава часности, молба за праштање и опозивање увреде не могу бити довољна одмазда за увреде и да увређени у сваком случају, била увреда јавна или не, има права тражити, да се пресуда са разлозима објави, а не као што сада важеће право допушта, само у случају јавних увреда. —

На дневном реду скупа било је још неколико предлога, али ми прелазимо преко њих, јер су без интереса за нас.

Међутим хоћемо да обратимо пажњу наших читалаца и да их упознамо са жељама и тежњама једне политичке странке, која је, и ако је на последњим изборима претрпела доста знатан пораз, ипак јака политичка и друштвена група, са којом се мора рачунати. Ми мислимо на немачку социјално-демократску странку, која је на своме партијском збору, 16 (29) септембра 1906. у Манхајму изнела и свој програм о казненом праву, кривичном поступку и о извршењу казне. Њени су захтеви ови:

А). У погледу казненога права.

Кривична одговорност не наступа пре навршене 16-те године.

Треба укинути у законику све протегљиве појмове, а тачно одредити све казнене прописе.

Укинути све казнене одредбе против слободне изјаве мишљења и слободног вештачког стварања, као и против тежње за побољшање живота радничке класе.

Да се укину казнене уредбе у појединим немачким државама, нарочито оне које се односе на шумске и пољске краје. Да се полицијско казнено право регулише са тачним ограничењем права полицијске власти и сузбијањем полицијских самовлашћа. Да се укину све казне против просјачења, скитње и немања стапа. Признање стражарења при штрајковима.

Укинуће смртне казне; укинуће свију одредаба о најмањој мери казне; признавање олакшавних околности код свију кажњивих радња; блаже кажњавање кривица против својине или крађе животних намирница. Примена условне осуде у најширем обиму; увођење повчанних казни у место кратковременог лишавања слободе за сва кажњива дела.

Б). У погледу извршења казне.

Извршење казне треба тако удесити да оно не буде тлачење и мучење осуђених, који су жртве данашњег друштвеног поретка. Извршење треба да буде јачање њихове телесне, умне и моралне отпорне снаге у борби за опстанак. Укинути треба: казну ћутања и бруталне дисциплине казне у казнионицама.

За малолетне осуђенике до навршене 20. године установити нарочите заводе са педагошком управом, а за умно слабије са педагошком и лекарском управом.

Ако је смер извршења казне постигнут, треба осуђенога отпустити и пре истека рока његове казне.

Према отпуштенима држава прима старање за набавку посла.

В). У погледу уређења судова и кривичног поступка.

Слободан народни избор судија без разлике пола, општим, тајним, непосредним гласањем. До остварења овог зах-

тева да се одржи поротни суд са проширењем надлежности његове.

Установљење нарочитих судова за малолетнике.

Укинуће оптужног монопола од стране државног тужиштва.

Пуна одговорност чиновника за кривице при казненом суђењу са јемством државе.

Укинуће тајне инквизиторске предистраге.

Укинуће истражног притвора због могућег договарања; ограничење тога притвора због сумње бегства на извесне тешке злочине, ако има оправдавајућих основа за сумњу бегства, одређивање браниоца притвореника; укинуће свију личних ограничења осим одузимања слободе, а нарочито слободан саобраћај са браниоцем; хитно решавање о притвору.

Не треба допустити судовима да слободно оцењују обим доказивања.

Призив у корист осуђених.

Накнада свима који су невино притворени или невино осуђени. —

Тако гласе захтеви немачке социјал-демократске партије о казненом праву, процесу и уређењу судства. Има захтева, који су неостварљиви, а има многих, које ће прихватити сваки правник. Неке од побројаних тачака унела је у свој програм нова криминална школа.

* * *

Пре но што завршимо овај наш извештај о зборовима правничких удружења у години 1906., споменућемо, да је још једно одлично друштво имало свој састанак у септембру те године у Берлину, а то је *International Law Association*. То друштво састављају већном енглески, амерички, француски и немачки правници, а смер му је, да право, које разне народе везује, поправља и кодификује, и да пропагира идеју о светском миру. Оно постиже тај смер издавањем научних расправа и на зборовима, који се држе у престоницама или великим градовима културнога света.

За зборно место изабран је у 1906. Берлин, јер се друштву чинило, да је одатле претила опасност миру у току поменуће године.

На дневноме реду била су питања: о међународном изборном суду; о неутралности у поморским ратовима; о употреби мина сталних и пловећих; о претресању неутралних бродова и призи и т. д., — све питања, која за нас немају практичке вредности. Изнето је било и питање о општем меничном законуку за цео свет, — питање, које је покренуто пре четврт века, али се ни на овом састанку није дошло до стварнога резултата. Упућено је нарочитој комисији на студију и реферисање за идућу конференцију.

Тако се већином свршавају одлуке по појединим предметима, јер је измена мишљења на таквим међународним састанцима веома тешка, једно што материјал није унапред довољно обрађен и члановима саопштен; друго, што и сам начин претресања због разних парламентарних обичаја појединих заступљених народа није једнак; а треће, и поглавито, што мало чланова има, који потпуно знају више језика, на којима се воде дебате о појединим предметима. Па ипак су ти састанци од велике користи, јер се о појединим актуелним питањима лично измењују мисли и што се људи, признати и истакнути у науци, међусобно лично упознају и везе везују, које се по правилу и даље негују на општу корист.

Милан Ст. Марковић.

ПАРЛАМЕНТАРНА ХРОНИКА

— СВРШЕТАК —

13, 17—21 јул. 8. — У редовном сазиву за 1905, кабинет Љубомира Стојановића тражио је и добио од Скупштине овлашћење „да привремено регулише трговинске одnose с оним државама с којима се до 16 фебруара 1906 не би могли обновити трговински уговори.“ Другим речима, кабинет Стојановића био је овлашћен да с тим државама закључи привремене трговинске уговоре. Али под овим условима, (1) да ти привремени уговори имају трајати најдаље до 1 маја 1906, и (2) да се њихови царински ставови имају „кретати између досадашње уговорне тарифе са додатком обртног пореза и ставова опште царинске тарифе.“ Ово овлашћење било је окарактерисано као „законодавно решење,“ и на основу члана 78 пословника проведено само кроз једно читање. Претходно, Скупштина је била изгласала једну резолуцију којом се влада позива „да не закључује ни провизорним ни трговински уговор са Аустро-Угарском, ако не буде обезбеђена ветеринарска конвенција, односно осигурањем извоз стокe, сточних сировина, живине, и провоз под повољним погодбама за нови уговорни период.“ — Ускоро за тим кабинет Стојановића био је реконструисан под председништвом Саве Грујића, и 3 марта, у заједничкој седници српских и аустро-угарских делегата за трговинске преговоре, постигнут је споразум „да се међусобни промет робе третира по праву највишег овлашћења до даље наредбе, и то да буде једновремено и аутономно.“ За нашу стоку и сточне производе била је отворена аустро-угарска граница, али се за сваки транспорт живе стокe морала тражити претходна дозвола. Према скупштинском овлашћењу, овај споразум могао је трајати најдаље до 1 маја, али кабинет Николе Пашића, који је у томе био дошао на владу, нашао је за потребно да тај споразум претходно продужи и после 1 маја. Пашићев кабинет није могао за ово продужење добити претходан пристанак Скупштине, јер у том тренутку земља је била

без Скупштине. Стара је Скупштина била распуштена, а нова још није била изабрана. Кад се, за тим, састала нова Скупштина, Пашићев је кабинет тражио и добио овлашћење „да погодбе, које постоје и које су постигнуте или прећутно остале у важности и после 1 маја 1906 године, може продужити до 31 децембра текуће године,“ — и не само то, него да „до истог рока“ може закључити и нове погодбе, „било на досадашњој основи, било на новој са спуштањем ставова опште царинске тарифе.“ Ово овлашћење било је решено у Скупштини по истом оном кратком поступку кроз који је прошло и оно раније овлашћење под Стојановићевим кабинетом. Поводом ова два овлашћења кренута су следећа питања у Скупштини. (I) Да ли се таква овлашћења могу решавати само на једном читању? (II) Да ли је Пашићев кабинет могао бити овлашћен да у привременим трговинским уговорима спушта ставове опште царинске тарифе чисто по својој дискрецији? (III) Да ли је Грујићев кабинет изишао из граница свога овлашћења, кад је закључио с Аустро-Угарском један споразум у коме продужење ветеринарне конвенције није било предвиђено? (IV) Да ли је Пашићев кабинет повредио Устав кад је тај исти споразум продужио и после 1 маја, — и, ако повреде устава има, да ли је и како Пашићев кабинет могао добити разрешницу?

(I) Оба овлашћења, и оно Стојановићево, и ово Пашићево, била су проведена само кроз једно читање. На основу чега? На основу тога што су то била законодавна решења, за која важи изузетан поступак предвиђен у члану 78 пословника. Тај израз „законодавна решења“ треба оставити на страну. Он се не налази у пословнику, и зато се не може знати како по пословнику треба поступати с оним актима који би се предходно окарактерисали као законодавна решења. Остаје да се види шта стоји у члану 78 пословника, и да ли се његове одредбе могу применити и на овлашћење за закључење привремених трговинских уговора. Његова последња алинеја гласи: „Кад законодавним путем треба решити предмете појединачних случајева, било по молбама приватних лица, било по предлозима владиним или скупштинским, а којима се одступа од општих законских прописа, о њима ће се решавати само један пут на првом читању.“ Нама изгледа сасвим јасно, да се у овом члану пре свега и више свега мислило на оне законе којима се правни положај појединаца регулише изузетно од општих законских прописа. Између тих индивидуалних закона и трговинских уговора нема велике аналогije. Узимајући буквално тај израз „појединачни случај“, могло би се тврдити да и трговински уговори регулишу само појединачне случајеве, и то изузетно од општих законских прописа. Они се навек тичу појединих страних држава, у чију корист изузетно спуштају законске ставове

из опште царинске тарифе. Али, ако би се усвојило ово гледиште, онда би требало све трговинске уговоре без разлике, привремене као и дефинитивне, подвести под члан 78, јер дефинитивни уговори имају тај исти „појединачни“ карактер који и привремени. Наша Скупштина пак, која је о привременим уговорима решавала по члану 78, није хтела по истом члану решавати и о дефинитивним уговорима. Њих је навек проводила кроз два читања. По нашем мишљењу, контроверса о томе да ли привремени уговори потпадају под члан 78 сасвим је излишна. Излишна је из тог разлога, што је у пословнику нарочито предвиђено како ће се међународно-правни уговори решавати у Скупштини. О њима се говори у члану 84. Тај је члан редигован у тако општим изразима, да се може узети да његови прописи важе како за дефинитивне тако и за привремене уговоре. За нас је нарочито важна његова друга алинеа: „ако би се у току првога или другога читања учиниле примедбе на коју одредбу уговора...“ Зар из овога не изилази јасно да законодавац претпоставља да сви међународно-правни уговори, па следствено и трговински, морају проћи кроз два читања? Рећи ће се, може бити, да се члан 84 односи на већ закључене уговоре, док су кабинет Стојановића и кабинет Пашића тражили само овлашћење на основу кога ће тек уговоре закључити. Али ово је разликовање безначајно. Било да Скупштина даје овлашћење да се један уговор закључи, било да један већ закључени уговор одобрава, њено решење остаје по предмету исто: и у једном и у другом случају оно има за предмет један уговор. У пословнику, дакле, није било никаква разлога за тај изузетно кратак поступак с једним читањем, по коме је било решено како Стојановићево тако и Пашићево овлашћење.

Министар унутрашњих дела у Пашићевом кабинету, Стојан Протић, увиђао је и сам да је било боље држати се нормалног поступка с два читања. Он је изјавио у Скупштини да је влада, у први мах, мислила да ствар упути тим путем, али је морала одустати од те намере из овог разлога. По нормалном поступку, влада је дужна поднети уз свој предлог и мишљење Државног Савета. У том тренутку пак, кад је Скупштина имала да решава о Пашићевом овлашћењу, саветске су ферије биле већ настале, и саветско се мишљење није могло добити. И само с тога што није било могућно испунити све формалности нормалног поступка, Пашићев се кабинет одлучио да прибегне оном изузетном поступку о коме се говори у члану 78. По овоме изгледа, да је министар унутрашњих дела држао да о предметима који се решавају по члану 78 није потребно саслушавати Државни Савет. Ми не видимо да се тај закључак да извести из члана 78. Ту стоји само толико да ће се о извесним предметима „решавати само један пут, на првом чи-

тању“. То је толико исто као и рећи да се за те предмете укида друго читање. Ништа више. Све оно што претходи другом читању остаје као и код нормалног поступка. Саслушавање Државног Савета, очевидно, долази пре другог читања; оно спада у онај део законодавног поступка који чланом 78 није ниуколико скраћен; следствено, и о оним предметима који се по том члану решавају, Државни Савет мора бити саслушан. Министар унутрашњих дела имао је без сумње на уму ту околност, да се по члану 78 највише решавају приватне молбе и жалбе, а да се о тим предметима Државни Савет не саслушава никада. Али, ако се Савет не саслушава о приватним молбама и жалбама, то не стоји ни у каквој вези с чланом 78 пословника: то се оснива на члану 144 Устава. По том члану Савет се саслушава само о оним предметима који потичу из скупштинске или из владине иницијативе, а молбе и жалбе потичу из приватне иницијативе. Остаје, истина, питање како се Државни Савет могао саслушавати о Пашићевом овлашћењу, кад он, због распуста, није више био на окупу? Ми држимо да саветски распуст није био неодољива сметња. Влада је имала само да захтева од председника Савета да Савет ванредно сазове, — и по њеном захтеву морало се поступити. Самим Уставом стављено је Савету у дужност да даје мишљење о законодавним предлозима. Што се тиче његова права на распуст, оно се изводи из једног обичног закона, из закона о пословном реду у Државном Савету, који је, шта више, предходио данашњем Уставу, и који је, по доношењу данашњег Устава, остао у важности само у толико, у колико не стоји у супротности с његовим прописима. Савет, дакле, није могао одбити владин захтев да ради проучавања једног законодавног предлога прекине свој распуст. Он није могао одрећи вршење једне своје уставне дужности, а најмање у име једног законског права на распуст, које му, по својој природи, само у границама Устава припада. Ми закључујемо, дакле, да су како Стојановићев кабинет тако и Пашићев погрешили што свој предлог о привременим трговинским уговорима нису упутили оним нормалним поступком који је прописан за законодавне предлоге у опште. Они су требали (1) саслушати о том предлогу Државни Савет, макар то било и у ванредном сазиву, и (2) провести тај предлог кроз два читања.

(II) Пашићев кабинет био је овлашћен да у привременим трговинским уговорима спушта ставове опште царинске тарифе. Опозиција је замерала што није било предвиђено до које се границе може то чинити. По њеном мишљењу, овакво једно овлашћење без напред утврђених минималних ставова било је противно Уставу. По члану 52 Устава, трговински уговори вреде тек пошто их Скупштина одобри. Да би Скупштина могла одобрити један уговор, први је услов да има

пред собом текст уговора: како она може рећи да је добар један уговор коме ни садржину не зна? У овлашћењу које је Пашићев кабинет тражио за закључење привремених трговинских уговора, садржина уговора није била ниуколико прецизирана. Пашићев је кабинет био овлашћен да ставове опште царинске тарифе спушта докле год буде хтео. У ствари, Скупштина је дала том кабинету бео лист артије да на њему напише какав хоће уговор. На тај начин, Скупштина је свој део власти у закључивању уговора пренела на владу. Овакав пренос власти очевидно је противан Уставу. Скупштина има не само право него и дужност да врши оне власти које су јој Уставом додељене. Опозиција је, дакле, имала право, кад је критиковала текст Пашићевог овлашћења као неуставан. Њена је погрешка била само у томе, што је држала да би сви уставни услови били испуњени, да су у овлашћењу били утврђени минимални ставови. Минимални ставови не могу се утврдити сами за себе, без обзира на оне уступке које су стране државе вољне нама да даду. На пример, да бисмо од Аустрије добили ветеринарну конвенцију, ми имамо рачуна да јој дамо извесне минималне ставове, које иначе не бисмо дали никоме. У тексту овлашћења требало је, дакле, утврдити не само, колико уступака највише можемо ми чинити, него још и то, колико се уступака најмање мора нама учинити. На тоци нас закључак упућује и ова околност. У Уставу се каже: „Али трговачки уговори и уговори за извршење којих се иште какво плаћање из државне касе, или измена земаљских закона, или којима се ограничавају јавна или приватна права српских грађана, вредиће тек пошто их одобри Народна Скупштина.“ Трговински уговори предвиђају увек мања или већа одступања од опште царинске тарифе, која је законом утврђена; они спадају у ону категорију уговора за чије се извршење иште „измена земаљских закона;“ зашто је онда уставотворац сматрао за потребно да их издвоји из те категорије, и помене нарочито? То се може објаснити само тако, ако се узме да је уставотворац сматрао да Скупштина треба да решава о трговинским уговорима због њихове специјалне важности, а не само стога што се у њима могу предвиђати мања или већа одступања од опште царинске тарифе. Према томе, и код овлашћења за привремене трговинске уговоре, Скупштина има да решава не само о спуштању опште царинске тарифе у корист страних држава, него и о оним царинским уступцима, који се у накнаду зато имају од њих тражити. Спуштање опште царинске тарифе, узето за себе, било би само једна измена у закону којим је та тарифа утврђена; тек у вези са царинским уступцима које једна страна држава нама чини, оно даје све елементе једног трговинског уговора. Противу ових закључака до којих смо ми дошли могу се навести практични разлози. Као што је министар финансија, Лазар Пачу, рекао,

влади је много теже преговарати, кад се у напред утврди до које границе може ићи у спуштању опште царинске тарифе. Она онда игра с полуотвореним картама. Ако би се уз то знао онај минимум царинских уступака којима је поједине стране државе могу задовољити, њене би карте биле отворене потпуно. Наша би влада била лишена могућности да закључи уговор под повољнијим условима него што је у скупштинском овлашћењу предвиђено, — или, другим речима, била би принуђена да закључи уговор под најмање повољним условима. Ови су практични разлози од највеће важности, и зато ми налазимо да је најбоље да за закључење привремених трговинских уговора влада не тражи скупштинско овлашћење унапред. Зашто зна не би радила као и код дефинитивних трговинских уговора? Зашто не би прво закључила уговор, па га онда поднела Скупштини на одобрење? Ако би ствар била хитна, па се на скупштинско одобрење не би могло чекати до првог редовног сазива, и томе би се лако дало помоћи: Скупштина би се могла увек сазвати ванредно.

(III) Грујићев кабинет није имао неограничено овлашћење за привремене трговинске уговоре. Пре него му је овлашћење дала, Скупштина је донела једну резолуцију којом се влада позивала да с Аустро-Угарском не закључује ни провизоријум, ако не успе обезбедити у том провизоријуму ветеринарну конвенцију. Привремени трговински уговор с Аустријом наша је влада могла закључити само условно, — ако тим уговором обезбеди слободан извоз наше стоке. После овог овлашћења и ове резолуције дошла је заједничка седница српских и аустро-угарских делегата за трговинске уговоре. Ту је био постигнут извештај споразум, који је под именом *modus vivendi* био утврђен у једном протоколу. Овим споразумом слободан извоз наше стоке није био гарантован: наша се стока могла, истина, извозити, али по нарочитим дозволама, које су се за сваки транспорт морале тражити. У Скупштини је услед тога пребацивано Грујићевом кабинету, да је закључио с Аустријом један привремени уговор који не одговара скупштинској резолуцији; што значи, да је изишао из граница свога овлашћења. Посланик Милорад Драшковић, који је био министар народне привреде у Грујићевом кабинету, дао је ову одбрану: „Кад је истекао рок редовном уговору с Аустријом, ми смо од Скупштине добили овлашћење за провизоријум, и једну резолуцију, да ни провизоријум ни трговински уговор не закључујемо, ако нам Аустро-Угарска не обезбеди извоз стоке и сточних производа и провоз тих артикала. Аустро-Угарска нам то није хтела обезбедити, и зато ми нисмо хтели без тога правити трговински уговор с њом, нити смо хтели без тога правити с њом ни провизорни уговор. Није нам хтела дати писмену сигур-

ност, да ће трпети извоз наше стоке. *Дошло је оно што каже г. министар председник, да је и с једне и с друге стране, по наредбама, које су се сваки час могле опозвати и с наше и с њихове стране, пуштено да се врши трговински промет и саобраћај.*“ Одбрана се Драшковићева да свети овако: „Не може се рећи да наш провизориум с Аустријом не одговара скупштинској резолуцији, јер ми нисмо никакав провизориум ни закључивали. Наше трговинске односе с том земљом ми смо регулисали без споразума с њоме, нашим једностраним актима, који нас ни у колике не обавезују према њој, јер их можемо сваког часа опозвати.“ Али Драшковић је превидео ово. Наши трговински односи са страним државама регулишу се или по специјалним уговорима које с њима имамо, или по закону о општој царинској тарифи. Ако стоји то, да ми с Аустријом нисмо могли закључити ни провизориум, онда је било очекивати да према њој применимо општу царинску тарифу. Шта је, међутим, радила наша влада? Тим једностраним наредбама о којима говори Драшковић, она није обрнула противу Аустрије општу царинску тарифу, него је решила да се с Аустријом поступа као с „највећма повлашћеном државом“. Она је дала Аустрији право највећег повлашћења. То право претпоставља уговор између државе која га даје и државе којој се даје. Како смо га ми могли дати Аустрији, ако с њоме нисмо били закључили никакав уговор? Ако се наша влада, одиста, није могла споразумети с Аустријом, а опет зато решила да не поступа с њоме по закону о општој царинској тарифи, већ као са државама с којима има закључене уговоре, онда се наша влада несумњиво огрешила о закон о општој царинској тарифи. И онда, шта је мање зло, повредити један закон, — или закључити један уговор који се не слаже баш у свему са скупштинским жељама? У осталоме, зар се може озбиљно тврдити да ми нисмо хтели правити с Аустријом „ни провизорни уговор“? Шта је онај *modus vivendi* који су закључили наши делегати с аустријским делегатима него једна врста провизорног уговора? Све наредбе које је наша влада тобоже једнострано издала, дошле су после и услед тога споразума. Све су оне биле предвиђене у том споразуму, — и како ту предвиђене, тако су после биле и издане. Шта више у споразуму стоји од речи до речи ово: „У овим наредбама ће се и са Српске и са Аустро-Угарске стране напоменути, да су оне издане с обзиром на наредбе које друга страна издаје...“ Главни аргуменат Драшковићев, да ми нисмо били закључили никакав споразум с Аустријом, састојао се, изгледа, у овоме. Те наредбе којима смо дали Аустрији „право највећег повлашћења“, ми смо могли сваки час опозвати, — значи, нисмо ни на шта били обавезани према Аустрији, — значи, нисмо имали с њоме никакав уговор. Истина је, да

смо ми могли своје наредбе „сваки час опозвати“, али из тога не изилази да нисмо имали никакав уговор с Аустријом, него изилази да смо с њоме имали уговор без напред утврђеног рока, уговор који је свака страна могла сваки час отказати. Такви уговори код којих свака страна задржава право да га у свако доба, својим једностраним актом, раскине, такви уговори сасвим су могући у међународном праву. Драшковић је признавао да Грујићев кабинет није успео обезбедити слободан извоз наше стоке у Аустрију, али је у исто време доказивао да због тога Грујићев кабинет и није хтео правити уговор с Аустријом, чак не ни привремени. Колико је оно његово признање било искрено, толико је и ово његово доказивање било погрешно. Грујићев је кабинет, *ипак*, направио један провизориум с Аустријом, т. ј. направио је с њоме провизориум, и ако нам она није обезбедила слободан извоз стоке. Међутим, смисао скупштинске резолуције о трговинском уговору с Аустријом био је овај: „Ако можемо добити од Аустрије слободан извоз стоке, правимо с њоме уговор; ако не можемо то добити, уговор нам с том државом и не треба; уговор без ветеринарне конвенције и неуговорно стање, то је за нас готово једно исто“.

Да ли и како може Грујићев кабинет одговорати што о овом скупштинском гледишту није водно рачуна? О правној одговорности не може бити говора. Влада се огрешила, истина, о једну скупштинску жељу, али та жеља није била обучена у такву правну форму, да би њена повреда могла повући собом правну одговорност. Не треба сметати с ума да је о привременим уговорима Скупштина вотирала два разна акта, сваки у другој правној форми. (1) Вотирала је један *закон* којим се влада овлашћује, да, у недостатку дефинитивних уговора, закључи привремене. У том закону, о Аустрији се не говори нарочито: он се односи на све државе без разлике, с којима би било потребно закључивати привремене трговинске уговоре. (2) Вотирала је једну *резолуцију* нарочито о Аустрији. У тој резолуцији, сада, били су прецизирани ти услови под којима се једино смео правити уговор с Аустријом, било дефинитивни, било привремени. — Закључујући с Аустријом један *modus vivendi* којим ти услови нису били испуњени, Грујићев се кабинет огрешио само о ту резолуцију. Закон о привременим трговинским уговорима није био ниуколико повређен, пошто њиме нису били предвиђени никакви специјални услови који су се од Аустрије имали захтевати. Правна одговорност министара значи да министри могу бити кажњени за своју противправну радњу, — т. ј. за своју радњу која је противна Уставу и законима. Правна одговорност не може постојати и за ону њихову радњу која је противна скупштинским резолуцијама. За разлику од Устава и закона, ти једнострани акти скупштин-

ски не вежу ни поданике ни органе власти: у опште, ван Скупштине, они немају никаква правна дејства. Због тога, дакле, што су скупштински услови за трговински уговор с Аустријом били формулисани у једној резолуцији а не у једном закону, Грујићев је кабинет могао не водити о њима рачуна, и опет не навући на себе правну одговорност. Да ли је могао навући политичку одговорност? Политичка одговорност министара значи да министри могу бити оборени у Скупштини за своје политичке погрешке, — т. ј. за сваку своју радњу коју Скупштина сматра као политички нецелисходну. Из овога изилази да је Грујићев кабинет могао навући политичку одговорност. У својој резолуцији Скупштина је утврдила какав се уговор с Аустријом има сматрати као целисходан. Грујићев кабинет није био начинио такав уговор него друкчији. Он је урадио нешто што је по скупштинском мишљењу било нецелисходно, и, следствено, Скупштина је могла да му изјави неповерење. Али Грујићев је кабинет избегла и ову другу врсту одговорности, одговорност политичку, — и то на тај начин што је дао оставку пре него је могао бити оборен у Скупштини. Провизориум с Аустријом био је закључен 3 марта; тога дана одложена је и Скупштина; кад се ова поново састала 9 априла, Грујићев је кабинет већ био пао због својих несугласица с Круном.

(IV) *Modus vivendi* закључен између нас и Аустрије имао је да траје докле га једна уговорна страна не откаже. У самом том акту није имало никаква разлога да он престане већ 1 маја. Али законодавно овлашћење које је Стојалковићев кабинет добио од Скупштине за закључење привремених трговинских уговора, важило је само до 1 маја. Следствено, сви провизориуми закључени на основу тога овлашћења, могли су трајати само до тог датума. После 1 маја влада их је могла продужити само на основу новог скупштинског овлашћења: у недостатку новог овлашћења, влада је била дужна да према свима државама с којим је имала такве провизориуме, примени закон о општој царинској тарифи. Пашићев кабинет, који се затекао на влади 1 маја, нашао је за потребно да, и без скупштинског овлашћења, продужи *modus vivendi* с Аустријом и после тога рока. Јасно је да од 1 маја *modus vivendi* с Аустријом није више постојао на основу законодавног овлашћења, већ на основу једностране владине одлуке. Његов је правни карактер био из основе промењен: ако је дотле то био један уговор закључен на основу претходног скупштинског одобрења, то је сада био један уговор продужен без претходног скупштинског одобрења. По Уставу, трговински уговори не могу бити закључени без скупштинског одобрења; према томе, влада је била повредила Устав, кад је и после 1 маја продужила један трговински уговор чије је важење Скупштина била

само до тог датума одобрила. Пашићев кабинет није много одрицао ову уставну повреду. Он је покушао само да за самовласно продужење провизориума с Аустријом добије разрешницу од Скупштине. У пројекту оног овлашћења које је Пашићев кабинет тражио за закључење привремених трговинских уговора, налазило се овакво једно место: „Ради уређења трговинских и саобраћајних односа с другим државама овлашћује се влада: (1) да погодбе које постоје и које су постигнуте или прећутно остале у важности и после 1-ог маја 1906 године може продужити до 31-ог децембра т. год.“ Ово је имало да значи, да прећутно продужене погодбе Скупштина узима на знање; да њихово прећутно продужење не осуђује него одобрава, пошто допушта да оне и даље трају, све до краја тек. године. У тој форми, дакле, Скупштина је имала дати влади разрешницу за њено самовласно продужење провизориума с Аустријом после 1 маја. Да ли су овакве скупштинске разрешнице у опште могућне? Министар унутрашњих дела, Стојан Протић, веровао је тврдо у њихову могућност. Раније једном, 9 децембра 1904, он је држао Скупштини формално предавање о скупштинским разрешницама. Ако се не варамо, о истом предмету он је писао и у „Самоуправи.“ Министар унутрашњих дела нарочито се позивао на Acts of Indemnity који у Енглеској постоје. Act of Indemnity то је такав закон којим се накнадно озаконјују поједини незаконити поступци, или којим се поједина лица ослобођавају одговорности за повреду закона. Овде нам недостаје места да у опште расправимо то питање о скупштинским разрешницама, а нарочито, да видимо да ли би се енглеска пракса могла и код нас пренети. Ми ћемо се зато ограничити на овај специјални случај Пашићевог кабинета. Треба имати на уму једну ствар. У Енглеској се не чини разлика између уставних закона и обичних закона. Ту су, следствено, могућне само повреде обичних закона, — и кад ту парламент даје влади разрешницу, он има да једним обичним законом легализује једну обичну незаконитост. Код нас, пак, Пашићев је кабинет био повредио једно уставно наређење: после 1 маја, он је својим једностраним актом регулисао наше трговинске односе с једном страном државом, и ако му је по Уставу за то требало још и скупштинско одобрење. Разрешница, дакле, коју је Пашићев кабинет захтевао, имала је да му се, у ствари, да за повреду једног уставног прописа, а не за повреду обичног закона. Како је могла наша Скупштина, која је и сама везана Уставом, разрешити владу од њених уставних дужности? Одобравајући накнадно радњу Пашићевог кабинета, Скупштина је имала — не да накнадно озакони један незаконити поступак, него да накнадно начини уставним један неуставни поступак. Како је то Скупштина могла учинити, кад уста-

вотворна власт њој не припада? Али шта да се ради онда, кад је влада повредила Устав зато што није могла друкчије, зато што су то очевидни државни интереси захтевали? Ми држимо да, у недостатку разрешнице, има један други излаз. Свака повреда Устава коју влада учини, повлачи за собом њену одговорност пред Државним Судом. Али, да би та одговорност могла бити примењена, потребно је да прво Скупштина оптужи владу. Скупштина пак може оптужити владу за сваку повреду Устава, али не мора. Ако је, дакле, влада повредила Устав по државној нужди, Скупштина јој, истина, не може дати разрешницу, али може не дићи противу ње оптужбу у оном року који је за то остављен. После тога рока, владина ће кривица застарети, — и тако се влада ослободити одговорности за своју неуставну радњу, и ако јој формална разрешница није била дана.

Слободан Јовановић.

СУДСКА ХРОНИКА

„О НАСЛЕЂИВАЊУ У ЗАДРУЗИ“

Код нас се чине непрестано експериментисања и у примени јасних прописа законских. У такве случајеве пада и овај под горњим натписом.

Питање је у овоме: Кад задругу сачињавају два члана, па један од њих умре: ко ће умрлог задругара наслеђити?

Ако је умрли иза себе оставио мушко дете, разуме се да ће га оно наследити. То је ван спора. Исто тако, ако је оставио само женско дете, разуме се да ће га оно наследити, с разликом што у случају смрти овога наслеђе припада најближој родбини по *опитим* прописима о наслеђу, јер женско дете не сачињава задругу; док у случају смрти оног мушког детета без тестаментa, ако је оно заиста имало способности, по § 427. грађанског законика наслеђе припада стрицу, што је по нашем мишљењу такође ван спора. Али како о томе питању сада имамо две *неједнообразне* одлуке *опитних* седница, то се појавило питање: ко ће умрлог задругара, који, рецимо, иза себе није оставио деце, наследити, јер *начелно се* та ствар не мења тиме, што изостављамо децу.

Као што рекосмо, о томе имамо две одлуке опитних седница. Једну од 1. новембра 1905. г. Бр. 9922, а другу од 12. априла 1906. г. Бр. 3573.

Ову другу саопштио је г. *Мих. П. Јовановић* у првом броју (књига II) „*Архива*“ са својим мишљењем да је са истом сагласан, а опу другу од 1905. год. саопштио је г. *Др. Павловић* у петом броју (књига II) „*Архива*“ са мишљењем да је иста на закону основана, према чему да је одлука од 1906. год. противзакона.

Да изложимо најпре шта казују те одлуке. По одлуци од 1906. год. даје се право стрицу на наслеђе умрлога задругара а *сестра је* одбијена од наслеђа; а по одлуци од 1905. год. даје се наслеђе матери а *стриц* опет одбијен од наслеђа. Заиста чудновато, како рече г. *Павловић*, да о једном питању могу бити овако две неједнаке одлуке у тако

кратком времену. Г. Павловић има пуно право кад их зато напада, али у главноме грешни кад се изјашњава противу одлуке од 1906. год.

Тога ради ми ћемо укратко прећи разлоге једнога и другог Г. Јовановић, бранећи одлуку од 1906. год., од прилике вели: да и ако је задруга смрћу једнога члана престала, опет задругар који је остао има право наслеђа на тај његов део зато што закон хоће тиме да задовољи вољу умрлог са разлога што му је најмилији, — а то му је, као што ће се видети, погрешно. Г. Павловић пак, нападајући ту одлуку, признаје, да је ово сингуларно наслеђе законодавац увео као изузетак од правила у циљу одржања и снажења задруге у нашем народу, што му је правилно; али по нашем схватању он грешни кад тврди да је задруга смрћу једнога члана престала у часу и за наследствено право. Она је престала *de facto* али не и за наследствено право, као што опет грешни г. Јовановић у тачци „да ово право наслеђивања закон није учинио једино ради задружног живота“ на које му одмах одговарамо, да ако није учинио „једино“ оно нека буде и споредно, па и то споредно чини заштиту задружном животу.

Према овоме. кад г. Павловић признаје постојање задруге из два члана, онда он не може задругару који је остао одузимати наслеђе што задруга смрћу једнога *de facto* престаје, јер он живећи у задрузи задобио је право наслеђа на део умрлог задругара, ако овај није противно наредио. У противном смрт таког задругара била би казна за другог задругара.

У осталом нама се чини да у овом случају није ни могло бити питање о праву задругара, који је остао. Јер кад се признаје, да задругу могу сачињавати и два члана, што је свакојако ван спора, онда је самим тим решено и питање наслеђивања у корист задругара који је остао. Како то: тврдити постојање задруге и у том случају, а услед смрти једнога од њих друтоме одрицати наслеђе? Кад је постојала задруга, онда стоји и право наслеђа. Задруга смрћу једнога од њих престаје, али право наслеђа не престаје. Додајемо овде да г. Јовановић грешни што то право даје задругару „по вољи умрлог јер му је најмилији“. То право (т. ј. право наслеђа) добија задругар по изречној законској одредби § 528, и то је право *повластица* коју је закон доделио задругару у циљу одржавања и снажења задруге. „Воља“ за најмилијег може се од стране задругара појавити тек у тестаменту, о чему овде није реч. И тако, кад би се мњење г. Павловића прогласило за правилно, то би значило *одкинути* и *последњу везу* која одржава задругу, јер г. Павловић треба да зна да сваки задружни члан рачуна и на ово сингуларно наслеђе.

Дакле ми тврдимо, да је циљ закона и био, да баш том повластицом одржи задругу и да јој могућност за увећање њених задругара. Јер кад један задругар другога наслеђује или кад у опште задругар наслеђује свога задругара, ако овај не остави деце, онда је то моћно утицало на *ојачање воље да се задружни живот одржи*. Ту мисао закона треба имати свагда на уму при решавању сваког конкретнoг случаја који би се из задружног живого јавио. То што један задругар умре без деце, а остаје само један пунољетан, када и задруга престаје, не може тога задругара који је остао да лиши права на наслеђе другог задругара, само зато што више у будућности задруге нема. Јер, као што рекосмо, овај је право на наслеђе задобио *што је задругар умрломе био и што је овај у задрузи умро*. Свест и разумевање задругара да им закон штити *узајамно* наслеђе и да им даје и ону *другу* повластицу да *женску* децу исплаћују у наслеђу односно непокретног имања у *новцу* одржавало је много задружни живот, и то није неморално, као што рече г. Павловић, кад се уз то још зна, да закон допушта *уговорна* наслеђа по §§ 394 и 427 грађанског законика, која су преча од законог и тестаменталног.

Међутим, да је одлука од 1906 године у духу закона, ми се позивамо и на коментар г. Матића. На страни 696 свога коментара код § 528 он вели: „За прву тачку овога §-фа узимамо овај пример. Рецимо, да је у задрузи стриц са својим пунољетним синовцем, овај има брата рођена који није у задрузи па умро без деце. Ко ће га наследити? По овој тачки нашега §-фа наслеђиће га његов *стриц* који је с њим у задрузи и ако је у даљем степену род него овај рођени брат који није у задрузи, премда би овај по општем пропису закона наслеђио, почем он по § 402 долази у *другу*, а стриц по § 404 у трећу лозу.“

Ето у овом примеру г. Матић нам износи задругу са два члана и смрт таквог задругара, па и он, као и одлука од 1906, даје право наслеђа задругару који је остао. И кад он тако тврди у коментару од 1850 године, дакле шесте године после законика грађанског (1844), онда је то јачи доказ да је то наслеђивање у корист задругара који је остао црпен из живота народног.

Према свему реченом сматрамо, да је одлука од 1906. године саобразна закону.

Ст. Максимовић.

АДМИНИСТРАТИВНА ХРОНИКА

— СВРШЕТАК —

2.

После непуне године дана, законом од 28 марта 1891 учињене су измене и допуне у закону о српској државној класној лутрији за привредне циљеве.

Предмет ових измена и допуна били су чланови 4, 7 и 9 овог закона.

Спровodeћи Народној Скупштини на решавање измене и допуне у закону о српској државној класној лутрији, Министар Народне Привреде у свом акту од 1 фебруара 1891 и сувише лаконски вели: „у примени закона о државној класној лутрији од 21 априла прошле године показала се потреба да се извесне одредбе у истом допуна и измене.“

Ондашњи Министар Народне Привреде без сумње је сматрао да ће Народна Скупштина, поредећи стари са ново-пројектованим текстом, лако увидети и оправданост ових измена и допуна.

Ми мислимо да је тако резонување погрешно.

Као год што је, при поднашању предлога закона који има да уреди извесне јавно-правне или приватно-правне односе на са свим новој основи, потребно да мотиви, који су владу детерминисали у томе правцу, буду што исцрпнији, тако исто и мотиви при поднашању измена и допуна у извесном закону, којима се истина не мења суштина истог, али којима се циља да он што боље одговори стварним потребама ради којих је и донесен, треба да су исцрпни. Ово је нарочито потребно за нашу Народну Скупштину у којој је елеменат са вишом и темељнијом спремом у доста независној мери заступљен.

Економија ових измена била је:

Да би се овај проценат у корист државне касе евентуално повисио, на место одељка 2 старог члана 4 који је одељак нашао себи места у новој редакцији члана 7, новим

одељком 2 предвиђена је и писарина, т. ј. поред предвиђеног процента за рачун државне благајне има се у будуће узимати од срећке и класе највише по 1 динар на име писарине.

Ми велимо: *евентуално*; јер одељ. 2 новог члана 7 Министар Народне Привреде овлашћен је да појединим препродавцима који по сили самог закона у име награде за њихов труд добијају највише до 8⁰/₁₀₀ од целе срећке плус пола писарине уступи и целу писарину, ако нађе да од тога зависи успешна продаја срећака. Према томе, писарина служи при обичном промету срећака класне лутрије као један додатак предвиђеном проценту у корист државе, а при особитом промету истих као премија ревносим препродавцима ових срећака.

Апсолутна забрана продавања и куповања свију страних срећака, осим срећака државних зајмова, начело изражено у старом члану 9 показало се као штетна, јер је свакојак морала изазвати и репресалије у страним земљама за наше срећке. С тога је одељ. 3 новог члана 9 предвиђен реципроцитет односно продаје и куповине страних срећака.

У примени, после извесног низа година, осетила се потреба да се утврди прави домањај члана 9 и 10 закона о српској државној класној лутрији.

Министар Правде, актом од 5 децембра 1898 Бр. 15999 доставио је Касационом Суду представку Министра Народне Привреде од 3 децембра 1898 Бр. 7538 којом моли да му општа седница Касационог Суда да мишљење о овом питању:

„да ли по члану 9 и 10 закона о српској државној класној лутрији могу бити кажњена: а) лица која бавећи се на страни купе тамо какву страну недопуштену срећку, па је по повратку у Србију собом понесу, и она се ту у њиховом притјежању ухвати; б). лица која из Србије преко поште набаве какву страну недопуштену срећку, чије је место плаћања по правилу на страни.“

Касациони Суд у својој општој седници од 17 децембра 1898 Бр. 10025, на основи § 16 тачке 2 овог устројства узео је у претрес предложено питање и донео ову одлуку:

„Да је одредбом члана 9 и 10 закона о српској државној класној лутрији забрањена куповина и продаја страних срећака у Србији. Пошто се ове одредбе појављују као заштитна мера против растурања страних срећака у облику *трговине* на штету наших домаћих: и пошто се у њима ништа не говори о страним срећкама, које се за *личну* потребу купе на страни и собом пренесу у Србију, или са стране набаве преко поште, — има се разумно узети: да набавка оваквих срећака није забрањена; и по томе да лица, код којих се оне пронају не могу бити кажњена, ако се према количини срећака, карактеру тих лица и начину занимања не да закључити: да су срећке набављене у целији препродаје.“

3.

Одељак 2. члана 5. закона о српској државној класној лутрији за привредне циљеве од 21 априла 1890 гласи:

„Вишак, који претече преко оних издатака, ставиће се на расположење Министру Народне Привреде, који ће га преко својих, буџетом одобрених сума, моћи употребити једино на потпомагање народне привреде“.

Према оваквој стилизацији Министар Народне Привреде био је апсолутни господар, паравно у границама одредбе одељка 2. члана 5. овог закона, у располагању са вишком који се стављао њему на расположење. Доцније, мислио се да је потребно, у том погледу, у неколико сузити ову апсолутну слободу кретања Министра Народне Привреде. Остављајући и даље да он у крајњој инстанцији одлучи о употреби овог вишка нашло се за целисходно да се он законом обвеже да за сваки посебни издатак из овог вишка претходно саслуша и мишљење управног одбора Класне Лутрије, без обзира да ли ће он усвојити или неусвојити ово мишљење. Налазило се да ће Министар Народне Привреде бити, пред јавним мњењем, морално обвезан да усвоји мишљење једног стручног тела, под условом, наравно, да управни одбор Класне Лутрије буде тако састављен да личним ауторитетом својих појединачних чланова импонује јавном мњењу, феномен врло редак, јер су се готово сви Министри Народне Привреде, при овој поставци, руководили сваким другим обзирима, но обзирима стручне спреме за овај позив.

Тако, дакле, законом од 13 јула 1897 о изменама и допунама у закону о српској државној класној лутрији за привредне циљеве од 21 априла 1890 одељку 2. чл. 5. додате су пре свега ове речи: *„по саслушању Управног Одбора Државне Класне Лутрије, за сваки посебни издатак из овога вишка. Своје мишљење Управни Одбор увек даје написмено“*.

Од управног одбора државне класне лутрије треба свакојак тражити стручност у послу. Питање је сада каква стручност треба да буде: финансиска или привредна. По нашем мишљењу, она треба да има финансиски карактер. Управни Одбор имао би дакле искључиву дужност да се функционисање Класне Лутрије тако организује да оно донесе држави што већег прихода. Према томе, како ће држава употребити овај приход, то је питање за управни одбор од споредног значаја. Стога, ако се већ хтело да Министар Народне Привреде неког припита како ће употребити кредит који му ставља на расположење Класна Лутрија, онда је логичније било да се за ово мишљење обраћа Привредном Савету који је баш и установљен да својим саветима буде

на руди Министру Народне Привреде у питањима која се тичу привредне политике.

Према новој стилизацији, члан 5. овог закона има данас 11 одељака.

Допунама члана 5. овог закона ишло се на то да се земљорадничким задругама, које су у то доба почеле добивати полета, осигура самим законом, а не вољом извршне власти, извесан удео у вишку чистог прихода.

(Стенографске белешке о седницама Ванредне Народне Скупштине за 1897, страна 154—156).

Карактеристика је дакле ових допуна у члану 5. с једне стране, што је за употребу вишка стављено Министру Народне Привреде у дужност да претходно саслуша мишљење Управног Одбора Класне Лутрије; а с друге стране што је утврђено да се четвртина овог вишка мора искључиво употребити на образовање фонда (у суми од 2,000.000 динара) за оснивање земљорадничких задруга, и одржавање како ових тако и задруга које већ постоје. Ми нећемо улазити у детаље овог фонда, и упућујемо наше читаоце на текст закона.

Ми ћемо још с чисто граматичког гледишта да прокритикујемо наслов овог закона од 13 јула 1897. Он доиста гласи: Закон о изменама и допунама у закону о Српској Државној Класној Лутрији за привредне циљеве од 21 априла 1890. Међутим, кад се овај закон пажљиво прочита, види се да нису учињене никакве измене, већ је само допуњен члан 5. овог закона.

4.

Колико је била непрактична допуна од 13 јула 1897 по којој је Министар Народне Привреде био обвезан да за сваки издатак из вишка чистог прихода претходно саслуша мишљење управног одбора Класне Лутрије, најбољи је доказ закон од 26 јула 1898 о изменама у закону о Српској Државној Класној Лутрији за привредне циљеве од 21 априла 1890 и 13 јула 1897.

Доиста, једва је протекла година дана од како је члан 5 био допуњен, и Министар Народне Привреде већ је осетио потребу да се ослободи овог скупог туторисања једног одбора, чије мишљење може имати за њега само информативан карактер. Познато је да чланови управног одбора од седнице имају данас 12 динара (раније су имали и 20 динара). И пошто има 7 чланова, то свака седница кошта државну касу 84 динара. Према томе, да би Министар Народне Привреде могао издати за једну ствар, која апсолутно не трпи одлагања, на пример 50 динара, потребно је да претходно саслуша мишљење управног одбора, које га апсолутно не везује, и за које има да се изда из државне касе 84 динара

на име дневнице чланова управног одбора. С тога је члан 1 овог закона са свим умесно укинут у члану 5 додатак донесен законом од 13 јула 1897.

5.

Првобитно једно коло класне лутрије имало је пет класа. Према томе, сваке године два месеца није се пишта радило, и тако губио извесан и сигуран приход за државну касу. С тога, да би се омогућило увођење шест класа, потребно је било да се речи: „а по цену свако највише до 120 динара“ изоставе из члана 2 овог закона. То доиста би и учињено законом од 17 новембра 1898 о измени у закону о српској државној класној лутрији за привредне циљеве од 21 априла 1890.

6.

По хронолошком реду, у нашем излагању дошли смо и на закон од 30 септембра 1899 о изменама и допунама у закону о српској државној класној лутрији за привредне циљеве од 21 априла 1890 и 17 новембра 1898.

Пре него што бисмо у кратко изложили битне одредбе и овог закона, да кажемо неколико речи о самом заглављу истог закона. У одељку 5 наше расправе напоменули смо у чему се састоје измене закона од 17 новембра 1898. Овим законом измењен је само члан 2. Према томе заглавље закона о коме говоримо у овом одељку наше расправе доказ је оне наше урођене хитрине којом доносимо законе. Као што ћемо видети, овом приликом претрпели су извесне модификације члан 5, 9 и 10. Познато нам је да је члан 10 закона од 21 априла 1890 до ове измене, кроз разне фазе овог закона, остао нетакнут. На против, првобитни члан 5 претрпео је модификације: 1). законом од 13 јула 1897 и 2). законом од 26 јула 1898. Што се тиче члана 9 он је био мењан законом од 28 марта 1891. Према томе логичније би било да у заглављу закона о коме говоримо није поменут закон од 17 новембра 1898; а да су поменути закони од 28 марта 1891 и 13 јула 1897. Овим законом члан 5 измењен је само у толико што је Министар Народне Привреде за употребу вишка чистог прихода имао предходно да добије одобрење Министарског Савета. Налазило се да ће Министар Народне Привреде тако боље бити заштићен од спољних утицаја којима би, остављен сам себи, често пута подлегао. (Стенографске белешке Народне Скупштине за 1899, страна 143). По нашем мишљењу, ова је допуна била излишна. Познате су атрибуције Министарског Савета, према § 15 устројства централне државне управе од 10 марта 1862. Вишак прихода класне лутрије који би Министар Народне Привреде

хтео да употреби за подизање какве привредне установе, несумњиво стоји у тесној вези с општом привредном политиком владе чији је он члан, па према томе, с погледом на цитирани § 15 ова намера Министра Народне Привреде *ipso facto* мора проћи кроз Министарски Савет. По нашем мишљењу, излишно је уносити у специјалне законе оно што је већ регулисано општим законом, као што је баш овде случај.

Што се тиче измена члана 9 и 10 оне су биле нужна последица одлуке опште седнице Касационог Суда о којој смо говорили у одељку 2 наше расправе. Према старој стилизацији члана 9 и 10 у вези с одлуком опште седнице Касационог Суда куповина страних срећака за личну потребу није била кажњива. Новом стилизацијом ова два члана забрањено је држање страних срећака не само ради продаје него и ради личног учешћа у њиховом извлачењу.

7.

Закон о потпомагању земљорадничких задруга од 26 јануара 1900 стоји у тесној вези са законом о српској државној класној лутрији за привредне циљеве. Нас специјално интересује члан 8 овог закона чији је одељак 1 укинуо изрично одељке 5, 6, 7, и 8 члана 5 закона од 13 јула 1897 о изменама и допунама у закону о српској државној класној лутрији за привредне циљеве од 21 априла 1890.

8.

Циљ је српске државне класне лутрије да својим приходом потпомаже народну привреду. Донста, вишак који би се показао преко издатака који стоје у тесној вези са правилним функционисањем ове установе имао се стављати на расположење Министру Народне Привреде да га, преко својих буџетом одобрених сума употреби једино на потпомагање народне привреде, по одобрењу Министарског Савета. Министарски Савет није никакво стручно тело: он има преваходно политички карактер. Према томе, ако је се налазило за потребно да се Министру Народне Привреде, односно употребе овог вишка стави једна врста контроле, и ако чисто информативног карактера, онда је члан 5 требало тако стилизовати да је Министар Народне Привреде морао при употреби вишка овог прихода претходно саслушати мишљење Привредног Савета, стручног тела *par excellence*.

Г. Др. Светолик Радовановић, бивши Министар Народне Привреде, знајући без сумње из искуства својих претходника да су се при употреби овог вишка и Министри Народне Привреде и Министарски Савети *vollens nolens* поводили за извесним спољним, а често пута и за политичким утицајима, био је спремио предлог закона за измену члана 5 овог за-

кона у циљу с једне стране да се Министар Народне Привреде ослободи оних силних пресија за помоћ из Класне Лутрије, а с друге стране да се од благодети Класне Лутрије искључе индустријска предузећа. Како је пак г. Dr. Радовановић ценно рад својих претходника што се тиче употребе овог вишка, то се најбоље види из његовог писма од 27 јануара 1905 ПБр.: 484 којим је свој предлог закона у смислу члана 144 Устава, био спровео на оцену Државном Савету.

Економија предлаганих измена и допуна, које нису ни добиле снагу закона, састојала се у овим постулатима:

1.) као и при првобитној редакцији члана 5 овог закона, за употребу вишка прихода класне лутрије није потребно одобрење Министарског Савета;

2.) употреба евентуалног привредног зајма коме ће служити за подлогу вишак Класне Лутрије вршиће се по са слушању Привредног Савета;

3.) да се искључи могућност за индустријска предузећа да добију помоћ из Класне Лутрије;

4.) да се ближе определи на шта се једино може употребити чист приход Класне Лутрије;

5.) да се онемогући давање појединим лицима новца у звечећој монети.

Међутим, услед познатих политичких прилика у Србији у прошлој години, овај предлог закона остао је у архиви Министарства Народне Привреде.

9.

Г. Коста Стојановић, Министар Народне Привреде такође је спремио предлог закона о измени члана 5 закона о српској државној класној лутрији за привредне циљеве, чији се одељак 2 због своје еластичности, по нашем мишљењу, примењивао противно и тексту и духу овог закона.

Одељак 2 члана 5 овог закона гласи:

„Вишак, који претече преко ових издатака, ставиће се на расположење Министру Народне Привреде. По одобрењу Министарског Савета, Министар Народне Привреде моћи ће овај вишак употребити, преко буџетом одобрених му сума, једино на потпомагање народне привреде (земљорадње, сточарства, радности, трговине и т. п.).“

По нашем мишљењу, у примени су се са неразумевања правог смисла ове одредбе, неразумевања пре хотичног по нехотичног, под видом потпомагања народне привреде, са вишком чистог прихода класне лутрије, чинили, да се најблаже изразимо, најчудноватији експерименти, и подводило под, скоро према општем мишљењу меродавних фактора, сувише растегљиву одредбу одељка 2 члана 5 овог закона.

Какав би, дакле, био прави домаћај одељка 2 члана 5?

По нашем мишљењу, да би се определио прави смисао ове, на први поглед и сувише растегљиве законске одредбе, бар према схватању већине, треба је довести у тесну везу са буџетом Министарства Народне Привреде. Буџет сваког министарства, па према томе и буџет Министарства Народне Привреде, обухвата личне и материјалне расходе. Апсолутним изразима: „*једино на потпомагање народне привреде,*“ које је законодавац употребио у одељку 2 члана 5 овог закона, забрањено је министру народне привреде, да вишак прихода класне лутрије може да употреби на личне расходе преко буџетом одређених му сума. Што се тиче материјалних расхода, министар народне привреде може, по одобрењу Министарског Савета, употребити вишак чистог прихода класне лутрије, али само на оне материјалне расходе, који се односе на унапређење народне привреде, а који су у буџету Министарства Народне Привреде нарочито наглашени. Према томе, да би Министарски Савет могао одобрити министру народне привреде употребу оног вишка о коме је реч у одељку 2 члана 5 овог закона, по нашем мишљењу потребно је ово троје: 1). да је буџетом Министарства Народне Привреде, макар у општим потезима, већ предвиђен дотични расход; 2). да дотични расход није личне природе; 3). да буџетом предвиђена сума није довољна за покриће овог расхода. Познато је да је тумачење закона или граматично или логично. Ми смо до овог закључка дошли и граматичним тумачењем, коме најпре има места, и логичним тумачењем. Доиста, онако како је стилизована ова законска одредба, види се јасно, да се овај вишак сме употребити, тек пошто се исцрпи буџетом одобрена сума. Аргументат се налази у речима: „*преко буџетом одобрених му сума.*“ Збиља, да је законодавац хтео да употреба овог вишка буде независна од буџета, који је већ одређен за потпомагање народне привреде, он не би употребио изразе „*преко буџетом одобрених му сума*“, који изрази несумњиво показују, да се употреби овог вишка може прибећи тек пошто се буџетом одобрена сума покаже недовољна. Логика пак налаже да се претходно исцрпи онај кредит, који је специјално за извесну сврху опредељен, пре него што би се прибегло оном кредиту, који је одређен под прећутним условом, да овај први кредит није довољан. По нашем најдубљем убеђењу одељак 2 члана 5 овог закона овако како је до сада примењиван, служио је да се Класном Лутријом користе махом присталице оних људи, који су имали моментано власт у рукама, а не да се помогне народна привреда, као што је била замисао пок. Косте Таушановића, творца ове корисне установе.

Како смо остали потпуно усамљени с нашом интерпретацијом одељка 2 члана 5 овог закона, а због његове сувише

еластичне стилизације која је оставила извршној власти потпуно одрепене руке у употреби овог вишка, апсолутно је потребно било да се тачније определи на шта се може једино употребити чист приход Класне Лутрије. То је и циљ пројектованој измени члана 5 закона о коме је реч. Кад се пажљиво прочита текст овог предлога, онда се долази до закључка да се ипак који се после свршетка сваког кола срећака покаже као чист приход Класне Лутрије може употребити само на ова четири циља: 1). на име дотације резервном фонду класне лутрије (10⁰/о); 2). на име трошкова око прегледа хране, сувих шљива, као и на трошкове Привредног Савета; 3). главном савезу српских земљорадничких задруга у смислу досадашње одредбе члана 5 овог закона (25⁰/о); 4). на име подлоге за привредни зајам (45⁰/о). У пројекту је такође предвиђено на које се сврхе, и у којој сразмери има употребити овај привредни зајам.

Што се тиче стилизације пројектованог члана 5 ми бисмо учинили неколико мерака, које нам изгледају битне.

1.) Законом о уређењу Министарства Народне Привреде предвиђено је ко има да се стара о унапређењу земљорадње и сточарства, а то је одељак за пољску привреду и ветеринарство. Претпоставка је да у овом одељењу седе људи са дубоком, темељном спремом из науке о пољској привреди у свима њеним манифестацијама. Унети у закон, па макар то био и закон о Класној Лутрији, који је најмање позван да садржи и овакву одредбу, да план за унапређење земљорадње и сточарства израђује Привредни Савет у коме ће свакојако бити мање заступљена стручна спрема ко у одељењу за пољску привреду и ветеринарство Министарства Народне Привреде, значило би чиновницима овог одељења напети очиту неправду коју они свакојако нису заслужили. Све што би се могло разумно захтевати, то је да Министарство Народне Привреде у изради овога плана саслуша и мишљење Привредног Савета.

2.) У последње време осећа се, не знамо зашто, потпуно неумесна тенденција да се сузи она слобода кретања коју Министар Народне Привреде има по Уставу, као основном закону земаљском, да се он у своме раду потчини ауторитету мишљења трговачких корпорација, често пута на штету државних интереса, јер се државни интереси и интереси појединих класа друштвених увек не поклапају. Та се тенденција испољила приликом предлога закона: о трговачким коморама, о јавним сместилиштима, — па и у овом пројекту. Једна четвртина остатка привредног зајма употребиће се, вели се у пројекту, за уређење најглавнијих извозних тржишта и пристанишних тачака, *по споразуму с Трговачким Удружењем*, саслушању Привредног Савета и рељењу Министра Народне Привреде. Оваква стилизација ове одредбе

ставља Министра Народне Привреде у субалтеран положај спрема Трговачког Удружења. Ако би оно нашло да у извесним питањима његов интерес, често пута локалан, захтева да не дође до споразума са Министром Народне Привреде, онда је ова одредба неизводљива. Јер за дотични издатак тражи се *не мишљење, већ споразум, дакле пристанак* Трговачког Удружења да би Министар Народне Привреде могао учинити нешто што захтевају државни интереси. С тога би ову одредбу као штетну и противну принципима нашега права требало да рачно одбацити.

10.

Пред нама је званично издање од 1900 закона о српској државној класној лутрији за привредне циљеве. Техничка страна овог издања није за препоруку. Као што смо видели основни закон о српској државној класној лутрији претрпео је честих измена и допуна. Према томе, као што се ради у другим земљама, овај је закон требало штампати тако да се на први поглед види који текст припада основном закону, а који текст доцнијим законима о изменама и допунама у основном закону.

Но има и једна друга капитална грешка у овом званичном издању. А ова се грешка састоји у томе што је при штампању члана 5. овог закона, с погледом на закон о потпомагању земљорадничких задруга од 26 јануара 1900 изостављен његов одељак 9. који није укнеут и који гласи:

„Ближе одредбе о томе, на који ће се начин чинити позајмице земљорадничким задругама, односно њиховим задругарима, и о односу Савеза према Управном Одбору Државне Класне Лутрије, прописаће Министар Народне Привреде — по споразуму с Управним Одбором“.

Милош Н. Христић,

Секретар Министарства Народне Привреде.

П Р И К А З И

Никодим, епископ далматински, „*Рукоположење као сметња браку*“, канонистичка радња. Мостар, 1907 године. Издавачка књижарница Пахера и Кисића (59 страна). Цена 1·50 круна.

По основној идеји канонских извора свештенство, као особити ред црквене заједнице, мора оличавати у себи најјаче снаге друштвене. Главни циљ укупног законодавства црквеног о свештенству и клиру уопште састоји се у томе, да за службу цркве из средине њених чланова одабере оно што је најбоље у сваком погледу. Ово се огледа како у прописима о условима и избору свештеничких кандидата, тако исто и у прописима о животу, раду, владању и строгој дисциплини, којом се обезбеђује правац и енергија ангажованих снага за руковођење и управу црквеног живота. Свештенство и чланови јерархије, по смислу канонских прописа, дакле, и спољашњим животом и унутрашњим особинама својим, треба увек да стоје високо изнад обичних чланова цркве, јер је њима поверена врло важна и деликатна мисија у погледу остварења оних узвишених циљева хришћанства, који обухватају све интересе сваког појединца и целога света. Поред непрекидног рада за интелектуално и морално усавршавање, поред сталног и енергичног вршења службе, канони од њих захтевају и најревносније чување моралног угледа препоручујући им највећу обазривост на све што би их могло ма и најмање *у очима друштва* унизити и компромитовати. Тога ради постоје и прописи, који обележавају положај и ограничавају права свештеника у погледу његовог брачног живота према приликама друштвеног живота онога доба кад су они издавати. Један од тих је и специјална забрана закључивања брака после рукоположења.

Али, ваљда услед оног општег правила да правни и морални захтеви нису увек веран израз стварности, овај канонски пропис о забрани брака после рукоположења готово

ни у једно доба црквеног живота није могао бити строго очуван од повреде. Увек је црква осећала тешкоће у његовој примени, увек је било покрета у корист његове измене. То је стара и дуготрајна болест црквеног организма, због чега с правом руске црквене журналисте, кад пишу и говоре о овоме предмету називају га обично „больной вопрос“. Није ни наша црква поштеђена од ове болести. Још 1837 године епископи српски су подносили кнезу представку „о женидби удових свештеника“. Поводом тога су нарочити изасланици кнежеви: Аврам Петронијевић, Јован Спасић и Јаков Живановић (22 маја 1838 године) лично тражили одговор од цариградског патријарха Констанција кад су били код њега на острву Антигони. Но одговор патријархов о овој ствари у главном био је негативан те је на томе и остало. Доцније је опет ово питање у кругу епископата код нас покретано. Епископ жички г. Никанор подносио је један специјалан предлог Архијерејском Сабору 1887 године по овоме предмету, но Сабор је донео решење (СБр. 3) ове садржине: „за дозволу правога законитог брака нужно је да цела васељенска црква православна донесе заједничку одлуку“. У последње пак време, нарочито у карловачкој митрополији и руској цркви, осећа се међутим врло јак и организован покрет свештенства у корист другог брака удових свештеника.

Уважени сарадник „Архива“ Преосвећени Епископ Др. Н. Милаш, поводом молбе неког ауторитетног лица у иностранству, како вели у предговору, да саопшти своје мишљење о овоме питању, нашао је да оно заслужује дубље да се проучи, те се горњом књигом тој молби и одазвао.

Књига је ова подељена на четири одељка и садржи овај материјал:

I Какво је учење св. писма о браку уопште и о браку свештених лица напосе, како су у прва времена цркве учили о браку разни сектанти, црквени писци и какво је било учење о другом браку;

II Какви су, почињући од IV века издани били државни и црквени закони о браку свештених лица; кад је и услед каквих прилика канонски забрањено било тим лицима женити се после рукоположења и на какве је тешкоће наишло извођење ове забране;

III Да ли би, по учењу канонског учења православне цркве, могла бити укинута или измењена ова забрана и

IV У афирмативном случају на који би се начин то могло извести.

Својим строго научним испитивањем писац утврђује: пре свега, да се ова забрана оснива не на божанском већ на човечанском праву цркве. Затим, на основу историјских докумената констатује „да ни до трулског сабора, а ни за пет и по вијекова после тога сабора, у пракци није се

свугдје пазило на забрану, да се удова свештена лица могу женити“ (страница 43). Па како 6 правило пето — шестог васељенског (трулског) сабора (692 год.), које говори о овој забрани, није „истина вере и морала“, већ спада у дисциплинарне законе, који се тичу сиољашњих односа и живота цркве, а они опет по својој природи „могу се мијењати и мијењали су се самим животом цркве“ (страница 45), то „може подлећи измени“ дакле и ова одредба канонска „кад се истакне потреба и кад то захтијева интерес цркве и добри ред и мир у њој“ (страница 48). „Измјена та, вели писац, може бити или тако, да се укине сасвијем тај закон и да се замијени новим у смислу дисциплине, која је важила у прва времена цркве, или пак да се усвоји да се може дати диспензација од строгог извршења саме канонске одредбе у даним приликама“ (страница 52). Пошто пак о сазиву васељенског сабора при данашњим политичким приликама не може се ни мислити, а међу тим само би таква врста законодавне црквене власти могла укинути или изменити неку норму васељенског сабора, то најподеснији би онда начин био по мишљењу писца кад би „једна автокефална црква, н. пр. српска или руска, покренула ово питање, и друге би се автокефалне цркве сложиле, те би овим путем (писменим споразумом) измјењени онај закон постао опћеобавезним за васццјелу православну цркву“ (страница 54). Но за своју искључиво област овакву измену у праву је и свака автокефална црква да изврши (страница 58). Ако би и остале то усвојиле била би општа црквена норма; а ако пак из неких својих обзира остале цркве остану при старој одредби, ипак дотична црква тиме не прекида јединство. Она би тада била „у онаком истом положају, у каквом су у овом питању биле за више вијекова цркве: галатијска и кападокијска, које ипак ради тога нијесу никада престале бити угледни и важни дијелови васељенске цркве“ (страница 58). Но ако се међутим „не би хтјела одмах извести аброгација“ — до чега ће се по мишљењу г. писца пре или после ипак морати да дође — „тада би могао сабор дотичне автокефалне цркве извести то у смислу, да се формално и не укине онај закон о свештеничком браку, него као што је предлагао покојни епископ Живковић, да у даним приликама и кад је оправдана потреба, надлежни епархијски епископ може дати диспензацију од извршења онога закона, те дозволити обудовљеном послије рукоположења свештеном лицу, да може ступити у нови брак.“ Затим г. писац још к овоме од своје стране додаје: „да би надлежни епархијски епископ морао од сабора добити право да дозволи да се жени и онај иподјакон, дјакон и презвитер, који је као нежењен ступио у клир, а није себе прије везао заветом свагдашњег дјевичанства“ (страница 59).

Овом својом расправом уважени г. Др. Н. Милаш први је унео потребну светлост у кобно питање о женидби удо-

вих свештеника. Он се не бави дуго, као други што обично раде, претресањем практичне или моралне стране његове. И с правом то чини. Јер, доиста питања о томе, треба ли удовом свештенику допустити да се жени или не? Да ли у моралном погледу има чега зазорног ако свештеник ступа у брак? Хоће ли својом женидбом свештеник поправити жалосно стање деце без матере и накнадити им материнску љубав? Све су то питања, на која треба да одговори други неко. То је посао моралиста и богословско-педагошке дисциплине, а ту има реч још и сам живот друштвени, само друштво и његове прилике. Некада је оно на пример шта више и на позориште и на глумце зазорно гледало, данас пак позориште сматра као школу, а глумце цени као уметнике и народне просветитеље. То долази отуда што друштво, налазећи се у процесу непрекидних промена и при различним животним условима, своје појмове о моралу модификује према времену и приликама. Не овде, на пољу науке црвеног права, главно је питање у томе како треба позитивни црквени закон разумети, може ли се и како он изменити. То је задаћа црквеноправне дисциплине у овоме предмету. Тежиште је сада овога акутног питања поглавито у правилном схваћању граница црквене законодавне власти с једне, и примени позитивног права цркве с друге стране. Наш писац је то баш овом расправом и расветлио. „Дух свети, који је надахњавао оце, кад су на саборима издавали односне законе с обзиром на потребе цркве у једном добу, тај исти дух, лепо вели г. писац, неће престати надахњавати оце кад се они у другом добу сакупе, да према новим потребама цркве пређашње неке законе измјене или нове издаду“ (страда 45). Историја пак постанка, поступног развитка и стварања старих канона служи нам као најбољи доказ сталног развитка црквеног законодавства и живота. У исто време она нам посведочава и то, да је црквена власт готово увек без одлагања излазила на сусрет разним потребама друштвеног живота и својим средствима колико је кад могла старала се да их, у интересу општег добра, што пре задовољи. Треба стално имати на уму да канони забрањују само фалсификовање и изопачавање смисла *постојећих*, неукинутих и неизмењених правила, а не забрањују, већ на против, препоручују рад законодавне власти. Он мора бити непрекидан, јер се живот друштвени стално развија и не трпи никакве окове.

Пошто књига ова, врло укусног издања вредних мостарских књижара Пахера и Кисића, у имену свога писца има довољно јемства за солидност и темељну обрађеност, а при том је предмет њен једно веома значајно и савремено питање, држимо да јој се од те препоруке јача не може дати.

Др. Чед. Митровић.

Б Е Л Е Ш К Е

1. — Dr. Raban F. v. Canstein, *Der Scheck nach dem österreichischen Gesetze vom 3 April 1906*, Berlin. Neumann, 1906. — Познати писац и тумач старог, замршеног и досадног аустријског грађанског поступка, који је за увијек закопао, штампано је овај први систематски рад о новом закону, који наводи. Капштајн, признатом му вјештином и знањем, даје нам у овој књизи преглед историјског развика банкарске напутнице. Наводи изабрану књижевност свих народа о овом питању. Подобно расправља разне употребе чека и његове банкарске примјене. И ако би се писцу могло замјерити за по нека његова мијења, ипак је овај рад био потребит и користан по теоретичаре и практичне људе. У пошљедње вријеме банкарске радње толико су се прошириле, толико су маха преотеле, да ће ова књига многим добро доћи.

2. — H. Sander, *Das zivilgerichtliche Verfahren ausser Streitsachen nach dem österreichischen Rechte systematisch dargestellt*, Wien, Perles, 1907 стр. 440. Цијена 8 круна. Непарбени поступак, о коме пише ово дјело, задаје правницима у Аустрији много главобоље. И ако је дотични закон са каснијим подацима прилично јасан, како се чини на први поглед, у практичној примјени удара се на велике потешкоће. Тај поступак покушали су по неки и на страни, у Немачкој и у Италији, да расвијетле и прогумаче. Писац ове књиге ударио је такође на многе потешкоће. Неке је срећно савладао. Некима је подлегао. Књига ипак није без трајне вриједности. Ауктор је потанко анализовао поједине дијелове непарбеног поступка. У тој анализи показао је да познаје добро теорију, а и лична примјена закона помогла му је много. Књига биће свакако од велике помоћи новим писцима и тумачима аустријског тако званог непарбеног поступка.

Dr. Александар Митровић.

Нове књиге. — *Империјализам и Балканска криза*, — од Живојина Перића, с француског превео Миленко Ђ. Поповић. — *Закон о десетку*, превео с турског Трајан Живковић.

УРЕДНИЦИ:

Dr. Коста Кумануди и Dr. Драгољуб Аранђеловић

Ресавска ул. 35

Јованова ул. 42а

ВЛАСНИК:

Милић Радовановић,

професор на Универзитету

ШТАМПАРИЈА „ДОСТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ — АЦЕ М. СТАНОЈЕВИЋА

Чика-Љубина ул. бр. 8.

ANALI.B | anali.rs